

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SAMLINGER

TIL

JYDSK HISTORIE OG TOPOGRAFI.

III BIND. 1870—1.

UDGIVET
AF
DET JYDSKE HISTORISK-TOPOGRAFISKE SELSKAB.

AALBORG.

FORLAGT AF MARINUS M. SCHULTZ
OG TRYKT HOS OLUF OLUFSEN.

Indhold.

	Side.
1. Bidrag til Fjellerup Sogns Presbyterologi og Sognekrønike. Af C. Reiersen, Præst i Karlsrunder	1.
2. Historisk-topografisk Beskrivelse af Raabjerg Sogn. Af A. Peter Gaardboe, Gaardejer i Sønder Gaardboe	81.
3. Flere Træk af Natmændenes Liv i Nørre-Jylland. Af J. Kierckebye, forhenvær. Skolelærer, i Store Andst	122.
4. Af Ribe Bys Tingbøger fra Slutningen af det 16de Århundrede til Skildring, dels af Retsvæsenet, dels af Sæderne og Tilstandene på den Tid. Af J. Kinch, Overlærer i Ribe	138.
5. Nogle Sagn fra Nibe og Løgstør Egne. Meddelte af S. Rebstrup, forhenvær. Skolelærer, i Østeruttrup	210.
6. Udgifterne ved at blive Skomagemester 1737. Meddelt af D. H. Wulff, Adjunkt i Aalborg	221.
7. Meddelelse fra Bestyrelsen	222.
8. Regnskab for Aaret 1869	223.
9. Peder Dyrskjøts Breve til Biskop Jens Bircherod i Aalborg. Meddelte i Uddrag af N. Hancke, Skolebestyrer i Kbhvn.	225.
10. Bidrag til Viborg Domkirkes Reparationshistorie nærmest i det 18de Aarhundrede. Af Chr. Gulløv, Murmester i Viborg	284.
11. Skikke og Levevis i den sydlige Del af Ringkjøbing Amt. Af Palle Fløe, Landmaalerassistent i Vostrup	299.
12. Jordskælv 1745. Af Arthur Feddersen, Adjunkt i Viborg	315.
13. Edsafæggelsen til Kristian den sjette i Aalborg 1730. Meddelt af D. H. Wulff, Adjunkt i Aalborg	318.
14. St. Mortens Kirke i Randers. Af F. Uldall, Løjtnant og Arkitekt i Randers	323.
15. Kirkelige Forhold i Randersegne i Aarene 1740—50. Meddelt af C. Reiersen, Præst i Karlsrunder	375.

	Side.
16. Beskrivelse over Nautrup Pastorat i Salling. Af R. H. Kruse, Hellesminde paa Fur	388.
17. Nedbrudte Kirker i Vestjylland. Af J. Lavridsen, Lærer i Harre	399.
18. Nogle Sagn fra Salling. Meddelte af H. C. Strandgaard, Lærer i Selde	406.
19. Om det gamle Urup, samt om de sidste Adelsmænd af Slægten Norby, især dog om deres Descendenter i Bondestand. Af J. Kierckebye, forhenvær. Skolelærer, i Store Andst . . .	411.
20. Register til tredie Bind. Ved D. H. Wulff	429.
21. Regnskab for Aaret 1870	446.

Bidrag til Fjellerup Sogns Presbyterologi og Sognekronike.

Af C. Reiersen.

Paa den nordlige Side af den Halvø, som fra Udløbet af Randers Fjord skyder sig ud i Kattegattet, ligger Fjellerup Sogn med Herregaarden Østergaard. Det er af de fattige Egne i Landet, hvor Sandjorden giver et ringe Udbytte, og man kan endnu der finde uopdyrkede Hedestrækninger, som henligge ubenyttede, fordi det kun daarligt betaler sig at opdyrke dem. Tidt lokkes Folk fra mere frugtbare Egne til at købe Eiendomme her, fordi de for faa Penge kunne faae et stort Areal, men naar de i nogle Aar have prøvet, hvor lidet det store Areal giver af sig, søge de igjen andesteds hen, og saaledes gives der enkelte Eiendomme her, som idelig gaae fra een Haand til en anden og derved medføre de Ulemper, som altid følge med en saadan bestandig omskiftende Befolkning. Hvad der imidlertid bidrager til at give denne Deel af Landet et mere smilende Udseende, er Havet, der begrænder den mod Nord, og store vidtudsstrakte Skove, der ligge langs med Strandbredden og indtage et Areal af et Par tusind Tønder Land. Disse Skove have i ældre Tid havt en langt større Udstrækning, hvorom der endnu er tydelige Vidnesbyrd, og der har vistnok været den Tid, da hele Egnen kun var een uigjennemtrængelig Skovstrækning, hvor Nybyggere med Øxen maatte rydde sig

det Stykke Jord, hvor de vilde have Bolig. Der findes dog tydelige Spor af, at Egnen i en meget tidlig Tid har været beboet. Man finder f. Ex. her¹⁾ een af de forunderlige Samlinger, der have faaet Navn af Kjøkkenmøddinger og bestaae af Skaller af Muslinger, Østers, Strand- og Landsnegle, Knokler af Fiske, Fugle og Pattedyr, og endelig Redskaber af Flint, Hjortetak og mange andre Sager, Altsammen Levninger fra de Maaltider, som vort Lands Urindvaanere have anstillet, medens de leirede sig ved Kysten af Havet eller ved Bredderne af vore Sunde og Fjorde. Den Kjøkkenmødding, som findes i Meilgaards Skov, er af stort Omfang og har ved de Undersøgelser, der gjentagne Gange have været anstillede i den, afgivet væsentlige Bidrag til Løsningen af Spørgsmaalet om vort Lands oprindelige Indvaaneres Levemaade. Den er imidlertid ikke den eneste Oldtidslevning i denne Egn. Allerede Anders Sørensen Vedel har i nogle Reiseoptegnelser fra 1588 bemærket: „Hoss Fellerupgaard en gammel graff.“ Ved Fellerupgaard menes Østergaard, og ved den gamle Grav kommer man til at tænke paa flere Steder i Nærheden, hvor der endnu findes Levninger af nu tildeels udjævnede Gravhøie, og navnlig paa en saadan paa Steenvadhede, hvor der endnu findes en meget stor Overligger, der tildeels hviler paa sine Bærestene, og med mange omkringliggende løse Stene ere Levninger af et gammelt Gravsted.

Fra den Tid, hvorom disse Grave minde os, hengaaer der et langt Tidsrum, der ikke har efterladt os saa synlige Mindesmærker.²⁾ Vore Landsognes Historie gennem hele Middelalderen er jo for en stor Deel indskrænket alene til Herregaardenes Historie og til Fortællinger om disses Fiere. Naar der er fortalt om, hvorledes de store Herrer bleve fødte, giftede sig, satte Junkere og Frøkener i Verden, ved Kjøb og Mageskifte skrabede sammen, siden solgte ud igjen, og tilsidst gik al Kjødets Gang, har man ogsaa med det samme fortalt deres Godsers Historie. For en senere Tid kan man vel i Kirkebøgerne læse sig til, at der samtidig

1) i Meilgaard Skov i Annex sognet til Fjellerup.

2) Kirken i Fjellerup er fra det 12te Aarhundrede, Choret og Halvdelen af Høikirken ældst af hugne Steen, Taarnet og det Øvrige senere bygget til af uhugne Steen. Paa Ydersiden af Taarnet i en Niche staaer en Levning af et Helgenbillede.

med den naadige Herre levede paa hans Gods en heel Deel andre Mennesker, der ogsaa bleve fødte og døbte, giftede sig og satte Børn i Verden, døde og bleve begravede, deres Navne kan man læse sig til, men iøvrigt veed man Intet om dem. Læser man i Tingbøgerne, er det nok, som om man gjennem det, man der læser, kan høre et Suk fra en eller anden Bondekarl, der rider paa Træhesten, eller fra en Familiefader, der med en Flok Børn udjages fra Fæstegaarden, men alt dette taber sig ved Siden af Glorien, der omgiver Herregaarden, og de lange Indskrifter i Gravcapellet. Fjellerup Sogn har nu været saa heldig at have sin Herregaard, nemlig *Østergaard*, der allerede 1468 nævnes som særegen Gaard i Anledning af en Eng i Skjærbæk, som bruges til den.

Østergaard har oprindeligt tilhørt Familien Juul, der har en Lilie i Vaabenet og nedstammer fra en ubetydelig Gaard Hedegaard i Glæsborg Sogn. *Søren Juul* af Hedegaard († 1535), gift med Dorthe Iversdatter Skernov af Meilgaard, nævnes som Eier af Østergaard. Samtidig med at Julerne eiede Østergaard, havde imidlertid den adelige Familie Lykke, som eiede Skovgaard i Nørager Sogn, ogsaa betydeligt Bøndergods og Skov i Fjellerup Sogn. Til denne Familie hørte uden Tvivl den velbyrdige Erik Peersøn af Fjeldorp, som nævnes i flere Tingsvidner fra 1476 til 1486. Erik Lykke til Skovgaard, Kongens Embedsmand i Øe Kloster († 1592), gift med Kirsten Nielsdatter Rotfeld af Brødskov, fik 1564 i Pant af Kongen for 700 Daler, hvormed han havde forstrakt denne, iblandt andet Jordegods i Nørre Herred 5 Gaarde og 1 Boel i Fjellerup Sogn, og samme Aar fik han af Kongen til evig Eiendom ligeledes to Gaarde i Fjellerup og Fjellerup Kirkeskov, „som ligger til vor Gaard udi Aarhus“ paa 41 Sviins Olden, „doch undertagen thend eng, som ligger i samme skouff och præsten til Fjellerup kircke tilkommer.“¹) Allerede 1563 havde han ladet sine og sin Hustrues Forældres Vaabener anbringe paa de to midterste Stole i Fjellerup Kirke, medens paa den øverste Kirkestol er anbragt Jfr. *Else Juuls* Faders og Moders Vaabener med Aarstallet 1543, hvoraf man vel kan slutte, at Østergaard

¹ (I Geheimearchivet Documenter Sønderherred i Aarhus Stift Nr. 7.

paa den Tid har tilhørt en Else Juul, som iøvrigt ikke findes anført paa Familens Stamtavler, skjøndt Navnet Else er gammelt i Familien. Erik Lykkes Søn Falk Lykke, Befalingsmand paa Christianopol († 1650), var den 6te Novbr. 1615 samlet paa Meilgaard med Jørgen Kaas til Gjelskov, der 1613 havde kjøbt Meilgaard, for at sætte Skov og Engskjel mellem Meilgaards og Fjellerup Skove, og Skjellet blev, som det endnu er, fra Høegbjerrig Høng (Høgenberg) gennem store Dybedal, Langholtveien til Kirstens Krog. Under Skiftet efter Axel Juul til Villestrup og Fru Kirstine Lunge udlægges Østergaard til Ove Juul til Palstrup af hans Sødskende Absalon Juul til Meilgaard, Niels Juul til Kongstedlund, Ivar Juul til Villestrup, Christopher Mikkelsen Tornekrands til Lundbæk paa hans Hustrues Fru Dorthe Juuls Vegne, Hartvig Kaas til Hørup paa hans Hustrues Anna Juuls Vegne, og Ellidse Juul til Væbnersholm, Enke efter Peder Terkildsen Væbner, samt Kirstine Juul til Kjærsholm, Enke efter Henrik Sandberg (1 Febr. 1589).¹⁾ Østergaard med en tilgrændsende Gaard og en Eng ved Høllindsbjerg, Fløndereng, i Rougsø Herred, regnes for 5 Ørter Rug, 5 Ørter Byg Aabomaal. Til Østergaard hører 1 Mølle, 10 Gaarde, 7 Boel, 11 Huse i Fjellerup Sogn, 2 Gaarde i Rougsø Herred, 1 Gaard i Nørre Herred, 5 Gaarde, 1 Huus i Gjerlev Herred, 1 Gaard, 1 Boel, 4 Huse i Medelsom Herred, 1 Gaard i Hinsted Herred, 1 Gaard i Refs, desuden $\frac{1}{2}$ Gaard og $\frac{1}{2}$ Boel i Hellum Herred, dertil Skov til 494 Sviins Olden eller 20 Tdr. 4 Skpr. $2\frac{1}{2}$ Fdkr. Hrtk. Af Skoven nævnes Muurkeskof, 200 Sv. Old., Tholehøff og Løgholm, 150 Sv. Old., Langholt og Græskjærsholm, 80 Sv. Old., Jersholm, 20 Sv. Old., et lille Stykke vesten for Fjellerup „til de Bispeboiler i Fjelderup,“ 5 Sv. Old., og et Stykke i Medelsom Herred, 39 Sv. Old. Da *Ove Juul*, som saaledes var bleven Eier af Østergaard, ved sin Broder Absalons Død 1590 fik Meilgaard, har rimeligviis Søsteren Dorthe Juul, gift med *Christopher Mikkelsen Tornekrands* til Lundbæk, faaet Østergaard, hvortil hun nævnes i et Gavebrev af 20 Jan. 1604, ved hvilket hun og samtlige Sødskende skjenke Viborg Skole 2000 Rd., som Albret Scheel til Jungetgaard havde maattet erlægge som Mandebod, da han tredie Pintsedag 1600 i Aalborg

¹⁾ Geh. Arch.

havde dræbt Niels Juul til Kongstedlund. Christopher Mikselsens og Dorthe Juuls Navne ere anbragte paa Alteret, Prædikestolen og Kalken i Fjellerup Kirke, paa de to første staaer Aarstallet 1592, paa den sidste 1603 d. 20 Mai, og da kaldes Manden „salig“. Senere nævnes *Andreas Kaas*, Broder til Jørgen Kaas til Meilgaard og gift med Helvig Hansdatter Schinkel, som Eier af Østergaard, og d. 21 Jan. 1651 underskriver en Slægtning af hans Hustru, *Morten Schinkel*, gift med Elisabeth Høeg, Søster til Erik Høeg til Bjørnholm, sig som Eier. Hans og Hustrues Vaabener sees endnu paa Døbefonten i Fjellerup Kirke. Hun døde 1676, og det er maaskee ved Arv efter hende, at Østergaard kom til hendes Brodersøn, Baron *Ivar Høeg*¹⁾, og saaledes i en Snees Aar igjen forenedes med Meilgaard, som Ivar Høegs Fader, Erich Høeg, 1663 havde tilkjøbt sig. Ivar Høeg til Bjørnholm, Fæveile, Lykkesholm, Kongstedlund, Meilgaard, Hedegaard og Østergaard døde 1683, kun 31 Aar gammel, og hans Enke, Fru *Hille Trolle*, fik, da hendes eneste Søn, Baron Niels Trolle Høeg, døde ugift i Aaret 1700, 18 Aar gammel, alle Mandens betydelige Besiddelser, af hvilke hun ved hans Død allerede havde faaet Meilgaard, Hedegaard og Østergaard. I Aaret 1687 ægtede hun Generallieutenant Palle Krag til Pallisbjerg og solgte nu d. 26 Novb. 1694 Meilgaard og Østergaard til *Adam Ernst Pentz*, en Søn af Hofmarschalk Jochum Frederich Pentz til Aastrup, som allerede 1695 solgte Østergaard til sin Svoger, *Otto Thygesen Kruse* til Ballegaard, gift med Eva Margrethe Pentz.

Omtrent fra samme Tid man kjender Navnene paa Østergaards Eiere, kjender man ogsaa Navnene paa nogle af Præsterne i Fjellerup. Den første af disse efter Reformationen var *Simon Jensen*, hvis Eftermand (og formodentlig Søn) *Jens Simonsen* i Aaret 1584 i Forening med andre Præster i Nørre Herred har underskrevet en Hyldingsact i Anledning af Prinds Christians Kaaring. Under ham eller hans Formand skjenkede Kong Christian III Kongetienden af Fjellerup Sogn til Præsteembedet paa Grund af dets Ringhed. D. 27 Febr. 1604 var *Niels Pedersen Bjerre* Præst i Fjellerup, da han paa denne Dag blev kaldet til Meilgaard for at give

¹⁾ Af hans egne Optegnelser sees, at han har arvet Bøndergods efter sin „salig Fæster Elisabeth Høeg“.

Sacramentet til den dødssyge Ove Juul, og 1608 og 1610 har han underskrevet forskellige Hyldingsacter. Hans Eftermand var *Niels Olufsen Steenvad*, der skal have været Præst her i 35 Aar.¹⁾ Hans Enke, Anna Jensdatter, levede endnu 1661 og havde noget Korn og Huusværelse af Kaldet, men siges forøvrigt i sin høie Alderdom næsten Intet at have at leve af. Det var en urolig Tid, i hvilken Niels Olufsen var Præst her. Som Exempler paa Tidens Aand kan anføres, at d. 3 Octb. 1637 kom Jens og Peder Clemensen, begge fra Steenvad, seilende til Grenaa Strand, da Jens Nielsen Hvid, Borger i Grenaa, begyndte at udskjelde dem. Da sprang Peder Clemensen i Land, trak sin Kniv og stak efter Jens Hvid, men denne og en anden Borger i Grenaa, Jens Andersen, holdt over ham og slog ham tildøde med Steen, hvorfor Broderen senere sagsøgte Jens Hvid.²⁾ 1630 var der udstedt et kongeligt Brev for, at da Jørgen Hansen og Mogeus Hansen i Fjellerup med deres Fader, Mogens Hansen, havde dræbt en Mand, og Sagen har været fortiet, skal den begyndes paany.³⁾ Værst blev dog Tiden, da Svenskerne under Helm Vrangel faldt ind i Jylland og paa deres Røvertog ogsaa kom til Fjellerup. Af den Taxationsforretning⁴⁾, som 1645 blev afholdt for at vurdere den Skade, de havde gjort, sees det, at Bønderne vare saa medtagne af Udplyndringer og Indqvartering, da tilmed deres Heste og Qvæg for største Delen vare dem fratagne, at i hele Nørre Herred ingen af dem 1645 havde mere end halv Sæd, de fleste kun tredie eller fjerde Delen af hvad de ellers pleiede at saae. I Skovene var der hugget saaledes, at derved flere af dem bleve ødelagte. I Steenvadskifter var der hugget i Brøndumskov 57 Bøge, 3 Ege. I „Brødem“ 85 Bøge, 82 Ege; i Pabholdt 5 Bøge, 4 Ege; i „Kroggen“ 28 Bøge; i Halted 109 Bøge. I Glæsborg Skov i Kirkehofted var hug-

1) I et Skjøde af 1660, hvorved Niels Mogensen i Randers tilskjæder Christopher Bille til Meilgaard noget Strøgods i Nørre Herred, nævnes en større Gaard i Steenvad paa 11 Tdr. Hrtk. som fæstet af Christen Clemensens Enke og Hr. Niels Olufsen i Fjellerup. Er det Præsten, har han paa den Tid taget sin Afsked.

2) En ældre Retsprotocol for Grenaa.

3) Geh. Archivet. Dog kan det ikke tydeligt sees, om der menes vort Fjellerup eller den fynske By af samme Navn.

4) See derom Hist. Tidskr. 3die Række 1-Bind S. 429.

get „ganske udi fald, uden nogen faae træer, saaat stubbene icke kunde tellisz.“ I Laind Bierk 14 Ege, 1 Bøg, i Laind Lund 3 smaae Ege. Endnu vare dog dengang Steenvad, Brøndem og Pabholt Skove „nogenlunde ved Magt“, nu er der ikke et Træ tilbage af dem. Det var saaledes ulykkelige Forhold, under hvilke Niels Olufsen var Præst her. Synderlig bedre bleve de vel neppe for hans Eftermand, *Christen Sørensen Leth*, en Søn af Præsten i Veggerslev, Søren Nielsen Leth, og Broder til Christian V's høitformaaende Confessionarius Hans Leth. Han døde allerede 1651 og har saaledes kun i kort Tid været Præst i Fjellerup og maa være død i en ung Alder, 30 til 40 Aar før sine Brødre. Eftermanden *Hans Vinholdt* (1651—55) kaldes Randrusiensis, men forøvrigt vides Intet om ham. Mere vides derimod om hans Eftermand, *Niels Christensen Bøgh* (1655—1702). Hans Fader var Christen Jensen, Borger og Tømmermand i Viborg. Denne lod Sønnen kalde efter sin Formand i Ægteskabet og satte ham som en Tømmermands Søn i Viborg Skole, „paa det han skulde sin Frelser den Herre Jesus helliget være, som og selv kaldes en Tømmermands Søn.“ Som Student conditionerede han en Deel Aar hos Niels Parsberg paa Lynderupgaard og blev i en Alder af 34 Aar Præst i Fjellerup. Endnu kaldtes Præsterne her paa den ældre Maade, idet Provsten paa en fastsat Dag samledes med Menigheden, af hvilken der udvalgte 7 Kaldsmænd (4 af Fjellerup og 3 af Glæsborg Sogn). Den, som attraaede at blive Præst, prædikede da for Menigheden, og efter Prædikenen raadsloge Provsten og de syv Mænd om Valget. Blev de enige, udstædtes der Kaldsbrev til den Kaldede, og denne afsendtes dermed til Biskoppen for at blive overhørt og ordineret. Man har endnu en Afskrift af Niels Christensens Kaldsbrev, der lyder saaledes: „Vi efterskrefne Christen Olfuesøn, Lauritz Rasmussen och Søren Jensen udi Fjelderup, Thomas Sørensen i Hegedahl, Rasmus Nielsen Smed och Jens Poffvelsen udi Glæsbørrig och Peder Sørensen i Laen, alle Sognemand i Fjelderup och Glæsbørrig Sogne, kiendis och gjøre hermed for alle vitterligt udi dette vort obne Breff: Eftersom Gud allm. ved den thimmelig Død hafuer heden kaldit voris goede Sognepræst, hæderlig og vellærde mand nu s. Hr. Hans Hansøn Vinholdt, hvis Sjæl nu hviler hos Gud i ævig glæde, och vi nu der-

for høylig fornøden hafuer och behøver igjen en anden god Sjellsørger og Sognepræst, daa hafuer vi idag d. 22 April, saa vel som och tilforn hørt hæderlig og vellærd Persoen Niels Christensøn Bøgh, barnfødt udi Viborg, och udaf hans gafuer til att prædiche med næst Gud den allerhøyetstis Hjælp erkjendt for vor rette Sognepræst och nu efter ydmyh Knæfald i inderlig Bøn og paakaldelse til Gud allerm i Offuerværende hæderlig og vellærde Mand H. Christen Jensen Broch voris kjære Herritz Provst, hans Vilie och Samtøch, Saa och paa voris egne och menige Sognemænds Vegne i fornefne Sogne och efter dieris fuldmagt i Jesu naffn kaldet och udvellet forn. Persoen til voris rette och sande Sognepræst thil forn. Fjelderup och Glæsbørrig Sogne imedens han lefuer, doch han skal være effter sin tilsagn Vinter och Sommer betimmelig och udi rette thide Gudstjenisten i Kirchen att forrette, saa och aarlig onsdags og Bededags saavel som fasten igjennem at prædiche efter K. M. forordningh. Och ellers i andre maader boede i Sjugdomb, Sorig och Glæde oss i ingen maade nedfalde, men sig med Guds naadige Hjælp boede i Kierchen og uden Kirchen, i Lærdom, Leffnet och Omgengelse med os og menigheden forholde, som en retsindig præstemand echner och bør i alle maader och os med ingen ny eller usædvanlig paalæg, være sig med thiende, Offer eller udi andre maader besværges. Hvorimod vi igjen paa voris egen och menige Sognemænds vegne loffuer och tilsiger hannem for voris kjære Sognepræst at kjende och annamme. Saa och at gjøre og giffue Hannem den Rettighed med offer och thiende och ellers udi andre maader, som vi yoris kjære Sognepræst efter Ordinansen skyldig och pligtig er. Saa och bevise Hannem paa hans Embetzvegne den tilbørlig lydelse och Ære, som vi hannem med rette bør at gjøre. Att dette voris lofflig Kalds Breff saaledes gangen och gjort er och urøgelig holdis skal som forskrefuet staaer, vidner vi med voris Zignetter her neden under trøcht och med egen hænder underskreffuen paa voris og menige Sognemænds vegne och venlig ombedet forbemelte H. Christen Jensen Broch, Provst udi Nør Herrett med os til Vitterlighed att forsegle och underskrifue. Hvorfore vi och hannem nu med nærværende Kaldtz Breff til Hæderlig og Høylærde m. D. Jacob

Matthiesen udi Aarhus, voris kjære ærv. Biscop fremsender med ydmyg Begjeringh hand samme efter Ordinantsen vilde examinere och samme siden, om hand dygtig befindes, thil Lehnsmanden vild forskriffue om Collatz paa Kgl. Maj. vegne och hannem siden i Jesu Nafn ordinere och til Embedet confirmere.“

En tre Ugers Tid efter at Bøgh havde faaet dette Kaldsbrev, nemlig d. 17 Maj 1655, blev han ordineret af Biskoppen i Aarhus, Dr. Jacob Madsen. Han kom til at prøve mange Gjenvordigheder i Fjellerup. Aarene 1657—60 høre til de ulykkeligste i vort Lands Historie. Først kom Svenskerne som Fjender, senere Brandenburgere, Keiserlige og Polakker som Venner, men det er vanskeligt at sige, hvem der var de værste, Vennerne eller Fjenderne. Plyndringer, Mord Voldtægt hørte til Dagens Orden, og Landets Velstand led et Knæk, som den først i de seneste Aar fuldkomment har forvundet. Krigens Rædsler naaede ogsaa den Egn, hvor Bøgh var Præst, og i en Indberetning af 1661 klager han meget over Tilstanden i sine Sogne. „Udi Fjelderup Sogn og By er 12 Boel, af dennem er thuende nu gandske ødde, fiere ganske forarmede, at de det ringe at ploye og saae iche formaaer. Udi Heegedahl i Fj. Sogn fiere halfue Gaarde, den ene half gandske ødde.“ Om Præstegaarden siger han, at dertil hører kun „femb megit sandagtige och ufrugtbare Vangeskifter.“ Fra 1680 vilde man nu ogsaa kræve Skat af ham for Kongetienden af Fjellerup Sogn, som var perpetueret til Kaldet, og han og hans Formænd havde havt fri for al Skat; men da han klageligen desangaaende henvendte sig til Kongen, Christian V, rescriberede denne under 16 Octb. 1688, at Bøgh og hans Eftermænd i Embedet ligesom tidligere skulde have Kongetienden af Fjellerup skattefri. Den sværeste Tid for ham kom dog vistnok, da han fik nye Naboer paa Østergaard, der med sin Jord støder lige op til Præstegaardens Jord og kun ligger et lille Stykke fra Præstegaarden. Det er fortalt, at Pentz 1695 solgte denne Gaard til sin Svoger Otto Thygesen Kruse fra Ballegaard, som var gift med Pentz's Søster. Den nye Eier levede kun faa Aar efter og maa være død i Slutningen af 1699 eller i det følgende Aar, da hans Hustru i et Brev fra den Tid beklager sig over, at hun er „en bedrøvet Enke, der i disse Tider har mistet paa Vandet Mand, Barn og god

Middel.“ Enken synes at have været en meget virksom Dame¹⁾, der var paafærde allevegne, men ogsaa en meget stridbar Dame, der laae i Proces med sin Præst, sin Degn, sin Kjøbmand, sine Tjenestefolk, Bønder, Naboer, o. s. v. Men hun havde sikkert ogsaa meget at kæmpe med for at slaae sig igjennem, da det ogsaa var haarde Tider for Godseierne, og hendes Eiendomme langt fra hørte til de fede.²⁾ Den Krig, hun i Anledning af nogle Rønningsmænd, der vare komne til hendes Gods, førte med Generalinde Ahrenstorph paa Overgaard, er andetsteds fortalt³⁾ Med Bøgh, som var bleven Provst, var hun allerede tidligere kommen i Strid i Anledning af en Sæk, som hans Huusmand havde stjaalet, og en Vei, som Provsten vilde have gjennem hendes Bondegaard til sin Kaalhaage, som laae paa Østergaards

1) I Aaret 1702 lod hun Mesterskibsbygger Jens Rasmussen Dolmer af Fjellerup bygge et Skib, Løven, paa 38 Læster, som i October s. A. blev rullet og fuldfærdigt ved Fjellerup Strand, og som hun siden solgte til to Mænd i Aarhus. Skibsbyggeri og Skibsfart synes i det Hele tidligere at have sysselsat flere af Beboerne i Fjellerup. Saaledes købte Thomas Bering i Randers en Kreiert, Jomfru Maren kaldet, som „velfornemme“ Rasmus Sørensen Hegedal og Søn, Lauritz Rasmussen, havde ladet bygge paa 24 Læster af fornævnte Skibsbygger og blev rullet ved Fjellerup d. 24 Juli 1697. „Velfornemme“ Peder Møller i Fjellerup sagsøger 1704 en Anders Brony af Skjærbæk, der havde ført Skib for ham men ikke aflagt tilstrækkeligt Regnskab for de 2 sidste Aar. D. 6 Novb. 1742 strandede ved Fjellerup Strand ved 2 Huse, som kaldtes Knapnæring, et Skib, og den Skade, som det havde taget, taxeredes af Jens Guldbrandsen, Skibsbygger i Fjellerup, og Log Niels, Skibstømmermand i Hegedal.

2) 1705 lod hun tolv Mænd, som havde boet i Nabosognene, da Landmaalingen fandt Sted, taxere den Skade, Sandflugten siden havde gjort paa hendes Eiendom. De fandt, at mere end 2 Dele af Hegedals Eng var ødelagt, og det Øvrige forringedes aarligen. I Fjellerup Lundvang og i den Vang ved Degnens Høje var der store Sandhuller. I Fjellerup og Østergaards fælleds Fædrift ved Enden af Hegedals Eng op til Havet havde Sandflugten aldeles ødelagt en stor Eiendom, som før havde været brugt til Fædrift, og hvor der kunde græsse 40 Kreaturer. Ved Siden af vare de to Dele af en Vang, Holtet, ubrugelige, og to Dele af Engen ved Siden af, Hesthaugen kaldet, ere aldeles ubrugelige, og det Øvrige skal med Besværlighed avles, fordi Sandflugten havde tilstoppet Mølleaaen. Af Bau Engen ved Siden af ere ogsaa de to Dele ødelagte, og af de tvende Skovskifter ved Siden af vare Træerne afsvedne i Toppen.

3) Historisk Tidsskrift, tredje Række, 1ste Bind pg. 436.

Mark. Sagen forligtes paa Østergaard d. 10 Septb. 1700 i Overværelse af Mg. Just Bøgh og Provstens Sønner, Præsterne Christen og Christopher Bøgh. Provsten maa betale 16 Rd. for sin Huusmand og maa renoncere paa Tienden af Brendhave eller Brendmose Jord, som der er svaret Tiende af, medens den beboedes af Bønder, men nu er indlagt under Østergaard, og Fruen vil da heller ikke tage Tiende af Provstens Huusfolk; Provsten beholder da ogsaa Veien til sin Kaalhauge i Tornevangen. Freden varede imidlertid ikke længe. Søndagen d. 31 Juli næste Aar kaldte Provstens Datter, Anna Cathrine, Avlskarlen Simon Nielsen ind i Bryggerset og befalede ham, at hente et Læs Brændsel fra Præsteengen. Da han gjorde det og kom kjørende med Læsset forbi Østergaard, kom en af Gaardens Piger løbende ud og befalede ham fra Fruen, at han skulde holde dermed. Det gjorde han ogsaa, men kørte siden videre, da en anden Pige sagde, at det kun var Galskab. Men Fruen lod nu stævne baade Provsten og hans Døttre og Tjenestefolk for ulovlig Hugst af de to Elle og noget Qvas, som Karlen havde hentet. Flere Vidner forklare, at Provsten ingen Ret har til Skov i Præsteengen, men at naar Præsterne vare i Uenighed med dem paa Østergaard, have de søgt deres Brændsel andetsteds, ligesom der oftere er ført Træer fra Præsteengen hjem til Østergaard. I et Indlæg i Sagen beklager Bøgh sig over, at han, „en fattig gammel Mand fast uden Helbred og for adskillig paaførte Trætter snart uden Midler,“ skal besværes med Strid for hans Præsteeng, som „af høilovlig Konger i Danmark allernaadigst er perpetueret til Kaldet,“ men hans Klager hjælpe ikke. Provsten gjorde nu en Reise til Kjøbenhavn, og under hans Fraværelse maa Datteren, Anna Cathrine, holde for. I et Indlæg til Retten yttre hun, at det undrer hende, at Fruen vil disputere om, hvem Skoven tilhører, da Eng og Skov „i saa mange Præsters Tid og Alders Tid uanket og uryggeligen har tilhørt Præsteegaarden,“ og de Træer, der ere førte til Østergaard, kun ere komne derhen, fordi hendes gamle Fader, „for Fredelighed at nyde har saaledes ladet passere,“ og at saaledes Fruen, der som Kirkens Patronesse vel skulde have Opsigt med Skoven, ikke „som en Patronesse af hævnjærrige Aflecter skulde tragte efter Præsten og hans Folkes Ruin for saadant, som intet er bevendt, og som af enhver Retsindig

kan kjendes, det er ikke den Umag eller Fortred værd.“ Dommen lyder imidlertid paa, at da Provsten ikke har kunnet fremvise lovlig Adkomst til Skoven, og 11 lovfaste Personer, der kunne huske 10—40 Aar tilbage, ikke have formærket, at Præsten har havt Adkomst til Skoven men kun til Eng og Indhegning, og Præstedatteren desuagtet Søndagen næst for Nævnamaalet har ladet hente to Elletræer, dømmes hun, da hun har forseet sig af Uvidenhed, ikke paa Æren, men skal betale for hvert af de to Træer 8 Rd., og da hun ingen unge har ladet plante istedetfor, 2 Lod Sølv for hvert, desuden for Helligdagsbrøde 2 Lod Sølv, og Processens Omkostninger med 3 Rd. 2 Mk.

Samtidig med at denne Sag førtes havde Fruen en Sag med Degnen i Fjellerup, Søren Nielsen Busk, som under Rønningssagen ved Provsteretten i Nørager Kirke havde vidnet mod Fruen. Han skulde tidligere have underviist Fruens Børn, men havde ikke lært dem et eneste Guds Ord. Da nu Fruens Pige 8 Dage efter Paaske 1701 gik med Børnene ned til Peder Møller, kom Søren Degn foran dem ind i Stuen og overfaldt Peder Møller, rev ham i Haaret, slog ham baglænds om og skjeldte ham for Hundsvot, Rakker og Skjelm. Søren Degn forklarer, at han og Peder Møller altid have været gode Venner, og at det Hele kun var en lystig „Baccatalie“, samt at Peder Møller kun ved fremmed Tilskyndelse kan være bragt til at betragte det anderledes. Sagen varede længe, men det lader til, at Fruen paa sin Fæsters Vegne har ladet sig forsone. Nogle Piger gjorde hende megen Sorg, da de ved deres Forsømmelighed fravendte hende 11 kalkunske Høns, 1 Faar, 3 Lam, og mange andre gode Ting. Grunden, hvorfor hun var vred baade paa Præsten og paa Degnen, var at de i Sagen angaaende Rønningmændene fra Overgaard havde maattet aflægge Vidnesbyrd imod hende, og hun sagsøgte dem derfor ogsaa begge, fordi de havde ladet disse Mænd tække og skjære Tørv for sig, og at Præsten havde taget dem til Alters uden at have Ret dertil. Med god Grund beder Bøgh om, at han „som en fattig gammel udaldrende Mand maa nyde Fred og Ro i sin Alderdom og ikke bemøies med slig unyttig Fortred.“ Herren hjalp ham nu ogsaa til Fred, idet han ikke lang Tid efter i Aaret 1702 kaldte ham hjem til sig, og Bøgh havde da naaet den høie Alder af 80 Aar. Men Fruen lod ikke

hans Arvinger have Fred. Da de havde ladet indhøste en Ager Rugsæd i Heden, Ruggaarde kaldet, og ført den ind til Præstegaarden, protesterede hun derimod, da Ageren tilhørte Bønderne, og disse kun havde overladt Præsten den paa den Betingelse, at han skulde holde Orne for Mændene, hvilket han ikke havde gjort. Samtlige Arvinger stævnes, nemlig Præsterne Christen Bøgh i Storning og Christopher Bøgh i Thrige, begge Døttrene i Fjellerup, Anna Cathrine og Margrethe Bøgh, samt Peder Boye i Viborg paa sin Hustru Maren Bøghs Vegne. Christopher Bøgh møder paa Arvingernes Vegne og ytrer det Ønske, at den Uvillie, Fruen mod deres gamle Fader havde fattet, maatte med hans Aske være begravet og ikke fortsættes mod hans fattige Arvinger. Under Sagen forhandles ogsaa om Dystrup og Kirkens Indmarkes Eng, som Bøgh ogsaa havde leiet. I 14 Aar havde Bøgh brugt Ageren upaataalt, hvilket vel Fruen, „som med mange Processer fast i alle optænkelige Maader har angrebet den salig Mand i hans levende Live, neppe vilde have taalt, dersom det var Uret.“ Vidnerne paastaa, at Præstegaarden nok har sin Fællid i Heden, saasom i Pabholdt, Eggeballe, Høgenbjerre, men derimod ikke i Ruggaarden.

Bøghs Eftermand blev *Niels Iversen Rafn* (1702—1742), der kaldes Holsatus, hvilket imidlertid maaskee blot betyder, at han var født i Slesvig¹⁾, da Slesvigerne dengang tidt satte en Stolthed i at lade sig kalde Holstenere. Han var Huuslærer for en Mogens Ahrenfeldt²⁾, der formodentlig var en Søn af den bekjendte Etatsraad Jørgen Ahrenfeldt til Rugaard († 1717). Af Palle Krag paa Meilgaard blev han kaldet til Fjellerup, ordineret d. 27 Octb. 1702 og introduceret i Menigheden d. 20 Sd. efter Trinitatis 29 Octb. s. A. Han kom strax i Strid med Fru Kruse i Anledning af Dyrkingen og Indhegningen af noget Præstegaarden tilhørende Jord i Tornevangen. Denne Strid sluttedes „i den hellig Trefoldigheds Navn“ ved et Forlig paa Østergaard d. 26 Marts 1706, hvorved Præsten for sin Embedstid afstod for-

¹⁾ En Ivar Rafn var Præst i Gl. Haderslev 1659 til 1690.

²⁾ En Mogens Ahrenfeldt blev 1701 Akademist paa Sorø, og det er vel den samme, som 1765 døde paa Møllerup, hvor han havde havt Ophold hos Fru Trolle.

anførte Jord i Tornevangen, mod at han fik noget af Bøndernes Jord, der laae mere beqvemt for Præstegaarden.¹⁾ Ageren i Ruggaarden, hvorom Fruen havde havt Strid med Bøghs Arvinger, blev ved Præstegaarden. Rafn var ligesom hans Formand Præst i en bevæget Tid, fra 1709—1720 var Landet i Krig med Sverrig, den ene af Rafns Herremænd, Poul Rosenørn paa Meilgaard, var med i Slaget ved Gadebusch, og Fru Kruses Svigersøn, Simon Sivers, førte Skib under hele Krigen.²⁾ Men Krigen krævede ogsaa Penge, og de vare knappe i Landet. I en Indberetning af 1713 om Personer, der skulle svare Krigsstyr, og hvor Fruen paa Østergaard omtales som opholdende sig i Kjøbenhavn med sin Familie, anfører Rafn om Kjeld Krag Sehested paa Meilgaard, at „han har et mestendeels øde og forarmet Gods, hvoraf han selv for Bøndernes slette Tilstand de meeste kongelige Contributioner maa svare, er desforuden i temmelig Vidtløftighed, som kommer besværlig i disse vanskelige Tider at udrede.“ At Rafn ogsaa maa have lidt under Tidens Tryk, er saa ganske naturligt, da hans Indtægter kun kunde være smaae og bleve endnu mindre paa Grund af den forarmede Tilstand, hvori hans Sognefolk vare. Saaledes oplystes ved et Tingsvidne 1705, at Hedegaard By, som for 12 Aar siden var i fuld Drift og beboet af 8 Mænd, nu var næsten ganske øde med Undtagelse af 2 Vaaninger. En heel By, Skjærbæk, hvis Beboere vare slemme til at stjæle fra Meilgaard, nedlagdes efter Bevilling af 1711, og det er formodentlig Beboerne derfra, der anbragtes i 2 Smaabyer: Tvedholdt³⁾ (nu Tvedhusene) og Tranholdt⁴⁾ (nu Tranhusene), der nu først nævnes; men Præsten mistede Tienden af den store By (9 a 11 Gaarde og 7 Huse), og fik kun en ubetydelig Refusion af 16 Daler til Erstatning derfor. Dertil kom mange og besværlige Skatter; 1711 svaredes der saaledes Kopskat fra 1

1) Formodentlig hidrører det herfra, at Præsten i Fjellerup endnu hæver Tiende af noget af Østergaards Jord, idetmindste forklarer et Vidne for Retten 1725, at Præsten har Tiende af en Deel af Østergaards Mark, som blev skiftet mellem Fru Pentz og Præsten, da hun eiede Østergaard.

2) førte 1711 den erobrede svenske Fregat „svenske Sophie“, 1715 Fregatten „Postillon“, 1727 Orlogsskibet „Frinds Carl“.

3) Tved 3: et ved Opdyrkning afsondret Stykke Jord, og Holt 3: Skov.

4) Tran, maaskee af Drafn — Trafn (Tran) isl. Þrófn, Strøm, Vandløb.

—48 Rdl. for Voxne, 2 Mk. til 16 Rdl. for Børn, 2 Rdl. for hver Hest etc.; 1713 betaltes Krigsstyr ligesom 1717 og 1720, og en Deel Skatter opkrævedes under Navn af Folkeskat, Familieskat, Chaiseskat, Havreskat o. fl.¹⁾

Det er ikke at undre over, at under saadanne Forhold blev det nødvendigt, at Fattigvæsenet organiseredes, saaledes som det ved Forordningen af 24 Septb. 1708 var befalet. Den ældste Fattigprotocol for Fjellerup Sogn er autoriseret til Brug d. 6 Febr. 1709, men først tagen i Brug d. 19 Decbr. 1731, da efter offentlig Intimation fra Prædikestolen Præsten, Grevinde Scheels Fuldmægtig, Ms. Anders Listo fra Skjærvad, samt Fjellerup Sogns Gaardmænd og Huusmænd samledes med de Fattige i Fjellerup Kirke for at bestemme Uddelingen til de Fattige for Aaret 1732. Herredsfogeden, Sgn. Nicolai Johan Ulsø, havde anmeldt Forfald. Grevinden havde ved „aabent Brev“ fra Gl. Estrup af 9 Decb. s. A. bestemt at give af sin Hovedgaard Østergaard²⁾ aarlig en Extragave af 6 Rd. 4 Mk. til de Fattige i Sognet. I Fjellerup Sogn var der 8 Fattige, og i Glæsborg Sogn ogsaa 8, som skulde have Understøttelse, og de fik Hjælpen derved, at der anvistes hver enkelt af dem, hvormeget de skulde hæve hos hver Gaardmand eller Huusmand, der var ansat til at forsørge dem. Hjælpen indskrænkede sig til en Smule Korn og nogle faa Penge, og kunde ikke være større, da de, som gavede den, sikkert selv trængte til Hjælp.³⁾

Medens Rafn var Præst her, oprettedes ogsaa Skolen i Hedegaard. En Degn var ansat for begge Sognene tilsammen, og særskilt Skoleholder desuden for hver af Skolerne, hvilken Indretning nok vedvarede til Slutningen af Aarhundredet.⁴⁾

1) I Kirkebøgerne omtales oftere svenske Fanger. Ved Rescript af 15 April 1716 fordeeltes 525 Fanger saaledes, at 50 Tdr. Hovedgaardstaxt skal forsørge 1 Fange, 2 Præster skulle tilsammen forsørge 1.

2) Hun havde Østergaard fra 1731.

3) Af Fattigligningen kan man see Antallet af Gaardmænd og Huusmænd i Sognene 1731. I Fjellerup 11 Gaardmænd, i Hegedal 3, i hele Sognet 27 Huusmænd. I Glæsborg By med Annexgaarden 10 Gaarde, 2 Huse; i Laen med Hospitalsgaarden 10 Gaarde, 3 Huse; i Tustrup 1 Gaard; i Steenvad 6 Gaarde, i Tranhusene 4 Huse, i Tvedhusene 3 Huse, i Kukkerhusene 5 Huse, i Hedegaard 8 Gaarde, 5 Huse; i Hytten 2 Gaarde.

4) 1683 var en Hans Pedersen Degn i Fjellerup, derefter Søren Niel-

Rafn var først gift med Birthe Jørgensdatter Kellet, som døde i Fjellerup 19 Aug. 1736, og ægtede derefter d. 9 Mai 1737 Magdalene Amalie Milahrt, men maa allerede da have været en ældre Mand, da han havde været Præst i Fjellerup i 35 Aar. Fra 8 Septb. 1741 havde han sin Eftermand Hr. Christen Bering til Capellan og døde midt i September 1742. Biskop Hygom, som visiterede i Fjellerup d. 29 Septb. s. A., har i sin Visitatsbog antegnet: „Sognepræsten Niels Rafn var en udlevet Mand, og inden jeg kom til Stedet ved Døden afgang. I hans Sted prædikede derfor hans antagne personel Capellan, Christen Bering, som nu er Sognepræst, meget grundig og vel over Dagens Evangelium, eftersom han er baade en velstuderet og for Guds Ære vel intentioneret Mand. Ungdommen var endnu ikke fuldkommen anført til at forstaae hvad de læse. Degnen ældgammel og næsten ubrugelig, og derfor to Skoleholdere antagne for hvert Sogn.“¹⁾

sen Busk (1695—1748), Sr. Christian Garp (1748—1764), Sr. Morten Balzersen Jessen (1765—1805), Christian Daniel Bering, Degn og Skolelærer (1805—1819), Gregers Engerslev (1819—1857), Søren Jensen (1857—1858), Peder Nielsen.

1741 d. 22 April oprettedes i Glæsborg Kirke en Fundats, hvori Meilgaards daværende Eier meddeler, at Hedegaards Skole er opsat, og anviist 3 Tdr. Land paa Hedegaards Jord til Skolejord. Den første Skolelærer var en Sr. Jørgen Ifversen. Senere var Poul Jørgensen Loulund ansat her, og Kallager, som eiede Meilgaard, begyndte Strid med ham 1772 om noget Jord, der brugtes til Skolen. 1778 fik Kallager ham jaget fra Skolen, fordi han var noget tunghörig. Han flyttede nu til Broderen Johan Peter Jørgensen Loulund i Tvedhusene. Siden kom han i Huset hos Christen Nielsen Østermand i i Hedegaard, hvor han døde d. 21 Marts 1800, 65 Aar gammel. Da Sognefoged Søren Rasmussen Gissel og Christen Østermand kom ind til ham, da han laae paa sit Yderste, erklærede han for dem, at da han ingen Arvinger havde, vilde han, at hvad han efterlod sig, skulde anvendes til Hjælp for Fattige i Glæsborg Sogn. Derfra hidrører det Loulundske Legat paa 45 Rd., hvoraf Renten uddeles aarlig til Trængende. Efter ham var Jacob Snedker Skoleholder († 1779), Elias Nicolai Pichsen, Rasmus Jensen Værn († 1804), Christen Rasmussen Paderup († 1831), Peder Bech. Da denne forflyttedes 1832, skulde Hedegaard Skole være Hjælpekole til Glæsborg Skole; men det varede kun et Aarstid, da der i Slutningen af 1833 ansattes en Terkildsen som Lærer i Hedegaard. Derefter Hansen (1846—48), Foss, Stockholm, Søren Jensen (1856—57), Ring (1858—59), F. Møller.

1) Medens Rafn var Præst, nævnes som boende i Fjellerup: en Capi-

Medens Rafn var Præst, var der foregaaet store Forandringer paa Østergaard. Fru Kruse solgte 1719 eller 1720 Østergaard og flyttede foreløbig til det nærliggende Skovgaard. Kjøberen var *Henrich Veghorst* rimeligviis af en tysk Familie.¹⁾ Han synes at have ført en Slags Handel og vil godtgjøre, at han havde et Privilegium af 28 Octb. 1721 paa „alle ædende og drikkende Varer.“ Toldvæsenet foretog en stor Confiscation hos ham d. 17 og 18 Septb. 1731, hvorved der lagdes Beslag paa 101 Ruller Tobak, 57 Topper hvidt Sukker, 2 Oxehoveder fransk Brændeviin, 1 halv Tønde Corender og meget Andet. Han idømtes en Mulct af 450 Rd. d. C. Han var idelig i Pengeforlegenhed og blev 1734 stævnet for 4,212 Gylden, som han efter Commissionsdom i Boet efter hans Kones første Mand skulde skyldte til Jan Laasby og Christian Nieugaard af Amsterdam. 1737 maa han pantsætte en heel Deel Bohave og Sølvtoi og er idelig paa Reiser til Hamborg. Uagtet han vedblev at boe paa Østergaard, havde han allerede 1730 solgt denne til den rige Grev *Christen Scheel* til Sostrup, Skjærvad, Ørbækgaard, Skjern med Karmark, Ulstrup, Himmestrup og Viskum, samt Gl. Estrup, ialt 5,371 Tdr. Hrtk. (Østergaard iberegnet) og 22 Kirker. Allerede 1731 døde Greven, og Enken *Augusta v. Vinterfeldt* forpagtede nu 1734 Østergaard for 6 Aar til Veghorst. For Østergaard og Kirketienden og to øde Gaardes Avl (1 i Fjellerup og 1 i Hegedal) betaler Veghorst første Aar 510 Rd. Der var saaet dengang 46 Tdr. i Østergaards Mark, 10¹/₄ Td. i Avlet i Hegedal, 6¹/₄ Td. i Fjelle-

tainlieutenant Mogens Herlof († 1729) og Hustru Gjertrud Sophie *Dajon*, der 1727 fik en Søn døbt med Navnet Michael Suhr, og desuden havde en Datter. Ligeledes nævnes Fru Margrethe Horn, Enke efter Ritmester Suhr, med et Par Døttre, Margrethe Adelheid, 1728 gift med Ms. Jens Brøndum, og Anna Elisabeth, gift med Peder Brøndum af Strandet. Endvidere nævnes en Skovrider Gregorii Philip Sicke. Hvor alle disse Personer have havt deres Bellig, er mig ubekjendt. Fru Herlof nævnes endnu 1738 og havde de samme Fornavne som Skolemesteren Hans Hansens Guldagers Kone.

1) En Navner af ham, født i Kiel, var prof. jur. i Kjøbenhavn († 1722). Veghorst paa Østergaard var gift med Anna Laasby, Enke efter Tolder Jørgen Pedersen i Aarhus. Et Par Steddøttre havde han hos sig paa Østergaard, og en Søn af hans Svigersøn Peder Hjorth i Aarhus, Jørgen Pedersen Hjorth, ligger begravet i Fjellerup Kirke.

rup. Alle kongelige Skatter af ufri Jord og øde Gaarde betaler Grevinden, men af samme leverer Forpagteren Tienden til Vedkommende selv. Tienden skal leveres i Kjærven. Besætningen er 60 Køer og 80 Faar. Den Have, som tilhører Fiskergaarden under Fjellerup, forbeholder Grevinden sig. Til Sikkerhed pantsætter Veghorst sin Besætning i Skovgaard (som han da vel har eiet), 300 Faar, 15 Heste, 16 Køer. Grevinden døde 1740, og Sønnen, Grev *Jørgen Scheel*, udbød nu 1745 Østergaard til Salg for 10,000 Rd. i danske 10 β Stykker og 100 Ducater i Discretion til Grevinden. Gaarden udgjorde da 31 Tdr. 1 Fdkr. 2 Alb. fri Hovedgaardstaxt, 8 Tdr. 2 Skpr. matric. Kirketiende, 100 Tdr. 7 Skpr. 1 Fdkr. Hrtk. Bøndergods, af hvilket Afgiften var 270 Rd, 1 $\frac{1}{2}$ 2 β , 30 Tdr. 5 Skpr. 2 Fdkr. Rug. Udsæden til Gaarden var 50 Tdr. Rug, 20 Tdr. Byg, 25 Tdr. Havre, 10 Tdr. Boghvede. Forpagtningsafgiften var 450 Rd. Allerede 1738 nævnes Amdi Bang som Forpagter af Gaarden. For Veghorst gik det bestandig mere tilbage. 1745 nævnes han mellem Huusmændene i Fjellerup med Foder til 2 Heste og 2 Køer, og boede vistnok i det nuværende Stuehuus til Møllen. 1746 døde han, og Aaret efter hans Hustru. Formodentlig i deres Velmagts Dage have de skjenket Nadverdisken til Fjellerup Kirke.

Først 1753 lykkedes det Greven at sælge Østergaard til Krigsraad *Jacob Adler* af Hinnerup Brogaard. Kjøbesummen blev betalt i Løbet af 9 Maaneder, og Skjødet af 24 April 1754 lyder paa Østergaard, Fjellerup Mølle og Kirke, 12 $\frac{1}{2}$ Gaarde og en Deel Huse i Fjellerup, Skovgaard, 17 Tdr. 7 Skpr. 1 Alb. Hrtk., som Amdi Bang har leiet for 100 Rd. om Aaret. Eldrup Haven har Skovrideren. Til Godset hører endnu 2 Gaarde og noget Jord i Vestertustrup. Anders Jørgensens øde Gaard i Fjellerup paa 4 Tdr. Hrtk. har Præsten i Forpagtning. Fiskergaarden, 4 Tdr. Hrtk., er bortleiet til Huusmændene.

Adler synes at være død 1756, og Enken ægtede Cancelliraad *Niels Hansen*,¹⁾ som allerede 1760 solgte Østergaard til Hr. *Hans Møllerup*, Forpagter af Hals Ladegaard og Søn af Eieren til Østeraa, Niels Møllerup, der tidligere

¹⁾ Baade Adler og Hansen ligge begravne i Haldum Kirke. Adler skaffede Østergaard Bevilling til at lade holde Kro og Værtshuus i Fjellerup.

havde været Forpagter paa Østergaard. Adler havde imidlertid betydelig forøget Godset: 26 April 1754 købte han af Eggert Christopher Tryde Kjergaard og Gods, 81 Td. 3 Fdr. Hrtk.; 13 April s. A. af Frederik Volgast en Gaard i Nørager Sogn og Rygaarde, 7 Tdr. 4 Skpr. Hrtk.; s. D. af Hans Christopher Arf en Gaard i Rygaarde, 7 Tdr. 4 Skpr. Hrtk., og 20 April s. A. af Matthias Jensen Loldrup i Tøistrup en Gaard i Veilby Sogn og By, 6 Tdr. 4 Skpr. 1 Fdkr. 1 Alb. Hrtk., ialt 102 Tdr. 4 Skpr. 4 Fdkr. 1 Alb. Hrtk. I Skjødet til Hans Mollerup anføres ogsaa Bøndergodset til 203 Tdr. 1 Skp. 2 Fdk. Hrtk. Ager og Eng. Mollerup var først gift med Anna Margrethe Lassen fra Østemark, med hvem han havde 6 Børn. Hun døde paa Østergaard d. 14 April 1763, og i Marts 1764 ægtede han en Datter af den daværende Præst i Fjellerup, Birthe Sophie Elisabeth Bering, 20 Aar gammel. De to fjendtlige Magter, Østergaard og Præstegaarden, syntes nu at være blevne forligte, men det skete ogsaa kun efter forudgangen Strid.

Hr. *Christen Bering* (1742—1766), der d. 2 Novbr. 1742 blev kaldet som Præst til Fjellerup og d. 19 Decbr. 1743 holdt Bryllup med sin Formands Enke, med hvem han fik to Døtre, Birthe Sophie Elisabeth, gift med Mollerup, og Sophie Amalie (gift med Berings Eftermand), kom nemlig strax i Strid med Mollerup, da denne havde købt Østergaard. Mollerup havde sat et Gjerde norden for „Tornene“ ind paa to Enge, som hørte til Præstegaarden, og hvorved Præsten og Bønderne troede sig fornærmede. Paa Berings skriftlige Fo:respørgsel, om hvad Mollerup dermed mente, svarede denne:

„Det kan vel være, at Hr. Bering, som er baade inden og uden hans Embede en aarvaagen, nysgjærrig og flittig Mand, kan have seet det Gjerde, som jeg norden for min paaboende Gaard Østergaard mellem min Eien- dom. „Tornene“ kaldet, og nogle mine Enge og nogle Fjelderup Enge ved mine Bønder og Folk for kort Tid siden har ladet sætte, men hvad det kan vedkomme ham, derom enten at qvæstionere og requirere, det begriber jeg ikke saa aldeles, thi om jeg for det Andet vilde sige, at min Intention og Hensigt med saadan Indhægning har været, saa meget muligt at frede min tilhørende Skov, Gjerdselhug, Græsning og andre Frugter til Opelskning

og anden Nytte, og hindre ligesaa ulovlige som selvraadige Adfærd, som formodentlig Hr. Bering (saa vidt af denne hans egen saakaldte Requisition kan præsumeres) og andre kan have brugt og benyttet sig af, saa muligt det vilde opvække nogen Fortrydelse hos ham. Men om saa skeer, faaer det dog ei at hjælpe, thi Sandhed maa blive Sandhed, og saa længe jeg ei gaaer uden min egen Eiendoms Grund, saa har jeg ikke gjort og agter ei at gjøre, end hvad den kgl. Majestæts allernaadigste Lov og Forordning befaler og tillader. For det Tredie: Hr. Bering maa vise noget Andet, som kan stemme overeens med hans Mening, førend han saa autoritetsk eller med nogen Føie kan æske, eller jeg kan blive obligeret til at vise ham mine Adkomster, thi forinden skeer det ikke. Enfin, Hr. Bering nævner ellers noget om Opelskning i denne hans saakaldte Requisition, hvilket giver mig Anledning til at erindre ham om hans Pligt samt Deres Kgl. Majestæts allernaadigste Lov og Forordnings Efterlevelse, for hvis han i den saakaldte Præsteeng selvraadig uden enten Anmeldelse eller Foreviisning og Udstempling haver hugget og borttagen uden Videre, hvorfor Tiltale reserveres, forblivende med Estime

velædle Hr. Berings tjenstergifne
Tjener

Østergaard, d. 21 Juni 1763.

H. Mollerup.

Senere erklærer Mollerup i Retten, at han Intet vil fra træde af sin hiet, og „fordi den gode Præst, som er en riig Mand, hvilket er Enhver bekjendt, ikke trænger dertil,“ vil Mollerup med Hoved og Fødder sætte sig mod Præstens Paastande. Alle Vidnerne ere imidlertid Mollerup imod, og Sagen ender med, at Mollerup maa give efter. Et Aar efter blev Mollerup jo ogsaa gift med Berings Datter.

I Aaret 1742 blev der afkrævet Præsterne i Nørre Herred et Slags topographisk Beskrivelse af deres Sogne. I sin Indberetning bemærker Bering, at Folketallet i begge hans Sogne foruden Børn var 380—90. Østergaard anføres som tilhørende Grev Scheel, dog udenfor Grevskaftet, og Bygningerne som meget maadelig conditionerede. I Sognene kan der kun avles Rug og Boghvede, Byg og Havre ikke mere, end hvad der kan forbruges, enkelte Steder slet Intet. Stutteri holdes paa Meilgaard, og i Skoven findes Vildsviin. Oldenborrer og Faarestager gjøre megen Skade, især de sid-

ste. Fiskeri drives ikke synderligt paa Grund af Strandens Ubeqvemhed, og hvad der fanges af Sild, Makrel, Torsk, Fjæsinger og Graasei forbruges paa Stedet, og kun sjelden føres Noget til andre Byer. Enkelte Steder er der nogen Sandflugt, men den har endnu ikke gjort nogen synderlig Skade.¹⁾

Medens Bering var Præst i Fjellerup, kom der en afskyelig Forbrydelse der for Dagens Lys. En Huusmand anklagede sig selv for crimen bestialitatis, og Sagen har psykologisk Interesse. Han var oprindeligt fra Hyllested og havde som fjortenaars Dreng tilstaaet sin Brøde for Præsten i Hyllested, Hr. Dajon. Senere kom han til Fjellerup og blev gift, men fortsatte sit Syndelevnet. Hans Kone maa formodentlig have mærket det, da hun paa sit Dødsleie saa bønlig bad ham om, at han dog vilde redde sin Sjæl, hvorledes det saa gik med hans Legeme. Hendes Bøn hjalp ikke noget. Endelig betroede han sig til en Parykmager Pödenphant, som boede i Fjellerup, og som de gik og talederom inde i Pödenphants Have, kom dennes Kone ud til dem med en Psalme af „den sjungende Tidsfordriv“, som de skulde læse sammen, men den Ulykkelige vilde ikke lade sig trøste. Flere Gange tænkte han paa at affive sig, endelig angav han sig selv for Sognepræsten og bad om, at han maatte blive arresteret og straffet. Sagen endte med, at han ifølge en Skrivelse fra Geheimeraad Thott blev indsat i Viborg Tugthuus.

Bering og Hustru have sikkret sig en taknemmelig Ihukommelse i Fjellerup Sogn, idet de have oprettet et Legat

¹⁾ Bering kunde til sin Beskrivelse have tilføjet, at Fjellerup i musikalsk Henseende stod under Stadsmusikanten i Aarhus. Fra 1768 findes nemlig følgende „aabne“ Brev fra denne:

Nr. 18. C. VII. 6 β. Jeg underskrevne Instrumentist i Aarhus og dets District giver min Tilladelse til Jens Jensen Hjulmand boende i Fjellerup at opvarte med sin Musik til alle de Bondevertskaber, som forefalde hos Bønderne udi Fjelderup og Glæsborg Sogne og derfor betale mig aarlig efter Accord, og forbyder jeg alle Uberettigede efter min allernaadigste Konges Bestalling herimod at gjøre Jens Jensen Hjulmand nogen Indpas udi de ham af mig betroede to Sogne, og ombedes venligst velædle Hr. Forvalter at sustinere dette saavidt muligt er.

Aarhus, d. 14 Mai 1768.

Hans Petersen.

paa 100 Rd., hvoraf Renten aarlig af Sognepræsten uddeles til Trængende i Sognet. Han var en Broder til Sognepræsten i Hammelev, Jens Bering, og har formodentlig havt Formue efter sine Forældre. I Juni 1751 visiterede Biskop Hylgom igjen hos ham og bemærkede derom: „Christen Bering prædikede over Text Ps. 119, 9, ganske ordentlig, opbyggelig og tydelig, ligesom han er en heel vittig Mand, vel grundet i Sprogene og Videnskaber, derhos af et stille og ustraffeligt Levnet. Ungdommen af begge Sogne havde han vel underviist og tilholdt dem at forstaae hvad de læste.“ I 24 Aar var han Præst i Fjellerup og døde i Januar 1766 og blev begravet d. 5 Februar s. A. Konen overlevede ham og levede endnu idetmindste i Aaret 1772. Maaskee er hun flyttet fra Fjellerup med sin Datter, der efter sin første Mands, Mollerups, Død blev gift med en Niels Skjøtt Hasselbalch fra Fæveile, der døde som Herredsfoged i Sundby.

Samme Aar Bering døde, solgte Mollerup d. 26 Nov. Østergaard til Cancelliraad *Hans Føns* til Løvenholm, der den 7 Januar 1767 fik Skjøde paa Gaarden.¹⁾ Føns solgte den 1769 til *Christian Barfoed*, en Søn af Provst Knud Barfoed i Lumby. Barfoed havde ventet en stor Arv efter en Etatsraad Andreasen paa Ringsted Kloster, men hans egne Svogre synes at have faaet Etatsraadens Testamente omgjort, saa at Arven udeblev, og da 18000 Rd. af Boets Penge, som inde stod i Østergaard bleve opsagte, maatte han allerede 1773 sælge Østergaard til *Peter Gummesen Errebo*, og det er formodentlig dennes Søn, *Simon Groth Errebo*, der 1781 fik den, men allerede 1783 døde, kun 34 Aar gammel. Hans Enke, Elisabeth Thorbjørnsen, giftede sig det følgende Aar med Forvalteren paa Meilgaard, *Rasmus Christensen*, der saaledes blev Eier af Østergaard, men kun havde den et

¹⁾ Mollerup flyttede vistnok bort fra Eggen, derimod blev hans Enke, som maaskee har opholdt sig i Svogerens, Pastor Stages, Huus, 1772 d. 18 Aug. i Fjellerup ægteviet til Niels Skjøtt Hasselbalch fra Fæveile. Inden Mollerup flyttede, havde han allerede d. 7 Jan. 1763 for Ketten i Grenaa ladet forevise en Ulv, som hans Skytte, Erich Jespersen, d. 28 Decb. havde skudt, og fordrer 4 Rd. som Præmie. Naar Huden er aftagen, vil han lade Kroppen opsætte for Alles Øine. Lettere blev v. Osten paa Meilgaard (1753—66) af med Ulvene i Meilgaards Skove; ved sin Kunst fik han dem alle til at løbe ud i Stranden (Thieles Folkes. 1. S. 133).

Par Maaneder, da han allerede d. 3 Marts 1794 solgte den for 29,000 Rd. C. til *Iver Ammitzbøll* og strax d. 24 Marss. A. købte Vedø. Skjødet paa Østergaard af 13 Juni 1795 lyder paa Østergaards Hovedgaard fri Hovedgaardstaxt Ager og Eng 24 Tdr. 2 Skpr. 1 Fdkr. 2 Alb., Møllenskyld 2 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdkr. 1 Alb., Skovskyld 4 Tdr. 3 Skpr. 1 Fdkr. 2 Alb., med derunder hørende Fjellerup Kirke med jus patron. & voc. samt Kirke-, Korn- og Qvægtiende, matriculeret 8 Tdr. 2 Skpr. Hrtk., tilligemed Bøndergodset af contribuabelt Hartkorn Ager og Eng 155 Tdr. 1 Skp. 1 Fdkr. $\frac{5}{12}$ Alb. Ammitzbøll solgte af Bøndergodset omtrent 74 Tdr. Hrtk. og endelig ved Kjøbecontract af 20 Marts 1797 Østergaard med Fjellerup Kirke-, Korn- og Qvægtiende og det tiloversblevne Bøndergods for 30,000 Rd. C. til Raadmand, Maaler og Vrager i Aarhus *Hans Peter Ingerslev*, der samme Aar i Forening med Toldinspecteur Stokmann i Aarhus købte Rugaard for 160,000 Rd. Han var af dem, der gjerne vilde være paa Færde allevegne, men døde som en fattig Mand. Østergaard havde han kun i to Aar, idet han allerede 1799 solgte den til Lieutenant *Niels Secher*, gift med Charlotte Sophie Valsø, der allerede 1804 afstod den til Broderen, Overkrigscommissair *Jørgen Mørch Secher*. I Løbet af 50 Aar havde Østergaard saaledes 12 forskjellige Eiere, af hvilke den ene dog havde den i 10 Aar. Det er noksom bekjendt, hvor uheldigt det virker paa en Eiendom, naar den saaledes idelig kommer til at gaae fra den ene Eier til den anden, idet den kun bliver som en Handelsvare, hver Enkelt vil drage den størst mulige Fordeel af. Østergaard trængte derfor ogsaa i høi Grad til at komme i Hænder paa Folk, hos hvem den kunde blive, hvilket ogsaa lykkedes den. Den idelige Omskiften af Eiere virkede heller ikke gavnligt paa Forholdet til Præstegaarden.

Jens Stage, en Søn af Præsten i Snodstrup, Rasmus Stage¹⁾, var bleven Præst i Fjellerup 1766. Han havde gaet i Frederiksborg Skole, hvorfra han 1750 blev dimitteret, tog

¹⁾ Denne havde gjort en forunderlig Carriere. Han var bondefød paa Ærø og blev, efter at han havde været Skoleholder og Degn, Tjener hos Rectoren i Roeskilde Mag. Schade, som optog ham i Skolen, hvorfra han efter 4 Aars Forløb dimitteredes 1719, blev Candidat 1723, samme Aar Lærer i Hillerød og 1727 i en Alder af 34

theologisk Embedsexamen 1756, og tog nu 1758, kun 26 Aar gammel, som missionarius ordinatus til Christianshaab og omliggende Byer ved Discobugten i Grønland. D. 18 April 1766 blev han kaldet til Fjellerup, hvor han Fredagen før Palmesøndag 1767 holdt Bryllup med sin Formands tyveaarige Datter Sophia Amalia Bering. Svigermoderen opholdt sig i flere Aar i Byen.¹⁾ Uagtet man skulde synes, at det maatte være et godt Bytte, at komme fra Grønland til Fjellerup, har Stage dog meget at klage over. Rimeligviis har han maattet opføre en Deel af Præstegaarden, idetmindste omtaler han 1772 to af dens Længer som nylic opførte. I en Indberetning af samme Aar anfører han, at „Bønderne formedelst Misvæxt, Qvægsyge²⁾ og andre Omstændigheder ere saa forarmede, at de ikke forsvarligen kunne drive og behandle deres Jorder, hvorfor Afgrøden har været ringe i mange Aar, og følgelig Tienden indbragt Lidet, hvoraf atter følger Mangel paa Foder. Ligesom Huusmændene mangle Fortjeneste hos Gaardmændene, og begge Slags ofte lide Hungersnød, gribe til Bettelstaven og overalt sættes i den Nødvendighed, at de ikke kunne give Præsten hans tilliggende Rettighed.³⁾ Kaldets Indtægtes ere da anseeligen forringede, Tienden er formindsket, det smaa Rædsel, som Sognefolket

Aar Præst i Snodstrup. Han var gift med Mariane Hansdatter Klunker og havde med hende 11 Børn, af hvilke Jens Stage var den tredie ældste

- 1) 1772 søger Barfoed Mad. Bering og flere i Fjellerup som Fæstere af 2 øde Gaardes Avl, Fiskergaarden i Fjellerup og en øde Gaard i Hegedal, til at svare til Degnen 6 Skp. Rug og 6 Skp. Byg. De frifindes, og Østergaard forpligtes til svare Afgiften.
- 2) 1746 var der en stor Qvægsyge i Jylland, i Randers styrtede 230, i Grenaa 132 Kreaturer. 1746—47 døde 457,352 Stkr. Qvæg i hele Landet. Raden, Frederik V's Aarbøger.
- 3) Som Exempel paa, hvad Bonden i den Tid avlede, kan tjene en Synsforretning, som to uvillige Mænd fra Fjellerup efter Hedegaards Mænds Begjæring optog over deres Marker, da disse vare færdige til at skulle høstes, for at afgive Skjøn over den „overordentlige Misvæxt Gud dette Aar (1775) havde straffet Hedegaard med.“ Der anføres, hvad Mændene have saaet, og hvad de kunne høste, og saaledes har f. Ex.

Niels Hougaard	saaet Rug	7 Td.	8 Skp.,	høster	13 Td.	5½ Skp.
	— Byg	1 —	—	—	1 —	1½ —
	— Havre	1 —	—	—	2 —	2 —
Søren Sjørup	— Rug	8 —	5 —	—	13 —	—

efter Loven skulde yde til Præsten, er deels betaget, deels henstaaer fra eet Aar til et andet, og tilsidst afgaaer, og Høitidsoffrene ere saa betydeligen formindsket, at Præsten faaer nu kun 15 Rd. omtrent til hver Høitid af begge Sogne, istedetfor 30 Rd. Accidentser falde sjelden, og de faa, der falde, forringes, og mere end den halve Deel betages.“ Det er da ikke at undre over, at han ogsaa beklager sig over, at en Paaskerente af Brød, Kjød og flere Ting, som Præsterne tidligere fik af alle Gaardene, er bortfalden, fordi en Præst, hvis Navn ikke vides, ikke var fornøiet med hvad der engang blev givet ham, og Bønderne derfor reent lode være at give ham noget.

Medens Stage var Præst i Fjellerup, brændte Møllen Natten mellem 8 og 9 Marts 1779, og Mølleren Jacob Hjortes Søn, 2½ Aar gammel, indebrændte. Ilden opkom saa pludselig, at Mølleren og hans Kone, hver med sit Barn paa Armen, halvnøgne maatte løbe ud af det brændende Huus og bleve slemt forbrændte af Taget, der styrtede ned paa dem.

Stages Tid i Fjellerup skulde ikke blive lang. Kun 48 Aar gammel døde han d. 18 Aug. 1780 og blev begravet d. 25 Aug. Hans Enke boede indtil 1793 i et østen for Præstegaarden beliggende Huus, som nok var opført som Enkesæde for hende, men som senere brændte og blev udflyttet paa Østergaards Mark synden for Skoven. Hun flyttede 1793 til sin Farbroder, Jens Bering i Hammelev, siden til sin Svoger, Herredsfoged Hasselbalch i Sundby, og ved hans Død tog hun i Huset til en Capellan Næsted i Hals. Da han blev Præst i Høibjerg, flyttede hun med hans Familie dertil, hvor hun døde d. 14 Febr. 1820, 73 Aar gl. Hun skal have været en „rigtig god gammel Kone“, som nok havde det mindre godt i sine Alderdomsaar.

	saet Byg	„ Td. 5 Skp., høster	„ Td. 4½ Skp.
	— Havre 1	— 3 —	— 1 — 5 —
Rasmus Møller	— Rug 8	— 2 —	— 11 — „ —
	— Byg 1	— 2 —	— 1 — 4 —
	— Havre 1	— 7 —	— 1 — 6 —

I aandelig Henseende er det sørgeligt, at Stage 1777 maa indberette, at en Pige, som blev forberedt hos ham til Confirmation, har født et Barn. Pigen lever af at tigge og har saaledes sammen-
tigget 3 Mk., som hun tilbyder som Leiermaalsbøde.

Stages Eftermand blev *Thomas Høeg Møller*, der blev kaldet til Præst d. 4 Octb. 1780 og indsat i Embedet d. 4 Søndag i Advent s. A. af Provst Paulin. Han var født paa Als 1760 og var en Søn af Proprietair Christopher Møller, senere Eier af Aalykkegaard ved Odense og Estruplund, i hvis Sognekirke han ligger begravet. Aaret efter at Møller var bleven Præst i Fjellerup, holdt han Bryllup med Dorteia Kallager, en Datter af den bekjendte Christian Kallager, som eiede Meilgaard og i sin Tid, paa Grund af sine mange gale Streger, var almindelig omtalt i hele Jylland. Møller skal ikke have været nogen ubegavet Mand og holdt sin Prædiken frit uden Papir, hvilket nok var sjældent i hans Tid. Han blev imidlertid ikke nogen lykkelig Mand. Under et Besøg i Præstegaarden fandt en Ven af ham Anledning til at skrive paa en Rude i Dagligstuen:

Hist seile Skibe hen, og andre gaae tilbage —

Saa er det jo, min Ven! med vore Levedage:

De gode uformærkt jo flye og føres hen

Med Tidens Strøm; men ak! de komme ei igjen.

Agt derfor hvert Minut, brug Tiden, stræb at gavne,

Og styr saa Coursen, at du kan i Himlen havne!

Disse Linier bleve skrevne d. 22 Juli 1785 og vare som en Propheti for Møllers Liv; de gode Dage svandt altfor hurtigt hen og kom ikke tilbage. Det er tidligere fortalt, at 1794 blev Østergaard solgt til en Ivar Ammitzbøll, der nok ikke var den elskværdigste Person, og uvist af hvad Grund kom han til at staae paa en meget spændt Fod med Møller. I et Selskab paa Meilgaard Fastelavnsmandag 1797 blev han saa nærgaaende mod Møller, at denne reiste sig fra Middagsbordet og gik ind i et tilstødende Værelse, hvor han blev, indtil hans Vogn blev forspændt, og han kunde kjøre bort. Da han var en formuende Mand og kunde undvære Embedet, søgte han kort Tid efter sin Afsked, og næsten uden at Folk havde faaet noget at vide derom, holdt han sin Afskedsprædiken og reiste bort. Han flyttede til Kjøbenhavn, hvor han ikke skal have følt sig lykkelig. I sine sidste Leveaar var han idelig syg og lidende og døde efter faa Dages Upasselighed pludselig d. 1 Februar 1802, kun nogle og fyrgetyve Aar gammel. Hans Enke giftede sig med Engelbreth Hans Severin Benzon, Controlleur ved det Schimmelmanske Fideicommiss's Sukkerraffinaderi, og døde som

Enke efter denne d. 30te Decbr. 1839. Møller havde med hende 3 Børn: en Datter, Frederikke Sophie († 1788), og 2 Sønner, Christopher († 1793) og Frederich Gotthold, født i Fjellerup d. 17de Juni 1795, som blev Generalmajor i Armeen, Commandeur af Dannebrog, Ridder af Stanislaus-Sværd- og St. Olufs- Ordenen.

Møllers Embedstid er ikke riig paa Begivenheder, der havde særegen Betydning for hans Sogne. I Aaret 1794 magelagdes imidlertid ved et Aastedsmøde Østergaards og Fjellerup Marker, ligesom Skovgaards og Fjellerup Mænd og Østergaards Eier 1786 udskiftede Engene imellem sig. I Aaret 1792 synes Skolen i Glæsborg at være oprettet af Kjkr. Bryggemann til Meilgaard. I Jordebogen for Meilgaard for 1809 siges den at være oprettet i forrige Tider af Glæsborg og Laen Byer samt Tustrupgaarden, og den dertil liggende Jord at være matriculeret under samtlige Jorder. Naar Skolen ophører, tilhører Huset Herskabet, og Jorden fornævnte Byer til Brug.¹⁾

Møller blev i Præsteembedet efterfulgt af *Johan Ernst Plesner*, en Søn af Præsten i Voer Hans Philip Plesner. Han var bleven Student 1790, tog theologisk Embedsexamen med bedste Charakteer 1794, og fik samme Charakteer for Dimisprædiken og catechetisk Prøve. Da han d. 3 Novb. 1797 blev kaldet til Fjellerup, efter Indstilling af Bryggemann paa Meilgaard, og d. 4 Sd. i Advent blev indsat i Embedet, var han kun 26 Aar gammel, og stod saaledes i den lykkelige Alder, da Ungdomsforhaabninger og Manddomskraften forene sig for at bringe noget Godt ud af Livet. Han var saa lykkelig snart at faae en god Hustru, idet han d. 8 Juni 1805 holdt Bryllup med Ida Sophie Pedersen fra Dotmark ved Kappel, en Søsterdatter af Meieriforpagterens Kone paa Meilgaard. Havde der ikke før været Børneskrig i Præstegaarden, kom de nu vistnok til at høre til Dagens

¹⁾ Den første Lærer ved Skolen var Christen Caspersen, der i en Indberetning fra 1814 omtales som ikke undervist eller dannet til Skolevæsenet men desuagtet en dygtig Lærer. Hans Svigersøn, Eilert Nielsen († 6 Juli 1860), tidligere Sømmand, derpaa Huuslærer paa Østergaard, blev hans Eftermand, og efterfulgtes af sin Søn Niels Christian Nielsen, der endnu har Embedet. Den gamle faldefærdige Skolebygning afløstes i Aaret 1866 af en ny, der blev indviet til sin Bestemmelse d. 23 Septb.

Orden, da han med sin Hustru fik følgende 9 Børn: Hansine Philippine f. 29 Mai 1810, Charlotte Gottholdine f. 8 Juli 1811, Cathrine Gude f. 18 Septb. 1813, Magdalene Cathrine f. 2 Juni 1815, Francisca Christophine f. 28 Aug. 1817, Birgitte Margrethe f. 11 Mai 1818, Christine Matthæa f. 3 Marts 1821, Christian Carl f. 10 Marts 1822, Johanne Sophie f. 13 Novb. 1823.

Plesner var vel udrustet med philologiske og filosofiske Kundskaber, derhos en flittig Mand, hvorom Embedsprotocollerne den Dag idag vidne, og han skal have været en dygtig Catechet, hvorimod han nok var mindre begavet som Prædikant. Han tog sig selv af sine Skolelæreres Dannelse, lod dem saaledes overvære Confirmandernes Uunderviisning, for at de kunde lære at catechisere bedre, hvilket nok kunde være nødvendigt paa en Tid, da man i Fjellerup endnu 1817 tænkte paa at engagere Byens Smed som Skolemester. Baade Biskoppen og Provsten give ogsaa Plesner et godt Vidnesbyrd. At Plesner ogsaa selv har befundet sig vel i Fjellerup, synes man at kunne slutte af, at han forblev der i 27 Aar, skjøndt Embedet ikke kunde være synderlig indbringende for ham med hans store Familie, og han nok heller ikke forstod at gjøre sig det indbringende. Der fortælles, at Bønderne, som skulde hjælpe at kjøre hans Hø hjem, undertiden toge feil og kjørte det hjem til dem selv istedetfor til ham, og den Tiendeaccord, han 1816 indgik med Beboerne i Glåsborg Sogn, ligesom den Forening om Refusion for Tienden af Schjerbæk By, som han 1798 indgik med Eieren af Meilgaard, vidne heller ikke om, at han forstod at holde paa sin Ret. Desuagtet maatte han dog føre et Par Processer, en med Fjellerup Kirkes Eier om Godtgjørelse for Viin og Brød til Kirken, en anden med Eieren af Østergaard, Ingerslev, angaaende den ulykkelige Skov i Præsteengen, hvor Ingerslev vilde holde Skovauktion. Ingerslev maatte imidlertid ved en „Promemoria“ af 14 Dec. 1798 erkjende Præsteembedets Ret til at beholde Skoven og erklærede „denne saa længe ventilerede Qvæstion derved for stedse afgjort.“

Fra Fjellerup forflyttedes Plesner til Thrige og Ølsted d. 10 Dec. 1824, og derfra allerede d. 18 Aug. 1830 til Skjælby og Gunderslev, hvor han døde d. 26 Dec. 1846 efter i 3 Aar at have havt Capellan. I Barfoeds Bog omtales han som en „særdeles skikkelig og værdig Mand men i flere Aar

i høi Grad affældig.“ Hans Enke overlevede ham i 9 Aar og døde d. 11 Marts 1855.

Først d. 27 April 1825 fik Fjellerup en ny Sognepræst i *Ernst Carl Frederik Hoff*, en Søn af Handelsmand Ernst Peter Hoff og født i Kjøbenhavn d. 4 Septb. 1782. Han blev Student 1797 og theologisk Candidat 1801 med næstbedste Charakter. Som Student maatte han tage Deel i Kjøbenhavns Forsvar under Krigen, og efter at have taget sin Embedsexamen ernærede han sig flere Aar som Huuslærer, sidst hos en Stiftamtmand Sehested i Viborg. I Januar 1807 tog han til Kjøbenhavn og maatte nu igjen tage Deel i Byens Forsvar under Bombardementet, hvorved han blev qvæstet i det ene Been. Da hans Helbred havde lidt herved, bestemte han sig til at tage Ophold paa Landet, og forpagtede en Landeiendom i Brede ved Kjøbenhavn, blev senere Interessent i en anden Landeiendom ved Holbæk, hvor han var til 1818. Allerede 1809 var han bleven gift med Ane Marie Lauritzen, en Datter af Brændeviinsbrænder Lauritzen i Randers. Det var uheldige Aar for Landmanden, og han flyttede derfor igjen til Kjøbenhavn, hvor han i et Par Aar ernærede sin Familie ved Timeinformationer, blev derpaa d. 7 April 1820 Catechet i Veile, og kom derfra til Fjellerup, hvor han var til 6 Septb. 1833, da han forflyttedes til Nabokaldet Vivild og Veilby, men døde der d. 31 Mai næste Aar, da hans Hest steilede med ham ved et Besøg i Gjesing Præstegaard, og han ved det derved forarsagede Fald satte Livet til. Han var meget musikalsk, spillede flere Instrumenter, især Violin, og tog sig tillige meget af Præstegaardsmarken i Fjellerup, som han betydelig forbedrede. Han efterlod sig følgende Børn: Henriette Louise Caroline Hoff f. 5 Septb. 1811, Hans Jes Lorentzen Hoff f. 2 Febr. 1815, Erenstine Marie Laurentza Hoff f. 18 Mai 1817, Carl Frederik Emil Hoff f. 27 Marts 1819, Richardt Theodor Hoff f. 7 Febr. 1824, Ida Petrine Francisca Hoff f. 19 Febr. 1825, Emma Jacobe Hoff f. 10 April 1827. Hoff's Enke døde i Randers d. 10 Octb. 1854.

Efter Hoff har følgende været Præster i Fjellerup:

Emilius Ferdinand Hansen, født 9 Dec. 1797, Student 1817, theologisk Candidat med næstbedste Charakter 1825, 8 Jan. 1834 Præst i Fjellerup, 22 Juni 1854 Præst i Aarslev og Tilst, hvor han endnu er. Han var først gift med

Ane Marie Løchte († 20 Dec. 1849 i Fjellerup), med hvem han havde to Børn: Emilie Augusta Hansen, gift med Forpagter Schou paa Østergaard, († 12 Juni 1853), og Valdemar Frederik Hansen. Anden Gang ægtede han Caroline Mathilde Zachariae.

Christian Frederik Cai Reiersen, født 10 April 1818, Student 1836, theologisk Candidat med bedste Character 1843, fik 1847 et „hæderligt accessit“ for en for Universitetets Guldmedaille skreven religionphilosophisk Afhandling, 1849 første Præmie af Prædikelegatet, blev 8 Septb. 1848 Capellan i Værum, 23 Dec. 1851 Capellan i Chrstrup ved Randers, 6 Septb. 1854 Præst i Fjellerup, 10 Marts 1868 Præst i Carlsunde og Carlstrup. Under 26 Mai 1867 blev han udnævnt til Ridder af Dannebrog.

*Peter Carl Dyrhaug*e, født 1819, Student 1839, theologisk Candidat med næstbedste Character 1846, 26 Octb. 1857 Catechet i Grenaa, 27 Mai 1868 Præst i Fjellerup. Han er den 16 Sognepræst i Fjellerup efter Reformationen og er gift med Marie Frost, med hvem han har en Søn, Erhard Dyrhaug.

Det er fortalt tidligere, at Østergaard var kommen til at tilhøre Overkrigscommissair Jørgen Mørch Secher. Han havde idelig Næringssorger at kæmpe imod, men beholdt dog Eiendommen til 1827, da han solgte den til sin Svigersøn *August Busck*, der forbedrede Eiendommen en Deel. I Juni 1839 solgte han den igjen til *Peder Mørch Schmidt*, som allerede i Novb. s. A. solgte den til sin Svoger *Niels Schou* († 3 Septb. 1841), hvis Enke endnu har den.

Efter at der siden Svenskerkrigens Tid ikke var seet fjendtlige Tropper i Fjellerup, vækkedes Beboerne i Byen d. 14 Mai 1864 tidlig om Morgenens ved at en Afdeling af det preussiske Garderegiment Augusta kom og forlangte Qvarter og blev til næste Dag, som var 1ste Pintsedag. Fra 17 til 21 Mai og d. 25 Juni gjentog det Samme sig, ligesom der til Slutningen af Juli Maaned idelig kom Patrouiller hertil. Fra 25 til 27 Juni var der i Præstegaarden indquarteret 2 Capitainer, 2 Lieutenanter og 54 Mand af 3die preussiske Garderegiment. Gid Byen ikke oftere maa faae saadaane Gjæster!

Historisk-topografisk Beskrivelse af Raabjerg Sogn, Horns Herred, Hjørring Amt.

Af A. Peter Gaardboe.

A. Topografi.

Raabjerg Sogn i Horns Herred, Hjørring Amt, har et Fladeindhold af 16,517 Tdr. Land geom. Maal med 97 Tdr. 5 Skpr. 1 Fdkr. $\frac{1}{2}$ Alb. Hartkorn og Gammelskat 282 Rd. 15 Sk. Det begrænses mod V. af Tversted Sogn, Gaardboe Sø og Nors Aa, mod S. af Elling Sogn, mod Ø. af Kattøgattet og Skagens Landsogn og mod N. af Vesterhavet eller Skagerak. Af Sognets Areal er kun $\frac{1}{12}$ opdyrket, $\frac{9}{12}$ ere Flyvesand og $\frac{2}{12}$ Hede, Kjær og Mose. 1801 udgjorde Befolkningen 805 Personer, 1822 821 i 158 Familier, 1840 932 1860 1036 i 206 Familier og 1870 1062 Personer, 526 Mandkøn og 536 Kvindekøn, i 223 Familier.

Med Hensyn til mulige fremtidige Ødelæggelser af Sandflugten kunde følgende Oplysning blive af Interesse. 1850 var Sognets Befolkning 993 Personer, af hvilke vare i Nordenklitten 117, i Raabjerg og Skiveren 94, i Bunken og Lodskovad 73, i Hvidemose Skoledistrikt 148, i Aalbæk og Kiltlund 349 og i Søndresognet 130.

Uagtet Raabjerg Sogn, som tilligemed Elling, Tversted, en Deel af Mosbjerg, Skagens Landsogn og selve Skagen udgjør Jyllands nordligste Odde og sidste Alluvialdannelse, hører til Landets meest vilde og øde Egne, turde dets topo-

grafisk-historiske Beskrivelse maaskee dog have en særlig Interesse, formedelst saavel dets physiske som oeconomicke Eiendommeligheder og de store Forandringer, det i de sidste to Aartusinder har været underkastet som Følge baade af Havets og Sandflugtens Paavirkninger, og hvis ikke uventede Naturvirksomheder skulle gjøre sig gjældende, vil utvivlsomt den større Deel af Sognet i Løbet af de næste 2 til 3 Aartusinder være bortskyllet af Vesterhavet.

At den lavere Landspidse, hvoraf Raabjerg Sogn er en Deel, i en vis Henseende er yngre end Høi-Vendsyssel, kan ikke betvivles, dog har den ganske vist i mange Aartusinder været „oven Vande.“ Det synes med Rimelighed at kunne antages, at da Høi-Vendsyssel tilligemed det øvrige Jylland blev hævet over Havet. har Virkningerne af denne voldsomme Naturrevolution ogsaa tillige, men med mindre Kraft, naaet hen under denne Landspids, som vel da ogsaa er bleven betydelig hævet, men ikke ganske løftet over Vandet, hvilket senere er skeet deels som Følge af den stedfindende Hævning og deels som Følge af Opskylling fra de 2 Have, hvis Strømninger her møde hinanden. Vor berømte Naturforsker, Professor J. Steenstrup, som har viist mig den Velvillie at besvare flere af mig, angaaende Sognets geognostiske Forhold, gjorde Spørgsmaal, mener, at de Tørvemoser, som ere blevne til Martørv, i deres nederste Lag ere ældre end Steenalderen, og saaledes maa Martørvens Underlag, Sandet, være betydeligt ældre; men da Strandsand, hvoraf Sognets Underlag i en ubekjendt Dybde bestaaer, antages oprindeligt at hidrøre fra de yngste tertiære Dannelser, nemlig Bruunkulsformationen, er der vist ingen Plet af Sognets Jordbund, der er ældre end den nuværende Jordperiode eller har andre Skabninger eller Levninger af saadanne end de nulevende og de med Menneskehaand udryddede, og forsaavidt er denne Danmarks nordligste Spids af en meget ung Alder. — Det høieste, uforstyrrede Punkt af Sognets primære Dannelse er den mærkværdige, med Egekrat bevoxede Gaardboe Rimme, 4 til 500 Al. Øst for Nørregaardboe, som tilligemed de lidt Nord for Jennet liggende, ligeledes med Egekrat bevoxede høie Bakker udgjør en Deel af Sognets fra Nord til Syd gaende Høideryg eller Aas, som paa flere Steder, nemlig imellem Gaardboe Rimme og Jennets „Egebakker“ og Sønden og Østen om Stederne Hvidemose,

er afbrudt og forstyrret af Sandflugt. Gaardboe Rimmes Overflade eller høieste Punkt er, efter et af Forfatteren i 1868 foretaget Nivellement, 43 Fod over Kattegattets Overflade, og hvis det, som Professor Forchhammer har oplyst, forholder sig rigtigt, at Landet i denne Egn hæver sig $\frac{1}{10}$ Tomme aarlig, har Sognets Aas i over 5000 Aar været hævet over Vandet. Hvis der, hvad der er høist sandsynligt, i Raabjerg Sogn ogsaa er foregaaet de almindelige Afløsninger med Hensyn til Skovperioder, turde deri maaskee ligge en Bekræftelse paa Rigtigheden af ovennævnte Beregning med Hensyn til Hævningen. Endogsaa Rødder af større Fyrretræer ere blevne fundne paa Høideryggen øst for Søndergaardboe.

Efter flere sikre Data kan det med Vished antages, at Vesterhavet idetmindste i det sidste Par Aartusinder har bortskyllet betydeligt saavel af Raabjerg Sogn som af Jyllands Vestkyst overhovedet. At der ved Atlanterhavets Brud igjennem Landtungen imellem England og Frankrig er foraarsaget en saa voldsom Oversvømmelse som den meget omtalte Cimbriske Flod, der skulde have anrettet store Ødelæggelser paa Jyllands Vestkyst og navnlig, som Nogle have antaget, ødelagt betydelige Fortids Skove og afgivet Hovedmassen af Sandet, hvoraf Klitterne siden ere dannede, er neppe rimeligt. Forandringerne i Vegetationerne og Skovperioderne ere vist ikke fremkaldte ved voldsomme Naturbegivenheder, hvorimod de forskjellige Afløsninger utvivlsomt ere fremkaldte ved den lige saa rolige som langsomme Udvikling, der fra de allerførste Tider har fundet og endnu finder Sted i Naturen. Hvis Sandflugten paa Jyllands Vestkyst ikke, som vist Ingen med Bestemthed kan vide, er lige saa gammel som Landet selv, er det meget sandsynligt, at de ved den engelske Kanals Gjennembrud utvivlsomt betydeligt forandrede Strømforhold kunne have foraarsaget Sandflugten og den endnu stedfindende Bortskylling af Jyllands Vestkyst. Pytheas skal have været den Første, som omtrent 300 Aar før Christi Fødsel seilede gjennem den engelske Kanal, og forudsat, at Daunelsen af de primære Klitter og Bortskyllingen af Landet ere begyndte samtidig med Atlanterhavets Gjennembrud imellem England og Frankrig, har disse Naturvirksomheder saaledes fundet Sted i over to Aartusinder, og ifølge en geologisk Afhandling af Landin-

specteur N. Juel til Oplysning om Jyllands nordligste Odde, meddeelt i H. Krøyers „Naturhistoriske Tidsskrift“ II B., kan der af Raabjerg Sogns Vestkyst i bemeldte Tidsrum være bortskyllet circa $\frac{3}{4}$ Miil.

Med Hensyn til foregaaede Terrainforandringer er det ved historiske og naturlige Facta godtgjort, at Raabjerg Sogn i Oldtiden og indtil den sidste Halvdeel af Middelalderen ved et stort Vandbækken eller Sø har været deelt i 2 Dele, en søndre og en nordre. Denne Sø har strakt sig fra Bunken mod Vest gennem Troldsoen, forbi Kirken gennem Raabjerg Sø, Sønden om Raabjerg og Skiveren og videre i samme Retning Sønden om Tranestedet i Tversted Sogn, i hvis Nærhed der findes ikke ubetydelige Lag af Martørv, hvilke fortsættes mod Øst i den foran betegnede Retning. Raabjerg Sø ved Præstegaarden og Troldsoen ere usammenhængende Levninger af denne lange Fortids Sø, og har den i Matriklen fra 1662 omtalte „temmelig store“ Sø imellem Raabjerg og Kyllesbek ogsaa været en Deel af den oprindelige Sø, som med Undtagelse af de nævnte Rester er bleven opfyldt af Flyvesand. Ved denne Sø var det Areal, som nu udgjør Raabjerg Sogn, deelt i 2 Dele, som idetmindste ikke havde nogen Forbindelse eller Fællesskab i geistlig Henseende. I Christian III's Klemmebrev over Aalborg Stift, dateret 9de Mai 1555¹⁾ findes anført: „Præsten til Raabjerig skal have vor och Kronens Part af Tjenden af fornævnte Raabjerig Sogn, och Bønderne i Gaardboe Fang at søge till Raabjerig Kirke och give Præsten och Kirken theris Tjende och anden Rettighed, som thennom bør at gjøre“. Ved „Gaardboe Fang“ er meent alle de Steder, som laae og endnu ligge Sønden for den omhandlede lange Sø, og som udgjorde Gaardboe Birk, og af nogle Præsteindberetninger, som senere ville følge, sees det, at Beboerne i Gaardboe før 1555 have hørt til Tversted Kirke, og flere gamle, dybe Vognspor, som endnu sees paa den saakaldte Møllerimme lidt Nord for Gaarden Slynge i Tversted Sogn, antyde ogsaa, at der i gamle Dage har fundet en betydelig Samfærdsel Sted imellem Tversted og Gaardboe Birk. I 2de Sandemændsbreve, daterede 24de Januar

¹⁾ Tycho de Hofmans Afhandling om Oprindelsen til at tage og give Tjende, om Jus vocandi o. s. v. 1750, p. 107—111.

1479 og 15de September 1595, angaaende Skjelsætning imellem Horsnab Fang og Østertversted By i Tversted Sogn, nævnes flere Gange Gaardboe Veie. At den nævnte store Sø ogsaa i sin Tid har indtaget det Terrain, som nu er dækket af den saakaldte „Mølklit“, er høist sandsynligt, da man ifølge en paalidelig traditionel Oplysning veed. at der, hvor Mølkritten nu er, for henved 200 Aar siden har været Enge og Mosedrag, som ogsaa endnu tydeligt kan spores under Klitterne. Med Hensyn paa det her Anførte og det Billede, man deraf faaer af Vandforholdene i Oldtiden, bliver det klart, at den med Hensyn til dens Direction, nemlig i Vest og Øst, i Sammenligning med alle de øvrige Rimdannelser i Sognet, der alle vende i Nord og Syd, saa mærkværdige større Rimdannelse med tilsvarende *Dopper* Sønden om Stederne Kyllesbek og Heden er dannet ved en gjensidig Opskylling eller Vexelvirkning af forberørte store Fortids Sø og dens endnu større Nabo Gaardboe Sø, hvilken sidste, rimeligviis for 5 til 600 Aar siden, mod Nord og Øst har indtaget de Arealer, som nu udgjøre Slynge Enge, Sovkrog, Kyllesbek og Hvidemose Moser samt Gaardboe og Hvidemose Marker¹⁾. Rimmene og Dopperne i de øvrige Dele af Sognet, saavel i den saakaldte Sønderhede, den nordre Halvdeel af Jerup Mose, som ogsaa i Martørven, hvilken sidste, vel at mærke, ligger norden for Levningerne af den omtalte store Sø, løbe alle i Retningen fra Syd til Nord.

Martørven, som findes i, eller rettere under, Klitterne ved Sognets Vestkyst, undertiden 3 til 4 Al. under Flyvesandet, er i længere Tid bleven betragtet af Danmarks Geognoster med stor Interesse. Efter Professor Forchhammers Forklaring skulle de organiske Levninger i Martørven, som tilligemed de deri fundne Kunstproducter ved Tørvens antiseptiske Egenskaber ere meget vel conserverede, tydelig bevise, at dens Dannelse er foregaaet i den nuværende Jordperiode. Ifølge nogle paa Forfatterens personlige Erfaring grundede Facta har Raabjerg Sogn endogsaa været beboet af Mennesker i Martørvens Dannelsesetid. Jeg har nemlig flere Redskaber og Vaaben af Steen, som ere fundne i forskellige Dybder i Martørven, ja nogle endogsaa i de aller-

¹⁾ Jvfr. min Beskrivelse af Gaardboe Sø, I B. af „Samlinger til Jydsk Historie og Topografi“.

nederste Lag. Den stærke Sammenpresning og Udtørring, Martørven har lidt ved de vældige Bedækninger af Flyvesand, have bevirket dens store Fasthed og stærke Varmekraft. Martørven, som oprindelig er almindelig Mosetørv, er bruunsort og opløses ikke let i Vand. En Cubikfod deraf veier omtrent 80 \mathcal{R} . Kun i Raabjerg og Starholm Eierlauge findes Martørv, og det er øiensynligt, at de der forefindende Lag ere Levninger af en større, almindelig Tørvemose, som utvivlsomt, før den blev begravet under Klitterne, har været af samme Udseende og Beskaffenhed med Rimme og *Dopper* som den foran ommeldte Sønderhede eller nordlige Halvdeel af Jerup Mose. Ligesom i enhver anden Tørvemose sees i Martørven en horizontal Schichtning, som er meget mærkværdig, og denne er, vel at mærke, kun gjort tydelig, ikke frembragt ved Sammenpresningen.

Mosens Tilvæxt i en Vegetationsperiode, nemlig i eet Aar, er det, der danner de enkelte Lag, og ere disse saaledes Mosens Aarring, og kunne oplyse dens Alder ligesom de analoge Ringe paa Træerne. I den saa stærkt sammenpresede Martørv er denne Schichtning udtrykt ved en mere tydelig Deling, hvoraf det sees, at Moserne gennem Tiderne have udviklet sig langsomt, og maa man her, ligesom ved saa mange andre geognostiske Phænomener, med Naturforskerne nu tilskrive Tidens Længde, hvad man før troede var udviklet i meget kort Tid.

Ogsaa i Martørven findes tydelige Spor af en undergaaet Skov, der fornemlig har bestaaet af Eeg, men desuden ogsaa af Birk- og Elletræer. Afbrudte Egebuller af betydeligt Omfang ere ofte blevne fundne opretstaaende i Martørven. I Begyndelsen af det 18de Aarhundrede fandtes der i Nærheden af Raabjerg Kirke en ikke ubetydelig Egeskov, som nu er aldeles forsvunden. Af fossile Dyrlevninger er der til forskjellige Tider i Martørven funden Tænder, Knokler og Horn af Landdyr, som nu ikke leve her, men desværre ere de fleste Fund hidtil forkomne. Forfatteren eier en stor Tak af en Kronhjort og en mindre, som ere opgravede dybt nede i Martørven. Saavidt vides, er der aldrig i Martørven fundet Jernredskaber, hvilket kunde synes at antyde, at den Sandflugt, som har begravet Martørven, er indtruffet, før Jernets Brug blev almindelig i Norden.

Af de i Klitterne, navnlig ved Vesterhavet, forekommende

Steensletter er den saakaldte „Raabjerg Stene“ N. N. V. for Kirken, den største. Steensletterne ere horizontale Strækninger, som fra de bratte Strandklitter gaae under rette Vinkler med Stranden ind imellem Klitterne og ere bedækkede med 2 til 3 Lag smaae, flade Rullestene. Steensletterne ved Stranden ligge i Reglen omtrent 10 Fod under Martørven og henved 30 Fod over Havet. Deres Brede varierer inellem 50 og 200 Fod. „Raabjerg Stene“, der, som bemærket, er den største, naaer henved 1000 Al. ind i Landet og er omtrent lige saa bred. I den yderste Skrænt af denne Steenslette lige mod Stranden omtr. 9 Fod under Slettens Overflade findes et paa sine Steder 12 Tommer tykt, tæt Lag Rullestene, som hviler paa et reent Sandlag, under hvilket i en Dybde af omtr. 9 Fod, eller omtrent lige ved Foden af Strandklitten, atter findes et mindre Lag Rullestene.

I vestre Side af den saakaldte „nye Rende“, nogle hundrede Favne Øst for Raabjerg Stene, ligger omtr. $\frac{1}{2}$ Fod under det nævnte tykkeste Lag af Rullestene et stort Egetræ, vendende med Toppen mod Nord. Steensletterne ere i Reglen fremkomne der, hvor Rimmerne have været i de oprindelige Tørvemoser, hvilket ogsaa fremgaaer deraf, at de bestandig dannes imellem Martørven, der, som foran er viist, er sammenpresset af den almindelige Tørvejord i de til Rimmene henhørende Dopper, og er det naturligt, at Steensletterne betegne den Retning, i hvilken Rimmerne og Dopperne i den oprindelige almindelige Tørvemose have gaaet. Rullestenene, som vel ere Levninger af de Granitblokke, hvoraf Sandet under Rullesteensformationen, en Dannelse der efter Geologernes Beregning er yngre end Bruunkulformationen, er dannet, ligge, med forskellige Mellemrum, spredte over hverandre i Strandsandet saavel under Martørven som, i forskellige Dybder, overalt i hele Sognet, og naar Vinden bortblæser Sandet, synke Stenene sammen og danne de omhandlede Steensletter, som fremkomme overalt, hvor Sandflugt opstaaer paa saa tørre Strækninger, at dens Virksomhed kan fortsættes, indtil den faaer fat i de Sandlag, i hvilke Rullestenen forekommer. De yngre Sandlag, hvori Rullestenene paa den foran beskrevne Maade ere indleirede, ere øiensynlige afsatte af Havet, og synes disse Lag at ligge i forskjellig Høider. Saaledes har jeg iagttaget, at Rulle-

stene findes indleirede høit oppe i Østsiden af Gaardboe Rimme, medens de i de tæt ved værende Sandlag, hvoraf den store Steenslette imellem Aalbek og Gaardboe er dannet, ligge betydeligt lavere.

Da Sognets umaadelige Klitter i Fortiden have spillet og i flere Henseender endnu spille en betydningsfuld Rolle, fortjene deres Virksomhed og Vandring, forsaavidt disse ere bekjendte, særlig at omtales. Naar de første Klitter ere dannede, er det umuligt at vide, men saameget er vist, at Klitterne ikke for 2 til 3000 Aar siden have været der, hvor de nu ere, da Steenalderens Folk, som dengang utvivlsomt have boet her i Sognet, og hvis Hovednæring var Jagt og Fiskeri, umuligt kunde have ernæret sig i en øde og ufrugtbar Klitegn; men at de primære Klitter dengang kunne have existeret eller begyndt at danne sig paa Sognets Vestkyst, af hvilken der siden den Tid, efter den endnu stedfindende Bortskylling af Landet at dømme, kan være bortskyllet omtrent 1 Miil, er meget sandsynligt.

De nuværende Klitter, af hvilke de fleste naae næsten fra Vesterhavet til Kattegattet, ere dels vandrende dels standsede eller rolige Levninger af de primære Klitdannelser. Til den første Slags henhøre de store, ubevoxede Sandmiler, som stadig vandre mod O. S. O. Disse colossale Sandbjerge, af hvilke de vestlige og høieste — omtrent 150 Fod — fortiden ligge omtrent $\frac{1}{4}$ Miil lige Syd for Kandestederne, rulle som vældige Bølger langsomt over Landet og ville utvivlsomt kunne trodse ethvert Forsøg paa at standse dem, før de atter i Kattegattet have indtaget det vaade Urleie. Naar disse imponerende nøgne Sandbanker i klart Veir beskinnes af Solen, kunne de sees flere Mile inde i Landet paa de høieste Punkter af jyske Aas, hvor de fortone sig som uhyre Snedynger.

De øvrige Klitter have indrettet sig paa en Maade, som synes at forudsætte et længere, om ikke varigt Ophold, og have de fleste endog faaet Tag over Hovedet eller ere bevoxede med Klithalm, *Arundo arenaria*.

For saavidt som muligt kortelig at omtale samtlige betydeligere Klitstrækninger, vil jeg begynde med de nordligste og først nævne „Studliklitten“, som begynder ved østre Ende af den foran nævnte „Raabjerg Stene“, hvorfra den i betydelig Brede strækker sig mod Øst langs Havet og for-

ener sig med Klitterne Vest for Kandestederne, af hvilke den nordre benævnes „Katklitten“ og den søndre „Rings Klit“. Fra den vestlige Deel af „Studliklitten“ udsendes mod Ø. „Studlimilen“, som allerede paa sin Vandring har indhentet de ovenfor nævnte store Sandmiler. Klitterne norden om Kandestederne, som ikke vides at have noget særligt Navn, fortsættes fra „Katklitten“ i betydelig og tiltagende Brede mod O.N.O. langs Havet til Skjellet imellem Raabjerg og Skaagens Sogne ved den saakaldte „Engelskrende“. Fra denne strækker den sidstnævnte betydelige Klitstrækning, som ogsaa indbefatter den saakaldte „Pælens Mile“, sig mod S. S. V. og ender i denne Retning med „Øster Engklit“ mod Gaihede og Starholm Eiendomme. Fra „Øster Engklit“ mod Vest, Sønden om Kandestederne Marker ligge Klitstrækningerne „Vester Engklit“ og „Vesterhvarrits Rimmer“ (denne Beaavnelse tyder paa fordums Tørvemoser), og hænge sammen med „Rings Klit“. Imellem de sidstnævnte Klitstrækninger og Lodskovad ligger den foran nævnte Sanling af flere store Sandmiler, som tilsammen indtage et Fladerum af over 1000 Tdr. Land. Sønden om og imod disse Miler ligge Lodskovad og Bunkens Klitter, som ere en naturlig Fortsættelse af Skiverens og Raabjerg Klitstrækninger, hvilke sidste naae til Skiverrenden ved Vesterhavet, hvis Affødninger de alle ere.

„Mølkclitten“ begynder ved Skjellet imellem Tversted og Raabjerg Sogn og er en Fortsættelse af den saakaldte „Skriverens Klit“ i Tversted Sogn. Den strækker sig mod 2de Arme mod Øst Norden om Stederne Sovkrog, Kylesbek, Heden og heelt ned til Klitlund Skole, hvor dens søndre Arm ender med den saakaldte „Munkeklit“. Dens venstre eller nordre Arm begrænses mod Nord af Præstegaardens Enge og Troldkjæret og strækker sig videre mod Øst Sønden om Lodskovad heelt ned til de østre Steder i Bunken. „Mølkclitten“, der, som foran er viist, ikke er over 200 Aar gammel, kunde ved første Øiekast synes at være de øvrige større Klitters Avantgarde; men den er ganske vist den yngste og sidste af de nuværende rolige Klitter, som ere dragne fra Vesterhavet næsten heelt til Kattegattet.

Klitstrækningen Nord og Nordost for Kandestederne kunne antages at have for henved 300 Aar siden overfløiet en større Gaard ved Navn Høgenhav — bliver senere om-

talt, — som utvivlsomt da har staaet omtrent $\frac{1}{4}$ Miil N. O. for Kandestederne ved Høgenhav „Hvarre“, en Bæk, som løber i Havet. Senere har Høgenhav, tilligemed Stederne Hovkjær og Skjødelund — det sidstnævnte rimeligviis en Levning af Byen Skjødelund — staaet omtrent 2000 Al. Vest for Starholm; men ogsaa derfra bleve Beboerne jagne af deres uforsonlige Fjende Flyvesandet, og den fremvældende, foran nævnte, Vester Engklit tvang dem til atter at flytte deres Steder. Medens de havde boet paa det sidstnævnte Sted, havde Pælens Mile paa sin Vandring mod Øst efterladt og blottet en stor, fast Plæne med tildeels Martørv-Underlag, og mærkværdigt nok bleve de nævnte Steder, af hvilke Høgenhav senere er bleven udparcelleret i 3 Steder, i Aarene 1789 og 1790 flyttede omtrent $\frac{1}{2}$ Miil mod V. N. V. og opbyggede paa den Slette, som var bleven overfløiet af den nævnte store Sandmile, og disse Steder, som utvivlsomt i Tidernes Løb atter ville blive ødelagte, om ikke ved Sandflugt saa ved Bortskylling af Havet, ere de nuværende Kandesteder. Høgenhav omtales i Danske Atlas V saaledes: „Om Høgenhav havens den gamle Underretning, at en Mand ved Navn Hans Eylerssøn i Kong Erederik den I's Tid gjorde Mageskitte med Kongen og Kronen, saa at han fik en Kongelig Majestæts og Kronens Bondegaard til en Fri-Gaard, liggende udi Vendsyssel i Horns Herred i Raabjerg Sogn, som kaldes Høgende-Haffue og skylder aarlig en halv Løb Smør¹⁾, en halv Ask Honning²⁾, 3 Skillinger Leding, 7 Skillinger Kopennige, 24 Skillinger Gjæsteri og 1 Skovsvin³⁾. Derimod udlagde han til Kongen og Kronen en Gaard liggende i Mosbjerg; thi stadfæstede Kongen samme Mageskitte, at Hans Eylerssøn og hans Arvinger skulde nyde og beholde Høgende-Haffue med al sin Tilligelse saa qvit og frit, som andre Riddermænds Mænd udi Danmark have deres Arvegods friest. Dateret Flensborg Lørdag Aften efter Søndag Invocavit 1531“.

1) 1 Løb Smør, 3 ℥ v : 72 Marker, = 2 Tdr. Hartkorn.

2) 1 Ask Honning v : 4 Kander = 1 Tde. Htkr.

3) 1 Skovsvin = $\frac{1}{2}$ Tde. Htkr.

Med Hensyn til Smørskyld af Græsjørder i Vendsyssel regnedes 1 Tde. Smør lig med 12 Tdr. Hartkorn. Sammesteds var 1 Tde. Smør 18 ℥ , og der regnedes overalt 24 Marker til 1 ℥ Smør.

Da Græsjorder i hine Tider blot gave Smørskyld, antyder det anførte Mageskifte, at Agerdyrkning i Raabjerg Sogn dengang har været liden eller ingen, og at Beboernes væsentligste Næring har været Qvægavl og Fiskeri. Ogsaa viser dette Mageskifte, at Høgenhav derved blev fuldkommen skattefri ligesom andre af Adelen beboede Sædegaarde. Det var iforveien en jordeggen Gaard¹⁾, hvilket svarer til nuværende Arvefæste; dette kan sees af Ledingsafgiften, som betyder Selveiere, det vil sige jordegne Bønder, der vare Arvefæstere af Kronen eller Herlighedseieren, men ingenlunde Selveiere efter Nutidens Begreber; thi saadanne gaves ikke. Hver Bonde havde sin Herre, og Kronen traadte til, naar ingen Anden vidstes, derom findes i Danske Atlas V, 201 et Kongebrev for Vendsyssel fra Frederik III's Tid, nemlig af 1667.

For omtrent 30 Aar siden saaes endnu tydeligt ved nordre Side af „Studlimilen“ lidt over $\frac{1}{4}$ Mil S. V. for Kandestederne flere Huuspladser, Rudera af 13 til 14 Brøndsteder, mange Levninger af Bygningsmaterialier og Spor af Agerjord, og efter Sagnet skal en af Byerne Skjødelund og Mødal have staaet paa denne nu af vældige Klitter omgivne Plads. De to nævnte Byer skulle begge have ligget imellem Kandestederne og Raabjerg, hvor de ere blevne overfløiede dels af de almindelige store Klitter og dels af de foran beskrevne mægtige Sandmiler.

I Forbindelse med det allerede Anførte, og hvad der senere skal blive oplyst, ville nedenanførte i Aalborg Bispe-archiv erholdte Præsteindberetninger give vigtige Bidrag til Oplysning om de ved Sandflugten saa betydeligt forandrede topografiske og oeconomiske Forhold i det 16de og 17de Aarhundrede, ligesom de ogsaa have Interesse baade i lingvistisk Henseende og med Hensyn til Sognets daværende Bebyggelse i Sammenligning med Nutidens, som senere vil blive omtalt.

Indberetning fra 1553.

Hr. Hans eller Johannes. · Han kan saa til sin Præstegaard: Rug 5 Pund²⁾, Byg 3 Pund, Havre 2 Pund, da bru-

1) Høgenhav var næppe dengang nogen Selvejergaard, da Kronen ikke havde nogen Raadighed over saadanne. Det nærmest følgende om Selvejerne passer kun paa Forholdene efter Grevens Fejde. Red.

2) 1 Pund Rug og Byg = 2 Tdr. 1 Pund Havre = 4 Tdr.

ger han al sin Jord. Eng 90 Læs. Hans Fædrift forlægges ham for, som han har havt fra Arilds Tid til hans Præstegaard, og forbygges ham for, endog han har Breve og Reviser derpaa. Gaarde 5, Boel 15. Tiende: Rug 1 Pund $1\frac{1}{2}$ Skpe., Byg 1 Pund $1\frac{1}{2}$ Skpe., Lam 10, Kid 10, Kalve 1, Offer 3 $\frac{1}{2}$. Degneboel er der ikke og faaer han ikkun 2 β af hver Mand herfor.

Indberetning fra Præsten i Tversted fra 1555.

Gordeboo Mark, som bor ved Stranden, har 2 Mile, en stakket halv Mil til *Robergh* Kirke, at de maatte søge Robergh og gjøre Præsten efter Ordinantsens Lydelse, for de give intet.

Indberetning fra 1568.

Hr. Hans. Kan han saa til sin Præstegaard: Rug 5 Pund, Byg 3 Pund, Havre 2 Pund, Eng 90 Læs. Korn-tiende: Rug 1 Pund $1\frac{1}{2}$ Skp., Byg 1 Pund $2\frac{1}{2}$ Skp. Kvægtiende: Lam 10, Kid 10, Kalve 1, Offerpenge 3 $\frac{1}{2}$.

Item de Mænd, som bo i Gordbufang, som tilforn laa under Tversted Sogn, at de nu herefter maa ligge under Raabjerg Sogn. Desligeste at Kongl. Maj. vilde unde den Præst hans Naades Anpart af Tiendekorn af Raabjerg Sogn, som beløber sig 2 Pund og 4 Skpr. Korn.

Hans Seurensøn med egen Haand.

Disse ere de Dannemænd, som bygge og bo i Robierig Sogn: Først Gaardmænd Per Tordsen i Robierig, Kirkens Tjener, Søren Persen i Robierig, Anders Banners Tjener, Søren Jensen i Skjødelundt, Herlof Trolles Tjener, Christen Claussen i Skjødelundt, Kongens Tjener; disse forskrevne 4 ere Gaardmænd, og ikke der er flere Gaarde i forskrevne Robierig Sogn. Lars Søreusén i Høgenhaff og Jens Vistisen ibid., Ove Nielsen, Hans Persen, Søren Vistisen, disse 5 er Hans Olesens Tjenere til Rugtved; Per Madsen i Rimmen, Lars Suodi, Christen Madsen, Niels Christensen i Robierig, Per Laursen Tingh Boelsmænd og er Kongens Tjenere, 1 Gadehus i Robierig som er ogsaa Kongens og hedder Manden Mads Suder, som der i bor. Item Tjenere til Odden, som er Christen Persen i Robierig, Jens Andersen ibid., Lars Andersen, Per loffskovadt, Niels Suder Boelsmænd, Gadehusmænd til Odden Niels freder i Robierig, Rasmus Bosen ved Østerstrand, Niels Gris, Bent Christensen, Anders Nielsen, Christen Tybo i Skjødelundt, Tjenere til Baggsvogu.

Item Jens Christensen i Skjødelund, Tjener til Høgholt, Povl Løth, Tjener til Skolen i Hjørring, Simon Suder, Tjener til Hestrup, Christen Vikjær, Tjener til Herlof Trolle, Rasmus Tamessen, Tjener til Baggessvogn, Jens Sørensen i Troldborg, Tjener til Baggessvogn, Johan Andersen i Raabjerg, Tjener til Baggessvogn, Per Christensen, Tjener til Høgholt, Nis Persen, Tjener til Kirken, Oluf Christensen, Tjener til Selstrup. Disse foreskrevne Mænd ere Boelsmænd. Gadebyggere Svend, Jens Tybo, Rasmus Simonsen, Tjener til Rugtved, Bertel Christensen, Niels Lauridsen, Niels Syndelsen, Jacob Sørensen til Herlof Trolle, Christen Lauridsen, Oluf Bendsen, Jen. Nielsen til Baggessvogn, Knud Jensen, Per Hoffue, Nis Suodi til Otto Banner, Jørgen Madsen til Hestrup, Jens Sørensen i Robierig til Anders Banner. Gordbo Birk Mænd: Jens Mortensen, Per Nielsen i Uggerhal, Mads Koti, Søren Sørensen, Jens Madsen, Christen Huorn, Mads Bosen, Jacob Persen, Anders Nielsen, Per Nielsen, Esper Jensen, Jens Jeriksen, Per Markvordsen, Mikkel Andersen, Lars Nielsen, Christen Bosen, Christen Johansen, Per Johansen, Jens Johansen, Anders Lauridsen, Anders Løchi, Rasmus Suodi, Anders Tybo, Jens Christensen, Anders Tybo, Christen Nielsen, Per Mortensen, Per Løchi, Morten Huorn, Johan Jensen, Anders Lauridsen, Jens Bang, Heili Andersen, Christen Nordboe, Anders Persen. Disse forskrevne Mænd ere Tjenerne til Vreilev Kloster, Anders Suodi Tjener til Kongen. Disse her forskrevne ere Gaardmænd, Boelsmænd, Gadebyggere, som bo i Robierig Sogn. Til ydermere Vidnesbyrd sætter jeg mit Segl nedenfor dette mit aabne Brev med min egen Haandskrift.

Hr. Hans Persen.

Robierig Sogn Registret paa Gaarde, Boel og Gadehuse. Til Kirken 1 Gaard, 1 Bol; Anders Banner 1 Gaard, 1 Gadehuus; sal. Herlof Trolles Efterleverske 1 Gaard, 1 Bol, 4 Gadehuse; til Kronen 1 Gaard, 5 Bol, 1 Gadehuus; Hans Ebbesen 5 Boel; til Odden 4 Boel, 6 Gadehuse; til Høgholt 2 Boel; til Hjørring Skole 1 Boel; til Hestrup 1 Boel, 1 Gadehuus; til Baggessvogn 3 Boel, 3 Gadehuse; til Selstrup 1 Boel; til Rugtved 3 Gadehuse; til Otto Banner 3 Gadehuse. Item Gordbo Birk: Til Vreilev Kloster 1 Gaard i Birket med 34 andre smaa Byggesteder. Dette er

den retteste Register, det jeg Hans Persen Præst kan udspørge¹⁾).

Indberetning fra 1571.

Her hanns i Raabiere Sogenn och Bye Een prestegord. Kand hand soe: Rug x tdr., Byg x tdr., Haffuer vj tdr., Enng jc (c: 100) less. Korntyend: xvj tdr., Quegtyend: lam och kiid xvj, Offer vj m $\frac{1}{2}$.

Er hanns prestegords iord forderffuit aff Sand wden 8 tdr. rug sed. Beklager sigh att skall vere satt byg paa hanns prestegords Jord Indenfor hanns lauhefds lydelse. Degnen till samme sogen haffuir ingenn Degennboel. Hans rentte ij β af huermand y Sognenn.

Hans perssøn.

Indberetning fra 1599.

I Raabjerg Sogn er Gaarde 9, Kongl. Maj. 1, de andre Adelens, Boel 18, heraf 3 til Kronen, de andre Adelens; Decimantes 26. Og er samme Sogn med Præstegaarden meget forarmet af Sand. Deres meste Naring er med Fiskeri.

Lauris Mus, Egen Haand.

Indberetning fra 1625.

Claus Nielsen, Præst til Raabjerg Sogn næst ved Skagen, kan saa til Præstegaarden Vinterrug 4 Tdr., Byg 3 Tdr., Havre 4 Tdr. Intet Vaarrug kan jeg saa eller anden Vaarsæd; thi Agerjorden er ringe og en stor Part af Sandflugt fordærvet saavel som og det gauske Sogn. Høavlen kan være ved en Pas 40 Læs. Korntiende af Sognet er: Vinterrug 2 Tdr., Byg 4 Tdr., Havre 2 Tdr. Desforuden Kongens Part ligesaa meget, som er til Præsten for hans ringe Indkomsts Skyld forlenet. Offer hver Fest om Aaret kan være ved en Pas 2 Daler. Aarsløn af dem, som ikke avle Korn, men bruge ikkun Fiskeri: 20 hundrede ferske Kuller, hvert hundrede beregnet for 1 $\frac{1}{2}$, er 5 Daler, nemlig Sletdaler à 4 $\frac{1}{2}$. Qvægtiende: Lam undertiden 9, 10, 11, 12, undertiden mindre, Kalve 2, 3 eller 1. Føl er ikke tiendet uden 3 i 16 Aar til alle 3 Parter. Qvægtiendepenge undertiden 1 $\frac{1}{2}$, 20 β eller 2 $\frac{1}{2}$. Summa Sæd og Tiende beløber sig Haard Korn 19 Tdr. og 8 Tdr. Havre, Penge visse og uvisse 16 Daler.

¹⁾ Heraf fremgaaer, at der i 1568 kun var 85 Beboere i Raabjerg Sogn.

Er ikkun en eneste By ved Navn Raabjerg i dette ganske Sogn, i hvilken er 9 Mænd, som tiender Korn, hvis Huse og Agerjord aarlig ødelægges af Sandløb og nogle faa Sandbunker. Item ingen er i alt Sognet, som kan ernære sig af sit ringe Avl, men ogsaa af Fiskeri, hvilket har en Tidlang slaaet feil, findes ogsaa mange her i Sognet saa forarmede, at de hverken kan give Kongen, Kirken, Huusbonden eller Præsten deres fuldkomne Rettighed, og en Part er rømt fra Huus og Hjem til Betlergang. Præsten kan og ikke noget Aar hjælpe sin Huusholdning uden Korn at kjøbe for mange Penge. I dette Aar har jeg kjøbt Rug, Byg og Havre for nogle Daler til 80.

Indberetning fra 1689.

Siden Aar 1675, jeg kom til Kaldet, er mig i min Indtægt afgaaet: 1. Paa Præstegaardens Agerjord og den bedste Deel af Engen formedelst Sandflugt, som endnu daglig, naar Veiret rører sig, gjør stor Skade paa Gaarden og det ringe overblevne. 2. Paa Tienderne, som jeg nyder alle 3 af Kongens Mildhed, saa at naar Kirken faaer Afgift 7 Tdr. Hartkorn, kan jeg næppe have saa meget igjen paa de andre 2 Tiender, og det iligemaade formedelst Sandflugt, som har ødelagt foruden een Sæder i Sognet 2 hele Byer, Schjødeldund og Raabjerg, som ikke kunne tiende i dette Aar et Neg. 3. Paa Fisk, som min Formand har nydt af dem, som havde ringe Avl eller ingen og brugte Fiskeriet. 4. Paa Offer, thi den største Deel i Sognet har lidet eller intet at ofre, fordi de avle lidet eller intet og Fiskeriet formindskes. 5. Det Værsted¹⁾ i Raabjerg By, som anno 1632 for Kaldets Ringheds Skyld af Kongl. Naade blev tillagt Præsten, er igjen anno 1678 formedelst Skatternes Restants tagen til Kronen.

Denne af Sandflugt ruinerede Præstegaards Kapital og Rentepenge er jeg allernaadigst forskaanet for; men ellers er mig ingen Refusion skeet til Livets Ophold. Beder derfor paa det allerydmygste min høigunstige Øvrighed, at min meget slette Tilstand og Vilkaar mig til Hjælp saa sandt maa ansees, som jeg skriver det sandt er.

Raabjerg 6te Novbr. 1689.

Enevold Laurssøn.

¹⁾ Jydsk Værre eller Væрге o: Værring, et lille Sted.

Den af Sandflugt ødelagte gamle Raabjerg By, i hvilken Præstegaarden sees at have ligget 1571, var efter det Anførte allerede plaget af Sandflugt for omtrent 300 Aar siden, ligesom man ogsaa erfarer, at Sognets Forfatning for henved 250 Aar siden overhovedet var meget ussel, ja at Mange endogsaa have maattet forlade Sognet som Betlere som Følge af den tiltagende Sandflugt og formindskede Fiskeri, og 1689 vare Byerne Skjødelund og Raabjerg, foruden een Sæder¹⁾, ødelagte af Sandflugt. Raabjerg By har staaet der, hvor den høie Huussted Klit, beliggende imellem Stederne Matr. Nr. 9 og 31 i Raabjerg, nu er, og de saakaldte „Skiverbaarer“ ere sikkert nok en Deel af den ødelagte Byes gamle Marker. Den gamle Raabjerg Byes Enge, fortæller Sagnet, have ligget Sønden om det nuværende Raabjerg, og kan det med Rimelighed antages, at de have ligget op til nordre Side af den foran omhandlede store Sø, som dengang laae imellem Raabjerg By og Kylesbek, hvilket sidste da har ligget N. V. for Sovkrog.

Gaarden Troldborg, som i Slutningen af Middelalderen var en større Gaard og stod længere mod Nord end det nuværende Troldborg, er naturligviis ogsaa bleven overfløiet af en Deel af den Klitstrækning, som naaer fra Skiveren til Bunken og som paa sin Vandring ogsaa har ødelagt Raabjerg By, Præstegaarden, Lodskovad og Bunken, hvilke sidstnævnte Steder ganske vist formedelst Sandflugt ogsaa ere blevne flyttede længere mod Syd, og kan man desuden med Vished antage, at flere andre ukjendte Steder ere blevne overvældede af samme mægtige Saudhav, som tildeels er jevnside Nabo med de omtalte vældige Sandmiler. Gaarden Komfage i Klitiund og Stedet Matr. Nr. 19 i Kylesbek vides at have staaet N. O. for Troldborg, hvor de høie Klitter nu forefindes. Komfage har derfor ogsaa en stor Eng liggende imod Troldsøen, og fra fornævnte Sted Matr. Nr. 19 er solgt en større Eng i Troldkjær. Det Sted, hvoraf de to Nørresørig Gaarde senere ere dannede, skal for omtrent 200 Aar siden have staaet der, hvor Klitterne eller Klitsletterne nu ere, Nord for Slynge, og blev ligeledes flyttet som Følge af Sandflugten.

Mølklitten, hvoraf den vestre Deel ogsaa benævnes Sovkrog Klit, har paa sin Vandring i Løbet af de sidste 2

¹⁾ Rimeligviis Gaardbogaard.

Aarhundreder opfyldt den vestlige Deel af den foran nævnte store Sø, som 1662 endnu laae midt imellem den gamle Raahjerg By og det oprindelige Kyllsbek, og hvoraf den lille Raahjerg Sø kun er en Levning. De 3, i Matriklen fra 1662 nævnte Kyllsbek Steder, utvivlsomt Levninger af en større Gaard Kyllingbek, som existerede 1573¹⁾, have dengang ligget N. V. for Sovkrog, hvor ogsaa Spor af Huuspladser forefindes. En i 1866 afdød 97 Aar gammel Mand i Kyllsbek har ogsaa fortalt Forfatteren, at hans Fader tydelig kunde huske den Tid, da ingen Bebyggelse forefandtes imellem Hvidemose og Sovkrog, altsaa før de nuværende Kyllsbek Steder bleve byggede. Møklitten har saaledes ogsaa ødelagt de oprindelige Kyllsbek Steder tilligemed Præstegaarden, som, efterat den gamle Raahjerg By og den deri liggende Præstegaard 1689 var ruineret af Sandflugt, var bleven flyttet omtrent $\frac{1}{4}$ Miil mod Øst og opbygget paa søndre Side af Troldkjær, hvor endnu tydeligt sees Pladsen, hvor den har staaet, som er lige overfor det Sted, hvor Præstegaarden nu staaer. Endvidere har Møklitten ødelagt Hjortlund, en større Gaard, som har ligget imellem Lodskovad og Klitlund. Om denne Gaard haves det Sagn, at den havde en Besætning af 12 Køer, og at Svenskerne, da disse engang, formodentlig 1657—58, som Fjender vare her i Landet, allerede havde fortæret dens Kobesætning paa een Ko nær, og ogsaa denne vare de netop ifærd med at slagte, da de fik saa hurtig Marschordre, at de maatte forlade Koen, der laae bunden i Gaarden, og saaledes blev ilive. Stederne Hjortlund ere naturligviis Levninger af denne Gaards Jorder. Af Landklitter, eller saadanne, som ikke have deres Oprindelse fra Havet, findes Jennets, Aalbek og Skjødelund sammenhængende Klitter, hvilke alle ere opstaaede som Følge af en rimeligviis for 3 til 4 Aarhundreder siden foregaaet, større, deelviis Udtørring af Gaardboe Sø, som ganske vist indtil da ogsaa har indtaget de saakaldte Tversted Sørig Enge, Gaarden Slynge Enge og de med disse i Forbindelse staaende Mosestrækninger Sønden om Sovkrog, Kyllsbek og Vesten om Hvidemose, samt Gaardboegaardenes Marker og Fælde der tilligemed den Sønden for Gaardboe liggende, til Hvidemose hørende Lyngmose efter de gamle Søbredde fra N. Sørig mod Øst, som ere

1) Efter Oplysning fra Geheimearchivet.

omtalte i min Beskrivelse af Gaardboe Sø. I ældre Tider havde bemeldte Sø ikke Afløb til Kattegattet, men til Vesterhavet ved Tversted, og da dette blev tilstoppet af Sandflugten, har den Sø, som ogsaa et gammelt Sagn fortæller, opbrudt og bortskyllet betydeligt af daværende Gaardboegaards Eiendomme.

For omtrent 150 Aar siden har Gaardboe Sø havt Afløb i den saakaldte Kragsskov Aa, som udmundede i Kattegattet ved det bekjendte Steenrev Roholm, circa 2000 Al. Nord for Strandby i Elling Sogn. En gammel Kone i Snedkergaarden i bemeldte Sogn ved Navn Maren Jensdatter, som var født i Fredborg og døde i Slutningen af forrige Aarhundrede, havde fortalt, at hun tydelig kunde huske, at Fiskerne fra Hirtsholmen i hendes Barndomstid kunde seile med deres Fiskerbaade fra Roholm gennem Kragsskov Aa til Fredborg — ved Jerup — efter Tørv, og at man efter Sagnet havde i ældre Tid kunnet seile med Baade gennem Aaen heelt op til Jennet i Raabjerg Sogn. I min Beskrivelse af Gaardboe Sø er, formedelst da manglende Oplysning, feilagtig anført, at dens Afløb har udmundet ved Jerup, istedetfor, som nu oplyst, ved Roholm, hvorfra der af Kragsskov Aa, der nu er svunden ind til en Grøft, kan sees tydelige Spor mod Nord vesten om Jerup og videre i samme Retning til Jennet i Raabjerg Sogn. Det kan med Rimelighed antages, at man for at forebygge ovennævnte Bortskylling af Gaardboegaards Eiendomme har maattet grave et nyt Afløb fra Søen mod Øst, hvis ellers ikke Naturen selv har besørget dette. I dette nye Udløb, som er den nuværende Knashorg Aa med de Forandringer, denne senere har modtaget, har Søen faaet saa rigeligt Afløb, at de ovenfor nævnte Enge og Mosestrækninger ere komne oven Vand og Søen indskrænket til sin indtil 1852 havde Størrelse. Den af Sandflugt ødelagte Gaardbogaard har staaet omtrent 500 Al. S. O. for Søndergaardboe, hvor der endnu findes Levninger af Bygningsmaterialier, Huusgeraad og enkelte gamle Sølvmonter, og tyde de førstnævnte Fragmenter paa noget mere end almindelige Bønderbygninger i hine Tider, navnlig de mangfoldige Stumper af Muur og Tagsteen¹⁾.

1) I R. H. Kruse's „Nørre Jyllands Mærkværdigheder“, I, S. 14—15, et Mskpt., som opbevares i det oldnordiske Museums antiqvarisk-

Ved den ommeldte betydelige delvise Udtørring af den oprindelig store Gaardboe Sø ere Gaardbogaards Eiendomme, som have udgjort flere hundrede Tdr. Land, blevne saa udtørrede, at de ere brudte op i Sandflugt, som deraf har dannet den ikke ubetydelige, høie Jennets Klit. Ogsaa de lavere Skjødelund- og Aalbek-Klitter ere fremkomne ved denne Udtørring af Gaardboe Sø.

For henved 30 Aar siden var endnu en Levning af henved 20 Tdr. Land af Gaardbogaards Marker at see i Omfanget af Pladsen, hvor Gaarden har staaet; men ogsaa disse Rester ere nu ødelagte af Sandflugt og for offentlig Regning beplantede med Klittag. Aalbek By har staaet længere mod Syd, hvor den blev ødelagt dels af Aalbek- og dels af Jennets Klitter, ligesom ogsaa de oprindelige Knasborg Steder have staaet længere mod Nord, hvor de bleve ødelagte af Jennets Klit.

Til Oplysning saavel om den ødelagte Gaardbogaard som ogsaa om Sognets saa betydeligt forandrede Terrainforhold anføres følgende i det kongl. Geheimearchiv erholdte Afskrift af et Mageskiftsbrev. „Kronen mageskiftede til Fru Karen Rønnov til Hvidkilde, sal. Jens Billes Efterladte, den 28de Juli 1577 (tilligemed flere Gaarde andetsteds) en Gaard kaldet Gaardbogaard, som Jens Mortensen iboer, og som skylder 6 Ø Smør¹⁾ og 3 Tdr. Aal²⁾, saa ogsaa nogle Bunker³⁾ udi Gaardboe Birk udi fornævnte Gaards rette Ene-mærkebygd, Peder Nielsen udi Et skylder aarligen 2 Ø Smør, Peder Hansen i Urhall giver 2 Ø Smør, Søren Sørensen i Skovkrog, nu Sovkrog, giver 2 Ø Smør.

Endvidere 30 Bunker paa fornævnte Gaardbogaards Ene-mærke, hvoraf gives 18 Ø Smør og 4700 Flyndre⁴⁾, 8½ Td. salt Fisk⁵⁾.“

topografiske Archiv, ere disse Spor af Gaardboegaard, skjøndt noget feilagtigt, omtalte, ligesom han ogsaa har nævnet et Par af Forfatteren til ham overladte gamle Sølvmonter, af hvilke den ene var dansk og præget 1563 og den anden udenlandske præget 1611 i Stralsund.

1) 6 Ø Smør = 4 Tdr. Hartkorn.

2) 3 Tdr. Aal = 12 Tdr. Hartkorn.

3) Bunker betyder smaa Byggesteder; jfr. Slutningen af den foran meddeelte Præsteindberetning fra 1568, som ogsaa viser, at Stedernes Antal i Gaardboe Birk i 1568 og 1577 var omtrent lige.

4) 100 c : 6 Sneese Flynder = 2 Skpr. Hartkorn.

5) 1 Td. saltet = 1½ Td. Hartkorn.

De ommeldte Bunker eller smaa Steder paa Gaardbo-
gaards Enemærke ere de samme, som findes nævnte i efter-
følgende Afskrift af Aastrup Lehns Regnskab fra 1578—79:
„Dette efterskrevne Gods er dette, som ærlig og velbyrdige
Frue, Fru Karine Rønnoy har faaet fra Aastrup, siden den
gode Mand Predbjørn Gyldenstjerne har faaet 10 Aarsmaals
Brev af Kongl. Majestæt paa forskrevne Slot, som skal ham
nu qvitteres udi sin Afgift.

Gaardbo Birk.

1. Gaardbogaard Jens Mortensen 6 Ø Smør, 3 Tdr. Aal,
2. Jennet Per Nielsen 2 Ø Smør, 3. Sovkrog Per Madsen
2 Ø Smør, 4. Sønderknasborg Jens Madsen 2 Ø Smør og
300 Flyndre, 5. Nørreknasborg Thomas Povlsen 1 Ø Smør
og 300 Flyndre, Aalbek: 6. Per Hansen 1 Ø Smør og $\frac{1}{2}$
Td. salt Fisk, 7. Laurids Nielsen 1 Ø Smør $\frac{1}{2}$ Td. salt
Fisk, 8. Kristen Johansen 1 Ø Smør og $\frac{1}{2}$ Td. salt Fisk,
9. Jens Kristensen i Skoven 1 Ø Smør og 300 Flyndre,
Gaardbohave, Gardbuffhaffue, 10. Anders Lykke $1\frac{1}{2}$ Ø Smør
 $\frac{1}{2}$ Td. salt Fisk, 11. Per Lykke 2 Ø Smør og 300 Flyndre,
12. Per Mortensen 1 Ø Smør, 300 Flyndre, 13. Rasmus
Suodij $1\frac{1}{2}$ Ø Smør og $\frac{1}{2}$ Td. salt Fisk, 14. Niels Lavrid-
sen 1 Ø Smør og 200 Flyndre, 15. Anders thibuff (Thybo) paa
Heden 1 Ø Smør og 300 Flyndre, 16. Laurids thibuff paa
Heden 1 Ø Smør og 300 Flyndre, 17. Svend Skytt 1 Ø Smør
og 300 Flyndre, 18. Søren Sørensen 1 Ø Smør, 19. Helle
Madsen ved Aalbek 1 Ø Smør og $\frac{1}{2}$ Td. salt Fisk, 20.
Nørre Knasborg Mikkel Andersen 300 Flyndre, Aalbek: 13
Beboere, af hvilke 1 skylder 200 Flyndre og de øvrige 12
hver $\frac{1}{2}$ Td. salt Fisk, 34. Mikkel ved Lodskovad 300 Flyn-
dre, 35. Anders Tækker paa Heden 200 Flyndre, 36. Niels
ibid. 200 Flyndre, 37. Anne Lavridsen 200 Flyndre, 38.
Hvidemosehus 300 Flyndre, 39. Wyehusen 200 Flyndre.

Grove Fisk af alt forskrevne Gaardbo Birk 300 Varder¹⁾.

Den Tilvæxt af 6 Beboere i Gaardbo Birk, som sees
at være skeet i Tidsrummet fra 1577 til 1578—79, er rime-

1) I Matriklen fra 1662 findes anført: „Graff Fisk, — Grove Fisk —
der gives, berettes at være, for de maa grave paa Strandsiden efter
Orme til at fiske med, eller og som andre mener, at skulle være
en grov — „groff“ — Fisk, Torsk eller Lange, som udi gamm. el
Tid til Skyld være givet.“ — En Varde er et Antal af 10.

ligviis Nybyggere i Aalbek. I de ældste danske Archivregistraturer III p. 42 findes anført: „1338. Eth Heenriichs Niielssønns skjøddebrev paa Gardboe. 1546. Eth kong Christiernns biircke breff paa Garbo.“

Gaardboe Birk maa saaledes antages at være oprettet 1546; thi hvad skulde ellers Birkebrev betyde, og da Birket kun indbefattede omtrentlig den halve, søndre, Deel af Sognet, er det rimeligt, at det har været et adeligt Birk, oprettet for Gaardbogaards underliggende Bønder. Til Støtte for den Mening taler ogsaa, at der i den foran meddelte Præsteindberetning fra 1689 omtales, at foruden 2de Byer er ogsaa een „Sæder“ bleven ødelagt af Sandflugt. Ordet „Sæder“ kan neppe være andet end Feilskrift for Sædegaard, eller maaske Egnens Udtryk for dette Ord. Den „Sæder“, han — Præsten — i saa Fald mener, er naturligviis Gaardbogaard, der rimeligviis, ialtfald i det 16de Aarhundrede, da den fik Birkeret, har været adelig Sædegaard og endnu 1689 kan være benævnt saaledes i daglig Tale. I de Taxationsforretninger, som bleve afholdte 1683 og som danne Grundlaget for Matriklen 1690, findes ogsaa anført: „Gaardbogaards Søndermark er ganske af Sand fordærvet, og ikke kan tjene til Sæd, ei heller udi Tiden kan blive, formedelst den af Sandklitter paa alle Sider med Sand overiles og derfor ikke af Taxermanden til nogen Sort Sæd kunde afsiges¹⁾).

Af følgende interessante Tingsvidne, som af Hr. Dr. phil. O. Nielsen er bleven funden paa et løst Blad, liggende i Matriklen fra 1662²⁾, sees, at Størstedelen af Gaardbogaards Marker have været ødelagte af Sandflugt allerede 1660.

„Mads Knudsen i Aalbæk, den Dag siddende i Dommers Sted paa Gaardbo Birketing, Kristen Kristensen i Harsnab, Skriver ibid., Peder Madsen i Aalbæk og Kristen Madsen ibid. gjør vitterligt, at Aar efter Guds Byrd 1660 Løverdagen, som var den 14de April, paa forskrevne Ting var skikket ærlig og velagte Mand Jens Madsen i Skagen, Delefoged³⁾ til Asdal paa hans Husbonds, ædle og velbyr-

¹⁾ Matrikulcontoiets Archiv.

²⁾ Ministeriernes Archiv.

³⁾ Delefoged førte Kronens Bønders Sager paa Ting og var i det hele deres retslige Værge, ligesom han ogsaa skulde sørge for, at de udførte, hvad der i saa Henseende paalaa dem. Han var forskjellig fra Ladefoged og Ridefoged.

dige Fru Ide Skeel, salig Frederik Rantzaus til Asdal, hendes Vegne, han der lovlig æskede, bad og fik et fuldt Tingsvidne af 8 trofaste Danemænd, som var Per Madsen, Kristen Madsen, Niels Andersen Gaardboe, Jens Nielsen, Kristen Knudsen, Kristen Pedersen, Anders Nielsen og Knud Madsen, alle i Aalbæk, hvilke forskrevne 8 Mænd der alle vunde paa deres gode Tro og rette Sandhed, at de saae og hørte samme Dag paa forskrevne Ting, det for dennem stunde 4 Synsmænd, som var Mads Kristensen i Uggerhøll, Oluf Kristensen paa Gaardbo Hede, Peder Kristensen i Løt og Jens Pedersen i Aalbæk, de hjemlede og kundgjorde, eftersom de var lovlig taget af Tinge til at syne og see Gaardbogaards Ager og Eng, da var de paa Aastedet idag 8 Dage og saae forskrevne Gaardbogaards Ager og Eng, som Anders Pedersen ibor, saa og Jens Thomesen og Johanne Asmundsdatter paa bor, og syntes dem, at de 3 Parter af Ager og Eng, som dertil ligger, er fordærvet af Sandfløiet. Det afhjemlede de for et fuldt Syn; at saa for Ting og Dom ganget er, som forskrevet staaer, vinder vi og vores Signeter undertrykt. Actum ut supra.“

Efterfølgende Mageskifte, i hvilket Gaardboe, saavidt vides, nævnes første Gang, synes ogsaa at tyde paa, at Gaardbogaard for over 500 Aar siden har været en større Gaard med Gods. „1335 den 7de September indginge Piorren og Priorinden Cecilia og det hele Convent af Wrethløv (Vreilev) Nonnekloster med Provsten af Borghlan (Børlum) og det ganske Capitels Samtykke et Mageskifte med den ædle og hæderlige Ridder Herre Henric Nielsøn (Gyldenstjerne?), overlode ham deres Gods i Bakhætorp og Gyuræthorp og finge igjen hans i Garthbuth (Gaardboe).¹⁾

Naar der foran i Afskriften af Aastrup Lehns Regnskab nævnes en Beboer ved Navn Mikkell i Lodskovad, indeholder dette en Bekræftelse paa det Sagn, at et Sted, liggende ved Lodskovad Egebuske, var det nordligste i Gaardboe Birk; men da et andet endnu meget friskt Sagn fortæller, at den sidste Sag, som blev behandlet ved Gaardboe Birketing, angik et Barnemord, udøvet af en Pige fra det saakaldte „Porssted“ i Bunken, Matr. Nr. 20, synes dette at antyde, at criminelle Sager fra den øvrige Deel af Sog-

¹⁾ Suhms Danmarks Hist. XII, 265.

net ogsaa ere blevne behandlede ved Gaardboe Birketing. Denne Barnemorderske skulde efter Sagnet være bleven henrettet paa den saakaldte „Galgebakke“ lidt S. V. for Stedet Skjødelund, Matr. Nr. 13 i Gaardboe Eierlaug. Omtrent 1 til 200 Al. N. O. for Krøgstedet, Matr. Nr. 15 i Hvidemose, ligger en temmelig høi og endnu nogenlunde stærk Lyngbakke, kaldet „Tingbakken“, om hvilken gamle Folk i de nærliggende Steder sige: „Ja dæ gjik da Folk op apaa i gammel Dav, næ dæ skul dømmes.“ De nævnte Bakker have været to af de høieste Punkter i Gaardboe Birk, og ere de da vel af denne Grund blevne valgte til Afbenyttelse ved Retsvæsenets høitidelige Handlinger, hvortil deres Størrelse og Beliggenhed i Nærheden af Gaardboe Sø, medens denne havde den foran omhandlede betydelige Størrelse, ogsaa synes at have gjort dem vel skikkede. Ogsaa paa „Bruunbakken“ ved Komfage i Gaardboe Birk skal efter Sagnet en Hex være bleven brændt, og for omtrent 150 Aar siden skulde det endnu være en bestemt Regel, at ethvert Menneske, som gik forbi denne Bakke, lagde en Haandfuld Riis eller ialtfald Lyng ved dens Fod, og henlaae der saaledes stedse en stor Bunke Riis derved. En gammel, troværdig, endnu levende Kone har fortalt Forfatteren, at hendes Bedstemoder flere Gange havde lagt en Haandfuld Riis ved Bruunbakken, og at det skete for den Brændtes Skyld; men hvad den egentlige Hensigt eller Betydning var dermed, vidste hun ikke.¹⁾

At Tingbakken og Galgebakken i Gaardboe Eierlaug have været afbenyttede ved retslige Handlinger i Gaardboe Birk, kan ikke betvivles, da det er historisk, at Ting lige indtil 1688²⁾ har været holdt under aaben Himmel. Den 13de Marts s. A. udkom et Rescript om Herredernes Sammenlægning og Tinghuses Opførelse. I et Haandskrift af Kaspar Peter Rothe, som indeholder forskjellige Ting om Jylland, findes iblandt Andet: „Project til endeel Forandringer næsten i alle Stænder i Nørre Jylland“ af Jørgen Bilde til Ellinggaard, der var Stiftsbefalingsmand over Aalborg Stift og døde 1736. Idet Bilde taler om de usle Retsbetjente, skriver han:

1) Annaler for Nord, Oldk. 1863 p. 28.

2) Samlinger til Jydsk Hist. og Topografi I, 347.

„Birkernes slette Renommé er alle bekjendt; dog findes i Landet den lovkyndigste og bedste Birkedommer ved Sæbygaards og Vorgaards Birk, men den sletteste Birkefoged er ved Gaardbo; thi han er en fattig Fisker, som kan hverken læse eller skrive; desaaarsag naar et Puds skal gjøres, søge slige Folk samme Ting¹⁾.

Gaardboe Birk har saaledes været i Hævd endnu i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, men af hosfølgende Notits af Matriklen over Vendelbo Stift 1662 sees det, at Birkethinget har været lidet søgt i Midten af det 17de Aarhundrede. „Udi fornævnte Raabjerg Sogn er et Birk, kaldet Gaardboe Birk, hvorudi ere mange og adskillige Lodseiere, men eftersom fast den største Deel af Tjenerne derudi Sognet søge Horns Herreds Ting, kan Birket ikke udi nogen Summa forfattes, men findes her ovenover tilligemed Sognet, hvorudi det er beliggendes, indført.“

Gaardboe Birk ophævedes ved Reskript af 23de Juni 1797, og henlagdes da Beboerne under Horns og Vennebjerg Herreder. Af en Domsact af 15de November 1779 fra Horns og Vennebjerg Herreders Ting sees, at den daværende constituerede Sættedommer, Forvalter Andreas Brüchmann paa Asdal, tillige var Kongl. Maj. Birkedommer ved Gaardboe Birk.

Sagnet fortæller, at den Dag, da der paa Gaardboe Birketing skulde afsiges Dom i Sagen angaaende det udøvede Barnemord af den omtalte Pige fra „Porsstedet“, kom en Hyrdedreng, som vogtede Faar i Nærheden af Thingbakken, til Sandemændene²⁾, som vare mødte før Dommeren, og da en af disse spurgte Drengen, hvilken Straf han syntes Pigen skulde have, svarede han: „to a tykkes, hun skuld aasaa uilyves“ (undlives), og da dette ogsaa blev Resultatet af Dommen, blev Hyrdedrengen senere for Spøg kaldt Dommer, et Tilnavn, der indtil vore Dage er nedar-

1) „Donatio variorum“ paa Universitetsbibliotheket. „Danske Samlinger“ IV, S. 197.

2) Sandemænd kaldtes de 8 Mænd ved ethvert Thing, som ifølge Jydsk Lov af 1241 under deres Eed efter Stemmeffeerhed skulde paa kjende visse vigtigere saavel civile som criminelle Retssager. De skulde være Selveiere o: jordegne Bønder og bleve udnævnte af Kongen paa Livstid. Jvf. hvad foran er meldt om jordegne Bønder.

vet i Familien, af hvilken endnu lever en Mand i Klitlund ved Navn Niels Dommer.

Efterfølgende Definition af Navnet Gaardboe (Garthbuth) er mig velvillig meddeelt af Hr. Dr. phil. O. Nielsen. „Jeg troer nok, at alle Stednavne her i Landet, der ender paa —bo, er udgaaede fra en ældre Form paa —buth, der er det samme som Bod, altsaa en Rishytte. Garth kan umulig være andet end vort nuværende Gaard, der dog oprindelig havde en anden Betydning, nemlig et indgærdet Sted, hvorfor man siger Kaalgaard, Urtegaard o. s. v., og vort Gaard betyder egentlig Gaardspladsen. Imidlertid er den nuværende Betydning af Gaard vist gammel her i Landet, var allerede i Brug i det 13de Aarhundrede, saa jeg er mest tilbøielig til at antage, at Gaardboe betyder en Bod, der er bygget paa en større Gaards Udmark og siden med en større Deel af Marken udskilt derfra. Man kan jo antage dens Oprindelse saa langt tilbage i Tiden, at den Mark, der siden kom til at høre derunder, kun ansaaes for at være af liden Værdi i Forhold til de store Markstrækninger, der vare almindelige i Oldtiden.“

Desværre ere utvivlsomt mange interessante og værdifulde Oplysninger om Gaardbo og Gaardboe Sø gaaet tabte, thi i de ældste danske Archivregistraturer III B. p. 42 findes anført blandt Breve paa Aalborghuus: „Ennd nu xxxij pergmentz breffue, som liuder paa fornæ Gardbo og Gardboe Sø, baade paa latine och dansske“, men disse findes ikke mere.

I efterfølgende Beskrivelse af de nuværende Gaarde, Steder og Byer samt større Eng- og Mosestrækninger i Raabjerg Sogn forstaaes ved en Gaard en Eiendom med 1 Td. Hartkorn og derover, og ved et Huus en Eiendom med under 1 Td. Hartkorn. De jordløse Huse, hvis Antal fortiden er 25, ere ikke nævnte.

1. Raabjerg Eierlaug.

Raabjerg 12 Huse, inclusive 4 for faa Aar siden opførte smaa Huse med Jord. Var 1662 1 Bol, 2 halve Bol, 5 Fjerdingsbol, 6 Gadehuse og 2 Huse. Af disse laae et Fjerdingsbol til Præstegaarden og skyldte 1 Fødenød og 200 Flyndre og gav af en Eng 3 Ø Smør til Raabjerg Kirke og havde 3 Tdr. Hartkorn. Et af de nævnte Fjerdingsbol skyldte

2 Ø Smør og havde over 2 Tdr. Htkrn. Et Bol skyldte 2 Ø Smør, 1 Svin, 1 Fødenød¹⁾, 1 Gaas²⁾, 2 Høns³⁾ og 200 Flyndre. Beboerne vare alle Tjenere til forskjellige Herregaarde i det nordligste Vendsyssel.

Den ældste Skrivemaade af Navnet Raabjerg er Ro-byærgh paa Christoffer II's Tid, i Anledning af Striden med Biskop Tyge; fra 1408 haves først den næste Opskrift Raabergh, (see Petersen og Molbechs Udvalg af danske Diplomer p. 365), og man kan vel deraf slutte, at Udtalen har været Raabjerg, især da den stemmer med den nuværende Udtale. Navnet maa altsaa udledes af Raa, ikke af Ro. Raa betyder en Stang i Almindelighed, i Norge Stang til at tørre Fisk paa, deraf ogsaa Skibsraa, saa der har vel engang i Oldtiden staaet en Stang i et eller andet Øiemed paa det Bjerg, der har givet Byen og senere Sognet Navn (Dr. phil. O. Nielsen). Om Raabjerg Præstegaard, som ifølge Præstembedets Liber daticus blev flyttet og af Nyt opbygget 1791 af Sognepræsten H. A. Wind — see videre nedenfor — hedder det i Matriculen fra 1662⁴⁾: „Dertil kan saaes Rug 3 Tdr., Byg 2 Tdr., Havre intet, kan avle 24 Læs Hø; deraf gives til Bispen 1 Rdlr. Gjæsteri. Hartkorn 2 Tdr. 5 Skpr. 1 Fdkr. 1 Alb. Dertil ligger et lidet Egekrat, som ikke for Svins Olden kan taxeres, dertil er og Fællig udi Raabjerg By. Ellers er Præstegaarden meget fordærvet af Sandflugt, dertil er temmelig Uddrift i Fællig.“

I Taxationsforretningen fra 1683⁵⁾, som danner Grundlaget for Matriklen 1690, findes følgende oplysende Bemærkninger: „Skjødeldunds By, Raabjerg By, Præstegaarden, dermed har det den Beskaffenhed, at Sandflugten fordærver al deres Agerjord og Engbuud, som dertil er maalt og taxeret, ja saa slet i Grunden, at det fast aldrig til Sædeland dygtig er, ikke heller efter Bondens Beretning skulde dertil tjene, om saa er, det noget mere med Sandet afløber, som hver Dag er at frygte for, hvad Storm paakomme kan; men dersom det, som det nu befindes, for Sandløb kunde blive

1) 1 Fødenød = 1/2 Td. Hartkorn.

2) 1 Gaas = 1/2 Skp. Hartkorn.

3) 1 Par Høns = 1/2 Skp. Hartkorn.

4) Findes i Ministeriernes Archiv.

5) Matrikulcontoirets Archiv.

forskaanet, som aldrig skoe kan, er det for den Taxt, som det taxeret er, gyldig. Over samme „Sandfløi“, som deres Agerjord saaledes har fordærvet, er samme Bys Opsiddere geraadue i stor Armod og har ei noget til Levnedsophold, men Boligerne maat qvittere, hvis ikke Gud dem nogen Velsignelse af Havet meddeelte, hvoraf de dem saaledes maa nære og opholde. Præstegaardens Agerjord, som af Sandfløien ganske er fordærvet og ei mere dyrkes, det findes i Protocollen hostegnet; det ganske Sogn har ellers stor Skade af „Sandfløien“, som Comissarierne herved til Efterretning meddeles.“

„Præstegaarden, som nu beboes af Hr. Enevold Lauridsen, Sonden og Østen Gaarden ingen Agerjord. Sonden Raabjerg Sø endnu beliggende til Præstegaarden nogen Agerjord, løber Sønder og Nør og er for Haanden $\frac{1}{2}$ Fjerdings Veis fra Præstegaarden, hvilken Jord nyligen er opbrudt af Hede.“

Heraf fremgaaer, at Præstegaarden, som oprindelig har staaet i Raabjerg By¹⁾, ogsaa 1683 endnu har staaet der, hvorfra den saa senere, men vist heller ikke meget senere, er bleven flyttet og opbygget paa søndre Side af Troldkjær, tæt sønden for Aalbæk Kirkevei, hvor den af Hr. H. A. Wind i Præsteembedets Liber daticus omtalte faldefærdige Præstegaard stod 1790.

Skiveren 3 Huse. I nævnes ikke i Matriculen 1662. I Taxationsforretningen 1683 hedder det: „Skivensbæk ligger vesten Raabjerg By, gaaer ned i Nørstrand med nordre Ende, hvor Hans Majestæts Fortog begynder og endes østen ved Pellebacke.“ Af denne Skivensbæk maa Skiveren, som er bygget derved, have faaet Navn.

Troldborg 1 Gaard. Var 1662 1 Bol og var Tjener til Asdal. Skyldte 1 Fdg. Smør, 1 Fødenød og 100 Flyndre og havde over $3\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn. At Troldborg har staaet længere mod Nord, hvor Klitterne nu ere, viser tydelig følgende Bemærkning i Taxationsforretningen fra 1683: „Troldborg Gaard. Øst for Gaarden et Indelukke, som fra fælles Overdrift ham af sin Principal er bevilget at indbegne. Norden og Vesten Gaarden ligger Troldborg Mark, som løber med den nordre Ende til Sandklitten og Synder paa En-

¹⁾ See Præsteindberetninger fra 1571.

gen.“ I et fra Geheimearchivet erholdt Mageskifte hedder det: „Kronen mageskiftede 11te December 1558, tilligemed flere Gaarde andetsteds, en Gaard kaldet Troldbjerg i Raabjerg Sogn, som Jens Christensen udi boer, og som skylder 1 Løb Smør og Gjæsteri, til Iver Krabbe til Østergaard mod nogle denne tilhørende Eiendomme og Herligheder.“

Lodskovad 2 Gaarde og 5 Huse. Var 1662 $\frac{1}{2}$ Gaard, som skyldte 1 Td. saltet Kuller, 300 Flyndre, $\frac{1}{2}$ Ø Smør, 1 Svin, 1 Fødenød, 1 Gaas og 2 Høns og havde 4 Tdr. 3 Skpr. Hartkorn, 1 Bol, som skyldte 2 Tdr. saltet Torsk og havde 4 Tdr. Hartkorn, $\frac{1}{4}$ Bol, som skyldte 1 Td. Kuller med $\frac{1}{2}$ Td. Htkrn., og 1 Gadehuus, som skyldte 200 Flyndre med 4 Skpr. Htkrn. Alle Tjenere til forskjellige Herregaarde.

Bunken 9 Huse. Var 1662 3 saakaldte Fjerdingbol, af hvilke 1 hed Letholt, $\frac{1}{2}$ Bol og 1 Huus. Det halve Bol skyldte 1 Td. Kuller, $\frac{1}{2}$ Td. Htkrn., de øvrige noget mindre, og vare de alle Tjenere til forskjellige Herregaarde i det nordligste Vendsyssel.

Angaaende disse Steder findes i Matriculen 1662 anført: „Forskrevne 5 Boliger kaldes Bunker og er smaa En—Byer, som Sandflugt har fordærvet.“

Endvidere høre til Raabjerg Eierlaug:

Heden 1 Gaard og 3 Huse paa søndre Side af Mølklit-ten. Var 1662 4 halve Bol og 4 Fjerdingbol, som blive nærmere omtalte under Aalbek Eierlaug. I Raabjerg Eierlaug forefindes 2 mindre Indsøer, nemlig Raabjerg Sø i Præstegaardens Eiendom, 5 til 600 Al. S. V. for Kirken, og Troldsøen, som ligger i en lignende Afstand N. N. V. for det vestlige Sted i Lodskovad. Begge disse Søer have Aal, Skaller og Gjædder. I Tilfælde at disse Søers Udtørring skulle de indvindende Arealer deles imellem samtlige Lodseiere i Raabjerg Eierlaug.

Starholm Eierlaug:

Starholm 2 Gaarde og 2 Huse. Var 1662 1 Bol, Tjenere til Asdal, skyldte 1 Fdg. Smør, 1 Td. Kuller og 1 Fødenød, 5 Tdr. Hartkorn. Navnet Starholm er rimeligviis kommen af det oldnordiske starengi, Eng eller Holm bevokset med Stargræs.

Den i ældre Tid i Nærheden af Starholm liggende Sø, i hvilken der endnu for omtrent 20 Aar siden var god Ande-

jagt, er nu ganske udtørret. At Starholm Sø oprindelig har været af større Omfang, er meget sandsynligt, og har den ganske vist strakt sig betydeligt længere mod Nord, hvor den er bleven fyldt af de mægtige Klitter.

Gaihede 1 Huus. Var 1662 $\frac{1}{4}$ Bol, Tjener til Fuglsig, skyldte 1 Td. saltet Kuller, $1\frac{1}{2}$ Td. Htkrn.

Rannerød 3 Gaarde og 5 Huse. Var 1662 1 Bol, Tjener til Fru Lene Rud til Udbygaard paa Sjælland, skyldte 2 Ø Smør og 1 Td. Torsk, 3 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdkr. Htkrn. Havde fri Forstrand. Da Navnet tidligere er bleven skreven Rønnerød, er det rimeligviis kommen af Rønnetræer og rød, hvilken Endelse altid betegner ryddet Skovland.

Kandestederne 5 Huse, bleve først byggede 1789 og 1790. 2de af Kandestederne bære endnu Navnet Høgenhav, hvilket antyder, at de oprindelig ere Levninger af den foran omtalte større, ødelagte Gaard af samme Navn.

Aalbek Eierlaug.

Aalbek By 32 Huse. Var 1662 1 Bol, 26 halve Bol og 2 Huse, af hvilke $\frac{1}{2}$ Bol skyldte 1 Td. Kuller, 100 Flyndre og 1 Ø Smør, 2 Tdr. 2 Fdkr. Hartkorn, og var der flere halve Bol, som havde $1\frac{1}{2}$ Td. Htkrn. Vare alle Tjenere til forskellige Herregaarde.

I Aalbek, som efter Sagnet oprindelig har staaet længere mod Syd, hvor den blev overfløiet af Sand, har der uden Tvivl i Oldtiden staaet et hedensk Gudehuus, og da Aal efter Dr. phil. O. Nielsen Forklaring¹⁾ betyder hedensk Gudehuus, er det med Hensyn paa de locale Forhold høist rimeligt, at Byen har faaet Navn af dette. Der kan heller ikke være nogen Tvivl om, at der jo i hver af de to Dele, i hvilke Raabjerg Sogn, som foran er viist, har været deelt, har været et hedensk Gudehuus. Videre vil blive meddeelt herom under „Offentlige Indretninger“.

Klitlund 1 Gaard, Komfage, og 28 Huse. I Matriculen 1662 nævnes 10 „Boliger“ og deriblandt Hjortlund, $\frac{1}{2}$ Bol med 2 Tdr. 1 Skp. 2 Fdkr. Htkrn., og Kletlund, $\frac{1}{2}$ Bol med 1 Td. 7 Skpr. Htkrn., som laae „paa Heden“ og hvis Marker vare meget fordærvede af Sandflugt. Disse 10 „Boliger“, af hvilke flere havde over 2 Tdr. Htkrn., og efter

¹⁾ Hist. Efterretn. om V. Horne Herred, Danske Saml. I og II B.

hvilke de nuværende 5 Steder „paa Heden“ have Navn, have staaet længere mod Nørd paa den Hede eller Mose, som senere er bleven overfløiet af Mølklitten. Ogsaa disse 10 Steder vare 1662 alle Tjenere til forskjellige Herregaarde.

Da Fiskerne i Raabjerg Sogn, navnlig Aalbekkerne, sjelden forlade deres Hjemstavn, er det naturligt, at en yderligere Bebyggelse i denne By tillige med Klitlund fremtidig vil finde Sted, efterhaanden som Folkemængden tiltager. Jorderne deles som oftest imellem 2de af Børnene, og et nyt Huus opføres paa den ene Parcel, og vil denne Udparcellering af disse smaa Eiendomme, for ikke at tale om de mange jordløse Huse, som bygges, efterhaanden medføre, at Velstanden og Skatteevnen bliver mindre, da de fleste Smaabyggere, naar Fiskeriet slaaer feil, døie haardt med at slaae sig igjennem og ere let udsatte for, saaledes som ofte skeer, at blive til Byrde for Fattigvæsenet.

Gaardboe Eierlaug.

Søndergaardboe 2 Gaarde, af hvilke den ene i Sommeren 1868 formedelst den af Knasborg Aa forarsagede Udtørring er flyttet hen paa sin „Nørmark“.

Nørregaardboe 2 Gaarde.

Om Gaardbogaard, af hvis Jorder Gaardbogaardenes Eiendomme ere Levninger, findes i Matriculen 1662 anført: „Gaarubo Gaard, hvoraf tilhører Fru Lene Rud den halve Part, en tredie Part til Asdal og den fjerde Part til velb. sal. Knud Ulfelds Arvinger. Beboes af Anders Pedersen, Jens Mortensen og Johanne Akselsdatter, skylder tilsammen 6 Ø Smør, kan saae 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, kan avle 12 Læs Hø, 4 Tdr. Htkrn. Ved Magt formedelst Fiskeri.

Udi Asdal Jordebog findes Aaleskyld af foreskrevne Gaard, men alle Mændene ved høieste Eed bekræfter ei Aaleskyld deraf udi 50 Aar at være givet. Dertil har ligget en Mølle, kaldes Gaardboe Mølle, som siden den keiserlige Krig (1627—28) har været ganske øde, derhos en Sø, kaldes Gaardboe Sø, som dog skal være ubrugelig til Fiskeri formedelst Ureenlighed.“

Gaardboe Søes fremskridende Udtørring¹⁾ og Knasborg Aaes tiltagende Dybde have i Løbet af de sidste 20 Aar

¹⁾ See min Beskrivelse af Gaardboe Sø.

udtørret Gaardbogaardenes Indmarkslodder i den Grad, at de næsten ere uskikkede til at dyrkes, og i Omfanget af Nørregaardboe er der endogsaa allerede opstaaet betydelig Sandflugt, og ligesom førdem Gaardbogaard, som foran er oplyst, ved en tidligere partiel Udtørring af Søen er bleven ødelagt af Sandflugt, saaledes ville de nuværende Gaardbogaardes Indmarkslodder ganske vist ogsaa bryde op i Sandflugt, naar, som utvivlsomt i Tidernes Løb vil skee, Søen ganske udtørres, hvilket endvidere vil have til Følge, at de samme tilgrændsende Enge og øvrige Eiendomme meer eller mindre ville blive ødelagte.

Fader til Etatsraad Regnar Westenholtz til Mattrup, Major Ridder Westenholtz, har, før han 1819 blev By- og Herredsfoged i Frederikshavn, i 3 til 4 Aar eiet og beboet den af Gaardbogaardene Matr. Nr. 2, som nu eies af Forfatteren, og var det denne indsigtfulde og dygtige Mand, som, medens han boede i Gaardboe, foranstaltede de første indgrøftede Veistykker opførte i Raabjerg Sogn, nemlig den saakaldte Gaardboe Vase og Uggerhals Gyde.

Hvidemose 2 Gaarde og 6 Huse. Var 1662 blot et Huus, Tjener til Asdal, skyldte 100 Flyndre, 2 Skpr. Hartkorn.

Løt en Gaard. Uagtet Navnet Løt, som efter Dr. phil. O. Nielsens Mening maa afedes af det oldnord. Laut, sid Jord, lille Dal, tyder paa høi Ælde, nævnes Løt dog ikke i Matriculen 1662, men derimod 1683.

Kyllesbek 6 Huse. Var 1662 $\frac{1}{2}$ Bol og 2 Fjerdingbol, som vare Tjenere til Odden, og af hvilke det største skyldte 200 Flyndre og 1 Td. saltet Kuller, 2 Tdr. Htkrn.

Kyllesbek stod dengang omtrent $\frac{1}{8}$ Miil N. V. for Sovkrog. En meget oplysende Bemærkning i Matriculen 1662 bør her anføres: „Til forskrevne Raabjerg By og Kyllesbek er ingen Herlighed, men skarp Drift udi Klitten og temmelig god Ildebrand.

Midt imellem begge Byer ligger en temmelig stor Sø, som dog undertiden om Sommeren fast ganske tørres formedelst Sandflugt, hvilken og Byernes Mark ganske haver ødelagt, saa de haver ingen Næring uden ved Fiskeri af Havet.“

Sovkrog 2 Gaarde og 1 Mølle. Hed 1662 Skovkrog og var $\frac{1}{2}$ Bol, Tjener til Asdal, skyldte 2 Ø Smør, 1 „Graff“

Fisk eller Fisk for at „grave“¹⁾, 250 Flyndre, 1 Tde. 7 Skpr. 2 Fdkr. Htkrn.

Den første Bebyggelse af „Skovkrog“, fortæller et gammelt Sagn, var en lille Hytte, i hvilken boede en gammel Kone, som ernærede sig af at brænde og sælge Bøgeaske, hvilket tyder paa, at der ogsaa i Sognets fordums Skove er forekommet Bøgetræer eller ialtfald Bøgebuske²⁾. Endnu findes i Gaardboe og Jennets Egekrat ogsaa enkelte Bøgebuske.

Heden et Huus, det vestre af Stederne „paa Heden“ paa søndre Side af Mølkitten.

Sørig Eierlaug.

Sørig 4 Gaarde og 4 Huse. Nævnes ikke 1662, hvorimod der i Taxationsforretningen 1683 blot er anført „Sørig“, ligesom ogsaa der nævnes en Rasmus Christensen ved Gaardboe Sø, om hvem man veed, at han var den første, som byggede et Sted i Sørig, efterat hans Sted, som havde staaet der, hvor Klitten nu er, Nord for Slynge, var bleven ødelagt af Sandflugt.

Rimmen 1 Huus. Nævnes ikke 1662.

Rød 2 Huse. Nævnes heller ikke 1662.

Uggerhal 2 Gaarde og 1 Huus. Var 1662 $\frac{1}{2}$ Bol, Tjener til Asdal, skyldte 2 Ø Smør, 1 „Graff“ Fisk³⁾ eller derfor 1 Rdlr., 1 Td. 2 Skpr. 2 Fdkr. Hartkorn. Er tidligere bleven skreven Uggerholt, og maa Navnet vist derfor afledes af Mandsnavnet Ugge og Holt, et høiere Sted i en Eng til at tørre Hø paa.

Lingshede 2 Gaarde og 2 Huse. Var 1662 $\frac{1}{2}$ Bol, Tjener til Asdal, skyldte 1 Ø Smør, 130 Flyndre, $\frac{1}{2}$ „Graff“ Fisk eller derfor $\frac{1}{2}$ Rdlr., 7 Skpr. 3 Fdkr. Htkrn.

Hvims 2 Gaarde og 1 Huus. Var 1662 $\frac{1}{2}$ Bol, Tjener til Asdal, skyldte 1 Ø Smør, 250 Flyndre, 1 „Graff“ Fisk eller derfor 1 Rdlr., 1 Td. 2 Skpr. 1 Fdkr. Htkrn.

Jennet 2 Gaarde og 2 Huse. Var 1662 1 Bol, Tjener til Fru Lene Rud til Udbygaard, skyldte 1 Fdg. Smør, 3 Tdr. Htkrn.

1) Jvfr. Bemærkning 1) til den foran meddeelte Afskrift af Aastrup Lehns Reguskab fra 1578—79.

2) Dengang brugtes til Vaskning, istedetfor Sæbe, Lud af Bøgeaske.

3) Bevis for, at der dengang ogsaa er bleven drevet Fiskeri fra Uggerhal.

Knasborg 1 Gaard og 15 Huse. Var 1662 2 halve Bol, hvoraf det ene var Tjener til Fru Rud og det andet til Odden og skyldte respektive $1\frac{1}{2}$ $\text{\textcircled{S}}$ Smør og 350 Flyndre, 1 Td. 7 Skpr. Htkrn., 1 $\text{\textcircled{S}}$ Smør, 350 Flyndre, $1\frac{1}{2}$ Td. Htkrn.

I Sørig Eierlaug ligge de saakaldte Søndre Enge, som fra Mosbjerg Sogneskjel strække sig mod Nord langs Nors Aa heelt hen til Sørig. Den besynderlige Inddeling af Lodderne i bemeldte Engstrækning antyder, at denne i en fjern Fortid har været „Gribsjord“. Høavlen paa disse Enge er bleven betydelig mindre som Følge af den i de senere Aar stedfundne dybere Oprensning af Nors Aa, hvilket i Forening med den saa betydeligt formindskede Vandmasse i Gaardboe Sø ogsaa har foraarsaget, at Sørig Gaardenes Marker og Enge allerede ere blevne meget og utvivlsomt ville blive endnu mere beskadigede og i Tidernes Løb aldeles ødelagte ved en for stærk Udtørring. I samme Eierlaug ligger den betydelige Mosestrækning, som benævnes søndre Hede, og som udgjør den nordvestlige Deel af den store „Jerup Mose“, som bestaaer af Rimmer og Dopper. Rimmerne ere milelange, bølgeformige Forhøjninger, bestaaende af Sand og bevoxede med Lyng, og naae de høieste omtrent 3 til 4 Al. over Doppernes Overflade. Dopperne ere de imellem Rimmerne liggende Fordybninger af meget forskjellig Brede, som indeholde god Tørvejord af 2 til 3 Al. Dybde. Forøvrigt henvises med Hensyn til denne i geognostisk Henseende mærkelige Tørvemoses Beskrivelse og oprindelige Dannelse til Etatsraad J. Steenstrups Afhandling i H. Krøyers naturhist. Tidsskrift II B. p. 497.

Af hvad foran er oplyst, vil det sees, at der nu — 1868 — i Raabjerg Sogn er 33 Gaarde, 148 Huse med Jord og 25 jordløse do., hvilket tilsammen giver 206 Beboelser.

Som længere foran er viist, havde Sognet for 300 Aar siden — 1568 — kun 85 Beboelser.

Sognets Hartkorn, som nu er 97 Tdr. 5 Skpr. 1 Fdkr. $\frac{1}{2}$ Alb., var 1662 efter Sæd og Avl 48 Tdr. 6 Skpr. $2\frac{2}{3}$ Alb. og efter Landgilde 140 Tdr. 3 Skpr. 3 Fdkr. $\frac{1}{3}$ Alb., og blev 1 Td. Hartkorn ved Matrikullen 1662 taxeret for 40 Rdlr.¹⁾

1) Dette er at forstaae saaledes, at man meente, at Pante- eller Udlægshaver kunde tage Godset til en Priis.

Sognets Hartkorn efter Matriculen 1690 var 41 Tdr. 2 Skpr. 1 Fdkr. $\frac{34}{41}$ Alb.

At der i Oldtiden saavel som ogsaa i Slutningen af Middalderen paa flere Steder i Raabjerg Sogn har været Skov, bevises især deraf, at der flere Steder findes mange Træstubbe staaende samlede paa Roden; saaledes sees endnu i nordre Ende af den saakaldte Troldsø omtrent 20 Stykker Ege-Træstubbe. I nordre Side af Jennets Klit saaes for henved 20 Aar siden mange paa Roden staaende Træstubbe, ligesom der ogsaa paa mange andre Steder saavel i Martørven som i flere andre Moser er bleven opgravet og endnu opgraves store Træstammer af Eg, Birk og El. I den nordøstlige Deel af Jennets Klit, tæt ved Knasborg Aa, blev for omtrent 30 Aar siden funden en meget stor Ege-Træstamme, hvori tydelig var indskaaren et Bomærke, som fra Arilds Tid har været brugt og endnu bruges paa et ældre Sted i Aalbek, Matr. Nr. 35, hvilket Fund vist tør antyde, at bemeldte Skovtræ i sin Tid er bleven kjøbt i Gaardbogaards Skove af en Mand i Aalbek.

Paa mange Steder i Knasborg Aa findes Levninger af store Ege Træstammer, navnlig paa Strækningen igjennem Gaardboe Eiendomme. Ogsaa er det rimeligt, at Egekrattet ved Nørregaardboe og Jennet ere Levninger af Fortids Egeskove. I de nævnte Egebuskadser findes endnu enkelte Bøgebuske og en Mængde Bæverasp. Flere Stednavne tyde paa Skov, f. Ex. Rannerød, Skjødelund, Klitlund, Hjortlund, Skovkrog, nu Sovkrog. og Høgenhauge. At der for 200 Aar siden har været betydelige Skove paa Østkysten af Vendsyssel paa 1 Miil nær Skagen, sees af A. Berntsens „Danm. og Norg. frugtbar Herlighed“. Ogsaa et over hundrede Aar gammelt Kort over Vendsyssel, som Forfatteren er i Besiddelse af, viser, at der har været Skov i Raabjerg Sogn, navnlig i dets nordlige Deel.

I Taxationsforretningerne fra 1683 findes følgende med Hensyn paa Sognets tidligere topografiske Forhold oplysende Bemærkning: „Nørstrand. Skivensbæk ligger vesten Raabjerg By, gaaer ned i Nørstrand med nordre Ende, hvor Hans kgl. Majestæts Fortog begynder og endes østen ved Pellebache, hvor til Tegn er sat 1 Pæl¹⁾ med Cv.

¹⁾ Af denne Pæl maa Pælens Mile have faaet Navn.

Østen Enden af Pællebachen begynder Fru Ide Skeel paa Asdal, Fedder Hansen Borgemester i Skagen et deres Fortog. Fru Ide Skeel er berettiget de 2 Parter og Borgemestren den 3die Part, som strækker sig udi øster til Rendebachen og er udi sin Længde 195 Kæder o: 5850 Alen. Østen Enden af sidste Fortog anfanger Hans kongl. Majestæts Fortog, strækker sig udi østen til Skagbo Gren, som er 2 smaa Mile.

Østerstranden. Norden op til Skagbo Sogn er et Vad, kaldes „Thoer“, som er Skæl imellem Skagen og Raabjerg Sogn. Nordre Ende har Borgemester Fedder Hansen et Fortog til Slaarenden, ved nordre Ende af denne begynder Kongens Fortog og gaaer i sønder til „Bomme Balds“ Rende, nordre Enden af denne sidste er Skæl mellem Sognet og Birket¹⁾, og her begynder Ide Skeels og Admiral Juels Fortog, hun har 5 Parter, han den 6te Part, de gaaer i Sønder til Lerbæk eller Kragbsbjerg By til et Tørvedige, som gaaer i Øst til Stranden og Vest til Kragbsbjerg By²⁾.“ Paa Heden og i Klitterne var fælles Græsning til 100 Høveder, hvori Raabjerg Sogn havde sin Deel sammen med andre Sogne.

At Raabjerg Sogn ogsaa har undergaaet den sørgelige Skjæbne, som overgik Jylland efter Christian III's haarde Dom 1535 over Bønderne, som Aaret iforveien af Skipper Clemens vare blevne oprørte til Fordeel for Christian II, kan neppe betvivles.

Kongen holdt som bekjendt haard Rettergang og fradønte Bønderne Liv og Gods, hvorved de fik et Knæk, som de aldrig siden have forvundet, og det ikke alene dem, der havde taget activ Deel i Opstanden, men alle i hvert Herred, i hvilket der havde været „Oprørere“. Til Støtte for denne Mening taler det Factum, at Kronen 1577 eiede hele den sydlige Halvdeel af Sognet, nemlig Gaardbogaard samt 33 mindre Steder paa sammes Enemærke, som udgjorde Gaardboe Birk, hvilket, som foran er viist, samme Aar mageskiftedes med Fru Karen Rønnov af Vreilevkloster.

1) Gaardboe Birk.

2) Utvivlsomt det nuværende Jerup.

B. Agerdyrkning og huuslige Næringsveie.

At Sognets Landbrug formedelst de meget uheldige Naturforhold stedste har været, endnu er og altid vil blive utilstrækkeligt til at ernære Befolkningen, vil let kunne indsees, naar man kjender Localiteterne og navnlig veed, hvormegen Gjødning der udfordres for at aftvinge de magre, sandede og tørre Marker en endda kun maadelig Afgrøde, og uden en forholdsviis rigelig Højbjergning, som heldigviis ogsaa endnu haves, deels i selve Sognet og deels i de betydelige tilkjøbte Engstrækninger i Tversted Sogn, vilde saadanne Markjorder ikke kunne dyrkes. Paa de mere fugtige Marker, f. Ex. i Bunken og Aalbek, er Udbyttet bedre, især hvor Gjødningen, som i Aalbek, kan blandes med Fiskeaffald.

Hele Sognets Areal bestaaer kun af Strandsand, Ingen veed i hvilken Dybde, og de faa dyrkede Strækninger have paa de allerfleste Steder et meget tyndt Sværd og liden eller ingen Muld, og om man ogsaa nok saa godt gjøder tørre, sandede Jorder, vil Afgrøden dog altid blive ringe, naar Jorden ikke jevnlig gjennemvædes af Regn.

Overhovedet taale Sognets Markjorder og Enge ikke at blive udtørrede, ialtfald maa man være varsom med en for stærk Udgrøftning.

Som Følge af den stedfindende naturlige Hævning af Landet i Forening med, at man nutildags udgrøfter de lavere Jordeiendomme, ere mange gamle, høitliggende Marker allerede blevne og flere ville i Tidernes Løb blive for tørre og uskikkede til at dyrkes, og forudsat at Forholdene, som er rimeligt, vedblivende ville udvikle sig paa samme Maade, vil sikkert i Løbet af 2 til 3 Aarhundreder Størstedelen af Sognets nuværende Markjorder allerede være ødelagte ved Udtørring, og der behøves ikke profetiske Gaver for idetmindste at kunne forudsee, at Gaardboe Søes stadig fremskridende Udtørring og Nors Aes som Følge deraf tiltagende Dybde, hvis ikke forebyggende Foranstaltninger blive truffene, ville medføre ubodelig Skade for Sognets Landbrug og navnlig tilintetgjøre en af Beboernes vigtigste Næringskilder, nemlig den betydelige Højbjergning, som forstørstedelen haves paa Engene i Nors Aes og Gaardboe Søes umiddelbare Nærhed.

Uagtet der ogsaa i Raabjerg Sogn i de sidste 20 Aar er gjort betydelig Fremgang saavel med Hensyn til en bedre

Behandling af Markjorderne som ved Anskaffelse af flere og bedre Avlsredskaber, kan der dog formedelst de overhovedet ugunstige Forhold vanskelig være eller blive Tale om noget velindrettet Agerbrug. Dyrkningsmaaden er og maa formedelst de meget forskjelligartede Jorder blive meget forskjellig. Hos Mange, som endnu ere hildede af den gamle Slendrian, ere Markernes Inddeling saa uhensigtsmæssig og uforstaaelig, at det kunde synes umuligt for selve Eieren at hitte Rede deri. Saaledes sees ofte en enkelt Ager at være besaaet midt i en større Græsmark. Hos den mere kyndige og tænksomme Jordbruger bearbejdes nu Jorden temmelig godt, og der tages kun 3 til 4 Kjærve efter Gjøden, i Reglen 1ste Aar Byg, 2det Aar Rug, 3die og 4de Aar Havre. Paa de meget tørre Jorder brakkes til Rug, af hvilken der saa tages 3 til 4 Kjærve efter Gjøden. I den sidstnævnte Slags Marker dyrkes af Mange Kartoffler, saaledes at der brakkes og „klatgjødes“ til disse, hvorpaa der saaes Rug efter samme Gjødning og først næste Aar gives fuld Gjøde, hvorefter der saa igjen tages 2de Rugkjærve. Denne Methode turde maaskee fortjene anbefaling, da det er en Erfarings-sætning, at Kartoffelsygdom er meget sjelden paa tørre Sandjorder. I Aalbek og Klitlund dyrkes Vaarrug, som i Reglen lykkes godt paa disse fugtige Jorder.

Som en vistnok enestaaende Mærkværdighed fortjener at anføres, at der under 7de October 1835 er thinglæst en imellem Beboerne i Aalbek og Klitlund indgaaet Forening om ikke at holde Fred paa Markerne om Efteraaret efter Høsten. Da Vegetationen om Foraaret begynder senere end i Landets sydlige Egne, maa man have saameget mere Vinterfoder for Kreaturerne, hvis man ikke vil udsætte sig for at drive disse ud, før Markerne kunne afgive tilstrækkeligt Græs; men desværre kunne de Fleste endnu ikke indsee det Skadelige i at holde for mange Kreaturer, hvisaarsag man ogsaa hyppigt seer disse gaae ude til heelt imod Vinteren og, afmagrede fra denne, igjen i April Maaned vanke omkring paa de skaldede Marker; det er indlysende, at det vilde være meget fordeelagtigere at holde færre og bedre Kreaturer, da Mælken af faa og velfodrede Køer bliver rigeligere og bedre, ligesom ogsaa Gjøden bliver bedre og ikke mindre, naar det samme Quantum Foder bliver fortæret af et mindre Antal Kreaturer.

Af Sognets 33 Gaardmænd have kun 3 over $1\frac{1}{2}$, men ikke 2 Tdr. Hartkorn, og Ingen holder mere end 2 Heste, 4 til 6 Køer og 3 til 4 Unghøveder, samt fra 10 til 20 Faar, af hvilke de fleste holdes i Klitegnene. De fleste Gaardmænd og større Huusmænd, af hvilke sidste 30 ere „tokjørende“ og flere kunne holde en lige saa stor Kobesætning som Gaardmændene, sælge aarlig 1 — 2 Kreaturer, ligesom der ogsaa, med Hensyn paa den simple Foderstand, hvori de Fleste holde deres Kobesætning, sælges en ikke ubetydelig Deel Smør. De fleste have ingen Interesse for gode Kostalde, og navnlig ere disse ikke tilstrækkelig aflukkede fra den øvrige Deel af Ladebygningen og paa mange Steder saa utætte, at de i Vintertiden ikke kunne holdes varme, hvorved Kreaturerne lide meget.

Det er endnu ikke ualmindeligt at tage Faarene ind paa Stuen, saasart de have læmmet, selv ogsaa om det ikke er Frostveir, og at et „Lamfaar“ saaledes holdes paa Stuen over 8 Dage, ligesom ogsaa Gæs og Høns, naar de have Unger, i nogen Tid holdes paa Stuen. Disse i sanitær Henseende meget uheldige Skikke have deres Rod dybt nede i Fortiden. Efter den i August 1866 ifølge det statistiske Bureau's Skrivelse af 18de Juni s. A. foretagne Optælling af Kreaturer forefandtes i Raabjerg Sogn 138 Heste, 12 Føl, 102 Trækstude, 528 Køer, 203 Stkr. Ungkvæg, 1257 Faar, 982 Lam og 82 Sviin. I samme Aar var der udsaaet 284 Tdr. Rug, 101 Tdr. Byg og 329 Tdr. Havre samt lagt 192 Tdr. Kartoffler.

Med Undtagelse af ganske faa Parceller have Beboerne i Raabjerg Sogn i Løbet af de sidste 38 Aar tilkjøbt sig den betydelige Engstrækning i Tversted Sogn, som benævnes Sørig Enge, og som strækker sig langs med vestre Side af Nors Aa og Vestsiden af Gaardboe Sø heelt fra Nordkap i Mosbjerg Sogn til lige Øst for Stederne Horsnab i Tversted Sogn. Gaardeier Mads Jensen Gaardboe, Fader til Forfatteren, var den Første i Raabjerg Sogn, som 1830 af denne Engstrækning købte en Parcel af omtrent 9 Tdr. Lands Størrelse for 150 Rdlr. og i 1837 en lignende, tilgrændsende af samme Størrelse for 300 Rdlr., og saa betydeligt ere Parcellerne her stegne i Værdi, at en saadan nu — 1868 — koster 1000 Rdlr.

Formedelst disse Enges fjerne Beliggenhed fra den stør-

ste Deel af Raabjerg Sogn, (Beboerne i Kandestederne have endogsaa kjøbt af bemeldte Enge) pleier man i Reglen ved Bjergring af en Eng at medtage saameget Mandskab, som behøves for at blive færdig paa een Dag. En saadan Højbjergningsdag, især naar det gjælder en af de større Enge, hvor der undertiden kan være over 30 Mennesker samlede, betragtes som en Fæsttag. Af Fødevarer medtages det Bedste, Huset formaaer, og af Brændeviin gives saameget, man vil drikke. Folkene, unge og gamle, pynte sig pænt, ja i vor Tid sees endogsaa Crinolinen brede sig paa den grønne Engbund. I Regnveir er Arbeidet lige saa besværligt som ubehageligt, dog holder man i de fleste Tilfælde ud. Fiskerfolk, og det er de fleste, regne det ikke saa nøie med at faae en blødt Trøie, selv Qvindfolkene, som i saadant Veir lig ogsaa trække barbenet og binde Skjørterne op til Knæerne, holde ud, og naar det ikke er altfor slem, hører man dem ogsaa af og til at synge, hvortil de dog af Naturen ere ringe begavede.

Raabjergerne ere, som senere vil blive udførligere omhandlet, meget arbeidsomme og vindskibelige, og i Højbjergningstiden i gunstigt Veir er det interessant at iagttage det kraftige Liv, som rører sig paa de omfangsrige Enge. Leens Klang, Pigernes Latter og muntre Viser lyde rundtomkring, og hvor der spises Mellemmad eller holdes Middag, seer man Karlene livligt spøge med de glade Piger.

Med enkelte Undtagelser henligge Parcellerne endnu i deres oprindelige Skikkelse, saaledes som de have ligget i mange Aarhundreder, og vor Tid med dens høie Engkultur har af flere Grunde endnu ikke indvirket paa eller forstyrret den naturlige Dannelse. Ogsaa Høet behandles endnu paa samme Maade, og ingen Nulevende vil kunne mindes, at heri er skeet nogen Forandring.

Af Tørv sælges aarlig flere hundrede Læs til Skagen, for Størstedelen Martørv, som graves i Klitterne, ofte 3 til 4 Al. under Flyvesandet. Som Følge deels af det betydelige Forbrug og Salg af Martørv og deels af, at Vesterhavet aarlig bortskyller en Deel af Sognets Nordkyst, ved hvilken Martørven findes, er denne udmærket gode Tørvejord snart opskaaren, og hvis man ikke er saa fornuftig at opføre med at sælge, er der Sandsynlighed for, at en stor

Deel af Beboerne i Raabjerg og Starholm Eierlaug i en ikke fjern Fremtid ville blive blottede for Ildebrændsel.

Da Martørvejorden i Sognets nordligste Klitter ligger skjult uder Flyvesandet, blev det ved Udskiftningen af Sognets Jorder i 1822 bestemt, at Martørvejorden, uagtet Klitterne bleve udskiftede, skulde være til fælles Afbenyttelse for Beboerne i de 2 nævnte Eierlaug, og dette Fællesskab har givet Anledning til den ødelæggende Misbrug af denne Nødvendighedsartikel.

Med Hensyn til huuslig Industri turde det vist siges om Raabjergerne, at de med enkelte Undtagelser ere mere driftige end i mange andre Sogne; thi ikke alene Qvindfolkene ere meget virksomme „inden Døre“, og en stor Deel kan i Vævning, Spinden og Strikning udføre mere end til eget Forbrug, men ogsaa det store Fleertal af Mandfolkene giver sig af med qvindelige Sysler eller, som det hedder „indendørs Arbeide“, der gives saaledes Flere, endogsaa af Sognets velhavende Gaardmænd, som spinde, ogsaa for Fremmede, og „tage Spind“, ialmindelighed Hørblaar, fra Skagen, hvor Qvindfolkene give sig lidet eller intet af med disse Huusgjerninger.

De Mandfolk, som ikke kunne spinde, lægge sig gjerne efter Kjøkkenforretninger, ja Enkelte kunne endogsaa bage Pandekager og Vaffer, for at Qvindfolkene, som det hedder, kunne blive ved Rokken. Nogle kjøbe Uld og Hør, hvoraf laves Vadmel og Lærred til Salg. Hvor der haves Riis, flettes Fiskekurve, som sælges i Skagen. Huusfiden, som bringer mangan Skilling til Raabjerg Sogn, hjælper saaledes ogsaa til, at Beboerne kunne svare Enhver sit. Betegnende er følgende Vers af en af Sognets Leilighedsdigtere:

„Nei Raabjergeren er ikke seen,
 Sit Arbeide han passer med Flid;
 Ja sysler endogsaa med Haspe og Teen,
 For ikke at spille sin kostbare Tid.“

Mange af Sognets unge Mennesker, som om Efteraaret og i Vintertiden ere beskæftigede med Fiskeri, drage i Høbjergningstiden og om Høsten ned i Vendsyssels sydlige Egne, ja Nogle sætte endogsaa over Liimfjorden, for at tage „fast Høsttjeneste“ eller ogsaa arbeide for en bestemt Dagløn. For omtrent 60 Aar siden fik en voxen Tjenestekarl kun 6 Rdlr. i aarlig Løn og en Pige kun 4 Rdlr.; men 1

Al. Vadmæl kostede dengang ogsaa kun 12 β og 1 Al. Lærred 8 β , og brugte Mandfolkene paa, den Tid kun hvide Vadmæls Trøier.

C. Fiskeri.

For omtrent 70 Aar siden, medens Landbruget ialmindelighed og i Raabjerg Sogn isærdeleshed stod paa et meget lavere Trin end i vor Tid, vare Beboerne endnu mere henviste til at leve af Fiskeri, hvilket ogsaa blev drevet som den vigtigste Næringsvei af alle Sognets Beboere. Selv Østersfiskeri vides at være bleven drevet af Beboerne i Gaardbogaardene for omtrent hundrede Aar siden, og det fortælles, at disse vare endnu mere drittige end selve Aalbekkerne; thi naar disse ved Dag gry kom til Stranden for at gaae ud paa Østersfiskeri, seilede Gaardboerne allerede Halvveien ude ved Østersbankerne.

I Etatsraad Seidelins Beskrivelse af Hjørring Amt, 1828, berettes, at der i 1827 paa Raabjerg Sogns Østkyst vare 23 Fiskerselskaber, hvoraf 6 i Byen Aalbek, og blev Østersfiskeriet paa samme Tid drevet med 19 store Baade fra Aalbek. Dette Fiskeri, som endnu er et Regale, er ikke bleven drevet af Aalbekkerne i de sidste 5 til 6 Aar, hvilket maa være en Følge af det betydelige Østersfiskeri i de senere Aar i Liimfjorden. Naar Fiskeriet var nogenlunde heldigt, kunde der med hver Baad, som havde en Besætning af 3 Mand, aarlig 3: i Vintermaanederne „stryges“ Østers, „Ovslinger“, for circa 150 Rdlr., og har Aalbek By saaledes tabt betydeligt ved dette Fiskeris Ophør. Østersbankerne ligge imellem Hirtsholmene og Skagen, dog skulle de rigeste ligge $\frac{3}{4}$ Miil S. O. for Skagen. Paa nogle Banker er der 9 til 10 Favne dybt Vand, og paa andre kun 5 til 6.

At Fiskeriet ved Raabjerg Sogns Kyster stadig er bleven mindre og mere besværligt, er en Kjendsgjerning, som er iagttaget i Løbet af de sidste 2 til 3 Aarhundreder, hvilket kan sees af de ovenfor meddeelte Indberetninger af 1625 og 1689 fra Stedets Præster til Biskoppen. Da det er rimeligt, at Fiskene opholde sig paa en vis Dybde i Havet, er det sandsynligt, at den lavere Vandstand, de forandrede geognostiske Forhold, navnlig den stedfindende Hævning af Landet, have foraarsaget, at Fiskene nu ligge længere fra

Land. Nogle gamle Fiskere have ogsaa paastaet, at Vandstanden paa Revlerne er bleven lavere.

Et „Flyndervaadselskab“ bestaaer i Reglen af 5 hele Lodder, og den Mand, der, som det hedder, har en heel Lod, hvilket er Tilfældet med de Fleste i Aalbek, Klitlund, Knasborg, Rannerød og Bunken, leverer 2 Folk, „Hjælpi“, en voxen Karl og en Pige eller „Bels“ 3: halvvoxen Karl. Det voxne Mandskab i et Selskab gaar med lange Støvler, Vandstøvler, som, naar der manøvreres med Baaden, ere trukne heelt op i Skrævet, og for at forebygge, at Vandet slaar oven ind i Støvlerne, bæres over disse en egen Art Buxer, som ere meget vide, Vidbuxer, og ikke naae længere end til Knæerne. Pigerne og Belsene, som benævnes „Dravhjælpi“, gaar med Træsko.

Et Flyndervaad er c. 180 Al. langt og koster omtrent 30 Rdlr., og et Stykke Vaadtoug, som laves af Skibstougværk, koster omtrent 3 Rdlr. og er 60 Favne eller 180 Al. langt, og Fiskerne regne 2de Stykker af denne Længde til 100 Favne, som saaledes egentlig bliver 120 Favne eller 360 Al. For 50 til 60 Aar tilbage gave Fiskerierne et langt rigere Udbytte end i vor Tid og vare mindre besværlige, da man kun brugte 4 til 500 Favne Toug paa hver Arm, 3: Ende af et Vaad, hvorimod der nu i Reglen for at kunne naae ud til Fisken maa bruges 1000 Favne Toug paa hver „Arm“, hvilket altsaa bliver 1200 Favne eller 3600 Al. Denne betydeligt forøgede Anvendelse af Touge eller Vaadlinier medfører, at der ogsaa maa afgives Extramandskab eller flere „Dravhjælpi“, da Vaadet maa have en vis Fart i Vandet for at kunne fange Fisken.

Flyndervaadfiskeriet, som er det betydeligste, begynder ialmindelighed i Slutningen af Juli Maaned og drives, naar Veirforholdene tillade det og der er „Fisk for Lande“, heelt til Marts Maanedes Udgang. Uagtet Flyndervaadet har faaet sit Navn af Flyndre, som vel ogsaa udgjør Hovedfangsten med dette Garn, fiskes dog dermed tillige andre Fiskearter, for Ex. Kuller, Torsk og Isinger. Flyndrene, som Fiskerne antage lege i December, ere fedest i August, September, October og November, hvorimod Kuller og Torsk, som lege i Slutningen af Januar eller Begyndelsen af Februar, ere fedest i October, November og December. Flyndervaadfiske-

riet giver i Reglen det rigeste Udbytte i September, October og November.

Et „Dybvaadselskab“ bestaaer almindeligt af 4 hele Lodder, hver paa 2 „Hjælpi“, af hvilke den ene maa gaae med „Vandstøvler“. Ved dette Fiskeri bruges kun 3 til 400 Favne Toug paa hver „Arm“. Med den Slags Vaad, som bruges om Natten i Sommermaanederne, fanges Makrel, Sild, Hornfisk, Fjesinger, Hvidlinger o. s. v.

Flynderbundgarn, som nedsænkes ved Hjælp af paa-bundne Smaastene og bruges i April, Mai, Juni og Juli, ere i Reglen 700 Al. lange og koste, lavet af fint Hørgarn, omtrent 6 Rdlr. Bundgarnene, som sættes ud om Aftenen paa 10 til 15 Al. Vand, staae Natten over og tages op igjen tidlig om Morgenen. „Kullerbakker“ er et Lineredskab med paa hæftede Kroge, Angler, som makes „ænes“, med Svine-, Kalve- og Faarelever eller ogsaa Strandorm, arenicola piscatorum, hvilke sidste opgraves paa Jerup Forstrand i Elling Sogn. Paa Kullerbakker fanges ogsaa Flyndre og Torsk. Da følgende i Kolderup Rosenvinges gamle Herredagsdomme IV 67 forekommende Dom kan have Interesse i flere Henseender, meddeles den ordret i sin Heelhed.

„Viborg Landstingsdom af 25de Septbr. 1585 mellem Mouritz Podebusk til Kjørup som Eier af Leerbek og Høvedsmanden paa Aalborghuus Ove Lunge til Odden. Denne havde til Horns Herredsting hjemlet de Raabjerg Sognemænd at grave i Stranden for Irups (ø: Jerup i Elling Sogn) Forstrand, hvorfor Fogden paa Leerbek Michel Skrifer stæv-nede ham, da Godset i Irup af Kongen var tilskiftet Mouritz Podebusk og Vrag for Irup Strand og Grund ham tildømt, men alligevel tilfordristede Raabjerg Sognemænd sig at grave Orme i Stranden for Irup Grund, hvorvel der fandtes en Herredstingsdom derimod. 1. Fremlagde han da først et Tingsvidne af Horns Herredsting af 1580 den 18de April, lydende at Mads Mortensen i Hørby, Michel Skrifer, Foged paa Leerbek, Søren Nielsen i Krageskov og Laurids Nielsen i Sulested, alle fire Lodseiere til Irup, havde paa deres Huusbonds Vegne der udi Rette ladet dele Raabjerg Sognemænd, Tversted Sognemænd og Uegehiur (Uggerby) Sognemænd for de drager ind udi Jelling (Elling) Sogn for Irups Mark og Fællig og graver Voldgrøft efter Orme og derfor begjæret Høring over dem. Da har Herredsfogden Jens Sørensen i

Holme ikke vidst andet derom at sige end, dersom nogen af disse trende Sognefolk ville have nogen Brug og Grøft, enten Orme eller andet, udi Jelling Sogn for Irups Mark og Fællig, da bør de det at have i Kongens og alle Eiernes Minde til Byen eller bjerge der intet. 2. Dernæst fremlagde han en Landstingsdom af 3. Juli d. A., hvorved en Herredstingsdom om Vrag paa Irup Strand er fundet ikke at maa komme Mourids Podebusk til Hinder eller Skade paa hvis Vrag, som kan indkomme for Irup Grund. 3. Endvidere fremlagde han et Tingsvidne af Horns Herredsting 1584 Mandag den 24de October, at Sandemænd havde kundgjort deres Tog mellem Irup Mark og Gaardboe Birk. Han satte derefter i Rette, om samme Hjemmel efter slig Leilighed bør komme Mourids Podebusk til nogen Forhindring, og om forn^e Mænd maatte grave Orme for hans Grund uden at have det i hans Minde. Saa mødte Ove Lunge og berettede, at han intet talede paa Vrag, men at forn^e Gravning skulde skee i Vandet, som Vandet flux opstiger og strax skyller det igjen, saa at Mourids Podebusk ikke deraf kan have nogen Skade, og at Herredstingsdommen alene lyder om, at Sognemændene ikke maa grave for Irup Mark og Fællet, og intet taler om Vandet; og fremlagde et Vidne af Horns Herredsting af 8de Februar d. A., at Michel Skriver, der havde staaet for Tingsdom og havt Tiltale og Togsting til Raabjerg Sognemænd for Orme, de skulle lade grave i Stranden for Irup paa hans Huusbonds Grund og Eiendom, da har Ove Lunge dertil svaret, at efterdi Michel Skriver ikke har beviist ved Syn eller Vidne, at hans Huusbond er skeet nogen Skade af dem, som graver, enten paa Ager eller Eng, Hede eller anden Jord i Irup Mark, og de have gravet Ormene i Stranden i lang Tid, som Havet flyder, og Stranden for Irup al Tid med Vrag og andet har efterfulgt Kongen og Kronen og end den Tid fulgte, var han deres fri Hjemmel til samme Ormegrøft, saavidt som de have gravet tilforn, indtil Michel Skriver kan bevise, at Kongen har tilskiftet Mourids Podebusk den Forstrand for Irup for Eiendom, som tilforn af Arildstid var fulgt Aalborghuus og dømt dertil, og satte i alle Rette, om Sognemænd burde være noget pligtig for samme Grøft, som de udi Vandet graver, som ikke skulde kunne være nogen til Skade.

Dom. Da, efter Tiltale, Gjensvar og Sagens Leilighed,

saa og efterdi Herredstingsdommen alene formelder, at fornø Mænd ikke maa grave for Irups Mark og Fælled, men ikke forbyder dem at grave i Vand, og efterdi Ove Lunge beretter saadan Ormegrøft at skee uden alene i Vand, som strax opstiger og skyller det igjen, saa Mourids Podebusk ikke deraf kan have Skade, og nu forfares, at Kongl. Majestæts Ombudsmænd skulle have paaanket, samme Mænd slig Ormegrøft ikke i Vandet at skulle maatte bruge, sammeledes efterdi at baade i Jylland, Sjælland og andetsteds her i Riget har været Fiskerne hertil frit at grave slige Orme i Havet og Forstrand, hvor de det bekomme kunde, saavel i Kongens som i andres Forstrand, og ikke slig Gravning har været dem formeent, eller og forfares og bevises nogen Rettighed, o: Kjendelse, deraf til Nogen for slig Gravning at have udgivet, ei heller nu bevises, at det nogen Tid har været Eierne til Irup til Skade, da vide vi ikke andet derom at sige end, saavidt som samme Ormegrøft skeet er udi Stranden, som Vandet flux opflyder og det igjen skyller, som Mourids Podebusk ikke kan have nogen Skade af, at samme Mænd, som boer her i Egnen ved Strandsiden ved Irup eller og bygger der paa Forstrand i Lodseiernes Minde at fiske, for den Ormegrøft — ei — pligtige ere noget at udgive; ei heller imod fornø Ove Lunges Hjemmel saavidt, som det sig derom belanger, at sige; men dersom saadanne Mænd ville have nogen Tilgang eller Brug til fornø Strand, som Mourids Podebusk paa sin Grund og Eiendom kan have nogen Skade af, eller Fiskerleie, da bør de, som sligt gjøre eller ville have, at have det i hans Minde.“

En stor Deel af Fisken sælges fersk, dels til svenske Fiskehandlere fra Gothenborg, som, naar der er er godt Fiskeri, krydse med store Baade ved Kysten, og dels til Bønder fra Oplandet heelt nede fra Hjørring Egnen, ligesom ogsaa endeel afsættes til Fiskehandlere fra Sæby og Sundby. Enkelte Qvaseskipperere fra Frederikshavn opkjøbe ogsaa levende Rødspætter ved Aalbæk. Den Fisk, som ikke sælges i fersk Tilstand, bliver saltet og tørret, og hermed seiler man i Sommertiden til Liimfjordstæderne, de sydlige Kjøbstæder paa Østkysten af Jylland og Fyen, ligesom ogsaa endeel sælges paa Markederne i Hjørring. Til denne Seilads med Fisk bruges de samme eller lignende store Baade, af hvilke nogle ere forsynede med Dæk, som tidligere bleve af-

benyttede til Østersfiskeri. Til Seilads med tør Fisk bruges ogsaa en lille i Aalbek hjemmehørende Jagt, som 1862 er bygget af Eieren, den selvlærte og efter Sagkyndiges Mening duelige Skibstømrer og Skipper Carl Munk. Flere af de velhavende Fiskere i Aalbek og Klitlund gjøre ogsaa Indkjøb af tør Fisk i Skagen til Forhandling i Landets sydlige Egne. Forholdet hermed er nu omvendt. For omtrent 70 Aar siden solgte Aalbekkerne deres Fisk til de velhavende Skudehandlere i Skagen. I 1868 var der i Raabjerg Sogn 17 Flyndervaadselskaber, nemlig 5 i Aalbek, 3 i Klitlund, 2 i Knasborg, 1 i Hvidemose og Heden, 2 i Lodskovad og Bunken, 2 i Rannerød og Starholm, 2 i Skiveren og Raabjerg. Samme Aar kostede 20 Stykker ferske Flyndre ved Aalbek 40 Skilling, 20 Stykker ferske Kuller 40 Skilling, 16 @ tørre Flyndre 1 Rdlr. og 16 @ tørre Kuller 80 Skilling. For 30 til 40 Aar siden kostede 20 Stykker ferske Flyndre kun 16 Skilling og 16 @ tørre Do. 48 Skilling.

I 1837 boede 30 Fiskerfamilier i Aalbek og i Klitlund 21, hvilke i Løbet af de sidste 30 Aar ere forøgede med 15, nemlig med 7 i Aalbek og 8 i Klitlund, og af disse 66 Familier gives fortiden, 1868, 10, som bebo jordløse Huse og saaledes ere henviste til alene at ernære sig af Fiskeri. De øvrige Beboere i Aalbek, som alle ere Fiskere, have Jord-eiendomme til Besætninger af fra 1 til 3 Køer; 11 af disse Beboere ere tokjørende med Heste, og endeel holde Trækstude.

D. Fugle. Vilde Dyr.

Af større Fugle, som yngle her, kunne nævnes Gravanden, *Anas tadorna*, Stokanden, *Anas boschas*, og Krikanden, *A. crecca*. Den førstnævnte Art, som lægger sine Æg i gamle, forladte Rævegrave, kommer her i Mai og forbliver her til Slutningen af August. Af de andre 2 Arter, som lægge Æg i Moserne og Engene, forefindes om Efteraaret en stor Mængde i Gaardboe Sø, hvor de opholde sig, indtil Søen fryser til. Talrige Flokke af Svaner, nemlig Sangsvaner, *Cygnus musicus*, og Graagæs forekomme her i Trækketiden, nemlig Foraar og Efteraar. Brokfuglen, *Charadrius apricarius*, yngler almindeligt paa Moserne og Lyngsletterne incl-

Iem Klitterne. Denne Fugls betydelige Aftagen i de sidste 30 Aar kan vel nærmest tilskrives den almindelige Opdyrking af Hederne. Viben, *Vanellus cristatus*, er vel endnu almindelig paa Engene, men fordi dens Æg ivrigt efterstræbes saavel af Gamle som Unge, er den i stadig Aftagende. Af Bekkasiner, saavel Trødækkere som dobbelte, yngle endnu endeel i Engene. Aarsagen til, at denne Fugleart i de sidste 20 Aar saa stærkt og stadigt aftager, maa vel søges i, at Engene ere blevne mere udtørrede. Den hvide Stork, *Ciconia alba*, som for 12 til 14 Aar siden byggede Rede paa flere Huse her i Sognet, er det nu meget sjældent at see her, hvilket maa være en Følge af den almindelige Ødelæggelse, som i Vinteren 1856 paa en ubekendt Maade er overgaaet denne Fugleart. Den sorte Stork, *Ciconia nigra*, som yngler i enkelte af Vendsyssels Skove, sees ofte her i Sommertiden dels enkeltviis og dels i Flokke ved og i de store Klitvande. Urfuglen, *Tetrao tetrix*, har endogsaa i de senere Aar ynglet i den store Jerup Mose, af hvilken Halvdelen ligger i Raabjerg Sogn. Ogsaa denne Fugl er stærkt i Aftagende, dels fordi den ivrigt efterstræbes og er let at skyde, dels fordi ogsaa flere og flere Heder blive bebyggede og opdyrkede. Af Agerhøns findes endnu endeel i Klitterne. Bruushanen, *Machetes pugnax*, Tinksmiden, *Totanus glareola*, den plettede Rørhøne, *Gallinula porzana*, og Præstekraven, *Charadrius hiaticula*, yngle alle talrigt her paa Moserne og i Engene, dog den sidstnævnte almindeligt paa Rullesteensrevlerne imellem Klitterne. Ogsaa denne vilde og gølge Egn oplives i Forsommeren af Gjøgens, *Cuculus canorus*, Sang. Om Efteraaret og i Vintertiden forekomme ved Sognets Kyster en stor Mængde Strandmaager af forskjellig Størrelse, af hvilke endeel fanges af Drengene i en saakaldet „Maageranme“, som paa en simpel Maade er indrettet saaledes, at Fuglene ved at tage efter en lille derpaa anbragt Fisk selv kaster sig en Snor om Halsen, ved hvilken de fanges. Af smaa Sangfugle forekomme her om Foraaret Bogfinken, Iriksen og Stillidsen, tilligemed en stor Deel andre smaa Trækfugle, som rimeligiis drage over til Norge og Sverrig.

Af større vilde Dyr har Raabjerg Sogn Harer, Ræve og Grævlinger. I ældre Tid fangedes mange Ræve med grove Mynder, men da den Slags Hunde nu næsten er forsvunden,

har Ræven formeret sig betydeligt i de senere Aar, hvilket igjen har medført, at der er bleven færre Harer. Ræven, der ligesom Beboerne søger en stor Deel af sin Næring ved Havet, boer i Klitterne og træffes om Dagen hyppigt liggende paa Siv og Lyngsletterne imellem disse. Undertiden kan Mester Mikkel faae isinde at „bide Lam“, og enkelte Lækermunde snappe af og til ogsaa en Gaas eller Høne. Det turde vist fortjene at bemærkes, at i de senere Aar jagtlystne unge Mennesker i Klitegnene have lagt sig efter at skyde Ræven paa Sporsnee og forøvrigt ogsaa uden denne i almindeligt Sneelæg, og skal denne Jagt for en enkelt heldig Jæger i en Vinter have givet et Udbytte af 10 til 12 Ræve. Enkelte fanges paa Sax. Det er kun i de sidste 40 Aar, at Grævlingen er bleven seet og fanget i Raabjerg Sogn, hvor den boer i Klitterne. Da der nu omtrentlig er ligesaa mange Jægere som Harer, vilde denne Dyreart snart være bleven udryddet, hvis Sognet havde været en Ø. Af mindre vilde Dyr findes Ildere, Maarer, Væseler og Pindsviin. Af den sidstnævnte Slags fangedes for faa Aar siden 3 til 4 Stykker i Egekrattet lidt Øst for Nørregaardboe og paa Gaardboe Mark, før den Tid vidste Ingen, at der fandtes Pindsviin i Raabjerg Sogn. Før Sandflugten ødelagde Sognet, har der været saavel Ulve som andet Storsvildt i de større Moser og Skove, og det er ikke sjældent, at der i Martørven er opgravet og endnu opgraves vældige Horn saavel af Kronhjorte som Raadyrbukke.

En gammel troværdig, endnu levende Kone har meddeelt Forfatteren, at hendes Bedstemoder, som blev 89 Aar gammel og er død for 42 Aar siden, flere Gange har fortalt, at da hun, Bedstemoderen, var 10 Aar gammel, blev hendes Faders hele Faareflok paa een Nat taget og opædt af Ulvene paa den saakaldte „lodne Hede“, der nu næsten er overfløiet med Sand, lidt Syd for Hvidemose. Der haves saaledes Vished for, at der for 121 Aar siden fandtes Ulve i Raabjerg Sogn.

Inde i Klitten Nord for Starholm har der for omtrent 100 Aar siden i Nærheden af den saakaldte „Ulvebakke“ staaet et Huus, som beboedes af en Kone, som blev kaldet „Ulvekonen“, og som skulde være en Datter af den kloge Kone, som efter Sagnet drev Ulvene ud af Vendsyssel. En

Dattersøn af den Kone, som sidst beboede „Ulvehuset“, boer endnu i Aalbek og har Tilnavnet Ulv.

E. Strandinger.

Indtægten af Strandinger paa Sognets Kyster er, i Sammenligning med hvad disse tidligere have afgivet, ubetydelig, undtagen for de enkelte Strandfogder, i hvis Distrikter de indtræffe, og at Strandinger nu ere meget sjeldne, er en naturlig Følge af Nutidens flere og bedre Fyr, bedre construerede Fartøier, kyndigere Nautikere og den næsten til enhver Tid sikke Hjælp, som nu saa hurtigt kan ydes af Bugseerdampskibe til at tage de strandede Fartøier af Grunden.

I Bjergninger af Strandinger deeltage alle Sognets Beboere, og Bjergelønnen, hvis Størrelse i Reglen bestemmes af Amtet efter Forholdenes forskellige Beskaffenhed, deles ligelig imellem Bjergerne, hvis Antal i 1868 var 192, uden Hensyn til disses større eller mindre Duelighed. I Reglen bestemmer Amtet Bjergelønnen til $\frac{1}{3}$ eller $\frac{1}{4}$ af det Bjergedes Værdi. Raabjergerne ere et fredsommeligt og samdrægtigt Folkefærd, og de virkelig søvante Kystbeboere finde sig uførtødent i, at udføre det vanskeligste og besværligste Arbeide ved Bjergning af strandede Skibe uden derfor at gjøre Fordring paa en større Bjergelod. Bjergerne have hidtil givet Præsten 2 og Degnen 1 Bjergelod.

For 20 til 30 Aar siden var der sjelden Tanke eller Tale om at tage et strandet Skib af Grunden; nu derimod ere Skibstømreerne i Frederikshavn saa dygtige og erfarne i dette Arbeide, at de i denne Retning næsten kunne udføre det utrolige, hvorhos det fortjener at bemærkes, at den selvlærte Skibstømmer P. C. Bruun i Aalbek ligeledes ved disse Foretagender ved flere Leiligheder har udviist megen Duelighed. Den 10de October 1868 løb en temmelig stor Fiskerqvase af Stabelen i Aalbek, som for egen Regning er bygget af Bruun, og har en Skibsconstructeur til Forfatteren heraf erklæret, at dette Fartøi, som fører Navnet „Aalbek“, er meget godt construeret og udmærket solidt og smukt bygget.

De forskellige Consuler og Strandingscommissionairer

i Frederikshavn have Befuldmægtigede paa dette Sogns fjerne Kyster.

De fleste Strandinger ere indtrufne og indtræffe endnu paa Sognets Vestkyst, hvor mangen Sømand har maattet lukke sine Øine. Ogsaa paa Østkysten i Aalbeksbugten ere i de sidste 50 Aar flere, med Tab af Menneskeliv forbundne Strandinger indtrufne. Siden Oprettelsen af de 2 Redningsstationer paa Sognets Kyster ere herved i Strandingstilfælde mange Menneskeliv blevne frelste.

Paa begge Sognets Kyster var der i 1868 14 Strandfogder, nemlig 4 i Skiveren og Raabjerg, 2 i Kandestederne, 2 i Starholm, 2 i Bunken og 4 i Aalbek og Klitlund. Af Udhyttet af Alt, hvad der løst fra Havet inddriver, erholde Strandfogderne, hver for sit Districts Vedkommende, $\frac{1}{3}$, og for Vagthold ved strandet Gods faae de 1 $\text{R} 48 \text{ S}$ hver, (Vagten sættes ved 2 Strandfogder) pr. Ætmaal, og Strandfogderne i det District, hvor Strandingen indtræffer, faae hver 2 Bjergelodder.

Naturligviis fortælles her i temmelig stor Udstrækning de sædvanlige Historier om Strandtyverier, især fra Fortiden.

F. Culturtilstande, Sæder, Skikke, Fester o. s. v.

Det store Fleertal af Raabjergerne ere meget vindskibelige, arbejdsomme, nøisomme og sparsommelige og forstaaer grundigt at holde Huus med eller leve af lidet. Sognets sandede og magre Markjorder maa naturligviis i den tidligste Fortid, medens man meget ufuldkomment forstod sig paa Agerdyrkning, have givet et ringe Udbytte, og naar man veed, at Fiskeriet undertiden flere Aar i Træk slaer feil, og at Indtægten af Strandinger er meget uvis, bliver det indlysende, at den haarde Nødvendighed tidlig har lært Beboerne at leve nøisomt, og denne gennem Aarhundreder fra Slægt til Slægt i Folkekarakteren indprægede Vane er endnu stærk hos Befolkningen og synes for de Fleeste ligesom at være medfødt; men Nødvendigheden af at leve sparsomt og omgaaes forsigtigt med Peuge er da ogsaa tilstede endnu; Markjorderne ere endnu lige sandede og ufrugtbare, og Beboernes øvrige Indtægtskilder, Fiskeri, Strandinger og lidt Tørvesalg, lige usikre. Udbyttet af Fiskeriet paa Sognets Kyster var i 3 til 4 Aar, indtil 1. October 1867,

saa ringe, at Fiskerne ikke af deres egen Fangst kunde tilveiebringe den nødvendige „Fødefisk“.

Med Hensyn paa Foranførte og de stigende communale Udgifter, som senere ville blive omtalte, maa det være klart, at det er nødvendigt at leve nøisomt i Raabjerg Sogn, om man skal kunne svare Enhver sit. Vel kan det siges, at Enkelte uden Nødvendighed drive deres Sparsommelighed til Yderlighed; men rigtig betragtet kan denne Særhed lige saa godt undskyldes som den stedfindende overdrevne Leve-maade, navnlig med Hensyn til fine Klæder og formeget Selskabsvæsen hos mange Bønder i Vendsyssels bedre Egne.

At Raabjergernes nødvendige Sparsommelighed ikke gaaer saa vidt, at de, som det hedder, sulte sig selv, beviser nok-som den Kjendsgjerning, at der vanskeligt overhovedet findes en kraftigere eller sundere Befolkning i noget Landsby-sogn. Deres Levemaade til hverdags er vel omtrent den samme som hos Smaafolk ialmindelighed i Nabosognene; naturligviis spises der mere Fisk. Til Frokost, Dovver, spises hos de Fleste Sild, Makrel eller anden Fisk og Brød, hvortil hos de mere velhavende lidt Smør; derefter kogt Melk og Grød, hvilken sidstnævnte Artikel er Levning fra „Natteri.“ Kystbeboerne, som holde færre Køer, drikke Thevand istedenfor at søbe Melk og Grød. Til Middag, Uien, spises først Kartofler eller Brød og Fisk med „Dippels,“ en Art Velling med Salt og Løg; til Eftermad enten Grød og Melk. Velling, Kaal, eller, som Flere ofte bruge, blot kold Melk og Brød. Kaal og Ærtevelling gaae under Benævnelser „Reiels.“ Til Aftensmad, „Natter“, nydes almindelig varm Grød og Melk. Hos fattige Fiskere, som have liden eller ingen Jord, nydes ubetydelig og til de fleste Tider ingen Meikemad; Thevand, „Reiels“ og Sødsuppe udgjøre saadanne Folks flydende Fødevarer.

Om Sommeren spises For- og Eftermiddag Mellemmad, „Melder,“ bestaaende i Brød med Smør og Ost eller Kjød; om Vinteren spises kun „Melder“ om Eftermiddagen. Faa bruge Øl, undtagen til Aarets Høitider, især om Julen og Paasken, og som Følge heraf have Qvindfolkene liden eller ingen Erfaring i at brygge Øl, og af denne Grund fortjener denne Drik hos de Fleste ogsaa daarligt dette Navn. Derimod forstaae Huusmødrene ialmindelighed godt at lave Rugbrød, og naar undtages enkelte Koner, især de fortidlig gifte,

kunne de Fleste lave velmagende og sundt „Grovbrød“. I de sidste 20 Aar have de Fleste spist og spise endnu Rugbrød, medens der tidligere spistes meest Bygbrød og af Mange ogsaa Havrebrød. Siden man ogsaa i Raabjerg Sogn i de senere Aar har faaet mere Erfaring i Meierivæsenet, er den saakaldte tykke eller sure Melk bleven mere og mere sjelden, især om Vinteren; dog er den Melk, som om Sommeren i Højbjergningstiden spises til Grød i Engene, udelukkende tyk Melk. Om Vinteren tilvirkes den tykke Melk, hvor den endnu bruges, paa en Hylde tæt under Loftet over Kakkellovnen. Paa flere Steder er det endnu Brug at bringe Madgryden ind i Stuen, naar der skal spises. Maden øses op i temmelig store Fade, og 4 til 5 Personer spise sammen af et Fad. Naar der spises „Natter,“ som ialmindelighed er Vandgrød, er det paa mange Steder Skik, at Huusmoderen søber af Gryden, og er der et godt Forhold mellem Ægtefolkene, er det heller ikke sjældent, at Konen er saa galant mod Manden, at hun lader ham spise, „søb,“ af Gryden, for, som det hedder, at faae „Skovre,“ den svedne Skorpe, som sætter sig paa Bunden af Kar, hvori Grød, Melkemad o. s. v. koges, og som for de Fleste synes at være en Art Lækkeri. Skikken at tage Madgryden ind i Stuen, naar der spises, er vist en Levning fra den fjerne Tid, da Arnested og Stue hos Smaafolk vare i et Rum.

De af Etatsraad Seidelin i hans Beskrivelse af Hjørring Amt, 1828, omtalte „Kroppehoveder“ laves og spises endnu af Fiskerne og tilberedes ialmindelighed saaledes: Hovederne af de ferske Kuller, som afskæres tæt bag ved Ganen eller Gjellerne, vadskes og renses omhyggeligt for Sand og fyldes med en sammenæltet Grød, bestaaende af Vand, Byggryn eller, naar den haves, Melk, Leveren af Kulleren, Timian, Allehaande og undertiden ogsaa Rosiner, hvorpaa de koges og spises dels varme og dels kolde. Med Undtagelse af enkelte Familier ved Kysterne drikkes ingen Kaffe eller Brændeviin til hverdags. I Strandingstilfælde og naar Fiskerierne give meget af sig, drikkes der megen Brændeviin, og desværre er Hang til stærk Drik ikke ualmindelig hos Fiskerne paa Østkysten, navnlig i Aalbek. Den gamle Uskik at samles i Byens Kro om Vinteraftener, saavel hellige som søgne, vedligeholder sig endnu uforandret, og selv Byens bedste Mænd tilbringe de fleste Aftener her. Det er natur-

ligt, at et saadant Liv medfører om ikke en Tilbagegang saa dog en Stillestaaen eller ialtfald en meget langsom Fremgang i aandelig Udvikling; thi om ogsaa den Unge lærer noget i Skolen, følger det af sig selv, at de kun knapt tilmaalte Kundskaber snart svedes ud i Kroen istedetfor at forøges ved nyttig Læsning og underholdende Samtaler i Hjemmet i de lange Vinteraftener. De ellers skikkelige Aalbekkere tilstaae selv, at det er forkeert, og at de sætte mange Penge overstyr i Kroen.

Der holdes sjelden noget Selskab, og skeer det hos enkelte velhavende Folk om Julen, er det kun et Par Nærbeslægtede, der indbydes til et Aftenbesøg, og bliver der saa i Reglen trakteret med fint σ : sigtet Smørrebrød, Brændeviin og Kaffe med Søsterkage. Hos de mere Velhavende opvartes tillige med Risengrød, stuvet Kaal og Flesk, og ved Afskeden bydes gjerne Kaffe med Rom og Sukker samt atter Kage og Vafler. Punsch bruges kun hos velhavende Folk til Bryllupper, Barselgilder og Begravelser. Det hører nu til Sjeldenhederne, at der holdes stort Bryllup, det vil sige med mange Gjæster, som offre i Kirken. I almindelighed accorderer man med Præst og Degn om en vis Betaling for Vielsen og betaler i Reglen henholdsvis 5 og 3 Rdlr. for Forretningen; fattige Folk slippe vel ogsaa billigere. Et Par Slægtninge, Mand og Kone, som benævnes Førere, følge med Brudeparret i Kirke og tilbringe saa gjerne Aftenen i Bryllupsgaarden, hvor Traktementet efter Omstændighederne er det samme som ovenfor er omtalt i Juleselskaber, dog med Tilføielse af en Brudekage, paa hvilken Brudeparrets Navne findes anbragte med hvidt Sukker. Disse Kager, som i Form ere ovale og omtrent 1 Tomme tykke, laves til forskjellige Priser af en Kone i Skagen, som i Raabjerg Sogn gaaer under Benævnelsen „Conditorkjællingen.“ Brudekagen serveres gjerne til den sidste Punsch, eller naar denne ikke bliver buden, til Kaffen.

For omtrent 70 Aar siden var det endnu Brug i Raabjerg Sogn, at holde Fæstensgilde, „Fæisel“. Brudeparret eller de Forlovede kjørte med et lige saa stort Følge som senere til Bryllupet til Kirke om Julen, almindelig 2den Julledag, og de Forlovede med deres Førere, Mand og Kone, og 4 Brudepiger toge før Gudstjenesten ind til Præsten, som paa en høitidelig Maade bekræftede Trolovelsen og holdt en

Tale til de Forlovede. Næste Efteraar ved Mikkelsdagstid blev det egentlige Bryllup holdt.

I Barselgilder, som hos de Fleste ere ubetydelige, er Anretningen ialmindelighed saaledes: Om Morgenen opvar-tes med Kaffe, Søsterkage og Vafer, fint Smørrebrød, Bræn-deviin og Øl; til Middag, efterat man har været i Kirke, spises Fisk, Sødsuppe og Grød. Siden opvar-tes med Kaffe og Kage samt hos de mere Velhavende tillige med Punsch, naar der tages Afsked. Naturligviis er Traktementet ringere hos fattige Folk. Dands er meget sjelden i Barselgilder.

Til Begravelsesgilder indbydes de nærmeste Slægtninge og endeel af Familiens bedste Venner, og det er ikke sjelden hos velhavende Gaardmænd at see over 20 Gjæster. Endnu har man aldrig seet nogen Uindbudne i et Ligfølge. Efter Omstændighederne er Traktementet det samme som i Barselgilder. Det er endnu Brug ved Begravelser, ligesom fordum ved de større Bryllupper, at de indbudne Gjæster under Benævnelsen „Faaen“ give Noget til Værtinden, for Ex. Smør, Æg, Kjød o. s. v. Ved Begravelser bliver der sjelden holdt Ligtale; derimod synges der en Psalme, saavel naar Liget bæres ud af Huset, som naar det bares til Graven.

Istedenfor Ægge-Pandekage, som for 10 til 12 Aar siden var den almindelige Foræring til Barselkoner, gives nu af de Fleste en Conditorkage af de foran omtalte og en Portion Sødsuppe eller, naar det skal være meget stort, en Flaske Viin.

Naar en Kone har været i Barselseng, tør hun ikke „gaae i By,“ før hun „har gaaet i Kirke.“ En anden Kone skal saa „gaae med hende,“ og maa Barselkoneren ikke gaae ind i selve Kirken, før Præsten har læst over hende i Vaabenhuset, for hvilken Forretning han tilligemed Degnen faaer Offer af begge Koner; dog vil denne gamle Skik vist snart ophøre, da nutildags flere Koner ikke holde Kirkegang.

En gammel Skik er det, at Forældrene overlade et af Børnene, ialmindelighed den ældste Søn, Stedet imod en Aftægt, og bliver der saa i Reglen indrettet Beboelsesleilighed til de Gamle i den ene Ende af Vaaningshuset. En Gaardmand betinger sig gjerne for sig og Kone en aarlig Aftægt for Livstid af omtrent følgende Størrelse: 4 til 6

Tdr. Korn, 16 til 20 Læs Tørv, 2 til 4 Potter nymalket Melk daglig, 2 Faar fodrede og græssede, 1 til 2 L^ø Flesk, 2 til 3 L^ø Fisk, et Par Tdr. Kartoffler og flere andre smaa Fornødenheder, og saa lidet stole Forældrene paa Børnenes Taknemlighedsfølelser, at de Fleste i Aftægtscontracten udtrykkelig betinge sig uhindret Adgang til og Afbenyttelse af Brønden ved Stedet, fri Befordring efter Læge og Præst, samt en hæderlig Begravelse. Vel kan det siges, at en saadan Forsigtighed er nødvendig for det Tilfælde, at Stedet eller Gaarden ved Dødsfald skulde komme i fremmede Hænder; men desværre viser Erfaring altfor hyppigt, at den tilige er høist nødvendig ogsaa imellem Forældre og Børn. Det skeer sjelden, at Aftægtsfolkene vedblive at bo sammen med de Unge. Saasnart der kommer en ung Kone i Huset, kommer der gjerne Et og Andet iveien, og derfor er det i de allerfleste Tilfælde meget fornuftigt, at Aftægtsfolkene have deres særskilte Beboelsesleilighed.

Ogsaa Huusmandsfolk gaae paa Aftægt, men naturligviis bliver denne forholdsviis mindre, og paa de meget smaa Steder, af hvilke der ikke kan udredes tilstrækkelig Aftægt, maa Fattigvæsenet lægge det Manglende til. Alderen, i hvilken der gaaes paa Aftægt, er vel efter Omstændigheder noget forskjellig, men i Reglen skeer det imellem 60 og 70.

Uagtet Forholdet imellem Forældre og Børn, naar de første komme paa Aftægt, som oftest bliver uhyggeligt, kan man dog ikke indsee, hvorledes Overdragelsen af Stederne til Børnene kunde skee paa anden Maade. De Gamle maa jo see at sikkre sig deres Underhold, og Stederne i Raabjerg Sogn ere altfor ringe til, at der kan leves af deres Salgs-værdi. Foruden Aftægt til Forældrene maa den Søn eller Datter, som faaer Stedet, i Forhold til de oeconomiske Omstændigheder ogsaa give Noget til de øvrige Sødskende, dels Penge og dels Gods, for Ex. Skatol, Dragkiste, Ko, Faar og Sengeklæder.

Til hverdags ere Mandfolkene almindeligt klædte i graat Vadmæl; nogle Faa bruge Skindklæder om Vinteren. Mange bruge Hvergarns Veste af samme Stof, som Qvindfolkene i mange forskjellige Mønstre bruge til Kjoler. De mere Velhavende bære udelukkende blaafarvede Vadmels Klæder. Om Sommeren gaae Fiskerne med Lærreds Buxer eller med de bare Underbuxer uden Seler, hvilket sidste er meget almin-

deligt. Til Reise- og Kirkeklæder bruges overhovedet blaa-farvet Vadmél, som er overskaaret og presset.

For omtrent 70 Aar siden bare Mandfolkene en besynderlig Dragt til Kirkebrug, nemlig hvide, vide Lærreds Knæbuxer i samme Form som de nu brugelige „Vidbuxer“ — see under Fiskeri — og dertil en blaa Vadmels Trøie, en lang bredstribet Vest, hvide Strømper og Sko med Sølvspænder. Hovedtøiet var en sort lavpullet Hat med bred Skygge, hvilken sidste blev hæftet op til Pullen paa 3 Steder.

Faa bruge Klædes Frakker, men mange have en sort Klædes eller Brunels Vest til Kirkebrug. Almindeligt bruges Kasket og sorte eller graa, grove Filthatte i forskjellige Former. Om Vinteren bruge Kystbeboerne ialmindelighed de bekjendte store, lodne Faareskinds Huer, ja Nogle synes ligesom at være fødte med den, da de bruge den baade ude og inde, saavel Sommer som Vinter, og selv naar de gaae barbenede. Qvindfolkene ere forholdsviis finere og mere moderne klædte end Mandfolkene, og deres Fordringer i den Henseende ere i det sidste Decennium stegne i en næsten betænkkelig Grad. Ved høitidelige Leiligheder bruge de almindeligt sorte eller brune uldne Kjoler og Schaler.

Som en Mærkværdighed fortjener det at anføres, at de saakaldte høie eller franske Kapper, som i de sidste 10 til 12 Aar have været brugte af næsten alle yngre Koner og Piger, ikke have formaet at vinde Hævd, idet det ældgamle jyske Hovedtøi med lange udstaaende Vinger igjen, til de ældre Fruentimmers Fornøielse, begynder at fortrænge dem.

Endnu findes enkelte gamle Koner, som bruge jyske Kapper af en ældre Form, nemlig med betydeligt kortere Vinger og med tilhørende sort Fløiels „Snip,“ o: Pandesmække, kantet med sorte Blonder eller Kniplinger. Maleren Exner, som paa sin Skagens Reise i August 1867 ogsaa bærede Forfatteren med et Besøg, havde for at redde dette ældgamle Hovedtøi fra Undergang malet en gammel Fiskerkone i Skagen med en saadan Kappe. Ogsaa gives der endnu enkelte gamle Koner, som ved høitidelige Leiligheder bruge et vistnok meget gammeldags Hovedtøi, kaldet „Kapperøllik,“ en Art stor, langt fremstaaende Hat, lavet af sort Fløiel med rødt Foder. Med Undtagelse af Raabjerg

Sogn og Skagen, findes disse Hovedtøier neppe andetsteds i hele Landet.

Forøvrigt er det kun til helligdags og naar de reise ud, at Qvindfolkene gjerne ville bære pæne Klæder, hvorimod de til hverdags gaae meget tarveligt klædte, almindeligt iførte Hvergarns Kjole og heel uldent Forklæde, og vise de i det hele taget deres daglige Toilette en meget ringe Opmærksomhed; thi ogsaa Qvindfolkene ere meget arbeidsomme, og de Fleste nænne neppe daglig at spilde noget af deres kostbare Tid paa at rede Haar eller vadske sig, hvilket i Reglen kun skeer een Gang om Ugen og naar de skulle „fra Huse“; Mandfolkene, med enkelte Undtagelser, dele gjerne denne, rigtignok rigelig gamle, Skik. Om Søndag Morgen vadsker og kæmmer hele Huusstanden sig, og det bliver ofte ilde optaget af de Gamle, hvis de Unge til hverdags vilde vadske sig eller rede Haar. „De Sturhjed ka godt uiværes,“ hedder det.

De fleste Stuehuse ere af gammeldags Indretning, lange, lave og smalle og i Reglen med „Udskud“ ved hele Bagsiden og en Deel af Forsiden. For 20 Aar tilbage fandtes meget faa Vægge murede af brændte Steen, hvorimod nutildags de fleste Stuehuse „Rollinger“ ere murede og mange endogsaa grundmurede, idetmindste i søndre Side og vestre Ende, ligesom der ogsaa, navnlig af de overhovedet mere velhavende Kystbeboere, i de sidste 20 Aar er opført flere nye, heelt grundmurede Stuehuse. For 20 til 30 Aar siden vare Sovekamre meget sjeldne. Den lange Dagligstue tjente, ligesom hos de Fleste endnu, ogsaa til Sovekammer, og fandtes gjerne i en saadan 4 til 5 Alkovesenge i det saakaldte „Udskud“ og ligeledes 2 til 3 Senge i Storstuen.

Udskudet, som har betydeligt lavere Vægge end Forsiden af Huset, er fraskilt Stuen ved en Fjælvæg, „Skod,“ hvori er en særskilt Dør for hver Alkoveseng, og denne i sanitair Henseende saa fordærlige Uskik at have Døre for Alkovesenge, hvorved Luften i disse bliver meget usund, vedligeholder sig endnu, og det ansees endogsaa for en Art Luxus, at man, naar en gammeldags Stue moderniseres, lader Sengedørene gjøre i Speil (med Fyldinger), og bliver det gamle Skod saa ombyttet med en Væg muret af raa Steen, ligesom „Skodt“ — Fjællevæggen — ved Høibords-

enden med sin „Snabe“ o: en med Kanten udstaaende Fjæl, i hvilken een eller to Kroge til at hænge Klæder paa, borttages og erstattes af en muret Væg. Uagtet der nu hos Mange, selv i gamle Stuehuse, er indrettet Sovekammer til Afbenyttelse for Manden og Konen, haves dog ogsaa 2 til 3 Alkovesenge i Dagligstuen. Hos de Fleste henstaae gjerne i den i Reglen simple Storstue, i hvilken ogsaa haves et Par Alkovesenge, Mandens og Konens saakaldte „Boskaber“ ved Siden af hinanden, nemlig et Skatol og en Dragkiste. Hos de mindre Velhavende findes blot et Par Klædekister. Endnu er det almindelig Brug, at de Paagjældendes Navne med Aarstal males udvendig paa „Boskaberne.“ Det ældste Aarstal, Forfatteren har seet paa „Boskaber“ i Raabjerg Sogn, er 1597, som med regelmæssige Tal findes indskaaret paa Forsiden af et gammelt Ege-Madskab i Søndergaardboe tilligemed Bogstaverne M. I., som rimeligviis kunne tyde paa, at Skabet har tilhørt en Søn, Morten Jensen, af Jens Mortensen, som beboede Gaardbogaard 1577.

Hos nogle faa Beboere, især de mere velhavende Strandfogder, er Storstuen forsynet med Vindovn og Sofa, ligesom der ogsaa hos saadanne Folk haves mindst 2 Gjæsteværelser.

Skjøndt der ialmindelighed ikke er Mangel paa Sengeklæder, vise de Fleste dog ikke deres Senge nogen synderlig Opmærksomhed, hvilket især gjælder med Hensyn paa Sengeklædernes Reenhed. Mange bruge aldrig Lagener, Nogle kun Underlagen, og de brugelige Olmerdugs Dynevaar, som ikke ere forsynede med Betræk, blive aldrig vadskede, hvorfor de brede Stribers oprindelige Farve i Løbet af faa Aar bliver vanskelig at udfinde. Raabjergerne, der, som foran bemærket, er et ualmindelig arbeidsomt og vindskibeligt Folkefærd, sove ikke meget, og heri ligger rimeligviis Grunden til deres Ligealdighed med Sengeklæder.

Som Følge af, at Sognets Enge og Tørvemoser ere saa langt fraliggende, maa man nemlig staae meget tidlig op om Sommeren og komme sildig hjem om Aftenen. Det saakaldte Dybsvaadfiskeri i den første Halvdeel af Sommeren maa ogsaa drives om Natten, og naar det egentlige Fiskeri med Flyndervaad om Efteraaret begynder, bliver der „purret ud“ Kl. 2 til 3 om Natten, og, især naar Fiskeriet drives langt fra Hjemmet, kommer man sildig hjem om Aftenen.

Forøvrigt synes Raabjergerne med Hensyn til Reenlig-

hed overhovedet ikke at staa tilbage for deres Standsfæller i Nabosognene, og navnlig er der, naar man undtager de Fattige og enkelte meget ligegyldige eller gjerrige Folk, en vis Modbydelighed for Utøi, hvorimod endeel ikke synes at tage det saa nøie med Udslæt. Hos de Allerfleste feies Stuegulvet, som med meget faa Undtagelser er af Fjæl, hver Morgen og bestrøes med frisk Sand.

Af Karakterer ere Raabjergene godmodige og fredsommelige. Det flegmatiske Temperament er det fremherskende. Naar Fiskerne, navnlig i Aalbek og Klitlund, beskyldes for Lumskhed, turde dette, med en vis Begrændsning, være berettiget; men denne Mangel paa Oprigtighed, navnlig mod Fremmede, ligger, rigtig betragtet, i, og er en ligefrem Følge af, deres Næringsveis Natur. Deres daglige Dont fører det med sig, at de, om jeg saa maa sige, ikke kunne sige Sandhed, selv for hverandre indbyrdes. Har et Selskab for Ex. opdaget en heldig Plads for Fiskeri eller et godt Sted for Afsætning af deres Fisk o. s. v., dølge de det saalænge som muligt, og det er ganske naturligt, at denne fra Slægt til Slægt indgroede Vane har præget sig dybt i Karakteren og undertiden ogsaa træder frem i deres øvrige Idrætter.

Med Alderen blive de Fleste knarvorne eller, for at bruge et mere betegnende Udtryk, bidske, saa det for Fremmede kunde synes, som om Forholdet mellem Huusfolkene mange Steder maatte være utaaleligt, skjøndt dette i Virkeligheden dog ikke er Tilfældet.

Egnens mørke og alvorlige Karakter har naturligviis afpræget sig i Befolkningens Sæder og Levemaade, og uagtet Fleertallet ere gjæstfrie og tjenstagtige Folk, ere de dog, navnlig Kystbeboerne, mistænksomme mod Fremmede og blive ikke let fortrolige med disse. Den isolerede Beliggenhed og eiendommelige Beskaffenhed medfører ogsaa ringe Samqvem med Fremmede, og for omtrent 70 Aar siden i endnu betydelig ringere Grad. Fiskerne, og paa den Tid var Fiskeri samtlige Beboeres væsentligste Næringsvei, solgte dengang deres tørre Fisk til Skudehandlerne i Skagen, og dette i Forening med de næsten ufremkommelige Veie maatte have til Følge, at Beboerne havde liden eller ingen Forbindelse med Omverdenen. Selv indbyrdes have Raabjergene, med Undtagelse af Byen Aalbek, lidet Samqvem med hver-

andre, hvilket er en naturlig Følge, deels af Stedernes spredte Beliggenhed, deels af Beboernes Sparsommelighed og sjeldne Virksomhed, navnlig ogsaa om Vinteraftener. Det kan ikke ligge i Racen; men de Fordringer, Livet ifølge Egnens eienommelige Beskaffenhed gjør til disse Mennesker, tvinge dem til kun at have Interesse for det Haandgribelige, det Materielle.

Uagtet Oplysningen som Følge af de Vanskeligheder, de locale Forhold frembyde med Hensyn til Skoleunderviisning, ikke synes at kunne have den Fremgang som i andre Egne, er den dog tiltagen betydeligt, især i de sidste 50 Aar. For henved hundrede Aar siden blev Obscuratismen i den Grad hyldet af Præsterne i Raabjerg, at de ikke vilde tillade, at Børnene maatte skrive i Skolen.

Saaledes har Forfatterens Bedstefader fortalt, at paa den Tid han gik i Skole, maatte Skrivning foregaae i Smug, og naar Præsten kom i Skolen, maatte Børnene putte Skrivebøgerne i Madskuffen under Bordet.

Nu kan Fleertallet baade læse og skrive, og det er sjeldent, at de unge Mænd, naar de ere borte i militair Tjeneste, behøve fremmed Hjælp til at skrive Breve til deres Hjemstavn.

Da vor frie Statsforfatnings fremskridende Udvikling overhovedet synes at opfordre enhver fornuftig Samfundsborger til at gjøre alt muligt for at holde Skridt med Tiden i Oplysning og Dannelse, og der navnlig i Udgivelsen af den nye Lov om Landcommunernes Styrelse af 6te Juli 1867 indeholdes en kraftig Opfordring til Landalmuen om at gjøre, hvad den formaaer, for sin Stands Oplysning, opfordrede Forfatteren i November 1868 skriftlig Sognebeboerne til at forene sig om Oprettelsen af et Læseselskab for Raabjerg Sogn, hvilket Forslag vandt en saadan Tilslutning, at der i Løbet af 14 Dage paa den udsendte Indbydelse tegnede sig over 30 Medlemmer, og i et Møde, som holdtes den 28de Novbr. s. A. constituerede Selskabet sig og vedtog Statuter for dets Virksomhed, som ogsaa er begyndt den 1ste Januar 1869 med en af Indbyderen skjænket Samling af 50 Bøger. Ved et aarligt Medlemsbidrag vil Selskabets Bogsamling blive forøget ved Indkjøb af nye Bøger.

Fra Arilds Tid og indtil 1865 var der i den største Deel af Sognet kun „Omgangsskolehold,“ saaledes at Sko-

len flyttedes fra det ene Sted til det andet, og maatte Underviisningen saaledes gaae for sig i den samme Stue, i hvilken hele Familien befandt sig. Kun for Aalbek og Klitlund blev der 1828 opført en fast Skole. I 1865 blev der for den øvrige Deel af Sognet anskaffet faste Skolestuer, og 1866 blev det ved en ministeriel Resolution bestemt, at der i Løbet af de næste 10 Aar skulde opføres 4 nye Skolebygninger, nemlig i Rannerød, Bunken, Hvidemose og Uggerhall. Stederne Skiveren og Raabjerg, som for egen Regning i 1867 opførte en grundmuret Skolebygning, have siden 1816 haft fælles Skolevæsen med Tversted Sogn og Stederne Knasborg ligeledes med Elling Sogn og, ifølge § 19 i Lov om Landcommunernes Styrelse af 6te Juli 1867, er der taget den Bestemmelse, at disse Fællesskaber skulle bevares.

I Raabjerg Sogns Skoleplan, dateret 1ste Decbr. 1816 og approberet af Cancelliet den 13de Marts 1821, findes følgende saavel med Hensyn til Skolevæsenets daværende Tilstand som ogsaa til Befolkningens Cultur ret karakteristiske Bemærkning: „Skolelærerne i Raabjerg Sogn have hidtil været et ubestemt Antal 4, 5 til 6 i Tallet, mestendeels Søfarende eller og Ynglinge af Sognets egne Børn, nylig confirmerede. Valget af disse Personer skete ikke efter Duelighed og Sædelighed, men efter billigste Vederlag for Arbeidet. Disse Lærere nøde da om Vinteren fri Kost og Nattehold samt 4 til 6 Rdlr. D. C. Om Sommeren passede de Qvæget eller pløiede Søen. At Oplysningen fra saadanne Stjerner maatte blive svag, vil let erkjendes, og synes i Folkets Karakter Frugten ogsaa at vise sig, skjøndt for Nationens Hæder blandt Fremmede det ikke vilde være ugavnligt, om Strandbeboerne som de, der jevnlig besøge og besøges af Udlændinge, besad mere Cultur og noget meer end almindelig — Tro, ligesom og muligt, at mange Uheldige, som paa disse fjerne Kyster strande, derved vilde vinde ved en humanere Behandling, end man siger hidtil har fundet Sted“.

Overtroen — om hvilken mere siden — er vel betydeligt aftagen; men dog synes Befolkningens Religiositet endnu meget at udspringe af Frygt. Imidlertid er der almindelig Agtelse for Religionen, med Undtagelse af Ceremonierne, og i enkelte Dele af Sognet gaer man endnu af og til i Kirke, i andre derimod lidet eller intet; men paa de store

Høitidsdage og ved andre særlige Leiligheder er Kirken undertiden propfuld af Mennesker.

Huusandagt er meget i Aftagende. For ikke mere end 30 Aar siden var det endnu temmelig almindeligt med daglige Bordbønner, ligesom der ogsaa hver Søndag, naar Huusfaderen ikke var i Kirke, af denne blev læst en Prædiken i Brochmanns eller Müllers Huuspostille og sunget nogle Psalmer, og næsten hver Aften blev der afsungen Psalmer og læst en eller flere Bønner, hvilken sidste Deel af Andagten skete med en særegen Pathos eller rettere var en Art Messe, vel en Levning fra de catholske Tider.

Undertiden traf man ogsaa i hine Tider paa En eller Anden, der var saa poetisk, at han selv havde lavet et Vers, som han oplæste, efterat Andagten var tilende, umiddelbart før han gik ud om Aftenen for at give Hestene det sidste Foder.

Forfatteren har saaledes kjendt en gammel Mand, som formodentlig var bauge i Mørke, der selv havde digtet følgende Vers, som han læste høit hver Aften, før han sidste Gang gik ud i Stalden: „Saa ta mæ da o Jesu i Dit Favn; thi gaaer a ud i Christi Navn.“

Nu derimod er Huusandagt meget sjelden, især hos yngre Folk, og det er kun i ganske faa Huse, der læses i Huuspostil om Søndagen eller synges Psalmer om Aftenen, ligesom Bordbønnerne ogsaa aldeles ere gaaede af Brug.

Beboerne i det afsides liggende Knasborg, som ere fattige Fiskere, komme sjelden eller aldrig i Kirke og ere bestandig de sidste, der gaae til Alters, og, mærkeligt nok, ere de øvrige Sognebeboere, som i Regelen aarlig gaae to Gange til Alters, saa forfængelige, at de ansee det for at være under deres Værdighed at gaae til Alters sammen med Knasborgerne; derimod sætte de fleste en Ære i at gaae til Alters sammen med Præstefamilien.

For faa Aar tilbage var det Skik, at de Beboere, som dreve Fiskeri, hver gav Præsten et „Knip“, omtrent 8 ø , tørre Flyndre aarlig, for at han skulde holde Skriftemaal om Søndagen, og fik Præsten ikke disse „Skrifteflyndere“, meente Beboerne, at han var berettiget til at „skrifte“ om Løverdagen, og havde de saaledes maattet gjøre to Reiser i Anledning af Altergangen. De af Sognebeboerne, som ikke

kunde yde „Skrifteflyndere,“ maatte kjøre Tørv hjem for Præsten.

Det kan desværre med Sandhed siges, at en ikke ringe Deel af Befolkningen endnu meer eller mindre befinder sig under Overtroens Aag, og i de Dele af Sognet, hvor Oplysningen er mindre god, træder den i forskjellige morsomme Skikkelser mærkeligt frem i Livet. Saaledes er der i Stederne Skiveren og Raabjerg næsten til enhver Tid noget iveien med Hensyn til Hexeri, og det er der ingen Sjeldenhed, at saavel Mennesker som Kreaturer, de sidste lige ned til Høns, ere „forgjorte.“ En gammel fattig Mand i Raabjerg faaer i Reglen Skyld for alle de Ulykker, som skee, og man er der yderst bange for, at denne Egnens Bussemand skal komme til at røre for Ex. ved en Kalv, da man saa, især naar man ikke har givet „den gamle Trolde“ rigelig Melk i hans Krukke, er temmelig sikker paa, at Dyret creperer, og nægter man „Tryllemanden“ en Kylling (han giver sig lidt af med Høsehhandel) skal det ofte være hændt, at den paagjældende Hønseskud næste Morgen har ligget steendød. Selv i Præstegaarden skete dette for nogle Aar siden. Imidlertid skal denne „Tryllemand“ ikke mere være saa farlig, da en ældre Hexemester i Tversted Sogn har været saa uegennyttig at lære en yngre Mand i Raabjerg saameget af „den sorte Kunst,“ at han nu skal kunne tilintetgjøre den gamle Hønseskuders Koglerier. En ellers agtværdig Mand i Raabjerg fortalte Forfatteren i Vinteren 1865 ganske troskyldigt, at da bemeldte Elev af Hexemesteren fra Tversted første Gang skulde curere en forhexet Griis for ham, anvendte han for stærke Ord, saa Grisen, medens han læste over den, døde imellem hans Hænder. En yngre Mand i Hvidemose fortalte mig i Sommeren 1867, hvorledes en vis Nabokone, Datter af en afdød Pulverhex, havde „forgjort“ hans Lam, af hvilke ogsaa et Par Stykker creperede, før det lykkedes ham hos en anden Nabokone, hvis Gæs Sommeren iforveien havde været forhexede, at erholde Oplysning om, paa hvad Maade han kunde modvirke Hexeriet. Det anvendte Mittel, som efter Mandens Overbevisning var ganske probat, bestod i, at der fra selve „Tryllekvinden“ skulde stjæles et Kaalblad og lidt Vand og begge Dele stiltiende gives det syge Dyr.

I Sørig lever endnu en gammel Mand, som i sine yngre

Dage gjaldt for en god Hexemester, og var det, som sædvanligt, i langt fraliggende Egne, han havde sin største Praxis. Endnu i Sommeren 1867 blev han med en „pæn“ Bondenvogn hentet heelt ned til Hjørring-Eggen for der at gjøre Noget tilrette. Denne „kloge Mand“ har fortalt Forfatteren, at han med Ord kan stille Blod og løbske Heste, ligesom han ogsaa kan signe for 4 Slags Tandorme, og han paastaar, at han ved Trylleord kan standse Vandets Løb i hvilken-somhelst Aa eller Bæk i 24 Timer.

For flere Aar tilbage søgte Raabjergene ialmindelighed Raad mod Hexeri hos „kloge Folk“ i fjerne Egne, og var det navnlig en klog Kone i Nærheden af Løgstør, man henvendte sig til i vanskelige Tilfælde. En Prophet er jo sjelden agtet i sit eget Land.

Naar Børn have den saakaldte engelske Syge, hedder det, at de ere „skøiseete“, og denne Skavank bliver anseet for at være en Følge af, at en fremmed løsagtig Mand eller Kone har seet Barnet paa et vist Sted; mod dette Onde anvendes et af følgende Midler. Enten maa man see at fåaa laant Skadesmandens Skjorte eller Særk, hvilket maa skee denne uafvidende, og i den skal det syge Barn sove, eller ogsaa bringes Barnet paa Kirkegaarden, hvor man stiltiende af Tørvene paa den sidst tilkastede Grav opstiller 3 Stykker saaledes, at de 2 sættes paa Enden og den tredie lægges ovenpaa, og igjennem dette Hul trækkes det „forgjorte“ Barn 3 Gange. Nogle „kloge Folk“ give sig ogsaa af med at læse over „skøiseete Børn.“ For omtrent 70 Aar siden vare Folk endnu meget bange for, at de saakaldte Ellefolk skulde forbytte deres spæde Børn, og for at forebygge denne Ulykke blev der stukken en Nøgle med Kors i Kammen under Svøbet paa Barnet, indtil det havde været i Kirke. I Frederikshavn skal boe en gammel „klog Mand,“ som ogsaa udøver sin Kunst i Raabjerg Sogn, og som nyder desto større Anseelse hos de overtroiske Folk, fordi han er fra Kjøbstaden.

Saameget om Overtroen i Nutiden, hvortil føies nogle Fortællinger og Sagn fra Fortiden.

1. For mange Aar siden hændte det engang, da endeel Fiskere fra Aalbek vare ude paa Havet for at drage deres Bundgarn, at en Mand faldt overbord, som øiensynlig vilde være druknet, hvis ikke en anden Mand af Baadens Besæt-

ning ved Hjælp af en Baadshage havde bjerget ham; men da Søen gik høit, havde han tillige med Baadshagen stukket det ene Øie ud paa den Forulykkede, som siden var saa utaknemlig at sagsøge sin Redningsmand, med hvem han ikke stod paa nogen god Fod, for Tabet af sit Øie, og da Loven siger, Øie for Øie og Tand for Tand, mente han, at denne skulde lide samme Skjæbne. Sagnet beretter videre, at da Birkedommeren ved Gaardboe Birk, hvorunder Aalbek hørte, paa en Reise til Aalbek angaaende denne Sag kom forbi Birkets Tinghøi, paa hvilken nogle Hyrder legede Retspleie, skal han have spurgt disse: „Hvad bestille I der?“ „Vi afsige Domme,“ var Svaret. „Naa,“ sagde Dommeren, „saa afsiig mig da en Dom i denne Sag,“ og han fortalte dem Ovenstaaende. Efter nogen Betænkning svarede Hyrdommeren: „Parterne skulle fare ud paa Havet under samme Veirforhold, som da Ulykken skete. Manden, som mistede Øiet, maa kastes overbord, og hvis han saa kan redde sig selv, maa den Anklagede staae til Ansvar for hans Øie; men drister han sig ikke dertil, bør Modparten være fri for hans Tiltale.“ Birkedommeren skal da have afsagt en lignende Dom i Sagen, men den Eenøiede fandt ikke Behag i denne Afgjørelse.

2. Fanden lister sig til at kjøre med en Mand.

En ældre, nu afdød Mand i Kandestederne har fortalt Forfatteren, at da han, for omtrent 20 Aar siden en mørk Aften kjørte over Nordstranden fra Høien eller Gammel Skagen til sit Hjem, bleve Hestene, efterat han havde kjørt Halvveien, paa eengang saa trætte, at han ikke kunde pidske dem af Stedet. Manden, som ofte havde været plaget af „Spøgei,“ troede strax, at han ogsaa her havde med noget saadant at gjøre, da han vidste, at Fanden før havde listet sig til at kjøre med hans Naboer paa samme Vei; men han vidste ogsaa, at man kun ved at kige gennem en af Hestepuderne kunde see denne ubehagelige Passageer. Han gik derfor hen og trak Pudden lidt frem paa Halsen af den ene Hest for at see derigjennem hen paa Vognen, og — hvad seer han? En stor, sort Tingest sad ganske rigtig paa Vognskrinet. Hvad var nu herved at gjøre? Forlade Heste og Vogn turde han ikke, og spænde fra og ride hjem turde han heller ikke, da han saa var overbeviist om, at Fanden ogsaa vilde ride med ham. Efterat have betænkt sig lidt

kom han i Tanker om, at hans Fader i sin Tid havde lært ham en vis Trylleformular, ved Hjælp af hvilken man skulde kunne jage Fanden fra sig, naar man samtidig stødte efter ham med sin Kniv. Manden tog da sin Kniv af Lommen, og, idet han høit og lydeligt fremsagde sin Formular, foer han imod den sorte Skikkelse paa Vognen og stødte Kniven dybt ned i Laaget af Vognskrinet, uden at træffe den ubudne Passageer, som i det samme forsvandt. Manden kjørte derpaa uden videre Uheld til sit Hjem. Ved næste Dag at undersøge Vognskrinet saae han paa sammes Laag, foruden det dybe Spor af Knivstikket, tillige 3 Bloddraaber.

3. Hexen forgjør Melken.

I et lille Huus lidt Vest for Starholm Gaardene boede for henved 60 Aar siden en Kone ved Navn Met Lasses, som beskyldtes for at være en Hex. Engang var hun bleven fornærmet paa en Kone i Tranestederne i Skagens Sogn, fordi denne havde nægtet at give hende Melk i sin Kande, og efter denne Dag blev Melken af Tranestedets Køer saa seigt og blaaplettet, at den tilsidst blev aldeles ubrugbar. Det blev naturligviis anseet for afgjort, at den slemme Met Lasses havde forhexet Melken, og for at føre Raad derimod befalede Manden en Dag sin Kone at gjøre Bagerovnen gloende varm og imidlertid lukke alle Døre paa „Rollingen.“ Da Ovnen var bleven rigtig hed, tog Manden, som kjendte enkelte Huusraad mod Hexeri, et Fad af den forhexede Melk og slog, idet han fremsagde en Trylleformular, denne ind i den gloende Ovn, hvilket foraarsagede et skrækkeligt Rabalder; faa Minutter efter bankedes der heftigt paa Døren, og ved at kige igjennem Nøglehullet saae Manden Met Lasses staae tæt op mod Døren. Uagtet Hexen boede omtrent $\frac{3}{4}$ Miil fra Tranestedet, blev hun dog ved Hjælp af Trylleformularen i Forening med Forbrændingen af Melken i Hast fremmanet. Under saadanne og lignende Omstændigheder, fortælle de Gamle, maatte og kunde Hexene forvandle sig til Harer for at komme hurtig afsted. Manden, som nu troede at vide, hvem hans „Skadesmand“ var, aabnede hurtigt Døren, greb Hexen i Haaret og truede med at slaae Benene istykker paa hende, hvis hun ikke ufortøvet gjorde hans Melk god igjen. Den ulykkelige Met Lasses lovede gjøre sit Bedste, rimeligviis mere af Skræk end i Bevidsthed om sin Magt. Konen i Tranestedet, som ikke var min-

dre opbragt paa Hexen, overslog hende med en Spandfuld af den forhexede Melk, hvorved hendes røde Trøie fik et besynderligt Udseende. En endnu levende gammel Kone Datter af Folkene i Tranestedet, har for et Par Aar siden fortalt Forfatteren denne Historie som en virkelig Tildragelse, hun selv tydelig kunde erindre. Melken paa Tranestedet kom virkelig i Rigtighed igjen; men siden, fortalte den gamle Kone, havde hendes Forældre megen Vanheld paa deres Kreaturer.

3. Gjengangerne i Gaihede og Klarup.

I Stedet Gaihede i Raabjerg Sogn og Klarup i Skagens Sogn skal det til visse Tider ikke være „rigtig fat.“ Det er nemlig bleven Forfatteren fortalt af Flere, som have logeret paa disse Steder, at det spøger svært der ved Nattetider, fornemlig i Storstuerne, hvor Fremmede pleie at ligge, og at der ogsaa ofte om Natten brænder Lys ved de nævnte Steder. Det skal især have været i „ondt Veir“, at Flere ved Nattetider saavel i Gaihede som i Klarup Storstuer tydelig have hørt en Slæben og Tumlen, nøiagtig som det kunde være Folk med store, vaade Havstøvler, og at Spøgelserne have oplukket alle Kister og Skabe i Stuen og ivrigt gjenneføgt disse, hvorpaa de med Heftighed flere Gange have slaet Kistelaagene og Skabdørene haardt i, som om de vare ærgerlige over ikke at have fundet Noget; hvorpaa de atter ere gaaede bort med samme Slæben og Tumlen i de store Støvler. Aarsagen til Spøgeriet i Gaihede og Klarup, som endnu levende Folk paastaae at have hørt for ikke mange Aar siden, skal være Følgende. For omtrent 70 Aar siden skulde Mændene i Gaihede og Klarup i Forening med et Par andre i en haard paalands Storm have fundet 1 eller 2 Kister paa Stranden fulde af meget kostbare Sager, blandt hvilke var endeel Guld- og Sølvtoi tilligemed værdifulde Papirer. Da det i hine Tider ikke regnedes saa nøie med at stjæle paa Stranden, kjørte de Kisterne hjem og deelte Sagerne imellem sig. Papirerne derimod nedgrove de ved Husene, og over disse er det, at Lysene brænde. I Klarup skulle Huusfolkene endnu være saa bange for Spøgeriet, at ikke mindre end 2 voxne Mandfolk i Selskab tør vove sig udenfor en Dør i mørke Aftener.

4. Nisserne i Starholm.

Paa hver af de to Starholm Gaarde skal der i gamle

Dage have været en Nisse. Saadanne Nisser, fortælle de Gamle, pleiede at røgte Hestene; de vare meget omhyggelige for disses Pleie, og det hændtes ikke sjelden, at deres Om-sorg for Hestene bevægede dem til at stjæle Havre fra Nabo-gaardene, hvilket ogsaa af og til fandt Sted paa Starholm-Gaardene, hvorfor disse Nabisser laae i Kiv og Strid med hinanden, hvilket havde til Følge, at den ene engang i et Slagsmaal ved Nattetid blev slaaet ihjel af den anden. Saa-danne Nisser besørgede selv deres Kost, undtagen Juleaften, da man maatte give dem Julegrød med Smør i, og skulde Grøden lægges i Hullet paa Haandqværnen. — Forresten for-tælles om Nisserne her de samme Sagn, som ere bekjendte andenstedsfra, saavel som om Ellefolk.

5. En Nisse paa et Orlogsskib.

I Aaret 1780 indstrandede Orlogsfregatten „Kronborg“ i Aalbeksbugten imellem Rannerød og Bunken, hvor dens Vrag endnu kan sees. Sagnet fortæller, at der et Par Aar iforveien flere Gange var bleven mærket Varsel for denne Stranding, nemlig hørt Kanonskud og seet en myldrende Menneskesværm paa Stranden. Fregatten havde en Besæt-ning af 3 til 400 Mand. I gamle Dage skulde ogsaa ethvert større Skib have havt sin Nisse, der blev anseet som dets Genius, og saaledes ogsaa „Kronborg“; men faa Dage før Fregatten afgik fra Kjøbenhavn, saae flere af dens Mand-skab Nissen smutte bort fra Skibet langs Bugsprydet med en lille Byldt paa Nakken, hvilket blev anseet for et slemt Varsel, som Mandskabet ogsaa tilskrev Skibets paafølgende Undergang.

6. Varsler for Strandinger og andre Søulykker.

En gammel Fisker i Aalbek har fortalt Forfatteren, at han mange Gange tydelig har seet Varsel for indtrufne Stran-dinger i Aalbeksbugten. Disse Varsler, som Andre ogsaa ville have seet, ere Skibe, som ved Nattetid tydelig synes at staae paa det Sted, hvor Stranding senere indtræffer. Ogsaa skrækkelige „Varselsskrig“ skulle undertiden være blevne hørt ved Stranden, hvilke efter Fiskernes Mening bebude, at enten Skibbrudne eller nogen af Fiskerne skulle drukne. Der skal endnu i de senere Aar være bleven hørt og seet Sligt i Aalbeksbugten; men saa almindeligt som i Fortiden er det nok ikke.

7. Overtro hos Fiskerne.

Fiskerne, fortæller han fremdeles, troe endnu meer eller mindre, at „Skarnsfolk“ kunne forhexe saavel deres Baade som Fiskeredskaber; „men, Gud skee Lov, haa vi da no paalidele Raad mod saaent no Trøldgjøgl.“ Korstegn, anbragte for Ex. paa Forsiden af Baadmasten, paa Stagene af Vaadene og Varcredskaberne til Bundgarnene m. v. skulle være et sikkert og endnu almindelig brugt Middel mod al „Tryllemagt.“

Et Sagn om Øienforblindelse, henhørende til Raabjergs ellers fattige Sagnhistorie, er meddelt af Sv. Grundtvig i hans Prøvesamling af „Danske Folkeminder“ 1861.

G. Communale Udgifter.

Før 1804 haves ingen bestemte historiske Efterretninger om de communale Udgifter. I 1804 blev der til Understøttelse til 20 faste Fattige paalignet $7\frac{1}{8}$ Tdr. Rug og Byg, i 1820 til 6 faste Fattige $3\frac{7}{8}$ Tdr., i 1840 til 8 faste Fattige $7\frac{5}{8}$ Tdr. og 11 Rdlr. i Penge, i 1855 til 11 faste Fattige $12\frac{5}{8}$ Tdr. og 161 Rdlr., og for Aaret 1867 $19\frac{1}{2}$ Tdr. og i Penge 522 Rdlr. I det sidstnævnte Aar forefandt 9 faste Fattiglemmer samt 20 Børn og desforuden 5 Familier udenfor Sognet, som nøde betydelige Understøttelser. Paaligning af Penge til Fattigvæsenet er saaledes skeet første Gang i 1840, og indtil da fik de Fattige af Penge kun saamange, som indkom i de Fattiges Tavle, og som i Reglen aarlig beløb sig til 10 til 12 Rdlr.

Før der blev bygget fast Skole i Klitlund, 1828, vare Sognets Udgifter til Skolevæsenet ganske ubetydelige, nemlig Lønningerne til de foran omtalte 4 til 5 Omgangsskolelærere, som kun androge omtrent 25 Rdlr. \circ : 4 til 5 Rdlr. til hver. Udgifterne hertil for 1867 bleve paalignede med 514 Rdlr., og naar de omtalte 4 nye Skolebygninger ere opførte, ville de aarlige Udgifter til Sognets Skolevæsen andrage mindst 1000 Rdlr.

De øvrige communale Udgifter til Veivæsen, Klitvæsen m. m. sees først at være paalignede 1848 med 80 Rdlr. I 1867 androge disse Udgifter 300 Rdlr. Samtlige Communes Udgifter i 1867 have saaledes været 1336 Rdlr., $19\frac{1}{2}$ Tdr. Korn af hvert Slags og omtrent 50 Læs Tørv til Skole- og Fattigvæsenet. Før Udstedelsen af Lov af

6te Juli 1867 om Landcommunernes Styrelse bleve samtlige Commuens aarlige Udgifter gjorte til Gjenstand for 3 særskilte Ligninger. Den store Stigen af Commuens Udgifter i et kort Tidsrum er en naturlig Følge af den tiltagende Befolkning, som medfører flere Fattige, og er der saaledes nu, 1868, 25 jordløse Huse i Sognet, medens der for omtrent 40 Aar siden kun fandtes 2, ligesom ogsaa det forbedrede Skolevæsen har bidraget til at forøge Sognets Udgifter.

Da Udgifterne til Fattigvæsenet saaledes ogsaa her, ligesom i de fleste andre Communer, true med at voxe Skatteyderne over Hovedet, synes der allerede at være Opfordring for de høiere commuuale Autoriteter, Amsraaderne, til at virke for Oprettelse af større Tvangsarbejdsanstalter, som fortiden synes at være det eneste Middel til at forebygge, at Udgifterne til Fattigvæsenet fremdeles skulle tiltage i saa foruroligende Grad, og at Communerne skulle vedblive, saaledes som nu ofte skeer, at maatte føde Dovenskaben.

Af de betydeligste øvrige communale Udgifter fortjene at nævnes Udgifterne til Sandflugtens Dæmpning og Vedligeholdelsen af de offentlige Biveie.

Saalænge Klitdæmpningsarbeidet efter Bestemmelserne i Forordng. af 19. Septbr. 1792 § 27 og Plc. af 6. Marts 1838 § 1 blev udført in natura af de paagjældende Klitsogne og endeel „Hjælpesogne,“ var det meget almindeligt, at Overklitfogden i Raabjerg Sogn i Compagni med Sognefogden paatog sig for Betaling at udføre „Hjælpesognenes“ Klitarbeide.

Siden Udstedelsen af Lov af 26de Marts 1852 om Sandflugtens Dæmpning har den Deel af Dæmpningsarbeidet, som Raabjerg Sogn efter § 2 maatte udrede uden Vederlag, ved den stedfundne Bortlicitering aarlig kostet Communen imellem 60 og 70 Rdlr.; men Bestemmelserne i Lov af 29. Marts 1867 om Klitternes Behandling ville utvivlsomt medføre betydelig større Udgifter. I de sidste 5 Aar har det hele offentlige Dæmpningsarbeide i Raabjerg Sogns Klitter gennemsnitlig kostet 1125 Rdlr. aarlig.

Af offentlige Biveie har Raabjerg Sogn fortiden en Strækning af $5\frac{1}{2}$ Miil. At disses Tilstand er slet, er en naturlig Følge af Egnens tørre og sandede Beskaffenhed. Paa

de fleste Strækninger, af hvilke nogle falde igjennem Flyvesand, er det umuligt at holde Veiene i farbar Stand uden ved Dækning med Lyng, af hvilket Materiale i en længere Aarrække er bleven anvendt for omtrent 50 Rdlr. aarlig. I Tidernes Løb, efterhaanden som Egnen bliver mere udtørret, vil Vedligeholdelsen af Sognets Veie blive om ikke umulig, saa dog særdeles bekostelig. Af de almindelige Veimaterialier, Leer og Gruus, findes desværre ingen i Sognet.

H. Offentlige Indretninger.

1. Raabjerg Kirke er en lav og simpel Bygning, i hvilken endnu ogsaa findes et Stykke Bindingsværk. Kirkens Indre er simpelt og uden Mærkværdigheder. Murene, med Undtagelse af det nævnte Stykke Bindingsværk samt vestre Ende og et Stykke af nordre Side, bestaae af to af meget store Muursteen opførte Skaller, som indvendig ere opfyldte med Muursteensbrokker, Rullestene og Kalk. Først i Slutningen af det 12te Aarhundrede begyndte man at forarbejde Muursteen i Danmark, og da i det hele vore Landsbykirker ere opførte i Valdemar den I, Knud den VI og Valdemar Seirs Dage, maa Raabjerg Kirke, som tilhører Rundbuestilen, være ældre end 1300, men er neppe meget ældre. Altertavlen forestiller Christi Korsfæstelse og er malet 1865. Den forrige i „Danske Atlas“ omtalte Altertavle med udskaarne Billeder fra den catholske Tid er deelt i 3 Felter. I Midten staaer Gudfader med Guldkronen, holdende den saarede Søn op til sig; i den anden Haand holder han en Kugle. Ved Siden af ham staaer den kronede Jomfru Maria med Christus-Barnet paa Armen. De 2 Sidefløie, som med Hængsler ere forenede med det midterste Felt, forestille endeel, ligeledes udskaarne Bibelstykker. Beretningen i „Danske Atlas“ om, at denne Altertavle, som henstaaer paa Kirkeloftet, skulde være overtrukket med Kobber, er feilagtig. Døbefonten er af Granit; paa Fadet er ingen Indskrift. Paa den øverste Stol i nordre Side staaer 1613. Klokken har ingen Inscription. Hvorvidt Kirken har været flyttet for Sandflugt, kan ikke afgjøres; men at Sandflugten, da den blev bygget, allerede havde begyndt sine Ødelæggelser paa Sognets Vestkyst, er meget sandsynligt, da Kirken ellers maatte være bleven bygget længere mod Nord, da, som foran viist, Alt, hvad der af Raabjerg Sogn ligger sønden for

Mølleklitten, indtil 9de Mai 1555 har hørt til Tversted Kirke. — En gammel troværdig, nu afdød Mand har fortalt, at han i sine yngre Dage, medens Klitterne vare mere levende, havde et Stykke N. V. for Kirken seet umiskjendelige Spor af en Kirkegaard, og hvis dette forholder sig rigtigt, kan det med Rimelighed antages, at idetmindste et hedensk Gudehus har staaet længere mod Nord, og at dette, saaledes som Tilfældet var i den første christelige Tid, er bleven afbenyttet som Kirke, indtil den nuværende er bleven bygget. Stedet Hovkjær i Kandestederne har rimeligviis faaet sit Navn af Egnens eller Stedets Hov, hedensk Gudehus, som udentvivel har ligget længere mod Nord imellem de gamle ødelagte Byer Raabjerg og Skjødelund. De hedenske Gudehuse vare byggede af Træ, hvorfor der ikke i hele Norden er Spor tilbage af dem.¹⁾

Da der i 1865 blev lavet en ny Altertavle til Raabjerg Kirke, fandtes der under det gamle Alter en net tilhugget, firkantet Kampesteen, omtrent 12 Tom. lang, 7 til 8 Tom. bred og høj. I Midten af denne Steen var indhugget et firkantet Hul med Afsats foroven til et Laag, som ogsaa var tildannet af Steen. Heri stod en lille, simpelt dannet Blyæske med løst Laag, hvori der laae en Reliquie, bestaaende af et Par smaa Splinter af et Been. Stenen med Æsken staaer endnu paa Gulvet under Alteret. Mærkeligt nok er Kirkegaardsdiget i denne steenløse Egn opført af Kampestenene.

Kongen solgte Kirken og jus vocandi d. 5te Juni 1758 for 681 Rdlr. til Eieren af Bøgsted, som igjen d. 11te Mai 1811 solgte den til sin forhenværende Godsforvalter, Christen Jacobsen af Slynge, efter hvem dennes Svigersønner, Kirkens nuværende Eiere, Brødrene Peder Jensen Gaardboe af Slynge og Mads Jensen Gaardboe af Søndergaardboe, arvede den 1835. Kongen solgte Kirken paa den Betingelse, at Renterne, 4 pro Cento pro anno, af Kjøbesummen skulde tilfalde Præsteembedet, hvortil den aarlig svares af Kirkens Eier. Den aarlige Kirketiende ifølge Tiendeforening af 12te Mai 1814 og 22de Juli 1818, i 1867 berigtiget efter Lov af

¹⁾ Om de hedenske Gudehuses Indretning haves en interessant Oplysning i Dr. phil. O. Nielsens „Hist. Efterretn. om Vester Horne Herred, Aal Sogn“, danske Saml. I og II B.

23de Januar 1862, er $31\frac{5}{8}$ Tdr. Rug, $30\frac{5}{32}$ Tdr. Byg og $21\frac{31}{32}$ Tdr. Havre. Hver af de to andre Tiender, Præstetienden og Kongetienden ere omtrent af samme Størrelse som Kirketienden, og er Præsteembedet perpetueret med Kongetienden.

2. Klitlund Skole ligger i Klitlund omtrent $\frac{1}{8}$ Miil Nord for Aalbek By, hvis Børn ogsaa søge dertil. Indtægterne til dette Embede, med hvilket Kirkesangerembedet er forenet, ere 6 Tdr. Rug og 12 Tdr. Byg efter Capitelstaxt, Offer og Accidentser omtrent 30 Rdlr., Skolepenge omtrent 30 Rdlr., Kirkesangerløn og for Kirkens Reengjørelse 20 Rdlr. Til Embedet hører en Eng i Troldkjær, hvorpaa aarlig avles 8 til 10 Læs Hø, som besørges bjerget af Communen.

Paa Embedets Jordlod kan holdes 2 Køer og 6 Faar. Dette Embede blev oprettet og Skolebygningen opført 1828. Indtil da var der kun Omgangsskolehold i Aalbek og Klitlund, og Kirkesangeren boede i en saakaldet Degnebolig lidt Øst for Præstegaarden. Ved Oprettelsen af Klitlund Skole solgte Communen den til Degneboligen hørende Jordlod, som nu er tillagt Gaarden Troldborg.

3. Rannerød Skole er opført i Sommeren 1868. Det efter Skoleplanen bestaaende Fællesskab med Skagens Landsogn om denne Skole blev, i Henhold til Bestemmelserne i Lov af 6te Juli 1867, bevaret, og skal Skagens Landsogn aarlig udrede $\frac{1}{12}$ af samtlige Udgifter til Raabjerg Sogns Skolevæsen. En Lærer, hvis Løn i de sidste 2 Aar har været 120 Rdlr., underviser i denne og

4. Bunkens Skole, hvor en Skolestue ad interim er leiet; men der vil ogsaa her ifølge ministeriel Resolution blive opført en ny Skolebygning inden 1876.

5. Hvidemose Skole. Ogsaa her skal opføres ny Skolebygning inden 1876.

6. Uggerhall Skole, opført i Sommeren 1868, har fælles Lærer med Hvidemose Skole.

I Skiveren og Raabjerg have Beboerne for egen Regning i Sommeren 1867 opført en ny grundmuret Skolebygning, og er det af Amtsraadet bestemt, at det hidtil bestaaende Fællesskab med Hensyn til Skolevæsen imellem disse Steder og Horsnab i Tversted Sogn skal bevares indtil videre, imod at Raabjerg Commune aarlig betaler 23 Rdlr. til Tversted. Ligeledes skal Fællesskabet i Skolevæ-

sen imellem Knasborg i Raabjerg Sogn og Napstjert i Elling Sogn bevarer, imod at Raabjerg Sogn aarlig udreder $\frac{1}{107}$ af Elling Communes Skoleudgifter.

7. Et grundmuret Fattighuus i Klitlund tæt ved Frederikshavns-Skagens Landevei.

8. Redningsstationen „Kandestederne“ paa Vestkysten, oprettet 1852, er forsynet med synkefrit Fartøi og Raketapparat. Denne Stations Baadhuus stod i omtrent 10 Aar i det saakaldte Høgenhav „Hvarre“ eller Rende; men da Opkjørselen dertil med hvert Aar blev vanskeligere, blev det flyttet længere mod Vest, hvor det nu staaer i Nærheden af Havet tæt ved Østsiden af Kanderenden.

9. Redningsstationen Aalbek paa Østkysten, oprettet 1861, er ligeledes forsynet med synkefrit Fartøi og Raketapparat. Baadhuset staaer øst for den nordlige Deel af Aalbek By.

I. Præster.

Før Reformationen.

Hr. Broder Johannes var her 1330. Om denne Præst haves følgende Oplysning. Imod Biskop Tyge i Børlum, der 1327 eller 1328 havde tiltraadt Bispestolen, udstedte Kong Christopher II 22de September 1330 et heftigt Klageskrift, der viser, at han har sluttet sig til Kongens Fjender. Deri forekommer: „Johannes, Præst i Robyærgh (som her nævnes første Gang), har klaget for Kongen, at Tyge, iført sin Bispedragt, havde, da han holdt Sommer-Landemode, skilt ham ved hans Embede og alle hans Eiendele, uden at han var anklaget eller overbeviist om noget, undtagen at han ei vilde forlade sit Kald og overlade det til Tyges Broder; han fik heller ikke sit Kald igjen, førend han havde betalt Bispem 200 Mk. Penninge.“¹⁾

Efter Reformationen.

1. Johannes — Hans? — eller Jens. Var her 1553, da Biskoppen Ole Chrysostomus visiterede og befandt, at hans Bibliothek beløb sig til kun 4 Bind. — 2. Niels Clemensen. — 3. Peder Madsen. — 4. Hans Pedersen Hvid. Underskrev som Sognepræst 1568, død 1578. — 5. Laurits Pedersen Muus. Underskrev som Sognepræst 1599. — 6.

¹⁾ Suhns Danmarks Hist. XII. 210.

Oluf. — 7. Claus Nielsen eller Clausen. 1608 † 1658. — 8. Mads Jensen. 1658, † 1667. Gift med Kirsten Clausdatter. — 9. Palle Madsen. 1667—1675, Søn af Mads Mogens, Sognepræst i Tversted, og Ellen Pallesdatter. Havde 1673 en Sag for Landemodet mod Formandens Enke Kirsten Clausdatter angaaende en Contract, han Aaret før havde indgaaet med hende, som han ansaae for stræng og ham for nær til at holdes. Da Enkens Tjenestefolk beviste ham Modvillie og Fortræd mod Contracten, formeente han samme forbrudt og sig fri for videre Pension til Enken. Paa hendes Vegne mødte Capellanen i Skagen, Hr. Gert Sørensen, som oplyste Retten om, hvad Hr. Palle var for en Person. Landemodets Dom blev da saaledes: „Saasom i Sagen Hr. Palle Madsen mod Kirsten Clausdatter forefalde adskillige Tvistigheder og Irringer, som er af stor Conseqvense baade ved Præstens uskikkelige Levnet og de store Beskyldninger mod ham, saa og Contractens Stridighed mod Hs. kgl. Majestæts naadigste Forordning, saa er da saaledes for Retten afsagt, 1. Angaaende Hr. Palle Madsens Slagsmaal og uskikkelige Forhold, da er han med mange og skarpe Ord sat til Rette derfor, og efterat han havde lovet og tilsagt Bod og Forbedring, er han tilkjendt at give til Hs. Velærværdighed Biskoppen en Forpligt, at han under sit Kalds og Embeds Fortabelse skal herefter føre et bedre og skikkeligere Levnet uden al Forargelse i alle Maader. 2. Anlangende den Beskyldning, som Peder Hansen i Raabjerg Præstegaard i mange Vidners Paahør haver graveret ham med, at han er en Tyv og Morder, da skal han ved Lov og Ret læggeslig skammelig Vanrygte fra sig som stridende mod hans Embeds Hellighed. 3. Belangende Contracten, da, som den ikke er afrettet efter Hs. Kgl. Majestæts naadigste Ordre om deslige Contracter af Dato 28de Septbr. 1670, er den annulleret og derimod sluttet, at en Provst og to Præster i Nabolaget strax skal beordres at mægle Parterne imellem, saa at Enken efter Kaldets Leilighed faaer en forsvarlig Genant og ingen af dem paa begge Sider nogen Uret vederfares.“¹⁾ Hr. Palle opsagde sit Kald her 1675 og blev 12te Octbr. 1678 Sognepræst i Aggersborg i Ø. Hanherred, hvor han døde 1703. Ogsaa der havde han Strid med Formanden Henrik

¹⁾ Landemodes-Protokollen.

Kampmanns Enke Sophie Jensdatter Bloch, der indstævnedes ham ved Landemodet 30 April 1679 angaaende Pension af Kaldet. Ved Foraars Landemodet 1693 fik Provsten Befaling til at have Indseende med Hr. Palle og give tilkjende, om han endnu befandtes mod sin sidste Forpligt og Løfte her i Aalborg at befatte sig med den suspecte Cuur hos de urolige og efter Folks Tanker besatte Mennesker, saasom der paany siden var hørt Rygte derom.¹⁾ „Efter Visitatsen 1695 talte Biskoppen i Eenrum med Hr. Palle og foreholdt ham alvorligen det Spargement, som gaaer iblandt Alle om den suspecte Cuur, hvilken han sub specie sanctitatis med de Syge bruger o. s. v. Hr. Palle gjorde nok for de ham tillagte Vildfarelser store excuses, dog gav hans synderlige Ord og særdeles hans sælsomme Physiognomi Biskoppen passelige (o: maadelige) Tanker om ham. „Gud maa være Dommeren.“²⁾ „Ved Visitatsen den 17de Juni 1701 gjorde Hr. Palle en besynderlig og umærksom Prædiken over den forlorne Søns Historie. Efter Børnevisitatsen foreholdt Biskoppen Hr. Palle, at som hans Alderdoms Skrøbeligheder i adskillige Maader tog Overhaand og han ikke syntes sit Embede til Menighedens Opbyggelse beqvemmeligen at kunne betjene, maatte han være betænkt paa sig en Comminstrum at antage; hvortil han syntes noget uvillig.“³⁾ I L. Axelsons Dagbog, udgivet af J. Becher, hedder det S. 166: „I Januar Maaned 1703 døde Hr. Palle i Aggersborg, en gammel Mand, som i sin Tid havde gjort sig navnkundig med adskillige Sygdommes Kurering. Hans Profession optog siden Hr. Lorents i Almind.“

10. Enevold Lauritsen. 1675—1713. Født 7de Januar 1644 i Sindal Præstegaard, hvor Faderen Laurits Lauritsen var Sognepræst. Moderen heed Marie Dinesdatter. Blev underviist hjemme til sit 12 Aar. Efter Faderens Død blev han af Stedfaderen Harald Paulsen, Sgpr. *ibid.*, sendt til Aalborg Skole under Rector Mag. Chr. Mortensen og af ham dimitteret 1665. Tog 1667 theol. Attestats med illum og prædikede for Dimis. I Attesten for hans Dimisprædiken formaner han til at tæmme lidt sin af Naturen hurtig lø-

¹⁾ Landemodes-Protokollen.

²⁾ Bircherods Dagbøger S. 306.

³⁾ Smstds. S. 389.

bende Tunge. Han tog hjem til Forældrene og var derefter Huuslærer i Elling hos Præsten C. J. Snedsted og siden hos Præsten K. M. Borchhorst i Tornby indtil 1675, da han af Kongen blev kaldet til Sognepræst i Raabjerg og blev ordineret 7de April. I Bispearchivet findes et Tingsvidne, som han lod optage om Præstegaardens slette Tilstand. I Bircherods Dagbøger 1697 under 11te—21de Mai findes: „Sognepræsten i Raabjerg Hr. E. Lauritsen besværede sig høiligen for mig, at han, formedelst den skadelige Sandflugt, som jo mere og mere fordærver Sognet, ingenlunde kan svare til den sædvanlige Afgift af Kirketienden, som til hans Sogn er perpetueret.“¹⁾ Han var gift med Birgitte Rasmusdatter, Datter af Proprietair Rasmus Jørgensen i Dahl i Tolne Sogn, og døde her 1713 og blev begravet under Præstegaardens Stol i Choret. Den i „Danske Atlas“ omtalte Liigsteen over ham er borttaget.

11. Niels Jørgensen Mygind. 1713—1751. Fød 1675 i Mygind i Holevad Sogn i Fyen. Kom, 11 Aar gammel, i Huset hos Sgpr. i Sandager Mag. Joh. Hvalsøe og 1½ Aar efter i Assens lat. Skole, hvorfra han blev dimitteret 1692. Conditionerede derefter og tog 15de Nov. 1694 theol. Attestats med illum og prædikede 28de i s. M. for Dinis. Blev 1705 person. Capel. for Vraa, Emb og Serritslev og 1713 Sognepræst her i Raabjerg og resignerede 1751. Var gift med Karen Pedersdatter Schytte. Om denne Præstekone, som gik og endnu gaaer under Benævnelsen Kaai Raabjerg, fortælle gamle Folk, hvis Forældre have kjendt hende, at hun var en meget dygtig og virksom Kone, som flere Gange reiste til Kjøbenhavn for at tale med Kongen om Sognets Anliggender, navnlig om Afslag i Skatterne formedelst den Ødelæggelse, Sandflugten foraarsagede paa Sognets Jorder. Præstegaarden havde dengang Studebesætning, og Præstekonen førte selv Tilsyn med Studene, som bleve græssede i den saakaldte Studliklit, som har faaet Navn af Kaai Raabjergs Stude. Hun var en Art Dyrlæge og eftersaae selv Klovene paa Studene, naar de feilede noget, ligesom hun i det hele taget forestod Præstegaardens Drift og tildeels ogsaa røgtede Præsteembedet for sin sløve og dovne Mand; der fortælles saaledes, at hun kjørte omkring i Sognet for

¹⁾ Jvfr. Præsteindberetning fra 1689.

at døbe Børn i Husene og berette gamle og syge Folk. Hun var selv Kudsk, og da hendes ene Hest var meget doven, yttrede hun ofte: „ja, de æ no saaent æ Spøgels lisom vo Faaer.“ Hun gav dog altid den raske Hest af Pidsken, „thi“, sagde hun, „den villige tager saa alligevel nok den dovne med sig.“ Hendes Mand skulde have været en stor Cujon, som blev meget ængstelig, hvergang Karen til Vintren lod sine velpleiede Stude drive hjem i Gaarden.

12. Frants Thestrup Michael Mygind, 1751—1777, Søn af Formanden, født 16de Decbr. 1718 i Raabjerg. Gik først i Hjørring, siden i Aalborg Latinskole, hvorfra han deponerede 1743. Tog Exam. filosof. med Laud 1744 og theol. Attest. 1745 med N. C. For Dimis-Prædiken N. C. Drog derpaa hjem og hjalp Faderen i Embedet, indtil han 13de Juni 1749 blev kaldet til P. C. og ordineret 12te Decbr. s. A. Blev 29de October 1751 Sognepræst her, efterat Faderen havde resigneret, imod at han og hans Kone erholdt fornødent Ophold og Pleie i deres Alderdom. Han døde 9de Decbr. 1776. Var gift med Ane Svendsdatter Todberg † 2den April 1797.

13. Frants Matthias Thestrup Hopp, 1777—1784, fød 1734 i Aalborg, Søn af Consistorialraad Rector Thomas H. ibid. † 1742. Mod. Mette Munchart † 1743. Hans Farbroder, Cancelliassessor Jens Jørg. Hopp til Irup i Thy, tog ham i Huset efter Forældrenes Død og satte ham derpaa hos Pr. P. Winther i Haring, der dimitterede ham 1757. Tog derpaa Ex. philos. med Laud og 1759 theol. Attest. med N. C. Præd. samme Aar for Dimis. h. ill. Øvede sig derefter flittig i at prædike og blev 1762 af Pr. J. Vogelius i Bjergby antaget til P. C. med Succession; men da Kaldsbrevet var inde til kgl. Confirmation, døde V. Han blev derefter kaldet til res. C. i Hjørring og ord. 6te April 1763. Blev 26de Febr. 1777 kaldet til Præst her i Raabjerg, 8de Octbr. 1784 til Ræhr, Hansted og Vixø i Thy og 5te Septbr. 1794 til Sennels ibid. Entl. 9de Septbr. 1803 i Naade med 120 Rdlr. aarl. Pension. Gift 1. 1764 med Marie Cathrine Falch i Skygum † 1765, 27 A. gl. — 2. 11te Septbr. 1765 med Birgitte Cathrine Trap, Datter af Raadmand L. H. Trap i Aalborg.

14. Jens Friedenreich Bisted, 1784—1786, født 1740, Søn af Pr. Søren B. til Levring og Hørup i Aarhus St.

Mod. Marthe Cathrine Mørch. Dim. fra Aalborg Skole 1762 af Rector Hemmer. Tog 1765 Ex. phil. med h. ill. og 1766 theol. Att. med N. C. Blev derpaa Skoleholder i Valdby i Sjælland og 8de Octbr. 1784 kaldet til Sognepræst i Raabjerg, ord. 17de Novbr. s. A. † 18de Aug. 1786. Gift med Ane Elisabeth Raage, † 1823, 76 Aar gl.

15. Daniel Hopp, 1786—1787, født 19de Novbr. 1754 i Aalborg, Søn af Mathias Madsen, Mod. Mette Lauritsdatter, Borgerfolk ibid. Efter Forældrenes Død blev han antaget som Barn af hans Bedstefader Daniel *Hopp*, Borger ibid., efter hvem han var opkaldt. Dimitt. 1775 fra Aalborg Latinskole af Rector Thestrup. Absolv. theol. Attest. 13de Febr. 1780 med haud contem. Fik h. ill. for Dim. Prædk. Blev 1ste October 1782 P. C. f. Øls, Hørby og Dostrup i Viborg St. og ord. 18de Decbr. s. A. af Biskop Tetens i Viborg. Blev 23de Juli 1784 P. C. f. Torslev og Lendum i Aalb. St. og 27de Octbr. 1786 Sognepræst i Raabjerg. 1787 Sgpr. f. Hvorum og Snæbum i Aarhus St. 1820 entl. i N. med Pension † 1ste Septbr. 1821 i Hersom Sogn. Gift 1787 med Ane Praëm, f. 1ste Febr. 1757 † 2den Aug. 1835 paa Hersomgaard.

16. Christian Vilhelm Brinck, 1787—1790, født 24de Decbr. 1756 paa Lolland, hvor Fad., Niels B., var Forvalter paa Grev Reventlows Gaarde Lungholm, Pederstrup og Skjelstoft. Mod. Marg. Cathrine Hallager. Priv. dimit. 1779 med h. ill., Ex. filosof. 1780 h. ill., theol. Attest. 1782 N. C. Dim. Præd. s. A. laud. 14de Decbr. 1787 Sognepræst i Raabjerg og ord. 30te Ap. 1788. 1790 Sgpr. p. Aggersø og Omø i Sjæll. St. † 1801.

17. Hans Adolph Wind, 1790—1810, født 26de Febr. 1762 i Brøns i Ribe St., hvor Fad. Matthias W. var Sgpr. Mod. Magr. Hedvig Brorson. Dimitteredes 1782 fra Ribe Skole med h. ill. Fik h. ill. til Ex. philos. og N. C. til theologisk Attest. 1786. Blev i Aug. 1788 ord. til Feltpræst i den norske Armee. 12te Marts 1790 Sognepræst for Raabjerg og forundt 500 Rdlr. af Kongens Kasse til Hjælp til Opbyggelse af den aldeles ubeboelige Præstegaard. Blev 5te Mai 1810 Sgpr. for Spandet i Ribe St., hvor han døde 1832. Gift 19de Juli 1790 med Mad. Sara Cathrine Lyder fra Kjøbenhavn. Af de mange Fortællinger, der ere Forfatteren meddeelte af flere saavel allerede døde som endnu levende

Raabjergere om denne i flere Henseender høist originale Præst, skal meddeles følgende.

Hr. Wind forstod at indbilde Raabjergerne, at han nøiagtigt kunde vide Alt, hvad der passerede i Sognet, visselig intet Tegn paa Dumhed hos Præsten, som ogsaa selv fortalte, at han havde gaaet i den „sorte Skole“, i hvilken man paa den Tid skulde kunne lære en heel Deel Hexekunster og tillige en Art Alvidenhed indenfor visse Grændser, og fortalte han videre, at han, da han tilligemed flere andre skulde tage sin Examen i Skolen, nær var bleven et Offer for den Onde, som under Examinationen flere Gange i Skikkelse af en sort Hane viste sig paa Skolens Bord, hvorfra Mesteren i Skolen dog til Nød kunde jage ham. Hr Wind var nemlig den mindste og svageste af Candidaterne, som efter endt Examen løb omkap ud af den sorte Skole, og blev saaledes den sidste, som efter gammel Vedtægt skulde tilhøre Fanden; men da denne vilde sætte sig i Besiddelse af ham, løste han i al Hast sit venstre Strømpebaand, som han tilkastede Fanden, der tilstod ham Frihed, indtil han havde anskaffet sig et andet Strømpebaand, hvilket han imidlertid aldrig gjorde, og saaledes undgik han at komme i Fandens Vold.

Hr. Wind var i flere Retninger en Særling. Saaledes maatte ingen af de Huusdyr, som fødtes i Præstegaarden aflives, hvilket ogsaa gjaldt Hunde og Katte, af hvilke Dyr Gaarden tilsidst var næsten overfyldt. Der var naturligviis i en saa talrig Hundesamling ogsaa nogle sorte, hvilke om Helligdagene af Aalbekkerne, naar de kom i Kirke, betragtedes med begjærlige Blikke, fordi Skindet afgiver et ypperligt Peltsværk til en Slags runde Fiskerhuer, kaldet „æ Trindfoer“. Var en af Fiskerne saa uforsigtig, hvilket undertiden hændte, naar der saaes „i rigti pæn sot Hui“ (Hund), af Præsten at forlange sig et saadant forsultet Dyr overladt for Betaling, blev „Faaer“ saa bister, at han udskjældte ham for en Barbar og ufølsom Dyrplager, og efterat Præsten var bleven bekjendt med den „barbariske Uskik“ at aflive sorte Hunde for at faae Skindet til Huer, betragtede han ved enhver Leilighed nøie og mistroisk Fiskernes Hovedbedækning. De større Huusdyrs Mangfoldighed nødte hvert Aar Præsten til af Mangel paa Foder midt om Vinteren at slaae dem løse i Klitterne, hvis mange Ræve levede

godt af de Køer og Faar, som kreperede af Sult og Kulde. Naar et Huusdyr, især Hunde og Katte, hvilke særlig vare Gjenstand for Præstens Forkjærlighed, døde, blev det indsvøbt i Linned og ordentlig begravet under „Faalers“ personlige Tilsyn.

Forresten bleve nok mange af Hr. Winds sorte Hunde bortsnappede, og det var maaskee ikke uden Grund, at han saae skjævt til Fiskernes runde Huer. Naar Biskoppen kom til Præstegaarden, maatte den nærboende Degn sørge for, at alle Hundene omhyggeligt bleve indespærrede under hans Ophold der; men Degnen, som var en Skjelm, havde en Gang faaet det indrettet saaledes, at hele Præstens Hundeflok blev løsladt i samme Øieblik, som Biskoppen kjørte bort. Bispen, som med Forfærdelse saa uventet saae sin Vogn omringet af Hundesværmen, skal ikke senere, medens Wind var Præst i Raabjerg, have ladet sig see der.

Wind skal dog have været en god og utrættelig Prædikant, og naar Dagene vare korte, vedblev han ofte at prædike ved Lys til langt ud paa Aftenen.

Med Konen levede han ikke godt sammen, og hans Opførsel mod hende skal i flere Henseender have været saa slet og forargelig, at hun efter faa Aars Forløb saae sig nødsaget til at forlade ham og reise tilbage til sin Fødeby Kjøbenhavn, hvor hun kort Tid efter afivede sig selv. En endnulevende, over 80 Aar gammel Kone i Elling Sogn, som havde tjent Fru Wind i Raabjerg og var fulgt med hende til Kjøbenhavn, har fortalt Forfatteren, at denne ulykkelige, men brave Præstekone elskede sin Mand lidenskabeligt, og at hendes Længsel efter ham bragte hende til Fortvivlelse.

Siden Konen forlod Wind, havde han til Huusholderske en Pige ved Navn Maren „Pi'ster“, som havde tjent i Præstegaarden, medens Konen var der, og til hende skal han have staaet i et temmelig intimt Forhold. Denne Maren Pi'ster var ikke nær saa klog som Præsten og havde navnlig en daarlig Hukommelse. Saaledes vidste hun aldrig nogen Besked om, hvem der var Fader til de flere uægte Børn, hun fødte i Præstegaarden; men Sognefolkene og især Præstens øvrige Tjenestefolk vare overbeviste om, at Hr. Wind vidste god Besked derom, og det var jo naturligt, da han kunde vide Alt, hvad der passerede i Sognet. Maren Pi'ster og hendes Børn reiste med Hr. Wind til Spandet.

Om han blev gift anden Gang, vides ikke. I Præstembedets Liber daticus findes anført: „Cancelliskrivelse til Hr. Biskoppen, at Sognepræsten Hr. Winds Ansøgning om Tilladelse til at indgaae Ægteskab imod Lovens Forbud skal blive Hs. Majestæt allerunderdanigst foredraget, naar han kan vorde forflyttet til et andet Sted. Dateret 29de April 1809.“¹⁾

18. Jens Faber Lihme, 1810—1820, født i Kjøbenhavn 1777, Søn af Skibscapt. Christian L. og Mod. Ane Krummelin. Efter Faderens Død 1783 blev han underviist af en Slægtning, Præsten Jørgen Holst i Veiby paa Sjælland, der senere satte ham i Frederiksborg Skole, hvorfra han blev dimitteret 1795 med h. ill. Tog Exam. phil. med h. ill. og theol. Attest. 14de Juli 1800 med h. ill. Opholdt sig derpaa i 4 Aar hos fornævnte Past. Holst og øvede sig i geistlige Forretninger. Blev 1804 Skolel. og Kirkesanger i Castrup og 12te Octbr. 1810 Sognepræst i Raabjerg. 7de April 1820 forflyttet til Linaae og Dallerup i Aarhus St. † 1830.

For at bøde lidt paa Embedets ringe Indtægter drev Hr. Lihme en ikke ubetydelig Høkerhandel, hvilken Forretning, som rimeligt er, ofte skal være kommen i Collision med hans præstelige Virksomhed. Saaledes fortæller en gammel Fisker, at da han engang fandt Anledning til at tilkjendegive den geistlige Høker, at det var en daarlig Skraatobak, han havde til Salg, svarede han ganske roligt: „Ja seer Han, da jeg nu er bleven bedraget med den daarlige Tobak, er jeg nødsaget til igjen at søge at blive af med den“, hvortil Fiskeren ganske naivt svarede: „Ja ja, to de æ da rimmele nok, faa Faaer ka sku da heller int brug aalt de vahg Tobak siel“.

19. Matthias Matthiassen, 1820—1847, født i Middelfart i November 1773. Faderen Søren M. Kjøbmd. ibid. Kom efter nogen privat Underviisning i Odense Skole og blev dimitt. 1794 med Laud. Tog Aaret efter Ex. phil. med

1) Fra Spandet berettes, at der ikke var noget godt ved hans første Kone der, maaske den ovenfor omtalte Husholderske fra Raabjerg; siden blev han gift med en Præstedatter fra Brøns. Forøvrigt skal han have været forfalden til Drik, men dog paa Grund af sin Godmodighed afholdt af Menigheden og anset for en retskaffen Mand.

Laud. egr. og 1ste Mai 1799 theol. Attest. med h. ill. Var en Tid Lærer for Howitzerne og dernæst i 17 Aar, 1803—20, Huuslærer hos Proprietair Bergh paa Steensbek og Kjærsgaard. Aflagde 1820 homilit. og catechet. Prøve med Laud. Blev 15de Septbr. 1820 Sognepræst i Raabjerg og ord. 21de Febr. 1821. † 16de Marts 1847 ugift.

I „Danmarks Geistlighed“ af F. Barfod I, 205 er anført om Hr. Matthiassen: „Levede bestandig ugift, men den Frue, i hvis Huus han havde været Lærer, og som nu var skilt fra Manden, for hvem det var gaaet tilbage, tog han i Huset til sig, og hendes to yngste Døttre adopterede han“. Da Hr. Mathiassens Personalhistorie er lige saa mærkværdig i culturhistorisk Henseende som hans to Formænds, bør den lidt nærmere belyses. Medens han var Lærer paa Kjærsgaard, drev han Heste- og Studehandel og var i det Hele taget meget verdslig sindet; men desuagtet forstod han mesterligt, næsten for hele sin Embedstid, at hævde sin Værdighed som Præst med en Art kongelig Anseelse, og naar en af Sognebeboerne ønskede at komme i Tale med ham, maatte han iføre sig sine bedste Klæder og allernyeste „Trindføer“. Ankommen til Præstegaarden turde han kun gaae ind i Folkestuen, „Borrestovn“, hvor han endda ikke uden Vanskelighed ved Hjælp af den qvindelige Nysgjerrighed kunde faa en af Pigerne i Tale, som i Almindelighed bad ham sætte sig ned og, var det en net Mand, føiede til: „Aa, væh saa guhd a ta Kaien“, en stor Trækande med Øl fandtes bestandig paa Bordet i Folkestuen. Et saadant Tilbud lade Fiskerfolk sig ikke sige to Gange; naar Sognemanden da havde taget Ølkanden fra Munden, skulde der igjen tænkes paa at faae „Faaer“ i Tale, og for at bringe Sagen et Skridt videre, spurgte han gjerne Pigen, om det ikke var muligt at komme til at tale med Jomfru Trine, hvortil Pigen almindeligt svarede: „Jo, to no skal a si ætter et“, og forsvandt i Kjøkkenet. Naar Jomfruen endelig lod sig see i Kjøkkendøren — var det „i knøv Mai“, gik hun ogsaa heelt ind i Folkestuen —, maatte der hos hende andrages om at komme „te a snahk med Faaer“; men forinden der kunde foretages videre i Sagen, udspurgte Jomfruen ham om Nyheder, og først da kunde Underhandlingerne om Audientsen indledes. Jomfruens større eller mindre Beredvillighed til at skaffe Adgang til „Faaer“ rettede sig efter

Udbyttet af Nyhederne; havde det været tilfredsstillende, gjorde hun ingen Vanskeligheder, men lovede at nu skulde han snart komme ind; i modsat Fald gaves der gjerne den tvivlsomme Besked: „Ja, vil Jens vente, skal jeg nok melde ham hos Præsten.“ Det endte dog gjerne med, at Manden fik den ønskede Samtale.

Hr. Matthiassen, som var meget pengegjerrig, havde i høi Grad ladet sig paavirke af Egnens Eienlommeligheder, navnlig Kystforholdene, med hvilke han blev meget fortrolig. Han var Forbjerger ved alle paa Sognets Kyster forefaldende Strandinger, ligesom han ogsaa modtog og uddeelte Sognets Bjergelodder, hvilken Forretning undertiden medførte sine Ubehageligheder. Det hændte nemlig nok, at enkelte af de mere klartseende Raabjergere knurrede, fordi de meente, at Udgifterne vare beregnede temmelig høit; men Præsten fandt sig deri med Taalmodighed og blev rig i Raabjerg.

Emil Boesen, personel Capellan, 1843—47, født 21de Feb. 1814 i Seest v. Kolding, hvor Faderen Ulrik Christian B. da var Sgpr. Mod. Marie Christine Schøt. Da Faderen blev forflyttet til Vordingborg, blev Sønnen, 10 Aar gl., sat i denne Byes lat. Skole, hvorfra han blev dimitteret 1832. Fik h. ill. til Exam. art., ligeledes til Exam. phil. og til theol. Attest. 25de Octbr. 1839. Drog derpaa hjem for at hjælpe Faderen, der da var Sognepr. til Eltang og Vilstrup ved Kolding og døde 1840. 6te Octb. 1843 P. C. i Raabjerg og ord. 23de Novb. s. A. Blev 14de Octb. 1847 P. C. paa eget An- og Tilsvar f. Hundstrup, Østerild og Hjardemaal i Aalb. St. 18de Mai 1854 Præst ved Straffeanstalten i Horsens, 7de Aug. 1865 ved Straffeanstalten paa Christianshavn og 5te Octb. 1868 Præst i Gyrstinge og Flinterup i Sjæll. St. Den 26de Octb. 1865 udnævnt til Ridder af Dannebrog. Gift med Karen Marie Vesenberg, D. af Kammerraad, Stiftslandinspect. V. i Aalborg.

20. Morten Fabricius Dan Hammer, 1847—1857, født 28de Marts 1808. Faderen Johannes H., Pr. t. Besser og Onsberg p. Samsø og Provst, † 1835. Dimitt. med h. ill. Fik samme Charact. til 2den Exam. og v. N. C. til theol. Attest. 15de Marts 1837. Blev 22de Marts 1837 Missionair ved Colonien Omanak i Grønland og reiste strax derp efter at have 18 April s. A. aflagt de practiske Prøver med h.

ill. Kom 1846 tilbage og blev 5te Juni 1847 Sognepræst her i Raabjerg; 28de Juni 1857 forflyttet til N. og S. Kongerslev og Komdrup i Vib. St. Gift med Cathrine Magr. Haar, f. 1808, D. af Henrik H., Pr. t. Skjødstrup i Aarhuus St.

11. Christian Peter Sundbye, 1857—1865, Faderen Landmand i Fyen. Privat dimitt. af Kragerup med Laud.; fik til theol. Attest. N. C. 1ste Mai 1843 og h. ill. 25de Jan. 1844. Blev 23de Feb. 1853 P. C. for Gamborg i Fyen, som han fra 15de Octb. s. A. bestyrede paa eget An- og Tilsvær. 9de Septb. 1857 Sognepr. i Raabjerg og 29de April 1865 for Sønderholm og Freilev og ad int. f. Nørholm og Restrup Capel i Viborg St. Gift med Mariane Høegh, Datter af Spr. H. i Gamborg.

22. Christian Lorents Ditlev Heilmann, 1865, født 1825 paa Gyldensteen i N. Sandager Sogn i Fyen, hvor Faderen var Forpagter. 1844 privat dimitt. af Mag. Ussing med h. ill. Fik h. ill. til anden Examen og til theol. Attest. h. ill. 2. 16de Juni 1852. Blev 28de Juli 1855 P. C. for Haarby i Fyen og 2den Aug. 1865 Sognepræst i Raabjerg. Gift m. Magdalene Elise Bang, Datter af Sognepræst L. P. Bang i Haarby i Fyen.

K. Oldsager.

Det var naturligt, at siden min Interesse i de senere Aar er bleven vakt for Landets indre Historie, maatte min Opmærksomhed ogsaa blive henvendt paa Egnens antiqværiske Mindesmærker og særlig paa Sognets Oldsager, og det er vist, at hvis disse betydningsfulde Fund ialmindelighed vare blevne mere paaagtede, kunde der ogsaa i Raabjerg Sogn have været samlet et ikke ubetydeligt Antal af disse Sager; thi i Løbet af neppe 2 Aar har jeg samlet over 50 Stykker forskjellige Redskaber og Vaaben, navnlig fra Steenalderen, og der haves tilforladelig Vished om, at der tidligere er bleven fundet mange Steenredskaber og Vaaben i Raabjerg Sogn, som med Undtagelse af nogle faa, der ere indsendte til det oldnordiske Museum, ere forkomne af Mangel paa Kjendskab til og Interesse for slige Sager.

I den fjerne Oldtid har det Lavland, hvoraf Raabjerg Sogn er en Deel, utvivlsomt, saaledes som er viist i min

Beskrivelse af Gaardboe Sø¹⁾, ved et dybt og paa mange Steder temmelig bredt Vand været skilt fra Høivendssyssel, og da Steenalderens Folk af Hensyn til Naturforholdene foretrak og maatte foretrække at boe paa Øer eller ialtfald ved Kysten, var det naturligt, at disse vilde, ucultiverede Mennesker, som øiensynligt have havt fast Bebyggelse i Nabosognet Mosbjerg, ogsaa ere dragne over til Raabjerg Sogn, ja ganske vist ogsaa til den nordligste Deel af samme, der, som foran er viist, dengang var en Ø, fraskilt den søndre Deel — det senere Gaardboe Birk — ved et temmelig stort, langstrakt Vand eller Sø. I hin fjerne Tid har den nordlige Deel af Sognet strakt sig længere mod Nord, hvor Havet nu er, og maa de daværende ikke ubetydelige Skove, Havet og de temmelig store Indsøer have kunnet gjøre Fyldest med Hensyn til Betingelserne for Urindvaanernes fordringsløse Existenters. Især have disse Forhold været gunstige i den sidstnævnte Deel af Sognet, hvor Havet baade i Øst og Vest rigeligt kunde bidrage til et saadant Kystfolks Næring med sine Fisk, og er det ogsaa netop her, man finder umiskjendelige Spor af en fast Bebyggelse i Steenalderen. Paa en Plæne med et temmelig tykt Muldlag, dog uden Vegetation, som er bleven overfløiet af de vældige Sandmiler, omtrent $\frac{1}{4}$ Miil S. V. for Kandesterne og omtr. $\frac{1}{8}$ Miil fra Vesterhavet, findes nemlig flere store Dynger af Flintflækker. Disse Dynger, af hvilke der utvivlsomt findes flere under de Plænen omgivende høie Klitter og Sandmiler, ere ganske sikkert Levninger eller Affald fra Urfolkens Værksteder, hvor de have forfærdiget deres Redskaber og Vaaben. I og tæt ved Flintdyngerne har Forfatteren selv fundet flere meget brugte Tilhuggerstene tilligemed Stykker af bearbejdede, men mislykkede Redskaber, ligesom det ogsaa tyder paa fast Bebyggelse, at der saavel i den senere Tid som tidligere paa denne Plæne i Nærheden af de mærkværdige Dynger af Flintflækker er bleven fundet mange Levninger af Steensager, navnlig Redskaber f. Ex. Flintøxer, Smalmeisler, Vaaben o. s. v., tilligemed mange Spor af meget forraadnede Træstumper, som vist kan ansees for at være Levninger dels af Jordhytter og dels ogsaa af ubrugte Skovtræer.

¹⁾ Saml. til jydsk Hist. og Topogr. I. 423.

Skjøndt der endnu ikke paa andre Steder i Sognet er opdaget saa tydelige Spor af fast Bebyggelse fra Steenalderens Tid som paa det sidstomhandlede Sted, er det dog høist sandsynligt, at Urbeboerne ogsaa have havt fast Beboelse eller Ophold længere mod Øst i den nordlige Deel af Sognet, hvor der tidligere, medens Klitterne vare mere levende, er bleven fundet en Mængde Steensager, navnlig Vaaben, f. Ex. Landse- og Pilespidser. At de sydlige Dele af Raabjerg Sogn idetmindste have været besøgte af Steenalderens Folk for Jagtens Skyld, derom vidne de ikke faa Steensager, især Pilespidser, som ere fundne paa mange Steder, og som utvivlsomt godtgjøre, at der ved Kysterne af Gaardboe Sø i hin Tid er bleven udøvet Fuglejagt, hvilket tydeligt fremgaaer af, at der i en vis Afstand fra Søens ældgamle Bredder paa den udtørrede Søbund er bleven funden flere Pilespidser. Hvis Urbeboerne ogsaa have havt fast Ophold i den søndre Deel af Sognet, maa dette have været paa Høidedraget Øst for Gaardboe Sø, hvor der er bleven fundet mange Steenredskaber og Vaaben. Etatsraad Worsaae, som har viist mig megen Opmærksomhed og Velvillie og blandt andet ogsaa givet mig en Forklaring over Betydningen af de af mig i Raabjerg samlede Redskaber og Vaaben fra Steenalderen, har i sin sidste Skrivelse til mig blandt andet yttret: „Naar man overseer disse Sager ∴ de i Raabjerg Sogn fundne Oldsager fra Steenalderen, vil det ganske vist ikke kunne nægtes, at Pilespidserne spille en anseelig Rolle, og at de nok, idetmindste tilsyneladende, kunde støtte den Slutning, at Deres Egn fortrinsviis i Steenalderen havde været besøgt for Jagtens og Fiskeriets Skyld. Men paa den anden Side maa det ikke glemmes, at der i Steengravene i det nordligste Jylland, i Dysserne og Steenkamrene, foreligge utvivlsomme Vidnesbyrd om en fast Bebyggelse af disse Egne, ligesom jeg i det Hele taget fra andre Kjendsgjæringer paa Jyllands nordligste Kystegne maa ansee det for afgjort, at Steenalderens Folk fra den allertidligste Tid af have havt deres Sæde, ja maaskee endog eet af deres Yndlingsopholdssteder der. Baade Land og Hav frembød rigelige Midler til Underhold for et saadant jagende og fiskende Kystfolk som det, der har efterladt sig Affaldsdyngerne eller Kjøkkenmøddingerne, og jeg er ganske enig med Dem i, at man sikkert en skjøn Dag vil opdage Spor af disse ældgamle Fortids-

minder i Deres Nærhed. De har jo allerede opdaget store Samlinger af Flintflækker, sandsynligviis Levninger af en paa Stedet foregaaet Forarbeidelse af Steenredskaber, hvilket ogsaa er iagttaget paa en Deel andre Steder Nord for Limfjorden.“ Ogsaa Etatsraad Steenstrup, som i naturvidenskabeligt Øiemed har bereist Raabjerg Sogn, og med hvem jeg har corresponderet om Sognets geognostiske Forhold, har blandt andet i en af sine Skrivelser yttret, at der efter hans Mening ikke kan være den ringeste Tvivl om, at Raabjerg Sogn ikke alene har været besøgt, men ogsaa beboet i Steenalderen.

Det er naturligt, at Raabjerg Sogn ogsaa har været beboet i Broncealderen, og blandt de i Martørven fundne og bevarede Sager fra denne Culturperiode kunne nævnes nogle til det kongelige Museum for nordiske Oldsager tidligere indsendte Gjenstande, nemlig en Mængde 3" lange Broncecylindre, af hvilke hver enkelt er dannet af en tynd og smal sammenrullet Plade; i enkelte af disse Cylindre sidde endnu Levninger af Uldtraade, ved Hjælp af hvilke de have været anbragte tæt ved Siden af hinanden og saaledes dannet et Bælte; en opvunden Spiral af Broncetraad, 3 Stykker Tutuli, 2 store Bronceknapper, 1 smukt prydet Skjoldplade med en fremstaaende Spids paa Forsidens Midte, 1 smuk Fibula af Bronze og en Broncekniv, hvis Haandtag ender i et Hjul med 4 Eger¹⁾. Paa den sydlige Deel af Marken til Stedet Matr. Nr. 15 i Hvidemose blev for 3 til 4 Aar siden i et paa en Ager oplæst Hul funden 12 til 14 Urner, staaende i 3 regelmæssige Rader fra Vest til Øst, og over hvilke det var tydeligt, at der i Oldtiden havde været opført en lille, nu udjevnet Jordhøi, eller ogsaa have Potterne været nedgravede i en naturlig Høi. I Potterne, som vare meget skjøre, fandtes Noget, som lignede sort Muld, formodentlig forbrændte Menneskebeen. Af en lignende Høi er der funden Spor i Eiendommen Matr. Nr. 14 i Hvidemose. Ogsaa i den nordlige Deel af Sognet er der funden flere saavel hele Urner som ogsaa Fragmenter af saadanne.

I Engen, som hører til Stedet Matr. Nr. 6 i Sørig, blev

¹⁾ Jvfr. Antiqu. An. B. IV, 609 og 611. Nordisk Tidsskr. for Oldkyndighed B. III, 317.

der for nogle Aar siden, kun nogle faa Alen fra Nors Aa, hvor der i Broncealderen har været et dybt Vand, 1 Al. nede i Tørvejorden funden Stykkerne af en temmelig stor sort Potte, ved hvilken der laae nogle smaa Haandstene, sandsynligviis et Spor af den Begravelsesmaade, som Snorro omtaler i Heimskringla Ynglinga Saga Cap. 8. Da det neppe kan betvivles, at der jo ogsaa imellem denne Egns tidligste og vilde Folk maa have fundet idetmindste Smaaskjærmydler Sted, turde der vist være Sandsynlighed for, at de i Martørven fundne krigerske Attributer saavel fra Steensom Broncealderen tyde paa stedfundne Seirsoffringer, og der kan vist være grundet Haab om i en kommende Tid at opdage endnu flere og bestemtere Beviser for, at saadanne have fundet Sted.

At den oprindelig nordligste, nu tildeels bortskyllede Deel af Raabjerg Sogn har været høiere og ældre end den tilbageværende Deel af samme, er meget sandsynligt. Navnene Raabjerg og Troldbjerg tyde herpaa, og at denne Deel af Sognet, endogsaa i den sidste Halvdeel af Middelalderen har været en Ø, kan aldeles ikke betvivles, ligesom det ogsaa maa ansees for afgjort, at idetmindste denne Ø har været beboet i Steenalderen.

L. Sjeldne Ord og Talemaader.

Paa Grund af Beboernes ringe Samqvem med Fremmede bruges en Deel Ord og Talemaader, der ellers ikke ere meget kjendte i det øvrige Jylland, ligesom enkelte Ord have faaet en særegen Betydning. Da Raabjerg Sogn og Skagen have meget tilfælles med Hensyn til Sprog, er det naturligt, at der maa findes nogle af de nedenfor meddelte Ord i Olavius's Beskrivelse af Skagen p. 370—82, hvorhos bemærkes, at Betydningen af nogle af de af Olavius optagne sjeldne Ord fra Skagen, som Følge af Mangel paa practisk Kjendskab til Fiskernes Sprog, er bleven feilagtig opfattet, ligesom nogle af ham anførte Ord aldrig have været brugte i Skagen. Her meddeles kun Ord, som ikke findes i Molbechs Dialektlexikon.

Aagjanning, Brug. F. Ex. Hai ka nok faa Aagjanning te hans Peng. — *Aaisk*, huske. — *Aaling*, begjærlig efter, anvendes meest paa Kjærlighed imellem Folk, navnlig imellem Moder og Barn. F. Ex. Baaent æ saa møh aaling ætte

Muen ɔ: Moderen. — *Aarti*, morsom, løierlig. Er Skriftsprogets artig. — *Agel*, Ankel. Maa være opstaaet af en ældre Form, Akkel, der svarer til det norsk-islandske Ökkul. — *Bas*, fortrinlig. Forekommer ogsaa i andre Egne af Danmark ligesom i flere Sprog. — *Biel*, skrige. — *Daank*, overgaae, underkue, f. Ex. Hai ku int daank mæ. — *Deis*, Tørvestak. — *Demme*, stikke hurtigt, f. Ex. jage en Kniv i Noget. — *Dower*, oldn. Dagverdr, Dagmaaltid, der ellers betyder Frokost, bruges hos Nogle om Middagsmad. — *Drotte*, drenke, om Andriker og Haner. — *Duelt*, ækel eller vammel, om Mad, der er for lidt salt. Saml. dull, døsigt, træt, der bruges i enkelte andre danske og svenske Maal. — *Faalynt*, utilfreds. — *Far apaa*, reparere paa. — *Fjaalter*, Drog, Stakkel. — *Fog* 1/2 Aars Gris. — *Frynt*, Slægt. — *Gnet*, en Ubetydelighed. F. Ex. En bitte Gnet. — *Gjøn*¹⁾, tvundet eller dobbelt Uldgarn. — *Gudsmæi*, Guds Mænd, Helgene, bruges som Ed. F. Ex. De æ G. sai — sandt. — *Hink*, Sting, egentlig Hindring for Aandedrættet. — *Hjamsk*, en, et flygtigt Qvindfolk. — *Hjæhl*, Indretning til at tørre Fisk i ude. Oldn. hjall, Skur til at tørre Fisk i. — *Hotta*, næsten. F. Ex. A var hotta træt. — *Huns*, hvad. F. Ex. Huns var e do saah — sagde. — *Hæddele* — eller hæele —, saa som saa. F. Ex. De æ da noh hæele. Vel af oldn. hattr, Maade, Skik, Forhold, eller oldn. hót, en Smule. — *Jessi*, snart. — *Jywsen*, sønderjydsk yssen, i andre jydske Egne ovsen, avlelysten, om Køer. — *Klægh*, Gedeams. — *Kneih*, ælte Dei. — *Lalleker*, korte Strømper. — *Leiel*, en lang, opløben Bels. — *Lurlak*, Skjul. F. Ex. Hai ligger i Lurlak. — *Løsning*, Regel. F. Ex. De er en vis Løsning. — *Maksel*, Form, Skikkelse. — *Melder*, Mellemmad. — *Mud*. Om 8 Dav Mud, om 8 Dage. — *Mæ hærp*, knibent. F. Ex. De va mæ hærp. — *Møgen*, bevæge. — *Næl*, lille Fnatsaar. — *Ovslinger*, Østers. — *Praafekt*, storagtig eller hoven i sin Tale. Fordreielse af det franske perfect. — *Praas*, Spradebasse. F. Ex. De er i grumme P. — *Prans*, stolt. Andre Steder bruges pranse, kneise med Nakken. — *Ramliskier*, en bidsk Kjælling. — *Rustring*, slemt Veir. F. Ex. De haa vat i grumme Rustring i di Dav. — *Skóing*. F. Ex. §idde paa i tør Skóing, leve tørt eller smaat. —

1) G i Gjøn lyder som G i Gentleman.

Skøttel, stort Selskab. F. Ex. De var e grumme Skøttel. — *Slog*, et stort Mandfolk. — *Snuk*, tvinde Reb o: Tække-simer. — *Sæng*. F. Ex. Der er ien Sæng ved ham, han er upaalidelig. — *Søger*, stærk Varne. Ogsaa siges: De æ saa møh søgt ida o: lummervarmt. — *Tinninger*, Ris til Kurve. — *Trinning*, Gavtyv. — *Uskot*, slem. F. Ex. Hai æ saa møh uskot te a lyv. — *Vro*, avlelysten, om Svin.

Medens ovenstaaende Artikkel var under Trykning, har Forfatteren af to i Bispearchivet beroende gl. Bøger, i hvilke Raabjerg Kirkes Regnskaber ere førte fra 1609 til 1758, endvidere erhvervet følgende Bidrag til Sognets Historie.

At Svenskerne i 1643 som Fjender under General Torstenson maaskee ogsaa have været i Raabjerg Sogn, fremgaar muligviis af følgende Bemærkning ved Kirkeregnskabet for samme Aar. „Aff den Aarsag, at Landsens Fjende Cronenn Sueriges Kriesfolch haffde bemechtiget sig Indland och borttog Kirchernis Korn och andre Forraad huor dets fandtis, er af høi Offrighedt, betinchende Kirkens Indkomnis, Tiende och andit effterladt, saa der ingen affgift schal giffuis aff Kirchens Tiende for det Aars Affgrøde 1643.“

Indtægten af Korntiende, som tilhørte Kronen og 1658 blev Sognepræsten perpetueret mod en aarlig Afgift af 2 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg og 2 Tdr. Havre, maa i det 17de Aarhundrede have været meget ringe, hvilket sees af følgende Bemærkning, dat. 11te Mai 1697: „Eftersom Sognepræsten Hr. Enevold Lavrsen endnu beklager sig, at hand formedelst Sandflugtens continuerlig Tiltagelse og Sognets aarlige Forringelse ingenlunde kand staa ved Kirken til sin aarlige Afgift af Korntienden at svare og er derudover til sinds sig samme Kirke-Tiende plat at frasige, da kunde vi icke denne hans Resolution bifalde, saasom meerbenefnte Kirke-Tiende er ved Kongl. Bref og Fundatz til Præstens udi Raabjerg hans Kalds Forbedring lagt og perpetueret; men hafuer derimod paa Kongl. Mayts. Allernaadigst Behag endnu — 1692 gjordes ogsaa Afslag i Afgiften — forundt hannem en Tønde

Rugs Afslag paa den aarlige Afgift og derhos bevilget, at saafremt Kirkens Beholdning og Midler icke kand formedelst dends Indkomstis Formindskelse til hendes nødvendige Reparation tilstrecke, maa hende fra en anden Kirke udi Vendsyssel, som nogen anseelig Beholdning hafver, nogen Tilskud, og Forstreckning gjøres, saavidt fornøden eragtis. Hvilket Kirke-Skriveren ved indværende Aars forestaaende Kirke-Regnskab vilde lade sig være efterrettelig.

Bartholin. J. Bircherod.

Tidligere sees Kirkens Korntiende at have været bortfæstet. „sted“, nemlig i flere Aar — fra 1610 til 1622 — til en Tolder paa Skagen ved Navn Søren Rasmussen og 1632 til Anders Lauritzøn Byfoged paa Skagen, hvilken sidste betalte i „Stedtzmaal“ 7 Rigsdaler. Kirkens Indtægt 1609 var 23 Daler 2 Mk. 2 Sk. og Udgiften 16 Daler 2 Mk.; 1660 var Indtægten 49 Daler 10 Sk. og Udgiften 34 Daler 3 Mk. 2 Sk.; 1710 Indtægt 47 Sldr. 2 Mk. 13 $\frac{1}{2}$ Sk. og Udgift 17 Sldr. 2 Mk.; 1758 Indtægt 15 Daler 4 Sk. og Udgift 8 Daler 5 Mk. 8 Sk. Af det sidstnævnte Regnskab sees, at Kirken da havde en Gjæld af 380 Daler 5 Mk. 7 Sk. til Jannerup Kirke, hvilken Gjæld var stiftet til forskjellige Tider i den første Halvdeel af det 18de Aarhundrede til Bestridelse af Kirkens Vedligeholdelse, som har været meget forsømt, hvilket erfares af, at Præsten Hans Mygind i en Bemærkning til Kirkeregnskabet for 1757 har yttret: „Desuden at lade sætte Stiver til syndre og nørrer Side, saavidt Bindings-Verket af Kirken paa den vestre Ende bestaaende af 4re Fag ej med forderligste nedfalder.“ I en lignende Bemærkning fra 1758 er anført: Siden ingen Reparation efter sidste Aars Kirke-Regnskab paa Raaberg Kirke er anvendt, alt saa formoedes Kirke Eieren med allerfororderligst at lade den reparere, med mindre eendeel af den inden en føye Tiid til Jorden nedfalder og meest er befrygte for skulde skee, naar Guds tjeniste holdes i Kirken.

Af Indtægter til Kirken nævnes i det 17de og i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede Landgilde af 2 Boel, nemlig et i Raabjerg og et i Kyllsbek, Smørskyld, 3 Pund, af en Eng og Gadehuuspenge 15 Mk.

Af Kirkens Qvægtiende sees, at der idetmindste i den første Halvdeel af det 17de Aarhundrede har været holdt

Geder i Raabjerg Sogn. Af en gammel, i Forfatterens Ungdomstid endnu brugelig Børneleg, kaldet „at gjend Gjeer“, kunde med Rimelighed sluttes, at man i gamle Dage har døiet med at hytte sine Geder for Ulven.

I Kirkeregnskabet for 1718 er bemærket: „Ellers er fra Kirckernes Forsvar for de p. 59 opførte 25 Sldr. opbygged et nye Degnebolig, som staaer paa Præstegaardens Eiendom strax S. O. fra Kircken, hvilket Bolig Degnen nu beboer.“¹⁾ Samme Aar sees Kirkeengen at være aldeles ødelagt af Sand. Den ovennævnte Degnebolig med tilliggende Jordlod blev ved Klitlund Skoles Oprettelse, 1828, solgt og ligger nu under Gaarden Troldborg.

I det 17de og indtil i Midten af det 18de Aarhundrede havde Kirken en Indtægt af de saakaldte Jordefærdspenge, som betaltes med 8, 10, 12 og 16 Sk. pr. Lig, ligesom der ogsaa ved Bryllupper betaltes Penge, 8, 12 og 16 Sk. til Kirkens Lys.

Med Hensyn til hvad p. 51 i denne Beskrivelse er anført om, at Gaardbogaard har været en større Gaard, kunde det vist have fortjent at være bleven oplyst, at der omkring Gaardboe Marker, der ere Levninger af Gaardbogaards Jorder, endnu findes gamle, temmelig høie Jorddiger, som fra Gaardboe Rimme strække sig mod Nord helt op til Sovkrog Marker, hvor de have bøiet mod Vest ned til Søen. Levning af et lignende Jorddige, der ogsaa støder mod Søen, og som har dannet den sydlige Grændse for Gaardens Jorder, findes Syd for Søndergaardboe i en til Stedet Løth nu hørende Jordlod. At Gaardens østlige, nu af Sandflugt ødelagte Jorder ogsaa have været indhegnede, kan neppe betvivles.

Jeg skylder at udtale min Tak til Hr. Dr. phil. O. Nielsen i Kjøbenhavn, som under Udarbeidelsen af denne Beskrivelse har viist Forfatteren en lige saa uventet som

¹⁾ Tidligere havde Degnen boet i Stedet Matr.-Nr. 7 i Aalbæk.

velvillig og venlig Imødekommen med Hensyn til Meddelelse af nødvendige Oplysninger fra forskjellige af Hovedstadens Archiver og Bibliotheker. Ogsaa Dhrr. Professorer Etatsraad Worsaae, T. A. Becker og Etatsraad J. Steenstrup have i samme Henseende viist mig megen Velvillie og Opmærksomhed.

Flere Træk af Natmændenes Liv i Nørre-Jylland.

Af J. Kierckebye.

(Se Saml. t. jydske Hist. og Top. II. S. 204.)

Spørgsmaalet om Natmændene i Almindelighed er interessant og fortjente en udførligere og sammenhængende Behandling under Henvi-
sning til deres Forekomst andensteds (f. Ex. i England, Sverig, Norge), deres
ejendommelige Sprog m. m., saaledes som de norske Fanteforhold ere
beskrevne af Ejler Sundt. Hos os har Spørgsmaalet været Gjenstand for
Forhandling i den første Stænderforsamling i Viborg (S. Stændertiden-
den I. 578—82, 582—5, II. 990—1017), hvor der skjeldnes mellem Nat-
mændene og Glarmesterfolket, ligesom ogsaa Dorph og Goldschmidt ere
komne ind derpaa. Da Chr. V's Lov udarbejdedes, vare „Tatere“ vist
sjeldne her (jfr. 3—11—8 og 3—20); naar de alligevel næsten samtidig
med Lovens Publikation optræde i stort Antal, synes bestemte historiske
Forhold at maatte kunne paavises. De have rimeligviis optaget mellem
sig alskens Pak, deriblandt vel ogsaa nogle af dem, der vare dømte fra
deres Fred, samt søgt at tilegne sig de mindre Haandteringer (Hestegil-
den, Svinesniden, Latrinrensning, Skorstensfejning, tildels Bøddeltjeneste
— „Mestemand“ er ligefrem Bøddel, og „Rakkeren“ vist det samme).
Denne Monopolisering gennem Vanrygte modvirker Forordningen af 21de
Marts 1685 (hos Schou), der dog ikke anerkjender de paagjældende som
Tatere; af Forordn. af 24 Septbr. 1708 § 13 synes dog at fremgaa, at
man har opgivet Haabet om at udelukke disse fra Riget, og Reskripterne
af 21 Septbr. og 12 Oktbr. 1736 (i Registret til Ussing under Æressager)
vise, at man i Jylland ved Militæret ansaa Natmænd for „infame“, me-
dens man efter den borgerlige Lov ikke synes at have villet give forme-
lige Oprejsningsbreve, undtagen i alt Fald for Fredsdømte. Efterat Can-
celliet under 15de August 1835 havde indhentet Betænkninger om et
Tvangshus for Vagabonder i Jylland, foranstaltedes der (Stændertid.

for 1836 I. 579) samtidig Paagribelse i Viborg og Ringkjøbing Amter, hvorved omtrent 100 Personer indbragtes alene til Holstebro og Skive. Man søgte senere at forskaffe de Paagjældende Erhverv ved Uddeling af Bevillinger til Glarmesteri, Gjørtleri m. m. samt faste Boliger, navnlig ved Kisum i Estvad Sogn. Red.

1. Som Følge af Datidens Fordomme og mangelfulde Justits var det i første Halvdeel af attende Aarhundrede i i Landboernes Interesse at have en skikkelig Natmandsstamme etableret i Nærheden. En saadan var ikke sjelden de mere fremmede omstrefjende Bander til megen Gene, naar de øvede Udaad, skjøndt det vel almindeligt kunde ventes, at den ene Bande tav med den andens Forbrydelser. Imidlertid var det egentligt til at „flaae“ døde Heste, Hunde, Katte og allehaande selvdøde Huusdyr, man benyttede „Rakkerne“, ja endog „nygterne“*) Kalve, om endog de vare ihjelstukne, efterat være fødte. Saadant Kalvekjød skjænkedes som „uærligt“ til Rakkeren. Natmandsfolkene maatte ikke alene „flaae“**) alle hine „uærlige“ Dyr, men tillige ophænge Skindene til Tørring i Bondens Gaard, hvor denne anviste Plads, og forsaavidt jeg har kunnet fatte, især efter mine Bedsteforældres Beretninger, maatte ærlige Folk ikke berøre deslige „Bælge“ (d. e. Skind), førend de vare tørre. Som Følge heraf generede det Bonden at have saadanne „Bælge“ hængende; derfor overlod han dem oftest til Rakkeren for lidet eller intet, forsaavidt denne havde Lyst og Lejlighed til at tørre og videre bearbejde dem, eller ogsaa blev det døde Huusdyr heelt og holdent henkastet som Aadsel til Behandling af Naturen, til Luftens og til Vandets Forpestelse.

I attende Aarhundrede blev det almindeligt at anvise een eller anden Trup af Natmændene, som man kjendte lidet, og hvis Betlerier man vilde regulere, en afsides Byggeplads paa det yderste Skjel eller Hjørneskjel af Udmærkerne mellem Byerne. Naar en Trup havde vundet, eller fundet, sig en Boplads, som dens Hovedmænd fandt Behag i, saa

*) Heri Jylland kalder man Kalvene nygterne, saalænge de ikke ere fodrede med Mælk.

**) Man kaldte det at flaae, naar Natmanden krængede Skindet af saadanne Dyr; ærlige Folk „toge“ Huden af ærlige Dyr.

etablerede den sig paa sin Maade. Var Stedet tørt nok i Grunden, blev Boligen blot et Hul ned i Jorden, helst ind i Siden af en Bakke; deraf Benævnelser Kule eller Rakkerkule for alle dette Folks Boliger, hvordan de end vare opførte og indrettede. Alt det videre fornødne til Boligens Istandbringelse og Vedligeholdelse blev tiggert sammen i Nabolaget. (Som en Undtagelse fra den afsides Beliggenhed havde den store Bondeby Ildved, 1½ Miil nordvest fra Vejle, sin Rakkerkule tætved Byen).

Forøvrigt plejede hver Rakkerkule at være almindeligt Herberge for alle Omstrefere af Kasten, og det var ganske naturligt, at de holdt sig noget til hverandre, da de holdtes udelukket fra Borgersamfundet.

2. Om Rakkerkullen paa Kvæmbjerg, hvis Tomt jeg har selv taget Øjesyn, har en 80aarig Kone fortalt mig det samme, som Hrr. Justitsraad *Fløe* beretter Side 207 og følgende, kun at derværende Rakkerembedes saa regu.ære Indtægter og Forretninger maae have tabt sig meget tidligere, end Justitsraaden antyder, senest ved den gamle, kloge Niels Kvæmbjergs Død, formodentligt førend 1820.

Under denne Gamle var Rakkerkullen Kvæmbjerg bleven til et Bonde-Boel med Agerdyrkning, Udhuse og Kvæg, hvis Stuehuus laa netop paa Hjørneskjellet mellem Dejbjerg, Skjærn og Stavning Sogne. Før sin Død har den Gamle tilskjødet sin Søn den *unge Niels Kvæmbjerg* dette Boelsted. Sidstnævnte havde nok aldrig „skajet*“) eller betlet*. Han maatte dog, ligesom tidligere Faderen**), tage sig Hustru af Natmandskasten, og endnu i tredie og fjerde Decennium af indeværende Aarhundrede vilde ingen Bondefødt pleje Omgang med nogen af denne Kaste. Dog var det hverken denne Apathi eller de S. 208 berørte Grunde, som voldte Etablissementets Fald.

Som alle Rakkerkuler havde Kvæmbjerg altid været og maatte forblive et fælleds Hjem for alle Medlemmer af Kasten, idet dets Ejer hverken torde eller kunde stænge Indgangen for sit eget Folks lovløse Horder, saa meget mindre

*) Saaledes kalde Natmandsfolket selv deres Omflakken.

**) Det var eet eller tvende Slægtled længere ude, at Stammederen var født af „ærlige“ Bønder (S. 307).

som Stedets Beliggenhed var eensomt paa Heden. Hver Mand eller Kvinde af Natmandsfolket, som strejfede omkring i Nabosognene, ansaae sig for berettiget til at tage Herberge hos Niels Kvæmbjerg, naar og saa længe som Lyst eller Trang paabød, idetmindste saalænge som det indbetlede Mundforraad strakte til, eller forsaavidt som der var Huusrum, om endog ikkun i Udhusene.

Ifølge disse Anskuelser blev Kvæmbjerg saare ofte det Asyl, som de hjemløse svangre Betlersker valgte til Herberge under Barselfærd, og efterdi disse Mødre, saasart deres Kræfter nogenlunde tillode det, atter rejste sig for med den Spæde i Vuggen paa Ryggen at strejfe Landet rundt, uden at enten de selv eller Afkommet tog sig fast Opholdssted nogetsteds, saa forblev de tre Sogne som Fødesteder umærkelig Forsørgelseskommuner for en stor Mængde fremmede Natmandsfolk, efterhaanden som disse i Overensstemmelse med Lovene arresteredes for Betleri, trakteredes i Viborg med lidt Vand og Brød og endelig hjemsendtes som Fattige til Fødestavnet.

Dette gav Anledning til Proces mellem disse Sognes Fattigvæsen, under hvilken man endog rejste Spørgsmaal om, i hvad for et Kvæmbjerghuus og i hvilken Ende af samme Huus denne eller hiin, nu voxne Natmand eller Natmandskvinde var født som Barn, thi Rakkerkulens Stuehuus laae paa Hjørneskjellet; men Ladehuset var senere bygget tværs over et Sideskjel mellem Stavning og Dejbjerg Sogne, og deri sagdes de fleste at være fødte.

Endelig kjøbte de tre Sogne omtrent 1830 Boelsstedet med samt dets Jorder af Fjeren Niels Kvæmbjerg dén Yngre. Bygningerne nedbrødes, og Materialierne bortførtes; thi udsat for Overlast af Natmandshorderne, hvilke troede sig berettigede til at herske her, kunde og torde ingen Bonde beboe dette Sted.*)

3. Ved de to Niels Kvæmbjerger ville vi endnu dvæle lidt.

Den ældre havde en skøn og gavnlig patriarkalsk Betydning for sit Folk i en viid Kreds. Hos Omegnens Bøn-

*) Saaledes fortaltes alt af Bønderne deromkring, medens jeg 1838—42 var Skolelærer der i Nabolaget.

der gjaldt han for Mester i adskillige hemmelige Konster, som at „vise igjen“ og deslige, og naar betænkes de Snese blandt Almuen omstrefjende Natmændsfolk, der altid stod til hans Tjeneste som Haandlangere, saa vil det indsees, at han meget let kunde erhverve og beholde saadan Anseelse. Hvorvidt eller hvorlænge Sønnen beholdt Faderens Anseelse, veed jeg ikke. Han gjaldt iblandt Bønderne for en skikkelig Mand, kun at han var af Rakkeræt. Efter Salget af Kvæmberg blev hans Skjæbne saare tragisk. Han flyttede nogle Gange med Kone og Børn fra et lidet Ejendoms Bondested til et andet, altid betragtet og efterstræbt af sin Kaste som dens Førræder og altid tilsidesat af Bønderne som „uærlig“. Imidlertid gik det til agters for ham i saadan Grad, at han maatte søge Hjælp hos en Fattigkasse. I Efteraaret 1838 henvendte han sig personlig som foreløbig til de nævnte tre Sogne. Her lod han sig vise fra den ene Fattigforstander til den anden, fra det ene Sogn til det andet, indtil han ganske fortvivlede og aflivede sig selv. En Morgenstund fandt man ham hængende i en Lade i Skjærn Sogn.

Han beklagedes almindelig i det Sogn, hvor jeg var Lærer, og man vil heraf erkjende, hvor vanskeligt det var, endog for Natmænd med den bedste Villie, at see sig anerkjendt som Lem af den ærlige jyske Bondestand.

4. Jeg kunde anføre flere Vidnesbyrd for, hvor vanskeligt det har været for Natmandsfolk at vinde Optagelse i vor fordomsfulde Bondestand. Ikkun for følgende Familie veed jeg, at det lykkedes lettere.

Midt i attende Aarhundrede grov Oldefaderen sig ind i en meget afsides liggende Hedebakke en tre Miil nordvest fra Vejle. I Førstningen søgte Familien sin Næring ved Betleri og Glarmesteri som andre Natmænd; kun afholdt den sig fra den egentlige karakteristiske Rakkerhaandtering at „flaae“ uærlige Huusdyr. Imidlertid holdt samme Familie ogsaa sin Bopæl hemmelig for andre Natmandsfolk i den Grad, at den aldrig blev til Herberge for ret mange af disse. De Gamles Søn blev en vel renommeret Glarmester for Omegnen, og Sønnesønnen, en Halvsnees Aar ældre end jeg, var endnu Glarmester og beboede med Familie den fædrene Jordhule, men uden al Betlen eller videre Omgængelse med

sin Stamkaste, Natmandsfolket. Hans Børn søgte min Skole, hans Hule havde faaet ordentlig Tagstol med Fjelleloft og Lyngtække og forinden pænt afpudsede Vægge, tilvisse ligesaa pyntelige som andre Bønders Vaaningsstuer der paa Egnen. Ja omtrent 1830 forlængede han Boligen ved Tilbygning af nogle Fag almindeligt Bondehuus ud af Bakkesiden i det Frie.

Endnu havde Lemmerne af denne Familie beholdt den smidige, slanke Væxt, de sorte Haar og Øjenbryn samt flere Natmandstræk, men hørte ugjerne Tale om, hvad Æt den var oprunden af.

Senere ere Døttrene og Sønnerne naaede op i vor almindelige Bondestand.

5. Følgende Træk af „Kjeltringlivet“ var jeg selv for det Meste Vidne til.

Det var en skjøn, frostklar Vinterdag efter Nytaar 1809; da kom allerførst en Glarmester til Byen Dyrvig i Hovn Sogn, Ringkjøbing Amt, og fik Beskjæftigelse ved de Vinduesruder, hvis Mærker efter Jule- og Nytaarsløjerne vare for luftige til at beholdes længere end højst nødvendigt. Snart derefter ankom den egentlige Natmandstrup, som Glarmesteren var løben fra paa den milestore Hede mellem Folding og Dyrvig. Truppen indeholdt fire Kvinder med en Deel Børn, samt to eller tre voxne Karle. Disse sidstnævnte søgte strax til den forbifydende store Aa, og nogle større Børn medfulgte; men Kvinderne vendte sig med de smaae Børn til Byen for at betle. De to af dem havde Vugger paa Ryggen med deres Spæde, og den ældre af dem havde desuden en lille ved Haanden, en tredie ældre havde blot eet Barn med sig, men den ældste af de fire havde slet ingen. De fordeelte sig til Gaardene i den lille By, men passede dog hver især at besøge alle Gaarde, ved hvilken Lejlighed ogsaa det Barn, en Moder havde ved Haanden, vidste at udbede sig sin egen Almissee. Hvergang disse Fruentimmer mødtes paa Gaden, blev der en kort Samtale, der lød i vore Ører som en Storkekneben ved Sommertide. Forørigt vare de meget vevre og saae ganske lykkelige ud, saasomt de vare i fri Luft, hvorimod de mesterligt forstode at skabe sig højst nødtrængende inde hos Huusmødrene. Det yngste, neppe tyve Aar gamle Fruentimmer hoppede

omkring paa Gaden, let som et Lam, dog med sin Vugge paa Ryggen. Jeg saae hende gribe den Kone om Livet, som havde Barn baade paa Ryggen og ved Haanden; hun kaldte hende Moder og svingede hende nogle Gauge rundt paa det skjønnne Sneelag med Sang og Latter, idet hun fremviste et usædvanlig stort Stykke Flæsk, som min Madmoder, rørt over hendes Skjønhed og Ungdom, nylig havde givet hende.

Efter tilendebragt Hjem søgning hos Byens Familier lejrede de sig lidt sydligere end Broen og Aaen, nordenfor hvilken Byen laae. Herhid samlede ogsaa Truppens Fiskere sig. Man gjorde Ild paa i en Digegrøft, og et Fælledsmaal tid tillavedes, formodentlig af det, som var fanget i Aaen og sammenbetlet i Byen. Hvad der endnu maatte mangle til dette Maaltids Tilberedelse, som Brændsel, Salt, Fløde osv. blev sammenbetlet efterhaanden af Fiskerne, som ellers ingen Almisse havde faaet, navnlig af de større Børn, som havde været med ved Fiskeriet. Ikkun saare ubetydeligt havde dette indbragt mere end en skudt Vandfugl, hvis Fjer jeg saae dem fylde i en liden og udtømt Meelpose, som skulde lægges een af Diemødrene paa Brysterne.

Bagefter dem alle kom en gammel Natmandskvinde rokende til Byen under megen Stønnen. Hun gjennebetlede ikkun de tre nærmest ved Broen beliggende Gaarde, og med sin knebrende Stemme fortalte hun, at hun var Bedstemoder til den unge og lystige Moder, at hun var meget svag og træt, og at hun ingen Hvile eller varm Mad ventede sig ved Broen; thi saasart som hun ankom der, vilde hendes Folk være færdige til at begynde Bortrejsen over den store Hede til Gundesbøl, og saa maatte hun strax med dem; ja de maatte endog atter løbe fra hende, for at komme betids nok til Byen og bestille Nattely der, inden det blev mørkt; hun fik da at komme bagefter, naar hun kunde. Derhos beklagede hun sig over at være døbt i sin Tid, da i andet Fald hendes Nød havde været nem at ende. „Hvorledes det?“ spurgte min Madmoder. — „Saaledes,“ syarede hun, „at enten jeg selv eller een af mine Folk kaster mig i Aaen, nu da jeg ikke længere duer til at „skaje“*). Saaledes havde hun seet dem ende hendes udøbte Moders Alderdoms Byrde; men efterdi hun nu engang var christnet, ansaae hun sit

*) Løbe omkring paa Betleri.

Liv for saa meget mere værd, at hverken hun selv eller andre voldelig kunde ende det uden storlig at forsynde sig. Ved yderligere Fritten erfarede vi, at hun ogsaa holdt Tyveri af døbte Folk for Synd mod den Alvidende; men hun vilde ikke udtale sig om, hvorvidt hun ansaae saadanne Forbrydelser udøvede af Udøbte for straffbare hos Gud. Hun kaldte sig Faster til gamle Niels Kvæmbjerg.

6. I Natmandsfolkets bedre Tider, midt i forrige Aarhundrede, vare de ikke alle fattige Betlere. Enkelte af dem kjørte velklædte omkring mellem Herregaardene og udførte Natmandsarbejde for Betaling, til hvilket Arbejde Priveterenes Rydning ogsaa almindelig henregnedes. De kjørte i ret pæne tohjulede Karrer, bespændte med en enkelt Hest. (Saavidt jeg veed, existerede der et Lovbud, som forbød dem at kjøre med to Heste). Disse Natmænd kaldtes da Mestermænd, og de førte ofte en Dreng med sig som Tjener og til det skidneste Arbejde.

Engang afkjøbte min Bedstefader en saadan, som hed Hans, hans ret gode Hest. Denne maatte Hans først føre til næste militære Station, hvor en Fane blev svunget over Hesten, hvorefter Fændrikken, som under Forsigtigheds-Ceremonier først tog imod Hesten af Natmanden, ombyttede dens tidligere Grime med en gammel Rytterhestegrime. Saaledes fik min Bedstefader Hesten overleveret, som først nu ansaaes for saa „ærlig“, at den maatte berøres af almindelige Folk.

Paa en Rejse traf min Bedstefader siden den samme Natmand i en Kro, og som tidligere Bekjendt hilsende ham ham: „Goddag, Mester Hans!“ Dog, saadan Hilsen passede ham nu ikke længere, og han svarede med Følelse: „Ikke meer *Mester Hans!* thi nu har jeg faaet min Ærligheds Kongebrev“, hvortil min Bedstefader ønskede ham til Lykke, tømte et Glas med ham*), og Fejlen var rettet.

Det var just i de Tider, da adskillige Natmænd tilkjøbte

*) De „uærlige“ Folk eller Natmandsracen holdtes, liig levitisk Urene, for saa udsondrede eller lavtstaaende under Samfundet, at end ikke den fattigste Hovbonde turde berøre dem eller noget, som de nylig havde haandteret, langt mindre spise eller drikke sammen med dem. (See Fløe, Side 207).

sig Frigjørelse fra den Æresløshed, de som Ætlinge af Tatarer og tillige for deres Levemaades og Beskjæftigelses Skyld vare betyngede med. Vedkommende erholdt ved saadant Kjøb et Kongebrev som Vidnesbyrd for, at de havde tilkjøbt sig almindelig Borgerret i Samfundet, imod at han afholdt sig fra sin forrige Levemaade og sine tidligere Omgangskredse blandt Natmændene.

7. En veludrustet Kjeltringmand var omtrent saaledes udstyret i min Barndom: Klædedragten af gammelt Bondesnit, som var betlet sammen, syntes varm nok, men var dog *udvendig* saa pjaltet, lappet og broget, at man vanskelig skjønnede, hvilket det oprindelige Stof havde været. Han havde en Rygpose, en Sidepose ved hver Side og en Tægepose i Hænderne, foruden een eller to Stokke. Istedetfor Rygpose havde han ofte en Glarkiste, og istedetfor den ene Stok en Anglestang („Medegai“) paa Skulderen. (Skydegevær i Kjeltringhænder vare Bønderne en Vederstyggelighed.)

Kjeltringekvindens Udstyr var et Sidestykke til Mandens, kun at hun ofte havde en Vugge med Barn der, hvor han bær sin Glarkiste, og at hun var ringere forsynet med Stokke, hvorimod hun ofte saaes med Strikkestrømpe i Hænderne. Hertil og da deres Klæder gjerne vare baldyrede med allehaande Lapper, paasyede med hvidt eller sort Uldgarn, behøvede de en Deel heraf. Ulden tiggede de sig til; men jeg har aldrig hørt noget om, at nogen af dette Folk forstod ordentligt at spinde paa en Røk eller havde Rolighed dertil. Desuden skjøttede Bønderkonerne nok ikke ret meget om at betroe dem Rokken og endmindre om at have dem siddende i deres Stuer. Derimod har jeg seet dem paa den vilde Hede spinde saaledes: En Trup af begge Kjøen og alle Aldere havde lejret sig en skjøn Sommerdag, og spandt Uldgarn paa Haandteen. Enhver, der spandt, havde sin ganske raa Ulddyng sammenpakket ved en derpaa lagt flad Steen, idet han eller hun med den ene Haand under Spindingen udtrak og ordnede Ulden for den tvindende Teen; denne var en dertil passende krumvoxet Lynggreen, et godt Kvarteer lang, med en Spalte i Yderenden, hvorigjennem den tvindende Traad naaede ud under Arbejdet til Ulddyngen. Den Haand, som da førte Haandteen, d. e. Lynggreenen, gav

denne en omkringsvindende og udtrækkende Bevægelse, hvorved Traaden baade snoedes og lod sig trække i Længden udaf Ulden, som den anden Haand dertil ordnede og ledede. Hvergang Traaden var bleven 6 til 10 Tommer lang udenfor Endespalten paa Grenen, maatte Spindingen ophøre, medens Spinderen vikiede den om Midten deraf, hvorpaa Arbejdet fortsattes. Saaledes anvendtes hver Green, indtil Garnet om dens Midte gjorde den mindre let at svinge omkring, eller indtil Nøglet der var af en Valnøds Størrelse. Spindemaaden er let som simpel, bare man har seet den engang. Efterat begge Lyngender udenfor Nøglet vare borttagne, gjemtes dette, og en anden passende Lynggreen opsøgte og benyttedes, dersom man vilde fortsætte. Var en Natmandskvinde forsynet med et Forraad af saadanne Smaanøgler, laante hun en Spiderok hos en føjelig Bondekone, paa hvilken hun i kort Tid kunde tvinde sig dette enkelte Uldgarn sammen til tvundet Sy- eller Strikkegarn, der kunde blive ganske brugeligt, endog paa denne Maade tillavet, naar Vedkommende forstod deres Kunst.

Mellem begge Kjøns Klæder saaes flere posedannede Lommer, og i Kvindfolkenes oftest opkiltrede Skjørter havde de Plads for mange Smaaposer. Hvormange Gjemmer de end havde, gjemte de dog ofte Flæsk, Uld, Brød, Meel, Smørstykker, Gryn og Kjød mellem hinanden, hvilket vi næsvise Drengene ikke saa sjelden fik Syn paa.

Der hørte ogsaa en Griis, vel ogsaa en liden Hund, til en Natmandstrup. Til fælleds Afbenyttelse for Mennesker og Dyr medførtes da tillige en liden Spand eller Støbejerns-potte, hvori der samledes Mælk og anden flydende Mad til fornøden Drikke for gamle og unge, for Mennesker, Sviin og Hund. (Mueligt, det er ikke enhver af Læserne bekjendt, at en Griis kan afrettes til at kjende og følge et omstrejfende Menneske ligesaa nøjagtig som en Hund.) At Grisen slagtedes og fortæredes ved Lejlighed i een eller anden Rakkerkule, var i sin Orden; men Hundekjød har dette Folk neppe spist i indeværende Aarhundrede.

8. En Begivenhed med Taterne i Dørup. I Dørup, en By i Skanderborg Amt, vare først i forrige Aarhundrede Stuehusene byggede i hinanden med Enderne, saa at venlige Naboer kunde besøge hverandre gjennem en Forbin-

delsesdør i Væggen for hver en Families Endeværelse uden at behøve at gaa udenom under den frie Himmel.

I disse Ufrihedens og Markfælledsskabets Tider skattedes Bylav og Nabohjælpsomhed meget højt. Dette Sammenhold styrkedes og nødvendiggjordes baade ved den svagere Justits og derved, at alle Jordbrugere i een By vare nødte til at dyrke deres Marker hovedsagentlig paa samme Maade, at have deres Kornavl sammen paa een Strækning af Bymarken, deres Græsningsmark med Kvæget paa en anden, deres Højbjergning paa en tredie o. s. v.

Det hændte sig da en varm Julidag, medens Byens arbejdsdygtige Befolkning var beskjæftiget paa fjerntliggende Enge, og adskillige halvvoxne Drengene „vogtede Dyrene“ (d. e. vare paa Post med Stokke og Skralle ved Byens grønne Kornmarker for at bortskræmme Hjorte, Raadyr eller Vildbasser, naar de nærmede sig Kornet), at disse Drengene saae en Trup Tatere nærme sig Byen. Hurtig løb een af Drengene hjem at varsle Faren. Kun Børn og magtesløse Oldinge vare hjemme og derfor saae man den voldsomme Betlerhordes Ankomst imøde med megen Bekymring og tog foreløbig sine Forholdsregler.

Først lukkedes, laasedes og stængedes Byens gennem hele Bylængden løbende Stuehuse*) Udgangsdøre, der vare af stærke Ege-Planker og bestod efter gammel Form hver af to, nemlig en Nederdør, som lukkede for de fire, fem eller sex Kvarteer af Dørkarmens nederste Vide, og en Overdør, som ikke alene lukkede for det øverste af denne Aabning, men tillige var forsynet med en Forlængelse nedad indenfor den øverste Rand af Nederdøren, saa at denne ikke kunde oplukkes udenfra, forinden Overdøren først var aaben. Da alle disse Ydredøre vare bedst muelig stængede, hvormed de tilstedeværende Gamle og Bedsteforældre havde fornødent Tilsyn, aabnedes alle indre Kommunikationsdøre

*) Det var formodentlig sjældent, at en heel stor Bys Familier boede saaledes under eet langt Tag. Imidlertid har jeg kjendt en anden stor By, hvis Kornlader ligeledes vare sammenbyggede, hvilken By først i dette Aarhundrede erholdt en sørgelig Mærkværdighed derved, at hele dens lange Kornlade fortæredes ved Ildsvaade paa engang. — Det var meget almindeligt i Hoveriets Tider, at to Familier — helst to Halvgaardsfæstere — „boede under Tag sammen“, som de kaldte det.

i det lange Stuehuus fra den ene Ende af Byen til den anden, og strax derpaa viste sig de frygtelige Gjæster.

Først fordeelte Taterne sig til forskjellige Gaarddøre; men da de fandt dem lukkede allevegne, samlede de sig mere og mere for at gjøre Vold og bryde ind. Men overalt vare de raske Børn tilstede med Stokke, Ildtænger og Brødknive, med hvilke de trakterede hver en Taterhaand eller Finger, som ragede ind gennem Dørspalterne for at løfte Dørene af Hængslerne.

Formodentligt bemærkede Belejrerne snart, hvor svag en Garnison de havde at bekæmpe, og de bleve desmere dristige og paatrængende. Dog lode Børnene sig ikke skræmme til at kapitulere, end ikke da ogsaa de smaae Bøndervinduer begyndte at klirre for Taternes tykke Stokke og mørkebrune Næver. Nøden gjorde opfindsom, og snart lærte man at forsvare sig med glødende Vaaben, med Ildtænger og deslige, glødede i Skorstenenes Ild, og da Brødknivene fandtes utilstrækkelige til Vindueshullernes Forsvar imod de veløvede Tater med de længere Knive, opsøgte paa Lofterne gamle Leer til Forsvarsvaaben for de stærkere Børns Hænder.

Overalt, hvor Voldsmændene trængte paa, var den fornødne Mængde af Garnisonen tilstede til Forsvar; thi indenfra kunde de altid see gennem Vinduerne, hvorhen den stormende Hovedstyrke vendte sig; indvendig kunde de gennem de aabne Døre løbe ligesaa hurtigt fra den ene Byende til den anden, som Angriberne derude gennem Porte og Gaardspladse, og allevegne havde de ved Kjøkkernes Arner siddende Oldinge gloende Ildtænger, Leer eller Forker i Beredskab.

Disse Stormløb varede dog ikke ret længe; thi de Belejrede havde, saasomt de anede Faren, afsendt Bud ud i Engene efter Forstærkning. Da denne kom i Form af en stærk Bondekarl i Spidsen for tre af Byens Huusmødre,*) fore de brune Tater iilsomt til alle Sider som en Flok Brokfugle, naar Duefalken gjør Indhug i Flokken. Ingen Tater vovede denne Dag at bie efter Almisser.

Saaledes fortaltes i Hovedsagen dette Angreb af min

*) De tre Huusmødre havde paataget sig at uddele Almisser til Taterne fra alle Byens Spisekammere, for at Truppen des snarere kunde expederes og Arbejderne vende tilbage til Højbjergningen.

Svigerfader, hvis Bedstemoder havde været iblandt Dørups, hendes Fødebyes, Forsvarerinder og endnu som Oldkvinde havde havt et Ar paa højre Arm at fremvise som Mærke efter een af Taternes Knive.

Min Bedstemoder, født mellem 1720 og 1730, huskede om de ægte brune Taterer ikkun Følgende: En liden Trup bad hendes Moder om Tilladelse til at tage en død Kalv, som de saae henslængt i Gaardens Toft. Da de kom derhen og fandt, det var en død Hund, medtog de ikkun Bælgen, men lod Kroppen ligge. Ellers plejede de at æde Kjødet af Hunde og Katte ligesaavel som af Heste.

Engang — fortæltes der — sad en Taterkvinde, som nyelig havde gjort Barsel, paa en Bondekones Arne og indgned sin Spæde med Fedt for en stor Ild, for at den kunde blive ret bruun. Da Stakkelen gispede og vansmægtede under Kuren, løb Moderen ud og kastede den i Gadedammen for at drukne den. Paa Bondekonesens Bebrejdelse desaaarsag svarede Tateren: „Aa, Mutter! Dette Barn duede jo inte.“

Endelig gaar dette mærkelige Folkeslag nu op i vor Bondestand og faaer sig faste Ejendomme. Derfor er det vel paa Tide, vi føre saadanne Træk til Skildring af dets Ejendommeligheder paa Papiret. At attende og nittende Aarhundredes Natmænd for det meste nedstamme fra syttende og attende Seculums Taterer, betvivler Ingen. Men disses Herkomst synes usikrere. Dog — kunne de ikke retvel nedstamme fra de nomadiske Tartarer ved det sorte Havs nordøstlige Bredder? — I sextende Aarhundrede bleve jo disse Tartarer saa overordentligt haardt hjemsøgte af Russerne og deres tyranniske Hersker, Lærer og Omstøber, Ivan 2den, at de ganske naturligt kunde have sendt flygtende Nomadefolk ind i Europa.

Mig synes, at vore Tateres og Natmænds Hang til Nomadeliv og Lyst for Hestekjød og flere af os forsmaaede Kjødspiser, hvorved de bleve os saa modbydelige, kunde pege paa saadan en Nedstammen.

Af Ribe Bys Tingbøger fra Slutningen af det 16de Århundrede
til Skildring, dels af Retsvæsenet, dels af Sædorne
og Tilstandene på den Tid.

Af J. Kinch.

1. En Mordsag.

Denne Sag er ikke af Betydning ved de Personer, som den nærmest angår; men der er enkelte Omstændigheder ved den, som give den megen Interesse med Hensyn til Skildringen af en ældre Tids Retsvæsen. — I første Del af dette Tidsskrift har jeg givet en Skildring af Rådmand Anders Sørensen Klyns Levnet. En af denne Mands Svende, hvis Navn ikke engang findes angivet, blev 1580, rimeligvis en af de første Dage af Juli Måned, funden død i en af-sidesliggende Del af Ribe Bys nordlige Forstad, i Egnen af St. Peders Kirke, udenfor Plankeværket til Mads Kocks Toft. Mistanken for Drabet faldt på en Mogens Pedersen Markmand, uden at det efter Tingbogen kan oplyses, hvad der har givet Anledning til denne Mistanke. Man ser kun, at han var den Første, som henledte Opmærksomheden på Drabet, idet han var kommen hen til en Hyrdedreng, som vogtede Svin i Nærheden, og havde opfordret ham til at gå hen til den Karl, som lå der, og se, hvad der skadede ham. Da Drengen kom tilbage med den Beretning, at Hatten lå for Karlens Mund, og at Fråden stod ud af Hatten, men at

han ikke havde turdet røre ved ham, sendte Mogens Drengen igjen hen for at undersøge, om Karlen åndede, hvorpå Drengen bragte den Besked, at han var død. Unægtelig kunde der være noget Mistænkeligt ved denne Opførsel af Markmanden; men andre Grunde til Mistanke må dog vel være komne til.

Da Efterretningen om det begåede Drab kom til Anders Sörensens Hjem, har han rimeligvis ikke selv været hjemme; thi hans virksomme og uforfærdede Kone fik 2 Borgere til at følge ud med sig for at se til den Døde. De så da, at denne var blå i den ene Tinding af et Slag; men den nærmere Undersøgelse foregik først, da Anders Sörensen selv kom til med en Bartskjær, Kristen Thomsen Hegelund, og endnu 3 Borgermænd. Den udviste, at Karlens Brystben var knust. Vidnesbyrdene herom aflagdes på Tinget den 5te Juli. Markmanden, som imidlertid var bleven fængslet, stod til Vedermålsting og hørte på dem. Ved samme Lejlighed oplystes det, at man også i dette Tilfælde havde anvendt den såkaldte Båreret, om hvilken man kan se disse Samlingers 1ste Del, S. 291 fl.¹⁾ Rimeligvis er Prøven foregået ved den Dødes Begravelse, som skete på St. Peders Kirkegård, uagtet denne dengang kun ved særegne Lejligheder plejede at benyttes til Begravelsesplads. Idetmindste ser man, at Mogens Pedersen blev hentet ud af Fængselet for at overvære Begravelsen, og at man ved denne Lejlighed lod den ovennævnte Hyrdedreng påsige („te“) ham det, som var foregået mellem dem den Dag, Mordet var begået. Umiddelbart derefter er rimeligvis den omtalte Prøve foretaget, hvilket foregik således, at Mogens måtte lægge sin Hånd på den Dødes Kindben og samtidig rimeligvis aflægge en sådan Ed på sin Uskyldighed, som ved slige Lejligheder plejede at aflægges. (Se ovenanførte Sted i 1ste Del.) Her fik dog Prøven et for den Anklagede uheldigt Udfald, idet Blodet, såsnart han lagde sin Hånd på den Døde, begyndte at flyde ud af dennes Mund. Mogens mente rigtignok, at dette måtte være kommet deraf, at han havde lagt sin Hånd for hårdt på den Døde, ligesom han overhovedet bestandig påstod, at han var uskyldig i Mordet; men denne såkaldte Gudsdom har dog vistnok ikke gjort

¹⁾ Navnet Båreret har jeg dog ikke fundet anvendt her i Byen.

ringe Indtryk på Tovsmændene. Det kan heller ikke negtes, at Mogens havde bestyrket Mistanken imod sig ved sin Opførsel efter sin Fængsling, dels ved et Forsøg på Udbrud, dels ved at tilbyde sig til at være Byens Bøddel og til at lade sig brændemærke på begge Kinder, når han måtte slippe for denne Sag. Rimeligvis har Byen netop manglet en Bøddel og måske ikke haft så let ved at få Nogen til denne Bestilling. Man må dog ikke tro, at det hørte med til Bøddeltjenestens mange Ubehageligheder, navnlig i de Tider, at Vedkommende skulde brændemærkes på Kinderne; men Mogens har udentvivl tilbudet at lade sig behandle på denne Måde, for at Byen kunde have nogen Sikkerhed for, at han ikke løb bort, såsnart han kom på fri Fod.

De 12 Tovsmænd, som bleve udnævnte til at afsige deres Kjendelse i Sagen, have rimeligvis i Hjærtet følt sig overbeviste om den Anklagedes Skyldighed, men dog tillige måttet erkjende, at der manglede sikre Beviser imod ham. De vare i denne Sag de såkaldte *Tovsmænd ved Nørreport*, nemlig de 12 Borgere, som vare bosiddende nærmest indenfor Nørreport, og som måtte sværge i alle Sager angående Sår og Drab, som vare begåede nordenfor Byen, men indentor dens Frihed, i Overensstemmelse med Byrettens Bestemmelse om, at Kjendelsen skulde afsiges af de 6 nærmeste Naboer på begge Sider af det Sted, hvor Forbrydelsen var begået. Disse Tovsmænd søgte nu i denne tvivlsomme Sag at vælte en Del af Ansvaret fra sig derved, at deres Formand, Jens Pedersen Skomager, den 9de Juli på Tinge lod udnævne 24 Mænd, til hvilke såvelsom til Borgmestere og Råd, begge Fogderne (Byfogden og Herskabsfogden) og så mange andre Borgere og Almue, som den Dag søgte Tinget, han på menige 12 Tovsmænds Vegne ved Nørreport gjorde det Spørgsmål, „om de ikke haver hørt Rygte og Tidende, at Mogens Pedersen, som sidder i Bøddelshuset, er skyldig udi den Karls Død, som lå udenfor Mads Kocks Toft. Dertil svarede de Dannemænd allesammen, den ene med den anden, så mange som idag nærværende inden Tinge tilstede vare, at de have vel hørt, at Mogens Pedersen skal være skyldig udi fornævnte Karls Død.“

På disse Bevisligheder — idetmindste findes ingen andre indførte i Tingbogen — afsagde Tovsmændene Tirsdagen den 12te Juli følgende Kjendelse: „Og efter de Vidnesbyrds

Lydelse og Rygte og Tidende, de haver hørt for dennem, da vidste de ikke rettere, end at de svore Mogens Pedersen Markmand fra sin Fred og rette Banemand at være til den døde Karl, som lå død ude ved St. Peder, udenfor Mads Kocks Tofts Plankeværk.“ Kun 8 af Tovsmændene vare tilstode og aflagde den Dag Eden; af de 4 øvrige, de såkaldte Udsætningsmænd, findes kun den ene senere at være tiltrådt Eden, idet han „den 30 Augusti 1580 svor lige som de andre.“

Selve Tovsedens antyder tilstrækkelig ved sin Form Usikkerheden i de Kjendsgjæringer, hvorefter der var dømt. Det kan ikke negtes, at det var noget letsindigt, at dømme en Mand fra hans Fred, væsentligt på Grund af Rygter. Øvrigheden synes også at have haft Betænkelighed ved at bringe Tovsmændenes Kjendelse mod Mogens Pedersen i Anvendelse; thi 4 Dage efter Tovsedens Afsigelse, altså den 16de Juli, spurgte en af Rådmændene, Oluf Thomsen, ham tydelig på Tinget, om han, siden han ofte havde begjæret at være „til Munds“ med Peder Sørensen, da vidste med Rette, at denne var skyldig i det begåede Drab, og opfordrede ham tillige til, hvis han selv var uskyldig, da at „gjøre sin Undskyldning“ (bevise sin Uskyldighed). Mogens Pedersen vidste ikke, at Peder Sørensen var skyldig, men kunde kun sige, at de vare fulgte ad ud til den Døde. Endnu den 1ste September blev der taget et Vidnesbyrd i Sagen, som ikke findes fremført på Tinget for nu, nemlig det om Mogens Pedersens ovenfor fortalte Sammentræffen med Hyrdedrengen, som udentvivl er den samme som Peder Sørensen. Hvorledes det egentlig har forholdt sig med denne Oprøpelse af Sagen, efterat Tovsmændene engang havde afsagt deres Ed, ved jeg ikke, da der hverken i Ting- eller Rådstue-Bøgerne findes Mere om Sagen, og ligeså lidt kan jeg sige, hvad Resultatet blev for Mogens Pedersen; men Sagen har vel været mindre farlig for ham, da der ikke ses at være optrådt nogen Eftermålsmand af den Dødes Slægt, hvem det kunde interessere at søge Hævn over ham.

2. En Sag om Helligbrøde.

Uagtet den Ærefrygt for det Hellige, som Catholicismen i Almindelighed med Held, om end ikke altid på den rigtigste og sandeste Måde, vidste at indgyde Folkene, var

der dog Lejligheder, ved hvilke man ligesom for Øjeblikket slog sig løs fra denne Ærbødighed og gjorde selve Kirkerne til Skuepladse for Optrin, som nu forekomme os lidet passende til Stedets Hellighed. Jeg tænker herved på Midalderens såkaldte Narrefester, ved hvilke selve Gudstjenerne karrikeredes, og på Opførelsen i Kirkerne af Skuespil, som vel skulde forestille Optrin af den hellige Historie, men hvori der ofte indblandes en meget rå Spas. Ligeledes beskylder man jo ofte endnu Katholikken for at medbringe temmelig verdslige Tanker i Kirken. — Det er dog vistnok et stort Spørgsmål, om vore lutherske Forfædre i det 16de, 17de og tildels også i det 18de Århundrede med Hensyn til Ærbødigheden for Guds Hus og Iagttagelsen af en sømmelig Opførelse i det havde gjort noget Fremskridt fremfor deres katholske Fædre. Uagtet den strenge Religiositet og Kirkelighed, som dengang, navnlig da i det 16de og 17de Århundrede, var så aldeles fremherskende Tone, og uagtet vi i Regelen vistnok ikke bør antage, at disse Egenskaber vare skrømtede, hvor vi se dem fremtræde på så smuk en Måde, som det virkelig ofte var Tilfældet, så er det på den anden Side undertiden, som om der intet Spor havde været af Ærbødighed for de hellige Steder eller endogså blot af Sands for, hvad der i denne Henseende var sømmeligt.

Det Exempel på Uorden i Ribe Domkirke af den aller værste Art, som jeg her vil fortælle efter Tingbogen, kommer første Gang for i denne den 29de April 1580, da Mag. Jakob Madsen, Sognepræsten ved Domkirken (den bekjendte senere Biskop i Fyn Jakob Madsen Vejle), Hans Kristensen Bartskjær (nævnt som Forfatter i Nyerup og Krafts Litteratur-Lexikon) og 2 andre Borgere fremtrådte for Retten og vidnede, at de den foregående Mandag, da de med andre Dannemænd „gik og spadserede“ i Domkirken, havde bemærket en Sammenstimlen af Degne (større Disciple af Latinskolen) „ved den Stol i Biskop Ivers (Muncks) Kapel“ (i Domkirkens sydligste Sidegang; selve Stolen kaldes i samme Vidnesbyrd også Biskop Ivers Stol). De gik hen til Degnene og spurgte dem om, hvad der var på Færde, og disse fortalte dem da, at Hans Jakobsen Møller havde været inde i Stolen i Selskab med et Kvindfolk. Denne Hans Møller, som her nævnes, var Forpagteren af den daværende Kongens Mølle her i Byen; som en af Byens vær-

ste og ræste Slagsbrødre har jeg omtalt ham i dette Tidsskrifts 1ste Bind. Fruentimret var hans Tjenestepige, Karen Pedersdatter, født i Brande Sogn. Hun mødte næste Dag for Retten og afgav følgende Forklaring:

„At then tiidt, for^{ne} Hans Møller stoidt och loedt sit „vandt y then første stoell, hand gick udij, effther hand „kom y kircken, och hun gick meth hannem, Tha stoidt „hun fraa hannom och snackedt meth Staffen mallers daater och gamell Anne Smedekones daater barn.“

Hvad der således måtte betragtes som indrømmet, er allerede en ubegribelig Usømmelighed; men Pigens Udsagn indeholdt neppe den fulde Sandhed; thi den 2den Maj mødte 6 „Skolens Personer“ (Skoledisciple) for Retten og vidnede alle ved deres Helligånds Ed, Sjels Salighed og oprakte Fingre i fuldkommen Overensstemmelse med den første blandt dem, Peder Christensen Bøffuel, hvis Forklaring lød således:

„Adt then neste Mandag for S. Woldburg Dag nu sidst forgangen skeede thet sig saa, som handt gick y vor Frue Kircke och spasseredtt, Tha saae handt, huor en quindfolck stoidt uden vedt Bisp Ifuers stoell, och som hand gick ther fraa, kom for^{ne} Moens Nelsen, Knud Matzen, Nels Chrestensen, Ib Christensen och Peder Knudsen (de øvrige 5 Disciple) gangendes modt hannem. Saa sagde hand till thennem, adt ther stoidt en quinde vidt for^{ne} stoell. Saa ginge the strax ther om till hobe, som thet kors staar¹⁾. Tha var for^{ne} quinde gaaedt ind y for^{ne} Bispens stoell, och icke the kunde tha see hende. Saa toge the nogen stycker steen²⁾ och sloge till for^{ne} stoell, som hun vaar udti, iij slag udti en Aandefang. Medt thet same gaff for^{ne} quinde sig till synne och satte sig op y stoelen och icke the tha souge Hans møller, meden (men) siiden ther efter gick hand och quinden aff stolen.“

Efter disse Vidnesbyrd er der unægtelig megen Grund til at mistænke det Værste, og det er klart, at Sognepræsten og de Borgere, som strax, efterat dette var passeret, vare

¹⁾ I det sydvestlige Hjørne af Kirken, tæt vestenfor Biskop Ivers Kapel.

²⁾ Efter Jakob Madsens og Fleres Vidnesbyrd var det Teglsten; på Brokker af sådanne synes der således ikke at have manglet i Kirken.

komne hen til Disciplene og havde udspurgt dem om Sammenhængen, havde næret en sådan Mistanke, siden de bragte Sagen frem for Offentligheden. Noget Sikkert om Brødens Grad foreligger vel ikke; men et grovt Brud på Sømmeligheden må i ethvert Tilfælde antages at have fundet Sted i Kirken. Det Mærkeligste er dog næsten, at Disciplene blot deraf, at et Fruentimmer var gaaet ind i en lukket Stol i en afsides Del af Kirken, kunde fatte Mistanke om noget så Utilbørligt; vi nødes derved til at antage, at Kirken på den Tid har været særlig berygtet som et Sted for Stævne-møder.

Hvis der var begået nogen Forbrydelse, henhørte den efter sin Beskaffenhed vistnok under den gejstlige Ret, om ikke af anden Grund, så fordi Hans Møller udentvivel var gift. Lensmanden på Riberhus, Erik Lykke, havde derfor også som Ihænde-haver af den gejstlige Jurisdiktion taget sig af Sagen, og da Hans Møller ikke vilde (eller kunde) stille Borgen for sig, havde han ved sin Slotsfoged, Svend Bendtsen, ladet ham anholde og sætte i Fængsel på Slottet. Anholdelsen var foregået på selve Byens Rådhus, hvor Mølleren måske havde søgt Tilflugt, for at Magistraten skulde beskytte ham. Det synes også, at man i hans Anholdelse på selve Rådhuset har fundet en Retskrænkelse, uden at dette dog træder tilstrækkelig klart frem i det Følgende.

Hans Møller var fremstillet på Tinget d. 2den Maj, for at høre på de 6 Skoledisciples Vidnesbyrd imod ham. Han benyttede sig klogelig af den Omstændighed, at deres Vidnesbyrd ikke kunde siges at indeholde noget sikkert Bevis for det Værste, hvorfor han også strax efter spurgte dem og formanede dem ved deres Sjæls Salighed og Helligånds Ed til at bestå deres Sandhed for Guds og Retfærdigheds Skyld, „om de så ham handle Noget med forskrevne Kvinde til Utugtighed eller utilbørlig Vanære.“ Da de hertil måtte svare „Nej! at de ikke vidste videre derom at vidne, end som forskrevet stod,“ fremtrådte han påny og tog Tingsvidne på, at det idag var hans fjerde Ting, at han tilbød sin Lov og Værn (Tolftemandsed) for den Mummesnak, han havde hørt, skulde påsiges ham på hans Bag, hvorfor han fremæskede, om der var Nogen, som vilde sigte ham for nogen uærlige og utilbørlige Sager; han vilde da holde Fod med dem og pleje dem enten Minde eller Ret. Da Ingen

fremtrådte, optrådte han på en Måde selv som Klager, idet han gav Last og Klage på, at han var tagen her i Byen og fulgt op på Riberhus som en fangen Mand, hvorved han mente, at der var sket ham Uret. Svend Bendtsen var tilstede på Tinget og svarede herpå, idet han beråbte sig dels på det Rygte, som gik om Hans Møller, dels på, at denne ikke havde villet stille Borgen for sig.

Imidlertid var der indtrådt en Forandring, som vistnok i flere Henseender var til Fordel for Hans Møller: Erik Lykke var afgået som Lensmand på Riberhus og havde fået Århusgård med tilliggende Len istedet. Hans Eftermand på Riberhus var Albret Friis til Harriskjær (Haraldskjær). Det er noget tvivlsomt, fra hvilken Dag Lensmandsskiftet skal regnes; thi det kongelige Følgebrev for Alb. Friis til Lenets Bønder er udstedt d. 7de April og lyder på, at de skulle „svare“ ham strax, medens derimod Følgebrevet til Gejstligheden lyder på den første Maj; i Virkeligheden havde Erik Lykke fungeret idetmindste til sidstnævnte Datum; d. 18 Maj lod Alb. Friis sit „Lensbrev“¹⁾ læse på Bytinget; men Svend Bendtsen tog også strax ved samme Lejlighed Tingsvidne på, at det ikke var sket tidligere. — Jeg ved ikke, om der iforvejen har været noget Uvenskab mellem den fratrædende og den nye Lensmand, eller om det alene var Iver for Retten (og Hensyn til mulige Bøder), der bevægede Alb. Friis til at træde så strengt op; men neppe havde han tiltrådt Bestyrelsen af sit Len, förend han lod Svend Bendtsen tiltale ved Ribe Byting for Møllerens Fængsling. Allerede d. 15 Juni faldt Dommen, afsagt af den som Byfoged fungerende Regel Eskildsen og Herskabsfogden Niels Povelsen i Forening. Det væsentligste Indhold af den er følgende: Thomas Jørgensen (Slotsfogden) havde på sin Husbondes, Alb. Friis's, Vegne tiltalt Svend Bendtsen, tjennende Erik Lykke, fordi han på St. Voldborg Aften havde taget Hans Jakobsen, Kongens Møller i Ribe, på Ribe Rådhus og ladet ham opføre paa Riberhus og fængsle der ulovforbunden, og uden at han enten var greben på fersk Gjærning eller sigtet af Nogen; Indstævnte havde ladet møde for sig og påberåbt sig dels det Rygte, som gik om Mølleren,

¹⁾ Herved må dog menes Følgebrevet; thi det egentlige Lensbrev blev først udstedt d. 28 November samme År.

dels sin Husbonds Hjemmel for, hvad han havde gjort; hertil toges dog intet Hensyn, men såvel af de Grunde, som Klageren havde anført, som fordi Indstævnte havde anholdt Mølleren på Riber Rådhus uden Borgmestres og Råds eller Fogdernes Forlov, således som Ribe Stadsret formeldte, kunde Dommerne ikke finde Hans Møller så lovligen fængslet, som det sig burde. Endvidere burde den Sagefald, hvori Hans Møller muligen kunde falde før denne Sag, tilfalde Albr. Friis, og ikke Erik Lykke. Dette sidste Spørgsmål havde af den Grund Interesse for de 2 Lensmænd, at begges Lensbreve indeholdt den Bestemmelse, at de selv skulde beholde en Trediedeel af det Sagefald, som de oppebare på Kongens Vegne. — Denne Dom af Byfogden og Herskabsfogden stadfæstedes d. 17 Marts næste År af Rådstueretten.

D. 2 September 1580 afsagde Regel Eskildsen alene en ny Dom i denne Sag. Den rettedes dog ikke mod Svend Bendtsen, men mod Kristen Kristensen, Erik Lykkes Ridefoged, om hvem der siges, at han tilforn havde stået i Hjemmels Sted og havde skikket sit Hjemmelsbrev samme Dag tilstede, skjönt han ikke var mødt personlig. Hans Indtræden i Sagen tyder på, at Erik Lykke ikke har ladet Svend Bendtsen i Stikken. — Dommen lød på 40 Marks Bøder ifølge Loven, Recessen og Ribe Statsret; de skulde altså betales 3 Gange, næmlich til Bonden (den Forurettede), Kongen og Byen, hvoraf Kristen Kristensen d. 3 November „for Tingsdom“ (offentlig på Tinget) udbetalte de 40 Mk. til Bonden, og Thomas Jørgensen på sin Husbondes Befaling modtog dem på Hans Jakobsen Møllers Vegne ifølge den af denne givne Fuldmagt. Om Bøden til Kongen blev der endnu ført Strid indtil d. 10 April næste År, da Kristen Kristensen blev dømt til at udbetale også den til Alb. Friis.

Vi ere komne temmelig langt bort fra vor Hovedgjenstand, næmlich den mod Hans Møller selv rejste Sag. Som vi have set af Fogdernes Dom af 13 Juni, var denne Sag endnu ikke afgjort; men rimeligvis er dette sket på Sommerlandemodet i Varde, der holdtes 3 Dage for St. Hans Dag, — med hvilket Udfald for Mølleren (og Pigen), vides ikke; men muligvis har Lensmanden også her mere eller mindre holdt sin beskyttende Hånd over ham; idetmindste vedblev han at leve i Ribe og have Kongens Mølle i Forpagtning flere År efter denne Tid.

For at forstå det ovenfor Fortalte, må man vide, at Domkirken hver Dag stod åben fra Kl. 5 om Morgenen til Kl. 6 om Aftenen. Heraf havde altså allerede 1580 udviklet sig den Uskik, at Folk betragtede Kirken som et Slags Forlystelsessted, hvor alle Slags Folk *gik og spadserede*, hvor Skoledisciple søgte deres Morskab, og hvor mange Ting kunde gå i Svang. — Da det en Tid af Vinteren var mørkt, længe efterat Kirken var bleven åbnet om Morgenen, og en Tid, førend den blev lukket om Aftenen, stiftede efterhånden fra År 1619 af private Mænd i gudelig Hensigt 4 Lysearme i Kirken og skjænkede Kapitaler, for hvilke der skulde holdes Voxlys brændende i disse Lysearme i den mørke Del af Året Morgen og Aften. Hvis Hensigten hermed har været at forhindre Uordener og Udskejelser i Kirken, har denne Hensigt dog neppe derved kunnet opnås; thi så få Lys i så stor en Bygning synes snarere at have kunnet tjene til at lokke en Del løse Personer ind i Kirken end til at føre noget Tilsyn med dem. Domkirken vedblev fremdeles at være et Forlystelsessted, således som Johan Monrad fortæller, at der i hans Barndom, omtrent 1645, 3 Gange om Ugen var Orgelspil i Domkirken ved Lys, under hvilket Folk morede sig ved at spadserere omkring i Kirken¹⁾. Det var da intet Under, at der i den Aftentime fra 5 til 6 om Vinteren, da Voxlysene brændte, samlede sig en Del Mennesker i Kirken, og at der blandt dem var en Del, som søgte at more sig på bedste Måde, især når der Intet var, som kunde beskjæftige deres Tanker på en bedre Måde. For at forhindre denne Uorden, bestemte Biskop Lodberg 1684, at den Korsang, som hidindtil var bleven holdt mellem Kl. 2 og 3 om Eftermiddagen, for Fremtiden skulde holdes mellem 5 og 6, medens Lysene brændte. Han angiver som sin Hensigt hermed, at han derved vil afværge den Misbrug, som begyndte at indsnige sig, af den gudelige Intention, i hvilken Lysene vare stiftede, nemlig at Folk derved kunde samles til Bøn. Det er derfor hans Ønske, „at Guds Börn, som holde Guds Hus for et Bedehus, ville vide sig derefter at rette, og alle Andre, som søge at gjøre det til en Røverkule, sig derfra entholde.“²⁾ De Udtryk, som Biskoppen

1) Burn. Becker: Joh. Monrads og Rasin. Ærebo'es Autobiographier, S. 7 fl. — 2) Terpager: Ripæ Cimbr. S. 321 fl.

bruger, tyde på, at Misbrugen har været meget slem, og dette bestyrkes derved, at Terpager, i hvis Ungdom dette forefaldt, angiver, at Uordenen bestod i usømmelig Sammenstimlen (immodestæ occurrationses); Råben og Støjen, „for ikke at sige noget Værre“.

Endnu i en langt senere Tid lod man det mangle på det fornødne Tilsyn med, at alting i Domkirken foregik på en tilbørlig og sømmelig Måde. I et Bryllupsdigt for År 1748 opregnes efter en i den Tids Digtekunst ikke ualmindelig Form en Del Urimeligheder, som skulle ske, förend Brudeparrets Lykke, tænker jeg, kan forspildes; iblandt disse Urimeligheder findes også følgende:

För skal ej i Kirkens Gang
Og ved Aftenbön og Sang
Spilles Mariage osv.

Ved disse Ord sigtes vel især til Skolens Disciple, som skulde synge i Kirken, såvel ved den almindelige Gudstjeneste som ved Morgen- og Aften-Bönnen, men i dets Sted fordrevede Tiden i Kirken med Spil, uden at Vedkommende forhindrede det, og det endda således, at det var en almindelig bekjendt Sag.¹⁾ — Højst upassende var det også, at man i lang Tid tillod Boghandlere at have deres Udsalg i Domkirken under Markederne. Herpå forekommer et Exempel allerede 1599²⁾ og det vedvarede endnu i Falsters Tid i den første Del af forrige Århundrede³⁾. Det var forresten ikke blot Boghandlere, hvem man gav denne Tilladelse, for hvilken dog de Handlende måtte betale; thi d. 5 November 1612 krævede Klokkeren ved Domkirken på Kirkens Vegne på Bytinget Stadepenge af en Bundtmager i Ribe, fordi han i 3 Markeder havde haft sit Udsalg i Domkirken⁴⁾. Med Hensyn til Boghandlerne, der jo halvt regnedes til Gejstligheden, var dette Forhold vistnok meget almindeligt. Vel besluttede Konsistorium ved Kjøbenhavns Universitet 1658, at det for Fremtiden ikke mere skulde tillades nogen Bogfører at have Udsalg i Frue Kirke i Kjøbenhavn, hvor høj Leje han end vilde tilbyde derfor⁵⁾; men omtrent 1670 havde

1) Se Ribe Kath.-Sk. Indbyd.-Skr. for 1830 S. 43 tilligemed de der af Professor Thorup gjorte Bemærkninger. — 2) Tingbogen. — 3) Se Falster: Amoen. philol., I, S. 107. — 4) Tingbogen. — 5) Bircherods Dagbøger, udg. af Molbech, S. 8.

den københavnske Boghandler Haubold hvert Ar ved Julemarkedet i Odense sit Udsalg i St. Knuds Kirke¹⁾, og endnu i Chr. Vest Hertels Skoletid (født 1748, dimitteret til Universitetet 1769) kom Boghandler Korte fra Flensborg hvert År til St. Olufsmarkedet i Århus og havde sit Udsalg inde i selve Kirken²⁾. Ja endnu for 50 År siden og måske endel senere benyttedes Maria Kirken i Haderslev i Markedstiden til Udsalgssted, og i Slesvig Domkirke er det vel endnu Tilfældet, om end ikke i det Indre af Kirken, saa dog i dens Omgang.

Og hvad skulle vi sige om, at der endnu i Begyndelsen af dette Århundrede, når Klokkerens Karl på Markedsdagene foreviste den såkaldte Munk og Nonne i Ribe Domkirke for Bønder-Karle og Piger, bedreves Uterligheder, som efter Adjunkt P. T. Hansens Udsigende „ikke kunne sættes på Papiret“³⁾. Dette Uvæsen blev „endelig“ standset; men hvorledes kunde det drives i længere Tid uden at blive bemærket og forhindret.

3. En Præst overfalder og sårer sin Broder.

Omtrent fra 1570 til Slutningen af Århundredet eller måske længere var Hr. Morten Povelsen Præst i Åstrup i Gjørding Herred samt Starup i Skadst Herred. Han er mest bekjendt af sin Søn, Mag. Povl Mortensen Åstrup, som først blev Rektor i Ribe, derpå Professor i København og kort efter (1611) Biskop i Skåne. Hr. Morten Povelsen i Åstrup havde en Broder, Niels Povelsen, som først havde været Husfoged på Riberhus, men på den Tid, som vi her tale om, var Herskabsfoged i Ribe; senere blev han tillige Borgmester sammesteds. Hr. Grumme Povelsen i Gjørding, som også forekommer i denne Fortælling, var udentvivel også en Broder til de 2 andre. Brødrene vare fødte i Ilsted i Gjørding Sogn; men Forældrene ere mig ubekjendte. — Om denne ovennævnte Hr. Morten Povelsen i Åstrup forekommer i Ribe Tingbog for 1583 en Historie, som er ret oplysende om den Tids Sæder, men ikke meget anbefalende for Præsten.

1) Bircherods Dagbøger, S. 131. — 2) Hertel: Forsøg til Beskr. over Århus Domk., II, 1, S. 261. — 3) Skol. Indb.-Skr. for 1831, S. 18.

Hr. Morten var en Dag i Begyndelsen af Juni Måned det nævnte År kommen til Ribe. Her havde han allerede temmelig tidlig på Dagen drukket noget over Tørsten, hvorfra Følgen var, at han var noget højkrøstet og råbte på Torvet udenfor den nuværende Gjæstgivergård, som dengang ejedes og bebodes af Rådmand Lavrids Tøgersen. Præstens Broder, Niels Povelsen, var netop inde hos denne Mand for at modtage nogle Penge i Anledning af en Øxenhandel; da han hørte Spektaklet og ikke ønskede at træffe sammen med Hr. Morten, med hvem han i nogen Tid må have været i slet Forståelse, bad han Rådmanden om at lukke Vinduet, „da hans Broder var udenfor og var drukken.“ Præsten gik lidt efter ind til den senere Rådmand Niels Grisbæk, som bode øverst i Storegade på nordre Side lige ved Torvet. Alligevel var Niels så bange for, at hans Broder skulde få Øje på ham, at han ikke turde gå fra Lavrids Tøgersens ad den almindelige Vej, men fik denne til at anvisе ham en Sidedør, ad hvilken han smuttede ud i Stenbogade, hvorfra han gik ned mod Sønderport, hvor han havde et Ærinde.

Niels Povelsen skulde dog ikke være så heldig ganske at undgå sin Broder; thi noget senere på Dagen opsøgte denne ham i hans eget Hus på Mellemdammen. Herom af lagde Byfogden, Regel Eskildsen, og den ovennævnte Niels Grisbæk følgende Vidnesbyrd: De vare netop inde hos Niels Povelsen i Forretninger, da hans Broder kom derind, efterat han først havde været inde på et nyt Værtshus for at få sig Noget at drikke. Præsten havde 2 eller 3 Gange spurgt Niels Povelsen, om han vilde følges på Vej med ham, da han nu vilde hjem. Niels havde da hvergang indbudt ham til at følge hjem med sig til Mejlby (i Fardrup Sogn, hvor han havde en Gård frit i Fæste af Kongen som et Tillæg til sin Æmbeds-Indtægt) og blive der hos ham om Natten, han vilde da se at blive enig med ham så godt, som muligt. Hr. Morten var dog bleven ved sin Bestemmelse, at han vilde hjem samme Aften, men havde endnu opfordret Niels til at følge med ham, da han havde Noget at tale med ham om på Vejen. Derpå var Hr. Morten gået først ud af Døren, og Niels havde fulgt ham, efter først at have taget sit Spyd (uden hvilket man ikke let gjorde selv den korteste Rejse).

Om hvad der videre foregik mellem Brødrene, afgaves flere i det Væsentlige overensstemmende Vidnesbyrd: De havde fulgtes ad ud af Byen; men såsnart de vare komne udenfor Svingelen (rimeligvis ved Udkjørselen af Forstaden), hørtes Hr. Morten at sige til Niels: „Du handler ikke vel med min Moder, du får tusinde Djævlé.“ Niels havde da klappet ham på Skulderen og sagt: „Kjære Hr. Morten! giver Eder tilfreds; det er en stor Skam, at vi skulle slås.“ Mærkelig er den store Ærbødighed, hvormed Niels tiltaler sin Broder, Præsten. Rimeligvis har Niels dog været den Ældste, men måske kun Halvbroder til de Andre. Med Hensyn til Moderen udtalte han dernæst den Mening, at han gjorde hende mere Godt end de andre (Brødre) tilsammen, da han lod hende benytte sin Arvedel efter Faderen uden nogen Afgift til ham. Dette Svar må Hr. Morten have taget meget ilde op; thi han løb hen til sin Vogn, som kørte foran dem, greb et Spyd og løb tilbage mod Niels med de Ord: „Nu skal du få 1000 Djævlé;“ idetsamme svang han Spydet over Broderens Hoved. Denne gik tæt ind til ham, klappede ham påny på Skulderen og bad ham for Guds Skyld om at lade ham være i Fred; han vilde ikke slås med ham. Præsten lod sig dog ikke formilde herved, men slog til ham. Førstegang fejlede han ham; men andengang ramte han ham således i Hovedet, at han styrtede om. Noget af det Mærkeligste er, at dette foregik i flere Personers Nærværelse, som både så og tildels endogså hørte, hvad der skete og blev sagt, så at ikke engang disse Vidners Tilstedeværelse kunde afholde Præsten fra en så rå Voldsomhed. Nogle af dem, som vare i Nærheden, kom strax til og vilde holde Hr. Morten; men han fik en lille Kniv frem under sin side Kjortel, hvorfor de slap ham. Strax slog han påny løs på sin Broder, som imidlertid var kommen op, skjönt han blødte meget stærkt, og slog ham nu således, at han igjen faldt om og blev liggende. Præstens Kudsk var også kommen til og havde taget Niels's Spyd op; men da hans Herre og han derpå løb til deres Vogn, for at komme afsted, kastede han Spydet fra sig igjen endnu på denne Side af Broen (over Tved Å). Hvorledes Niels Povelsen kom hjem, siges ikke; han kom da derfra med Livet, men måtte, som det synes, holde dels Sængen, dels Stuen i et Par Måneder; thi først d. 2 August finder man ham igjen

nævnt som tilstedeværende på Bytinget, som han plejede at overvære, skjönt det egentlig forestodes af Byfogden.

Denne Sag tog Lensmanden, Albret Friis, sig af med megen Iver, rimeligvis på Grund af begge Brödrenes Stilling, ifølge hvilken de, den ene som Præst, den anden som kongelig Herskabsfoged, stode under hans særlige Tilsyn og Forsvar. Kjeld Jørgensen, den senere Borgmester i Ribe, som dengang var Slotsfoged og Slotsskriver på Riberhus, gav derfor på 4 samfulde Byting, sidstegang d. 18 Juni, såvel på Niels Povelsens Vegne som efter Lensmandens Befaling på Kongens Vegne, Last, Klage og Kjære på Hr. Morten og hans Medfølger som dem, der, som han mente, forrædelig havde overfaldet, „bærjet“ og slået Niels Povelsen. Den 29de afhørtes Vidnerne, hvorved de af mig ovenfor meddelte Omstændigheder kom frem; derpå spurgte Lensmanden, som altså selv var mødt på Tinget, Hr. Grumme Povelsen i Gjørding, der, som tidligere bemærket, udentvivl var Hr. Mortens Broder, om den Sidstnævnte ikke nogensinde havde slået på ham med Vrede, siden de bleve Præster. Ved „at slå på En“ menes vistnok at angribe ham med skarpe Våben. Hr. Grumme, som vilde frelse sin Broder, svarede Nej, men tilføjede dog strax følgende Ord, hvorved hans Nej rigtignok forandrede til et Ja: „Hr. Morten havde aldrig slået ham til Skade, det hans Liv kunde have Ondt af.“ I Virkeligheden havde han vel altså lidt samme Medfart af Hr. Morten, som Niels. Desuagtet vedblev han som en god Broder at vise stor Iver for at frelse den, som således havde krænket ham. Han må endogså, enten det nu har været i Retten eller udenfor Retten, i sin Iver have ladet nogle Ord falde om, at nogle af Vidnerne, navnlig 3 Skoledisciple, havde vidnet falskt; thi den 6te Juli, umiddelbart förend de 12 Tovsmænd skulde afsige deres Ed, spurgte Lensmanden på Tinget Hr. Grumme, om han vilde eller turde sige, at „de Skolens Personers Vidnesbyrd vare lögnagtige Vidner“, hvortil han svarede, at han ikke sagde deres Vidnesbyrd at være lögnagtige.

Derpå afsagdes Tovseden, som lød på, at de 12 Mænd svore Hr. Morten Povelsen og hans Svend til at bøde mod Sagvolderen, Kongen og Byen. — Derefter findes under d. 2den Avgust indført i Tingbogen, at Niels Povelsen (det var netop første Gang, da han mødte i Retten efter sin

Skade,) både på sine egne og tillige efter Lensmandens Befaling på Kongens Vegne, og ligeledes begge Borgmestrene på Byens Vegne gave Hr. Morten Povelsen kvit, ledig og løs for den ham oversvorne Tovsed, så at han skulde være fri og angerløs for denne Sag. — Det er efter de herved brugte Udtryk tvivlsomt, om Hr. Morten havde betalt de lovbestemte Bøder eller ikke. De eftergaves næmlich undertiden; men ved denne Lejlighed synes der rigtignok ikke at have været megen Anledning dertil. — Præsten slap alligevel billigt, selv om han måtte betale Bøderne; thi han forblev i sit Æmbede. — 1597 var han igjen under Tiltale af Lensmanden, som man ser af Biskop Hegelunds Almanak-Optegnelser ved d. 8de og 29de Juli; men for hvilken Sag og med hvilket Udfald han dengang blev tiltalt, kan jeg ikke oplyse.

4. Tovsmændene.¹⁾

Ifølge Ribe Byret afgjordes de Sager, i hvilke efter jyske Lov Sandemænd eller Nævninger skulde sværge, af 12 Mænd, som her i Byen stadigen benævnes med Navnet Tovsmænd (ligesom Sandemændenes Kjendelse kaldtes et Tov, som egentlig betyder et Vidnesbyrd). Tovsmændene skulde efter Byretten være de 6 nærmeste Naboer på hver Side af det Sted, hvor Forbrydelsen var begået. Disse Tov forekomme overordentlig hyppigt, da Drab, Sår, Slagsmål og Voldsgjerninger vare såre almindelige ifølge den Tids rå Sæder. Ifølge en senere indskudt Artikel i Byretten (§ 9) skulde de samme Mænd også sværge om Ran; det er dog kun et enkelt Exempel jeg har truffet herpå i det her nærmest behandlede Tidsrum: Den bekjendte Adelsmand Movrits Podebusk lå i en langvarig Strid med Byen om nogle Holmeskifter (Engstykker på Holmene), som han dels havde arvet efter sin Svigerfader, Klavs Sehested, dels kjøbt. Da Holmene vare skjænkede af Erik Menved til Byens Borgere, og Movrits Podebusk ikke var Borger, var han først ved Bytinget og dernæst af Rådstureten bleven kjendt uberettiget til at besidde disse Engstykker, og da han alligevel lod

¹⁾ Til denne Fremstilling ere enkelte Træk og Exempler hentede fra Begyndelsen af det 17de Århundrede.

Afgrøden af dem høste, bleve de Personer, som havde høstet dem på hans Vegne, tiltalte for Ran, og der var allerede opnævnt Tovsmænd i Sagen; men da Movr. Podebusk beviste, at han havde indanket Sagen for Kongen og Rigsrådet, fandt Byfogden, at han ikke kunde „finde Tovsmændene til Tovsed.“ — Kun i Trolddomssager svores der her i Byen af 15 Nævninger.

Tovsmændene opnævntes af Byfogden, vistnok umiddelbart efterat den Fornærmede eller hans Slægt havde givet Klage på Tinget over den ham tilføjede Forurettelse. De udtoges ligefrem efter Bopælen; dog skulde de naturligvis være uberygtede Mænd, som kunde „stå i Lov og Tov med Dannemænd“; hertil hørte, at de ikke måtte være fordelte eller lovforvundne Mænd, det vil sige, Mænd, som på Grund af en eller anden Krænkelse af Andres Rettigheder eller af en eller anden uopfyldt Forpligtelse havde mistet Brugen af deres fulde borgerlige Rettigheder, indtil de betalte en bestemt Bøde til Kongen, Byen og den Forurettede. Hvis en sådan fordelt Mand optrådte mellem Tovsmændene, må der have været fastsat en Straf derfor; thi d. 16de September 1606 advarede Byfogden de udnævnte Tovsmænd om, at, hvis Nogen af dem var lovforvunden, måtte han gjøre klart for sig på Sagvolderens, Kongens og Byens Vegne og tage sig ivare for Skade, således som det var ham selv mest magtpåliggende. Da „Fordeling“ var meget almindelig, er den måske Hovedgrunden til, at der så ofte findes Retteiser i Listerne over Tovsmændene. — Når en Forbrydelse var begået udenfor Byen, men indenfor dens Frihed („Byfred“), toges til Tovsmænd de 12 Mænd, som bode nærmest indenfor Porten, henholdsvis Nørre- og Sønderport. Udenfor Nørreport lå der rigtignok en betydelig Forstad; men den bestod på denne Tid måske udelukkende af Øxenstalde. Hvis den har haft nogle få menneskelige Beboere, ere de idetmindste ikke blevne tagne til Tov. Nordenfor Byen ligge 2 Landsbyer, Tved og Tange, som ligeledes vare i Ribe Byfred; men deres Beboere toges heller ikke til Tovsmænd, så at også de Forbrydelser, som forøvedes i disse Byer, påkjendtes af Tovsmændene ved Nørreporten, hvilke på Grund af disse og andre Forhold overhovedet vare i høj Grad overbebyrdede med dette Slags Forretninger. — Bestemmelserne om Sagens Påkjendelse ved de nærmeste Na-

boer til Gjærningsstedet iagttoges så strengt, at når en Person en Aften havde slået nogle Ruder ind på 2 forskjellige Steder i Byen, eller når de samme Personer en Dag vare komme i Håndgemæng sammen 2 Gange på forskjellige Steder, måtte 2 Sæt Tovsmænd sværge i Sagen, og de Skyldige bleve altså dönte i dobbelte Bøder.

Ligesom Folk andensteds i Landet havde liden Lyst til at fungere som Sandemænd eller Nævninger, dels for Ulejlighedens, dels (og vel især) for Ansvarets Skyld, således er det tydeligt, at også Borgerne her i Byen vare temmelig utilbøjelige til at opfylde deres Pligter som Tovsmænd. Den gamle Byret fastsætter en Bøde af henholdsvis 40 Mk. og 3 Mk. for Forsømmelse af disse Pligter, eftersom den enten fandt Sted i en Drabssag eller i en mindre Sag. I Begyndelsen af Året 1583 lod Lensmanden, Albret Friis til Hæriskjær, bekendtgjøre nogle Bestemmelser til bedre Overholdelse af Orden ved Rettergangen, og iblandt dem var også den, at Tovsmændene skulde fuldgjøre deres Tovsed 6 Uger efter deres Opnævneise, under Straf af deres Boslods Fortabelse, medmindre Sagen opsattes „med Villie og Minde“, hvorved menes Tilladelse såvel af Sagvolderen som af den kongelige Herskabsfoged og Byens Delefoged. — Denne Bestemmelse, som stemte med den almindelig gjældende Ret, overholdtes vistnok regelmæssigt nok forsåvidt, at Tovseden blev afsagt inden den bestemte Tid; men de enkelte Tovsmænd vedbleve også efter denne Tid, ligesom før, at være meget forsømmelige med at møde. Jeg har kun truffet meget få Tilfælde, i hvilke alle 12 Tovsmænd vare tilstede og fuldgjorde deres Ed på den bestemte Dag. Næsten altid manglede der flere eller færre, som da opførtes efter de andre under Navn af „Udsætningsmænd“. I Regelen er nu vel Flertallet mødt; men ikke engang det er altid Tilfældet. Et mærkeligt Exempel herpå fra År 1600, da kun 2 Tovsmænd vare tilstede ved Edens Afsigelse, og den dog synes at være bleven betragtet som afsagt på gyldig Måde, har jeg anført i dette Tidsskrifts 1ste Bind, S. 280. D. 8de Maj 1599 var der i en Sag 9 Udsætningsmænd. Ligesom dog i det Tilfælde fra 1600 et Flertal af Tovsmændene efterhånden i Løbet af en Måned tiltrådte den af de første afsagte Ed, således plejede dette også ellers at ske med nogle af Udsætningsmændene; men det er højst sjelden Tilfældet med dem

alle; næsten altid er der en eller flere, som ikke have afsagt Eden, og som derfor ere noterede med et „restat“.

I Almindelighed synes man at have taget sig det temmelig let, om et større eller mindre Antal af Tovsmændene havde svoret; men i de nærmeste År efter 1580 gik man strengere tilværks dermed. Da der således d. 13 Oktober 1582 blev afsagt en Tovsed om et Såremål, og af de 12 Tovsmænd kun 5 vare mødte og svore, bleve de 7 fraværende strax fordelte „for deres Tov at gjøre, for de ikke mødte idag, undtagen så mange, som ere i lovligt Forfald, og (forsåvidt de ere) lovlig stævnedes til Tov.“ Denne Strengthed bevirkede så meget, at 3 eller 4 af dem indfandt sig endnu, førend Tinget blev „splittet“, og gjorde deres Ed, hvorefter de bleve fritagne for den dem overgangne „Fordeling“. Aldeles på samme Måde fordeltes d. 2 November 1585 otte Udsætningsmænd, som skulde have svoret den Dag. I disse Tilfælde var det, som det synes, Øvrigheden, som lod de Forsømmelige fordele; men Sagvolderen kunde også gjøre det. D. 10 August 1583 blev en Vægter tovsvoren af 10 Mænd for at have såret et ungt Menneske, og d. 11 April næste År fordelte den Såredes Fader en af Tovsmændene, fordi „han ikke vilde gjøre sin Tovsed såvel som de øvrige Tovsmænd“. Den 12te Tovsmand var undskyldt, da han var død, inden Tovet blev gjort, i hvilket Tilfælde man altså, som det synes, ikke har plejet at opnævne en ny i den afdødes Sted. Samme Dag, d. 11 April 1584, fordelte en anden privat Sagvolder 4 forsømmelige Tovsmænd i en af ham påanket Sag.

Når den Private således fordelte de udeblevne Tovsmænd, har det neppe alene været for den Bødes Skyld, hvori de ved Fordelingen forfaldt til ham såvelsom til Kongen og Byen, men også for ikke at fortabe sin Ret i den Sag, i hvilken de skulde sværge. Thi at man på samme Tid, Årene efter 1580, har anset en Tovsed for ugyldig, når den ikke idetmindste var afgiven af et Flertal, viser sig i et Par Tilfælde. D. 17 Avgust 1585 bleve 2 af Movr. Podesbusks Svende, af hvilke den ene var en „Herremand“ (Adeelig), der kaldtes Jakob Tydsk (hans rette Familienavn har man rimeligvis ikke kjendt) tovsvorne for at have såret en Skomagervend. Kun 6 Tovsmænd vare tilstede; men 4 findes senere at have tiltrådt Eden; de 2 øvrige ere slet ikke

opførte. D. 14 September mødte de 2 Tovsvorne for at udlægge deres Bøder; men begge Borgmestrene vægrede sig ved at modtage Byens Andel, „förend Tovsmændene have fuldgjort deres Tovsed, som det sig bör.“ Rimeligvis havde de 4 Tovsmænd, der, som meldt, senere tiltrådte Eden, på denne Tid endnu ikke gjort dette, så at Eden på den Tid endnu ikke var aflagt af et Flertal; thi at man skulde have fordret Fuldtallighed, er ikke rimeligt, da der, som jeg ovenfor har bemærket, kun findes få Exempler på, at en sådan er tilvejebragt. Et lignende Tilfælde have vi d. 19 Maj 1593: da var der også netop 6 Tovsmænd tilstede og svore; men Tovet betragtes heller ikke endnu som fuldkommet.

Hvorledes Byfogden, förend Tovseden aflagdes, „forfandt Tovsmændene til at gjöre deres Tovsed“, og hvorledes Vedkommende på Kongens, Byens og Sagvolderens Vegne som de 3 Parter, der havde Andel i Bøderne, „kjendte sig gode til at tage Tovseden,“ kan man se af disse Samlingers 1ste Bind, S. 267. Förend Eden gjordes, synes altid de i Sagen aflagte Vidnesbyrd at være bleven oplæste, og Parterne kunde tillige fremkomme med deres „Forsæt“ (o: Indlæg) i Sagen (se smst.). Endelig har vistnok altid en af Tovsmændene, der optræder som et Slags Formand for dem, til Slutning spurgt Parterne, og navnlig den Anklagede, om de ikke havde flere Vidnesbyrd at fremlægge (se ligeledes smst.).

Kun i Drabssager anerkjendte Tovsmændene ifølge Riberrettens § 2 en Forpligtelse for sig til selv at udfinde den ubekjendte Gjærningsmand, hvorimod de mente, at det i alle andre Sager var Sagvolderens egen Sag at skaffe de fornødne Oplysninger tilveje¹⁾. Naturligvis vare de Vidnesbyrd, som tilvejebragtes, ikke altid tilstrækkelige, snart fordi der ikke kunde tilvejebringes bedre, snart vel også på Grund af Sagvolderens Ligegyldighed, især hvis han enten hemmeligt eller åbenlyst havde forligt sig med den Anklagede; i det sidste Tilfælde greb rigtignok det Offentlige ind og forfulgte Sagen, ligesom når der fra Begyndelsen af ingen Privat havde været, som kunde eller vilde påtale Sagen. — Når der således i en Sag vare Grunde til at anse den Anklagede for skyldig, men disse Grunde dog ikke af Tovsmændene ansås

¹⁾ Se Tingbogen d. 1 Februar 1620.

for fuldkommen tilstrækkelige (og vi have dog S. 141 set, at de ikke altid vare så meget nøjeregnende i denne Henseende), fældede de undertiden en såkaldt „nendelig“ Dom, som lød på, at Dommen kun skulde gjælde, sålænge de aflagte Vidnesbyrd stode ved deres Magt¹⁾. Hvis den Anklagede altså ved en højere Domstol (f. Ex. her i Byen ved Rådstueretten) kunde få disse Vidnesbyrd kjendte magtesløse, ophævedes derved tillige Tovsed. En endnu forunderligere Indskrænkning indeholder en Tovsed, som gjordes d. 5 November 1580 af de samme 12 Tovsmænd ved Nørreport, som samme År havde afgivet den S. 141 anførte svagt-begrundede Kjendelse. Sagen angik dennegang en Skade, som en Mand havde fået i sit Hoved, og for hvilken en anden Mand dømtes til at bøde imod Sagvolderen, Kongen og Byen, „indtil så længe han fanger en Anden i Stedet for sig.“ — Når Gjærningsmanden til en gjort Skade ikke kunde opdages, finder jeg, at Tovsmændene undertiden, idetmindste i det følgende Århundrede, havde svoret den ubekjendte Gjærningsmand Tov over, som f. Ex. d. 1 Februar 1620, da Dr. Kristen Bording have klaget over, at Nogen havde kastet en Sten ind igjennem hans Vindue, og d. 19 November 1621, da En i Mulm og Mørke var bleven såret af en ubekjendt Person.

Man kunde vente, at Tovsmændene under sådanne Omstændigheder, som de ovenfor omtalte, temmelig hyppigt ikke havde kunnet blive enige om deres Ed; men en sådan Uenighed fremtræder dog i Virkeligheden kun meget sjelden. Måske i det S. 156 omtalte Tilfælde, hvori en Tovsmand ikke *vilde* sværge, Grunden har været den, at han ikke var enig med de øvrige; men af sikre Exempler derpå kjender jeg kun et eneste: En Jesper Tømmermand i Ribe var på 3die Markedsdag af det store Riber-Marked i September 1584 bleven uenig med en Nis Holdensen fra Ganderup i Fol Sogn; Striden foregik på den såkaldte Toft i den nordlige Udkant af Forstaden, hvor Markedet for en Del holdtes, navnlig, som det synes, med Beværtningsboder. Om de nærmere Omstændigheder afgave en anden Mand fra Ganderup og Mads Holdensen fra Haderslev, rimeligvis en Broder til Nis Holdensen, d. 7 November et Vidnesbyrd, hvorefter Jesper

¹⁾ Også herpå kan et Exempel ses i dette Tidsskrift, 1ste Bind, S. 269.

havde angrebet Nis med en „Bindøxe“; Nis havde været bevæbnet med sin Fork, men havde søgt at undgå Kampen; tilsidst var han dog, da han ikke på anden Måde kunde slippe bort, bleven nødt til at slå til Jesper og havde derved såret ham. Dette Vidnesbyrd var nu måske ikke så ganske uvilligt; men det må dog bemærkes, at Jesper hverken tidligere havde fremført noget Vidnesbyrd derimod, eller havde noget sådant at fremføre eller „skyde på“, da Tovsmændenes Formand d. 10 November på egne og menige Tovsmænds Vegne fremæskede, om der var flere Vidnesbyrd i Sagen; „de skulde da komme tilstede, førend Tovsmændene gjorde deres Ed; dersom Nogen fremkom med andre Vidnesbyrd, efterat Tøvet var gjort, da vilde de ikke nyde eller undgælde dem eller svare dertil i nogen Måde.“

Herefter svore nu 8 af de 9 tilstedeværende Tovsmænd ved Nørreport Jesper hans Skade til for Hjemgjæld, som da ikke var Andet, end man måtte vente, og de 3 Udsætningsmænd tiltrådte senere denne Ed; men en af de tilstedeværende Tovsmænd, Steffen Tøstesen, „svor imod de andre Tovsmænd“ og svor Nis Holdensen til at bøde imod Sagvolderen, Kongen og Byen. Hvad Grund han har haft hertil, er mig ikke klart, om han uagtet Jesper Tømmermands Tavshed dog har anset Vidnesbyrddene imod ham for urigtige, eller om han har været ledet af personlige Hensyn. En påfaldende Omstændighed oplyses dog samme Dag på Tinget. Herskabsfogden, Niels Povelsen, spurgte nemlig Tovsmændene for Retten, hvorfor de vilde have den Tønde Øl af Nis Holdensen, som de begjærede, hvorpå Staffen Tøstesen tog Ordet og sagde: „Skal de have den, da får de den for Løgn og Skalkhed.“ Jeg tør ikke ytre nogen Mening, om det har været et Slags mindre god Skik og Brug, at Tovsmændene fik en Tønde Øl af den, til hvis Fordel deres Ed var falden ud, til at vederkvæge sig på efter deres Arbejde, eller om der har været anvendt et Slags Bestikkelse i denne Sag. Der forekommer intet Mere i Tingbogen om den.

En Ting, som må forekomme os meget forunderlig, er, at når En var bleven tosvoren til at bøde for et Sår, og det så bagefter viste sig, at den Sårede døde af sit Sår, Sagen da foretoges påny, og Gjerningsmanden dømtes som for Drab, altså fra sin Fred, hvis det ikke var Våde eller

Nødværge. Et sådant Tilfælde er fortalt i 1ste Bind, S. 281. Et ganske lignende forekommer År 1621; kun indeholder Tovseden i Drabs sagen her en Omstændighed, som ikke var omtalt i det første Tilfælde, men som måske der skal underforstås, nemlig den, at den Anklagede endnu ikke havde betalt Bøderene ifølge den første Tovsed. Det synes altså, at Sagen ikke kunde optages igjen, hvis Bøderne efter den første Ed vare betalte; idetmindste synes man 1621 at have ment således.

Efter jyske Lov kunde Sandemænds og Nævnings Kjendelser omstødes af Biskoppen i Forening med nogle af ham tiltagne såkaldte „bedste Bygdemænd.“ Istedetfor disse trådte efter Reformationen nogle bedste Bygdemænd alene, som udnævntes af Landsdommeren; men da Ribe By ikke stod under Landstinget i Rettergangssager, kunde denne Bestemmelse ikke ligefrem anvendes her. Rådstueretten blev derfor i denne som i andre Henseender en Overdomstol for Bytinget, og noget Lignende er der vel allerede tænkt på i den udvidede Byret, når det der (§ 96) hedder, at „12 Naboers“ Kjendelse skal stå ved Magt, når den ikke strider imod det almindelige Bedste; thi det måtte vel være Rådet, som i Forening med den kongelige Foged skulde bedømme dette. I de Tider, om hvilke vi her tale, kunde en Tovsed måske ikke bringes for Rådstueretten, uden når Lensmanden efter egen Tilskyndelse eller efter kongelig Befaling påankede den, og dette skete, såvidt jeg har kunnet finde, kun meget sjelden. Et Exempel haves dog i dette Tidsskrift I, S. 270 fl., hvor det er efter kongelig Befaling, at Lensmanden bringer Tovseden for Rådstueretten og får den forkastet. At den Dömte selv indankede Tovseden for Rådstueretten, har jeg intet Exempel truffet på i det 16de Århundrede, derimod nok i det 17de.

Var en Drabsmand svoren fra sin Fred, og var han i Øvrighedens Hænder, så at Livsstraffen kunde bringes til Udførelse, måtte der dog forud herfor gå en egentlig Dom af Fogden. Da således Lavrids Vodder 1587 havde dræbt Oluf Pedersen Knivsmed og derfor d. 7 November var bleven svoren fra sin Fred, afsagde Byfogden d. 11te samme Måned følgende Dom, „at efterdi Lavrids Vodder (desværre) for Skade kom og ihjelslog Oluf Pedersen Knivsmed; desligeste efterdi Tovsmænd svore hannem fra sin Fred, for

det ikke blev gjort bevisligt, at samme Dodtslag skete udaf Nødværge, eller blev nødt og tvungen dertil, da dömte han hannem til at stå sin Ret efter Retten og efter hans Vedgjerning.“

Når derimod Nogen vel var Tov oversvoren, men ikke svoren fra sin Fred, men kun til at bøde, i Almindelighed til Sagvolderen (el. Bonden), Kongen og Byen, skulde disse Bøder udredes inden 6 Uger, da den Tovsvorne ellers kunde tiltales og dömmes fra sin Fred. I Almindelighed toges nu dette ingenlunde så strengt; men undertiden bragtes det dog i Anvendelse. I den tidligere Tid bleve, såvidt jeg har bemærket, disse Fredlødsdomme fældede af Borgmestere og Råd; sådanne Fredlødsdomme findes f. Ex. i Rådstubogen ved Årene 1569 og 1588. 1587 forvises En, som var i samme Tilfælde, dog kun fra Byen for 3 År. Senere fældedes de derimod på Bytinget. Efterat således Herskabsfogden d. 17 December 1593 havde tilbudt alle dem, som vare tovsvorne ved Ribe Ting, „at de med det Første skulle komme til Lensmanden og optinge og forliges med ham, da han ellers vil gjøre dem, hvad han kan med Lov og Ret på Kongens Vegne“, og efterat Herskabsfogden og Byens Delefoged i Forening d. 24 April 1596 havde tilbudt dem, som vare i denne samme Stilling, at, „hvis de nu strax vilde rette for sig, skulde de endnu blive forskånede“, bleve d. 8 Maj samme År „alle de, som ere tovsvorne ved Ribe Ting og ikke have rettet for sig inden 6 Uger“, dömt fredløse af Byfogden. Lignende Fredlødsdomme, fældede på Tinget, forekommer også 1619 og 1622. Samme År (1596) lader en Kone sig dog nøje med at fordele En, som havde gjort hende Skade i Hovedet, var bleven tovsvoren derfor og ikke havde betalt sine Bøder.

5. En „Lov“. Edens Magt.

Peder Kristensen i Kjelstrup i Hillerslev Sogn i Thy havde, som han påstod, og som vel også var sandt, paa Viborg Marked kjøbt en gråblisset Hest, som han senere havde solgt til Svend Nielsen, Borgmester i Lemvig. Dennes Søn, Niels Svendsen, kom derpå ved St Hans Markedet her i Ribe igjennem Byen med samme Hest, men blev auholdt af Jep Bennedsen i Rejsby, der påstod, at Hesten tilhørte ham med

Rette og var ham frastjålen. Niels Svendsen og hans Fader holdt sig naturligtvis til Peder Kristensen, som ikke nægtede at have solgt Hesten, men ikke selv kunde eftervise sin Sælger. For nu ikke at stå selv som Tyv gjorde han sin „Lov“ på Ribe Byting d. 23 Juli 1582 på følgende Måde:

„Peder Kristensen i Kjelstrup i Hillerslev Herred svor „først på Bogen og bad sig så sandelig Gud til Hjælp, at „han købte den gråblissede Hest, som stod her i Dag til „stede, i Viborg Marked ret og redelig, som Jep Benned- „sen kjender sig ved, og ved sin Kjøbmand hverken le- „vende eller død; men han var Svend Nielsen i Lemvig „og hans Søn, Niels Svendsen, Hjemmel til samme Hest.“

Derpå opregnes 5 Mænd i Kjelstrup, 4 i Lemvig og 2 i Thy (uden nærmere Angivelse af disses Hjemstavn), om hvilke der siges: „De 11 Lovsmænd fremginge dernæst og svore med deres oprakte Fingre og bade dem så sandelig Gud til Hjælp, at fornævnte Peder Kristensen har ret og ikke uret. — Lovhøring (2 Mænd, som udnævntes af Retten til at være tilstede og høre på, når Lov gaves) Mikkel Thamesen, Rådmand i Ribe, og Niels Kristensen i Kirkeby i Nørrefartrup Sogn.“

Derpå gjorde Jep Bennedsen sin Lov på, at Hesten virkelig tilhørte ham, og det i følgende Form:

„Jep Bennedsen i Rejsby fremgik idag for Tingsdom „og lagde sin Hånd på Bogen og bad sig så sandelig Gud „til Hjælp på sin Sjæl, Salighed og oprakte Fingre, at den „gråblissede Hest, som stod her tilstede, den købte han „af Anders Munk i Søndernæs, og er Guds og hans egen (!) „Hest med Rette, som Niels Svendsen, Svend Nielsens „Borgmesters Søn i Lemvig, kom her igjennem Ribe med „i St. Hans Dags Marked nu sidst forgangen.“

Derpå opregnes 7 Mænd i Rejsby, 2 i Høgsbro, 1 i Kjærbøl og 1 i Normsted, som svore ganske med de samme Ord som de forrige 11 Mænd, når man blot istedetfor Peder Kristensens Navn indsætter Jep Bennedsens. — Hans Lovhøring vare Mads Mikkelsen i Høgsbro og Anders Nissen i Rejsby.

Resultatet heraf kunde jo vistnok ikke være andet, end at Jep Bennedsen fik Hesten, og Peder Kristensen slap for at tiltales som Tyv. Mærkeligt er det, at 11 Mænd, for Størstedelen fra Thy, og de øvrige fra Lemvig, måtte rejse

den lange Vej ned til Ribe for at gjøre Peder Kristensens Lov her i Byen. — Hvad Jep Bennedsen og hans Lovsmænd angår, vil jeg håbe, at de have været sikre på den Sag, på hvilken de svore, og jeg ser da heller ikke Grund til, at man i dette Tilfælde skulde tvivle derom; men netop 14 Dage iforvejen var der dog indtruffet et Tilfælde med ham, som er temmelig skikket til endnu at vække Tvivl om hans Pålidelighed i det Hele taget, og som vistnok dengang er blevet betragtet som meget mistænkeligt, for ikke at sige mere end mistænkeligt. Jeg omtaler det her især, fordi det viser, hvilket Indtryk en letsindig edelig Forsikring for Retten kunde gjøre på Sindet. Der var dengang Tale om et Hus i Grønnegade i Ribe, som den bekjendte Rådmand Hans Jessen påstod at have kjøbt af Jep Bennedsen, hvilket denne benægtede. Da nu Hans Jessen spurgte ham lydeligen for Retten, om han vilde „bestå“ det omtalte Huskjøb, svarede han, at Gud skulde forbande ham, om han solgte ham samme Hus i nogen Måde; men i det Samme besvimele han og faldt om på Jorden. Herved er at mærke, at 3 Mænd, hvoriblandt Byfogden, vidnede, at Jep Bennedsen tidligere havde sagt til dem aldeles bestemt, at han havde solgt Huset til Hans Jessen. Hvilken Dag disse sidste Vidnesbyrd ere førte, kan ikke ses, da de ere optegnede på et løst, i Tingbogen indlagt, Stykke Papir; men rimeligvis er det sket en senere Dag, da Jep Bennedsen vel ellers ikke havde vovet at optræde, som han gjorde. Det synes sikkert, at han med Vidende har givet en falsk Forklaring og kaldt Gud til Vidne på den, men at i samme Öjeblik Forfærdelsen herover har grebet ham så stærkt, at han, som sagt, faldt bevidstløs om. At de Tilstedeværende betragtede dette som en umiddelbar Straf af Gud, eller måske rettere sagt som en Gudsdom, er naturligt. — Et lignende Tilfælde, men som fik et mere komisk Udfald, var indtruffet på Rådstuen neppe en Måned iforvejen. En Tyv, som var født i Vilslev, havde stjålet en Øxe; den samme Øxe havde derefter Peder Lavridsen Møller i Midtmøllen, efter hvad en Kone ved Navn Maren Povls påstod, leveret hende, for at hun skulde sælge den for ham, og dette „teede“ hun ham på Rådhuset d. 30 Juni i Borgmesteres og Råds, den kongelige Fogeds og mange andre Borgeres Nærvarrelse; men Peder Lavridsen „formaledidede sig selv og

svor på sin Sjæl, Salighed, oprakte Fingre og bad, Gud skulde forbande hannem og støde hannem neder under Lucifers Fod, om han enten fik samme Øxe, ikke heller han købte den af hende. Og som han stod og betænkte sig, sagde han atter igjen: „Lad se; jeg vil betænke mig, og kanske jeg fik den, og jeg vil fly den tilstede igjen.“ Her har også Tanken om Edens Hellighed og Guds Straf pludselig slået ham.

I en Sag af ganske samme Beskaffenhed som den førstnævnte findes Lovsedden anvendt 1589; jeg vil medtage denne Sag, fordi Fremgangsmåden der i nogle Henseender findes fuldstændigere angiven. Det var dennegang en Bonde fra Øster-Obeling i Roager Sogn ved Navn Adser Kristensen, som havde truffet en ham frastjålen Kjedel i en Riber Borgers, Hans Lavrtsen Kjedelsmeds, Værge. Sagen må naturligvis iforvejen have været til indledende Behandling på Tinget, uden at der dog er indført Noget derom i Tingbogen; men d. 16 April kom den til endelig Behandling på en Måde, hvorved den optoges påny i sin Helhed. Først fremtrådte Adser Kristensen og „lydelig for Tings Dom berettede og tilkjendegav, at hans Kjedel blev ham tyvfrastjålen, som han haver fundet i Hans Lavrtsen Kjedelsmeds Værge, og stod foræ H. L. Kjedelsmed her idag til Vederståling og hørte samme Beretning.“ Derpå fremtrådte samme Mand påny lovtiddags for Tings Dom og tilsagde Hans Lavridsen, at det idag var hans rette Lovtid, hvorfor han var mødt med sine Lovsmænd og Lovshøringe for at fuldkomme sin Lovsed, som han havde fæstet ham for den stjålene Kjedel, hvorimod Hans Lavridsen kunde forværge sig. Lavrids Vilslev, som den Dag betjente Retten i Byfogdens Sted, tilbød da også Hans Kjedelmed at lovværge sig, om han kunde; men han skulde da strax fuldkomme det med sine Lovsmænd og Lovshøringe lovtiddags, inden Tinget splittedes, såfremt han ikke vilde gå fra sin Lov.

Efterat derpaa Laurids Vilslev, uden at man ser Grunden dertil, var fratraadt som Tingholder, og Byskriveren, Rasmus Hansen, var trådt i hans Sted, påmindede denne Sidste begge Parterne om, at dersom Nogen af dem, enten Lovsmænd eller Lovshøringe, i nogen Måde vare lovforsvundne og ikke lovfaste, skulde de trække sig tilbage og ikke

deltage i de 2 Lovē. — Derefter gjorde først Hans Kjedel-smed „sin Lovsed og Værn selvtolft med gilde og gjæve Mænd og Dannesvende, idet han svor „på sin Sjæls Salig-hed og oprakte Fingre“, at han ret og redelig havde kjøbt Kjedelen, men ikke „nu vidste sin Mand i dette Sted enten levende eller død“, „og ikke hannem brast enten Lov eller Værn ret lovtiddags“. Derpå opregnes hans Lovsmænd, som ved en Unøjagtighed ere 12 i Tallet istedetfor 11, og hans 2 Lovshøringē, alle Borgere i Ribe. — Derefter ind-træder Lavrids Vilslev igjen som Tingholder, og nu gjør Adser Kristensen sin Lovsed på, at den Kjedel, som Hans Kjedelsmed havde frembåret for Tings Dom, var han tyvfra-stjålen og tilhørte ham med Lige og Rette, „og ikke han-nem brast Lov og Værn, ret lovtiddags.“ Hans 11 Lovs-mænd ere alle fra Hvidding Herred med Undtagelse af en Ribe Borger, og de fleste fra Roager Sogn; hans 2 Lovs-høringē ere derimod Ribere. — Mere findes ikke om Sagen; men Udfaldet blev vel som i det forrige Tilfælde.

I en Sag af meget lignende Beskaffenhed, men dog på en lidt anden Måde, anvendtes en „Lov“ i Året 1591. En Mand fra Misthusum i Skjærbæk Sogn ved Navn Thames An-dersen var efter Lensmandens, Albert Friises, Foranstaltning bleven „svoren til en Tyv“ ved Lustrup Birketing for en Handknue (et Håndjærn), som han havde haft på i Fæng-selet, men „var brudt ud af“ og havde taget med sig, og var derefter bleven halshugget ved Birkets Tingsted. Det er forunderligt, at den omtalte Håndknue ikke derefter kom tilbage til sit rette Sted, men forblev i Tyvens Hustrus, Ma-ren Thameskones, Besiddelse. Denne Sidstnævnte var døg ikke glad ved at have den. At kaste den bort, som vilde have været det Nemmeste, synes ikke at være faldet hende ind, hvorimod hun tilbød en anden Kone 1 Dr. for at skille hende ved den; men hun „vilde ikke have Noget at gjøre med den for 100 Rd.“ Maren faldt da på at efterlade den hemmelig i Mikkell Lassen Skomagers Hus i Ribe, hvor hun en Nat havde opholdt sig. Da den nu blev funden i Hu-set, og dette blev bekjendt, må der være faldet Mistanke på Skomageren; thi d. 15 September gav han sit Lov og Værn, hvorefter de 8 Tinghørere tilligemed andre Tilstedeværende udstedte følgende Vidnesbyrd:

„At (en Mand i Råhede og en i Vester-Vedsted), som
 „vare Mikkel Lassens Lovhøringe, vunde og kundgjorde
 „for dem for Tingsdom, at M. L. stod ude ved Ribe By-
 „ting i Tinggården og gav hans Lov og Værn med gilde
 „Mænd og gjæve selvtolft, som var med — — —, Lov-
 „tid Dag, og brast ingen Værn i nogen Måde, og svor
 „Maren Thamiskone i N. den stjalne Håndknue opå udi-
 „gjen, som hun haver båret hannem opå i hans Hus imod
 „hans og hans Hustru, Börn og Folks Ja, Villie og Minde
 „og dennem aldeles uvitterligt i alle Måder, og hun selv
 „at være og blive samme Tyv, som hun vilde have gjort
 „hannem til med fornævnte stjalne Håndknue, som den
 „gode Mand Albret Friis lod hendes Husbond, Thames N.,
 „sværge til en Tyv for til Lustrup Birketing, som hun
 „siden haver hult og dulgt hos sig, til hun så ulovligen
 „haver båret hannem den opå.“

Også i dette Tilfælde var der, skjönt Mikkel Larsen siges at have gjort sin ~~lov~~ selvtolft, dog 12 Lovsmænd, af hvilke de 6 vare fra Ribe By, og de 6 fra Landet, fra hvilket sidste, som ovenfor angivet, begge hans Lovhøringe vare; Grunden hertil har rimeligvis været, at han selv var født på Landet og havde sin Slægt der. — Der tales ikke om, at Maren Thameskone har tilbudt og gjort nogen Lov; det Sidste vilde rimeligvis have været hende umuligt. Rimeligvis er det altså gået ud over hende, og hun er bleven straffet som Tyv. Mikkel Lassen slap dog heller ikke ganske fri for denne Sag, idet Lensmanden lod ham fordele for Håndknuen, måske fordi han ikke havde oplyst den; men da Valdemar Parsberg 1594 havde afløst ~~Albr.~~ Friis som Lensmand, blev Skomageren på Driktinget efter Jul 1595 efter Lensmandens Befaling og med Borgmesteres og Råds Bevilling og Samtykke frigtven for dette Fordelsmål, såvel på Kongens som på Byens Vegne.

6. Et såkaldet Vådedrab. Orfejde.

D. 25 September 1586, som var en Søndag, vare såvel Mads Bertelsen, en Søn af Bertel Severinsen i „Hjærdker“ (nu skrevet „Hjortkjær“ i Grimstrup Sogn), som Peder Madsen og Morten Madsen, Sønner af Mattis Madsen i Vejrup, komne tilstads i Ribe og traf sammen hos Mads Jostsen

som bode på den nordre Side i Storegade. Brødrene købte her en Tønde Rug af Mads Bertelsen for 7 Mk. 6 Sk., som viser, at Rugen har været i en meget høj Pris dette År, og betalte den strax, skjönt den vistnok først skulde leveres senere. Der var overhovedet den bedste Forståelse mellem Mads Bertelsen og Brødrene; men kort efter kom disse sidste i indbyrdes Uenighed og fik hinanden i Håret. Peder var den Stærkeste og satte Sören ned på Bænken. Mads Bertelsen vilde da lægge sig imellem dem, men fik derved af Peder Madsen „Sår og Skade“, som det viste sig, af en livsfarlig Beskaffenhed. Hvorledes det egentlig gik til, at han fik denne betydelige Skade, oplyses ikke. At den ikke var tiltænkt ham, antog han selv, og derfor må vi vel også antage det; men en sådan Beskadigelse, som tillige kaldes et Sår, må dog rimeligvis være bibragt med et skarpt Våben, og vi føres således til den Antagelse, at Brødrene havde trukket deres Knive mod hinanden, skjönt Vidnerne ikke omtale det, fordi Ingen af de Vedkommende har ønsket det omtalt. Vidnerne vare Værtens, Mads Jostsens, Sön og Svigerdatter.

Mads Bertelsens Sår viste sig strax så farligt, at man henimod Aften sendte Bud efter Hr. Jørgen Andersen, „Guds Ords Tjener i Ribe“, for at han skulde komme og berette den Sårede. Hr. Jørgen Andersen var hverken Sognepræst eller Kapellan ved nogen af Kirkerne, heller ikke Hospitalspræst; han må altså rimeligvis have beklædt den lavt lønnede og lidet omtalte Stilling som Froprædikens-Prædikant ved Domkirken. Det var vistnok Præstens Pligt ved en sådan Lejlighed at forde Angivelse af Gjærningsmanden som Betingelse for Absolutionen; Hr. Jørgen opfordrede derfor strax, da han kom ind, Mads Bertelsen, „så sandelig som han vilde være et Guds Barn, at han skulde bestå, hvem der gjorde hannem hans Skade, og hvor det var tilkommen“ (gået til). Den Adspurgte sagde da, hvorledes det var gået til, og at Skaden ikke var tiltænkt ham, og tilføjede: „Dersom vor Herre kalder mig bort, da vil jeg gjerne give ham min Død til.“ Herom aflagdes Vidnesbyrd såvel af Præsten som af 2 Nabokoner, som rimeligvis vare tilkaldte for at hjælpe til ved den Såredes Pleje.

Mads Bertelsen døde virkelig af sit Sår; hvor mange Dage efter, siges ikke. Hans Fader forfulgte nu Sagen for

Retten og brugte som sin Fuldmægtig den kongelige Foged, Niels Povelsen, der altså i denne Sag optrådte såvel på Sagsvolderens som på Kongens Vegne. D. 22 Oktober var Sagen færdig til Påkjendelse; men Tovsmændene forlangte 8 Dages Udsættelse. D. 29 Oktober var Faderen, Bertel Severinsen, selv tilstede og forlangte Eden aflagt samme Dag. Tovsmændene begjærede påny „Respit“, idet de tilbøede at gjøre deres Tov inden 6 Uger (efter Påklagelsen af Drabet); men Byfogden må ikke have fundet deres Forlangende begrundet; thi Eden blev afsagt samme Dag, efterat både Bertel Severinsen og Mattis Madsen på Tovsmændenes Spørgsmål havde erklæret, at de ikke havde andre Vidnesbyrd i Sagen end dem, som de samme Dag havde ladet læse for Tings Dom. Eden lød på, at Peder Madsen svores til sin Fred, men til at bøde efter Loven og Stadsretten. 9 af Tovsmændene vare tilstede og svore; de 3 Udsætningsmænd tiltrådte senere de øvriges Ed. Blandt de Sidste var Jost Madsen, i hvis Hus Drabet var begået.

Den Dræbtes Familie nærede ligeså lidt som han selv Hævntanker, så at Orfejden allerede kunde sluttes næste Lördag på Tinget i følgende Form: (8 Mænd foruden begge Fogderne, 2 Rådmænd og Byskriveren) „vidnede, at Bertel Sörensen i Hjørddker i Skadstherred, han stod her idag for Tings Dom med sine næste Samfrænder både på fædrene og mødrene Side, ved Navn på fædrene Side først Hans Terkelsen i Tjerreborg, Niels Bertelsen i forne Hjørddker, forne Bertel Sörensens Søn, Kristen Lavrtsen i Tranebjerg, Thames Lavrtsen i Snepsager og Nis Hansen i forne Tjerreborg, sammeeledes på mødrene Side ved Navn Jep Madsen i Holdsted, Peder Jenvoldsen Borger her udi Ribe, Thames Jepsen i forne Holdsted, Peder Jepsen i Tvilde, Oluf Nielsen i Nørre-Vejrup og Niels Povelsen der sammesteds, og lydeligen både med Hånd og Mund gjorde og gave Mattis Madsen udi forne Vejrup en fuld tryk Orfejde og Venskab for Fødte og Ufødte efter Loven, for hans Søn ved Navn Peder Madsen (desværre) for Skade kom og ihjelslog forne Bertel Sörensens Søn ved Navn Mads Bertelsen, så at det skal efter denne Dag være og blive til en endelig og evig, død, klar, aftalt Sag udi alle Måde, og aldrig videre eller ydermere denne Sag at oprippes eller påtales, ikke heller forne Bertel Severinsen eller Nogen udaf hans skulle nogen

Tid enten anke, fejde eller fejde lade på forne Peder Mattisen selv, forne hans Fader eller Nogen udaf hans, enten på fædrene eller mødrene Side, med Ord eller Gjerninger for denne Sag udi nogen Måde, ved Ære og Orbodemål.“

Derefter udlagde på samme Ting Mattis Madsen Lovsboden, — som han sagde, af sine egne Penge, — på sin Söns Vegne til Bertel Sörensen, som selv modtog den for Tings Dom i Samfrænders Nærværrelse. Samtidig ere vel også Bøderne til Kongen og Byen blevne betalte, skjönt det ikke er anført i Tingbogen, hvilket da i sig selv heller ikke behøvedes eller var det Almindelige.

7. En Sindsforvirret.

Engang i Vinteren 1586 til 1587 kom en fattig Kone i Ribe ved Navn Barbara Svendsdatter ind til Marine Lavgesdatter, en Søster til Biskop Hans Lavgesen og Enke efter den afdøde Borgmester, Tolder og Kannik Peder Mortensen Hegelund for at aflevere noget Garn, som hun havde spundet for hende; tillige benyttede hun Lejligheden til at bede om noget Mad til sig selv og sine Börn. Den formuende Enke spurgte hende, om hun og hendes Börn endnu ingen Mad havde fået den Dag, og den stakkels Barbara lod sig da forlede til at forsværge sig på, at hun Intet havde spist den Dag, skjönt hun derved, som hun senere med Smerte bekendte, havde „svoret sig å Men.“ Hun fik da nogen Mad hjem med sig; men Tanken om den Mened, hun havde begået, trykkede hende i den Grad, at hun noget senere på Vinteren gik til Mester Lavrids Ægidiussen (el. Gjødese), som var Kannik i Ribe Domkapitel og Sognepræst ved St. Kathrine Kirke, og beklagede sig for ham over, at hun var bleven så bange og bedrøvet, at hun aldrig vidste det Sted, hun vilde være. Da han spurgte hende om Grunden hertil, bekendte hun, hvad hun havde gjort, og fortalte tillige, at da hun var kommen hjem med Maden og spiste af den, havde det forekommet hende, at der for noget Ondt ned i hende med samme Mad. Præsten „trøstede hende med Guds Ord, det bedste han kunde, og bad hende gjøre en alvorlig Pönitentse og inderlig falde til Gud med en alvorlig Bön og annamme Kristi Sakramente, — som hun og gjorde, — så skulde det vel blive med Guds Hjælp bedre med hende“.

Han gik i den følgende Tid ofte til hende for at trøste og husvare hende; men kort efter tog hendes „Banghed“ igjen således Overhånd, at hun 3 Gange sprang i Åen. Hvorledes hun kom op igjen, ved egen eller Andres Hjælp, siges ikke; men den sidste Gang kom hun lige fra Åen løbende i sine våde Klæder op til Mester Laurids og bad ham for Guds Skyld om at sige hende nogle gode Råd. Han svarede hende, „at han ingen anden Råd vidste, end at hun endnu skulde bede Gud inderlig om Nåde og stå fra det onde Forsæt, som hun havde begyndt.“ Imidlertid havde Borgmestere og Råd fået at vide, at hun havde villet affive sig selv, og for at forhindre hende heri, lode de hende fængsle. Hun sad dog ikke indespærret i det offentlige Fængsel, men i sit eget Hus, i Lænker og med en såkaldet „Bolt“ om Benet, og Øvrigheden sørgede ikke blot for, at hendes 2 Nabokoner „altid“ vare hos hende, men betalte endogså en af disses Mænd for at våge hos hende hver Nat i lang Tid. Denne Fremgangsmåde af Øvrigheden er humanere, end man navnlig i den Tid skulde have væntet; men skjönt jeg ikke vil berøve Magistraten den Ære, som kan tilkomme den, må jeg dog bemærke, at et Selvmord i ældre Tid betragtedes med et Slags Rædsel, som var langt større end den, hvormed man betragtede et almindeligt Drab¹⁾, og at denne Betragtningssmåde vistnok har bidraget til, at Magistraten gjorde Alt for at forhindre, at Byen skulde besmittes med en så gruelig og unaturlig Gjerning.

Præsten vedblev naturligvis tidt og ofte at gå til hende på Æmbetsvegne for at trøste og lære hende, indtil hun tilsidst blev af med „samme sin store Banghed“ og begyndte påny at spinde og fortjene sin Føde. Indtil den Tid har Øvrigheden vistnok også sørget for hendes og Börnenes Underhold. Nu behøvede man heller ikke længere at lade våge over hende, og da det i en 14 Dage havde vist sig, at hun var bleven „til passe“ igjen og var bleven af med sin „bange Samvittighed“, blev hun løst af Lænkerne og kom på fri Fod. Hun syntes nu at være fuldkommen be-

¹⁾ Smlg. den gamle Riber Ret, § 26: „Hvis Nogen skulde dræbe sig selv, hvad Gud forbyde, eller blive halshugget ifølge lovlig Dom“. Det Første betragtes åbenlyst som noget langt Sørgeligere end det Andet.

roliget, gik ofte i Kirke og ytrede ofte sin Taknemmelighed til Gud, fordi hun var kommen til sit Sind igjen, idet hun tillige bekjendte, at, hvad hun havde lidt, havde hun lidt for sine Synders Skyld. Nogen Overspændthed kunde man måske finde heri, såvelsom også deri, at hun takkede en Niels Severinsen el. Sørensen, som ofte prædikede i Hospitalet, fordi han havde gjort Bön for hende i Hospitalets Sygestue (hvor Gudstjenesten holdtes indtil Slutningen af forrige Århundrede), og bad ham for Guds Skyld, „at han endnu vilde vel gjøre og bede en god Bön for hende, at Gud ikke frembedre (∴ fremdeles) skulde straffe hende for hendes Synds Skyld.“ — Som et Bevis på, hvor god hendes sjælelige Tilstand havde været, anførte den ene af Nabokonerne, at hun en Tid havde betrot Barbara, efterat hun var kommen på fri Fod, sit Hus og sine Börn, medens hun selv var bortrejst, hvilket hun ikke vilde have gjort, hvis der havde været nogen Fare ved hende. Mester Lavrids Ægdiussen mente endogså, at han aldrig havde bemærket noget Tegn til Afsindighed, „Forbistretthed“ eller Galskab hos hende, enten i Ord eller Gjerning, „hvilket (desværre) hænder Mange, som ikke ere afsindige, men udaf en bedrøvet Banghed omkommer dem selv.“

Dette Spørgsmål, om hun var at betragte som afsindig eller ikke, fremkom ligesom hele denne Vidneforklaring i Anledning af en sørgelig og, såvidt man ser, uforklarlig Handling, som hun begik i Efteråret 1587. Hun var taget ud til en Hjerre Lavrtsen i Enderup (Hvidding Sogn); men efter at have opholdt sig nogle Dage derude, dræbte hun en Pige i samme By. På hvilken Måde dette var foregået, oplyses ikke; men der synes ikke at have været nogen vitterlig Grund til hendes Handling, så at den neppe kunde tilskrives Andet end Sindsforvirring, skjönt også Hjerre Lavrtsen erklærede, at han ikke havde bemærket Spor af nogen sådan i de Dage, Barbara opholdt sig hos ham. Den Måde, hvorpå Sagen blev taget, tyder også på, at man almindelig har betragtet hende som sindsforvirret. Fra Enderup skyndte man sig med at sende hende til Ribe, hvor hun blev sat fast, dennegang rimeligvis i Bøddeliet; thi da Mester Lavrids atter kom til hende, traf han hende siddende bunden med Hænder og Fødder på et Hjul. Han husvælede hende med Guds Ord og bad hende om ikke at mis-

trøste sig og bede Gud om sine Synders Forladelse; „thi Gud vil ingen Synders Død.“ Hun synes dog ikke at have vidst Andet at tale om end, at han for Guds Skyld måtte hjælpe hende til at komme løs igjen, hvilket rigtignok synes at være en temmelig sindsforvirret Tale. Man vidste derfor ikke, hvad man skulde gjøre ved hende. De ovenførte Tingsvidner ere alle tagne d. 3 Avgust; men endnu d. 16 December var man ikke kommen videre end til den Erkjendelse, at egentlig vedkom Sagen slet ikke Byen, da Drabet var begået i Hvidding Herred. Man havde derfor på den sidstnævnte Dag Hjerre Lavrtsen indstævnet for Bytinget for at spørge ham, om det var på hans Befaling eller med hans Villie og Samtykke, at Barbara var bleven ført hertil Byen. Han svarede Nej til begge Dele og tilføjede, at han slet ikke vilde befatte sig med hende i nogen Måde.

Hun blev derefter siddende i Byens Fængsel idetmindste til sidst i Året 1589, da hun rimeligvis kom fri; thi da mødte begge Byens Sognepræster, den ene af Kapellanerne og 4 Borgere for Retten og tilkjendegave, at de Dagen iforvejen efter Borgmestrenes og Rådets Begjæring havde været hos hende og ikke havde kunnet mærke Andet end, at hun nu var ved sin fulde Forstand, hvorfor hun også selv inderlig havde takket Gud, ligesom hun også takkede Godtfolk, som havde hjulpet hende i hendes Nød, og Byen, som nu „fast i det tredie År“ havde opholdt hende med Føde og Klæde. De ovennævnte Præster såvelsom Hr. Hans Mikkelsen, Præst og Husholder i Hospitalet, hvilken sidste for at vække Medlidenhed havde medtaget hendes 2 Börn for Retten, udsagde tillige, at de oftere havde besøgt hende i Fængselet og fundet, at hun nu var fuldkommen helbredet på Legeme og Sjæl; om det Drab, som hun havde begået i sin Afsindighed, sagde hun, at hun ikke vidste Andet end, hvad Andre sagde; de havde fundet hende ved meget kristelige Tanker, og skjönt de efter Ordinantsen ikke havde kunnet stede hende til offentlig Skrifte, da hendes Sag endnu ikke var forligt med Sagvolderen og Herskabet, så havde de dog „trøstet og læst hende af Guds Ord“. — Disse Vidnesbyrd findes kun i et løst Indlæg bag i Tingbogen for 1589 og mangle et bestemt Datum; men jeg tvivler ikke om, at Staklen derefter er kommen på fri Fod.

8. Overfald på Toften under Markedet.

På den 2den Markedsdag af St. Hans Markedet i Ribe 1587 kom en Borger heraf Byen ved Navn Lavrids Klavsen gående med sin Kone på Toften nordenfor Byen, hvor, som tidligere bemærket, en Del af Markedet blev holdt. Han havde med sig en Karl eller Svend, ved Navn Jens Hansen, som bar noget Hör, som hans Husbond rimeligvis havde købt på Markedet. Da de kom til det Sted, hvor en anden Ribør Borger, Peder Kastbjerg, havde sin Ølbod, spurgte Lavrids Klavsen den Sidstnævnte, om han ikke havde Noget „at give tilforn“. Peder Kastbjerg indbød da såvel Manden som Konen til at sidde ned og få en Kande Øl med ham selv og hans Hustru. Da han nu havde skjænket en Kande Øl og vilde bringe den hen til sine indbudne Gjæster, forlangte en af hans andre Gjæster, Gravers Karlsen fra Hillerup, at han skulde lade ham få denne samme Kande Øl. Heri vilde Peder naturligvis ikke føje ham, uagtet han gjen tog sit Forlangende et Par Gange; men herover blev Gravers så vred, at han kastede Peder baglænds omkuld med Kanden og Øllet, og sig selv ovenpå ham. Lavrids Klavsen var imidlertid kommen i Handel med en Mand fra Sem, som havde nogle Fris-Oste at sælge, og vilde købe en af disse; men da han så, hvorledes hans Ven og Medborger blev ilde medhandlet for sin gode Hensigt, tog han med sin ene Hånd fat i Gravers og trak ham tilbage, idet han råbte til ham: „For vor Herres Døds Skyld, slå ikke Manden strax ihjel i hans egen Bod“. Peder Kastbjerg kom derved op igjen; men nu vendte Gravers sig i den største Forbitrelse imod Lavrids, trak sin Daggert ud og vilde forfølge ham, da han flygtede ud af Forenden af Boden. En kort Tid standsede Laurids's Kone ham ved at gribe ham og holde fast i ham; men imidlertid grebe en hel Del af hans Venner og Kammerater, som havde været i Selskab med ham, og som ligesom han selv vare nordfra, til deres Spyd og Forke, for ligeledes at forfølge Lavrids Knudsen. Dennes uforfærdede Kone slap da Gravers Karlsen og fik i hans Sted fat i en Karl med en Fork. Imidlertid forfulgte Gravers hendes Mand udaf Forsiden af Boden, og de Andre styrtede ud af dennes Bagside. Medens Lavrids nu måtte se at værges sig, som han kunde, mod Gravers, der flere Gange slog til ham for hans Bryst med sin Daggert, uden

dog at gjøre ham anden Skade end i hans Trøje, kom de Øvrige bag på ham og sårede ham i den ene Axel og Arm. Iøvrigt slap han dog bedre derfra, end man efter Angrebsvåbnenes Beskaffenhed og Angribernes Antal skulde have væntet; thi Sårene synes ikke at have været af nogen stor Betydenhed. Det har overhovedet været mig påfaldende, at det er sjældent, at der tilføjes dødelige Sår med Våben, som i sig selv ere så farlige som Spyd og Forke. Det må upåtvivlelig stå i Forbindelse med den Måde, hvorpå disse Våben efter et Slags Vedtægt benyttedes; thi det hedder aldrig „at stikke til En med et Spyd eller en Fork“, men altid „at slå til En, enten over Hovedet eller over Skuldrene“ med et sådant Våben, og de Sår, som tilføjedes med dem, tyde også som oftest på, at de virkelig bleve benyttede til Slag, altså på en mindre farlig Måde. Dræbes Nogen, er det i Almindelighed enten med Sværd, Daggert eller Kniv.

At Sagen foregik således mellem Lavrids Knudsen og hans Modparter, som jeg ovenfor har skildret den, synes at fremgå med Sikkerhed dels af den Førstnævntes egen Beretning, dels af nogle andre omtrent samstemmende Vidnesbyrd, navnlig den ovennævnte Mands fra Sem og en Kones fra samme By. De Tiltalte førte rigtignok et Par Vidner, som fremstillede Sagen noget anderledes, og mere til deres Fordel; men dels er der en temmelig stor indbyrdes Uoverensstemmelse imellem deres Udsagn, dels havde det ene Vidne ikke været inde i Boden, dels vare de begge fra Fardrup Sogn, så at de måske vare noget partiske. Indre Grunde tale også for, at den anden Beretning er den rigtigste, og til den holdt Tovsmændene sig også. — Vidneførelsen foregik den 12 Juli, og d. 22 bragtes Sagen tilende. Det var imidlertid kommet til et Forlig mellem Lavrids Knudsen og Gravers Karlsen ved Dannemænds Mellekomst, således at den Sidste påtog sig alene Skylden for den Skade, den Første havde lidt, og skulde give ham 9 Dr. i Erstatning. Dette bekendtgjorde han også selv på Tinget d. 22de; men Øvrigheden og Tovsmændene må ikke have fundet dette Forlig tilfredsstillende; thi der toges intet Hensyn til det. Efterat Lavrids Jensen Vilslev på Byens Vegne havde forlangt, at Tovsmændene ved Nørreport skulde gjøre deres Tovsed for de „Grandeder“, som de stode for (der vare næmlig flere Sager, hvorom de på denne Tid skulde sværge), fandt Byfogden

dem, som ikke gjorde deres Ed, inden Tinget splittedes, til at være fordelte Mænd, og da Lavrids Knudsen havde ladet sin skriftlige Beretning oplæse, svore Tovsmændene først Gravers Karlsen og derefter de 2 af hans Medskyldige, som vare blevne kjendte, nemlig hans Broder Jens Karlsen og en anden Bondekarl fra Darum ved Navn Thames Offersen, til at bøde mod Sagvolderen, Kongen og Byen. Var Forliget mellem Parterne blevet anset for gyldigt, vilde Bøden til Sagvolderen efter almindelig Brug være falden bort. — Disse Bøder skulde efter de gjældende Bestemmelser udredes inden 6 Uger; da det ikke skete, dømte Byfogden den 7 Oktober de 3 Tovsvorne til „at fare som fredløse Mænd“, eftersom de ikke havde bødet derfor til Sagvolderen, Kongen og Byen, efterat 6 Uger ere ude, efter Recessens Lydelse.“ — Som et Exempel på Hyppigheden af Sager vedkommende Sår og Overfald kan anføres, at samme Dag, som den ovenanførte Tovsed gjordes, svores der endnu i 3 andre Sager af lignende Beskaffenhed.

9. Toldsvig straffet som Tyveri.

D. 19 August 1588 fremtrådte den ældste Borgmester i Ribe, Jens Andersen Guldsmed, på Tinget og forlangte af Byfogden, Regel Eskilsen, en Kjendelse om, hvem der var pligtig til at forfølge Sagen mod en vis Niels Hansen Lønborg, som allerede en Tidlang havde siddet arresteret i Byens Fængsel. Han var nemlig bleven sat fast „for sine Misgjerningers og Forseelses Skyld,“ og iblandt Andet, fordi det offentlig på Tinget var blevet ham påsagt, at han havde besveget Kongen for Tolden af 4 Øxne. Denne Sigtelse var rimeligvis bleven fremført på Ribe Byting eller Gjæsteting; men hvem der havde fremført den, angives ligeså lidt som, hvem der havde ladet ham sætte fast. Måske har det været Borgmestrene selv, som af Iver for den kongelige Tjeneste havde taget ham ved Vingebeinet, men dog nu fandt, at det ikke kunde tilkomme dem at tiltale ham på Kongens Vegne; Andre, hvem det nærmere kunde påhvile, have måske ingen Lyst haft til at tage sig af Sagen. Da det dog ikke gik an at lade Synderen sidde hen uden at gjøre Noget ved ham, hvilket også vilde være forbundet med Omkostninger for Byen, spurgte Jens Andersen derfor nu om,

hvem det tilkom at forfølge Sagen, enten den kongelige Foged, Niels Povelsen, der i det Hele taget skulde varetage Kronens Interesser her i Byen, eller den kongelige Tolder, Thanes Jørgensen. Byfogden fandt da den Sidste som den, der indkrævede den store Told (hvortil Øxentolden hørte), til at anklage Niels Lönborg for Retten.

Denne Opfordring eller dette Pålæg har Tolderen uden tvivl efterkommet, og allerede d. 30te samme Måned var Sagen såvidt fremmet og oplyst, at Byfogden kunde afsige Dom i den. Det blev formentlig tilstrækkelig godtgjort, at Niels Lönborg i Året 1584 hemmelig havde ladet 4 Øxne udføre tilsøs ved Havervig på Holmslands Klit imellem Ringkjøbing Fjord og Havet. Han havde rigtignok påstået, at han havde betalt Tolden for dem til en Foged ved Navn Peder Havervig; men dette havde vist sig at være usandfærdigt, eftersom det var oplyst, at Peder Havervig var død allerede 1582. Endvidere talte det meget imod ham, at der forelå en Skrivelse fra Danmarks Riges Mark, Peder Gyldestjern til Tim (som rimeligvis dengang var Lensmand på Lundenæs) af det Indhold, at Niels Lönborgs Fader og en anden af hans Slægtninge 2 eller 3 Gange havde været hos ham og budet ham Penge, dersom han vilde give dem en Toldseddel på, at Niels havde fortoldet de omtalte 4 Øxne, hvorpå han dog ikke havde villet indlade sig, da han Intet fandt indskrevet derom i Toldbøgerne. De Andre må vel have ment, at han nok kunde gjøre det alligevel, når han blot fik Noget derfor. — Da Niels Lönborg således ikke kunde bevise, at han havde betalt Told af de 4 Øxne, men det tvertimod måtte antages, at han ikke havde betalt den, fandt Byfogden i Ribe dette tilstrækkeligt til derpå at dømme ham „til Galge og Gren“. Om han måske alligevel er bleven benådet med en mildere Straf, kan jeg ikke sige; men da han synes også i andre Henseender at have været en berygtet Person, er der neppe Grund til at antage Audet end, at han virkelig er bleven hængt.

10. Sår og Drab på Efterårsmarkedet 1589!

Blodige Slagsmål vare også på andre Tider af Året almindelige nok; men, som rimeligt, var der ingen Lejlighed, ved hvilken de vare hyppigere end ved Markederne og da

navnlig ved det store Efterårsmarked ved vor Frue Fødselsdags Tid d. 8 September¹⁾. For nogenlunde at forekomme altfor store Ulykker, holdtes der altid Vagt på Markedsdagene af bevæbnede Borgere, og i de År, som vi her omtale, var det en af Rådmændene ved Navn Mikkell Thamsen, som stadig havde Anførselen over denne Vagt, der dog ikke synes at have gjort så særdeles meget Gavn. Blandt de Efterårsmarkeder, som udmærkede sig både ved Sår og Drab, er det 1589, fra hvilket jeg vil fortælle et Par Historier.

På 3die Markedsdag kom 2 Bønder, Hans Karlson i Lille-Darum og Sören Termensen af Nørre-Fardrup, kjørende på den Sidstes Vogn og vilde gennem Saltegade i Forstaden kjøre ud af Byen og hjemad; men da de kom udfør Peder Baggesens Stald i den inderste Del af Saltegade, kom der gående 2 Karle, en ældre ved Navn Jes Ebbesen, som havde en Gård i Brøstrup i Hygum Sogn, og en yngre Karl fra Ganderup i Fol Sogn ved Navn Sören Thamesen. Det oplyses ikke, at der iforvejen har været nogetsomhelst Uvenskab mellem de 2 Parter; men rimeligvis har Karlene været noget berusede, siden den ældre af dem begyndte med at slå til Sören Termensens Heste med den Fork, som han gik bevæbnet med. Det kom dog ikke her til noget Slagsmål; men Parterne bleve adskilte, idet Karlene gik tilhøjre over imod Ribe Toft, medens Mændene kjørt videre ad Saltegade for at komme ud af Byen. Måske er der dog faldet nogle vrede Ord fra de Sidstes Side, som Sören Thamesen ikke har kunnet fordøje, da han bagefter overvejede dem; thi kort efter så Folk på Toften ham komme løbende over denne, ud af Svingelen og om i den yderste Ende af Saltegade, hvor den gik mod Øst hen imod Langvedel, for at han der påny kunde møde de Kjørende; han var bevæbnet med en Øxe. Da Hans Karlson så ham komme, sprang han af Vognen og gik imod ham med et Spyd i Hånden. De kom op at slås, og Sören Thamesen huggede dels sin Modstanders Spydstage over, dels gav han ham et Par Hug imellem Skuldrene og i Ærmet, som dog ikke gjorde ham anden Skade end på hans Klæder. Jes Ebbesen var imidlertid kommen til og fik med en anden Karls Hjælp sin Kam-

¹⁾ So en sådan Begivenhed fra St. Hans Markedet 1587 under Nr. 8.

merat bort. Men Hans Karlsen vilde ikke lade sig nøje med det Uheld, som han dengang havde haft med sig, og henvendte sig derfor til Borgervagten, der stod lige i Nærheden — Vagtmesteren, Mikkel Thamsen, havde endogså selv været Vidne til det sidst Forefaldne, uden at man ser, at han havde gjort Noget for at forhindre det — om Hjælp til at arrestere Karlene. Vagten, som bestod af 3 Mand foruden Vagtmesteren, vilde dog ikke jindlade sig på Sagen, efter et Vidnes Udsagn, „fordi de vare ikke stærke nok og trøstede dennem ikke til at kunne få fat på dem,“ hvilket rigtignok ikke vilde tyde på megen Tapperhed eller Iver. En af selve Vagten giver da også en anden Forklaring, som lyder en Smule bedre, om den end i Virkeligheden omtrent går ud på det Samme, at næmlig Mikkel Thamsen havde svaret Hans Karlsen, at han jo Intet skadede, da han hverken var blå eller blodig. Det er forunderligt, at Vagtmesteren selv rent forbigår dette Punkt, skjönt han aflagde Vidnesbyrd om det foregående Sammenstød mellem Hans Karlsen og Sören Thamesen; rimeligvis har han indset, at en Vagt, som ikke var mere virksom end hans, ikke var til stor Nytte.

Hans Karlsen gav sig nu på egen Hånd til at forfølge sine Modstandere; han var bevæbnet med et nyt Spyd og ledsaget, dels af sin Søn, som havde et draget Væрге i Hånden, dels af en hel Høb Mennesker fra Markedet, der som sædvanlig ved sådanne Lejligheder havde stor Lyst til at at se til, men liden til at blande sig i Sagen og derved udsætte sig selv for Ulejlighed eller Fare. De eneste, som man ser søgte at forhindre en Ulykke, vare 2 Koner, som havde deres Ølboder i Nærheden, og af hvilke den ene opfordrede de Øvrige til at holde Hans Karlsen tilbage, og den anden henvendte sine Formaninger til denne selv om, at han som en „viis Mand“ burde hjælpe Alt til det Bedste; „hidtil var der ingen Ulykke sket; men hvis han nu løb efter de fattige Karle, så blev der gjort Skade, og det var måske hans egen Skade, han løb til.“ Begge de gode Koners Formaninger vare dog forgjæves: Hans Karlsen vedblev at løbe efter Karlene, som, såsnart de mærkede, at Hans Karlsen vilde have fat i dem, vare gåede østerpå ind på den såkaldte Gravsogns Mark og vare komne et Stykke bort henimod det såkaldte Papergøje Bjerg, medens Hans Karl-

sen talte med Vagten. Da de ikke løb for ham, nærmede han sig dem snart. Jes Ebbesen råbte da til ham: „Jeg beder Eder for Guds Skyld, min gode Mand, lader os være i Fred; vi ville slet Intet have med Eder at gjøre.“ Men Hans Karlsen var uforsonlig; da han kom de Andre ganske nær, slog han efter Sören Thamesen med sit Spyd, men ramte ham førstegang ikke. Karlen vred sig da løs fra sin Ledsager, der havde ham under Armen, og vendte sig om mod sin Forfølger med en Kniv i Hånden; men i det Samme slog Hans Karlsen ham således med sit Spyd over hans „Hovedpande“, at han styrtede om. Imidlertid var Vreden kommen over Jes Ebbesen, og han slog med sin Fork Hans Karlsen således bag fra over Hovedet, at også han faldt til Jorden. Jes Ebbesen flygtede derpå bort; hvad der blev gjort ved Sören Thamesen, siges ikke; men 4 Bønder nordfra fik Hans Karlsen løftet på en Vogn og kjørt ind til Byen, hvor de igjen måtte bære ham af Vognen ind til en Barts kjær.

D. 26 September kom Sagen førstegang for på Bytinget, hvor dens ovenfor fremsatte Sammenhæng oplystes ved en Række Vidnesbyrd. Hans Karlsen var rimeligvis endnu ikke kommen sig af sit Sår, da han ikke var tilstede på Tinget, hvorimod en anden Mand på hans Vegne fordrede Borgen af den tilstedeværende Sören Thamesen, og selv stillede denne Borgen for, „at de på begge Sider skulde være hverandre ubevarede med Ord og Gjærning, indtil så længe Sagen er dennem overdelt imellem med Lov og Ret eller Minde, ved Ære og Redelighed.“ — D. 1 Oktober mødte derpå den samme Mand igjen på Hans Karlens Vegne og fordrede Byfogdens Dom, om Jes Ebbesen havde handlet så ærligt, som han burde, deri, at han var kommen bagpå ham, et Spørgsmål, som Regel Eskelsen dog ikke vilde indlade sig på at besvare, idet han kun lovede, at, eftersom der var opkrævet Tovsmænd i Sagen, så skulde han, såsnart disse havde gjort deres Tovsed, gjøre Hans Karlsen al den Ret, som han burde. — Senere forligte Parterne sig, inden Tovsmændene d. 17 Oktober gjorde deres Tovsed. Jes Ebbesen og Sören Thamesen bleve derfor ikkun svorne til at bøde imod Kongen og Byen, ikke mod Sagvolderen, den Første for Sår og Skade, den Sidste for Skade i Klæder og det overhuggede Spydskaft. Om Hans Karlsen blev der ikke

afsagt nogen Tovsed, så at han ikke må være bleven tiltalt, skjönt han efter sit Overfald på Sören Thamesen også burde have bødet.

Et sørgeligere Udfald fik et andet Slagsmål, som forefaldt i det sanime Marked, men på 2den Markedsdag, selve vor Frue Dag, d. 8 September. Sammenhænet med denne Begivenhed er følgende: Thames Andersen, en Søn af Anders Thamesen, Møller i Brøns Mølle, var kommen i Uenighed med Jens Hansen Kagebøl fra Misthusum i Skjærbæk Sogn, skjönt de vare noget i Slægt med hinanden. Striden imellem dem synes at have været af ældre Oprindelse; da de nu mødtes under Markedet i Ribe i Sviegade, Thames, såvidt man kan se, ubevæbnet, men Jens bevæbnet med et Spyd, råbte den Sidste: „Kommer du der, du Forræder.“ „Den er jeg ikke“, svarede Thames; men Jens løftede strax sit Spyd og vilde have slået til Thames, hvis denne ikke i en Fart var løben ind ad en Gadedör, i hvilken der stod en Tjenestepige med et Barn på Armen. Jens for efter ham og stak ind ad Dören efter ham med sit Spyd, men ramte ham ikke. Han opfordrede ham nu flere Gange til at komme ud og slås med ham, idet han sagde, at han vidste, at der var et Spyd i Huset, og at han enten vilde have Thames's Liv, eller denne skulde have hans Liv, förend han kom hjem til Brøns. Thames vilde dog ikke indlade sig herpå, men bad ham blot om, at han vilde lade ham være i Fred, hvorhos han kaldte ham sin gode Frænde, og således skiltes de ad for dengang; men kort efter traf det sig så uheldigt, at de igjen mødtes nede ved Sønderport. Thames Andersen var nu for sin Sikkerheds Skyld bleven bevæbnet med et Spyd, og af samme Grund var det vel også, at han havde en bevæbnet Ven i Følge med sig, nemlig Peder Pedersen, en Søn af den daværende Møller i Kongens Mølle, Peder Thamesen. Jeg kan ved denne Lejlighed ikke undlade at bemærke, at det i den sidste Halvdel af det 16de Århundrede synes ligefrem at have hørt til Møllerbestillingen at være en Slagsbroder. Det gjælder da idetmindste om alle de Møllere her i Byen, som jeg kjender fra den Tid, og her var endda 3 Møller i Byen. — Da Jens Hansen nu igjen traf sammen med Thames Andersen, sagde han:

„Har du nu Noget i din Haand.“ Da Thames bekræftede dette, sagde Jens igjen: „Slå fra dig!“ — „Ja, som Guds Død“, svarede Thames. Derpå slog Jens først til med sit Spyd, og den Anden slog igjen. Peder Pedersen søgte at skille dem ad ved at holde sit Spyd imellem dem; men det nyttede ikke; 3 Gange „sloge de sammen“, og tredje Gang traf Thames sin Modtander således, at denne faldt død om på Stedet. Begge disse Optrin, både det i Sviegade og det ved Sønderport, foregik i en Mængde Menneskers Påsyn, så at der var et overflødig Antal Vidnesbyrd om, hvorledes det Hele var gået til. Et Par af Vidnerne udsagde bestemt, at Thames havde været fuldkommen nødt og tvungen til at forværge sit Liv, hvilket dog synes lidt vel stærkt sagt. Jens Hansens Frænder vilde beskyldte Peder Pedersen for, at han også havde båret Våben på den Afdøde; men dette gjendreves med flere Vidners Udsagn; derimod kunde Peder Pedersen ikke fralægge sig, at han havde såret en Jens Knudsen fra Roager i Hovedet med sit Spyd, eftersom det oplystes, at hans Fader havde optinget med Hans Bartskjær om Kost og Løn, medens Jens Knudsen lå under Behandling i hans Hus for sit Sår. Den Skade, som Sidstnævnte havde fået, siges at være sket ved samme Lejlighed som „Dodt-slaget“ på Jens Hansen; men i hvilken Forbindelse det stod dermed, fortælles ikke, så at man blot kan gjette sig til, at Jens Knudsen har været en af den Dræbtes Venner og har prøvet på at tage hans Parti. Hermed stemmer det også, at Anders Møller i Brøns påsagde ham (Jens Knudsen), at han ved samme Lejlighed havde slået hans Søn med „Kryds og Knap“ af sin Degen i Hovedet, hvilket han dog ikke synes at have kunnet bevise.

Den temmelig vidtløftige Vidneførsel i Sagen foregik d. 11te og 14de Oktober. Den sidste Dag læstes navnlig et Tingsvidne fra Hvidding Herred om flere Vidnesbyrd af Folk fra Landet, aflagte på dette Herreds Ting. Formanden for Tovsmændene (ved Sønderport) tog hvergang de afgivne Vidnesbyrd beskrevne. Derefter gjorde Tovsmændene deres 2 Tovseder i denne Sag samme Dag, som der blev svoret i den foregående Sag, nemlig d. 17 Oktober. De svore Thames Andersen til hans Fred for Drabet på Jens Hansen Kagebøl, og der er ikke engang Tale om Bøder; derimod måtte

Peder Pedersen bøde til Sagvolderen, Kongen og Byen for den Skade, som han havde gjort Jens Knudsen.

11. Klædningsstykker og deres, mest fremmede, Stoffer. 1585—1591.

Klædningsstykker, såvel for Mænd som for Kvinder, forekomme ofte i Tingbøgerne med en kort Beskrivelse af deres Stof og Farve, i Almindelighed i den Anledning, at de vare pantsatte til En eller Anden, som, når det varede ham for længe med Indløsningen, lod dem vurdere til Tinge af de 8 Tinghørere, hvorefter Byfogden bestemte en Frist, gjerne af 1 eller 2 Måneder, inden hvilken Pantet skulde være indløst, da det ellers tilfaldt Panthaveren for Vurderingssummen. Pantsættelser af denne Art vare overhovedet meget almindelige i de Tider, og navnlig ses Kjøbmændene eller måske endnu mere de såkaldte Kræmmere ofte at have taget Pant for Betalingen af deres Varer af mindre pålidelige Kunder, og af sådanne Panter ere da igjen Klædningsstykker de alleralmindeligste. Med Hensyn til disse Klædningsstykker er der især en Ting, som i høj Grad har forundret mig, næmlig den, at de næsten udelukkende have været forfærdigede af udenlandske Stoffer. Fremmed Klæde, og det aldeles overvejende engelsk Klæde, kan kaldes Befolkningens Hoved-Beklædningsstof. Sjældnere forekommer lejdisk Klæde, fra Lejden i Holland. De øvrige forekommende Stoffer ere Kamelot, som forfærdigedes af kæmmet Uld, Kemmerlin, Silketøj (Sidendort), Sardug, Skellert, Sayen og Makeer. Af nogle af disse Navne kjender jeg ikke Betydningen; men jeg tvivler ikke om, at alle disse Stoffer ligesåvel som det Klæde, der undertiden nævnes uden Angivelse af dets Herkomst, ere udenlandske Fabrikata. Kun aldeles undtagelsesvis nævnes Klædningsstykker af Vadmel, som jo rimeligvis var af indenlandsk Oprindelse, og herved må bemærkes, at den største Del af de Klædningsstykker, som vurderes, tilhøre Bønderfolk, så at det er klart, at de udenlandske Beklædningsstoffer ere brugte ligesåvel og omtrent i samme Omfang på Landet som i Kjøbstaden. De pantsatte Klædningsstykker ere naturligvis Over-(Yder-)Klæder, og det er vel også især om dem, at det gjælder, at Stoffet næsten udelukkende var udenlandsk. Det er faldet mig

ind, at En eller Anden måske kunde mene, at det kun var Stadsklæderne, om hvilke dette gjaldt, medens de daglige Klæder derimod havde været af indenlandske Stoffer. Det kunde næmlig måske siges, at det fornemmelig havde været Kisteklæder, der pantsattes, både fordi de havde størst Værdi, og fordi de lettest kunde undværes; men heri ligger ikke nogen tilstrækkelig Forklaring; thi blandt de pantsatte Stykker findes meget ofte nogle, der ere så gamle og dårlige og af så ringe Værdi, at de må have været aldeles forslidte, og, at gode nye Klæde af indenlandske Stoffer vilde have været mere skikkede til Pantsættelse. Det er også klart, at de ofte må have tilhørt fattige Folk. Jeg tror således ikke, at det er muligt at komme til noget andet Resultat end det ovenfor antydede, at såvel Land- som Kjøbstad-Befolkningen i de Tider, såvel de Fattige som de Formuende, næsten udelukkende har benyttet udenlandske Stoffer til sin Overklædning. Når man nu tillige ved, hvor indskrænket Brugen af linnede Klædningsstykker i de Tider var (se *L. Holst* i en Afhandling i „dansk Månedsskrift“ for 1864, B. I) så kommer man til det Resultat, at Husfliden og overhovedet den indenlandske Industri med Hensyn til Forfærdigelsen af Beklædningsstoffer må have stået på et meget lavt Standpunkt, skjönt jeg ikke vil fordølge, at både Spinden og Væven endda ikke nævnes så sjelden.

Jeg vil nu til Bevis for mine Påstande anføre endel Exempler på Klædningsstykker, således som de nævnes og beskrives i Tingbøgerne, og jeg vil gjøre disse Anførsler såmeget talrigere, som det er mit Ønske, at de tillige kunne tjene til Oplysning om Navnene, Farverne og Snittet for den dengang almindelige Klædedragt. Da det overvejende er Fruentimmerklæder, der nævnes, vil jeg begynde med dem.

Det almindeligste Fruentimmerstykke er den såkaldte „*Sæl*“ (Sælle, Selle), der må have været et Skjørt, hvortil der hørte et Liv (sjældnere kaldet en Bul), som i Regelen var af andet Stof og anden Farve end selve Sællen. Medens denne sidste næsten altid var af Klæde, var Livet som oftest af andre Tøjer.¹⁾ Som Exempler på dette Klædnings-

¹⁾ Omtrent 1592 må Moden have forandret sig i denne Henseende; thi efter dette År nævnes meget sjelden Livet eller Bullen særskilt, så

stykke vil jeg anføre følgende: D. 9 Juli 1585 vurderedes en gammel rød ledsk (lejdisk) Kvinde-Sæl med rød Sayens Bul til 6 Mk., en grov Klædes (eller måske rettere: Grovklædes, da det vist var et særeget Slags Klæde) Sæl med brun Sayens Bul til 1 Dr., en gammel sort Sæl med rødt Sayens Liv til 5 Mk., en brun engelsk Sæl med rødt Makeers Liv til $2\frac{1}{2}$ Dr., en gammel rød Sæl med brunt Kamelots Liv til 2 Dr. D. 19 Maj 1587 nævnes en rød Kvinde-Sæl med blått Makeers Liv¹⁾ og en gammel sort ledsk Kvindesæl, sat til 3 Mk. D. 14 Maj 1589: en brun engelsk Sæl med sort Kamelots Liv (9 Mk.), en blåbrun engelsk Sæl med brunt engelsk Liv (7 Mk.), en rød Grovklædes Sæl med livfarvet Makeers Liv (1 Dr.). D. 6 November 1589: en lysebrun Sæl med brunt Sayens Liv (5 Mk.), en grøn Grovklædes Sæl med sort Sardugs Liv (3 Mk.), en stålblå Sæl med rødt Makeers Liv (2 Mk.), en sort gammel Sæl med rød Klædes Bul (3 Mk.), en brun engelsk Sæl med sort Kamelots Liv ($1\frac{1}{2}$ Dr.), en rød engelsk Sæl med sort Sidendorts Bul (2 Dr.), en stålblå Klædes Sæl med grøn Klædes Bul ($1\frac{1}{2}$ eller $2\frac{1}{2}$ Dr.). Kun enkeltvis forekomme Sæller af et andet Stof end Klæde, f. Ex. den sidstnævnte Dag en rød Kemmerlins Sæl med blått Makeers Liv, vurderet til 1 Dr., og d. 16 Juli 1589 en sort Sayens Sæl med sort Sayens Liv (medmindre her er en Skrivfejl), sat til 3 Dr. — Af disse mange Sæller tilhørte kun 2 Kvinder fra Byen, medens alle de øvrige vare fra Landet; dog har der neppe været nogen Forskjel på Klæde dragten mellem Fruentimmerne i Kjøbstaden, idetmindste dem, som ikke hørte til den mest formuende Klasse, og dem på Landet. — Sællen med tilhørende Liv, som må have været den almindelige Kvindedragt, var, som man ser, af meget afvekslende og i det Hele taget livlige Farver og kan vist nok have taget sig godt ud.

Ved Siden af Sællen nævnes, men dog temmelig sjælden, som Fruentimmerdragt den såkaldte *Ærmekjortel*. Jeg har kun anmærket mig 2 Exempler på den, nemlig en gam-

at det på den Tid må antages at have været af samme Stof og Farve som Skjørtet.

¹⁾ Når Vurderingssummen ikke angives, er det, fordi flere Gjenstande ere vurderede under Et.

mel sort Ærmekjortel, vurderet d. 9 Juli 1585 til 7 Mk., og en rød Ærmekjortel, vurderet d. 19 Maj 1587 til 9 Mk. Stoffet nævnes ikke; begge tilhørte Fruentimmer på Landet. — Endvidere forekommer en sort engelsk *Kvindetrøje*, sat d. 14 November 1580 til 2½ Mk. — Endelig forekomme *Kåber* temmelig ofte; de ere på enkelte Undtagelser nær alle af sort Engelsk. Således nævnes d. 9 Juli 1585 en gammel brun Kåbe med rødt Arrask under, sat til 7 Mk., og en gammel sort Do. med grønt Arrask under, sat til 2 Dr.; d. 19 Maj 1587 en gammel brun grov engelsk Kvindekåbe (6 Mk.) og en sort engelsk Do., foret med brunt Sayen (11 Mk.); d. 14 Maj 1589 en gammel sort engelsk Kåbe, foret med Lærred (1 Dr.); d. 30 Oktober 1589 en gammel sort engelsk Kvindekåbe, foret med noget gammelt og brådent prentet Sayen (10 Mk.); d. 6 November 1589 en halvslidt sort engelsk Do. med rødt Arrask under (7 Mk.), en gammel sort stakket engelsk Do. med gammelt rødt Arrask under (3 Mk.) og en gammel sort engelsk Do. (20 Sk.); d. 5 Maj 1591 en sort engelsk Do. med sort Skellert under. Af disse Kåber ere 2 fra Byen, de øvrige fra Landet. — Medens der til Sællen og dens Livstykke foretrækkes brogede og livlige Farver, vare de øvrige Kvinde-Klædningsstykker altså næsten udelukkende sorte.

At Mandsklæder nævnes d. 19 Maj 1587: en gammel sort engelsk, stakket *Karle-Kjortel*, tilhørende en Borger i Ribe (5 Mk.), en gammel sort engelsk *Karle-Hængekjortel* (2 Dr.), en sort stakket, ormskåren *Karlekjortel* (1 Dr.) og endnu en sort stakket engelsk Do., de 3 sidste tilhørende Bønder; d. 12 November 1591: en sort engelsk *Karlekjortel* med sorte Fåreskind under. D. 6 November 1589 vurderes en sort engelsk *Karle-Hængekjortel*, foret med Ræve (Ræveskind), til 4½ Dr., og en gammel forslidt Sidendorts *Karle-Trøje* til 2½ Mk., begge tilhørende en Mand i Ribe; d. 6 Juni samme År en gammel sort engelsk „flasket“ *Karletrøje*, som også tilhørte en Kjøbstedmand, til 1 Dr. D. 19 August 1591 nævnes en sort engelsk stakket, flasket *Karlekjortel*. — En *Hængekjortel* synes at danne Modsætningen til en stakket *Kjortel*; „flasket“ skal betyde „med 2 Skjøder“ (se Ann. for nord. Oldk. og Hist. 1863, S. 203). *Trøjer* brugtes også af Læder; thi d. 16 November 1591 vurderedes en gammel *Lædertrøje* til ½ Mk. — Endvidere have vi

Karlekker, som d. 19 Juli 1585 en gammel sort Kappe med smittet (sværtet) Lærred under (2 Dr.); d. 14 Maj 1589 en sort engelsk Karlekappe med blå Klæde under ($3\frac{1}{2}$ Dr.); d. 6 November 1589 en sort engelsk Karlekappe, foret med blå Grovklæde ($2\frac{1}{2}$ Dr.). Disse 3 Kapper tilhørte Bønder, hvorimod en 4de sort engelsk Kappe, foret med gammelt sort Klæde, som d. 3 Juli 1589 vurderedes til 10 Mk., tilhørte en Kjøbstedmand. — Benklæder forekomme sjeldnere som pantsatte; d. 19 November 1589 nævnes dog et Par Klædes Buxer, tilhørende en Mand, som fra Landet var flyttet ind til Byen (1 Dr.), d. 5 Maj 1591 et Par sorte engelske Buxer, tilhørende en Borger, og d. 19 August samme År et Par brune engelske Do. — På disse sidste nær ere alle de nævnte Mands-Klædningsstykker af sort Farve.

De eneste Stykker af Vadmæl, som jeg i disse År har truffet på, ere en brunblå Vadmel's Kvindesæl, vurderet d. 5 November 1591 til 24 Sk., og et Par grå Vadmel's Buxer, vurderede d. 16 samme Måned til 2 Mk.

Det var naturligvis ikke blot til Klædningsstykker, at der brugtes udenlandske Tøjer; der nævnes også flamske Hynder, Nürnberger Sængeklæder, hollandske Lærreder osv. — Man kan nu slutte sig til, hvilken overordentlig Afsætning fremmede Manufakturvarer fandt her i Landet; de vare også endnu på denne Tid en Hovedgjenstand for Ribe Bys Handel, om end ikke i det Omfang, som noget tidligere; men det undrer mig, at Landet på den Tid har haft Evne til at købe såmange kostbare udenlandske Varer. Det var rigtignok endnu ikke så fattigt, som det blev i det 17de og 18de Århundrede.

12. Biskop og Adelsmand.

Rimeligvis engang i Året 1592 blev der omtrent en halv Mil fra Ribe på den bekendte trættekjære Adelsmands, Movrits Podebusk til Kjørups, Grund fundet en dræbt Mand. Hans Foged lod opkræve Sandemænd i Kalslund Herred, og disse dømte en Søn af den gamle Thames Jensen, Stadsbud i Ribe, skyldig i Mordet. Den Skyldige var så heldig at rømme bort og undgik derved videre Straf. Movrits Podebusk lod derpå hans Fader, Thames Jensen, tiltale som medskyldig i Forbrydelsen, og Sandemændenes Kjendelse

faldt således ud, at 6 af dem dømte ham skyldig, og de øvrige 6 frikendte ham. For at få Sagen afgjort, lod da Adelsmanden udnævne 6 Sandemænd af det tilgrændsende Frøs Herred, og de dømte den Anklagede skyldig. Denne Fremgangsmaades Lovlighed var dog tvivlsom; „jydske Lov“ har rigtignok (II, 55) en lignende Bestemmelse for det Tilfælde, at Nævningerne delte sig i deres Kjendelse i 2 ligestore Partier; men om Sandemændene er der intet Sådant bestemt. Der var derfor dem, som anså den afsagte Kjendelse for ugyldig, og iblandt dem var det navnlig den gamle Biskop i Ribe, Mag. Hans Lavgesen, som tog Thames Jensen i Beskyttelse. Han gav ham Bolig i et ham tilhørende Hus i Bispegårdsgade, og her vovede Movrits Podebusk ikke at røre ham; men rimeligvis har han måttet vogte sig for at vise sig udenfor Huset, især da Movrits som Ejer af Korsbrödregård havde både sin Foged og sine Tjenere her i Byen. Da Adelsmanden ikke turde tage sig selv tilrette, måtte han prøve at gå Rettens Vej, og under 12 Februar 1593 finder jeg derfor indført i Byens Tingbog Følgende:

„(8 Mænd og Signantes¹⁾) vuntne, at det var idag „forne Jep Borrigs fjerde Ting, at han på hans Husbonds, „velbyrdig Mour. Podebusks, Vegne skriftligen haver ud- „æsket af Mester Hans Laugesön, Bispen, efter Loven 6 „Mark for hver Nat, han haver huset og hælet Thames Jensen Stadsbud i sit Hus, siden han blev svoret „en Mord- og Åråds-Tov over, og siden han lod forbyde „hannem at huse og hæle hannem. Derhos æskede han „forne Thames Jensen Stadsbud selv personligen at må „blive tilstede og undgjælde Dom og Ret, som han til- „forn haver æsket af Bispen. Desligeste er hans fjerde „Ting på forbemeldte hans Husbonds Vegne, at han haver „forbudet Nogen at huse eller hæle hannem eller tage „hannem i Tjeneste eller Forsvar, eller at fløtte eller føre „hannem, hans Hustru, Gods eller Noget af det, hannem „tilhører.“

1) Foruden de 8 Tinghørere anføres hver Tingdag nogle af de mere ansete Borgere, hvoriblandt altid 1 eller flere Magistratsmedlemmer som tilstedeværende. Det er dem, som i Forening med Byfogden udstede Tingsvidnerne og sætte deres Segl under dem; derfor pleje de i Tingbogen at anføres under Navnet „Signantes“ (α: Forseglere).

Imidlertid havde enten Biskoppen eller Andre indberettet Sagen for Regjeringen, og der udgik til Movr. Podebusk et Kongebrev, dateret d. 15 Februar samme År, altså blot 3 Dage senere, i hvilket den Thomas Jensen overgangne Dom erklæres for ugyldig, da han var bleven draget fra sit rette Værneting; da Sagen ikke kunde indstævnes for Nørrejyllands Landsting, og der ikke for det Første vilde blive holdt nogen almindelig Landretsdag for Slesvig, så at Sagen kunde komme for Overdommere, anmodes Movr. Podebusk om at lade Sagen „opstå“ (o: opsætte den).¹⁾

Efter Modtagelsen af dette Kongebrev anså Thames Jensen sig foreløbig for sikker, og at han nu frit har turdet gå omkring i Byen, ses deraf, at han i Marts Måned findes at have fungeret som Stævningsmand. Sin Stadsbuds-Bestilling havde han dog allerede midt i forrige År mistet. D. 20 Marts mødte Jep Borrig igjen på Tinget, lod kongelig Majestæts Brev læse, men spurgte derpå, om Nogen vilde sætte Borgen for Thames Jensen, indtil Dom og Ret sattes i Fyrstendømmet. Herpå vilde Ingen indlade sig, og Thames Jensen svarede selv dertil, at han havde sat Niels Povelsen (By- og Herskabs-Fogden i Ribe) en Borgen på Kongens Vegne; den vilde han holde, indtil Sagen var endelig påkjendt. Videre lod der sig neppe opnå; men enten Adelsmanden eller hans Foged vilde dog ikke lade sig nøje dermed og, som om den kongelige Skrivelse ikke var til, mødte Jep Borrig atter d. 5 April på Ribe Ting og gav igjen „Last, Klage og Kjære på, at Mester Hans Lavgesen, Bispen, huser og hæler Thames Jensen Stadsbud udi hans Hus i Bispegårdsgade, efterdi han er hans Fredløsmænd, og derhos æskede og begjerede han forskne M. Hans Lavgesens Bøder for hver Nat, han haver huset og hælet hans Fredløsmænd, imod Lov og Ret, som han lod sig tykke“.

Biskoppen behøvede nu vistnok ikke at bryde sig meget om disse Trusler; men også Thames Jensen var påny udsat for Movrits Podebusks Efterstræbelser, så at denne Sidste måtte have et nyt Kongebrev, dateret d. 19 April, i hvilket han påny anmodes om at lade Sagen blive i Stilstand, indtil den kunde komme for sine Overdommere, eftersom Thames Jensen havde klaget over, at han ikke havde

¹⁾ Jydske Tegnelser.

nydt meget Godt af den forrige Skrivelse.¹⁾ — Hvorledes senere er gået med Sagen og med den Anklagede, ved jeg ikke.

13. Slagsmål i Skomagerlavet.

Fjerde Påskedag 1593 havde Skomagerlavet i Ribe sin Lavsdag i Mester Lavo Hjerresens Hus, og efter Mødet bleve en Del af Lavets Medlemmer tilbage for at få sig Noget at drikke. Blandt disse var også Mester Henning Andersen, der rimeligvis har været en ung og munter Mand; thi han fik sig en Dands med Værtens Datter efter en plattysk Vise, som begyndte således: Simon, Simon, dat was ein dapper mand. Da Dandsen var ude, lagde han sin Hånd på Mester Kristen Rasmussens Hoved med de Ord: „Kom du nu op og dands.“ Da Kristen ikke vilde, gik han til hans Sidemand, en Skomagersvend Jes Pedersen, lagde ligeledes sin Hånd på hans Hoved og sagde: „Da må du dandse.“ Jes må ikke have været af nogen fredelig Karakter, og måske havde han også drukket for Meget; thi uden at svare, slog han tilbage med Bagen af sin Hånd, men istedetfor at træffe Henning, ramte han Kristen Rasmussen på hans Mund, og denne Sidste var ikke sen med at give ham 3 eller 4 Slag tilbage. De Andre grebe fat i dem; men da Jes sagde til den, som holdt ham: „Hold mig ikke til min Skade“, så slap han løs og udæskede nu Kristen. Denne rejste sig også, de fik igjen fat på hinanden, og Jes blev kastet i Gulvet, så at Huden ovenover hans højre Øje blev skrabet af. Hermed hørte Slagsnålet op, og Kristen måtte sætte Borgen for sig.

Det viste sig dog, at det i Virkeligheden var Kristen Rasmussen, som havde lidt den største Skade, idet hans Modstander havde bidt hans ene Finger sønder. Han gav sig i Kur hos en af Byens Bartskjærere, Mester Klavs Junge; men Fingeren vilde ikke komme sig, så at han tilsidst blev bange for, at han skulde miste det yderste Led af den. Han ønskede derfor at prøve en af de andre Bartskjærere, Mester Kristoffer, om han skulde være heldigere; men derved var der den Vanskelighed, at Lavsånden, og rimeligvis

¹⁾ Jydske Tegnelser.

så Lavsskræen, forbød den ene Bartskjær at tage en Patient fra den anden, uden under særlige Omstændigheder. Kristen Rasmussen sendte da 2 Medborgere, Jens Pedersen Skomager og Lavrids Klavsén, hen til Klavs Junge, for at de på hans Vegne skulde spørge denne, om han kunde hele ham hans Finger; i det Tilfælde vilde han ikke gå fra ham; men dersom han ikke trøstede sig til at gjøre ham før, således at han beholdt sin Finger, om han da tillod ham at benytte en anden Bartskjær. Mester Klavs var ikke hjemme, men han havde vidst, at de vilde komme, og havde derfor sagt til sin Kone, hvad hun skulde svare. Hendes Svar lød således: „Det stod ikke til, at hendes Husbond kunde gjøre Fingeren før, uden at det yderste Led skulde af. Dersom en anden Bartskjær kunde gjøre det bedre, skulde de gjerne være tilfredse dermed; men dersom han gik til en anden Bartskjær, som ikke gjorde det bedre, end hendes Mand kunde gjøre det, så skulde både hun og hendes Mand fortryde derpå.“ — Derpå gik de 2 Udsendinge til Mester Kristoffer og fortalte ham, hvad Svar de havde fået hos Klavs Junge; han påtog sig da Kuren, idet han sagde, at han vilde tage Gud til Hjælp, at Kristen skulde beholde sin Finger. D. 28 Maj oplystes det for Retten, hvorledes det var gået til hermed, og Klavs Junge vedstod sin Kones Svar. Om Kristen Rasmussen beholdt hele sin Finger eller ikke, tør jeg ikke sige med Bestemthed; men af det Følgende synes det snarest, at han ikke gjorde det.

D. 14 Juli blev Jes Petersen, d. 21 samme Måned Kristen Rasmussen tovsvorne til at bøde mod hinanden indbyrdes, Kongen og Byen. Sidstnævnte Dag måtte Jes Pedersen tillige sætte 6 Mands Borgen for den Læstebod, som han endnu skulde betale sin Modstander, såvelsom også for, at han hverken vilde forulempe denne eller rømme af Byen, sålænge Sagen endnu ikke var „overdelt“ imellem dem, som det sig burde. Kristen Rasmussen stillede 2 Mands Borgen for, at han indtil samme Tid vilde være Jes Petersen ubevaret med Ord og Gjæringer. Derefter afsagde Byfogden endnu samme Dag på Tinget en Dom imellem dem. Denne Dom er rigtignok ikke indført, men må udentvivl have gået ud på, at Jes Petersen skulde betale dels Lægélön, dels en Erstatning, som nærmere blev at bestemme; thi d. 14 August vedstod Klavs Junge for Retten, at han var kommen

overens med ham om en Lægelön af 6 Mk. for Kristen Rasmussens Finger, hvad enten det yderste Led gik af den eller ikke. Han synes altså påny at have fået Fingeren under Behandling. Erstatningen synes endnu ikke at have været bestemt d. 13 Oktober, eftersom der på denne Dag blev ført et Tingsvidne, som skulde godtgjøre Jes Pedersens Uvillighed til at komme til nogen Overenskomst. 4 Borgere vidnede nemlig, at de, förend „Tov gik“, havde været over et venligt Forligelsesmål mellem begge Parterne for den Skade, som Jes Pedersen havde gjort Kristen Rasmussen, og at Parterne da havde voldgivet deres Sag på 8 Dannemænd, 4 på hver Side; men da de havde overvejet Sagen imellem sig, gik Jes ud fra dem og vilde hverken sætte Borgen eller gjöre Udlæg, hvorimod Kristen havde været villig til at overholde Forliget. — Hvorledes det så senere gik, oplyses ikke.

14. Peder Trellunds Skole.

Der er flere Medlemmer af den mærkelige Familie Trellund, som have været Skoleholdere her i Byen; men den mærkeligste af dem er Peder Pedersen Trellund eller Peder Trellund den Yngre, en Sön af Rådmand Peder Trellund, som døde 1594 i en Alder af 104 År. Sönnen havde Bryllup d. 1 August 1582¹⁾ og har rimeligvis omtrent samtidig nedsat sig som Skoleholder i Ribe; det var rimeligvis i denne Egenskab, at han ved Kongebrev af d. 5 December blev fritaget for Skat og al anden borgerlig Tyngde.²⁾ 1590 tilegnede han den udvalgte Konge, Kristian den 4de, et håndskrevet Værk, betitlet „Skriverkunst“. Det Exemplar, som han tilsendte Kongen, er skrevet på Pergament og meget elegant udstyret; det findes endnu bevaret i det store kongelige Bibliothek (gl. kong. Saml. in 4to, Nr. 846); han kalder sig i det Borger og Skoleholder i Ribe. Værket må have fundet meget Bifald på højeste Steder, som det da også fortjener både for sin Skjöhed og for sin Planmæssighed; thi til Belønning tilstodes der Forfatteren ved et Kongebrev af 10 Marts 1591 30 gamle Dr. årlig, som skulde udbetales af Lensmanden på Riberhus, eftersom Kongen havde

¹⁾ Hegel. Alm. — ²⁾ Jydske Tegn.

erfaret, „at han der sammesteds skal have anrettet en skjön og kunstig Skriverskole, hvorudinden han underviser og fremmer Ungdommen udi adskillige smukke og bekvemmelige Håndskrifter, — for at han des bedre kan blive ved at holde samme Skole ved Magt.“¹⁾

Det var altså væsentlig en Skriveskole, som Peder Trel-
lund havde oprettet, og jeg har tidligere gjort opmærksom
på, hvor megen Vægt man i det 16de Århundredes sidste
Halvdel lagde på en smuk Håndskrift, og at en sådan der-
for også var temmelig almindelig, navnlig også blandt Bor-
gerstanden i Ribe, ikke blot hos Mændene, men også hos
det andet Kjøn. — Det var dog ikke alene i Skrivning, at
der blev undervist i Peder Trelunds Skole, men også i
Læsning, rimeligvis også i Regning og i Begyndelsesgrun-
dene af andre Videnskaber. Hvad Læsningen angår, ses
det af en Tiltale, som Trelund d. 15 Oktober 1597 havde
til Lavrids Steffensen Skriver i Ribe om Skolepenge for
dennes Søn Albret, og af hvilken man også lærer Skolepen-
genes Størrelse at kjende. Trelund oplyste nemlig af sin
Bog, at Drengen først var kommen i Skole hos ham d. 15
Juni 1594, for at lære at læse, og havde gået 8 Uger i Sko-
len; derpå var han d. 18 Oktober påny begyndt med at be-
søge Skolen, denne gang for at lære at læse og skrive, og
der var nu blevet akkorderet om, at Faderen skulde betale
2 Rdlr. for ham om Året. For de første 8 Uger beregnes
derimod kun 2 Sk. om Ugen.

At Skolen nød megen Anseelse her i Byen, ses deraf,
at både Biskop Hegelund og Anders Sörensen Vedel satte
deres Børn i den. Den Første har således ved d. 22 Av-
gust 1593 indført i sin Almanak: „Satte jeg Jørgen, min
Søn, til Peder Trelund at lære at skrive.“ Jørgen var den-
gang henimod 10 År gammel og havde i flere År gået i
Skole (Latinskole). Ligeledes bemærker Biskoppen ved d.
12 Oktober 1594: „Satte jeg til Peder Trelund til Skrive-
skole mine 3 Døtre, Anne, Marine, Sara“ (12, 10 og 7 År
gamle). — Af Vedels Sønner havde idetmindste den yngste,
Hans, gået i Ped. Trelunds Skole, inden han i sit 6te År
(1601) kom i Latinskolen; således beretter Terpager (R. C.,
S. 656), som kalder Trelunds Skole en „dansk Skole“ og

¹⁾ Jydske Tegnelser.

siger, at Barnet der skulde indvies i de første Elementer. — 1594 omtales i Rådstuebogen tilfældigvis en Dreng, som gik i Ped. Trellunds Skole; han synes at være et udenbys Barn, der altså rimeligvis var sendt til Byen netop for at gå i denne Skole.

Samme År 1594 forekommer der i Byens Tingbog en ret mærkelig Sag, vedkommende samme Skole. Trellund havde en Underlærer ved Navn Niels Mikkelsen, en Smedesøn fra Skårup i Fyen. Han var, som det fremgår af det Følgende, antaget på de Vilkår, at Trellund skulde uddanne ham og give ham frit Underhold, imod at han forpligtede sig til i et vist Antal År at gå sin Læremester tilhænde i hans Skole og imidlertid opføre sig til hans Tilfredshed; hvis hans Mester ikke blev tilfreds med ham, skulde han derimod betale både for Lære og Kost. Trellund var imidlertid bleven misfornøjet med ham og havde gjentagent jaget ham bort. For nu at kunne godtgjøre, at Mesteren ikke havde haft nogen gyldig Grund hertil, hvilket tillige vilde blive et temmelig betydeligt Pengespørgsmål imellem dem, mødte Niels Mikkelsen d. 19 Juni 1594 på Ribe Byting og krævede i Peder Trellunds Nærværelse sit Skudsmål af et Stokkenævn, det vil sige, af et Antal (i Almindelighed 24) udmeldte Mænd, såvelsom af alle Andre, som på den Tid vare tilstede på Tinget, om „hvorledes han har forhandlet og skikket sig, udimidlertid han har været udi Ribe By og tjent forbemeldte unge Peder Trellund; om Nogen med Rette kunde beskylde ham for nogen utilbørlige Sager, Ubevemsord, Utroskab eller andre Uære-Sager, for Ord, Gjerninger eller Omgjængelse, eller og, om han ikke har skikket og forhandlet sig udi fornævnte Peder Trellunds Skole mod deres og andre Godtfolks Börn med Omgjængelse, Lærdom og Undervisning udaf hans Formue, som det sig burde; desligeste om Nogle enten med Rette vide eller ville sigte og sage ham Noget på hans Ære og Læmpe, der han ikke med Ære og Lige kan høre og forsvare; at de Dannemænd og Godtfolk vilde deres Sandhed derom bekjende og bestå og meddele ham det skriftlig.“

Umiddelbart derpå følger i Tingbogen de 24 Mænds (Dannemænds og Dannesvendes) og andre tilstedeværende Borgeres Erklæring, at de ikke havde hørt, set eller fornuftet noget Vanrygte eller nogen Uærlighed af Niels Mikkelsen.

sen, enten i Ped. Trellunds Skole, „med Godtfolks Börn at læse for og undervise“, eller andensteds. Men efter et Ud-kast til et Vidnesbyrd, som findes på et i Tingbogen ind-lagt løst Stykke Papir, var Peder Trellund trådt frem og havde sagt, at han havde nogle Indsigelser at gjøre, förend Stokkenævnet gav sin Erklæring; den første var, at Niels Mikkelsen havde „handlet sig“ noget trodsig og uvil-lig i sin Tjeneste; 3 Gange havde han derfor forvist ham af denne, men for Dannemænds Böns Skyld annammet ham igjen; nu var det den 4de Gang. Han lod derpå de For- pligtelsesbreve, som Niels Mikkelsen tidligere havde givet fra sig, oplæse og spurgte ham navnlig, om han havde holdt det sidste. Niels Mikkelsen måtte da tilstå, at han engang uden Tilladelse var gået ud af Huset og hen til Dorethe, sal. Peder Baggesens, hvor han havde drukket noget Mjød, og derfra var han endda gået hen på andre Steder i Byen og havde fået sig en Kande Øl; ligeledes var han en Riber- markedsdag gået ud uden sin Husbonds Vidende og havde drukket.

Den anden Indsigelse, som Peder Trellund havde at fremføre mod sin „Dreng“, var, at denne i hans Fraværelse havde handlet meget utilbørligt mod hans Tjenestefolk. Af Tingbogen ser man, at Trellund lod sin Tjenestepige og sin Amme aflægge Vidnesbyrd om, at de en Søndag havde luk- ket Krogen på Gårdören, medens de klædte sig på, og der- efter havde glemt at tage Krogen af igjen; da så Niels Mik- kelsen kom og fandt Dören lukket, havde han rigtignok til- talt dem på en meget usømmelig Måde. Dette Vidnesbyrd kunde han ikke benægte; men på den anden Side erklærede de to Tjenestekvinder på hans Spørgsmål, at de aldrig, me- dens han tjente sammen med dem, havde set eller fornum- met noget Uhæderligt eller Usømmeligt om ham.

Som vi ovenfor så, forhindrede disse Indsigelser fra Pe- der Trellunds Side ikke, at hans Modpart fik det forlangte gode Skudsmål af Stokkenævnet. I sig selv vare de da hel- ler ikke af stor Betydning, men den første viser, i hvor streng en Hustugt Underlæreren blev holdt. Efter Ting- bogen tilbød Niels Mikkelsen derpå sin hidtilværende Princi- pal, „efterdi denne havde forvist ham af sin Tjeneste“, at træde tilbage i den, hvis han vilde holde, hvad han havde lovet ham; men Trellund „begjærede ham ikke længere hos

sig“. Efter det ovenfor omtalte Udkast tilbød Trellund ham dog endnu samme Dag på Tinget at komme tilbage i sin Tjeneste, hvis 2 Dannemænd vilde love for ham, eller han vilde fuldkomme sit Forpligtelsesbrev; men det synes, som vi senere ville se, ikke at være kommet til noget Forlig imellem dem; idetmindste har det ikke været af nogen Varighed.

Det er ret interessant, at det et Par Gange nævnedes Udkast til et Tingsvidne om denne Sag er skrevet på den ene Side af et Ark Papir, på hvis anden Side findes et Slags Prøveskrift, der er skrevet af en Lærling i Peder Trellunds Skole. Man skulde næsten tro, at Underlæreren har haft dette Blad med for at fremlægge det som et Vidnesbyrd om sine Lærlinges Dygtighed. Skriften er i Virkeligheden god. — Bladet er delt i 2 Spalter; øverst i hver Spalte findes 7 Linier Dansk og nedenunder 7 Linier Tydsk; allernederst står: Geschriben dorch mich Christopher Pauelsen Haarbo bey meinem lieben lerremeister Peter Trellundt der Jungere Burger vnnnd Scholhalter im Riepen Anno 1592 Den 19 Januari. Alt er skrevet med såkaldet dansk (gotisk) Skrift. — Indholdet af de danske Stykker er Betragtninger over Börns Forhold til Forældrene¹⁾, af de tydske derimod Brudstykker af Breve i Kurialstil.

Peder Trellund var uheldig med sine Medhjælpere, eller rimeligvis var han selv en stridig Mand, som det ikke var let at tilfredsstille; thi 2 År senere havde han en meget lignende Historie med Rasmus Nielsen, født i Sim ved Ity. Denne mødte næmlig d. 14 Juni 1596 på Bytinget og lod i Trellunds Nærværelse læse et skriftligt „Forsæt“, hvis Indhold var, at han, fordi Trellund havde skrevet efter ham, var rejst langt af sin „Led“ hertil Byen og havde forpligtet sig for en lang Tid til at tjene ham for Lön; men efterat han i nogen Tid havde været i sin Tjeneste, havde Trellund ikke 1, men 3 eller 4 Gange forvist ham af den. Han vilde derfor vide, hvad Trellund beskyldte ham for, og hvorfor han forholdt ham hans Brev og tilgodehavende Lön, ligesom han også fordrede nogle Penge, som han havde lånt

¹⁾ Til Exempel vil jeg anføre følgende Linier: En wtuetig Sön er sin Fader en vanaere, En fornumstig Datter faar vel en Mand, Men en vanartig Datter lader Mand side oc hun bedröffuer sin Fader.

Trellunds Kone. Man ser ikke, at Trellund har haft Noget at svare hertil, hvorimod han spurgte Rasmus Nielsen, om denne kunde beskyldte ham, hans Kone eller hans Børn for noget Uærligt i den Tid, han var i hans Tjeneste, hvortil Rasmus Nielsen svarede Nej! Det får herved, måske uden Grund, Udseende af, at Medhjælperen havde gået og udspreddt slette Rygter om sin Principal og hans Familie. — Det Eneste, som man senere hører om Sagen, er, at Rasmus Nielsen d. 26 Juli s. År, ligeledes på Tinget, tilbyder Trellund igjen at træde i hans Tjeneste efter sit derom udgivne Brevs Lydelse, dersom Trellund også vilde forholde sig tilbørligt imod ham. Det ses ikke, at Trellund svarede Noget hertil, og rimeligvis ere de altså skiltes ad, ligesom det gik i det forrige Tilfælde med Niels Mikkelsen.

Niels Mikkelsen blev senere en ret mærkelig Mand. Han nedsatte sig 1595 som Skoleholder i Kolding „efter at have lagt sig efter Regnekunsten både i Danmark og Tydskland“ og udgav først 1615, og derefter 1624, en Regnebog, som i lang Tid skal have nydt megen Anseelse og udførlig beskrives af *Fyhn* i hans Beskrivelse over Kolding, S. 159 fl. Striden mellem ham og Peder Trellund angående dennes formentlige Krav på ham fra hans Læretid vedvarede i flere År, og efterat Trellund længe forgjæves havde forsøgt at gjøre sin Fordring gjældende ved Rettens almindelige Midler, erhvervede han, som imidlertid (1600?) havde flyttet sin Skole til Kjøbenhavn, d. 2 November 1606 et Kongebrev til Borgmestere og Råd i Kolding om, at de uden vidtløftig Proces og Ophold skulde dömmе mellem Peder Trellund, dansk Skolemester i Kjøbenhavn, og Niels Mikkelsen, som sagdes at holde Skriveskole i Kolding, med Hensyn til, at den Sidste for nogle År siden havde forpligtet sig til at blive i Trellunds Tjeneste og betale ham for sin Kost, Underholdning og Lære, hvis han ikke forholdt sig tilbørligt i sin Tjeneste. Om Trellund opnåede Noget ved dette Kongebrev, vides ikke; rimeligvis har Niels Mikkelsen med Held kunnet beråbe sig på det ovenanførte gode Skudsmål, som han havde fået ved Ribe Byting.

Om Peder Trellunds Skole i Kjøbenhavn ved jeg intet videre at berette; men det bør ikke forbigås, at det ikke var på Papir og Pergament alene, at han forstod at skrive. Han har nemlig også forfærdiget en sort Marmortavle med

Indskrift over Biskop Hans Povlsen Resens Hustru, som døde 1601 og ligger begravet i Roskilde Domkirke, således som følgende Underskrift under den latinske Indskrift udviser: Peder Trælund Ribber Borger og Skoleholder udi Kjøbenhaffn skreff og pollered denne Steen.¹⁾ — Han døde, som det synes, d. 28 Januar 1612, eftersom Biskop Hegelund ved denne Dag har følgende Vedtegning: Peder Pedersön Tryllund Rip., en kånstrig Schriffue oc Regnemester udi Ribe i XIX År oc udi Kjøbenhaffn i XII År. — 1617 blev hans Sön, Villum (el. Villands) Pedersen Trellund af Magistraten ansat som dansk Skoleholder i Ribe; mærkeligt nok havde også han 1620 en Strid med sin Underlærer, hvem han jøg bort af sin Tjeneste.

15. En Trolddomssag.

Fra Året 1595 have vi fra Ribe bevaret en Trolddomssag, som, fordi den ikke endte med Bålet, er forbigået af *Grönlund* i hans „Historisk Efterretning om de i Ribe By for Hexerie forfulgte og brændte Mennesker“. Jeg vil derfor fortælle Noget om den her, dog mindre for Fuldstændighedens Skyld end, fordi den indeholder adskillige Ejendommeligheder. Den var rettet imod Maren Povlsdatter, født i Tornum, en Søster til Oluf Povelsen, som bode i Rødding.

Maren Povlsdatter sad allerede fængslet for Trolddom, da Forhørerne imod hende begyndte d. 18 Juli på Ribe Rådhus for begge Borgmestrene og 6 Rådmænd og i Nærværelse af 20 af de mest ansete Borgere. Først bekendte Maren, at hun allerede 2 Gange var bleven forvist Ribe By og havde forpligtet sig til ikke at sætte sin Fod der mere. Af hvilke Grunde hun var bleven forvist Byen, siges ikke; uidentvivi havde hun, som sædvanligt i slige Tilfælde, forpligtet sig til at have sit Liv forbrudt, hvis hun vendte tilbage.

Et Hovedvidne imod hende med Hensyn til Beskyldningen for Trolddom var Kristen Væver. Han udsagde, at Maren havde sagt til ham, at Anne Svarrers havde taget hans og hans Kones Lykke fra dem på 3die År, og at Anne Svarrers Datter, Karen Svarrersdatter, havde været på hans

¹⁾ Friis: Roskilde Domkirke, S. 115.

Loft for at forgjøre hans Kone. Planen var næmlich, at Kristen Væver derefter skulde troldes til at ægte Karen Svarrersdatter. Et andet Vidne, Niels Gledborg, udsagde også, at Maren selv havde sagt til hans Hustru, at Karen havde givet hende 1 Mk. for at hun skulde forgjøre Kristen Vævers Hustru og derefter skaffe hende Manden tilægte. — Kristen Væver påsagde også Maren, at hun havde fået hans Kone til at give hende Neglene af sine Tommelfingre tilligemed et Stykke Vox. Kort derefter var hans Kone falden i en stærk Sygdom med idelig Stikken i hendes Tommelfingre og over hele Legemet og havde aldrig været tilpas siden den Dag. Fremdeles var Maren senere en Dag kommen udenfor hans Dør med sin Lue (Hue) vendt vragt på Hovedet, havde vendt sig 3 Gange avet omkring udenfor Døren og var derpå gået ind i Huset og havde kastet Noget i deres Ild med de Ord: „Brænd nu i tusinde Djævles Navn.“ Derefter havde det knaget og braget i Ilden.

Niels Gledborg vidnede fremdeles, at Maren Povlsdatter en Dag var kommen ind til hans Hustru, efterat denne havde ligget syg på fjerde År; hun havde skåret hans Kones Negle af og lovet at kurere hende, idet hun sagde, at det også her var Anne Svarrers, som havde forgjort Konen. Kuren havde hun udført på den Måde, at hun havde gravet Noget ned i Jorden ved hendes „Sænehoved“, og ved at lade et Lys brænde i Stuen hele Natten. Senere, da disse Midler rimeligvis ikke hjalp, havde hun bundet et Brev med Noget i om hans Kones Hals og sagt, at nu skulde hun nok skaffe hende bedre; thi vel var der 2 Djæвле, som vare stærkere end hun, næmlich Anne Svarrers og Anne Jeppes, men nu var det på 4de År, siden de havde lagt Hånd på Konen.

Mads Hansen Murmester og hans Kone vidnede, at Maren var kommen ind til Konen, og da denne klagede over, at hendes Mand var så syg, havde hun sagt, at hun strax havde kunnet se, at han var forgjort; der var nogle Folk i Sortebrødregade, som havde forgjort dem og taget deres halve Næring fra dem. Da Konen spurgte, om hun intet Råd vidste derimod, havde hun svaret, at der intet var, uden hun fik nogle Penge at kaste hen „i Fandens Navn“. Konen havde da givet hende til dette Brug først 4 Sk., senere snart 1 snart 2 Sk.; det skulde altid være Korspenge. En Dag havde hun bedt Konen om at levere hende et Fad

og et af Mandens Hosebånd. Med dem var hun gået op på Loftet, havde lagt 2 Knive overkors i Fadet og skrevet i det med Kridt; men da hun kom ned af Loftet igjen, havde hun fået ondt og set meget ilde ud. Da Konen spurgte hende om Grunden hertil, havde hun svaret, at „de havde fået det at vide med hende“, og nu kunde hun ikke gjøre mere derved. Endelig havde hun lovet Konen at sige hende, hvem der havde forgjort hendes Mand, hvis hun vilde give hende 1 Dr. derfor; men den havde Konen ikke villet spendere. — Kristen Væver udsagde, at Maren havde sagt til ham, at hun havde gjort Hans Murmester bedre, men han havde Intet givet hende derfor; men hun kjendte en Smed, som kunde smedde „på begge Hænder“; han skulde betale Hans Murmester derfor; „hendes Land var ikke såt med Salt, hun havde et andet Sted så kjært som her.“

Endvidere forklarede Kristen Væver også, at Maren engang havde begjæret at se i hans Hånd. Efter at have set i den, havde hun sagt: Inden et År skal du slå en Mand ihjel og din Kones Arm isønder. Hun havde dog tilbudt ham at kaste det på en Anden, om han vilde vove Noget derpå. Hun havde da fået 4 Sk., som skulde kastes hen i Fandens Navn, for at han ikke skulde slå Manden ihjel, og 1 Sk. ligeledes for Konens Arm.

En gift Kone, Maren Nollunds, vidnede, at Maren Povlsdatter havde været inde hos hende og sagt til hende, at der var en Skrædder, som bad (bejlede) til hende. Da hun ikke vilde tro det, havde Maren Povlsdatter ladet hende se i en Sten, og da hun ikke kunde se Noget i den, havde Maren Povlsdatter taget en lille Bog op af sin „Lårpose“ og var gået omkring i alle 4 Hjørner af Huset og havde læst i Bogen. Da havde hun kunnet se, at der løb en Karl om i Stenen med en Hat på sit Hoved. Derefter vare de blevne enige om, at Maren Povlsdatter skulde være hos hende til St. Valdborgs Dag; men St. Valdborgs Nat havde hendes Gjæst først lagt et Jærn i Ilden og smeddet på det. Ved det første Slag, hun slog, havde hun sagt: „Det skal være en død Sag“ — ved det andet Slag: „Det skal være en Mummiesag“ — ved det tredje Slag: „Det skal aldrig komme for Råd eller Ret“. Derpå var hun gået op på Loftet, og da hun spurgte hende om, hvad hun vilde der-

oppe, havde hun svaret: „Jeg har Andet at bestille, end I ved af.“ Fremdeles havde hun lovet hende både Skam og Skade, förend de skiltes ad; men om hun derefter var faret til Bloksbjerg (siden det netop var St. Valdborgs Nat), siges der Intet om.

Ligeledes forklarede Lave Nielsen Hygoms Kone, Mette, at Maren Povlsdatter var kommen ind til hende og havde sagt, at der var en Karl, som havde bejlet til hende; det var ham, som havde forgjort hendes Mand i deres Brudesæng, så at han var syg siden den Tid; ligeledes var deres Barn forgjort, så at det aldrig skulde komme til at tale. Til Vidnesbyrd havde hun også vist hende den omtalte Karl i en Sten, med en Hat på Hovedet. For at udfri Manden af Forgjorelsen, havde hun af Konen fået hendes Brudelagen og Mandens Brudeskjorte, hvilke hun havde nedgravet i deres Kjælder. Ligeledes havde hun forlangt en Side Flæsk, hvoraf hun „i Djævelens Navn“ udskar 3 Mark Flæsk, som hun sagde, at hun vilde lægge på en Korsvej, for at Fanden skulde have det „til sin Söndags“; så skulde det nok blive bedre med Manden.

Hermed slutte de Vidnesbyrd, som d. 18 Juli bleve optagne på Rådhuset; men derfra blev Sagen henvist til Bytinget. På dette mødte d. 26 Juli Peder Angelboe Tømmermand og spurgte Kristen Væver og Niels Gledborg, om de kunde beskyldte hans Hustru, Anne Peders, for nogen Trolddom eller anden uærlig Sag. De svarede, at de ikke vidste Andet end, hvad Maren Povlsdatter havde sagt til dem og deres Hustruer. Det er klart, at Anne Peders er den samme som Anne Svarrers; rimeligvis havde hun tidligere været gift med en Svarrer (Drejer). 3 Dage senere var Oluf Povelsen af Rødding, Maren Povlsdatters Broder, mødt på Tinget, og det var den Dag hans 3die Ting, at han på sin Søsters Vegne spurgte Fogden, de 8 Stokkemænd og alle de andre Borgere og Tingmænd, som den Dag Ting søgte, om Nogen havde hørt, set eller fornummet „enten i Vej eller Stej, Diger, Damme, Sige (fugtige Steder), ved Vand eller andensteds“, at hans Søster havde bedrevet nogen Trolddom. De 8 Mænd svarede hertil: Nej! Ligeledes mødte Oluf Povelsen d. 2 Avgust på Tinget, og det var den Dag hans fjerde Ting, at han gav Last, Klage og Kjære på de

Vidnesbyrd, som havde klaget og vidnet på hans Søster, med stor Uret, som han mente.

D. 9 Avgust kom Sagen igjen for, idet 2 Borgere vidnede, at de samme Dag efter Kristen Bremmes (Byens Dele-fogeds) Befaling havde været hos hans Hustru, Gjertrud, og at hun havde vidnet for dem, som følger: Der var engang kommen 2 Tømmermænd ind til hende i hendes Mands Fra-værelse og havde drukket noget Øl. Imidlertid gave de sig i Snak med hende, om hun endnu var ligeså syg, som hun plejede at være. Dette havde hun bejaet og sagt, at hun havde prøvet så mange Råd, både hos Doktorer og Mestere (studerede Læger og Bartskjærer), at hun nu vilde give Al-ting i Guds Hænder. Siden vare de 2 Tømmermænd komue igjen til hende og havde sagt, at der var en Kvinde i deres Gade, som havde hjulpet Niels Gledborgs Kone. Hun bad dem da om at sende denne Kvinde til hende. Maren Povls-datter var da kommen til hende og havde strax sagt, at hun kunde se på hende, at hun var meget syg og havde haft den Sygdom længe; men hvis hun vilde forskylde hende det, vilde hun hjælpe hende. De gik da sammen ind i et Kammer, hvor Maren lagde 2 Stene i et Vindue og tog en lille, gammel Bog frem og læste i den, medens hun gik frem og tilbage på Gulvet. Derpå spurgte Maren hende, om hun så Noget i Stenene; hun svarede, at det forekom hende, at hun så en Myg med lange Ben. Maren spurgte hende da, om hun ikke kunde se et Ausigt. Dertil sagde hun Nej! thi hun så ikke så godt som tilforn, siden hun lå så svar-lig syg i Sprinkel. Derefter forlangte Maren et nyt Söm, en Korsskilling og en Hammer og gik ud i Kjøkkenet til Ilden, hvor hun gav sig til at smedde på Sömmet. Gjer-trud sendte hun bort med de Ord: „Går I nu bort og la-der mig ene betemme (passe det alene); thi der hører Alle-hånde til“. Sömmet og Skillingen gravede hun derpå ned i et Kammer ved Skorstenen, hvorefter hun begjærede et Stykke Lærred for sin Ulejlighed, da hun „havde hart at drages med“, som hun sagde, og fik Løfte om større Beta-ling, hvis Patienten fik det bedre. Hun forbød Gjertrud at sige Nogen Noget derom og sagde, at det var en Karl og en Kvinde, som havde forgjort hende.

Samme Dag afgaves endnu nogle andre mindre vigtige Vidnesbyrd. Således vidnede den tidligere omtalte Maren

Nollunds, at Maren Povlsdatter havde lovet hende at skaffe hende Hevn over en Skrædder, som havde løjet hende på, rimeligvis den Samme, som havde bejlet til hende; hun vilde nemlig få ham til at hænge sig selv. Vidnet havde dog svaret hertil: „Jeg vil lade Gud hevne; han hevner bedst.“ I en anden Familie havde hun kureret på et Barn ved at veje det på en „Windzer“ (et Bismer) og ligeledes tilveje det den Mad, som det skulde spise, dog uden Nytte.

D. 12 August tilstod Maren Povlsdatter for Retten, at hun havde fået det Stykke Lærred til Gave af Kristen Bremmes Hustru, og umiddelbart derefter afsagde Byfogden Dommen over hende, hvorved han „dömte hende fra hendes Liv, at have forbrudt efter vor Stads Ret, efterdi hun er tvende Gange forvist Ribe By og er dog inddragen i Byen igjen og (har) brugt hendes Spøgeri, Bedrageri og unyttige Gjerninger, efter Vidnesbyrds og Klages Lydelse.“ At hun er bleven henrettet ved Halshugning, ses af en Anførsel i Tingbogen for d. 5 September om, at de 8 Stokkemænd havde vurderet Maren Povlsdatters Gods, „som nu kort forleden blev forrettet og afhuggen for hendes Misgjerningers Skyld.“ Hendes Gods bestod i 4 Sæle, en Skindkjortel og en Egekiste med nogle Småting i, hvilke sidste ikke kunde sættes til Pengeværd. — Denne Vurdering tog Kristen Bremme på Borgmesteres og Råds Vegne beskrevet.

Ved den Dom, som overgik Maren Povlsdatter, er der at mærke, at hun ikke blev dömt for Trolddom. Hverken blev Sagen i sin Slutning behandlet som en Trolddomssag, idet den blev påkjendt af Byfogden alene, ikke af 15 Nævinger, heller ikke vilde Maren Povlsdatter som Hex være sluppen med at halshugges, men vilde være bleven brændt. Og Sagen var dog bleven begyndt som en Trolddomssag; herpå gik egentlig alle Vidnesbyrdene ud, fremfor alle Kristen Vævers Beskyldning for, at Maren ved sine Hexekunster havde påført hans Hustru en langvarig Sygdom. Efter sådanne Vidnesbyrd kunde hun til en anden Tid godt være bleven brændt, især når man først på Pinebænken havde fået hende til at tilstå Alt, hvad man ønskede. Der må upåtvivlelig have hersket noget mere Fornuft med Hensyn til Betragtningen af sådanne Sager i disse År end både noget før og noget senere her i Byen, hvorfor vi finde en Standsning i Hexebrændingen her i Byen fra 1577 til 1610,

medens den i de nærmeste År både før og efter denne Periode var så hyppig.

At Maren Povlsdatter alligevel blev dömt fra Livet, var overensstemmende med den ældste Riberrets § 16, som udtrykkelig bestemmer, at dersom Nogen bliver forvist fra Byen og forpligter sig til at blive borte fra den, og han dog vender tilbage uden Tilladelse, skal han straffes på Livet; men hvor ofte der end truedes med Dødsstraf i sådanne Tilfælde, anvendtes de dog aldrig uden under graverende Omstændigheder. Disse fandtes vel her; men alligevel kunne vi ikke Andet end finde Straffen temmelig hård.

16. Byens Udgifter i Anledning af Regjerings-Persouer og andre Adelsmænd.

Da dette Punkt står i så nær Forbindelse med Retsvæsenet, tillader jeg mig at meddele nogle Oplysninger desangående, skjönt de ikke just ere hentede fra Byens Tingbøger, men fra dens Regnskabsbog for Årene 1568 til 1595.

Den 25de Marts 1584 vare 7 Adelsmænd, Peder Munk, Mandrup Parsberg, Henrik Belov, Absalon Gjøe, Jakob Seefeld, Hans Johansen og Lavrids Brokkenhus, ifølge kongelig Befaling samlede i Ribe for at dömmе i en Sag, som dels Lensmanden på Riberhus, Albret Friis, dels Borgmestere og Råd i Ribe havde anlagt mod Movrits Podebusk til Kjørup, i Anledning af at denne trættekjære og havesyge Mand, som ejede en Mængde Ejendomme i Byen, på mange Steder havde flyttet sine Grændseskjel ind på Byens, i enkelte Tilfælde også på Kongens Grund. Dommen gik ham da også imod i alle de Punkter, som Stævningen angik.

Det var almindeligt, at Enhver, som af Regjeringen blev sendt i en eller anden Forretning til Byen, om det så var for at udskrive Skatter, såvel Adelsmænd som simplere Betjente og Bud, bleve indkvarterede og bespiste på Byens Regning. Adelsmændene kom, især når de hørte til de anseligere af deres Stand, gjerne med et temmelig stort Følge, både med Tjenere og Heste, og så meget større bleve naturligvis Omkostningerne for Byen. Af de ovennævnte 7 Adelsmænd var således ved denne Lejlighed Mandrup Parsbjerg indkvarteret hos Borgeren Jens Olufsen; han havde indfundet sig med 5 Svende og forblev 5 Dage i Byen, og

den sidste Dag havde han Gjæster hos sig og var selvtyvende både til Middag og Aften. Hvad hans Værts Regning angår, er der forud at mærke, at der i den Tid, idetmindste her i Byen, aldrig beregnes Betaling for mere end 2 Måltider om Dagen, Middag og Aften, ligesom det også af andre Efterretninger synes at fremgå, at man i de Dage virkelig nøjedes med disse 2 Måltider, hvilket man måske af den Grund lettere kunde, at man drak så meget Øl. De 2 daglige Måltider vare, som bekjendt, omtrent af samme Beskaffenhed og bestode begge af flere Retter Mad. En anden Mærkelighed er, at der i Regningerne ikke gjøres nogen Forskjel på Herrens og Tjenernes Måltider, og en tredie at der heller ikke ved Gjæstebud som det ovenfor nævnte hos Mandrup Parsberg regnes mere for hver Person end ved de daglige Måltider, det vil sige, for Maden. En ganske anden Sag var det med Drikken, af hvilken der ved slige Lejligheder forbrugtes meget mere og tildels også kostbarere Sorter end til daglig. Men på Maden kan der i Virkeligheden ikke have været nogen betydelig Forskjel, da Værten dog ellers umulig kunde have leveret den til samme Pris som til daglig.

Prisen for et Måltid Mad er altid for hver Person 4 Sk. Jens Olufsen beregner sig i det Hele for 73 Måltider 4 Dlr. 2 Mk. 4 Sk. (Daleren regnet til 4 Mk.). Hvad der blev drukket i det store Selskab, kan ikke være ført til Regning af ham; det må, som også et andet Exempcl nedenfor vil vise, have beløbet sig til temmelig Betydeligt af Vin. Hvad Mandrup og hans Folk forøvrigt havde drukket i de 5 Dage, udgjorde 2 Td. (dansk) Øl til 3 Dlr. og 7 Kander Vin, mindre 1 Pindkrus, til Adelsmanden selv, til 1 Dlr. 2 Mk. 12 Sk. Det er forholdsvis lidt og billigt; Mandrup må selv have været tarvelig og have holdt sine Folk tarveligt; navnlig er det påfaldende, at der intet tydsk Øl var forbrugt. Af Heste nævnes kun 3, som foruden det almindelige „Rufoder“ (Rugfoder) havde fået 4 Skpr. Havre, tilsammen for 4 Mk. 8 Sk. Endelig beregner Jens Olufsen sig for Ild, Lys og Umage 1 Dlr. 2 Mk.

En anden af de udnævnte Dommere, Henrik Belov til Spøtterup, Lensmand på Koldinghus, lå samtidig indkvarteret hos den forhenværende Borgmester Peder Hegelunds Enke. Han havde 3 Svende og 3 Heste med sig. Bereg-

ningen er gjort som på det andet Sted; men han må have gjort større Fordringer for sig selv og sine Folk. Således havde de foruden 1½ Td. dansk Øl til 9 Mk. drukket 30 Kander Hamborgerøl til 4 Sk. Kanden og, rimeligvis han selv alene, 9 Kander Vin. Endelig havde han fået Kager („Jærnkager“) og Æbler for 1 Mk. Til sine Heste havde han også fået Rufoder og 4 Skpr. Havre; men det bemærkes udtrykkeligt, hvad der også forekommer oftere, at Havren havde de medtaget ved Afrejsen. — For de øvrige Adelsmænd, som vare mødte som Dommere i Sagen mod Movrids Podebusk, har jeg ingen Regninger truffet.

Den 27de Juli samme År udnævnte Kongen påny Henrik Belov, og i Forening med ham Albert Galskøt til Sønderskov, Erik Lunge til Skovgård og Erik Lange til Engelstholm til at foretage et Magelæg mellem Movr. Podebusk på den ene Side og Kongen og Byen på den anden Side angående nogle Grunde, som ved den ovennævnte Dom vare blevne Sidstnævnte fradömt, men som han ønskede at beholde imod at udlægge anden Grund og Ejendom i Stedet. Magelægsforretningen blev foretaget kort før Jul 1585 og medførte naturligvis nye Udgifter for Byen. Hvor Henrik Belov ved denne Lejlighed har logeret, finder jeg ikke angivet; men de 3 andre Adelsmænd vare alle indkvarterede hos Hans Kristensen Bartskjær. Denne må have haft en rummelig Lejlighed, siden han har kunnet modtage så mange Gjæster, om vi end vide, at Folk dengang nøjedes med mindre Plads end nu. Erik Lange var næmlig mødt med et ikke mindre Følge end 8 Personer med 5 Heste, Alb. Galskøt med 5 Personer og 4 Heste, Erik Lange med 3 Personer og 3 Heste. De 2 sidste havde endogså hver en Adelsmand i deres Følge, næmlig Jens Juel og Jens Lindenov. — Regningen lyder som sædvanlig på 8 Sk. om Dagen for hver Person for Maden, hvilket for 19 Personer i 8 Dage er 19 Dlr. Drukket er 3 Tdr. dansk Skillingsøl og 2 „grove“ Tdr. dansk Toskillingsøl, som tilsammen kostede 6 Dlr. 3 Mk., og dertil Hamborgerøl for 5 Dlr. 31 Sk., som synes at bestå af 19 Kander, som vare hentede i Byen, og 1 Td. af Hans Bartskjærs eget „Bartell“; af Vin var der forholdsvis forbrugt meget lidt, næmlig kun 6 Kander, som kostede 1½ Dlr. altså kun til 16 Sk. Kanden. For 82 Dages Hø og Strøelse (istedetfor det ellers almindelige „Rufoder“) for en Hest à

4 Sk. fordres 5 Dlr. 8 Sk.; men desuden er der brugt 83 Skpr. Havre à 5 Sk., som er 6 Dlr. 1 Mk. 15 Sk. Den specificerede Regning beløber sig således til 44 Dlr. 1 Mk. 6 Sk.; men efter Regnskabsbogen blev der betalt Hans Bartskjær 46 Dlr. 10 Sk. Hvis Forskjellen, 1 Dlr. 3 Mk. 4 Sk., udgjør, hvad der beregnedes Værten for Lys, Varme og Ulejlighed, er det negtelig meget Lidt.

Disse Udgifter i Anledning af Sagen imod Movrids Podebusk vare allerede ikke så ubetydelige; men en værre Udgift var det, at man samme År, udentvivl til Tak for Lensmandens Bistand i denne Sag, fandt at måtte skjænke ham en Sølvkande, som kostede Byen 77 Dlr. 12 Sk. — Byen havde samtidig hermed en anden Proces med Movr. Podebusk angående nogle Enge, som lå til Husene i Byen og ifølge en kongelig Bevilling ikke måtte bruges af andre end Borgere, men som Movr. Podebusk dog brugte, efterat have tilkjøbt sig Husene, og det endda, uden at han vilde udrede det Arbejde og de Betalinger til Byen, som hvilede på Engene¹). I denne Sag ligesom i den først omtalte understøttede Lensmanden Byen, idet han på Kongens Vegne ligesåvel som Borgmester og Råd på Byens Vegne anlagde Sagen, enten fordi Engene (de såkaldte Holme) oprindeligt af Kongerne vare overladte til Byen, eller fordi Movr. Podebusk havde overtrådt det kongelige Forbud. — Også denne, forøvrigt temmelig utvivlsomme, Sag vandt Byen ved en endelig Dom af det kongelige Retterting, dateret d. 1 Juli 1586; men i Slutningen af Året besluttede Magistraten også at gjøre Lensmanden og hans Frue en virkelig betydelig Foræring af 137½ Dlr. „for den Umage, han havde både til Herredage med Movr. Podebusks Sag og udi anden Byens Bestilling Byen til Bedste både hos kong. Majestæt og Danmarks Riges Råd ifjor.“ Endogså i Året 1580, da Byen efter en stor Ildebrand fik nogle Års Forskænsel for Skat og Bøsseskytte-Hold, havde man ment at måtte forære Lensmanden, den samme Albr. Friis, 1 Ame Vin,²) ligesom man også i samme Anledning sendte Kongens Kantsler en For-

1) Denne Sag er allerede omtalt S. 153.

2) I det syttende Århundrede plejede Byen endogså hvert År til Jul at forære sin Lensmand en Ame Vin. Se Adler i Kath.-Sk. Indb.-Skr. for 1844, S. 53.

æring af (tør) Fisk; hvor stor denne sidste Foræring var, kan ikke ses, da Udgiften til den er slået sammen med en del andre større Udgifter. 1575 (eller måske et af de nærmest foregående År) forærede Byen ligeledes Rigets Hovmester, den berømte Peder Oxe, en Ame Vin, uden at jeg kan sige, hvad det egentlig var for en Tjeneste, som skulde betales hermed. 1578 fik Rigets Kantsler, Arild Hvitfeldt, en Foræring af tør Fisk til en Værdi af 12¹/₂ Dlr.

Også når Kongen ved nogle af Rigsråderne lod holde Retterting her i Byen, måtte denne betale Omkostningerne ved Rigsrådernes Ophold her. Således blev der i Året 1580 holdt Retterting her i Ribe. Rigets Marsk, Peder Gyldenstjerne, var indkvarteret hos Borgmester Hans Fanning og fortærede med sine Folk og Heste, som rimeligvis have været talrige, og med de Gjæster, som han havde hos sig, for 25 Dlr. 5 Mk. 4 Sk., og det endda Vinen uberegnet, som blev hentet hos Peder Hegelund. Af de andre Rigsråder var Peder Munck indkvarteret hos Peder Baggesen, og Jørgen Rosenkrands hos Anders Sørensen, altså hos Byens rigeste Mænd. Deres Fortæring beløb sig dog henholdsvis kun til 9 Dlr. 36 Sk. og 7 Dlr. 24 Sk.

Byen søgte naturligvis altid at stå på en god Fod med sin Lensmand og undlod derfor ikke ved passende Lejligheder at vise ham sin Opmærksomhed. 1579 forærede den således Erik Lykke til hans Bryllup (med Margrethe Gjøe) en Sølvkande til 60 Dlr., og 1592 Albr. Friis's Datter ved hendes Bryllup med Frederik Munck ligeledes en Sølvkande til 49¹/₂ Dlr.¹⁾ — Da Albr. Friis 1594 fratrådte Lenet, og Valdemar Parsberg kom i hans Sted, gjorde Borgmestre og Råd på Byens Regning et Gilde for dem begge, som stod hos Anders Sørensen, og ved hvilket der blev drukket 42 Kander Vin à 20 Sk. Kanden, og desuden af Tjenerskabet 1 Td. Øl af Værtens bedste. Hvad han desforuden skulde have for Maden (og Ulejligheden osv.), henstillede han i Borgmestres og Råds egne Hænder; men, såvidt man ser, fik han Intet. Maden blev altså også her betragtet som noget Underordnet ved en sådan Lejlighed.

En hyppig og ikke ubetydelig Udgift for Byen foranledigedes ved de Rejser, som næsten hvert År foretoges af

¹⁾ Indbyd.-Skr. for 1844 S. 52.

et eller flere Medlemmer af Magistraten på Byens Vegne i forskellige Anliggender, især dog for at forhandle en eller anden Sag med Regjeringen. Til Exempel på en Rejse af denne Art, men af de korteste og billigste, vil jeg meddele et Uddrag af det Regnskab, som Rådmand Anders Sørensen indgav for en Rejse, som han 1594 havde gjort til Kolding, hvor Hoffet på den Tid opholdt sig, på hvilken Rejse han var så heldig at opnå Frihed for Byen i 2 År for Skat, Bøsseskytte- og Bådsmånds-Hold såvelsom al anden kongelig Tyngge i Anledning af den Skade, Byen havde lidt ved en Oversvømmelse. — Han havde haft 2 af de simpleere Borgere med sig og var rejst her fra Byen d. 23 Februar. På Vejen havde han bedet i „Broen“ (Foldingbro) og der udgivet 20 Sk. for en Skjeppe Havre og for Mad og Øl til sig selv. Om Aftenen var han kommen til Kolding; men Opholdet her blev temmelig langvarigt. Torsdagen d. 28 Februar vare sex Kancelli-Herremænd, Jens Mogensen, Mogens Skram, Frands Brokkenhus, Frederik Paslick, Lavrids Mule og Niels Stygge, komne uindbudne og uvæntede til ham, og han havde da måttet traktere dem med Vin og Tydskøl for over 8 Dlr. De havde dertil spist for 2 Mk., atter påfaldende Lidet; men hvis Byen ikke vilde erstatte ham den sidste Sum, kunde det vænte til en anden Gang (dem fik han dog strax betalte). Samme Dag, som han således havde trakteret Kancelliherrerne, fik han Bevillingen, men måtte endnu vænte 3 Dage på at få den udfærdiget skriftlig. Peder Dresselbergs Dreng, som bragte ham Brevet derpå, gav han 1 Dlr.; men Brevet tilfredsstillede ham ikke ganske, idet han anså det for tvivlsomt, om Byen ifølge det vilde blive fri for de Bøsseskytter, som fortiden lå i Borgeleje i den. Da han netop samme Dag var bleven syg, sendte han Bud til Kristen Holck om, at dennes Dreng måtte komme til ham, for at han kunde tale med ham om Sagen. 2 Dage efter kom den ovenfor nævnte Jens Mogensen selv til ham med det nye Brev, som rimeligvis har været efter Ønske, og hans Dreng fik så 1½ Dlr. Desuden fik Fyrbøderen i Kancelliet 1 Dlr.; denne Bestillingsmands Sportler ere altså af meget gammel Oprindelse. Endelig d. 5 Marts kunde Anders Sørensen begive sig på Hjemvejen, skjönt han endnu ikke var fuldkommen rask. I Kolding havde han og hans 2 Medfølgere hver Dag udgivet for Mad og Øl (2 Kander

Hamborger-Øl og 2 Kander dansk Øl) 2 Mk. 2 Sk., hvilket også bliver 4 Sk. for Maden til hvert Måltid. Hans 2 Heste havde kostet daglig for „Rufoder“ 6 Sk. og havde desuden ialt fået 22 Skpr. Havre à 6 Sk. Pigerne i Værtshuset havde han givet 1 Mk. i Drikkepenge; for egen Befordring beregnede han sig kun 1 Dlr.

Nogle Sagn fra Nibe og Løgstør Egnen.

Meddelte af S. Røbstrup.

Omtrent to Mile Syd for Nibe ligger Byen Skivum paa en Høislette. Vesten for gaaer et dybt Dalstrøg fra Syd mod Nord, hvorigjennem Vesteraa eller Herredsaen løber, som længere nede forener sig med Østeraaen og falder i Liimfjorden ved Halkjer. Dette Dalstrøg sender en Arm af Dybder op Nordvest og Nord om Skivum, næsten ind til Byen. Paa Høisletten, ca. $\frac{3}{16}$ Mil Sydvest for Byen, findes en liden Sø, omgiven mod Sydost, Syd og Sydvest af temmelig høie Bakker, der formodentlig i Oldtiden have været bevoxede med Skov. Søen kaldes Skjælsø, har intet synligt Til- eller Afløb og er meget dyb, saa der ved Fiskning i samme efter Sagnet kun kan naaes Bund i det sydøstlige Hjørne paa ca. 18 Alen.

Sagnet fortæller, at der, hvor Søen er, i Oldtiden laae en By, der hed Skjælby og som havde samme Skjæbne som fordem Sodoma, dog uden at dens Indvaanere sættes i Klasse med Sodomiterne. Efter Søens egentlige Størrelse at dømme kan der muligt have ligget høist fire, fem smaa Gaarde tæt samlede; men naar Omkredsen af Slettens Affald ned mod Søen tages i Betragtning, kan der maaskee have været Plads for det dobbelte Antal.

En Sommeraften kom en Pranger eller Kræmmer til Byen, som ved Byleddet modtoges af en Bondepige, med hvem han var forlovet, og ledsagedes hjem til hendes For-

ældre. Her blev Christen Ty paa vanlig Viis gjæstfrit modtaget af Anes Familie og blev Natten over. Næste Morgen paakom der Christen Ty en Uro i Sindet, der ligesom drev ham til at vandre videre; han bød Farvel til Familien, og Ane fulgte ham ud af Byen Syd paa igjennem Skoven. De vare i kjærlig Samtale maaskee gaaede nogle hundrede Skridt gjennem en Bakkekløft op paa en terrasseformig Af-sats mellem Træerne, da de pludselig hørte og følte et Skud-der*) eller Drøn, der rystede Jorden under deres Fødder. Forbausede saae de tilbage til Byen, hvor de ikke saae Andet, end at Vandet sprudlede høit i Veiret, saa der efter enkelte Minuters Forløb ikke var Andet end en bølgende Sø, hvor Byen havde ligget. Det hedder, at intet Menneske, undtagen Ane og hendes Kjæreste, blev frelst ved Byens pludselige Undergang.

Længere hen i Tiden forsøgtes fra Lundbek at fiske i Søen med Vaad; men Vaaddet reves istykker paa den sunkne Bys Skorstene, som man i klart og stille Veir meente at kunne skimte paa Bunden, — eller ogsaa en stor, sort Hund kom op og satte sig paa Vaadfloddet og tvang det ned, saa Vaaddet sank, og Fiskeriet maatte opgives. Vandstanden i Søen var ikke eens; men det bemærkedes af de Omboende, at der, uagtet Søen ligger paa Høisletten og intet Tilløb har, var en uregelmæssig Ebbe og Flod tilstede. Dette skal have foranledigt en Mand, der i Slutningen af forrige og i Begyndelsen af dette Aarhundrede boede i Søens Nærhed og prøvede at fiske der og andensteds, til at fatte Tanke om Søens underjordiske Forbindelse med andet Vand. Henvend $\frac{1}{4}$ Miil Vesten for Søen ligger det i Begyndelsen omtalte Dalstrøg, hvori Vesteraaen gaer igjennem en Loun (Lagune), hvori Manden ofte fiskede, og da han bemærkede Høivande i Søen, naar Aaen og Lounen stod over sine Bredder, uagtet begge ligge betydeligt dybere, meente han, at Søens Bund maatte være i Niveau med Lounen og begge ved en Tunnel forenede. Han bragte da fia Lounen levende Brasen, Gjedder og Aborrer, som han mærkede og satte i Søen, og nogen Tid efter skal han atter af de mærkede Fiske have fanget flere i Lounen.

Saaledes lød dette Sagn i Folkemunde der i Egnen for

*) See Molbechs Glossar. II. S. 120 under „skudde“ ☉: ryste.

godt et halvt Aarhundrede siden, og Meddelelsen, der er født ca. $\frac{3}{8}$ Miil fra Stedet, har hørt det saaledes ret ofte fortælle baade af Ældre og Yngre. Derimod fortælles i Hofmanns Fund. 520 om en sunken Borg i Skjælsø paa Skivum Mark. „Der seer man endnu paa de store Festdage Tinderne af de fire Taarne. Ogsaa sees der nogle gamle, sorte Geder med Guldringe om Halsen, „„som græsse der““. Søen er bundløs.“ Thiele II, p. 9.

Fra Skivum gaaer Vei lige mod Syd Østen om Skjælsø, Skjælhøi og Præstehøien til Katby, der ligger ved nordre Side af Giver Kirke. Naar man fra Katby vil gjøre en Afstikker mod Nordost paa $\frac{3}{8}$ Miil, saaledes at man er $\frac{3}{8}$ Miil Sydost fra Skivum, kommer man igjennem et Mosedrag af flere sammenhængende Lyngmoser under Navn af Birke-moserne. Ved Østsiden af den nordostligste af disse er en smal Hedeflade fra Nord ved Munden af Ingerdal til Østeraaen, og mod Sydvest gennem Horsdal og de andre Moser, igjennem Katby og videre mod Sydvest til Vesteraaen.

Paa denne Hedeflade langs Mosen mellem Ingerdal og Horsdal finder et mærkeligt Fænomen Sted, der hører til Sjældenhederne her i Landet: der sees tvende Trupper som Mennesker, den ene fra Øst, den anden fra Vest, storme mod hinanden, og En efter Anden segner om og bliver liggende, indtil der kun er to, som oftest kun een, tilbage, der allersidst falder. Efter et eller to Minuters Forløb reise de sig igjen i nogen Afstand fra hinanden og gjentage Sammenstødet, og saaledes fortsætte de ofte i hele Timer. Man kan see Figurernes Bøininger og Afvigninger frem og tilbage og til Siden ligesom af Mænd i hidsig Fægtning. Vaaben kan man ikke skjælné, da Afstanden, hvorfra Kampen sees, er ca. $\frac{3}{8}$ Miil; men Figurerne maae være temmelig store, da de i denne Afstand ses i fuldkommen Mandsstørrelse. De ere alle hvide, og kun i den ene Hob sees een af lidt mørkere Farve; den sidste staaende af de hvide synes at være den største. Den vesterste Trup, hvori den mørke er Anfører, taber stedse, og som oftest er den mørke den sidst faldende, medens den hvide Anfører bliver staaende lidt paa Pladsen efter Affairen, inden han forsvinder. Trupperne synes at

være lige store og bestaae af 12—14 Personer. Fægtningerne foregaae daglig, naar det er stille, varmt Solskin fra Kl. 9 tll 11 om Formiddagen og fra 2 til 4 om Eftermiddagen fra Foraars Jevndøgn og indtil Høsten, og i Katby hedder det om Foraaret: „Nu faae vi snart Sommerdage; thi i Dag slaae de paa Heden.“ — Sagnet fortæller, at der i den nærmeste Ende af Ingerdal, hvor der findes et stort og dybt Hul i Jorden, skal have boet en Røverbande, der paa Sletten skal være overvunden af en Herremand og hans Huuskarle, formodentlig fra Rebstrup, en fordums Ridderborg, der nedbrændtes af Skipper Clemens 1534 eller 35, og denne Fægtning er det, som her idelig gjentages.

I Egnen mellem Nibe og Hobro, eller i det Søndre af Hornum- og Østre af Aars-Herred, huserer *Vogns Jæger*. Han høres om Aftenen, som oftest i Luften, fare fra Nord mod Syd og henimod Morgenstunden tilbage igjen. Det er en enkelt Jæger tilhest, der ved Fløiten og enkelte Holla leder sine Hunde, som svare med Bjæffen og Halsen. Naar man har seet eller mødt ham, maa man ikke gaae ind, hvor der er Lys tændt, medmindre man seer Lyset først gjennem Fingrene; thi ellers bliver man strax syg og kommer sig ikke før næste Aften ved samme Tid. Man maa ikke lade nogen Dør staae aaben om Aftenen mod Norden eller efter Midnat mod Sonden, da ellers den vilde Jæger med sine Hunde farer ind i Huset, hvis han paa sin Jagt kommer deromkring.

1. I et Huus paa Skivum Mark, hvor Konen om Dagen havde bagt, og Brødene endnu om Aftenen stode i Ovn, kom VognsJæger med sine Hunde ind ad den aabentstaaende Dør. Hundene fore ind i Ovn og gramsede over Brødene, som de vilde sluge dem. Konen blev forskrækket og løb i sin Befippelse hen og lukkede en Dør op mod Sonden; der red Jægeren ud og fløitede sine Hunde til sig. Derpaa vendte han sig til Konen og sagde, at hun skulde lukke sin Nørredør om Aftenen og sin Sønderdør om Morgen.

2. En Karl fra Steenradgaard paa Skivum Mark gik en Aften hjem fra Katby og fulgte Veien over Heden langs med Birkemoserne. Ved Siden af Lyndrup Birkemose, hvor Veien gaar lidt op ad Bakke og krydses af Moseveien, mødte Vogns

Jæger ham fra Norden, og Hundene løb ham myslende*) og bjæffende mellem Benene; bag efter dem kom Jægeren paa en hovedløs Hest med en Muskedonner tvært over Hestens Manke. Karlen bød „Godaften!“ men Jægeren svarede blot: „Aften“. Da Karlen kom hjem, hvor der var Lys tændt, blev han syg og maatte holde Sengen til næste Aften ved samme Tid.

3. I Sønderup Sogn stod en Mand sildig i Laden, og da han var færdig med sit Arbeide, gik han ud for at lukke Ladelugen paa nordre Side. Som han fik den lukket, hørte han Jægeren komme i Luften Nord fra og stod derfor ind under Tagskægget. Saasnart Jægeren var kommen lige over Gaarden, lod han Hundene fare ned ad Taget om Ørerne paa den Lyttende. De bleve ved at støve omkring i Nabo-gaarden med megen Bjæffen, indtil Jægeren kort efter ved et gjennemtrængende Hallo, der rystede hele Omegnen, kaldte dem til sig. Manden gik nu ind i Stuen, hvor der var Lys tændt, men blev ikke syg; thi han saae først paa Lyset gjennem sine Fingre.

Knarkvognen er et Spøgelse i samme Egn, der farer i Luften og giver sig tilkjende ved en Rumlen, Knarken og Piben, som af en svært læsset, usmurt Vogn. Dens Fart er, ligesom Vogns Jægers, mod Syd og Nord. Den gjør ingen Fortræd, med mindre man forhaaner eller driller den; men den gjør gjerne, som man befaler den, og saasnart den har udført en Befaling, kommer den igjen, for at faae en ny. Hvis man vil drive Løier med den, maa man derfor tilsidst for at blive den kvit anvise den en uskadelig Gjerning, som er umulig for den at udføre; thi naar den har prøvet sine uhyre Kræfter forgjæves, drager den bort. Den skal ligne baade Fugl og Menneske. Den almindeligste Tiltale til den er: „Vend og kjør og smør“ — der eller der (Stedet nævnes, f. Ex. en Dam, Sump osv.), og da gjør den et svært Spektakel i Vandet og Mudderet og holder ikke op før henimod Daggry, da den igjen skal være paa sin Udgangsplads, inden Solen kommer.

*) At myse siges om Hundenes venlige Smaabjæffen.

1. I Aardestrup Sogn vare endeel unge Karle samlede om Natten for i Udkanterne af Skoven o. a. St. at græsse Hestene i et fodertrængt Foraar. Knarkvognen lod sig høre, og Een af dem raabte til ham: „Vend og kjø og smør i *Smaten*“, en Sig eller Dam der i Nærheden. Strax gjorde den et umaadeligt Spektakkel i Dammen og vedblev at kaste Vandet og Mudderet saalænge op i Luften, indtil Daggrøet afbrød dens Gjærning.

2. Ved en lignende Leilighed i samme Egn raabte en Karl i sin Kaadhed til Knarkvognen: „Vend og kjø og smør i min Bag“; men han kom tilpas og var uidentivl bleven adspiltet eller slaaet tildøde, hvis ikke hans Kammerater med megen Anstrængelse havde beskyttet ham ved at dække ham med deres Legemer. Knarkvognen var meget omhyggelig for at skaane dem, der ikke havde tiltalt ham. Tummelen vedvarede til Daggrø.

I denne Egn hørtes i forrige Tider ofte *Natravnen* udstøde sit: „Bav! Bav!“ der kunde høres i Miles Omkreds. Det er en uhyre stor Fugl, der fremkommer af en henrettet, angerløs Forbryders Lig, der er nedgravet i et Markeskjæl. Først efter 30 Aars Forløb bliver den til Natravn; i de første 15 Aar faaer den Fjær paa den ene Side, og da vender den sig i Graven og ligger atter i 15 Aar, da den forlader Graven og flyver om som Natravn. Er Nogen tilstede, naar han skal vende sig i Graven, da kan han frelse den fordømte; denne raaber da i Graven: „Nu vender jeg mig;“ hvis der da svares: „Vend dig saa i Guds Navn, og vend dig aldrig meer“, saa er Sjælen frelst og kommer til Ro uden at blive til Natravn.

En passede Tiden for at frelse en Forbryder fra at blive Natravn; men da den vordende Natravn i Graven raabte: „Nu vender jeg mig“, sagde han blot: „Vend dig saa, og vend dig aldrig meer“. Natravnen, som ikke derved blev frelst, svarede igjen: „Tal du saa, og tal aldrig meer“. Natravnen blev ikke frelst, og Manden blev stum, saalænge han levede, fordi „Guds Navn“ blev glemt.

Natravnen var ogsaa et fredeligt Spøgelse, der ikke skadede Nogen uden given Anledning; dog var det somme-tider, han svængede En og Anden i en Vandpøl; men dette

skete nærmest, naar Vedkommende gik paa ulovlige Veie eller kom fra Kroers. Natravnen kaldes andre Steder: „Valrav“.

I Lyndrup Hede, Skivum Sogn, ligger en stor Høi, kaldet Skjælhøi. Der boede i sin Tid en Bjergmand, kaldet Skjælbonde, om hvem der er flere Sagn. Blandt andet kom han en Aften ridende paa en hovedløs Hest igjennem Skivum By Nord paa; kort efter kom han tilbage, og da nogle paa Gaden tiltalte ham med „God Aften“, svarede han blot „Aften“. En spurgte ham, hvor han havde været henne i denne korte Tid. Han svarede, at han havde været nede og vilde tale med Otte; men han var ikke hjemme, han var i Sobjerg til Barsel. Ottebakken ligger nemlig et lidet Stykke nordenfor Byen, men Sobjerg et længere Slykke vestenfor nede ved Kjæret.

I Ottebakken boede som sagt Otte; han kom ofte sammen med Bymændene i deres Vide eller Stævne, samtalte med dem og drak en Snaps og et Krus Øl med dem, naar det blev ham budet. Hans Smaadrenge (Dværge) gik ogsaa, men usynlige, med i Bymændenes Selskab og morede sig da med at tømme Snapsglassene og Ølkrusene, samt yppe lidt Klammeri inellem Mændene, naar de havde faaet en Taar i Hovedet.

1½ Miil sønden for Løgstør ligger Bjørnsholm tæt ved Liimfjorden. Henved en Miil Vestnordvest for Bjørnsholm ude i Fjorden ligger Øen Livø, der hørte til Bjørnsholms Gods, og Sydost for Livø noget over en Miil eller en god ½ Miil Syd for Bjørnsholm paa Fastlandet ligger Ertbølle ved Ertbølle Hoved (Nabet), et Forbjerg, som vender mod Fjorden. Lige Øst for Livø er der, nærmest til Fastlandet, neppe ½ Miil til Rønbjerg, der ligger henved ½ Miil Nordvest for Bjørnsholm.

I længst forsvundne Tider boede paa Livø en Bjergmand eller Troid, hvis Kone boede i Ertbølle Hoved, saa de havde stort Besvær med at komme sammen, især fordi

en Havmand, der boede i Fjorden, fandt Fornøielse i at vanskeliggjøre deres Sammenkomster. Da de vidste, at Havmanden ingen Magt havde udenfor sit Element, besluttede de for at undgaae hans Skalkagtigheder at bygge en Dæmning over Fjorden, hvorpaa de kunde passere uden at berøre Vandet. De bleve enige om at lægge Dæmningen fra Livø til Rønbjergodde, hvor Vandet var smallest, og Dagen til Arbeidets Udførelse aftaltes, for at de paa een Tid kunde begynde fra begge Sider.

Om Morgenen den bestemte Dag, da Arbeidet skulde udføres, var Manden tidlig paa Færde for at begynde; men en tyk Taage hvilede over Egnen, saa han neppe kunde see faa Alen fra sig, mindre over Fjorden i Retning efter Rønbjerg. I det samme tuder Hyrden i Ertbølle i Byhornet, og Bjergmanden troer, at det er Signal fra hans Kone fra Rønbjergodde af til at begynde. Strax tager han fat af alle Kræfter i Retning mod Sydøst efter Ertbølle istedetfor lige Øst efter Rønbjerg. Stærk og dygtig til Arbeide maa han have været; thi allerede midt paa Formiddagen havde han Veien eller Vasen istand omtrent $\frac{3}{4}$ Miil ud i Fjorden fra Livø. Imidlertid gik hans Kone fra Ertbølle om ad Bjørns-holm til Rønbjerg efter, og da hun kom til Galgebakken, der ligger sydvestlig for Ranum paa Byens Mark, gaaer hun derop og fylder sit Forklæde med Jord til at begynde Veifylningen med. Idet hun hermed kommer ned til Fjorden, letter Taagen sig, og hun seer, at hendes Mand har taget feil Retning med sit Arbeide. Herover blev hun saa ærgerlig, at hun kastede Jorden, hun stod med i Forklædet, paa det Tørre istedetfor i Fjorden og ikke vilde have mere med det Veiarbeide at bestille. Af dette Forklædefuld Jord blev det nuværende Rønbjerg Bjerg, og Hullet i Galgebakken, hvor hun fyldte Forklædet, er en dyb, rund Grav, som svarer til Figuren af Bjerget og hedder Livgrav. Manden blev ligesaa ærgerlig i Hu som Konen over sin Feiltagelse og opgav Arbeidet; men det fuldførte Stykke hedder endnu den Dag i Dag Livtap og rækker ca. $\frac{3}{4}$ Miil ud i Fjorden fra Livø af i Retning efter Ertbølle. Det bemærkes, at Galgebakken, hvor Bjergkonen fyldte sit Forklæde, næsten alene bestaaer af Mergel og Leer, idetmindste i og omkring Livgrav, og at Bjerget ved Rønbjerg er af samme Stof, medens

hele dets nærmeste Omegn næsten kun er Sand, Grus og Steen.

I en Afstand af henved 2½ Miil Sydost for Nibe ligger Sønderup Sogn, der gennemskjæres af Aalborg-Viborg Landevei. Nordvestlig i Sognet ligger Byen Rebstrup, der bestaaer af 2 Bøndergaardte og 1 Møllegaard med Korn- og Stampe- eller Been-Mølle, med et Hartkorns Tilliggende af ialt ca. 13¹/₈ Td. Fra ældre Tid findes Navnet skrevet: Rebstrup, Refstrup og Repstrup; men det første er det almindelig brugelige og efter Talebrugen det rigtige, skjøndt der kan være Formodning om, at det mulig oprindeligt kan have været Rævstrup af de omliggende dybe Dale med høie Bakker, hvor Ræven har boet og bygget.

Rebstrup skal i gamle Dage have været et adeligt Herresæde, og Sagnet tyder paa Familien „Galt“. 1534 blev Herregaarden plyndret og nedbrændt, som saa mange andre, af Skipper Clemens, og det hedder, at da Familien ved Overfaldet forjoges, nedkom „Baronessen“ med et Barn i Leergravene ved Tøttrup, som ligger en Fjerdingsvei østenfor. Fra den Tid af menes Familien at have sagt Adelskabet Farvel og efterhaanden at være bleven Bønder, der dog stedse holdt sig som „Fribønder“, og man mener, at der endnu er af Slægten blandt Byens Besiddere.

I de tvende Gaarde, som ligge ovenpaa Bakken Nordvest for Møllen, findes Bestyrkelse af Sagnet om Herresæde: paa den søndre Gaards Plads, hvor „Borggaarden“ skal have været, var forhen megen vidtløftig Brolægning, hvoraf endnu er Spor, og i Grunden under Vaaningshuset og i Haven har været opdaget tykke Mure af en fordums Kjælder-Etage, og i begge Gaardene har der været mange og findes endnu Levninger af de gammeldags store, røde Muursteen. I den nordre Gaard, „Ladegaarden“, stod til for kort siden en Lade, der var bygget af Tømmerværk i meget større end almindelig Bønderstiil, som viste tydelige Spor af at være af en afbrændt Bygning.

Sagn om Gjengangere knytte sig ogsaa hertil. I ældre Tid saae og hørte man ofte om Aftenen, især mod Høitiderne, en med 4 sorte, fnysende Heste forspændt Karet

fare ad Veien ned fra Sønderup forbi Møllen opad Bakken og ind i den nordre Gaard, saa Ilden gnistrede om Hestehovene og Hjulene; her rumsterede Spøgeriet omkring en kort Tid og kjørte saa tilbage. Dette var afdøde Baltzar Mathiasen, som ligger begravet i Sønderup Kirke.

I omtrent en halv Miils Afstand Sydvest for Rebstrup ligger Mosbek i Giver Sogn paa den anden Side af Sønderup Aa, der skiller imellem Hornum- og Aars-Herreder. Lidt Nord for Mosbek sees Rudera af en Kirke med omgivende Kirkegaard, og her fortæller Sagnet, at Herskabet fra Rebstrup engang om Vinteren vilde kjøre til Kirke; men da de kom til Aaen, hvor Kjørestedet endnu kaldes „Bidstedbro“, af hvilken endnu sees Pælestumper i Grunden, var Aaen i Tøbrudet steget over sine Bredder, saa Broen enten var nedstyrtet eller skjult af Vandet, hvorfor Kudsken standse; men Herren raabte, at de vilde over, om saa Fanden skulde føre dem. Kudsken kjørte da til, og — de omkom Alle i Vandet. Siden høres ofte om Natten Raab om Hjælp fra Aaen ved „Bidstedbro's“ Kjørested.

Om dette i Aaen druknede Herskab fra Rebstrup er det samme, som ligger begravet i Sønderup Kirke, eller dette er andre Personer af Familien, derom kan man efter Sagnet ikke komme til klar Vished; men i Gulvet foran Alteret i Sønderup Kirke ligger en smukt udhugget Liigsteen, hvorpaa staaer en Mand og Kvinde, han i Ridderdragt, med Hjelm, Harnisk og Sværd ved Siden, hun i gammeldags Damedragt, og opad hende strækker sig med Forpoterne en lille Hund med Overskrift „Hofneck“, det Hele omgivet af en ophøiet Rand med Ornamentter og Vaabenmærker. Under Figurerne paa Stenen, indenfor Randen staaer Inscriptionen: „Her ligger begravet erlige og velbyrdige Mand Balsar Matisen fra Repstrup, som døde Aar 1579, Med sin kjære Hustrue Erlige og velbyrdige Frove Daarthe Klavsdatter, som døde — Gud være med Dig.“

Lidt over 1 Fjerdingsvei Nordost for Rebstrup ved en Udflyttergaard fra Rodsted ligge Ruiner af en fordum nedbrudt Kirke med hosliggende Kirkegaard. Herom gives følgende Sagn:

Imellem Beboerne af Rodsted og Suldrup opstod Trætte

om Kirken, da Suldruperne vilde have den flyttet derhen, og Rodstedboerne vilde beholde den. Da kom de overens om at opføde en Tyrekalv i hver af Byerne med Sødmelk, indtil den blev 3 Aar gl., og saa lade dem kjæmpe med hinanden; den By, hvis Kalv vandt, skulde da have Kirken. Dette blev iværksat, og Suldrup Kalv stak Rodsted Kalven ihjel, hvorfor Rodsted Kirke blev nedbrudt og opført ved Suldrup, hvor den nu staaer.

Designation

over,

hvad det koster en Skomagersvend, naar han vil være
Mester i Skomagerlavet. 1737.

(Meddelt af D. H. Wulff.)

1. Et Stykke stemplet Papir til Lærebrev	1	₤	”	½	”	β
2. For Lærebrevet at skrive	”	—	4	-	”	-
3. Lavsseglet derfor	”	—	2	-	”	-
4. Til Lavets Kasse	1	—	”	-	”	-
5. Til de fattiges Bøsse	1	—	”	-	”	-
Dernæst						
6. den Dag, han viser Læderet til sit Mesterstykke for Oldermænd og de 4 Mestere	”	—	4	-	”	-
7. Til de 4 Mestere, som skal være over- værende, naar han syr sit Mesterstykke, som er 1 Par Støvler og 1 Par Sko, som eragtes at vare i 3 Dage, daglig 3 ½	1	—	3	-	”	-
8. Den Dag, han præsenterer sit Mester- stykke paa Raadstuen, betales til Mestrene	1	—	”	-	”	-
9. Til Lavshuset	2	—	”	-	”	-
10. Til de fattiges Bøsse	1	—	”	-	”	-
11. Til Oldermænd	1	—	”	-	”	-
12. Til Raadstueskriveren for at skrive ham i Lavsbogen	”	—	3	-	”	-
er 11 ₤ 4 ½ ” β						

10. Tilkommer Liglavskassen, betaler han	3	Ⓕ	„	Ⓕ	„	β
	14	Ⓕ	4	Ⓕ	„	β
11. Naar nogen, som ikke <i>har siddet sit</i> <i>Mesteraar*</i>) vil kjøbe sig fri derfor, da løser han det med	8	—	„	-	„	-
	22	Ⓕ	4	Ⓕ	„	β

(Aalborg Raadstue-Kopibog 1734—38, Fol. 855.)

Meddelelse fra Bestyrelsen.

Om Valget paa Selskabets Embedsmænd for de fem næste Aar er udstedt følgende Erklæring:

Ved Optællingen af de til i Dag indkomne Stemmesedler til Valg af Bestyrere, Revisor og Decisor for det jydsk historisk-topografiske Selskab for de 5 næste Aar opnaaede de alle Gjenvalg, og bestaar saaledes Bestyrelsen af

Overlærer *Kinch* i Ribe,
Kammerherre *Rosenørn* i Randers,
Adjunkt *Wulff* i Aalborg.

Revisor er Branddirektør *Carstensen* i Blokhus,
Decisor Kjøbmand *L. K. Kier* i Aalborg.

Desuden faldt Stemmer paa:

- 1) til Bestyrere: Forchhammer, Greibe, Pastor Helms, Regenburgerg, Worsaae.

*) Efter Raadstuekopibogen 1770—6 Fol. 27 forlanger en Skomager-svend at sidde sit Mesteraar for derefter at optages i Lavet, og ib. Fol. 87 siges Skomagervenden A. Tønnesen i sin Mesterskomager C. F. Hintzes Hus at have siddet sit Mesteraar og anmeldt sig for Oldermænden til Mesterstykke. Hvad betyder det saa at sidde sit Mesteraar? Sigtes der maaske til den Bestemmelse i Kong Hans's Skomager-Gildes Skraa for Aalborg af 1509: „Hvo som vil gaa i Skomagergilde i vor Kjøbstad Aalborg, skal have tjent to samfulde Aar her i Aalborg til Skomager-Embede“ (D. Mag. III S. 230), og er da Tiden senere nedsat til 1 Aar?

- 2) Revisor: Erslev, Adj. Juel.
 3) Decisor: Myhre, Strøyberg.
 hvilke saaledes bleve Suppleanter.

Aalborg, d. 10de Juli 1870.

N. C. Høm. V. Winde. D. H. Wulff.

Idet Bestyrelsen takker for det saa godt som enstemmige Gjenvalg, tør den maaske i dette se en Tilkjendegivelse af Tilfredshed med den Maade, hvorpaa den har stræbt hen til Opnaaelsen af Selskabets Formaal, og en Opfordring til fremdeles at gaa frem paa samme Vej. Ogsaa Selskabets økonomiske Stilling synes ret tilfredsstillende, idet Medlemmernes Antal, trods flere Dødsfald og enkelte Udmeldelser, dog ved ny Medlemmers Indtrædelse er bleven omtrent uforandret, nemlig henved 300; det er imidlertid en Selvfølge, at jo større Tilgangen er, desto flere Midler vil Selskabet faa at virke med, og det vilde derfor være i Medlemmernes egen Interesse, naar de hver i sin Kreds vilde virke for en større Deltagelse, hvortil Bestyrelsen maaske herved turde opfordre. Indmeldelser modtages i alle Boglader.

Ved denne Lejlighed skal Bestyrelsen tillige meddele, at den for de næste fem Aar har fornyet den tidligere Kontrakt med Boghandler Schultz (s. I Bd. S. 5), som udløber med dette Aar.

Kinch. Rosenørn. Wulff.

Regnskab

over

det jyske historisk-topografiske Selskabs Indtægter og Udgifter i 1869.)*

Indtægt.

1. Saldo hos Boghandler M. M. Schultz	142	2	8	β
2. Indkomne Restancer	30	—	—	—
3. Medlemsbidrag af 296 Medlemmer à 2 Rd. og 2 à 5 Rd.	602	—	—	—
	<hr/>			
	i alt	774	2	8 β

*) I forrige Aars Regnskab stod fejltagtig 1869 for 1868.

Udgift.

1. Regnskabsførerens Tilgodehavende .	29	₴ 4	℔ 3	β
2. Honorar til Forfatterne	147	—	„	-
3. Overlærer Kinch for „Ribe Bys Hist. og Beskr.“ 3die og 4de Hefte. . .	255	—	2	- 6 -
4. Boghandler Schultz for Exemplarer af „Samlingerne“ til Medlemmerne .	152	—	„	- 10 -
5. Bestyrelsesomkostninger:				
a) Bogtrykker Olufsen for Kvitte- ringsblanketter og Separataftryk 14	₴ 4	℔	„	β
b) Bogbinder Asmus- sen for Heftning 1	—	1	-	„ -
c) Porto og Fragt . 10	—	3	-	8 -
		26	—	2 - 8 -
6. Boghandlernes Rabat	54	—	1	- 3
7. Restancer for 1869	90	—	„	- „ -
8. Saldo hos Boghandler Schultz som Selskabets Hovedkommissionær . .	10	—	2	„ 11 -
	i alt	765	₴ 1	℔ 9 β
Kassebeholdning 1 Januar 1870		9	—	„ - 15 -
	Balance	774	₴ 2	℔ 8 β

D. H. Wulff.

Foranstaaende Regnskab og de deri paaberaabte Bilag har jeg revideret og intet fundet at bemærke.
Blokkhuus, den 18de Oktbr. 1870.

H. Carstensen.

Foranstaaende Regnskab approberes herved.
Aalborg, den 21de Oktober 1870.

L. K. Kier.

Peder Dyrskjøts Breve til Biskop Jens Bircherod i Aalborg.

(Meddelte i Uddrag af N. Hancke.)

I Aaret 1694 kom paa Aalborg Bispestol Dr. Jens Bircherod, en Mand, som nærrede stor Interesse for Studiet af Fædrelandets Historie og navnlig da for Genealogens ofte ikke efter Fortjeneste paaskjønnede Arbejde, hvis Resultater kun sjældent ere synderligt i Øjne springende eller interessante for den store Mængde, men ikke desto mindre ere af uvurderlig Betydning for Historieskrivningen.

Det varede ikke længe, inden Bispen fik at vide, at der paa en Bondegaard oppe i Vendsyssel sad en gammel Selvejrbonde, som var vidt kjendt for sine historiske og genealogiske Kundskaber, og han tøvede ikke med at sætte sig i Forbindelse med ham. Denne Mand var Peder Dyrskjød, som boede paa en nu forsvunden Gaard Knerø eller Kner i Jerslev Sogn.

Hans Fader Lars Dyrskjød, hvis Æt stammede fra Ditmarsken, havde været først Ridefoged og senere Delefoged¹⁾ i Aalborghus Len. Han boede i Ørum Sogn, hvor han var Kirkeværge, og der findes endnu i Kirken en Sølv-Kalk, som han skjænkede den. I Trediveaarskrigen var han Ansører for Bønderne der i Eggen og endnu 1644, da Svenskerne gjæstede Jylland, stillede han sig, skjøndt han var 84 Aar gammel, i Spidsen for Bønderne fra Jerslev og Kjær Herreder for med dem at forhindre Svenskerne i at gaa over Limfjorden ved Nørre-Sundby. Bønderne bleve snart splittede ad af de fjendtlige Ryttere, men gamle Lars Dyrskjød lagde sig i Læ af et Dige og skød derfra tre svenske Ryttere, indtil han selv faldt for en Svensk Kugle efter at have nægtet at tage mod Pardon.

Lars Dyrskjød havde haft Sands for Historie og gamle Minder og havde efterladt sig en Samling af gamle Brevskaber, som imidlertid gik

1) En Betjent, som paa Lensmandens Vegne forfulgte de Sager, denne anlagde, og skilte de mindre Trætter mellem Bønderne.

tabt i Krigens Tid. Han søgte derfor at faa sin Søn Peder saa godt oplært, som ske kunde uden at lade ham studere. Da denne derfor var 15 Aar gammel, kom han paa Skriverstuen hos Raadmand Rasmus Jensen Holst i Aalborg og efter dennes Død til Borgmester Find Nielsen Trelund i Kjøbenhavn. Her kom han til at kjende den berømte Borgmester Hans Nansen, der forærede ham et Exemplar af sit Værk: compendium cosmographicum. Han fik imidlertid en Benskade, som han ej kunde faa lægt i Kjøbenhavn, og rejste nu til Aalborg, hvor Mestermænd, Mester Bendix, helbredede ham. Derefter blev han Haandskriver hos Fru Ide Gjøe paa Vrejlev Kloster, hvor han var i halvtredie Aar, til han maatte tage sin Afsked paa Grund af en Døvhed, han havde faaet i en Sygdom. Da han igjen var kommen sig, blev han Skriver hos Føgden paa Aastrup ved Hjørring, hvor han blev i en Snes Aar.

I Aaret 1675 giftede han sig og købte Bistrup ved Hjørring, den gamle Bispegaard, men maatte sælge den igjen paa Grund af de høje Skatter, og fik nu den før nævnte Gaard Knerø, hvor han boede til sin Død.

Vel især mens han var paa Vrejlev Kloster, men ogsaa i hans andre Stillinger var han bleven kjendt af mange af de Adelige deroppe, hvoraf flere interesserede sig for hans Studier, som vel ogsaa mangen Gang kunde bringe dem praktisk Nytte ved hans Forfarenhed i de gamle Slægtregistre og Samlen af gamle Brevskaber. Peder Dyrskjød nævner saaledes Erik Krabbe, en Sønnesøn af den bekjendte Erik Krabbe til Bustrup, Johan Urne til Tidemandsholm, Fru Kirstine Beck til Vraa og flere. Ligesaa var der flere af Stiftets Præster, som besøgte eller brevvelede med ham, og blandt dem maa der især nævnes den lærde og begavede Frands Mikkelsen Vogelius¹⁾ i Flade, hvis Død Peder Dyrskjød tog sig over Maade nær, skjøndt de stadigt vare uenige, idet Vogelius holdt paa Torfæus og den af ham opstillede Kronologi, af hvilken Peder Dyrskjød var en afgjort Modstander.

Bispen var imidlertid hans bedste Velynder. Han førte en stadig Brevvel med ham, laante ham Bøger, gav ham Papir og nyttede hans Hjælp ved flere historiske Arbejder, som han syslede med. Denne Bircherods Interesse for ham kunne vi da ogsaa takke for Bevarelsen af hans Haandskrifter; thi af Taknemlighed lovede han Bispen, at denne efter hans Død skulde have alle hans Haandskrifter og de af hans Bøger, han skøttede om, hvilket Løfte ogsaa blev holdt.

Peter Dyrskjød var ganske døv og næsten blind, da han d. 13de Oktober 1707 døde, efter at han nogle Maaneder før sin Død havde haft den Sorg, at hans ældste Søn Steen druknede ved at kjøre over en Aa, hvor Vandet rev Vognen med sig.

I Anledning af Peter Dyrskjøds Død skriver Bircherod i sin Dagbog under ovennævnte Datum:

„Om Aftenen Klokken 7½ døde i Vendsyssel Peder Larsen Dyrskjød an. ætat. 78. Havde i fordums Tid længe været Skriver og Foged for Adel og Amtsbetjente indtil an. 1675, men var Selvejerbonde indtil sin Dødsdag, og ellers i sin Stand et rart Exempel for medelst den skjønne Videnskab, hvilken han havde de genealogiis

¹⁾ Se herom Rørdams Afhandling i dette Tidsskrifts 2det Bind 183.

„principum et nobilium per totam Europam item in historiis et anti-
 „qvitatibus tam exteris quam patriæ, saasom han havde i samme Ma-
 „terier med forunderlig Vindskibelighed saare meget samlet og sammen-
 „skrevet. Og efterdi hans Hørelse var hannem mangfoldige Aar usque
 „ad diem obitus berøvet, saa havde han imidlertid sin eneste og dag-
 „lige Fornøjelse i kontinuerlig Læsning og Skrivning, saavelsom jevn-
 „lig og skriftlig Korrespondance med dem, der vare af samme scien-
 „tiis Liebhavere.“

Nogle Dage efter skrev han til Sognepræsten i Jerslev Hr. Henrik Klein om i Henhold til den afdødes Løfter at sende ham de Haandskrif-
 ter, der maatte findes i Boet.

Da Bispen døde, bleve de tilligemed hans øvrige ikke meget store Bogsamling solgte ved Auktion. Den trykte Fortegnelse er imidlertid saa skødesløst affattet, at man kun vanskelig kan se, hvilke af Haandskrifterne der ere af Peder Dyrskjøt. Suhm har imidlertid i Ny Saml. IV tillagt ham følgende:

- a) Danske Antiquiteter af adskillige Bøger og Manuscripter samlede af Peder Dyrskjøt.
- b) Genealogia et ordo regum et principum totius fere mundi.
- c) Danske Svenske og norske Kongeblods Genealogie indtil den Oldenborgiske Stanum; Svenske Adels Genealogier; Holster Adels Genealogier af adskillige Manuscripter samlede.
- d) Dansk Svensk og Norsk Kongeblods Udregning fra Gomer og Magog, Japhets Sønner, uddragen af Hrr Erik Krabbes og Hrr Chr. Geertsens Manuscripter; item varia de genealogiis Nobilium.
- e) 40 Hieronimi Henningii Genealogier fordanskede.
- f) Landgreverne af Hessen deres Genealogi paa Sværdsiden; item Trojansk Kongeblod, som 1660 florerede.
- g) Genealogier uddragne af Lohmeyers jetztherrschender Europa. Danske Ridderordener. Pfeffingers Geographia Curiosa fordansket. Historie om de Tyrkiske, Physiske, Maccaroniske, Æthiopi, Indiani, Mogol, Tartari, Chinesiske og Japanesiske Keisere.
- h) Endeel theologisk Rhapsodi, samlet af Peder Dyrskjøt
- i) Danske Kongers Genealogi og Tal fra Adam og frem ad, item Extracter og Antiquiteter, Monumenter og gamle Breve etc. ved Ped. Dyrskjøt.
- k) Cornelii Taciti annales fordansket og epitomeret; Romerske Borge-
 mesteres Ophav; Plutarchus epitomerit; Reusneri og Cibeni Genealogier fra Sem og Japhet ved Ped. Dyrskjøt.
- l) Tre Bøger med adskillige Breve og Bespørgelser om genealogiske Sager samt Peder Dyrskjøts Svar derpaa.
- m) Observationes genealog. & chronolog. danice scriptæ a P. Dyrskjøt.
- n) Animadversiones in antiquitat. Islandicas Tormodi Torfæi paa Dansk skreven af P. Dyrskjøt.
- o) Sex Bøger, som P. Dyrskjøt har skreven i theologiske Materier med endeel genealogisk, som for eller bag udi dem findes indført.

Det er ikke noget ringe Antal Haandskrifter, der her tillægges Peder Dyrskjøt, og det er endda rimeligt, at endnu flere af de i Bircherods Auktionskatalog opførte Haandskrifter have været af ham.

Nogle af dem kom senere i Klevenfeldts Besiddelse, i hvis Bogfortegnelse fire af Ped. Dyrskjøts Haandskrifter findes opførte, nemlig, saavidt jeg kan udrede, de under a og b anførte, af hvilke Klevenfeldt lod det første afskrive, og endvidere Brevene til Biskop Bircherod samt et Haandskrift, der kaldes Vendelbo Stifts Antikvitetsbog, og er de Rettelser og Tilføjelser, som P. D. (vid. Brevet Nr. 25) sendte Bispen til hans paa-begyndte: *Theatrum Geographico-Chrono-Prosographicum Diæceseos Alburgensis*.

Af alle disse Haandskrifter har jeg hidtil kun fundet følgende: Paa det store kongelige Bibliothek: De under c og a anførte, det første i Originalen, det sidste i den af Klevenfeldt besørgede Afskrift samt den saakaldte Vendelbo Stifts Antikvitetsbog i Originalen. Derimod er en Afskrift i N. Kgl. Sml. 743 c. 4to: *Collectanea ad historiam et antiquitates Dioeceseos Alburgensis* sikkert med Urette tillagt P. D.

Paa Universitetsbibliotheket findes (Addit. Nr. 117 fol.) de originale Breve til Biskop Bircherod, hvorefter de her meddelte Uddrag ere afskrevne med al den Nøjagtighed, som den gniddrede, stundom næsten ulæselige Haandskrift tillod. Denne maa bære Skylden, hvis der skulde findes nogen Fjllæsning, men det er mit Haab, at slige kun maa være faa og smaa, da jeg har anvendt overordentlig megen Tid og Interesse paa at tyde P. D.'s Skrift. I det Kgl. Geheimearchiv findes under Nr. 46 og 46 (fol.) i det genealogiske Selskabs tidligere Samling endelig to af P. D.'s originale Haandskrifter, af hvilke det ene i to Bind indeholder Genealogier over adelige Familier og Aftegninger af deres Vaabner, det andet Indskrifter fra Kirker allevegne, blandt andet ogsaa fra Domkirken i Lund.

Den værdifuldeste Del af Peder Dyrskjøts Efterladenskaber var hans Kopier af gamle Breve og hans genealogiske Optegnelser, af hvilke de første hyppigt citeres bl. a. af Langebek, der imidlertid desværre er nødt til at advare mod at nytte hans Aarstal uden først at se sig vel for. Man tør vel sige, at Peder Dyrskjøts Navn fuldelig har fortjent at blive opbevaret ikke blot som en literærhistorisk Kuriositet, men som Navnet paa en Mand, der har baaret mangan Sten til Bygningen, hvor Folk som Langebek og Suhm vare Bygmestre.

Da de her meddelte Breve ikke skulle være noget Sprog-Mindesmærke og ej heller ere Kildeskrifter i den Forstand, at en bogstavret Gjengivelse af Texten har Betydning, har jeg indskrænket mig til at gjengive et af Brevene (det første) fuldstændig med hans egen Stavemaade og Retskrivning, mens i de andre Nutidens Stavemaade er nyttet, uden at der ellers er foretagen nogen anden Forandring end maaske hist og her en lille Rettelse i Ordstillingen. I det 15de Brev har jeg ligeledes meddelt et større Stykke i bogstavret Afskrift paa Grund af den særlige Interesse, det tykkes mig at have. At meddele Brevene in extenso vilde have krævet alt for stor Plads, saa meget mere som derved vilde være kommet en hel Del med, som ej var Trykning værd, og en stor Mængde Gjentagelser. At imidlertid intet er udeladt, som kunde have nogen Betydning, tør jeg love for. Snarere vil man maaske bebrejde mig, at jeg hist og her har taget for meget med, men det maa man langt hellere gjøre end lade mig det modsatte høre.

I.

Ihm Chm.

Welbr. Høyærværdig och Meget Høylærde Mand: Doctor Jens Bircherod, Min Kiere Herre Biscop.

Nest ald welstandz och welferds Hilsen aff Gud Allmegtt., Min aldydmygligste Thienistvilligheds pligt, Haffuer Jeg Med ydmygligst Tachsiggelse Indtil widere Noget aff schyldighedens Afliggelse det annammet. Det Er En stor och god foræring: først saa Meget fien schaaret papir, Som jeg bevarer Thil Stammebøgers Renschriffuelse, Och nu igien 8 Bøger Schriffuepapir, Som Jeg bruger til Copier, wdcastninger och gienparter, Huilchet igien schal Renschriffues. Item ochsaa di 12 Arch brun papir, som Kom Mig Meget wel tilpas baade til mine Manuscriptis, Concepters och Andet schreffuet tøigs Indbindelse¹⁾ wdi, Som och til M. Theberings Historische Manuscript²⁾ at Samle och Indbinde wdi, Som och lohmeyers Stamtaffler, huilche Jeg och fornemmer Eders Welbr fromhed wil, Jeg maa beholde.³⁾ Saa Effther Indbindelsen schriffuer Jeg widre derwdi fortill første wider om Herkomsten och bag Effther wider om Affkomsten, som aarligen Kand tilfalde, Saa det Muligt, Huis gud vnder Mig liff til fremgang, den schal siden best behage Eders wlbr. Och Er samme brune papir Meget gott och fast til Sligt at Indbinde wdi, Saa At Andet lche giøris fornøden. Det, der er det Rariste, som derwdi Indbindis, Kand siden med En farffue offuerstrygis, som Er det allerbeste. Och trenger Jeg til Miere, Saa gjør Jeg Mig och dristig Effther Jeres gunstige fromheds løffthe widre at begiere. Mens dete forslaar Meget, Som Jeg lenge Kand haffue. Dog wild Jeg wel wide, Huad det Kaaster och huorlunde det Kiøbis. Det er høy werdt at tache for, ligewell schal I dog

1) „Vendelbo Stifts Antiquitetsbog“ er indsyet i det her omtalte brune Papir.

2) N. Kgl. Sml. Nr. 479 d fol. En Liden Tractat om Dannemarchis oc hosliggende Landis Første Indbyggere de Kimmierier, som siden Kaldis Kimbrer osv. ved Michel Nielsen Hobrou Sogneprest Till Thebering. (Originalhaandskriftet.)

3) Der europ. Reiche u. Fürstenthümer. Historische u. Genealogische Erläuterung in Stamm Tafeln verfasst durch Georg Lohmeyer. Lüneburg 1695 fol.

opskriffuet och Jeg och billig bør tenche til I Noget slig thil affliggelse.

Saa sender Jeg ochsaa Nu Med største tach for laanet dise Bøger: 1. Den Norske Hirdskraae, Som Jeg fich Meget och stor wnderrettelse Aff til forklaring, Huis Jeg fatidis, I Synderlighed dend witherlags Ret och detz antegnelser Eller Nottiz, och Stemmer Sig alt med Huis Jeg haffuer (wndtagen lidet paa Sedel hostegnet och lagt, Jeg iche Kunde wel forstaa och ey heller troer at were Rett).

2. Niels Winds liigpredichen¹⁾ Kom mig och Meget wel tilpas, Thi Jeg haffde wdi stammebogen notert och forsaadt baade faderen Niels Wind och Sønnen Niels Wind, som dog waar føden Mange Vger Effther fadrens død och waar beggesadt for En Mand och Sat for 2 Höstruer 1. Kirsten Juel, 2. Margret Rosenkrands, som Ret den sidstes Frue, Men den 1ste, Kirsten Juel, hans Moder. Det waar En stor forseelse, som Jeg derved fich Retet och Genealog. Nu Rigtig. 3. Sl. Doct. Laurs. Jacobs liigpredichen. 4. M. Laursis himmelstige²⁾ och Her Jens Munches Trøsteschrift. 5. Peder Flemløses Ellementische astrologie. 6. Sl. D. C. Bartholini Enlig Enches Sørge och Trøstestund³⁾ Med D. Th. Bartholini Rare trøste Breff hos.⁴⁾ Dise Sex Sendis Nu Med største Tach tilbage Igien och wilde gierne Eders Wlbr wille schriffue En streg offuer dem, wdi den Memorial paa di, som Jeg iche haffuer haft wdi Eders Sl. Wlbr faders Catalogi. Kunde findes Nogen aff di andre Eders høyærværdighed forekommer liigpredichener och Andet, som Jeg iche har haft, tragter Jeg well Effther Eders gunstige Befordring wdi.

Mens wisebogen, den Sidste edition aff M. Peder Siuf, dristet Jeg mig til lidt lengre at beholde formedelst K.

1) Findes hverken paa det Kgl. eller Univ. Bibl., men derimod i Karen Brahes Bibliothek.

2) Himmel-Stie, Det er en liden Undervisning at søge Livsens Vey oven til, Paa det man kan undfly Helvede nedentil. Fremstillet ved Lauridtz Erusøn von Baden. Kbhvn. 1670. 8vo.

3) „En Enlig Enckis Sørge oc Trøstestand Annæ Cath. Müllers S. D. Caspari Bartholini Til Kornerup Efterladte bedrøvede Encke til Trøst“. Af Jens Munch Sognepræst til Hageded.

4) Sammen med denne er trykt „Thomæ Bartholini Trøste Breff“ til hende. Kbhvn. 1673. 8vo.

waldemars wiser derwdi detz fortalle Eller forklaring Er Anderledis beschaffet I sit historiske werch End som der staar, Huilchet Jeg paa It Arch papir aff Andet antiquitetisk schal forklare och hoslegge, Naar dend vdsendis. Thi M. Peder Siuf (Som autor och derved haffuer och faar Aff Alle stor ære och berømmelse for samme och andre antiquiteteters oplyselse) dog haffuer Noget, som maa antegnis til widre forandring I di 2 droninger Sophia och Dr. Heduigs Item begge Toffuers Wndersked, Saa Som ochsaa M. Ly-scanders, som hand haffuer til autor, Er Iche heller vdi Ret Slutning om Kong Waldemars droninger. Thi den droning Sophia, Huis Epitaphium wdi Ringsted, waar Ret K. Suerches dater, Men Hendis Mand waar K. Knud Mogensen, Som K. Suend grathe drebte forrederlig I Roschild. Mens den Anden Droning Sophia K. Waldemars første droning waar K. Wolodomirs dtr. aff Rysland; och K. Suerche bleff gifft med hendis Moder Igien Effther sin første dronings død, som waar Moder til Sophia K. Knuds. Mens Ingen Børn aff den Sidste.

Men saadant Er dog begge disse Dronning Sophier I mange Schriffter agtet Ichon for En och begge di Concubiner Toffuer ligesaa. Jeg schal dette wider forklare aff, huis Jeg haffuer och wdschiche Eders Wlbr tillige Med Bogen Igien Sampt M. Theberings historiske Thøysaa snart Jeg faar det Indbundet. Och Saa witt af Jeres gunstig fromheds laan haffuer Jeg Endnu beholdet och schal med forbedrelse och Iche forringelse Eders Wlbr Igien forschaffis Med snariste.

Och dersom Eders Wlbr wiste, huad Exemplaret Kunde Koste wden Bind Aff samme 200 wiser och huor det Kunde Kiøbis, da wilde Jeg gierne wist det. Thi min doter haffuer faaet En stor lyst til samme wiser saa vel som min høstru och End fiere. Mens Jeg Selff Ichon for fortalernis och antiquitetiske forklaringer, som I Alting Stemmer sig Med, huis Jeg haffuer, wndtagen dette bemeldte. (Och Kunde Jeg saadant faa It Exceplar Selff at Indbinde, Saa wille Jeg Sette Reen papir wdi til Nogle fiere Sande Historiske wiser, Jeg haffuer. Saasom om Slaget for Sundby 1644, huorwdi min fader bleff schudt) och fiere om tilstanden(?) at schriffue hos. Der Er och fiere aff Mine Naboer, som och wild Kiøbe deraff, I Synderlighed wden Bind, for det Kunde

vi self giøre. Och kommer autor, M. Peder Siuf wdi stor Æstime och berømelse for Samme forfatning och berømmes, ligesom Sal. D. Olaus Worm och Sl. Doct. Peder Ressen w-dødelig berømelse baade for den Norsche Krøniche Wormius paa dansche och Ressenius for K. Friderich 2 Histori och Andet paa Dansche. Haffde der weret Nogle til, der wild fordanschet di latinsche Sl. Wormius haffuer, Monument Danica och Runicis tøy, da wilde det worde høyt aff forpagter, Borger, Bønder och Andre, som Iche forstaar latin, I anseelse; oeh Meget Miere Kunde ochsaa tilsettes, som Endnu Iche Er Kommen for Lyset etc.

Jeg kommer i Schriffue, Saa bliffuer Jeg for meget wittløfftig; Min Høyærwærdig Herre gunstelig holder Mig det I beste Mening, saa som Jeg fra falder det, Jeg schuld schriffue, och were Kortere.

Min Wlbr Høyærwærdig Herre Biscops Memorial ligger Herhos Suar Igien paa Alle de Poster, Jeg wiste; och haffuer derhos lagt forklaringer paa Genealogier och Andet, som Eders Wlbr begierede, Saavit Jeg haffuer och kunde finde. Mens Nu findis wel Miere, som Jeg Iche haffuer och Ellers Kand Komme Eders Wlbr for hos andre. At dette da Alt maate paa Memorial optegnis, Jeg Kunde See och dereffter Kunde Rette det wdi det, Jeg haffuer, saa det Kunde bliffue Rigtig før Jeg tager for At Renschriffue det. Och derfor ligger det alt løst och Iche sammensyed Eller sammenhegget; men huad som Iche paa Archene Kunde faa Rumb at tilsettes, Kunde paa Memorial Derhos wed En Knapenolle festis, Saa weed Jeg det wel At samle och gjøret Rigtiger. Mens di Hegelunds wil offuergiffues til Magister Reenberg¹⁾, at hand hos Nogen Sine forvandter wille opspørget wider, saa som hand I Møderne aff same Familia, och wider dete och sin herkom forklarer, Saa som Er tegnet hos och I di 8 Genealogier, I Self haffuer schreffuet. De waar Mig Meget angenehn och Kiere, Thi derved fich Jeg flux Completeret I mit, Jeg iche før haffde; och Noget lidt, Jeg miere haffde, som Iche stod derwdi, det tegnede jeg hos och Alt tilsammen Eders Wlbr Igien tilschichet saa som Concepter. Huad wider Kunde forekomme, da det Kunde tilsettes Eller och med memorialer wedhegtis. Men alt huad som saaledis

¹⁾ Da. Provst i Aalborg.

schulle tilsettis Eller och Corrigeris wdi, schulde Jeg och wide, at Jeg wdi lige Copie Concepter, som Jeg beholder, Kunde och Indføris Indtil widere Reenskrifnings forfatelse. Och Jeg alt Igien schal förschaffe til Eders Wlbr.

Jeg Er Meget wtløftig I Alting och ynscher Mig Ichon Eders Wlbr Ickon gunstelige wille och fly mig wtløftelighed Igien. Aff wtløftighed kiendes Sandheden snarer och bedre wd End Aff formegen Korthed, saa som Jeg har hafft ord for baade I processer och Andet, om Jeg det self tør sige.

Hellers haffuer Jeg och flitig at betache Eders Wlbr høyrwærdighed, at I saa well behager mit manuscriptis Bøger och wedkommende, Jeg haffuer, och det saa wærdig Anseer, at om Gud Mig bort Kalder før Eders Wlbr, I da At were Nest dertil. Hvilchet Jeg och haffuer befalet och schal befale baade Hustru och børn, Iche at maa lade det fra Eller faae Noget aff, førend Eders Wlbr det først haffuer offuerseet. Alt saa meget da deraff som I Behager schal I och were Nest Til. Och nu til førstk. 10 Aprilis Treder Jeg I Mit 70 Aar. Det Er dog høy alder Effther K. Davids ord och troer derfor Iche Jeg schal Ret lenge staa slig suagthed wd, som mig daglig tilfalder, och haffde det Iche weret bøger, Schriffter och Andet, som Jeg haffuer hafft Beroelse wdi och derwdi fordreffuet tiden, Da haffde Jeg lenge siden weret Afgangen, Thi Jeg haffuer Slet ingen Tollighed eller Roe wden Jeg haffuer Noget At studere paa och forlyste mig wdi. Och Iche En Aff Alle di Prester her I Egnen I Sligt giffuer Mig Nogen trøst, Mens snarer til at laste, som Jeg och scharp Refuterer I dem Igien wndtagen den hæderlige Mand Her Frantz Michelsen i Aasted. Hand med sine herlige schriffter beroer mig saa Meget wel. Och hellers Ingen Anden, Jeg Enten Kaud faae Bøger Eller schriffter om Noget, langt mindre Auisser. Di agter Miere Alle det werdslige Mammon och hellers deris Kald och Embede, som paa guds wegne Slet Intet maa försømmis, Hvilche Her frans med sine herlige schriffter Iche heller gjør. Nu haffuer hand wdsat och fordanschet Diodorus Siculus¹⁾ och laande mig Arch Effter Arch lige som hand wdschreff til. Jeg Igien wdextraheret

¹⁾ Frands Michelsens Oversættelser kom senere i Biskoppens Eje. vid. Suhm ny Saml. IV 2. H. p. 78 Nr. 37 og Bircherods Auktionskatalog.

och forkortet och gaf mig stor Rollighed och beroelse derwdi och ligesaa Herodoti, Thucydid, Xenophon, Ctezias och Meget Andre herlige gode schribenter, som hand haffuer fordanschet och Igien lod Mig wdextrahere. Saadant och derved haffuer dend hæderlige Mand beroet baade Mig och Mange fiere danske I gemeyne Borgere och Bønderstand, Som och giffuer hannem En wdødelig Berømmelse. Och gud Allermegtst Naadelig opweche Befordring och Recommendation til Trychen, Kommer hans och i høy æstime ligesom M. Peder Siuf allerede och fiere.

Och Nu Eder Min Høyærværdig Herre, som saa Meget herligen wel haffuer beroet Mig, och Gud allermegtst. beder Jeg hierteligen styrche Eders Wlbr I Samme gunstighed fremdeelis. Liff och helbred Er alt aff gud, Mens Jeg Kand befinde, at wed lyst I Studering faa Adschillige widendschab om guds wnderlig gierninger I førige och fremfarne tider och Nu; och I denne tid finder Jeg paa mig selff Miere styrche och Helbred End hellers, Naar Jeg haffuer Intet. Thi Middel och formue hos mig Er Intet, Saa jeg huerchen haffuer Indkomst Ey heller Noget aff Mammens gods at beroe Mig wdi. Och som Jeg Intet Andet Kand I arbejd gjøre Eller wdrette End at Mine Børn ved Bønder Arbeid och trældomb I ansigtis Sued Effter guds befaling söger Næringen baade sig och mig, opholder vi os derved Effter den leylighed. Dog wdgiffter Schatt och tyngge, Konge och Hosbunds Rett, Tiende och Meget andet tager den største part hen. Den Almechtig gode gud liger drifuelse och welsignelse I det lidet, der bliffuer Igien, saa opholder dog guds Naade liff och helbredet; Jesus Christus wor himmelsche Herre Konge och Dommer lemper alting til det beste.

.¹⁾, som Neffnuiss paa Danske wdsat, haffuer Jeg aldrig seet, dets Indholde vild Jeg gjerne wide. Edda schal well were fabeler ligesom Mange andre Rembser Eller gamble Rimb, Som Endnu Er ochsaa her I Landet, saasom Jeg herhos fortelger Noget Aff ved Huneslunde Eller Hundslund Closter. Men det sandelig Rinder dog aff sliig gammelt Noget sandt wd, Røgen Kommer af Branden. Derfor wilde Jeg wel Ønsche mig At see dete Edda, for Jeg finder baade i Teberings och fiere gamle antiquitetiske Item nu I Mester

¹⁾ ulæseligt.

Peder Siuffs Meget deraff Rimer Sig til gamle Sandhed. Den lange gamle Old och Hedensche tid maa wel wvercheligt och wercheligt sig tildraget wdi, saasom det beviseligt paa landet legger i ord och brug, at landet haffuer weret miere folcherigt, Sterchere och Megtigere. Endnu her ligger aggerrene I hieder och schoue, Kand sees at haffue weret I brug I gamle tid; Suare stien I høye, Begratfuesler och dysser opsatt, Saa at den stien 20 Eller 30 Karle Iche Kand I denne tid opsette. Paa Thømmerby Kierche I hanherridt Sees och stuore hugen stien høyt opsat, som I denne tid w-muligt, Huilche Eders Wlbr wdi Wisitatz hereffter med forwndring Selff Kand see, och Aff første Christen Herr Widrich wiis Bygt, som dog ligesom hans forfedere wille begraffues I Høger wden for och Iche I Kierche, hand bygte, Er och forwnderligt antiquitet. Mens det forvndrer Jeg Mig paa, Huorledis børn bleff døbt Iligevel I den hedensche tid paa lige Maneer som Nu med wands ösels paa Hoffuedet och ynschet lyche aff Thore, gud Odin och frøe ligesom Nu I gud den Hellig trefoldigheds Naffn. Som och at I dend hedensche tid bleff troldom Skarp forfølget och hadet ligesom Endnu. Det Er dog tegu til guds almechtig himmelsche Regiering I den hedensche tid offuer hedninger. Saa Mine tancher falder dybt offuer Sligt Ind: til dommens dag opstaar Hedninger och fordømmer mange Christne, Som Christus Selff siger om Niniviterne.

Der lesis och wdi den 11 wise¹⁾ M. Wedels første Part om Sterch tiderich och olger dansches Krig, som och med fabel forblindet. Mens Slaget endnu for Øyne denne Dag, Nemlig stedet, som det schulde staa, Imellem Torsleff och hörby Kircher, som Klarligen sees Endnu It stort slag haffuer standet, som gammel folch siger waar det Slag Norden wnder Judland. Men at Randsage wisens sandhed derwdi, da Maa forstaaes Diderich Berns mange brøder och deris søner at were hans officerer och Krigs helte. Thi hand haffde Iche brødre, Mens 3 Søstre, Som widre I Gothers

¹⁾ Her har Hukommelsen slaaet P. D. fejl, thi det er i den 12te Kænpewise hos Vedel, at Didrik af Berns og Olger Danskes Kamp omhandles. I den 11te Vise om Ulf van Jern er det Kongen af Brattens Vendel, der bliver slagen, hvilket vel har givet P. D. Anledning til at heulægge Kampen til Vendsyssel.

Genealogie forklaris. Olger danske leffuede Iche heller denne tid, Mens wi finder I gamle Remser och digt om Alger windilands Konge och Balder himerlands Konge (Himmerssyssel) deris Krig och Algers borgs Bygning. Och K. Algers begraaffuelse paa giøl och balders wed Kongsleff lund¹⁾ I fleschumherridt. Da haffuer Kong Didrich Aff bern weret her Inde I dend Krig och werbet folch, som den 5te vise Nest til forn forklarer, Som Er giort di danske herrer til Ære paa Munstring platz der di schuld vd (Det Donner vnder Ross). Saa At det Er denne Næse Konge Alger, som der Neffniss, saa som Effter antiq. war da Mange slig Konger denne tid til; och saadant at forstaa Alger vnder Olgers Naffn; och Alger It gamle danske Naffn; och Effterdi Stedet wiser Klarligen Slaget wd, Kand det Iche were troligt andet End Sandhed vnder fabel forblindet ligesom Meget i Edda. Naar Eders Wlbr Kommer her hen ad torsleff och hørby at visitere, Kand I Selff I Reisen tra Mit paa veyen See det samme, och Jeg da wider Kand berette gamle folchis talle derom, som er for vit at schriffue, etc. Och meget sligt om Nogen wild wdsette S. D. Wormius Monumentische og Runische beschriffuelser paa danske, Kunde wider antiquitisch der Inddragis, som bemelt Er, och End Meget miere, Som gemeyne Mand weed i Rimbs Rembser at talle om. Huilchet Kunde were Hos danske landssaater I høyst berømelse ligesaa och I Suerig, huør baade Wormius och Ander danske Schribenters Schriffter Er och I høy æstime och agt, Som Jeg selff och haffuer taldt med Mange om. Och I Hiøring 1658 waar En Suensche Captein Jon Bichonton (?), Som Elschede Sligt danske antiquiteter høyt, som gaff gode Penge for sligt. Och Jeg fich Endog selff En foræring for sligt gammelt. Ja hand gaff mig for It gamel Reffuen danske trych, Iche 2 Sk. werd, waar noget antiq. hos, 1 Rixdaller, och gaff mig Aarsag derfor til gamle Rembser At Affholde.

Naar Min Høyærværdig Kiere Hr. Biscop Kommer selff her hen I Wisitatz, saa haabes Jeg den Ære, At I besøger Mig saa som paa veyen lige mit Imellem Jersleff, torsleff och Schiøffue Kiercher, som ær Mit lige Ner, och da wider,

1) Nu Kongstedlund, som imidlertid ligger i Hellum- og ikke i Fleskum-Herred.

som En Sommersdag Kand beramis til. I da Kand offuersee, Huad I widre aff Mit Kunde behage saa som Jeg det Iche Nu Kand begribe. Men jeg vilde wide det Nogle Dage tilforn Enten til Jersleff Eller Di andre prester, at di Kunde sige mig til, saa at Jeg Kunde vere tilstede. Falder Mig Ellers, Jeg selff Kand formerche dødelighed, saa schal Min Hustru och Børn (haffuer Jeg dem sagt) Strax lade Eder det wide och haffuer I da iche selff tid, Kunde det saa bestilles, at I wed En lod strax drage Hid och besegle wdi schab och Kistelyche, huad Jeg haffuer aff Bøger och Schrifft.¹⁾ For Jeg weed vel, Naar det Er saa, Jeg Iche selff Kand giøre det, der schal wel were Mange, der schal Riffue Adschiligt til sig, som End och offte scheer I liffuet. Huad Kand troes I Dødelighed, proberit baade hos mig selff och Mange fiere steds. Hustru och Børn falder saa Meget til I andet, at di det Ey kand Efftergrandsche.

Jeg fih och fra Min høyærwærdig Herre Morten Henrichsens och Msr Birgegords Brølups Versioner, dem fremsente Jeg Iche, Mens Miener At beholdes, Eller och widdend om at fremsende Igien.

Min Manuscriptbog, Som Noget Er wdi om Biscop Olufft globs drab, Som I Synes at wille haffue snart Igien och denne for Noget Andet at Consulere wdi stamebogen, Kand Jeg Iche saa snart Miste. Men om i Synes och det behager, schal Jeg wdschriffue baade bisp Globs och Alt Andet wdaff, Huad I begierer och det med første leylighed Eders Wlbr tilschiche. Och Siger Mig Ichun frit memorialit. och alt huad I behager ligesom dengang alt til. Och Jeg schøtter Intet om Noget Er witløfftigt, mens Miere begierlig Effter witløfftighed. Jeg Kand det alt ligevel forstaae och haffuer iche Roe wden Jeg Kand faae witløfftighed at begrunde Mig paa. Eders Wlbr høyærwærdighed schal och faaet alt igien forbedert och Iche forringet och ynscher Mig, At Eders gunstighed wdi alt sligt Iche Affbrydes.

Jeg haffuer schreffuet Bertel laursen I Sundby til at Kiøbe got Ny Brødgarns Eller groff Seigelgarns leridt 2 Eller 3 Allen til ligesom pacquet Kand were til at Indsy wdi, Huad

¹⁾ Af Bircherods Dagbøger under 25de Octob. 1707 sees, at han havde tilskrevet Præsten i Jerslev om at skaffe ham de Haandskrifter, der maatte findes i den da nylygt afdøde P. D.'s Bo.

I Aff gunstig fromhed vil Mig laane Eller tilschiche. Naar Eders Wlbr lader ham tilsige och siger hannem til, Saa schal han det och Efferkome. Och Er det lidet pacquet, Saa Er ham och fremsendt En liden pose dertil. Mens Min Høyærwærdig Kiere herre wille holde Mig fremdelis alting thil gunstighed och godhed aff Sin Edel fromhed. Och Jeg tacher Meget flitig Høyærwærdige Biscopinden for dete lagens fremsendelse med denne schøne och gode pacquet wdi. I huordant Jeg Kand tiene Eller forschylde det Hos Hendis wlbr Hæderlighed Igien, Saa Er Jeg da dertil høy forpligt och ønscher Mig Noget at wdrette til Hendis wlbr behagelighed.

Jeg frygter wel, Jeg er for meget witløfftig och Dristig wdi mine Schriffuelser. Men dog begieris, at alt Maate I Min høyærwærdig welbr herr Biscops gunstighed optages.

Jeg til Døden Schal were och forbliffue Min Høyærwærdig Kiere Hr. Biscops Trohiertige och ydmygligste thienstvilligste Thjener

Peder Dyrschøtt.
Eghd.

Knirø I Jersløffsogn Janvary 1699.

II.

(Johan Urne paa Thidemandsholm. Peder Syv. Ny Skat.)
Marts 1699.

. Nu paa en ti eller tolv Dages Tid bliver jeg flux forhindret formedelst min Husbond Johan Urne til Tidemandsholm vil have mig til sig for med ham at studere og disputere i nogle Kosmografiske Sejlingsbøger, Jord-Globus og Omsejling samt Herbarier eller Urtebøger, hvori jeg ogsaa er bevandret. Baade han og jeg have Lyst dertil saavelsom til adelige Stammebøger og den højfornemme Stands Genealogier, og han har spurgt, at Eders Højærwærdighed har gjort mig stor Befordring til at faa slige. Han er meget svagelig og ligesom jeg flux aldrende; dog er jeg to Aar ældre. Han vil bero sig i Studering og Videnskab. Han giftede sig ikke heller og har ingen Børn men god Rigdom, saa han ej skøtter om videre af den verdslige Mammon netop ligesom jeg

Jeg har hidindtil studeret i Hrr Peder Syvs Viser og har konfereret dem med adelige Stammebøger og Genealo-

gier og andre antikke Manuskripter, jeg har. Hans følger lige med mit alting uden i nogle faa Poster, som jeg har rigtigere og vissere Forklaring paa end han, og som jeg har opsat paa en Memorial: 1. Om de Dronninger Sophie. 2. Om Tovelille, som skulde være ombragt af Dronning Helvig, som ikke er sandfærdigt. 3. Om Marsk Stig og noget om det Islandske. Denne Memorial vilde jeg gjerne have befordret til Hrr. Peder Syv ved Eders Velbaarenheds Befordring, om jeg turde det begjære, for at samme hæderlige Autor kunde have det til Korrigering og Rettelse, naar hans Viser oplægges igjen, som jeg vel ved snart sker, thi der er Mange, som tragter efter dem. Item fordi han i sin 40nde Vises Slutning skriver, at en Islænder Mr. Brynolfius siger sig fastelig at kunne bevise, at Ærkebisp Absalon og Esbern Snare, hans Broder, skulde have deres Herkomst fra Island, og at han har dette Bevis. Dette er kontra det, jeg har om Toke, Palnetokes og Odinkar Ivides Herkomst og Bisp Absalons og de andres Nedstammen som Hvider fra denne Broder. Det er ogsaa imod M. Welleius's, M. Morten Pedersøns, Fru Anne Krabbes og flere andres Genealogibøger, som jeg har, saavel som mod M. Mikkel Teberings Opskrifter. Hvilket har givet mig stor Begjærlighed og Attraa efter at faa denne M. Brynjulfs Bevis, hvilket ej paa nogen anden Maade er muligt at faa end ved Eders Wlbr Skrivelse til Laans paa kort Tid. Er det da paa Latin, saa befordrer Eders Wlbr mig det vel en Famulo eller Student udsat paa Dansk, saa at jeg derved kunde faa den ældste Adelsfamilie i Danmark komplet

. De Holstenske Adeliges Slægtebog mangler jeg fra 1620. Men denne kunde jeg faa kompletteret af Caspar Danchwarts holstenske Krønike, som jeg erfarer af Eders Wlbr gunstige gode Skrivelse, at I er om at faa. Og jeg mener vel og at Magister Reenberg skulde kunne faa den i Viborg hos S. . . . (?). Denne attraaer jeg helst, eftersom baade Eders Forfædre og mit Forfædrene har Udrindelse der fra

. Den Svenske Adels Stammebog har jeg vel indtil 1612, men saa fattes mig alt fra den Tid. Til den ved jeg ingen Befordring, uden der kunde være nogen Liebhaber i Sigt i Malmø eller andetsteds i Skaane, som har enten Ligprædikener eller andre Slags Slægtebøger

M. Mikkel Theberings Danske Manuskript om den Danske Historie har jeg indbundet, saa snart jeg fik det, i det brune Papir og indsat alt, hvad der fandtes løst og som var det rareste. Især de Breve, som St. Angarius, den første Prædiker, A^o 834 vare meddelte, som ere meget rare og som laa løse deri. Jeg vilde ønsket, at man kunde have faaet hans Arbejde deri fuldkomment. Men det have hans Børn Skyld i ligesom og Sl. M. Jakob Hansens, der ikke have forvaret og elsket deres Sal. Forfædres herlige Skrifter. Mine Børn skulle vel gjøre det samme efter min Afgang, og derfor er det mig en stor Glæde, at Gud opvakte Eders Wibr til at behage samme mit Arbejde og ville have det, som og skal ske før nogen Anden. Dog der er ingen af Præsterne undtagen Hrr. Frands i Aasted, som begjærer det eller haver Behag eller Lyst dertil, di behager alle mere Mammon. Ellers haver den Wibr gode Frue Fru Kirstine Beck til Vraae vel begjæret at være det næst, om jeg først døde, saa som hun er min Sognekirkes, Jerslev Kirkes Patron og raader for min Begravelse der

. Den store ny Skat vil tvinge os fattige Bønder haardeligen. 1 Rd. af Tønde Hartkorn foruden de andre rette Matrikuls-Skatter. De som have havt deres Hovedgaarde fri saa lang Tid saa vel som Præster og de, som have Indkomster, have da noget at tage det igjen af, men vi fattige Bønder have slet intet uden af Jordens Væxt, om Gud naadeligen vilde velsige den

. Aarsagen til sligt er, at Øvrighed, Herskabet, Militsen, ja endog Præster bruger deres Mammon og Indkomster til Vellyst, Pragt og ny Verdens Hofart; saa tager formuende Bønder Exempel derefter i det Sted at de samtlig skulde kjøbe og tilhandle sig Bøger med hvad der er nyttigt til Tarvelighed, Lærdom og Dyder, saa som smukke Historiske, der giver de bedste Exempler. Saa skikker Gud dem da paa anden Maade Udgifter og straffer alle over en Kam

. Den Post om Hrr. Kristen Bidstrups Herkomst skal jeg med forderligste skaffe Besked om. Er Konen fra Bistrup ved Hjørring, er der over de 16 Præster baade i Afkom og Svogerskab i samme Slægt, hvoriblandt Hr. Hans Tomsen i Aaby, Hrr. Frans i Aasted og flere

. Ellers falder mig ind endnu en sær Begjæring

om Videnskab af Samsøs Beskrivelse af Resenius eller Kingo¹⁾, som jeg for nogle Aar siden havde laant. Deri findes nævnt noget af Jørgen Seefelds theatrum nobile, som jeg aldrig har havt, om den adelige Slægt Schade. Latinen deri kunde jeg ikke vel forstaae og der var da ingen, som kunde oversætte mig det paa Dansk. Dette vilde jeg saa meget gerne ved Eders Wlbr gode Befordring maatte af Eders Famulus eller af en lærd Student forfattes paa Dansk

III.

(Borgmester Kotti i Odense. — Hans Gaas. — Familien Worm.)
26de April 1699.

. Om Borgmester Kotti²⁾ finder jeg i en Extrakt af gamle Breve: 1547 Kong Christian III Dom mellem Hrr. Niels Fris, Kannik i Roskilde, og Jørgen Kotti, Raadmand i Odense, om Arv efter Sal. Hrr. Jens Eggertson. Eftersom Hrr. Nielses Fader, Eggert Fris og Christen Lauritsen vare begge fødte af to Søstre og Jens Eggertson var samme to Søstres Broder, hvem Arven falder efter, da døntes Niels Fris at arve i sin Faders Sted lige med Christen Lauritsen, Fader til Jørgen Kottis Hustru. Jeg slutter heraf, at det har været før Jørgen Kotti blev Borgmester, og saa er det og bevisligt, at hans Hustru var af adelig Stamme. Thi Ufri maatte i den Tid ikke arve efter fri Mand i Jordegods

. Item en anden Extrakt af en Dom lyder saaledes: 1537 Kongelig Dom mellem Hr. Niels Fris, Kannik i Roskilde, og Hrr. Hans Gaas³⁾, Præst i Svendborg, Jesper Hansen, Raadmand ibid. og Hans Nielsen, Raadmand i Assens, Hrr. Niels Frises Svoger, paa den anden Side om to Gaarde, Sal. Niels Mogensen havde kjøbt, før han fik Kirsten Hanses, Hrr. Hans Gaas's Moder, hvorfor hun intet kunde arve deri og ej heller hendes Søn Jørgen Nielsen. Hr. Hans Gaas's Moder, som var død tilforn, og hans Svoger Jesper Hansen og Hans Nielsen vare ufri og kunde ikke

1) I Slutningen af Resens Beskrivelse af Samsø er aftrykt, foruden andre Ærevers til Øen, Kingos versificerede Beskrivelse af den.

2) Borgmester i Odense 1551.

3) Om Hans Gaas vid. J. L. Rohmann i „For Litt. og Kritik“ III pag. 97.

arve frit Gods, og derfor ere samme Gaarde ham tildømte, forsaavidt som der ere fri Medarvinger dertil¹⁾

. Item finder jeg i et extraheret Brev af 1459, at Knud Worm, Borgmester i Horsens har beseglet et Skjødebrev til Hrr. Erik Ovesen Rosenkrands. Han maa vist have været af Sal. Doctor Oluf Worms Forfædre, saa at Wilhelm Worm, hans sal. Fader, kunde være som en pronepos fra ham. Der findes og nævnet en Mand i Sjælland 1616, der hed Knud Worm. Om han vedkom Sal. Doctor Oluf Worm, ved jeg ikke. Men han havde en Søn Christian Worm, der boede her i Vendsyssel og døde for nogle Aar siden. Men hans Børn vide ikke det ringeste om deres Slægt

IV.

(Kopernikus. — Torfæus. — Peder Syvs Viser. — Familien Reenberg.)
October 1699.

. Jeg har i denne Sommer kun kunnet forfatte ganske lidet i Extraheringer af Antiquiteter og andet. Tilmed vil og nogle gjerne styre og raade mig derfra med de Ord, at fordi jeg er en ringe Mand, tør jeg ikke understaa mig at skrive eller korrigere noget i Norske Krønike og Islandske Skrifter i den Mening, at noget deri ej skulde være ret, (som og sandt er) og de ville forfærde mig derfra med deres Tykke, at jeg skulde faa baade stor Spot og Skadelidelse derover. Ligesom fordi jeg havde skrevet noget imod Kopernikus og angivet ham vildfarende i meget af hans astrologiske Kunst, hvilket jeg og beviser baade med ældre og yngre Astronomer som og af den hellige Skrift Bibelen, som jeg mest tror, og som stemmer med gamle Astronomer. Men de kunne dog ej forskrække mig fra den Sandhed, mig tykkes. I Synderlighed efterdi I min høyærværdige Herre ikke endnu haver lastet mig i noget og ej heller nogen haver overbevist mig om, at jeg skulde være vildfarende i Noget. Og indtil da staar jeg fast ved, hvad jeg har skrevet. Og jeg har ofte forbedret Nordiske Antikviteters Proces og Rettergang, Saxo og gode Skribenter til Forsvar mod Chron. Norveg. og de Islandske Skribenter Arngrim Jonæ og Andre. Og især imod Tormod Torfæus, som er mest vildfarende og vilde have vor Danske Konge Række

¹⁾ Sammenlign Rohmann pag. 102.

før Christi Tid ej at være ret, men vilde forandre det efter Sagn og Visestykker, som er urimeligt i meget med Hensyn til Tiden

. Af mine Børn er jeg anmodet om, hvis saa var, at de kunde faa Gerners Postille, da vilde de, jeg skulde give Nathanael Tilassii Postille¹⁾ for den, som er i tre Parter, Sommer-Part, Vinter-Part og Helgendages-Part

. Mine Børn og Kone have og begjæret, om det var muligt, at de kunde faa M. Peder Syvs 200 Viser og at jeg for dem vilde give en af mine enten Tyske eller Latinske Bøger og at jeg vilde skrive herom til vor højjærværdige kjære Hrr. Biskop, saasom I var saa god en Gang at laane mig den. Men jeg var ræd for, at den skulde blive stødt ved deres megen Læsning deri, og sendte derfor Eders Wlbr den igjen uden Skade, og nu ivres de over mig derfor. Men kunde jeg faa den uindbunden, saa kunde jeg selv indbinde den i slet Bind. Thi prydet eller smykket Bind gjøres ikke Behov; Læsningens Indhold og de gamle Historier er det bedste. Ungdommen kommer til saa god Fornuft af historisk Læsning

. Jeg beklager mig haardt over, at Sal. Mag. Reenberg saa snart afgik, hvorover jeg nu ikke veed, hvor jeg skal faa Hegelunds og Løvenbalks Stammer komplererede, af hvilke han havde nogle Grene i sine Ahner. Især de Løvenbalker, som af Kongeblood ere udrundne

V.

(Indholder en Oversigt over Danmarks Historie fra Aar 1 til 1699.)

VI.

(Indholder Danmarks Historie før Christi Fødsel.)

VII.

(Museum regium. — Aviser. — Salg af en Fæstegaard, hvor P. D.'s Svigersøn sad. — Oldsager. — Forslag til en antikvarisk Beskrivelse af Stiftet.)
. A^o 1700.

Jeg maa bekjende, at dette Museum regium er et rart

1) „Christliche richtige und deutliche Erklärungen aller Euangelien“ af Mag. Nath. Tilesius. Leipzig 1614. fol. Er et meget smukt udstyret og vist i sin Tid kostbart Værk.

Skrift af Doct. Jacobæus. Men havde han sat den paa Dansk, da blev den mere i Agt og Anseelse af Landsaaterne, som ikke forstaa Latin. (Thi de latinske Præster og andre, som skøtte om sligt, ere meget faa.) Men vi andre ere mange og flere og ville ønske det, ligesom vi gjøre det om Wormii latinske Skrifter

. Der findes i samme Museum regium Noget om Jens Hammersholt, som er i Kongens Arbejde for en Tyv, pag. 26. Dette vilde jeg gjerne vide Forklaring paa, hvorledes det kommer sig med hans Historie, for jeg kan ikke forstaa det af Latinen derom. Thi han maa være kommen her fra Hammersholt i min Egn næst ved mig i Torslev Sogn. Derfor vilde jeg gjerne vide, om det er godt eller ikke, der tales om ham.¹⁾

. Hr. Peder Syvs Viser beholder jeg da stille efter Eders Welbr gunstige Skrivelse. Men min Kone og Børn de slide den op i idelig Læsning til Tidsfordriv, og derfor har jeg ikke turdet have den. Men eftersom vi maa beholde den, da bør vi svare og betale, hvad den koster, dertil bør Taksigelse for Befordring være med. Jeg vilde derfor gjerne vide, hvad vi skulle betale derfor.

I en kort Extrahering sammenskriver jeg alt, hvad der passerer i disse Aaringer, og det sker efter Aviser, som vi nu slet ingen faar af her. Men før har jeg havt alle Aviser, Kjøbenhavns maanedlige Relationer og har Extract af alt passeret undtagen fra 1698; der fattes mig Maj, Juli, August, September og December Maaneder. Item for 1699 fattes mig Februar, Maj, Juni, Juli, August og December Maaneder; og af dette Aar 1700 fattes mig alle Maaneder undtagen Januar og Februar. Om disse, som mig fattes, kunde noget Steds bekommes saa længe til Laans paa en 8 Dages Tid, at jeg deraf kunde tage Extrahering, da vilde jeg meget ydmygeligen begjære min høyærværdige Herres gunstige Befordring dertil

. Den ærværdige hæderlige Magister Peder

¹⁾ P. D. vilde ej, om han ogsaa havde forstaaet Latinen, have faaet mere at vide om Jens Hammersholt end det samme. Det var et af de mange Snurrepiberier, der gjemtes paa Kunstkamret, nemlig to over hinanden passende Stykker Træ, hvori de nævnte Bogstaver vare skaarne, saa at de passede over hinanden.

Schade har jeg slet ingen Relation faaet fra, siden han drog hjem over til Roskilde, skjøndt han lovede at ville skikke mig efter en Memorial noget til min højærværdige kjære Hr. Biskop

. Ellers er der en Gaard her i Jerslev Sogn paa hans Navn. Den kaldes Nørgaard i Sterup og er med nogle flere tilfalden hans sal. Broder Magister Christen Schades Børn i Arv. Samme Gaard boer min Dattermand paa, og jeg frygter for, at den skal sælges til andre end jeg vilde. Jeg med en af mine gode Venner vilde tilhandle os selv den og give derfor saa højt som nogen, om vi kunde faa, at velbemeldte Hr. Magister Schade efter gunstig Aftale vilde lade os tilsige derom og lade os det vide før andre, for at ikke nogen Bondeplager og Udskinder skulde komme til at øde og ruinere mig og mine der paaboende efter den Tids Tilstand, der nu er over fattig Bøndergods

. Om gamle Mønter af Kobber før Kristendommen skal jeg give Eders Wlbr videre Forklaring, thi jeg har nogle, funden i en Begravelse mellem Ben og Aske

. Jeg synes, at dersom Eders Wlbr befalede Stiftspræsterne, hver paa et helt Ark eller to in folio at udskrive deres Kirkers Beskaffenhed samt hvad Monumenter, Antikviteter og andet sligt, der findes, item hvad Herregaarde og Møller, der findes, og hvem der er Herregaardens Ejer eller før har havt den i Eje, og deres Taxt, alt ligesom i de fynske Opskrifter.¹⁾ Kirkerne kunne ej alle saa lige udridses, men det er nok at tegne enten den er taarnet, spiret eller kullet, desto mindre er Umagen og Bekostningen. Der er henved et hundrede Præstekald i hele Stiftet. Men jeg ved ikke, om Læsø hører med, for Viborg har den. Det er dog en gammel berømt Insul til Vendsyssel; men i gammel Tid et sørøverisk Nest.

Der er og mange Steds i Sognene adskillig Snak om Høje, Begravelser i den hedenske Tid. Enten det nu er Fabel eller ikke, burde det dog lige godt opskrives. De, der ikke ville tro det, maa lade være. Det er klarligt at

¹⁾ Theatrum Fioniae Chrono-Topo-Prosographicum, captum sed non perfectum a B. Joann. Bircherodio. 4to. (Bircherods Auktionskatal.)

se for Øje, at Landet i gammel Tid har været mere besat end som nu

. Jeg har i Fru Ane Krabbes Opskrifter nogle Høje, som skulde kaldes Musehøje, hvor en hedensk Herra Mago Mus skulde være begravet, men jeg kan ingen Steds finde, hvor de Høje ligge her i Vendsyssel. Item er der en Høj paa Gjøel, som en Konge (jeg forstaar Næsse-Konge) er begravet i efter gamle Folks Snak. Item Vidrichs Høi, som byggede Tømmerby Kirke paa Hannæs og dog ikke vilde deri begraves, men i Højen uden for hos hans Forfædres Høje. Var alt sligt af hver Præst i hans Kald opskrevet, var det højberømmeligt. Jeg har vel en Del opskrevet derom, men ikke saa fuldkomment som det ellers er og findes. Kunde man saadant faa hos hver Præst, var det ønskeligt. Men der er og en Del af Præsterne, der som Epikuræere og Mammons Trælle intet skøtter derom

. Jeg kom i Discurs med en god Ven om Doct. Jacobæi museum regium, som han og ønskede, at I vilde skrive paa Dansk Og i Synderlighed var det vor Tale og Ønske, at I vilde befordre Sl. Doct. Wormii latinske Antikviteter og Monumenter paa Dansk at transfereres i Aalborg latinske Skole af Disciplene, et Par Ark ad Gangen, som siden kunde oversees og til Trykken gjøres færdige. Det vilde sandeligt være berømmeligt og Disciplene desto snarere og bedre næmme Latinen

. Hrr. Albert Christensen i Volstrup Præstegaard, Provst i Børglum Herred, har faaet Ordre til, nu til førstkommende 5te Decbr. at sætte Schades Børns Gods paa Auktion, til hvem der vil give mest derfor, og denne Auktion skal staa i Tolstrup i Vreilev Sogn. Herover er jeg som og min Dattermand hel bange for, at den Gaard Nørgaard i Sterup i Jerslev Sogn skulde komme til fremmede. Men kunde det ske, at vor højærværdig kjære Hrr. Biskop vilde skrive Hr. Albert til, at den blev mig næst samt min Svoger og Seigneur Eiler Holm til Høgholt, som vil hjælpe os med Penge dertil eller og selv tilhandle sig den, som vi og nøies med. Eller og højærværdig Biskoppen selv vilde tilhandle sig den og tage aarlig Rente, Skyld og Landgilde igjen af hver Tønde Hartkorn 50 eller 55 R. \mathcal{L} . Der er $4\frac{1}{2}$ Tønde Hrtkn. eller ved den Pas. Det andet Gods er ringere og kan ikke bydes saa højt paa. Men 50 R. \mathcal{L} . have

vi budt særskilt paa den Gaard fra det andet. Hrr. Albert gjør vel meget godt for Eders Wlbr Skyld.

VIII.

(Disput med Magnus Aagaard.)

Novb. 1700.

Min højærværdige Herre og Patron besværer jeg med saa meget andet fordem som nu hermed. Jeg er i Disputats med en lærd Mand i Thy¹⁾, saasom vi vexle ofte Relationer med hinanden i antiqvitetiske Sager. Som I ser af det hoslagte, ere hans og mine Disputeringer hinanden haardt imod. Jeg vilde gjerne ønske og begjære min højærværdige Biskops Betænkning derover i et Ord elier to hvem af os der har den retteste Mening

. Derfor skikker jeg Eders Wlbr begge to Portioner, at I ville det overse efter Eders Lejlighed, som Tiden til Respit kan give sig, indtil i Juledagene, 2den, 3die eller 4de Juledag, om I da vilde være saa gunstig og sende det indbeseglet til Bertel Laursen Vorbjerg i Sundby, at han kunde skikke mig det igjen med Folk her af Egnen, som altid komme til ham. Thi i de Dage kommer enten Bud fra forne Hrr. Mogens Olufsen Aagaard eller og han selv til Torslev Præstegaard til Hrr. Peder Bloch, og da skal jeg give ham Svar paa foresatte Disputering og Memorial, om jeg ved noget derimod. Derhos vilde jeg saa gjerne vide et Ord eller to om, hvilken af os vor kjære Hrr. Biskop vil holde med, om vi komme i Væddestrid med hinanden

. Ellers falder mig som i Ungdommen mange Disputeringer til, ja det baade om Helvede og om Guds Rige, saa I skal end le af en stor Part, naar I ser det. Og i Synderlighed med en af mine fornemme Venner, som holder Kopernikus' Skrifter og astronomiske Meninger for rette, som dog er imod de gamle Mathematicis, Ptolemæus, Tyge Brahe, Herlicus (?) Helvaderus og andre

. Item om Helvede. Var ikke Helvede til endnu, hvor skulde Fanden og andre Aanders Boliger være,

¹⁾ Magnus Olai Aagaard, af hvis cogitationes de prædiorum Irup & Øland antiqvitate & nomine, Suhm i sine Samlinger I. 146 leverer et Par snurrige Prøver. Dette Haandskrift haves paa det Kgl. Bibl. i N. Kgl. Saml. Nr. 188. 8vo.

hvis det ej var saa. Afgrunden og Helvede er it og er Jordens Ildpøl eller Bug, hvoraf de mange Ildvæld og Svovlpøle opvælde, saasom Vesuvius, Ætna, Hekkelfeld og flere

IX.

(P. D. vil have sin yngste Søn anbragt som Smaadrenge hos Bispen.)
25de Januar 1701.

Min højærværdige kjære Hrr. Biskops Befordrings Gunstighed vilde jeg ogsaa snart gjerne begjære, om det var muligt, at jeg kunde faa min yngste Søn Conrad, der nu er i sit 13de Aar, til at tjene som Smaadrenge hos Eders Fromhed og passe paa at lære at opvarte Eders Wlbr og hæderlige Fru Biskopinden samt Eders kjære Børn¹⁾, gaa Ærinde i Byen og anden Skikkelighed: som for Borde at tjene, saasom jeg mener, at I har slig en liden Smaadrenge fornøden. Og han imidlertid kunde lære gode Skikke og Dyders Forhold hos højfornemme Folk, og undertiden, naar intet andet var at gjøre, skrive og af Eders elskelige Børn lære Noget af deres Lærdoms Øvelse. Jeg vilde vel have havt ham i Studerings Skole, men mine Midler og Formue ere ikke til at udholde denne Bekostning. Men mit Haab og Mening er, at han i slig Maade skulde ligesom jeg i min Ungdom lære Forstand og Fornuft, saasom jeg ikke havde Skolegang over et Aar, men kom paa lige Maade ud at tjene og i Omgængelse hos højfornemme Folk. Derved fik jeg Fundament til den ringe Lærdom og Fornuft, jeg har, som og har været mig beforderlig til Velfærd, indtil nu de store Skatter og Udgifter tilligemed Alderdom og Skrøbelighed fornædret og undertrykker mig meget, hvorved jeg har forloret de gode Midler og Formue, jeg har havt. Jeg tvivler ikke paa, at det fattig Barn jo skal vorde flittig og tro i hvad der tiltroes ham, og i et halvt Aars Tid kan det fornemmes, hvad han er bekvem til, dertil vil jeg da af mine egne Midler og Evne stræbe at koste paa ham. Jeg har afstaaet min Bonde-Nærings Avl og Bjergning til hans ældste Brødre, og de drager ham fra mig til deres Brug, til at røgte og vogte Kvæg, saa at han derfor intet kan lære hos mig. Dette vrider det stakkels Barn sig og ved, saa vel

1) Sært nok, at P. D. ej vidste, at Bispen ingen Børn havde.

som jeg selv, om han intet skulde lære uden slig fattig Bønder-Handel.

X.

(P. D. takker for 8 Bøger fint Papir, Bispen har sendt ham, ligesom for Peder Syvs Visebog. — Omtaler forskellige Rejsebeskrivelser, som han deels har læst, dels ønskede at faa. — Med Brevet fulgte en Beskrivelse af Begivenderne i Vendsyssel i Svenskekrigen, som imidlertid mangler i Haandskriftet.)

19de April 1701.

. Min Sognepræst Hrr. Henrik Klein var i Paa-ske Helligdage hos mig i min Svaghed, da lovede han mig at fremskikke en lille Pakke med to Viser i, hvori der findes videre om Hrr. Tyge Krabbe end som Resen omskriver, og en Vise om Slaget ved Sundby 1644. Hvis Eders Højærværdighed begjærer videre om disse Svenske Tider 1644, fra 1657 til 1659, da skal jeg forfatte herom efter Breve og Tegnebøger, saavidt jeg har, og sende det med det forderligste. Ligesaa om den Kejslerlige Tid 1627 og 28

. Jeg ved ikke, hvem der rejser herfra til Sundby, tør det er sket. Dette beklager jeg mig meget over, thi ellers fik I mere fra mig Tid efter Tid. Min Sognepræst Hrr. Henrik Klein faaer vel ofte Bud, og kunde vel hjælpe mig, men jeg tør ikke begjære det, thi Præsterne ere underligt sindede og ville ikke saaledes tage fattige Folks Ærinder at befordre, og jeg synes ikke, at jeg vil tage den hæderlige Mands Ugunst for at besvære ham dermed

XI.

(P. D. sender Bispen Haandskrifter og tilbagesender Bøger.)

Maj 1702.

Nu forgangne Vinter har jeg været saa meget forhindret ved min store Svaghed, saasom jeg nogle Gange troede, at der ikke var andet end Dødelighed for mig. Dog sparede Gud mig naadelig Livet, og jeg er nu noget bedre og vilde endnu gjerne studere videre i, hvad jeg ikke har havt Tid til at konferere med, hvad jeg haver af Antikviteter baade nye og gamle. Hermed sender jeg Eders Wlbr hosfølgende Pakke og ønsker hjerteligt, om I vilde behage noget deraf.

1) Danske Kongers Slægtbog af Sl M. Lyskander, hvori jeg har noteret og tegnet de Vildfarelser, han deri har, hvil-

ket jeg ser af Sal. Erik Krabbes og gamle Præsters Antegnelser

2) Item en skreven Bog, Extrahering af adskillige Bøger, hvori synderligt om Islandsk Skribent Tormod Torfæus, som har givet mig højeste Aarsag til Disputering, fordi han med sine Meninger vil kassere Saxo og Andre gamle Antikviteter meget uretteligt.

. Mig er sagt, at de Svenske have oplagt den Norske gamle Krønike. Den vilde jeg saa gjerne, om den kom Eders Wlbr for Øje, at jeg maatte laane paa 8 eller 14 Dages Tid i det længste til at konferere den med Sl. Doctor Wormius' Norske Krønike paa Dansk, som jeg har, og imod Johannes Magnus, Erik Olai etc.

3) Jeg fremskikker ogsaa M. Mortens Traktat om Hvidernes og Bisp Absalons Herkomst, som er indbunden hos H. S. Kong Christian quarti Krøning 1596¹⁾, saasom jeg har Udskrift af Sal. Krabbes mere vidtløftigt om samme Slægt og Herkomst, hvori ogsaa flux er noget kontra M. Mortens, item imod Sl. Doctor Resens og M. Peder Syvs, som I videre har af en Memorial, der ligger hos disse Genealogier

4) Jeg sender og herhos M. Peder Syvs Ordsprog med meget stor Taksigelse for Eders Wlbr's gunstige Laan. Jeg har havt den alt for længe og ikke sendt den tilbage igjen, fordi baade jeg selv og mine Børn næsten have afskrevet den

5) Ellers siges mig, at der skulde være udgaaet et Skrift, som kaldes Nova literaria maris Baltici & septentrio, med Dødsfald og andre Geschichter for disse fire sidste Aar. Kunde det komme min højærværdige kjære Hr. Biskop for, vilde jeg og hegjære eders Wlbr's gode Gunst til at faa det til Laans paa nogle Dages Tid.

Item Peder Brincks Chronologi over det gamle Testamente²⁾, som er mig berettet er udgaaet, vilde jeg ogsaa gjerne

¹⁾ Klarlige oc Visse Beskriffuelse om den Stormectige Høybaarne Førstis oc Herris Christians den Fjerdis Kongelige Krøning, Fordansket ved Andr. Benedict. Dallinum. Kbhvn. 1598. 4to.

²⁾ „Det gamle Testaments 4000 Aars Chronologie og Israelitiske Historie fra Verdens Skabelse indtil Jesu Christi Fødsel osv.“ af Peder Jacobsøn Brinck Collegii Medicei Inspector. Kbhvn. 1701. 8vo.

se for at overkonferere den med en, jeg selv har uddraget efter Josephus, Bibelen og andet, hvilken jeg skal renskrive

XII.

(Familien Finche og P. D.'s egen Slægt. — Clemen Slag til Røgelhede. — P. D.'s egne Haandskrifter. — Fam. Rosenkrands. — Haandskrifter, som P. D. har kjendt. — Præsteslægter. — Ildebrande i Hjørring. — Havets Gjennembrud ved Agger og Harboøre.)

2den Juni 1702.

. Jeg foretager mig strax at gennemse og konferere den Svenske Norges Krønike¹⁾ mod Wormii Norske Krønike og kan allerede se, at der vel skal findes mere i denne end i Wormii

Dernæst den Nordfrisiske Krønike²⁾, den jeg meget behager og er sandelig en rar Bog. Den konfererer jeg med Caspar Danchwarts Extrakt, og jeg kan allerede ved et hastigt Eftersyn fornemme, at der er meget deri, som Danchwart ikke har

Belangende den Fincheske Slægt vil jeg efterse i fornævnte Bog. Thi efter min Sal. Faders Opskrift og Beretning i min Barndom, sagde han, at de vare komne fra Lante Mecklenborg af adelig Stamme. Hans Farmoder var af samme Slægt og roste sig af, at der var nogle i Rigsraadet i Sverrig af samme Slægt, beslægtede i tredje eller fjerde Led

. Han talte og mange Gange om, at hans Moder var enten Faster eller Moster til Sal. D. Chr. Langbjerg (Longomontanus). Men det havde han ikke skrevet. Nb. Min Fader var født i Harsyssel ved Lemvig i og der gift. Men hans Fader var født i Angel ikke ret langt fra Flensborg, og hans Moder³⁾ hed Janiche Finche. Derfor tragter jeg nok efter hvad mere Videnskab, jeg kan faa af de Holstenske Antikviteter, hvorfor ogsaa den Friser-Krønike er mig meget behagelig. Og af Fincherne skulde der være en Gren blandt Greverne Kaggs³⁾, Kønigsmarks og flere

¹⁾ Peringschölds Udgave af Snorro.

²⁾ Anton Heimreichs erneuerte Nord. Frisische Chronich. Slesvig 1668. 4to.

³⁾ Af Slægten Kagg var der da kun en Greve, nemlig Lars Kagg, der døde som Rigmarsk 1661.

Svenske adelige Stammers 16 eller 32 Aner, hvorfor jeg ogsaa haardt tragter efter enten af Svenske Ligprædikener eller andre Svenske Antikviteter at faa nogen Oplysning derom.

Greverne Oxenstjerne have ogsaa de Slacher eller Slæger blandt deres Aner, og nogle af dem vare Nedarvinger efter Clemmen Slage, som ejede Røgelhede¹⁾ i Hellevad Sogn, som Sal. Hr. Ped. Munks Fader, Landsdommer Hr. Mogens Munk kjøbte Godset af, hvorved Medarvingerne her bleve tvungne til at sælge Sønnen Hr. Peder Munk deres Arve-gods, fordi de vare gifte i privat Stand.²⁾ Jeg havde noget derom i et gammelt Skjøde, der er forkommet for mig i Svensketiden 1658 tilligemed flere Antikviteter

. Foruden det andet fremsender jeg hoslagt sex Stykker:

1) Genealogi over Dansk Adel, som jeg har begyndt at tage mig for at renskrive, men igjen er holdt op med for at efterforske, om jeg kunde faa den kompletet. Thi hvem der enten er fødte, gifte eller døde fra 1648 af, har jeg kun ganske lidt om. Dog have wlr Fru Kirstine Beck og hendes wlr Døttre lovet mig, at naar jeg kom did, skulde de give mig Oplysning om en hel Hoben

2) En Manuskript-Bog om Svensk Adel som og om Holstensk Adel; en Del efter Messenius³⁾ og en Del efter andre Bøger, alt eftersom jeg har faaet at føre ind. Alligevel er meget baade i Ligprædikener og Slægtebøger hinanden helt kontrari. Ellers er bag efter hastig optegnet Adelsslægter i Danmark efter nogle gamle Fruer saasom F. Anna Krabbes, F. Lisbeth Bryskes og fleres Stambøger.

3) En anden Bog, hvori nogle gamle Slægter foran, som ligge begravne i Høje fra før Kristendommens Tid, udskrevet efter baade Fru Anna Krabbes og hendes Brodersøn Erik Krabbes⁴⁾ Bøger

4) Er ikkun en Tegnebog paa noget, som skal indføres

1) Nævnes 1489, vid. „De ældste Danske Archivregistraturer III 1ste H. p. 4. og 1465, ibid. p. 21 og Dsk. Atlas V. p. 291.

2) Heri er Forvirring, thi 1576 fik Ped. Munk i Mageskifte med Kongen nogle jordegne Gaarde nemlig: Kornumgaard, Røgelhede og Kjersgaard. Geh. Arch. Mageskiftebr. Nr. 317.

3) Theatrum Nobilitatis Svecanæ fabrefactum a Johanne Messenio Sveone. Holm. Suecor. 1616. fol.

4) Erik Krabbe til Vejbyvad, Befalingsmand i Christianopol.

i Genealogibogen Nr. 1 og er optegnet af hvad der kunde forekomme mig i Sal. Johan Urnes¹⁾ Antikviteter.

5) Først en Bog i Kvart, extraheret af Ligprædikener og hvad andre Bøger, jeg ellers har gjenne læst og indtegneth Tid efter Tid, derfor er baade Skriften og Bladene saa ujævne

6) En Kvart, som hosfølger. Den skulde jeg have sat noget uden om paa den Maade, som jeg indbinder mine Bøger paa. Men det blev opholdt efter, om jeg kunde overkomme flere Ligprædikener og mangfoldige andre Bøger

. Erik Nielsen af Tange var Niels Nielsen Rosenkrand's Søn, født af Fru Ida Banner, som var Hr. Niels Eriksen Banner af Asdal og Fru Johanne Andersdatter Sappis Datter Men Tange ved jeg ikke hvor ligger. Enten er Navnet forandret eller og siden besat med Bønder, hyilket mange Steds er sket. Hr. Ove Nielsen Rosenkrands, Broder til Niels Nielsen, havde Hevringholm og han fik Fru Else Krognos, Hr. Anders Ottesen Hvids Enke af Bjørnsholm, som var af Marsk Stigs Afkom, og havde den eneste Søn Hr. Erik Ovesen, Hofmesteren, af hvem der er stort Afkom. Men Niels Nielsen havde ikke uden den ene Søn, der døde udenrigs og hans Søsterbørn arvede ham.

Jeg saa selv Sal. M. Jakob Hansens Bog, som han skrev alle Testamenter i, thi da tjente jeg i Aalborg Slots Skriverstue, og da Skriveren Rasmus Jensen Holst, min Husbonde, den Tid døde 1648, bar jeg til ham Sal. Rasmus Skrivets Testament, som skulde oplæses i Prædikenen. Og Klaus Tor Schmede, som boede næst ved, forklarede da og M. Jakob sin Herkomst, som skulde læses over hans Lig, naar han døde. Derfor er det underligt, hvor Sligt kunde blive af. Han havde endvidere de fornemste, der begroves i vor Frue Kirke.²⁾ Jeg kan tænke, at efter den Sal. Mands Afgang er det kommen til Kræmmere og Kjøbmænd, som have brugt det til Kræmmerhuse og sligt. Ligesaa gaer det vel og med mit, thi mine Børn agte kun lidt, hvad der ikke er prentet

. Sal. Niels Hansen Drastrup³⁾ havde meget rart

1) Til Tidemandsholm.

2) Talen er her om en Præst ved St. Budolphi Kirke i Aalborg.

3) Borgmester i Mariager.

skrevet Tøj, uddraget af Mariager Klosters gamle Breve, som jeg og meget beroede mig ved i nogle Dage, da jeg var paa Skovsgaard og paa hans egen Gaard, hvilket hans Søster Mad. Kirstine Hansdatter Drastrup meget vel ved. Men Tiden vilde ikke give sig for mig, saa at jeg kunde faa nogen Udskrift deraf.

Ligesaa er det ogsaa gaaet med Sal. Erik Krabbes rare Bøger og hel mærkelige Manuskripter, Slægtregistre og andet. Jeg skrev meget deraf af, men nu kan jeg ikke finde eller opspørge det ringeste deraf. Sønnen wibr Otto Krabbe i Sjælland fik det ikke, ved jeg nok. Men Fru Margrethe Krabbe havde noget og Sal. Mogens Krabbe, som blev død i Skaane, i hans Bøger og Tøj var vel noget. Jeg ved ikke, hvor det er bleven af.

. M. Anders i Vesterhassing ved jeg ikke, hvor var født. Men jeg vil spørge mig for hos Hr. Frands i Aasted. Jeg kjender ej heller hans Giftermaal eller Børn uden en Søn, Hans Andersen.

Mester Erik i Hammer Kald, hans Herkomst læses i Genealogibogen Nr. 1 litr. R. i Rævdals¹⁾ adelige Slægt i gammel Tid. Han efterlod ikke Børn, men havde to Brødre. Hvor de blev af, ved jeg ikke. Men hans Søster var Stedmoder til Bertel Laursen Vorbjerg i Sundby, hans Fader, og gøde i Vorbjerg 1654.

Mester Niels Beck i Hjørring var født i Aalborg. Laurits Lauritsen og Thomas Lauritsen, Raadmænd i Aalborg, vare hans Brødre, og hans Søster Karen Lauritsdatter havde Sal. Borgmester Christopher Hemmert den Ældre og havde mange Børn efter sig. De Hemmerter vare af Nederländsk ypperlig Stamme ligesom ogsaa de Gincheler²⁾. M. Jakob havde og deres Aner og Herkomst. Og det er forunderligt, at de have efterladt smukt Afkom, som dog hverken har deres Forældres eller Forfædres Testamenter. De have gaaet i Ære og Rigdom³⁾

¹⁾ Dronninglund Sogn.

²⁾ Familien de Hemmert og Ginchel vare ansete Kjøbmandsslægter i Aalborg. 1644 var en Ginchel Borgmester der og hans Spaniefarer bombarderede Aalborghus, saa at de Svenske maatte fortrække derfra.

³⁾ Her ere nogle Ord udstregede, og P. D. har i Kanten af Brevet skrevet: „Jeg skriver for grovt undertiden.“

Hjørring har mange Gange lidt af store Ildebrande. Især i Maj 1647 afbrændte ved en uheldig Ildebrand 17 af de bedste Gaarde omkring Torvet, og gamle Folk sagde i min Ungdom, at kort før den store Pest 1599 og 1601 (det bestemte Aar ved jeg ikke) afbrændte saa godt som den hele By. Men Branden 1647 saa jeg og var til Stede, og i Branden 1693 led jeg flux den Skade, at 8 mærkelige Danske Bøger brændte for mig, nemlig: Jens Wolfs Calender perpetuum¹⁾, M. Nikolaus Helvaderus' Christi Levnets Kalender, M. Niels Michelsens Postil²⁾, to af Hvitfeldt in quarto, Reineke Fos og dertil to herlige danske Bøger, hvilke jeg havde laant mine gode Venner der i Byen. Og nu nylig i April var der stor Ildebrand igjen, saa 11 eller 12 af de bedste Gaarde opbrændte. Saa Hjørring har ofte og tidt lidt stor Skade. Det er nu tre Ildebrande i min Tid, som jeg ihukommer i 1647, 1693 og 1702. 1644 var der nogen Ildløs, men den blev strax dæmpet. Dengang havde Byen udgjort 30 unge Mænd og Karle imod det Svenske Indfald med Heste og al Udmundering og en god lang Bøsse til hver. De bleve slaæde ihjel i Slaget for Sundby og mistede baade Heste, Sadler, Bøsser og alt, saa at ikke fire alene kom løbende hjem den 18de Januar. Saa der har været liden eller ubestendig Lykke ved Hjørring.

Vor Frue Kloster i Sæby har jeg i min Barndom hørt Folk tale om, men jeg har intet skriftligt derom, og i gamle Breve kan jeg ikke komme noget vist i Hu om Flade Kloster.³⁾ Dog mindes jeg, at jeg i min Ungdom havde læst noget herom i min Faders gamle Breve, men jeg kan sandelig ikke ihukomme dettes Lydelse?

Ellers har her ogsaa i gamle Tider været stor Vandflod af Havet her ind i Landet, det har jeg ogsaa læst om. Især indbrød Havet i Fjorden 1566 imellem Agger ved Vestervig i Thy 1 Mil fra Harbøre Kirke Nytaarsaften og gjorde et stort Gab eller Munding 14 eller 16 Alen dybt, saa mange

1) En evigvarende Kirke, Politisk og Huusholdnings Calender udi trende Parter afdeelt, Stilet oc sammenskreffuet ved Jens Lauritzson W. Boghandler i Kjøbenhavn. 1648. 4to.

2) Hus og Skibspostille aff Niels Michelsen Aalborg. Kbhvn. 1624. 4to.

3) Horns Herred i Vendsyssel, hvorhen Sagnet, dog uden Hjemmel, har henlagt et Kloster.

Folk i en Hast led en stor Skade paa Korn og Foder, Kvæg og Bæster. Vandet gik nemlig over hele Sletten, og Folk har sagt, at Aalborg fik da ogsaa flux Skade nede ved Stranden. Og dette stod saaledes 12 eller 14 Aar, til det blev af Havet igjen tilskyllet og stoppet med Sand. Men 1586 brød Havet ind igjen, og det stod nu 7 eller 8 Aar, før det blev tilstoppet. 1615, den 1ste December under Harboøre Land, 1 Mil fra Harboøre Kirke ved Langø Vejle, gjorde Havet et Indbrud i Fjorden, som dog strax efter igjen blev tilskyllet med Sand og gjorde ikke saa stor Skade

XIII.

(Forskjellige Præsteslægter. — En gammel Adelslægt paa Knolde i Skallerup Sogn. — En næsten samtidig Beretning om Skipper Klement. — Øen Egholm. — Vendelbo Bispestols Gaarde.)

Uden Datum og Aar.¹⁾

. De Thor-Schmed'er af Flensborg kan jeg ikke finde noget om. Men i min Ungdom ved den Tid 1646 boede en Mand i Aalborg, der hed Claus Thor-Schmed af en Flensborgsk Slægt. Han boede tvært over for det Sted, hvor Skibene bygges imellem Sal. Christen Turis's og Sal. Rasmus Skrivners Gaarde. Han havde ikke Børn, men hans Broder Jochum, en Urtekræmmer, arvede ham og døde ugift og efterlod stor Rigdom, 1000 Daler eller mere, og der var ingen Arvinger til alt dette uden en Mand af Præstø i Sjælland, enten var han Borgmester eller Raadmand

. Muusernes adelige Genealogi, saavidt jeg har den i Stammebøgerne, findes herhos. Der var ellers mange flere, som ikke ere optegnede. Sigvard Muus var Hr. Peder Muus's Afkom fra Villerup Gaard, som de Smalstie'r og nu Unger'ne eje

. Mester Erik Nielsen i Hammer Kald. Hans Fader var Hr. Niels Jensen i Rævdal, Præst til Flade og Gjerum Kald i Vennebjerg Herred, og hans Moder var en af en adelig Slægt, som kaldtes Rævdals. Hendes Navn ved jeg ikke, men hendes Søster Maren Nielsdatter var min Moders Stedmoder og flyttede ved samme Giftermaal fra Nørre-

¹⁾ Men maa være skrevet, inden Frands Michelsen i Aasted døde, og sættes derfor her. — Den er en Besvarelse af en Samling af mindst 25 forskjellige Spørgsmaal, som Bispen har sendt P. D.

Ravnstrup i Ørum Sogn og til Vorbjerg i Sundby Sogn efter min Mormoders Død. Jeg har et Afkald, hun og hendes Brødre Peder Nielsen og Laurids Nielsen 1651 gave min Morfader for Arv efter hende

Peder Paulsen Stavad i Vesterhassing var født i Tise Sogn i Stavad. Hans Fader hed Poul Jensen, hans Moders Navn ved jeg ikke, men hans Brødre vare Jens Poulsen i Stavad, Christen Poulsen, Borger i Aalborg, og flere til, som jeg ej ved Navn paa, samt mange Farbrødre, alle Bønder

Hr. Jens Mørk, tilforn Præst i Skjæve Kald, var en Søn af Peder Mørk af Knolde i Skalle¹⁾ Sogn, hvilke Mørk'er vare en gammel adelig Stamme med en stor Slægt, der var udvoxet til Bønder. Bemeldte Hr. Jens Mørk havde til Hustru Sophie Nielsdatter, Sal. Hr. Niels Sørensens Datter af Tolstrup Præstegaard. Men af mange Børn kom kun en frem, som boede i Hellum Vestergaard og hed Niels Jensen, hvis Børn alle ere fattige Bønder

Ellers er der mange Præster og fornemme Slægter udrundne af samme Mørk'er, en Del paa fædrene, en Del paa mødrene Side, som ere opkaldte efter deres Forfædre

Hr. Geert Pettersen von Achen i Hjørrings Fader hed Peiter von Achen, og hans Fader kom landflygtig herind for Religionens Skyld og tog deraf dette Navn. Hans Hustru hed Mette Melsdatter og var Datter af Hr. Melsen eller Melchior, Præst i Aggersborg i Hanherred. De havde mange Børn, men ingen kom synderlig videre uden en Søn, Hr. Melchior Geertsøn von Achen, Præst i Haverslev i Hanherred. Hans Søster Helvig Geertsdatter von Achen fik M. Niels Lauridsen Beck af en Aalborg-Slægt, og hans Børn vare Hr. Geert Nielsen Beck i Hjørring og Hans Nielsen Beck i Bindeslev i Tversted Kald og Laurits Nielsen Beck som er Forpagter. Item var der Margrethe Nielsdatter Beck, som først fik en Kjøbmand Peder Bagge i Hjørring og siden Hr. Knud Christensen Schytte, nu Præst i Horne

¹⁾ Skallerup i Venebjerg Herred, der endnu stedse af Bønderne kaldes Skalle. — Pontoppidan og efter ham Trap og andre fortælle, at Knoldegaard eller Knoldgaard i Vesterhassing Sogn skal have været beboet af Adel, og anføre som Bevis, at der 1478 nævnes „Velbyrdige Svend Niels Palnesen af Knolde“. Men denne Niels Palnesen hører hjemme paa det heromtalte Knolde. — Bl. a. have i Gehejmearchivet (Unævnt og uvist Gods. Pergam.) et Brev af 1484, hvorved han pantsætter en Gaard i Skallerup Sogn til Ø Kloster.

. Skipper Klement var efter gamle Folks Tale født i Aaby Sogn i Vedsted og hans Moder var af stor Slægt af de Kjerulfer. Men han forraadte baade sig og dem ved daarlige Krigs-Anslag

Min Moders Morbroder Sal. Bertel Kjerulf i Aslund, som døde 1672 over 90 Aar gammel, fortalte en Gang i min Ungdom dette til min Sal. Fader om Skipper Klement: Samme Skipper Klement var født i Vedsted i Aaby Sogn og var en rig hosiddende Mand i Aalborg, havde selv baade Skibe, Gaarde og Gods og besejlede baade Østersøen, Lybeck, Riga, Reval og vidt om, og i Vestersøen ad England, Nederland, Frankrige og Spanien, og konvojerede mange og var en meget fornem og agtet Mand, før han indgav sig i den lybske Rebellion. Det vides ikke, om han af Børn havde Sønner, men af Døttre berettes det, at en af Slægten Popp havde en, saa og at en skulde være Oldemoder i de „Rhusers“(?)¹⁾ og „Sur's“ Slægter i Aalborg. Videre ihuommer jeg ikke. Og af Skipper Klements Sødskendes Afkom skulde der end være til en Mand, der hed Morten Ibsen i Vedsted i Aaby Sogn, og hans Hustru var af min Morfaders Slægt, Datter af Jens Pedersen af Kragestedgaard, og deres Børn var blandt andre en Borgmester i Nakskov i Lolland, der hed Peder Mortensen, item en Søn M. Laurids Mortensen, Præst sammesteds, som jeg mener er den samme Mester Laurids, der har givet adskillige Bøger, der findes i Sal. Fru Anna Giøes Bibliothek efter Sal. Doct. Jakob Bircherods Katalog

. Egholm ligger vesten for Aalborg i Fjorden, og der var en Herregaard i gamle Dage. Saa skiftede Hr. Iver Lykke med Dronning Margrethe og fik Gods i Sjælland i Stedet. Den var nu hos hende, og hun gav den til Klosteret med mere Gods, der havde tilhørt Hr. Iver

. Den første evangeliske Bisp, Hr. Peder Thomsen, kan jeg ej tro andet end har resideret enten paa Børglum Kloster, da Munkene afrejste, eller og paa Bispegaarden, som laa der neden for. Thi Bisp Styge kom strax derfra, og Vicebispen Niels Styge drog til sit eget Arvegods og giftede sig, som ogsaa Domherrerne og Officialerne gjorde

Baade Aastrup og Sejlstrup vare gamle Adelsgodser,

1) Maaske den ansete Slægt Ruus i Sæby.

der vare hengivne til Bispestolen for Sjælemesser. Paa Aastrup skulde Bispens „Forsprecher“ (jeg mener procurator) bo, og Sejlstrup ligesom Ørum Sogn vare Bispens, som han kunde forlene sine Officialer med, som han vilde, ligesom Kongen siden gjorde, da det kom til Kronen. Vorgaard og Sæbygaard vare Bispens Lysthuse, og han residerede mest der; ligesaa Thisted Bispegaard

XIV.

(Et gammelt Haandskrift om Kong Hans. — Om Hundslund Kloster og et gammelt Haandskrift der. — Om Ødelæggelse af Papirer vedrørende samme Kloster. — Priorer smstds. — Beboerne af Hundslund Sogn.)

Ud. Datum og Aar.

. Jeg læste ved de Tider 1654 et gammelt Skrift, da jeg tjente for Underskriver paa Aastrup og besøgte Sal. Hr. Peder Bertelsen i Harritzlev Præstegaard, der havde adskillige gamle antikvitetiske Skrifter og Genealogier over danske Konger. Der læste jeg iblandt mere et gammelt Manuskript, som var skrevet om Kong Hans enten imod Hvitfeldt eller en anden, som ham beroste for saa megen Fromhed og Retfærdighed. Og denne Skribent nægtede, at det alt var Sandhed, men tillagde hans Majestæt nogle Laster. I Synderlighed Gjerrighed, at han tragtede baade efter Adel og Bønder, som vare Selvejere, ved ringe Sag og Mistanke, og mange af dem vare uskyldige. Han tog fra dem deres Gods og Eje og lagde det under sig og Kronen. Saa som Hr. Oluf Oxes, Hr. Poul Laxmands og mange flere, som jeg ikke kan ihukomme; og gjorde det under et mildt og taaleligt Skin, saasom Kongen da ejede Hals og Haand og alle 40 Marks Sager, som Adelen siden selv fik fra Kronen under Reformationen eller, som der nævntes, 1548. Og at hans milde og venlige Omgængelse med alle ikkun var lutter Gjerrighed og Had under. Dernæst en Post om hans Løstgighed, at der han var Prinds, var der en Spansk Jomfru i hans Moders Dronning Dorotheas Fruentimmer, som han elskede og lokkede og vilde have. Men hans Fader Kong Christian den 1ste vilde ikke, men lod ham strax giftes med Dronning Christina, Churfystens Datter af Saxen, og ligevel laa han i med denne Spanske Jomfru og havde nogle Børn med hende. Saa blev hun forstødt i Kloster og det menes, at hun rømte med en Dansk Herremand derfra til Spanien (Nederland) med de Børn, hun havde faaet

. Ellers taltes videre om K. Hanses Løsaagtighed og baade om Adelsfruer, som dog vare gifte, samt Borgerkvinder, han laa i med, og endogsaa Hof-Jomfruer, syndeligt i den Tid, Dronning Kirstine var arresteret i Sverrig. Men jeg turde ikke tage Kopi deraf, men holdt det for en Pasquil, som vel og var muligt for en stor Del. Saa jeg ganske Intet turde eller vilde befatte mig dermed, men flyede Præsten det igjen efter min Læsning. Hvor det siden blev af, ved jeg ikke. Thi hele hans Bibliothek blev efter hans Død henrykt ødt, saa jeg kun fik ganske lidt deraf end lidt antikvitetisk om Stedet og et Par Bøger, jeg kjøbte af hans Enke. Det øvrige ved jeg ikke, hvor det blev efter hans Død

Om Hundslund Kloster. Efter hæderlige Hr. Anders i Bredekjærs Tale, var det et Jomfru- eller Nonne-Kloster. Hans Formand Sal. Hr. Christen Geertsøn baade havde og elskede meget Antikviteter. Om Hr. Anders har noget deraf, ved jeg ikke Men hvoraf det kom sig, om det enten var i Reformationen eller noget derefter, at alle Breve, Dokumenter og andre slige Antikviteter bleve udkastede, saa at Svin gik og rodede deri, og det blev i ondt Vejr og Regn nedtraadt og ødelagt i nogle af Bøndernes Vrede, fordi deres Hustruer vare bortstjaalne og brugte til Horeri, saa og deres Døttre og Piger; det kan jeg ikke vide, thi dersom det var Nonnekloster og ikke Munke, da maa det have været om Præster eller Piorer, at dette lastelige skrives. Dette om disse gamle Antikviteters Ødelæggelse læste jeg i noget gammelt forraadnet Tøj hos en Mand i Hellum, der hed Niels Jensen i Hellum-Vestergaard i velbemeldte Hr. Anders' eget Sogn, som han og vel kjendte. Og denne Mand var en Søn af Hr. Jens Mørk i Skjæve Præstegaard og var Delefoged og under min Komando paa Aastrup, da jeg tjente der, og hans Fader, Hr. Jens Mørk, havde skrevet det, imens han var sammesteds Kapellan hos en Præst i Hundslund Kald, Hr. Mads „Warfinger“ (?) kaldet. Og han udskrev det efter en gammel latinsk Bog fra samme Tid som de, Marquard Juel havde udskrevet adskillige af paa dansk, hvilke Peder Munk, da Lensmand, gav 6 gamle Dalere for, baade om Odinkar Hvide, Klosters Fundator, saa og om Odin og Hunnerne, som var kommen derfra, hvilket jeg tilforn skrev til min højærværdige Herre om

Forn^e Marquard Juels Bog havde Fru Christense Brahe, Jakob Lindenovs Frue, som berettede adskilligt baade om Hunnerne og andet historisk til Sal. Fru Ide Giøe paa Vreilev Kloster, da jeg tjente denne for Haandskriver, og jeg stod selv og hørte derpaa. Men hvor samme Marquard Juels Bog blev af efter Sal. Jakob Lindenovs Død, kan jeg ikke vide. Deri var og noget om Juelernes Herkomst, som Sal. Fru Christense selv havde udskrevet og meddelte Fru Ide Giøe, hvoraf jeg temmelig hastig tog en Kopi, hvilket jeg jeg har indført i mit Manuskript til Adelens Stammebog. Thi sal. Ide Giøes Mand var af samme Juelers Slægt, og de vare komne til Navnet og Vaabnet i Julius Cæsars Tjeneste og Krig

Ellers var jeg i min Barndom med min Fader og Moder nogle Gange til Gjæstebud i Hundslund Sogn hos en Mand, der hed Jep i Søndergaard, og ligesaa i Kokkenborg. Der talte de ogsaa om denne Marquard Juels Bog, ligesaa om Hunnerne og om adskillige Remser eller gamle Rim, som der vare gængse Efter et gammelt Skrift nævnes Folk der i Sognet som mere ivrige og hævnjærrige end andre Vendelboer, og at en Hr. Ugot eller Thrugot af Hvidernes Stamme blev 1288 ihjelslagen af Bønderne i Hundslund Sogn

. Jeg finder ogsaa i andre Extracter: en Prior Mads 1436, Prior Anders Jepsen 1451, Prior Marcus Juel 1488, Prior Erngisel 1462. Denne holdt og Tvist og Strid under Bøndernes Rebellion. Endvidere Mester Anders Hack 1528 eller 1533, som ogsaa blev ihjelslagen

Og nu for kort siden i sidste Sekulum 1558, kom Bertel Hansen i Melholt¹⁾, en fornem Mand af samme Hundslund Sogns Bønder, i Trætte med den ny Lensmand Erik Podebusk og Kommissairerne Otte Brahe og Knud Gyldenstjerne. I Bøndernes Forsamling stak han et Spyd i Jorden og bad Almuen, saa mange som vilde følge ham, skulde lægge Haand derpaa og stride dem imod, hvorfor han og for Rebellion blev dømt fra Liv og Gods. Saa det af adskilligt kan befindes, at det har været et heroisk og mandhaftigt Folk der i Egnen

¹⁾ vid. Kolderup Rosenvinge Gl. Dsk. Domme I. 256.

XV.

(P. D. besøgt Bispen. — P. D.'s Ungdom. — Frands Mikkelsen Vogelius død. — Besked om Skypompe 1663.)

Novb. 1702.

Jeg har meget at takke for beviste Ære senest i Jerslev Præstegaard¹⁾. Men det smerter mig, at jeg ikke tog høflig Afsked med Eders Vlbr; thi om Aftenen blev jeg drukken, for jeg er gammel og vag og kan kun lidet Drikke taale. Alligevel var jeg om Morgenens tidlig oppe og vilde opvartet Eders Wlbr. Men Rusen var ikke slet af Hovedet, og som jeg tog min Kjep, thi jeg kan ikke vel gaa uden ved Kjep, da faldt jeg mod Døren og slog mig ilde i Panden et stort Hul, saa der flød Blod i Ansigtet. Saa maatte jeg strax til Sengs igjen, og før jeg vidste af det, var Eders Wlbr borte. Saa kom Hr. Henrik Klein²⁾ ind til mig og trøstede mig, og jeg kom ind i Stuen med ham igjen og siden i hans Bibliothek, hvor jeg fik adskilligt at bero mig med og derved blev frisk igjen. Jeg drog ikke fra ham før om Aftenen silde og fik med mig fra ham Sl. D. Luthers Postiller og flere andre Bøger, som jeg ikke før havde havt

. Eders Wlbr's Sl. Fader kjender jeg meget vel; han var med Hr. Jens Juel som hans Hovmester i nogle Uger paa Vrejlev Kloster hos Sal. Fru Ide Gjõe. Thi hun blev kaldt Hr. Jens Juels Faster, fordi hun havde hans Farbroder Sl. Jens Juel, som han var opkaldt efter. Det var ikke hendes Foged, som den Gang havde Bryllup med hendes Kokkepige, men han var hendes Skytte og Kusk og havde i lang Tid tjent hende trolig og vel, og derfor gjorde hun dette Bryllup. Fogden og jeg havde Kammer sammen, og Eders Sal. Fader med Jens Juel kom stundom ind til os. Det første, Eders Sal. Fader og han kom ind til os, da havde jeg laant en Bog af Hr. Erik Krabbe, som da var kommen til Hæstrupgaard næst ved: Et Lexikon med Latinske og Tyske Ord, som han havde skrevet i, hvad hvert

1) Bircherod skriver i sin Dagbog under 6te Septb. 1702: Efter at jeg var kommen fra Kirken, havde jeg den navnkundige gamle og døve Ped. D. hos mig til sildig paa Aftenen og hørte med synderligt Bælg hans udførlige Relation om adskill. Dogenter, hvorom jeg ham skriftligt adspurgte.

2) Præsten i Jerslev.

Ord var paa Dansk. Da sagde Eders Sal. Fader til mig: „I vil nok være Doctor!“ Jeg svarede: „Kunde det ikke ske, da kan det dog vissere ske, at jeg bliver en Door.“¹⁾ Ellers faldt og anden Tale, og jeg forklarede dem min Alder og mit Fødested. Jeg var da ved 20 Aar gammel, og min Stedfader var Kongens Delefoged til Aalborg Slot, ligesom min Sal. Fader tilforn havde været baade Ridefoged og Delefoged. Hr. Jens Juel kjendte min Stedfader. De holdt da begge af mig, og for nogle Aar siden, da Sl. Jens Juel selv var her i Landet og paa Baggessvogn, da talte hans Wibr om at besøge mig, der da boede i Beistrup.²⁾ Men da han spurgte, at jeg ikke var hjemme den Gang, saa rejste han forbi, hvorover jeg beklagede mig haardt.

Nu ret som jeg skrev, fik jeg en højtbedrøvelig Tidende om Sal. Hr. Frands Michelsens Død i Aasted, hvilket højliggen smerter mig, at jeg ikke længere her i Verden kan nyde hans Omgængelse. Her er ingen Præster her nær omkring mig, der enten udsætter eller har udsat slige herlige gamle Bøer paa Dansk som han³⁾

. Jeg klager mig saa meget haardt for den Sal. Mand Hr. Frands. Jeg vilde hellere, at jeg selv eller Halvparten af Stiftets Præster var død i Stedet for ham. Men hvad skal man slutte! Gud glæde hans Sjæl i Himmerige

. Og nu ved jeg ikke, hvor jeg skal faa til Laans Arngrim Jonæ⁴⁾ og Jonas Rami⁵⁾ Traktater saa længe, at jeg kunde faa uddragen deraf saa vidt, som de have til at disputere mod Thormods vrang Mening med

. Johannes Micrelius har tvende Latinske Bø-

¹⁾ P. D. har her villet lave et Ordspil med Doctor og Daare (paa Jydsk „Door“.)

²⁾ Nu Bistrup ved eller i Hjørring, den gamle Bispegaard.

³⁾ I Gl. Kgl. Sml (2451. 4to) findes: Frants Michelsen Ugilts Fred udi hedenske Norden eller første og ældste Nordiske Herrers og Kongers nye Orden fra Odin indtil Christendommens Anfang efter de Islandske Antikviteter skreven 1684 med Tabel, item nye forandskede Holger Danske ved samme 1679. Haandskriftet har tilhørt Gram. (cf. Rørdams Afhandl. i Jydske Saml. II 186 og 190, som ei var trykt, da jeg skrev det.)

⁴⁾ Crymogæa sive Rerum Islandicarum libri III per Arngrimum Jonam, Islandum. Hamb. 1610. 4to.

⁵⁾ Nori Regnum o: Norvegia antiqva & Ethnica. Christianiæ 1689. 4to.

ger in quarto. Den verdslige har Sl. Hr. Frands Mikkelsen i sit Bibliothek, og det er en meget fornem Bog. Den faar I vel hos Sønnen Hr. Mikkeli i Øsløs. Den anden er ecclesiæ,¹⁾ trykt til Leipzig 1679. Den vilde jeg ønske, at jeg kunde faa til Laans nogetsteds, thi Sal. Hr. Frands klagede over, at han ej kunde finde den hos Bogførerne 1699

. Besked om den underlige Fugl 1663 d. 28de August. Som jeg spurgte, kom den først op fra Vesterhavet mellem Rubjerg og Lyngby og tog Flugt og Kaas altid over Moradser, Kjær og Heder og ikke over Huse og Byer eller over Agerjord uden det, som laa næst ved Moradser eller Heder. Den kom over Gjølstrup²⁾ Mark og splittede alt deres Korn; derfra over Heden, Aaer og Kjær øster efter, over Kjæret østen for Guldager, over Børglum Herreds gamle Thing paa Heden, over Rønnebjerg Mark og derfra over Kjæret hen i Sydost. Hvor han siden fløj frem, har jeg ikke spurgt. Jeg var kjørende, og en Mand af Grøndrup kjørte for mig. Oven for Grøndrup vel en god Fjerdingvej vesten for Fuglens Flugt kom der en Hvirvelvind øster fra ned paa os, og vi saa i Øster en stor Fugl som en Ørn, der i en tyk Sky fløj i Luften. Dog led vi intet, men kjørte videre. Men om Aftenen, da vi kom til Brønderslev, kom der en fra Rønnebjerg og sagde os, hvorledes det var gaaet der under samme Fugls Flugt, og hvorledes han splittede alt deres Korn, som han fløj over. Saa kjørte jeg den Vej paa Hjemreisen for at erfare videre Sandhed derom. Og da løb de Dagen efter i stor Allarm om for at samle de høstede Kjerne, som under Fuglens Flugt ganske vare splittede ad, en Kjerv hist og en anden her paa hverandres Agre spredt over 12 eller 14 Agres Brede, saa at de næppe kunde skille deres Korn fra hinanden. Og de sagde, at Kjervene og Negene fløj højt op i Luften under ham, og hvad Damme og Grøfter han fløj over, der fløj alt Vandet helt op i Luften under hans Flugt. Paa Engen havde en læsset et Læs Hø, og Pigen sad derpaa. Da tog samme

¹⁾ Johannis Micrælii Syntagma Historiæ Ecclesiasticæ cum continuatione Danieli Hartnacci. Lips. & Francof. 1679. 4to. (Bircherod ejede den.)

²⁾ Jelstrup Sogn. Alle de her nævnte Lokalteter ligge i Venneberg og Børglum Herreder.

Fugl Pigen op af Læsset og kastede hende et Tag derfra og Hestene og Vognen med Høet paa ligedan. Pigen blev sandsesløs og galagtig i en 8 Dages Tid derefter

En Fjerdingvej eller $\frac{1}{2}$ Fjerdingvej paa hver Side faldt det vel noget vindigt, som Hvirvelvinde, men det var ikke nær saa stærkt som under ham. Synderlig naar han slog med Vingerne i Flugten, da var det det grueligste, Folk kunde se

. Sal. Hr. Frands's efterladte Bibliothek er det kosteligste, jeg ved, saa at sligt ikke skal kunne findes hos nogen Præst i det ganske Stift. Vilde Eders Velbaarenhed tale med Sønnen Hr. Mikkel i Øsløs, at I maatte faa at vide den visse Tid til Skiftet eller se det igjennem, før det splittedes. Hvis jeg kunde faa det at vide og mit Helbred var nogenlunde, da vilde jeg og møde.

XVI.

(Sal. Hr. Palles Bog. — Besættelsessagen i Thisted. — P. D.'s Bøger. — Vendsyssels ældste Religion.)

Marts 1703.

. Jeg sender hermed Sal. Hr. Palles Bog. Deri har jeg tegnet, hvad Antikviteter jeg videre kunde have end de, han har. Synderlig bag i om Aalborg Slots- og Lehnsherrer, som han har forglemt mange af. Item om det gamle Danske Rigsvaaben. Item om Kirker og Herreder er mit ogsaa anderledes, end han har det. Jeg er lovet Kopie af Matrikullen og adskilligt andet af min Sognepræst, hæderlig Hr. Henrik Klein, med alle haande rart om Skaane og Sverrig, som han nu kan tilkomme efter hans Sal. Fader Hr. Amtsforvalteren

. M. Oluf Bjørns Historie¹⁾. Det er som den gamle Historie siger: „Den hvide Djævel er slemmere og værre at omgaaes med end den sorte.“ Dette er og mærkeligt at observere i denne Traktat. Jeg vilde ønske, at jeg var Eders Wlbr nær, saa skulde jeg af Kommissariernes Dom, Højesterets Dom og Dommen over de Troldkvinder, som falskelig angaves og fridømtes ved Landstinget, gjøre en slig Traktat endnu rigtigere. Saa kunde en Student, som

¹⁾ Kort og sandfærdig Beretning om den viit-udraabte Besættelse i Thisted. Kbhvn. 1699. 8vo.

kunde skrive smukkere og bedre end jeg, føre det ind, naar I først havde overseet og korrigeret det. Gud ske Lov, at han aabenbarede samme hvide Djævels Bedrag. Der var saa mangen ærlig og uskyldig falskelig angrebet, og lige saa vel som Eders Wlbr og mange flere af ypperlig Stand er kommen i stor Harme, Uro og Fortræd, ligesaavel blev den hvide Djævel beskjæmmet.

Den Færøiske Traktat¹⁾ har jeg ikke før havt, men har hørt megen Tale derom. Det er og en rar Beskrivelse. Jeg har havt haardt ved at beholde den for Folks Begjæring om Fremlaan, som jeg ingenlunde vilde tilstæde, men derfor efter Gjennemlæsningen og Extrahering desto snarere sender Eders Wlbr igjen, fordi mine Børn ogsaa vilde læse deri, saa at jeg var ræd, den skulde stødes og slides for meget

. Om Religionen har jeg vel M. Povel Koldings Bog,²⁾ hvilken I vel kan faa, om I ikke har den.

. Jeg har mange rare Tyske Bøger: T. Livius, Josephus, Egesippus, Eusebius,, Julius Cæsar om den Galliske Krig og mange flere, alle Tyske

. „Om Huad Religion her haffuer weret I Hiøring och wendsysel Før den Christne troe kom her Ind, Haffuer Jeg wdschreffuen aff Sl. Madz Christensen, Raadmand I Hiøring, som der waar En meget fornehme Mand, Hans berettelse Effter hans Sl. farfaders Hr. Peder laursen Prest i Harritzløff, som tilforn haffde weret I Munche orden och doch I Reformatzen 1537 bleff giffet och der prest, och waar En vel belest och forfaren Mand och waar halffbroder til Bispen Hr. Peder Thomisen I sit Møderne. Effter hans Sagn och talle berettet Mads Christensen saaledis Saadant At haffue weret før Christi Thid och før End den Christne troe Kom I Danne-march, Som Iche scheede før wed 800 Aar Effter Christi Fødsel. Och siden Miere End I 100 Aar førte di Idel stor Krig derom, Thi Landsatterne wille Iche forlade den hedsche Religion, som deris forfedre altid haffde hafft. Saa di, som Reiste och drog wdenlands aff di fornemmiste och

1) Lucas Jacobsøn Debes: Færøæ et Færoa Reserata. Kbhvn. 1673. 8vo.

2) Povel Jensøn Colding: Kircke Historie oc Sandrue Beskriffuelse om den store och vuderlige Religionsforandring, som skede vdi vore Forældris tijd vdi det Romerske Rige. Kbhvn. 1614. 4to.

lod sig Christne, saa och Nogle Aff Kongerne, Miere End I hundred Aar lide forfølgelse aff di ander landsatter och End Aff deris Egne Slegtninge. Saa her waar Ingen Ret Christendom, Iche heller Nogen Kircher I wendsysel bygt før End K Suend Tiuscheg førte Krig I Engeland. Da fra same Krig Hiemkom aff di wendelboe Krigsfolch och haffde der ladet sig Christne och haffde prester hiem med sig. Saa bleff den Christne troe wéd Mange slags Mirachler, der scheede, fast Roedfestet och da bleff første Kircher bygget aff Landshøffdinge och herrer, som waar hiemkommen fra same Krig, och da waar Di aff Krigen, Roff och bytte Meget Rige. Thi det waar da En god tid och tilstand, Synderlig der K. Knud den Rige, som waar K. Suend tiuschegs Søn, waar Enevolds Konge offuer alt, da byttes Kircherne saa fast, at En Høffding och herrschab och En by for den Anden wille were alt fortil I Slig Bygninger før hin Anden etc. Di haffde da Ingen Anden wdgiift End det wnge Mandshab wdi Krigs och schibe Redelsers Wdgiørelse.

Mens tilforn dyrchet di baade Soelen och Maanen och Nogle stierne, Odin, Tord och Frøirs billeder, som di Och da holt for At were stierne I himmelen Effter deris død at Regiere Alting. Och Hiørings By haffde En Sær gudinde Thisa Eller Dissa Kalt, som schuld were Byens och lands forsuar, och hun waar forkleed I Røed guldfarued Kiolle ligesom sollen, och haffde En stor stoch I den Ene haand at slaee och straffe dem, der gjorde Ont och w-Rett. Och hun schule haffue hafft En Konge først til Mand och hun tog Kongelig Krone och Regiering fra hannem paa sig offuer Byen och landet, Och hand liger for hendis føder Nedslagen, och hun tog hans Krone paa sit hoffuedt. Hendis Bilede stod paa høyeste sted I Byen, som Ingen Maate gaae omkring før di bøyede Knæer for hende, och Karlefolch schuld tage hatten Aff och helse och bede hende om Naade at talle gott for sig hos Sollen och di andre Guder. Mens der Christdommen fich Roedfestelse der Enten wed bisper Eller prester och di Christne, forvendte di det samme Bilede om, at det schule were St. Catharina Eller St. Karin och siden waar denne St. Karin Byens och land-Eignens patron, och Kierchen bleff saa bygt Effter hendis Naffn och hun bleff dyrchet ligesom Thisa tilforn, och endnu kaldis St. Karins Kirche och hendis voben fører Byen Endnu med Kongelig Krone paa.

Hellers tilforn I den hedensche Tid haffde di her I Hiøring och wendsysel Altid den Affgud Thords hammer for sig, och Med samme Thords hammer Thegnet di Altid for sig med fingrene ligesom vi Nu bruger Christi kaars. Och denne Thords hammer schulde Nedslaae och fordriffue ont och Troldomb fra dennem. Thi Iligewel di waar hedensche haffuer di dog scharpeligen hadet och straffet Troldfolch, som di beretet at were Aff di helffuedis guder, som waar di himelsche guder Odin, Thord och Frøier Contrarie, och At helffuede waar I Jordens Bug Eller Indwold och der boede di helffuedis guder, som Kaldis Hell, thraa och Sprengæ. Och dise trei Raade der offuer Alle di andre trolde och onde Aander, som schuld pine och plage dem, som di himelsche guder for Synd och ondschab dømte derhen. Mens di andre Iligewel di bleff I høylene Nedsatt til begraffuelse, waar I Sollen och Maanens offuer-schinn annamet til himelen. Dog Iligewel schuld di for w-wise Synder Eller Ringe Synder lide Noget straff och derfor bleff deris legemer brendt och I gryder Eller Sær Kister Nedsatt saa At Ingen Rødelse, Orme heller Andet der Kunde giøre det døde legem Schade; och deris Aande och lifff da I himelen och I Odins Sall och hos Tord och Frøer I Ald wellyst och glede. Och di døbte ochsaa deris Børn och Øste wand treidobelt paa deris hoffueder och gaff dem Naffn och welsignet dem wed Odin, thord och Frøer til wext och lyche. Och di holt ochsaa Julle høytid ligesom Siden di Christne. Mens denne Jullehøytid waar Indsat Keiser Julius Cæsar til ære wdi fred och forbund med hannem och di Romere, som da krigede I tyscheland och Galliaë lande. Och di haffde End daa toe høytider, huer ochsaa 3 Dage at holdes: dend Ene, da waaren Indtraad, I Martio for Sæd och Jordens grøde, och den Anden om høsten At tache Affgudenn med. Och hellers deris dages Naffne: Søndag Effter Sollen, Mandag Effter Maanen, Thisdag Effter deris gudinde Eller patron forⁿ Thisa, Onsdag Effter Odin, Torsdag Effter Thord och Fredag Effter Frøer. Mens løffuerdag waar deris tache dag Eller loffsdag for di 6 dagis lycheligg Ende, Som wi Christne Endnu lige saadant denne tid Neffner wgen wd. etc.

Item om Torden och Liunet haffde di før Christendommen dend troe, at Thord Med sin Hammer Slog di Trolde-aander, som wille op til Himmelen och op i lufften, dem slog

hand Ned Igien I Affgrunden, som och Kaldis Helffuede, Saa At der fløy Ild af Thords suare Hammerslag (det waar liunet). Saa banchet och Slog hand dem Ned; och deris Trolde, di haffde paa Jorden som och I haffuet och wandet Sprach och sprung I store flintestiene aff slige Suare Donner Slag, Saa di sich schamb at Komme Ned med Igien ad affgrunden. Men siden den Christne troe Bleff her Roedfest, Sagde di, det waar Jovis, som Romerer troede paa, och hand waar Jesus Christus himmelens och Jordens Konge, som Nedslog dieffler och helffuedis Aander Saadant Ned i Affgrunden, som Er Jorden och haffuets Indvold och Er Helffuede Kaldet. Thi den Meening haffde di I fordumbs tid, at der Er Intet andet wnder Himmelen End som Haffuet, Wandet och dervdi Jorden Runden omkring Affgrunden, Helffuede. Och det dybeste sted, Der er wnder Himmelen, Er lige mit wdi samme Affgrund Eller helffuede och Mange steder haffuer wandet Canaller och Kilder lige Mit Igjennem samme Affgrund, som giører Høy och laug wande Mangelsteds I haffuet. Och læscher den Hiede Ild Materie, der Er I Affgrunden, Som Er Idel Suogel och Beeg brændende pøll, som hellers slet fortæret Jorden, waar det Iche wandets læschelse. Och Hæchenfeld och Mange fiere Ildweld I werden Ere som porte, døre Eller Kilder wdaff samme helffuedis Affgrund opweldendis, och Synderlig Hæchenfeld, Som Hell, traad och Sprengel, Helffuedis Regenter, Sender deris Engler wd fra som sorte Raffne, som schal føre deris liff och Aande hen til dennem, som Aff di Himmelsche guder bliffuer fordømte. Mens duer och Falche fører dem, som Iche fordømmis, til Odins frydelige Sall I Himmelen. Och himmelen Er Allesteds Rundt omkring offuen offuer denne Jordens och wandets Affgrund i Helffuede, I huor Mand schal wandre Eller Seyle Enten til lands Eller wands. Och dend Nederste Himellens Lufft holder det gandsche Jordhaff och wand ligesom bolden wdi It Eg; och der offuenfor Er wandetz himell, Som Schyerne och det Øffuerste wand Sueffuer wdi. Men Siden der offuen for Er alle himmelsche guder, Solen, Maanen och Stiernernis Pallatzer och himmelens Herscheris och Regentris Boeliger Eller Boepelle, som tager Alle deris liff och Aande til sig, som haffuer leffuet Erlig dydesom och wel wdi werden, at were wdi wellyst och gode dage hos dem. Men Alle di, som fordømmis for

ont och wretferdighed och for wdyder, dise fordømte Mennischer Slaaes Ned fra himmelen I Torden och liunet aff Thords Hamerslag I samme helfnueds affgrund, Naar di affgaaer Eller døer, och deris himelsche Eller Aandelige Legemer och liff schal der plagis aff di onde Aander I den brendendis Suogel och beegpøll. etc.

Saadant waar baade Mads Christensens och gamel Borge-mesters Jacobs talle Aff gamel forfedres och aff bemelte Hr. Peders Sagn och berettelse wdi wertschab med Mester Niels Bech och Mange fiere, som Jeg och waar hos. Och Jeg dete optegnet paa Memorialer saavit Jeg Kunde befatte och merche. Och siden lod Jeg Sl. Mads Christensen See det, Jeg hafde schreffuet, som wider Sagde Mig derom och sagde: „Di Maa troe det huem der will, Eller Iche will.“ Mens Jeg hafuer baade det hørt och End seet En Deel schriftligt och hellers lige saadant hørt det aff min Oldefaders och andre folches Sagn¹⁾

XVII.

(P. D. havde været meget syg og havde derfor samlet Bispens Bøger og sine Haandskrifter under Laas og Lukke, for at Bispen kunde faa dem, hvis han døde. Nu var han imidlertid kommen sig og sender nu nogle laante Bøger tilbage. — Forslag til Udgivelsesmaade af Bispens historiske Arbejder.)

Novb. 1703.

. Hvad Eders Wlbr samler til at lade oplægge, vilde jeg ogsaa ønske at se. Det var muligt, at jeg, naar jeg saa sligt, ogsaa kunde forskaffe noget til Forbedring. Her er 100 Præster i Stiftet, det er tilbørligt og ret; at hver betøler et Exemplar deraf. Det vilde være til egen Ære og Amindelse og ikke bortdø i Mammon eller som Psal. 49 siger. Ellers er der derforuden saa mange adelige og uadelige, rige Borgere, Forpagter, Fogeder og slige, som ikke forstaa Latin, der ønske paa Dansk eller Tysk at vide om forgangne Tider og disse Tiders Tilstand

¹⁾ Ovenstaaende Stykke syntes mig at have saa megen Interesse som en Prøve paa Datidens Sammenblanding af Tradition og Videnskab, at jeg har gjengivet den bogstavret, naturligvis med tilsat Interpunktion, der i de Tiders Haandskrifter og ikke mindst hos P. D. ofte er værre end ingen.

XVIII.

(Et af P. D.'s Haandskrifter. — Livø Brænding. — Niels Juel til Bjørnsholm.)

D. 2den Febr. 1704.

Den gamle skrevne Kopibog har jeg udskrevet af, hvad Velbr Fru Kirsten Beck begjærede om Begravelserne i Domkirkerne og andet. Og hvor gammel og ilde skreven i min Ungdom den end er, glæder jeg mig dog over, at den har faaet saa stor Ære og er agtet og anset baade af Eders Velbr og andre højfornemme. Jeg har læst deri, hvad Besked jeg har om Borgmestre og Byfogder her i Hjørring og Sæby og de omliggende Herredsfogder. Item om Bisperne i Aarhus og Viborg er indført pg. 29 en gammel Katalog, jeg fik hos Borgmesteren i Mariager, som er mindre end den af Sl. Fru Anna Krabbe pg. 23. Item pg. 30 Fru Anna Krabbes optegnelser om dem, som ere begravne i Høje før Christendommen, som jeg synes er rart at vide

. Havde jeg haft slig Lejlighed i min Ungdom, da jeg kunde skrive godt, men var forhindret ved mange og vidtløftige Bestillinger, som jeg nu har i min Alderdom og Skrøbelighed, da havde jeg haft meget mærkeligt. Mange gamle skrevne Antikviteter bleve ogsaa i den Svenske Krig 1658 forødede for mig.

„Det liuse Brænding“ skrev jeg noget om i mit sidste Brev,¹⁾ for saa vidt jeg kunde erfare af Sal. Hr. Anders i Kierup, Præst til Tømmerby og Lild Sogne i Hanherred, som ogsaa var født der. Efter hans Faders Beretning skulde det være den Vig mellem begge Herreder: Han og Hillerslev Herreder, som gaar op fra Fjorden og nu er en Vejle til at kjøre over. Men for²⁾ Tid og mere meget dybere, og i gammel Tid brugtes Baade derover. Siden er den af Sand²⁾ og end mere fyldt fra Norden med Sandfyg, og mod Nord er der opskyllet Sand af Nordhavet med svare Sandbakker, saa der nu ikke kan drages Baade over, langt mindre Skibe. Men i gamle Tider er det vel troligt, især ved de Tider 1066, da den Danske Kong Svend Ulfen regjerede.

¹⁾ Dette Brev mangler.

²⁾ ulæseligt.

Ligprædikenerne i den gamle Ligprædikens Bog har jeg havt undtagen den sidste over Sal. Niels Juel af Kongstedlund, som var Farfader til Sal. Niels Juel af Bjørnsholm og blev ihjelslagen i Aalborg af Albert Skeel til Jungetgaard i deres Trætte paa Pindsemarked. Samme Ligprædiken lovede forⁿ Sal. Niels Juels at laane mig. Men saa døde han i det samme, og jeg var glad, at jeg nu fik den. Ellers berettede Sal. Niels Juel af Bjørnsholm mig, at paa samme hans Forfædres Gaard boede Konger, og deraf var den kaldet Kongsted og Kongslev. Men det var af de Sysselkonger, som og kaldes Næsekonger eller Skattekonger. Deraf maa en hedde Balder, Næsekonge der i Himmerland (Himmersyssel), og en anden Konge hed Alger i Vindiland (Vendsyssel), og en Konge paa Kongensgaard i Hardevitte (Harsyssel) hed Sigfred, og en Konge i Varsyssel hed Ostmar. De vare alle Frænder og Fættre og vare komne i en svar Krig og Trætte sammen og sloges og droges, hvorom forⁿ Sal. Niels Juel af Bjørnsholm havde en Kæmpevise, som han og havde lovet at laane mig med andet mere, fordi han fik en Hob Antikviteter af mig. Men saa døde han, før det kunde efterkommes, og hans Bibliothek kom desværre slet i Ødelæggelse for en stor Gjæld, han var i.

XIX.

(P. D. fortæller Bispem om nogle theologiske Disputer, han har havt. — Om Nordboernes Opdagelse af Vinland, som han vil bevise var Mexiko, mens „Skrællingerne“ skulde være komne fra Florida eller Virginien. Han citerer foruden Snorre, Jesuiten Cornelius Hozart's: „Katholisches Christenthum durch die gantze Welt ausgebreitet etc.“ — Protesterer mod at Gorm den Gamles Regjeringstid sættes til 90 Aar. Endvidere følger med Brevet to Memorialer om danske Konger i Hedenold og lange Udviklinger mod Torfæus.)

. 1704.

XX.

(Forskjellige Haandskrifter omtales. — En gl. Sølv mønt. — Lisbeth Bryskes og Anna Krabbes Slægtbøger. — Prior Markvard Juel i Hundsland Kloster. — Skipper Klements Oprør. — Fru Johanne Andersdatter Sappi til Asdal og hendes Slægt.)

Ud. Aar og Datum.

Velbaaarne Højærværdige Mand vor kjære Hr. Biskops
Memoriai at svare paa:

1) Bisperne i Aarhus Stift saavelsom ogsaa i Viborg

Stift. I hvert Stift fandtes i gamle Antikviteter nogle flere end som Hvitfeldts Biske-Kronologie siger, og dem havde Sal. Niels Hansen Drastrup, Borgmesters Søn af Mariager, Forklaring paa, hvilken jeg selv saa hos ham ved de Tider 1662, da jeg var der. Og baade det derom, saavel som om Syssel Konger her i Jylland før Christendommen og mere, havde han udsat af et gammelt latinsk Skrift af Mariager Klosters Antikviteter. Tiden vilde ikke give mig Respit deraf at tage Extrakt, og han havde det ej heller fuldt færdigt, saa at jeg i den korte Tid fik saa lidt deraf. Saa afgik han, og Gud bortkaldte ham, hvilket jeg ikke fik at vide før to Aar efter hans Død. Jeg har baade efterspurgt og eftersøgt de Antikviteter, han havde især fra Mariager Kloster, hvilke dog vare meget fordærvede af Muggenhed og Raadenhed, som han havde for at udtegne, hvad deraf kunde læses. Men jeg kunde aldrig faa dem opspurgt, hvilke gode Venner jeg end havde ombedet at randsage derefter

2) Den Sølvpenge, som ogsaa sendes tilbage igjen med stor Taksigelse for Synet af den. Men jeg kan ingen Ærkebisper finde, som have havt Navnet Henrik, og indbilder mig, at det ikke skal være Henrik, men Ærkebisp Truid eller Trugot Torstensøn, som var Ærkebisp ved de Tider 1276. Der kan diskuteres, om hans latinske Navn Thyr kunde stemme dermed. Eller og kunde det være Biskop Henrik Geertson af Roskilde, som i sin sidste Tid kunde have været udvalgt Ærkebisp 1360 eller 1368 og strax efter død. Roskilde Bisper bleve mest Ærkebisper. En af Delene maa det være.

Ellers har jeg ogsaa nogle smaa Kobberpenge, som blev fundne i en Høj ved Thinget i Øster-Brønderslev Sogn, det gamle Jerslev-Thing, og som efter Sal. Hr. Laurids Bjørns Beretning skulde være slagne før Guds Byrd af hedenske Herrer, og af de ældste Rune-Mønter af Kobber, som brugtes før Christi Fødsel. Der var over 110 i en Lergryde mellem Aske og brændte Ben, hvilken en Bonde af Nibstrup opgrov af Højen ved at grave Digetørv. Og Fru Johanne Kaas paa Nibstrup fik dem, da han var hendes Tjener, og hun lod spille Kort med dem, og hendes Søn Sal. Johan Urne forærede mig en halv Snes deraf. Men jeg har mestendels ligesaa bortgivet dem til en og anden. Jeg sender ogsaa Eders Wibr et Par deraf, om I ikke tilforn har havt af dem.

(Sal. Hr. Laurids Bjørn sagde, at de vare givne til en Hedning som Tærepenge til Charondas for at føre ham til Odins Valhal.)

3) Fru Lisbet Bryske, som har skrevet en stor Slægtbog med egen Haand og afmalet hendes og mange fleres Vaaben, er i Henscende til Genealogien („paa Genealogish wiis“) i Forkortning den Genealogibog, jeg har¹⁾. Fru Lisbeth Bryske var Ejler Bryske af Dallund og Fru Gjertrud Lunges Datter og var to Gange gift: Først med Mogens Krabbe Nielsen af Væegholm, som døde 1614. Med ham havde hun 4 Sønner og to Døttre, hvoraf den sidste Søn, Iver Krabbe, havde Fru Edel Grubbe; deres Børn ved jeg ikke, de ere i Skaane. Af hendes anden Mand, Henrik Bilde til Tirsbæk, havde hun og nogle Sønner og Døttre. Han døde 1627, hun døde ved de Tider 1641. Hun havde mange gamle Antikviteter: Stammebøger og mange Manuskripter (Intet paa Tryk), alt skrevet Tøj og gamle Breve, en hel Kiste fuld. Hvor det efter hendes Afgang blev af, ved jeg ikke, men en højtberømt Frue i Pennen og Skrift og i Antikviteter var hun. Næst efter Fru Anna Krabbes Død af Stenalt 1590 var hun den berømmeligste kvindelige Skribent.

4) Af andre berømte Kvinde-Skribenter, saavidt jeg har set, ere de fornemste 1) Fru Anna Krabbe, Sal. Hr. Ejler Rønnovs, Datter af Rigens Marsk Hr. Tyge Krabbe; hun døde 1543.

2) Fru Anna Krabbe, Hr. Erik Krabbes Datter, forne Fru Annas Broderdatter. Hun havde Jakob Bjørn af Stenalt og hendes Brodersøn Sal. Erik Krabbe, som var Fader til Hr. Otto Krabbe i Sjælland (som jeg tilforn har skrevet meget om), der og havde en Del af forne Fruers Manuskripter²⁾, Stammebøger og andre Bøger efter Sal. Hr. Tyge Krabbe deres Oldefader og synderlig efter Fru Anne Krabbe af Stenalt, som med egen Haand har udskrevet mange gamle latinske Breve paa Dansk, hvoraf forne Sl. Erik Krabbe havde en stor Bog og berettede, at hun endda havde flere. Og

¹⁾ Nu i Geheimearkivet.

²⁾ Bl. a. haves paa det st. Kgl. Bibl. (Gl. Kgl. Sml. Nr. 2427 4to): *Icones Regum Daniæ a Dano usque ad Christ. IV vivis coloribus in membrana pictæ, adjectis rythmicis Germanicis olim Annæ Krabbe conjugis Jacobi Bjørn de Stenolt.*

hun havde opskrevet saa mange gamle Stammer, som i den hedenske Tid vare begravne i Høje, og hvem der var af deres Afkom, og flere Antikviteter, som Vlbr højærværdig Biskoppen ogsaa har set Extrakter hos mig for en stor Del. Fru Lisbet Bryske og Jørgen Seefeld havde ogsaa en Del af forn^e to Fruers Manuskript-Stammebøger, og deres det ældste var mest deraf, og de havde kontinueret med de yngre i deres Tid. Jørgen Seefelds har jeg aldrig set, men Sl. Dr. Peder Resen havde den. Ellers har jeg havt mange andre til Laans og har udskrevet genealogiske Extrakter af dem, saasom Erik Lunovs, Niels Juel Axelsens og mange fleres, samt Ligprædikener.

Sal. Fru Christense Brahe, Jakob Lindenoys, havde ogsaa en Del af Prior Markvard Juels i Hundslunds Kloster hans Antikviteter udsatte paa Dansk af gammelt skreven Latin. Jeg fik en ganske ringe Ting deraf. Synderligt var deri om de Stjerne-Jueler, og mange af den Slægt baade her og i Harsyssel ere begravne i Høje; saa og noget om, at „di Huner“ (Hunnerne?) skulde være komne derfra; item om nogle Syssekonger her og i flere Sysler, hvilket var meget rart at vide. Der var og noget i om, at Odin havde floreret her i Vendsyssel, og adskillige flere gamle Fabler og Remser (som hun holdt det for), og kunde vel Sandhed findes derunder. Jeg har gjort over hundrede Spørgsmaal derefter, men kan aldrig faa at vide, hvor det er bleven af. Ellers har jeg hos gamle Præster og Degne faaet mange gamle Viser og meget andet sligt, som alt er mig frakommen med meget andet, som jeg nu haardt klager mig over.

Min Sal. Fader havde ogsaa en Hoben Antikviteter, men det blev ødelagt hos min Stedfader, da jeg tjente i Aalborg Slots Skriverstue og siden i Kjøbenhavn. Da jeg kom hjem, havde jeg vel nogle gamle Breve og sligt i Behold, men det blev siden raadnet og ødelagt for mig i Krigens Tid 1658, da jeg blev taget af de Svenske Kommissarier til at udregne deres Kontributioner af Sognene og ligne det efter hverts Størrelse, saavel som deres Indkvarterings-Likvidation, hvorved jeg ikke fik Tid til at efterse det, før det var raadent.

5) Blandt de Folk, som bleve slagne i Skipper Klements Oprør 1534, vare Mange fornemme Bønder baade af Vendsyssel og Himmersyssel og fornemme Borgere af Aalborg og Hjørring, som da og vare i Aalborg. Nogle faa af deres

Navne havde jeg, men det er, som bemeldt, raadnet for mig. Ellers blev der ihjelslaget over to tusinde i Aalborg i Husene og paa Gaderne, saa Blodet flød i Rendestenene, som min gamle Morfader og gamle Folk har sagt og berettet. Thi det gik saa haardt til, fordi Bønderne havde slaget Kongens og Adelens Folk paa Svenstrup Mark og ved Leere tilligemed en Del af Rigens Raad; dette hevnedes de saa skarpeligen

. Kong Hans døde 1513 i Aalborg i Didrik Grubbes Gaard, Som Sal. Lucas Hansen sidst boede i, og da boede der en Borgmester. Men hans Navn ved jeg ikke.

6) Det er sanden, at Fru Johanne Andersdatter Sappi af Asdal var i Rigens Raad, og hendes Navn var underskrevet med i Christian Primus' Hyldingsbrev af 1448. Det saa jeg hos Sal. Erik Krabbe, som havde Kopien med alle deres Navne underskrevne. Men jeg fik den ikke, thi det var saa vidtløftigt, saa Haandfæstningen kunde ikke faa Rum paa 5 eller 6 Ark Papir og var vidtløftigere end Hvitfeldt har det. (Han tog det og mere med sig til Norge 1657, og der blev det.) Hun havde Aalborghus i hendes Livstid efter hendes Mand Hr. Niels Eriksens Død, som ogsaa kaldes Hr. Niels Baggesen eller Aggesen efter den, han var opkaldt efter, af Slægten Banner. Hans Fader var Hr. Erik Eriksen Banner, Broder til Hr. Jesse Eriksen, som var Lensherre i Sverrig og blev ihjelslagen af de Svenske Bønder, som Hvitfeldt omskriver i K. Erik af Pommerens Historie. Fru Johanne Andersdatters Fader var Anders Albertsen af Ryhave i Harsyssel, og hun havde til Brødre Hr. Albert og Hr. Valdemar Sappi den sidste, som hun ene arvede stort Gods eftersom ogsaa efter hendes Farbroder, Hr. Valdemar Sappi, der døde 1419; og hun er den sidste, som var her i Danmark af samme Sappi's Stamme. Men Soop eller Sappi i Sverrig er ogsaa af den Stamme og var af samme Slægt; men jeg ved ikke om paa fædrene eller mødrene. Sal. Niels Juel Axelsen berettede mig, at de vare af Ebersteins grevelige Slægt, og han mente forvist, at de vare af Hr. Ludvig Albertsen eller hans Broder Albert Albertsens Afkom, som vare helt mægtige i Kong Christopher Sekundi Tid, som Hvitfeldt ogsaa skriver meget om

7) Fru Johanne Andersdatters Stiffader var unge Hr. Ludert Kappel eller Kabelt, og hun fik derved ogsaa en stor

Arv efter hendes Stifsødskenes Død. Hr. Bonde Due af Torpe i Thy, Lensherre over Thy og Mors, voldførte hende, da hun var ung Jomfru og giftede sig med hende. (Han var af den ældste Slægt Due.) Med ham havde hun to Sønner og en Datter: Mikkell Due og unge Bonde Due. De døde strax efter Faderens Død, og Moderen, Fru Johanne, og deres Halvsødskende paa Asdal arvede dem. Da var forne Hr. Niels Eriksens paa Asdal hendes anden Mand, og med ham havde hun to Sønner:

1) Hr. Anders Nielsen Banner, som blev gift paa Kokedal og efter Moderen fik meget mere Gods, og af hans Afkom ere de Danske Bannere, som florere i vor Tid, men dog moxen ere udgaaede.

2) Hr. Niels Nielsen Banner blev Gejstlig og var Prior i Vrejlev Kloster. Var ikke gift, men hans Sødskende arvede ham.

Ellers havde Fru Johanne mange Døttre med Hr. Niels Eriksen:

1) F. Karen Nielsdatter havde Hr. Oluf Lunge til Odden og siden Anders Munk til Torpe.

2) F. Ide Nielsdatter fik Hr. Niels Nielsen Rosenkrands og fødte en Søn, Hr. Erik Nielsen af Tange, og to Døttre.

3) F. Anna Nielsdatter fik Hr. Peder Skram og stort Afkom.

4) F. Ellen Nielsdatter fik Hr. Eskild Nielsen Høg med Banner Vaabnet.

5) F. Kirsten Nielsdatter fik Peder Fris af Irup med Skaktavl Vaabnet.

6) F. Johanne Nielsdatter fik Peder Rud til Vognstrup i Sjælland; deres Børn og Afkom uddøde.

7) F. Mette eller Birgitte Nielsdatter fik Hr. Aage, Herre til Hageløse i Skaane, Hr. Henrik Aagesens Forældre.

8) F. Marine Nielsdatter havde først en Rønno og siden Jens Mortensen af Refsnæs.

9) F. Inger Nielsdatter var ogsaa gift og havde sidst Ville Thomsen af Odden. Men andre sige, at Ville Thomsen Sehested af Odden havde Fru Johanne Andersdatters Datterdatter. Jeg ved ikke, hvad der er det rette. For der er saa mange baade Slægtebøger og Ligprædikener, der ere hinanden kontrari i de ældste Stammer. Men dette har jeg

efter den sidste Fru Anna Krabbe, der nogle Steder er imod Fru Lisbeth Bryske

Den Bog, Eders Vlbr. har om alle Stiftets Lensherrer og Amtmænd, item om Borgmestre og Raad i Aalborg og Hjørring og de andre Stiftets Kjøbstæder, vilde jeg ogsaa gjerne ønske, at Eders Vlbr. gunstigen vilde sende mig og lade mig se den igjennem, saa skal jeg paa en Memorial, eller hvordan I vil have det, opsætte, hvad jeg kan finde i mit, hvorved det videre kunde kompletteres, og igjen skaffe Eders Vlbr det skadesløst igjen tilligemed Eders eget.

Højærværdig Magister Ludovicus Pontoppidanus, om Eders Vlbr skriver til ham, har vel Sal. Doct. Erik Pontoppidans Herkomst, Slægt, Liv og Levnet, som siges at være udgaaet paa Tryk, og hvis det kunde laanes, om jeg da kunde bekomme det til gunstigst Laan for deraf at udtegne enten Kopier eller Extracter paa min Maade, og skulde jeg strax efter igjen levere Originalen skadesløst. Item Sal. Doctor Hans Vandals¹⁾, Fru Bodenhaupt, Sl. Hr. Gabels Enkes. Item Curt Henrich Merchers Ligprædiken af 1672²⁾, item Else Christophersdatters, Sal. Bartholins og den Buschske Slægt

. Nu skal der vel og i Marts til Viborg Snabs-thing komme adskillige nye Bøger, som vi ikke have havt, hvis min højærværdige Hr. Biskop enten selv kommer did eller faar Bud. Theologisk have vi nok af; men hellere noget om Tiden og Tilstanden. Jeg har havt alle de danske maa- nedlige Relationer, dog fattes mig deraf Juli og August 1698 og 1700 og hele 1701 og 1702. Kunde det, som Eders Vlbr har havt, faaes for billig Værd og ikke for dyrt, da var det vel værd at ønske

. Denne Vinter og endnu har jeg været meget syg af Hoste, Katarrh og Brystsyge, som have hindret mig meget, saa jeg nogle Gange tvivlede om Livet. Dog har vor Herre alligevel sparet mig Myre, saa at jeg alligevel bruger

1) Solamen viduarum Annæ Cathrinæ Winstrup, D. Johannis Wandalini Encke præsemiterit oc forærit af Lodwig Herfurt. Kbhvn. 1675. 8vo.

2) Af Hieronymus Bueck. Kbhvn. 1672. 4to. (Tysk). Der var paa de Tider en Borgmester Mercher i Skagen, hvorved Slægten vel har faaet Interesse for P. D.

min daarlige Forstand. Men min Haand, Arm og venstre Ben ere ganske ubrugelige, og Haanden er nu i min 74aarige Alderdom unyttig til at tage og bruge det ringeste med.

Ellers ligger herved en liden Memorial paa noget, som en af mine fornemme Venner vilde tilkjøbe sig, og jeg skulde fly ham Besked paa, hvad det koster uinbunden, thi jeg skal indbinde det for ham paa slet Maner, hvis det var muligt, at det kunde bekommes

XXI.

(P. D. sender Bispen Svar paa en af dennes Memorialer, hvilket dog ej haves. — Han er nu saa gammel og svag, at han ej kan komme udenfor en varm Stue og kan ej skrive ved Lys. — Han har hørt, at Bispen har været til Justitsraad Bartholins Datters Bryllup, og vil gjerne vide, hvem og af hvad Slægt Ægteemanden er, da han vil udarbejde Genealogier over lærde Slægter som over de adelige, „thi hine bør ansees mere end disse, der for en stor Del har lagt sig mere efter Bondeplægeri end anden Lærdom og Videnskab.“ — Han takker Gud for sin Svaghed, saa at han nu er fri for at være Bondeplæger.)

Januar 1705.

. Jeg takker ogsaa den almægtige gode Gud, som har paalagt mig Svagheds Kors og Modgang i Tide, som forhindrer mig fra at blive fordømt, idet jeg derved nu er fri for at være fattige Borgeres og Bønders Plæger med at udskinde og udsuge dem, saasom der er den største Fordømmelse ved slig Gjerrighed. Slige Bestillinger er jeg nu fri for og kan betragte min Salighed i vor Frelser Christus, skjøndt jeg nu selv skal lide stor og megen Plæge og Udsugelse af dem, som nu have slige Bestillinger, og har udstaaet mangan Dyst med slige og mistet det meste af mine Midler derved. Jeg havde kjøbt en god Gaard i Beistrup for at besidde den og nære mig ved den i min Alderdom, men ved slige Gjerrigheds Mennesker og Helvedes Arvinger maatte jeg igjen skille mig ved den. Jeg har set deres Ende, som dertil var Aarsag, den' har været ulykkelig, og deres Børn er i en Skarns Tilstand.

. Jeg seer af min kjære Herres Missive, at min fattige Frænde, Bertel i Sundby, er hjulpet fri for Kirkeværgeriet. Har han ikke Fornuft til at takke og forskyldte det, da vilde jeg det gjerne, om jeg dertil vidste noget godt Anslag

XXII.

(P. D. sender laante Bøger tilbage, deriblandt et gammelt Pergamentshaandskrift af religiøst Indhold, hvormed han tiltrods for det „papistiske“ er meget vel fornøjet. — P. D.'s Fader. — Oldsager og Gravhøje i Ørum Sogn. — Spøgeri paa Gravhøje. — P. D.'s Ungdom.)

Marts 1705.

. Borgmester S. Hans Nansens Compendium cosmographicum er udgaaet mere komplet og fuldkommen 1648, hvoraf den Sal. Mand selv forærede mig en, hvilken blandt flere skjønne Bøger blev opbrændt for mig i Hjørings Ildebrand hos Byfogden S. Jens Nielsen, da jeg havde laant ham og hans Hustru dem

. Min sal. Fader, som baade var Ridefoged en Tid lang og Delefoged sin Livstid til Aalborg Slot og boede i Aagaard i Ørum Sogn, hans Drengede gravede Digetørv og Foldtørv i deres Søndermark, og da fandt de i en lille Høj en Krukke med Aske og Ben, en Halvmaane meget blank og klar, som den nylig kunde være lagt deri. Og da min Fader saa dette, lod han Krukken med Asken og Benene grave dybt ned i Jorden, at den ikke skulde opløjes, men det klare Maane-Jern flyede han Biskop sal. Mester Christen med andre Smaating af underlige Stene, som fandtes der og i andre smaa Høje, der bleve jævnedes og nedpløjedes, og hvorpaa voxede skjønnere Korn end andet Steds.

Saaledes var det med disse Høje: Først næst Markdiget laa en stor bred Høj, der kaldtes Brejde-Høj, hvori en Herre, der hed Brejde, skulde være begravet. Sønden for denne Brejde Høj uden for Diget laa andre Høje paa Vejen, der kaldtes Julehøje. Men norden for Brejde-Høj laa 5 eller 6 smaa Høje, som kaldtes Skæg-Høje, for de laa alle som et Skæg norden ud fra Brejde-Høj. Enten de derfor vare kaldte saaledes eller der var en anden Aarsag til Navnet, vides ikke. De ere alle siden nedpløjedes i min Tid, og det skjønneste Korn voxer paa dem. I min Ungdom gik jeg over dem og løste¹⁾ Blaabær, før de helt nedpløjedes; og i en af de midterste fandtes denne Halvmaane.

Min Fader sagde, at Sal. Bispem, M. Christen Hansen, mente paa Grund af Navnet „Skæg“, at det kunde have været en Begravelse for en „Skægerne“ eller „Jernskægerne“ som

¹⁾ I Vendsyssel kaldes det altid „at løse“ Bær.

i gammel Tid florerede baade her og i Norge, og at denne Halvmaane var deres Vaaben¹). Det blev den Gang sagt, at der i nordre Side af bemeldte Høj skulde være funden et gammelt Øxblad af de gamle Norske Øxer med brede Blade. Hvor den blev af, ved jeg ikke, for det skete, før jeg blev født.

. Ellers har jeg i min Tid i nedpløjede Høje paa Markerne og i Hederne i Tørvegrave set over 50 Gryder og Krukker med Aske og brændte Ben i og har ogsaa i en Del af dem funden smaa myntede Kobberpenge, saa store som Groschen eller Lybske Skillinger baade med Runer og andre Figurer paa

. Mens jeg boede i Bejstrup ved Hjørring i Østergaard var der i Heden mange Høje. Blandt andre er der to, som jeg har set Spøgeri over. Den ene er sønder paa „Kranikehede“(?), den saa jeg en Nat, da jeg „halffdrucken“ rejste fra Hestrupgaard hjem, da fløj der over samme Høj en stor Ildslange, der havde en lang Hale som en Kat og svævede derover vel et Kvarters Tid. Jeg holdt stille og gjorde Kors for mig, og omsider faldt den ned i Højen og blev borte; saa red jeg fort. Om Morgenen sagde jeg det til Naboerne, og flere af dem havde ogsaa før set dette og sagde, at det var en flyvende Ilddrage.

Endnu saa jeg det over en anden Høj. Jeg kom om Nattetide fra Skoven og vilde hjem, da stod der over denne Høj en stor høj Støtte ligesom en Regnbue lige spids op i Vejret, og den sank saa ned i Højen, hvilket jeg foruðrede mig paa. Jeg kom i Betænkninger, og saa kunde jeg ikke andet end skrive, hvad jeg nu kan ihukomme. Meget sligt og andet forunderligt ved jeg om og har endog to Gange været krystet af et Syn

. Det Svenske Sprog ligner saa meget vort gamle Vendelbo-Sprog, som jeg kan se i gamle Breve udgaaet for 4 eller 300 Aar siden, og det ligner mere Svensk end det Kjøbenhavnske eller gamle Sjællandske Sprog. Hvilket jeg bærer stor Forundring paa. Saa det maa stadfæste, at det Nørre-Jyske endelig maa være kommen did herfra, eller vi have faaet det fra dem. Men det Jyske Sprog er

¹) Fam. Jernskæg havde ganske vist en Halvmaane og en Muslingskal i sit Vaaben.

det ældste, i hvad de end derom discurerer. Men Sproget viser, at det fra først af er et Slags Folk

Højærværdige Bartholomæus Deichmand, som nu er Bisp i Viborg, mener jeg visseligen er en Søn af S. Borgmester Villum Dichmand af Malmø. Hvis saa er, da har jeg kjendt baade hans Fader og Moder og mange af hans mødrene Slægt. Han havde en Søster, der hed Maren Villumsdatter, en højfornem Stadsmø hos hendes Moster Sal. Margrethe, Borgmester Find Nielsens, som i min Ungdom i Kjøbenhavn altid befordrede mig meget godt.

XXIII.

(P. D. har været saa syg, at han lod Præsten hente og forsegle hans Bogskab og Kiste med Bøger, for at Bispnen kunde faa dem, om han døde. — Budolphi Kirke i Aalborg.)

Juni 1705.

. Morten Henriksen i Aalborg har lovet mig Sal. Borgmester Christoffer de Hemmerts og Ginchelernes Herkomst og Afkom, for saa vidt han kunde opspørge den. Sal. Mester Jakob, Præst til St. Bodels Kirke i Aalborg, havde en Bog, som han indførte alle de fornemste Slægters Herkomst og Levnet i, som han prædikede Ligtexter over. St. Bodels Kirke er kaldet efter Dronning Bodild, som var Kong Erik Ejegods Gemal, der lod baade Klostret og Kirken fundere, hvilket er sagt mig af min gamle Morfader i min Ungdom

•

XXIV.

(Plan til Udgivelsesmaade af Bispens Samlinger til Stiftets Historie.)
28de Jan. 1706.

Hr. Jens Andersen, Præst i Understed Kald i Børglum Herred, var for nogle Dage siden hos mig, og vi vare i Samtale om adskillige Antikviteter. Han sagde og mente, at Eders Vlbr vilde lade oplægge ved Trykken meget her om Vendelbo Stift, især om alle Præsterne, som have været her efter Reformationen 1537 i hvert Kald, om jeg vidste noget herom. Jeg sagde jo, at her var noget om, og at Hans Højærværdighed vilde og stræbe herefter, skjøndt andre store Bestillinger og Forhindringer vilde forhindre meget. Han sagde, at kunde man kun faa det i Korthed og i Extract som et Katalog, saa kunde det altid kompletteres. Jeg

sagde, at enhver Præst burde give i det ringeste 1 Rdlr. eller to Slettedaler til at faa det trykt, og han sagde, at det var Ret og tilbørligt og dem alle til Ære og god Ihukommelse, at deres salige Navne her i Verden kunde være i saa god Ihukommelse.

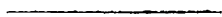
XXV.

(P. D. sende Bøger tilbage, deriblandt et Haandskrift af Bispen selv, til hvilket han har føjet en hel Del med Henvisninger til Siderne. Det er disse Tilføjelser, som nu under Navn af Vendelbo Stifts Antikvitetsbog findes paa det Kgl. Bibliothek.)

Mai 1706.

. Jeg har længtes efter at vide noget om dette Krigstog i Holsten, hvorledes det gik, saa og om den Travendalske Freds Artikler. Det fik jeg nu alt at vide i den Bog, jeg sender tilbage, og ser, hvor stor en Sum Penge der udgaves til Freden og de haarde Dokumenter mellem begge Parter. Gud være dog Lov og Ære, at vi fik Fred

. I sidste Sekulum ere mange Præster udrundne af Adelstand, som Hr. Christen Mørch i Hammer Kald, Mester Thomas Galskjøtt, som var en Søn af Christopher Galskjøtt, hvis Forældre vare Thomas Galskjøtt af Sønderskov og Fru Marie Gyldenstjerne af højadelig Stamme

Bidrag til Viborg Domkirkes Reparationshistorie nærmest i det 18de Aarhundrede.

Af Chr. Gullev.

At en saa vidtløftig Bygning som Viborg Domkirke har maattet lide deels ved oftere at være afbrændt, deels ved efter disse Ildebrande at være udsat for Veirligets umiddelbare Indflydelse, er ubestrideligt, især da Granit, hvoraf den var opført, mindre taaler Ildens Paavirkning end Muursteen.

Hvad dens Reparationer i Catholicismens Tid angaaer, da savnes herom paalidelige Efterretninger. At der efter Branden 1501 d. 17de Juni i Biskop Niels Friis's Embedstid er foregaaet betydelige Reparationer, kan ikke betvivles; saaledes er formeentlig den nordre Gavl til den nordre Korsarm dengang opført, saavel som Absis eller Runddelen forandret og det ydre Chor adskilt fra Sidecapellerne og afsondret ved en Muur fra Hovedskibet mod Vest, hvorpaa maa have været Lukke af Porte eller Døre til at aabne under Gudstjenesten. Paa begge Sidemurene vare ligeledes Indgange mod Vestsiden af Kors-Kapellerne. Disse Døre ere formodentlig tilmurede ved den Forandring, som skete i Biskop Vandals Embedstid, idet Gulvet i det ydre Chor, saavel som i Capellerne i den nordre Side, bleve forhøiede for at skaffe Kirken en Indtægt ved at tilveiebringe flere Be-

gravelsespladser. Lukket for Choret mod Vest er efter al Sandsynlighed bortskaffet i Reformationens Tid. Der har og været Vinduer i begge Korsarmenes Sidemure i Øst og Vest, men disse ere tillukkede ved de mindre Capellers Opførelse i Catholicismens Tid, da disse Capellers Tagværk dækkede for Vinduerne. I Tidsrummet mellem 1501 og d. 16de Mai 1567, da Kirken atter led Skade ved Ildebrand, er formentlig Hvælvingerne i Hovedskibet blevne opførte, thi da Kirken indvendig ikke tog Skade ved denne Brand, maa det forudsættes, at Hvælvingerne da alt vare opførte. At Kirken efter denne Brand er undergaaet betydelige Reparationerne, især paa Taarnene, fremgaaer navnlig deraf, at disse, som skulde bære Spiir af 45 Alens Længde, maatte være meget solide, og det seer ogsaa nu ved Nedbrydelsen ud til, at det nordre Taarn da er bleven ganske ombygget og det søndre Taarn forsynet med en indvendig Beklædningsmuur for at styrke det. Disse Spiir begyndte omtrent 16 Alen nede i Taarnenes Muurværk for i Storm at drage Tyngde af dette. Ved denne Leilighed mistede Taarnene en Prydelse, som de forhen havde havt, nemlig nogle anbragte Arkader med Granitsøiler med Fodstykker og Kapitæler, mod Vest 2 Søiler og mod Syd 1 Søile; lignende Arkader fandtes i Hovedskibet. Om den paa den søndre Side af Frue Capel daværende Gavl er nedbrudt den Gang eller efter Branden 1726, vides ikke. Til samme Tid er vistnok opførte, endnu ved Nedbrydelsen værende Støttepiller paa Korsgulvet. Ved disses Opførelse mistede Korset sine Vinduer mod Syd og Nord. I 1642 erholdt Kirken nye Indgangsdøre, hvilket sees af en Indskrift paa Latin, som var anbragt over den nordre Indgangsdør, og som oversat paa Dansk lyder saaledes:

„Efter den store Ildebrand Anno Jesu Christi 1567
 „bleve Portene eller Dørene paa Domkirken opbyggede,
 „og siden efter, da disse ere blevne gamle og forslidte, er
 „denne Port eller Dør givet af ny. Anno 1642. Den
 „Tid Kirkevæрге Christen Schyt.“

I 1694, i Biskop Gerners Tid, blev Kirken indvendig istandsat, ved hvilken Leilighed Væggene, især i Hovedskibet, som tilforn havde været overmalede med adelige Vaaben, bleve overkalkede; muligt at Granit-Colonnerne paa den indvendige Side mod Kirken dengang bleve eftermurede, og

at der blev anskaffet nye Egestole. I Aaret 1724 klagedes atter over Kirkens Brøstfældighed; da overgik Kirken i 1726 paany en betydelig Ildebrand, som ikke alene ødelagde den, men ogsaa den bedste Deel af Byen. Ilden faldt ned gennem de smaa Huller i Hvælvingerne og antændte saaledes det Indvendige af Kirken, ja trængte endog ned i Begravelserne, hvoraf flere Kister endnu bære betydelige Spor. Kirken tog ved denne Brand saa betydelig Skade, at en Commission, bestaaende af Stiftsøvrigheden og 3 andre Medlemmer, blev nedsat for at tage under Overveielse, hvorledes Skaden bedst kunde afhjælpes. Den 9de Mai 1727 oprettedes en Contract om Opførelsen af alle de nedbrændte offentlige Bygninger, og Arbeidet blev, uagtet flere billigere Overslag forelaae, overdraget til en Kammerraad Stallknecht fra Altona. Contracten med Stallknecht lyder efter en Afskrift, der er i mit Værg, i det Hele saaledes:¹⁾

Arbeids-Contract

imellem den Kongelige Danske Cancellie og Hr. Stallknecht, akkorderet om de afbrændte Bygningers Opbyggelse i Wiborg.

Paa allernaadigst Approbation er om den efterfølgende Opbygning og nye Indretning paa de i Wiborg opbrændte Bygninger, nemlig Domkirken, Sorte-Brødre-Kirke, Bisperesidentsen, Raadhuset og Hospitalet, hvor Degnen skal boe, efterfølgende Contract oprettet og bestaaer derudi:

Jeg Claus Stallknecht, Deres Kongelige Majestæts Kammerraad og Assessor, som Bygmester udi Altona, mig paatager samme Bygninger af saa gode, dygtige og friske Materialier, (som jeg selv betaler og forskaffer), ligesom det er at bekomme paa ethvert Sted, som Behov gjøres, at forfærdige, opbygge og igjen at istandbringe efter den allernaadigst approberede, in duplo udvexlede, underskrevne og forseglede Afrisning, saa at Arbeidet skal blive for bedre end slet befunden, og al Flid at anvende, at disse Bygninger kan i 3de Aar blive seet istandbragte som følger:

Domkirken.

1ste Post. Lader jeg alle de Fundamenter paa de udvendige

¹⁾ Afskriften har jeg i sin Tid taget efter Originaldokumentet, som da beroede hos Stiftsprovst Ursin; Dokumentet er nu ikke til at finde, hverken i Stifts- eller i Raadstuar-kivet, og maa vistnok være forsvundet imellem Ursins Papirer. (Afskriften synes flere Steder at være meget mangelfuld. Red.)

Mure som ogsaa de indvendige Piller, saa meget muligt er, i Synderlighed hvor der ligger Grave nærved, flittig eftersøge, hvor det gjøres behov, reparere og sætte i tilforladelig god Stand.

2den Post. Paa Hovedmurene, saavel som ogsaa Kirkepillerne, lader jeg alle, saavidt de enten have givet sig ud, brusten er eller beskadiget og gangen af Perpendikul, og hvor de hugne Kampesteen er udviset, udhugge det gamle, hvor det er nødigt, afbrække og med nye Muur- og hugne Kampesteen, som tilforn har været, igjen udføre og forsee, og hvor Stenene enten er forfulede eller af Hede splidt ad og forbrændte, samme udhugge og nye igjen indsætte, at Intet skal feile; saa Muur og Piller i saa god Stand, som de nogen Tid har været, igjen at forskaffe og alt med god og veltilberedt Kalk overslette.

3die Post. Iligemaade lader jeg og alle Murene og Pillerne paa Udbygningerne, Trapper og Taarne igjen vel eftersee og i god Stand sætte.

4de Post. Over Hvælvingerne saavel som Krandsen i Kirken, iligemaade deres samtlige tilhørende Udbygninger, som af den stærke Hede og Taarnenes Nedfalden uden Tvivl beskadiget, brusten, splidt ad og i Stykker revet, at de mange Steder ubrugelige maatte falde, lader jeg samme med stor Omsorg forkile, hvor det er nødigt, med Jernkiler, udhugge det i Sønderrevne, og hvor samme ikke kan staae, i Sønderlighed begge de dobbelte Korshvælvinger, som begge Taarnspidserne nedfaldt paa, lader jeg gjøre nye igjen, med en ny Muur forsee, i en god Stand bringe og reparere.

5te Post. Hvor Murene ved Taget haver været opført høit over Bjælkerne, at Kirken maatte drage Tyngden, og Hovedmurene havde ingen ret Hold, Hvælvingerne at . . . binere, saa lader jeg saadant forandre, Murene saavidt som nødigt borttage, Bjælkerne besønderlig Hovedbjælkerne, som ligge imellem Hvælvingerne, saa langt af et Træ i de dobbelte Muur-Rammer befæstet ligge, det samme at gaae fra en Muur til en anden, og derover og Murene med Hvælvingerne vel tilsammenholde, og lader jeg samme Bjælker med gode Jernankere og Forskydere i Murene befæste.

6te Post. Tagværket over Kirken og dens Udbygninger la-

- der jeg med en liggende Stol besynderlig over Kirken, behørig Stræbere, Stivere og Valbere med deres Sparrer, Haandbjælker, Fod- og Rammestykker efter Anvisning dygtig og stærk forbinde, at det durkheftig og mod Veir og Vind bestandig kan være, saa lader jeg og Tagene, naar de ere lægtede, med sorte holsteenske eller hollandske Tagsteen, men Taget saaledes at lægte, at Stenene ligge ikke for knap over hverandre, men ligge vel over hverandre, derefter lader jeg Tag-Stenene i godt og veltilberedt Kalk efter behørig Maade idække og underskjætte, lader jeg og alle Renderne med Rør af godt, vel støbt Bly forfærdige og lægge.
- 7de Post. Eftersee Taarnene for alt for stor Depense, endnu bliver med Spidser beprydet, lader jeg Murene paa med stærke Vølben - Kappe forsee, med samme Sort sorte Tagsteen i god Kalk nedlægge, inddække og bestryge.
- 8de Post. Under Taget lader jeg en god Carniche eller Krands af velbrændte Muursteen omføre og gjøre, samme med glat Kalk og Gibs udsømme og Krandsen i Kirken, hvor den befindes, udbedre.
- 9de Post. Skal paa Jernet i Forbindingerne overalt og hvor det er nødigt og Fasthed udkræver intet blive spart.
- 10de Post. Trapperne, som gaae i Muren enten til Taarnene eller til Kirkens Hvælvinger eller i Udbygningerne op til Choret, eller hvor der nogen findes, lader jeg alle Trappetrinene, og hvor det er nødigt, af samme Slags Materie igjen reparere og istandsætte, og den Trappe af 6 Trin til Choret, saavel som den store Trappe i Taarnet, som er gjort af hugne Kampesteen, bliver som de ere; men hvor der er noget udvikket af Trinene, lader jeg igjen lægge lige og forneden, hvor det er nødigt, forkile.
- 11te Post. Vinduerne paa Kirken, saavel som dens Udbygninger, som alle ere forbrændte, ganske forknuste og tiltintetgjorte, lader jeg alle saa behørig af Jernstange belanger, afdeelte, forfærdige, Rammerne med godt mechenborgsk Glas, firkantet, langagtigt og stærkt, vel loddet Bly og med behørig stærke Vindskjærer forseet, og lader jeg, siden Nødvendighed det udfordrer, nogle Rammer saaledes optere, at samme ei af Vinden kan blive oplukket.

- 12te Post. De indvendige Kirkemure, saavel som Pillerne i Kirken med deres Udbygninger, lader jeg under Hvælvingerne fra det Øverste til det Nederste med skarp Kalk afpudse, glat drive og udkalke.
- 13de Post. Saasom denne Kirke skal saavidt forfærdiges, at Prædikerens der udi kan forrette Gudstjeneste, saa lader jeg Prædikestolen med dens Dække efter den allernaadigst approberede Afrisning af godt Egetræ saaledes udarbejde og ziret forfærdige, med behørig Trapper forklædet, som brugeligt, og eftersom Kirken er temmelig lang og stor, da at Præsten desto bedre kan høres, sætter jeg Prædikestolen midt i Kirken, som det skikker sig bedst, saasom maaskee i den store Gang paa den nordre Side, ved anden eller tredie Kirkepille fra Choret af.
- 14de Post. Saasom der med Første bliver ingen Altertavle givet, maa dog idetmindste Alteret med en Egedisk, Knæbene for Communicanterne, alt som brugeligt undtagen Dæknet over Alteret, blive forsynet og gjort, saavel som og Skriftestolene i Choret og andre Steder for Skolens Betsjenter, men Bænke for Disciplene, som maae opvarte Tjenesten.
- 15de Post. Til Daaben, som maaskee kan blive i den store nordre Hvælving Nr. 2 anlagt, lader jeg en god zirlig Fod af Eg, smuk udarbejdet gjøre, Døbebækkenet, som mig bliver givet, deri kan ifalses.
- 16de Post. Kirkestolene lader jeg og efter Afrisning anlægge og gjøre, og de udvendige opstaaende Piller, Rygstange og hvad der ellers hører til Fasthed af Eg forfærdige, og den indvendige Indfaldsside panele af Fyr, og maae Stolene, hvor Menigheden maa være, for at have Præsten i Øiesyn, have dobbelte Bænke, og ellers skal Dørene blive forsete med Hængsler og Laase.
- 17de Post. Gulvene i Stolene blive lagte med Fyrrebræder, men i Gangene og Udbygningerne med gode velbrændte Muursteen, men foran i Choret med Fliser, og bag ved Choret med Muursteen; men skulde Nogen paa sin egen Bekostning ville forskaffe en stor Ligsten, kan samme blive henlagt.
- 18de Post. Som udentvivi Rammerne over Hullerne til Begravelserne ere forbrændte og tilintetgjorte, maa saadant igjen blive bragt istand, at man kan lægge Gulvet; men

Begravelsesernes Forbedring maa være overladt til Eierne efter hans eget Behag at forbedre.

19de Post. Den søndre Portal saasom Hoveddøren lader jeg efter Afrisningen saa gjøre tilrette og istandsætte, hvad der i Portalen eller paa Fronten fattes paa hugne Steen, af Bremersteen igjen indsætte, i Sønderlighed oven i Fronten Hs. Majestæts Ciffre med anviste Prydelse og Aarstallet i Steen udhugge og forgylde.

20de Post. Lader jeg alle Hoveddørene paa denne Kirke, saasom for Udbygningerne, saavidt som tilforn har været Døre, men besynderlig de udvendige Kirkedøre af gode stærke Egebøller zirlig gjøre, med stærke Laase og Beslag forsørge, siden 3de Gange anstryge med Oliefarve, in Summa at der i alt Intet fattes, hvad som til denne Kirkes bestandige og langvarige Indretning og Gjenopbyggelse tilhører, at Præsten med Andre, som høre til Kirken, strax er kan indgaae og Gudstjenesten uforhindret kan forrette.

Pulpituret, Altertavlen, Orgelværket med andre Ornamenter undtagen, som mere henhøre til Ziir end til Nødvendighed. Men Epitaphiers og Begravelsesernes Reparation bliver overladt til Eierne, og som denne i dette Aar næppe kan blive bragt istand, dog besørge at samme kan før Vinteren komme under Tag.

Dette Altsammen paatager jeg mig efter foreskrevne Maade, saa forsvarligt, dygtigt og godt at lade forfærdige, at det for en upartisk Besigtigelse udadlig skal blive befunden, saa jeg responderer og paa min Bekostning lade omgjøre, hvad som ikke ret og godt gjort maatte befindes, men enhver Bygning, saasomt det leveres færdig, førend det bliver antagen til Brug eller til Beboelse, skal tilforn først besees, og naar det bliver befunden forsvarlig, bliver mig tilbørlige Attester meddeelt, og betaler jeg alle hertil medgaaende Materialier, hvad Navn samme maatte have, det være hugne eller andre Kampesteen, og smaa gode og velbrændte Muursteen, Bremersteen, Trine, god og vel brændt Kalk som og Dagberger Kalk til Tagene og til Pudsekalk, frisk og tidlig tilhugget Tømmer, Ege og Fyrrebrædder, hver efter sin udforderlige Størrelse, Jern, Bly, Søm alle Slags Sorter, lybekker eller mechlenborgsk Glas, Beslag og hvad ellers til disse Bygningers Opbyggelse nødigt, saa fuldkomment som det hermed

specificeret var. Kalken lader jeg saa forsvarlig røre og slaae, som jeg vil svare til. Ligeledes leverer jeg og selv hertil alle erforderet Haandværkere med deres Folk, som Tømrere, Snedkere, Smede, Glarmestere, og forskaffer hertil saamange som nødvendig, at Arbeidet med Magt bliver drevet, ligerviis alle Haandlangere, Pligtfolk og hvad Navn de end maatte have, og staaer det mig frit at indkjøbe Materialierne, hvor det mig er beqvemt, Hamborg District undtagen, saa betaler jeg selv Risico og Fragt-Omkostning fra det Sted af, hvor jeg lader det føre til Vogns, paa egen Bekostning til Stedet, hvor det skal bruges. Alle gamle Materialier er det mig tilladt igjen at bruge, saavidt det er igjen tjenligt, og hvor jeg samme bedst kan emploiere; det Øvrige, som ikke er tjenligt, efter min Behag at betjene mig af, saavel som og hvad dertil hører, og ellers til Gudstjenesten henhører, saasom Klokker, Orgelværk og deslige undtagen.

Hermed bliver hannem paa Hs. kongelige Majestæts Vegne tilsagt, at hans Skib, som fører samme Materialier, bliver fri og uberørt alle Tider, saalænge samme dertil bruges, og Materialierne maae passere toldfri, dog at de vedkommende Betjente see til, at dermed skeer ingen Svig, til den Ende, at Skipperen alle Tider med sig fører en Specification paa de indehavende Materialier, at levere Toldbetjentene. Saavidt som Kongens og Byens Grund er, bliver det ham tilstedt fri at oplægge Materialierne; men skulde en af Proprietairernes Grund dertil være nødvendig, maa det vel først med samme blive bilagt, og skal alle Kongelige Betjente være ham behjælpelig Arbeidsfolk, som han bruger, derhos frem og tilbage passere, og ingen Steder til Krigstjenesten blive anholdt for sin Person og hos sig havende Folk; bliver ham saa ofte han hermed for den Aarsags Skyld har nødvendig at reise frem og tilbage, en staaende Pas paa Borger-Vogne eller 4 Heste til Forspand meddeelt, hvilket gjælder, saalænge disse Bygninger varer, og saa til Amtsbetjentene være indrettet, naar han reiser igjennem Landet og ikke kommer igjennem Kjøbstæderne, og som han selv alle Materialier, alle Haandværks- og Arbeidsfolk, Pligtfolk, al Fragt til Lands og Vands, og hvad videre maatte blive udfordret, hvad Navn det end haver, selv betaler og forestaaer, bliver ham Penge tilsagt 36000 Rdlr. siger Sex og Tredive Tusinde Rigsdaler klingende courant Mønt uden videre Aftrækning i følgende Ter-

miner, saasom ved Juli Udgang 6000 Rdlr. og September Udgang 6000 Rdlr., siden som Arbeidet avangerer alle 2 a 3 Maaneder 2 a 3000 Rdlr., ligesom han kan faae Penge nødig.

Til dets Bekræftelse er denne Contract in duplo udfærdiget, og det ene Exemplar Kammerraad Stallknecht, med den derover indhentede kongelig allernaadigste Approbation, extra-deret skal blive efter kongelig allernaadigst speciel Befaling af mig Ober Secretair Møiniche og mig Justitsraad Ernst. Det andet Exemplar bliver saa forsvarlig beholden af mig Kammerraad Stallknecht undertegnet og forseglet.

Actum Kjøbenhavn, den 9de Mai 1727.

Eftersom foranstaaende Contract efter vor allernaadigste Befaling er bleven, saa bliver den samme med alle sine Clausuler og Puncter af os allernaadigst approberet og stadfæstet til Bekræftelse under Vor kongelige Haand og Segl.

Givet paa Vort Slot Frederiksborg, d. 9de Mai 1727.

Frederich Rex.

Denne Copie er ligelydende med Originalen.

Attesteres H. Ernst.

De øvrige Bygninger, som Sortebrødre-Kirken, Raadhuset, Bispegaarden og det forreste Huus i Hospitalet ere her udeladte, men dog indbefattede i samme Sum, nemlig 36000 Rdlr. Forøvrigt ligelydende med de samme Bestemmelser som foranført.

Naar man nu læser foranførte Contract og kjender noget til Kirkens Bygninger, vil det være paafaldende at see, med hvilken Mislighed Contracten er bleven opfyldt; i 1ste Post siges nemlig, at der skulde udhugges de Stene, som vare itu og forbrændte; heraf var der i hele Bygningen ikke Spor, derimod vare de mange Steder indflækkede med Muursteen, som sees nu under Restaurationen. At Bygmesteren overalt har søgt paa en lempelig Maade at faae især Domkirken istandsat, viste Arbeidet i det Hele; havde der dengang været anvendt større Omhu ved Arbeidet, havde det sikkert ikke havt saa sørgelige Følger nu.

Saaledes henstode Kirkens Bygninger til 1761, da der efter Ordre af daværende Stiftsøvrighed, Greve Rantzau og Biskop Wøldike blev optaget et Syn over dens Mangler, hvorover et Overslag, dateret 16de Juni 1761, blev affattet og lød paa en Sum til Istandsættelsen af 3373 Rdlr. Men herved blev det imidlertid dengang.

Under 24de Febr. 1764 indgik Kirkens Værge, Hr. Kammerraad Elling til Stiftsøvrigheden, Dhrr. Geheimeraad, Stiftamtmand Hvitfeld og Dr. theol. Biskop Wøldike, med en Skrivelse, hvori han gjør dem opmærksom paa Kirkens Brøstfældighed og Mangler, især vare begge Kirkens Taarne meget brøstfældige paa den udvendige Muur, og angav Summen for disse Manglers Afhjælpning til 894 Rdlr. Under 29de Marts s. A. resolverede Stiftsøvrigheden, at der skulde optages en Synsforretning over begge de vestre Taarne, da den paatænkte Reparation ei dengang kunde strækkes videre af Mangel paa Penge, og paalægges det i samme Resolution den, som erholder Arbeidet, at skaffe antagelig Caution.

Til at udføre formeldte Synsforretning og forfatte Overslag lod Værgen hos Øvrigheden under 9de April ved Viborg Bytingsret udmelde 2de Muurmestere heraf Byen. Forretningen afholdtes den 12te April i Overværelse af Rettens Medlemmer og Kirkens Værge, og Synsmændene mødte derefter den 16de s. M. i Retten for at beedige Forretningen, ifølge hvilken Udgivterne til Stillads, Materialier og Arbeidsløn beløb sig til 768 Rdlr. 4 $\frac{1}{2}$ 8 β . Den 10de Juli s. A. afholdtes derpaa Licitation over bemeldte Arbeide, men da intet Bud skete, blev en ny Licitation afholdt 31te October uden dog at erholde noget Bud. Da tilbød en i Byen boende Muurmester Peder Jensen Abilskou sig under 14de Novbr. at udføre Arbeidet for 750 Rdlr., imod at han blev sin egen Cautionist og at han fritoges for at svare til Arbeidet i 2 Aar. Dette Bud approberede Stiftsøvrigheden derpaa under 6 Decbr., og under 5 Aug. 1765, da Arbeidet var færdigt, lod Værgen udmelde 2 Mænd til at syne det, og befandtes det godt udført i alle Maader. Entreprenuren erholdt, foruden de accorderede 750 Rdlr., desuden 100 Rdlr. for Arbeide udenfor Overslaget, navnlig for Reparation mellem Taarnene, hvorhos Kirken til Dækning af Muren paa Gavlen leverede 10 L@ 4 @ Bly samt lod Spidsen pryde med en forgyldt Trækugle.

Under 1ste Septbr. 1770 indstillede Kirkeværge Hjersing paany, om Stiftsøvrigheden vilde lade foretage et fuldstændigt Syn over Kirkens store Brøstfældighed og mange Mangler, ifølge hvilken Stiftsøvrigheden under 6te s. M. gav Ordre til at lade et Syn foretage af kyndige Mænd; men da Aars-tiden var rykket saa langt frem mod Vinteren, at dette ikke

kunde lade sig gjøre, blev det paalagt Kirkeværgen at lade det Nødvendigste istandsætte for Vinteren. Ifølge Værgens Anmodning af 20de Januar 1771 blev derpaa ifølge Ordre af Stiftsøvrigheden den 25de Febr. s. A. af Retten udmeldt Mænd til at foretage det ommeldte Syn. Hertil valgtes 2 Muurmestere, 2 Tømmermænd, 2 Snedkere, 2 Smede og 2 Glarmestere med Ordre til at møde i Kirken den 27de Februar og følgende Dage for i Forening med Øvrigheden og Kirkens Værg at begynde Forretningen, som medtog 4 Dage og indeholdt 15 Udsættelsesposter foruden Taget, der for Størstedelen angik Kirkens ud- og indvendige Afpudsning, Gulvenes Omlægning, Afpudsning i endeel af Begravelserne, Omsætning af 500 Stkr. høgne Steen, Tagets Omlægning paa Taarnene, saavel som endeel af Steentagene paa Kirken, nye Vinduer, Omsætning og Reparation af Stolene m. v.

Summen af Overslaget udgjorde for hver Profession som Nedenstaaende viser:

Muurarbeidet: Kirken . . .	3459	3	8	β	
Taarnene . . .	711	2	-	"	-
					4170 5 8 β
Tømmerarbeidet: Kirken . . .	155	2	4	β	
Taarnene . . .	93	3	8	-	
					248 5 12 -
Snedkerarbeidet: Kirken . . .	105	1	4	β	
Taarnene . . .	2	"	"	"	-
					107 1 4 -
Smedearbeidet: Kirken . . .	260	3	"	β	
Taarnene . . .	1	3	"	"	-
					262 " " -
Glarmesterarbeidet: Kirken	235	"	"	"	-
					Ialt 5024 8 β

(Licitationssummen var derimod 4215 Rdlr.)

Efterat Kirkeværgen i Skrivelse af 12te October 1771 havde anmodet Øvrigheden om at foranstalte en Licitation afholdt, blev denne, efter forudgaaet Bekjendtgjørelse i de kjøbenhavnske Aviser, Aalborg Tidende og paa Byens Gader, afholdt 18de October Kl. 10 i Overværelse af Stiftamtmanden og i Biskoppens Fraværelse af Hr. Kammerraad Rafn, og Kirkens Værg, Hs. Maj.s Conrector Hiersing, hvor Overslag og Conditionerne bleve fremlagte og oplæste for de Tilstedeværende.

Conditionerne indeholdt 8 Poster, nemlig:

1. At Arbeidet opraabes først særligt.
2. Tilstrækkelig Caution før Arbeidet og Pengeudbetalingen.
3. Stiftsøvrighedens Ret til at antage det giorte Bud.
4. Arbeidet skal være færdigt senest til Mikaeli 1773.
5. Entreprenuren forskaffer selv Stilladser og fornødne Materialier.
6. Entreprenuren skal være forpligtet til at sætte istand, hvad som maatte befindes brøstfældigt udenfor Overslaget.
7. Entreprenuren istandsætter Følgende, som ikke er nævnt i Overslaget: Forandring ved Opgangen til Prædikestolen, anbringes en Stakitlaage ved Domhuset mellem dette og Kirken, anbringes et Rækværk tvers over Kirken bag ved Kong Eriks Grav til Afbenyttelse ved Landemoder, samt Anskaffelse af Borde m. v. dertil. Alle Materialier maa være friske og gode, saa at de kunne staae Syn, inden de bruges.
8. Nedtagelse af de gamle Epitafier, som maatte være Kirken til Vanzir.

Disse Conditionerne vare forfattede af Værgen, daterede 14de October og approberede d. 16de s. M.

Nu blev først Muurarbeidet opraabt særskilt for 3459 R^{d} 4 L^{d} 8 β og for 3390 R^{d} tilslaaet Abilskou.

Dernæst blev Tømmerarbeidet opraabt for 155 R^{d} 2 L^{d} 4 β og tilslaaet Claus Hansen Tømmermand for 145 R^{d} .

Derpaa Snedkerarbeidet for 105 R^{d} 1 L^{d} 4 β , intet Bud.
Smedearbeidet for 260 R^{d} 3 L^{d} , intet Bud,
og tilsidst Glarmesterarbeidet for 235 R^{d} , intet Bud.

Derefter blev Muurarbeidet ved Taarnene opraabt for 711 R^{d} 2 L^{d} og tilslaaet Muurmester Abilskou for 590 R^{d} , paa det øvrige Arbeide ved Taarnene skete intet Bud. Hele Arbeidet med Tillæg af Materialier blev derpaa opraabt samlet for 4215 R^{d} og tilslaaet Muurmester Abilskou for 3540 R^{d} , efterat flere Haandværkere havde budt det ned for hverandre. Den 13de Febr. 1772 approberede Stiftsøvrigheden, efterat have indhentet Bygningsdirectionens Betænkning, Abilskous Bud, idet det blev Entreprenuren paalagt at rette sig efter en for Arbeidet indsat bygningskyndig Mand. Den 18de Mai 1772 blev ifølge Contract med Stiftsøvrigheden Christian Erasmus Rørsing indsat til at paasee Arbeidet for et Honorar af 50 R^{d} .

Hvorvidt nu denne Hovedreparation blev udført med større Omhu end Stallknechts, bliver et stort Spørgsmaal. I Overbygnings-Directionens Skrivelse til Stiftsøvrigheden paalægges det især at undersøge Grundene af Murene og sørge for saavidt muligt at understøtte disse, hvilket dog neppe er skeet, da disse ved Fundamenternes Omlægning under nuværende Restauration fandtes i en yderst daarlig Tilstand, saa det ei er uden Aarsag, at Murene ere vegne ud af Perpendicularret. Om den Behandling, der blev viist ved Begravelsernes Istandsættelse, kan sees i Ursins Viborg Beskrivelse pag. 132.

Den 1ste Juni 1774 var Kirken færdig og kostede omtrent 5000 Rdlr., deriblandt for Affattelse af Tegninger, Overslag m. v. 200 Rdlr.

Under 23de Juni 1776 indstillede Kirkeværgen, at Kirkens Ringmuur og Materialhuset istandsattes, hvorefter Stiftsøvrigheden d. 30te s. M. lod afholde Licitation over dette Arbeide, som blev tilslaaet Muurmester Abilskou for 90 Rdlr.

1787 befandtes Kirken at trænge til indvendig Reparation tilligemed Ringmuren og Materialhuset. Dette Arbeide blev ifølge Contract af 24de August med Kirkens Værge Conrector Kruse overdraget 2 af Byens Muurmestere for 300 Rdlr. Arbeidet synedes d. 16de Novbr. og blev befunden godt.

I Aaret 1795 ansaa Stiftsøvrigheden, Dhrr. Kammerherre, Stiftsbefalingsmand N. Sehested og Biskop Tetens, en Hovedreparation ved Domkirken for nødvendig. Der blev til den Ende affattet Overslag, dat. 11te Juli 1795, hvilket væsentligst omhandlede Muur- og Blytækkerarbeide, og en Licitation afholdt den 15de s. M. efter forudgaaet Bekjendtgjørelse i Viborg Samler og ved Trommeslag i Byens Gader. Licitationen afholdtes i Overværelse af Biskop Tetens og Kirkens Værge. Overslaget, som androg 4119 $\text{R} \text{ } 2 \text{ } \text{L}$ for Arbeide, Materialier, Stillads m. v., som Conditionerne fremlagdes og indeholdt i det Væsentligste: at Opraabet skeer separat først, at Entreprenuren stiller antagelig Caution, at Directionen forbeholder sig at forkaste eller antage det gjorte Bud, at Arbeidet skal være færdigt til Mikkelsdag 1797, at Entreprenuren skaffer sig alle dertil hørende Stilladser og Materialier sunde og gode og svarer til Aaret 1800. Derpaa blev

Muararbeidet . . opraabt for 563 $\text{R} \text{ } 2 \text{ } \text{L}$ „ β intet Bud,

Snedkerarbeidet	opraabt for	„	⊥ 3	⊥	„	β	intet Bud,
Smedearbeidet	—	—	175	—	„	-	— —
Tømmerarbeidet	—	—	20	—	„	-	— —
Blytækkerarbeidet							
med Materialier	—	—	477	—	„	-	8 — —

hvorpaa det Hele opraabtes samlet til et Beløbf 1135 ⊥ 5 ⊥ 8 β, uden at der blev gjort noget Bud. Det Hele blev med Tillæg af Materialier derpaa opraabt for 3423 ⊥ 4 ⊥, og efterat Bud og Underbud var skeet, blev Arbeidet tilslaaet 3 af Byens Muurmestere for den Sum 2680 ⊥, hvilket Bud blev approberet. Efter Overslaget skulde Blytaget paa begge Taarnene omlægges, hvilket imidlertid ikke er skeet, uagtet der i Overslaget var dertil beregnet 26 Skippund Bly. Paa begge Taarnene blev dengang opsat 2 forgyldte Kobberkugler, som kostede Kirken 40 ⊥.

Ved Rescript af 19de Febr. 1796 blev det vedtaget, at enhver af Hovedkirkerne i Danmark skulde yde 1 ⊥ og Annexerne 4 ⊥ til Domkirken; som Følge heraf indkom:

fra Sjællands Stift	358	⊥	4	⊥	12	β
— Fyen og Langeland	175	—	5	-	„	-
— Lolland og Falster	80	—	4	-	2	-
— Ribe Stift	214	—	2	-	2	-
— Aarhus Stift	292	—	2	-	2	-
— Aalborg —	158	—	2	-	2	-
— Viborg —	176	—	„	-	„	-

ialt 1456 ⊥ 2 ⊥ 2 β

Den øvrige Pengeudgift blev taget af Kirkens udestaaende Capitaler.

Det store vestre Vindue, som var paa Gavlen mellem Taarnene, blev udtaget 1791 og eftermuret, hvilket kostede Kirken 30 ⊥.

Af den om Kirkegaarden i ældre Tid værende Brandmuur stod indtil 1800 et Stykke fra Raadhuset til den Gaard ligeoverfor, som samme Aar blev solgt for 80 ⊥, og i dens Sted blev opført et Stakit, som kostede 190 ⊥. Dette Stakit blev nedbrudt 1811 og Kirkegaarden planeret, hvilket blev bortliciteret for 70 ⊥.

Nu henstod Kirken med de mindre aarlige Reparationer indtil Aaret 1828, da Stiftsøvrigheden, Stiftsbefalingsmand Schiønheider og Biskop Bloch overlod Arbeidet til 2 af Byens Muur-

mestere. Samme Tid bleve Ligene optagne af Kryptkirken og uden nogen videre Orden omflyttede i Kirken og endeel førte ud paa Kirkegaarden. Krypten var inddeelt med Skillerum imellem Pillerne, disse Skillerum bleve nedbrudte og Stenene anvendte til Gulv. Det sydøstlige Capel eller Daes Capel, som før havde været Conventhuus, blev nedbrudt. Denne Bygning havde i Alderstid havt en egen Indgang paa østre Side og tjente indtil 1828 til Begravelser, Kjælderen tidligere for den Belovske Familie til Spøttrup og senere for Landsdommer Lerke til Lerkenfeldt, ligesom der til samme Tid var nedsat nogle af de sidste Biskopper, Gerner, Vildthagen, Wøldike, Rotbøll og Frue, og den øverste Afdeling for General Daae med Familie. Af Capellets Sten blev opført en Støttesten mod østre Side af Chorkirken til stor Vanzir for Kirken. Kirken blev udvendig istandsat ved Afpuddning, Tagene eftersete og forbedrede, de paa Chorgavlene værende Snækkegavle ommurede, alle Murene malede og afpenslede, hvilket dog var af kort Varighed, og alle Gulvene omlagte. Den indvendige Reparation skete ifølge Licitation paa Raadhuset den 13de Marts 1835; paa Muurarbejdet skete intet Bud, hvorimod Snedkerarbejdet blev tilslaaet 2 Mestere heri Byen for 280 Rd. Denne Hovedreparation kostede ialt 4130 $\text{\$}$.

Kirken forfaldt nu mere og mere, Aar for Aar, 'saa at, hvis vedkommende Bestyrelse ikke var kommen den til Hjælp, vilde sandsynligt Kirken omsider have viist sig som en Ruin af en forhenværende Bygning.

Den 27de August 1862 ophørte Gudstjenesten i Kirken paa Grund af dens Brøstfældighed, og det blev nu besluttet at opreise den af sin Faldefærdighed til et smukt og varigt Tempel, som i sin Opførelse kan blive et Minde i Aarhundreder for den kommende Slægt.

Skikke og Levevis i den sydlige Del af Ringkjøbing Amt.

Af Palle Fløe.

Det er øiensynligt, at de gamle nedarvede Skikke ere i Begreb med at forsvinde i den Kreds, hvorom der tales i Overskriften. Navnlig har den pietistiske, religiøse Vækkelse, der i et Par Aartier har udbredt sig i Hammerum Herred, og som nu ogsaa begynder at spores i Nørre Horne Herred, bidraget meget hertil, skjøndt ogsaa andre Aarsager have været medvirkende, som det dog vilde føre for vidt at undersøge her. Ligeledes er det daglige Liv underkastet Forandringer, og Forfatteren har derfor troet, at det kunde have sin Nytte at give en Fremstilling af Folkelivet, som det har rørt sig indtil den nyeste Tid.

Barnefødsel, Barnedaab og Kirkegang.

I tidligere Tider var en strikket Hue Mandfolkens sædvanlige Hovedbedækning. Til Pynt brugtes en rød og til dagligdags en graa Hue, dog skulde Manden bestandig bære den røde Hue, saalænge Konen laa i Barselseng. Med de strikkede Huer er denne Skik nu bortfalden.

Saasnart Forløsningen er overstaaet, er det paa flere Steder Skik, f. Ex. i Bork, at Konen drikker en Kaffepunch. Naar det rygtes, at et Barn er kommet til Verden, sendes Barselkonden Vafler, Sødsuppe og lignende fra Slægt, Venner

og Naboer, og hun skal smage paa hver Potte Mad, der kommer, hvad enten hun kan taale det eller ei. Det er ikke saa underligt, at Læger og Jordemødre, skjøndt som oftest uden Held, ivre mod denne Smagen, da Konen i det ene Øieblik kan faa Aalesuppe med et tommetykt Lag Fidt ovenpaa og i det næste Sødsuppe, sødet med Sirup, og de tilsendte „Barselpotters“ Antal kan løbe op til over 50 hos Gaardmandsfolk.

Tredie eller fjerde Dagen efter Nedkomsten samles, efter forudgaaende Indbydelse, Nabokonerne for i sluttet Trop at begive sig til det saakaldte „Konebarsel.“ Paa hvert Sted, hvor de komme ind, give de Vaffer til Husets Folk, og da en Kone let kan have 6—7 Steder, hvor hun skal ind for at afhente en Veninde, og da Barselkone naturligvis skal have Broderparten af Vafferne, saa kan det blive en temmelig stor Udskrivning.

Ved Konebarsel skal Barnet naturligvis først og fremmest præsenteres, hvorefter der spises og drikkes. Tidligere — og i den nordvestlige Del af Ribe Amt kan det vel hændes endnu — toge Konerne som oftest mere end nødvendigt til sig af Drikkevarerne. — Ligesom det var klogest for Husets Mandspersoner at opholde sig i Udhusene, medens Gildet varede, saaledes var det farligt for et Mandfolk at møde Konerne, naar de vendte hjem; de vilde nemlig trække Klæderne og navnlig Benklæderne af ham, en Skjæbne, der er bleven Flere tildel.

Som oftest er Barnet hjemmedøbt, og det kommer da først i Kirke, naar Moderen samtidig kan holde sin Kirkegang eller, som det hedder, blive „løst ind“. Barselgildet holdes altid om Søndagen.

Det er en Overtro, som deles af saa godt som Alle, at en frugtsommelig Kone ikke maa holde et Barn over Daaben eller frembære det i Kirken; thi i saa Fald vilde det Barn, hun „bærer“, tage Velsignelsen fra hendes eget.

Uagtet Regelen er, at Barnet er hjemmedøbt, er der dog bestandig En indbuden til at „tage Huen af“; men da denne slet ikke skal tages af, indskrænker hendes Virksomhed sig til at hjælpe Bæreren at passe Barnet i Kirken og følge bagefter, naar det frembringes for Præsten. Nogle Steder, f. Ex. i Lønborg, er det altid en Kone, der tager

Huen af, og hun indbydes da til „at give Barnet Di“, skjøndt det slet ikke er vist, hun kan.

Medens Præsten læser over Barnet, skulle Kvindefadderne staa op med Undtagelse af, naar Fadervor bedes. Og saa den, der tager Huen af, skal da sidde ned, hvorfor hun skyndsomst begiver sig ind i en Stol saalænge. Naar Præsten begynder „I gode Faddere“ o. s. v., vender Gudmoderen sig med Ansigtet om mod Kirkens høire Sidevæg, og faar saaledes Siden til Præsten.

Offringen paabegyndes af den, der bærer Barnet, hvilket hun tager med op til Altret, efter hende komme de gifte Mandfaddere, derefter Ungkarlefadderne, begge enkeltvis, saa Pigefadderne parvis og tilsidst Konefadderne ligeledes parvis. I Hammerum Herred skal den, der bærer Barnet, vende sig til høire Side „med Solen“, naar hun har offret, ellers vil Barnet løbe avet om alle sine Dage; dette bryder man sig derimod ikke om i Nørre Horne Herred.

Faddernes Antal er i Almindelighed 8 til 10. I Kirken skulle de møde i stiveste Stads; men til Gildet efter Guds-tjenesten indfinde de sig i simplere Klæder, Mandfolkene endog med Træsko paa.

Efter Hjemkomsten fra Kirken skal Gudmoderen overlevere Barnet i Faderens Hænder; ved Middagsgildet sidder hun til Høibords, lægger Maden for og skjænker siden Kaffen. Først ud paa Aftenen slutter Gildet med Smørrebrød og The.

Som allerede bemærket, holder Moderen i Regelen sin Kirkegang samtidig med, at Barnet frembæres i Kirken, og der er derfor ikke videre Gilde, end hvad Barselgildet medfører; men er Barnet enten bleven døbt i Kirken før eller død, føres ogsaa denne Begivenhed med en lille Middags-spisning.

Selve „Indløsningen“ foregaar i Vaabenhuset, medens den første Salme synges, og den overværes af alle de Kvinder, der den Dag ere samlede ved Kirken. En Kone er altid indbudet til at sidde ved Kirkegangskonen i Kirken og følge med op at offere. I Kirken skulle de have Kaabe paa og kun en Kappe paa Hovedet, hvad enten det saa er varmt eller koldt. Saasnaar der begyndes paa Salmen, som bruges ved Barselkvindens Kirkegang, begiver Konen og den, der er indbudet hertil, sig op til Altret med deres Offer, Barsel-

konen paa høire Side baade frem og tilbage. Under Offeringen aflægges Kaaberne.

Egentlig skulde hele Menigheden nu offere; men i de senere Aar have Præster og Degne de fleste Steder faaet denne Skik aflagt. Der offredes i Almindelighed 2 Skilling til Præsten og 1 til Degnen.

Bryllup.

Som bekjendt holde Bønderne Forlovelser hemmelige; først naar der har været Trolovelse eller Jaord, bliver Forbindelsen offentlig bekjendt eller rettere, først efter den Tid tilstaa de Vedkommende den.

For ikke ret lang Tid siden var der et stort Gilde til Trolovelsen, hvortil endogsaa Præsten mødte, idetmindste nogle Steder i Hammerum Herred, men nu indskrænker man sig til de allernærmeste Slægttunge, der samles hos Brudens Forældre, hvorefter Brudgommen og Parrets Fædre begive sig til Præsten for at bestille Tillysningen.

Selv om Brudgommen opholder sig samme Sted som Bruden, tager han dog hjem et Par Dage før Bryllupet for derfra at blive „taget ud“, det vil sige, hans Slægtninge samles hos ham om Morgenen for at følge ham til Bryllups-gaarden. De blive trakterede med Kaffe og Frokost, men dette forhindrer dem ikke i at begynde forfra der, hvor Bryllupet „staar“ (holdes), selv om det er Nabogaarden.

Brudens Fader indbyder Gjæsterne efter følgende Formular: „Jeg skal hilse fra Christen og Mette og mig og min Kone, om I vil være saa god at komme hen til os paa Torsdag Morgen Kl. 8 og faa Eders Kaffe og Noget til Frokost, følge med til Kirken og høre Brudevielsen, følge med tilbage igjen og faa Noget til Eders Middagsmad og blive hos os i et Par Dage.“¹⁾

Foruden Slægtningene indbydes endvidere Folkene fra dem af Nabogaardene, som høre til Lauget²⁾, og paa sine Steder, f. Ex. i Lønborg, alle gifte Mænd i Byen; naar disse

¹⁾ I Ribe Egnen er det en Broder til en af Brudeparret, der foretager Indbydelsen, der her er en hel Tale, som de Indbudne skulle søge at faa ham til at standse i.

²⁾ Det retter sig efter en ældgammel Inddeling, hvem der hører til Lauget; Venskabsforbindelser har Intet at gjøre dermed.

den første Nat gaa hjem, blive de anmodede om næste Dag at tage deres Koner med.

De Indbudne give nogle Dage før Bryllupet det saakaldte „Send“, der bestaar enten i et Par Høns, noget Smør og en Del Æg eller en Kage, hvorfor de igjen erholde et Sigtebrød og nogle Smaakager.

Ved Bryllupsgaarden modtages man af Klarinetmusik, og saasomt man kommer ind, bydes der en Kringle og en Snaps, derefter drikkes Kaffe, og man modtager nu en venlig Anmodning om at begive sig „ind i den anden Stue“ for at spise Frokost. Her findes Sigtebrød, Kjød og Smør, og Enhver sætter sig uden videre Ceremoni til Bordet, uanseet at Tallerkner og Gaffeltøi maaske have været benyttede tre eller fire Gange før.

Imidlertid bliver Bruden „pyntet“. Brudekrandsen bestaar af Tøibloomster, med en hel Del flagrende, helst røde Baandstykker.

Med Hatten i Haanden fører Brudgommen Bruden til Vognen, og nu gaar det afsted til Kirken. Der kjøres i en forud bestemt Orden, som oplæses, Bruden først, ved hvem Brudekonerne sidde, derefter Brudgommen, som er alene i Agestolen, bag ved ham sidde hans og Brudens Fædre. Paa den tredie Vogn have Brudepigerne og Spillemandene Plads. Den allernyeste Tid har afskaffet en Skik, nemlig Forridere. Disse skulde ride i flyvende Fart til Kirken og vende tilbage til Brudeskaren, og paa Hjemveien skulde de ligeledes møde Brudeskaren, medhavende en Flaske og et Glas fra Gildesgaarden.

Brudgommen fører selv Bruden op til Altret; naturligvis begynde de Oftringen, der foregaaer efter de samme Regler som ved Fadderstads.

Til Gjengjæld for de afskaffede Forridere er der i de sidste Aar bleven indført en ny Skik: at give Brudeskjænk. Naar Mandfolkene have offret, give de nemlig Bruden nogle Penge, som oftest en Daler, men dog ogsaa baade mere og mindre. Under Vielsen og Oftringen skulle Brudepigerne staa op, men de forlade ikke Stolen.

Hjemkjørslen foregaaer i samme Orden som Henkjørslen, dog at Brudgommen nu flytter over paa den forreste Vogn ved Siden af Bruden, paa hvis venstre Side han tager Plads.

Naar man kommer hjem fra Kirken, bydes en Kringle

og en Snaps, hvorpaa man bliver sat tilbords. Anretningen er Suppe, Kjød, Rødgrød eller Sødsuppe og Kage, hvilken sidste dog ikke spises paa Stedet, men pakkes i et Tørklæde og tages med hjem.

Maden bæres ind dels af „Albuesvendene“ (Brudesvendene) dels af Brudepigerne. Spillemandene, der hele Tiden have maattet spille Klarinet, faa nu Lov at hvile deres Lunger, men maa til Gjengjæld have fat i Fiolinen, som de traktere afvexlende i de forskjellige Stuer, hvor der spises. Ved Maaltidets Slutning kommer en af „Skafferne“ ind med en Tallerken for at samle Penge til Spillemandene, i hvilken Anledning han fortæller en Historie om, at det er gaaet dem ilde enten paa en eller anden Maade. Som en Prøve paa disse Spillemandsfataliteter kan anføres følgende Fortælling: „Spillemandene ønskede at give et godt Send, og da de hørte, at der var en Hjort oppe i Heden, besluttede de at skyde den og „sende“ den. Uheldigvis tog de feil og skød Peders graa Stud. Peder vil nu have Betaling for Studen; dette falder lidt haardt for Spillemandene, hvorfor I bedes at give en Skjærv til Hjælp. Er det ikke Løgn, skal I faa Pengene igjen“.

Middagsmaaltidet endes som oftest først ved Lys, hvorefter Dandsen tager sin Begyndelse med at Bruden „dandses op“. Først dandser Bruden og en Broder eller anden nær Slægtning af hende 3 Dandse, derefter Brudeparret 3 Dandse, og som oftest endnu et Par, hvem man særlig vil hædre, efter Brudgommens Opfordring, hver 3 Dandse med hende.

Brudeparret forlader derefter Stuen for at klæde sig om, og først nu tør andre begynde Dandsen, der varer næsten hele Natten.

Lidt før Midnat drikkes Kaffe, og naar man er færdig hermed, tager man fat paa „Meldmaden“, dog samles Sangerne først for at afsyngte: „Brudesang til det hæderlige Brudepar Christen Jensen og Mette Andersen paa Copulationsdagen den 6te November 1869, tilegnet af Eders Venner og Veninder Ole Pedersen, Trine Madsen“ o. s. v. -- De Ældre gaa nu hjem, men Ungdommen fortsætter Dandsen til ud paa Morgenstunden, og faa da til Slutning Grød og Finker.

Anden Dagen skjænker Bruden Kaffe for alle Gæsterne om Morgenen. Hendes Mand sidder ved Siden af uden at

have Frække paa, og det er en just ikke behagelig Pligt for ham at drikke en Kaffepunch med Mandfolkene ved hvert „Bordfuld“. Saasntart der er spist Frokost, hvortil der idag er føiet kogt Flæsk, tager Dandsen sin Begyndelse.

Kl. 2—3 dandse de Nygifte en Dands sammen, Manden med Hat paa Hovedet for at vise, at han er Herren, og saasntart den er endt, begive Alle sig ud for at dandse „Tospring“, en ganske eiendommelig Dands, hvis man ellers kan kalde den en Dands. Gamle og Unge stille sig op i en lang Række Haand i Haand, en ældre Mand med Bruden paa høire Fløi, derefter Brudgommen og siden som man kan bedst, dog sædvanlig de Ældre paa høire og de Unge paa venstre Fløi.

Til vedføjede Melodi og i Takt efter den bevæger man sig nu til høire Side hen til en Nabogaard, hvor der dandses en Timestid. Derefter begiver man sig paa samme Maade tilbage til Bryllupsgaarden, hvor Bordene i Mellemtiden ere blevne dækkede. — Tospring udgjør 6 forskellige Trin. Af de Ældre udføres Dandsen meget alvorligt og ikke uden Ynde.¹⁾

Anretningen er den samme idag som igaar. Ved Maaltidets Slutning synges Brudesangen atter, og naar Kagen skjæres istykker, skulde Bruden egentlig græde²⁾, men det er sjældent, at det lykkes hende: en Snøften bag Lommertørklædet, videre drives det ikke til

Forresten er Dagen en tro Gjentagelse af den foregaaende Dag, naar undtages, at Bruden ikke dandses op, og at der istedetfor Slutningsanretningen Finker gives Blodpølse.

De dandsende Mandspersoner give af og til Spillemændene en Firskilling.³⁾ — Spillemændene modtage paa denne Maade i Regelen omtrent en halv Snes Daler.

Trediedagen samles de nærmeste Slægtninge og de, der have vartet op de foregaaende Dage, endnu i Bryllupsgaarden til Middagsspisning, ved hvilken Leilighed Opvartningen besørger af de Nygifte.

1) I Hammerum Herred dandses Tospring ikke.

2) Sammenlign: „Et Bondebryllup i Raabjerg Sogn for 30 Aar siden“ i nærværende Tidsskrift 1 B. S. 315.

3) I Ribe Eggen indsamles Spillemandspengene af en „Skaffer“; der gives et Par Mark ad Gangen.

Begravelse.

Naar et Menneske dør, anmodes de nærmeste Nabokoner om at komme derhen for at klæde Liget af og lægge det paa Baaren eller, som det hedder, „Langhalm“. Efterat denne Forretning er endt, synges en Salme, hvorpaa der trakteres med Smørrebrød og Kaffe.

Nogle Dage efter indbydes Nabokonerne, men denne Gang i et større Antal, til at komme og „pynte“ Liget, det vil sige, lægge det i Kisten og tilhulle det med Liglagenet. Ogsaa nu synges en Salme samt spises og drikkes; det betragtes som en Ære at være med til Pyntningen.

Slægt og de nærmeste Naboer indbydes nu til Begravelse og alle Bymændene med Koner til Ligfølge. Nogle Steder bydes Mændene til Begravelse og Konerne til Ligfølge. Forskjellen mellem at blive indbudet til Begravelse og til Ligfølge bestaar deri, at de første følge med tilbage til Sørgehuset efter Jordfæstelsen til et lignende Traktement som ved Bryllupsgilder, medens de sidste tage hjem fra Kirkegaarden.

Indbydelsen til Begravelse og Ligfølge sker ialmindelighed ved en ung Pige efter samme Formular som til Bryllup, naturligvis med de nødvendige Ændringer.

De, der skulle til Begravelse, „sende“ ligesom til Bryllup. Det falder aldrig Nogen ind at møde til Ligfølge uden Indbydelse.

Naar de Indbudne om Morgenen have faaet Kaffe og Frokost, „synges Liget ud“ og bliver derpaa af „Bærerne“ bragt ud paa Ligvognen. Er det en Ægtefælle, der er død, skal den Efterlevende sidde ved Kudskene, som kjører Ligvognen, og er det et lille Barn, sidde Forældrene bag ved Liget.

Til Kirkegaarden gaa Bærerne ved Siden af Ligvognen De bære Liget til Graven, nedsænke det i Jorden og foretage Jordtilkastningen, altsammen med blottet Hoved, hvor daarligt Veir det end er. Saasnt den af Graven opkastede Jord atter er skuffet i, lægge Bærerne — hvoriblandt Snedkeren, der har lavet Ligkisten, gjerne findes — deres Spader og Skovle overkors¹⁾ paa Graven, og først nu opløses Ligfølget.

¹⁾ Sammenlign: Feilberg „Fra Heden“ Side 114.

Ved Begravelsesgildet, som nu paaafølger, kan det undertiden gaa temmelig lystigt til, især hvis det er et gammelt Menneske, der har ligget længe syg, og hvis Ægtefælle er død før, som er bleven begravet. Er den Afdøde en Ægtefælle, maa den Efterlevende ikke deltage i Middagsspisningen, men skal sidde i en Stue for sig selv og kun en Gang imellem vise sig for at se, om Gjæsterne blive ordentlig beværtede.

Ligesom der haves Bryllupsvers, saaledes gives der Begravelsessange, der gjemmes af de Efterlevende. Disse Sange udmærke sig ikke ved poetisk Værdi; de ere i de fleste Tilfælde stiledede, som om den Afdøde havde forfattet dem, og ere indfattede i malede Blomsterkrandse, hvori lyseblaa Roser spille en fremragende Rolle.

I Kirken.

Om Helligdagene, naar der ringes tredje Gang til Guds-tjeneste, tage de ved Kirken forsamlede Landfolk Hovedbedækningen af.

I Kirken sidde Kvinderne paa venstre og Mandfolkene paa høire Side; en Undtagelse danner Pulpituret og hvor, som i Lønborg, Stolene række ind i Koret. Det første Sted afbenyttes udelukkende af Mændfolk, og paa det sidste komme kun Kvinder. Under Salmesangen staa Mandfolkene op, og naar der bedes, bøie de Hovedet over mod den foranværende Stoleryg, medens Kvinderne i begge Tilfælde blive siddende stille.

De i Koret siddende Kvinder reise sig op, naar Præsten gaar paa Prædikestolen, og blive staaende, indtil Salmen er udsungen. Naar Dagens Text er oplæst, vende de sig med Ansigtet mod den øvrige Menighed og sætte sig ned. Saasnart Prædikenen er sluttet, vende de sig atter mod Altret.

Naar der offres i Kirken, skal Præstens Penge først lægges hen, derpaa gives Degnen hans Offer, hvorpaa den Vedkommende atter vender sig mod Præsten, gjør omkring til venstre Side og gaar bort; heri gjøres dog en Undtagelse, naar det er Brudfolk, der offre, da disse skulle vende sig til høire Side, og det samme er, som før bemærket, Tilfældet i Hammerum Herred, naar den, der holder et Barn over Daaben, offerer.

Saasart Præsten begynder at messe „Herren være“ o. s. v., reise Mændene og de i Koret siddende Kvinder sig, hvorimod de øvrige Fruentimmer først staa op, naar Velsignelsen lyses. Paa de fleste Steder synger Menigheden Ordene „og med din Aand“ med, ligesom den svarer Amen, naar Velsignelsen derefter er lyst.

De første Gange efter et Dødsfald møde de nærmeste Slægtninge til Kirke i sorte Klæder; de tage Plads nærmest ved Ydervæggene og blive siddende under hele Gudstjenesten, selv naar Velsignelsen lyses. Kvinderne møde i store Reisekaaber og med Hovedet indhyllet, hvor stærk en Varme det end maatte være.

Kartegilde.¹⁾

Hvem der om Vinteren skal have en større Væv lavet, samler Byens Piger hos sig en Eftermiddag for at karte eller, som det hedder, „blænd“ (blande) den raa Uld. Om Aftenen indfinde de unge Karle sig, og der beværtet med varm Mad.

De unge Mennesker drage derpaa rundt i Byen for at borttage og flytte Folks Sager. Skjøndt de ikke ere kræse i Valget af hvad de tage med, er der dog Intet, der efterstræbes saameget som de Sovendes Gangklæder, der bæres et andet Sted hen, saa det ikke er saa sjælden, at en Mand om Morgenen finder sin Naboes Klæder uden for sin Seng, medens hans egne ere borte. Men kan der ikke faaes Klæder, tager man andre Sager, og Meddeleeren husker saaledes fra sin Drengetid, at da Kartepigerne ikke kunde faa fat i Andet hos hans Forældre, toge de en Hane og tørede den uden for Sovekammervinduet.

Da Husets Folk ere i Ledtog med, er det meget vanskeligt at undgaa at miste Noget; men det er en Selvfølge, at kan Vedkommende ikke selv finde sine Sager, blive de bragte tilbage.

At Plove blive bragte op paa Husmønningen, Arbeidsvogne trukne fra den ene Ende af Byen til den anden og Døre bundne fast, saa Folk maa stige ud ad Vinduerne om Morgenen, er derhos meget almindeligt, og dog falder det yderst sjælden Nogen ind at blive vred over dette Uvæsen.

¹⁾ Smlgn.: Feilberg „Fra Heden“ Side 89.

Undertiden hænder det ogsaa, at Manden sidder oppe for at passe paa, og da overdænger han Pigerne med Vand, naar de ere komne ind i Huset; at der om Morgenens finder en Oversvømmelse Sted i Stuerne, siger Intet.

Kartegilder kjendes kun i Hammerum, ikke i Nørre-Horne Herred.

Ved Pintse.

Pintseløverdags Aften maa Hyrderne hverken komme først eller sidst hjem med Kreaturerne, i første Tilfælde blive de „Stræber“, i det sidste „Natravn“, hvilket sidste de under alle Omstændigheder blive, dersom de ikke faa Kreaturerne ind før Solens Nedgang. I Nørre-Horne Herred finder det samme Sted Pintsemorgen, men i Hammerum Herred kommer det derimod an paa at faa Creaturene først ud. Den, der opnaar det, er Konge; den, der kommer sidst i Marken, er Lusekonge, Benævnelser, som beholdes hele Sommeren.

Hvor der, som i Rind Sogn, findes noget Krat eller Skov, pyntes Stuerne Pintsemorgen med grønne Grene, der stikkes ind ved Bjelkerne.

Beboelsesleilighed.

De saakaldte Aashuse¹⁾ ere nu aldeles forsvundne; Meddeleren erindrer kun at have seet et eneste af den Slags Huse. Ligeledes blive Bindingsværkshuse med klinede Lervægge efterhaanden færre og færre og ville snart være aldeles fortrængte af Grundmur, der nu udelukkende benyttes til Væggene.

I Almindelighed ere de nyopførte Gaarde firfløiede og sammenbyggede saaledes, at man kan gaa rundt gennem alle Husene uden at behøve at komme ud, og som oftest vender Stuehuset mod Syd. Der træffes vel ogsaa andre Former, men den nævnte er dog den almindeligste. Hvad

¹⁾ Aashusenes Bygningsmaade var følgende: Først nedgravedes en Række Pæle — „Høistolper“ — i Jorden. I den øverste Ende var en Kløft, og heri lagdes en meget svær Bjælke, der kaldtes Aasen; paa denne fæstedes Sparreværket, og hele Huset hængte saaledes paa en Maade paa Aasen. Skjøndt man vel søgte at faa Høistolperne anbragte i en Skjærvæg, stode de dog tidt udenfor. Nulevende kunne saaledes erindre, at i en Gaard i Kollund i Riud Sogn stod en Høistolpe midt i Dagligstuen.

Smaasteder angaar, da er der ingen faste Regler at se i deres Bygningsmaade; det eneste skulde da være, at man søger at holde Vestenvinden ude saameget som muligt.

Beboelsesleiligheden bestaar som oftest af en Gang, Dagligstue, Sovekammer, Storstue, Spisekammer og et Gjæstekammer foruden Kjøkken og Bryggers. I Dagligstuen opholde, paa faa Undtagelser nær, baade Familien og Tjenestefolkene sig.

Væggene ere kalkede, dog begynder man dels at lade dem male med Oliefarve, dels at tapetsere dem. De ere behængte med Eierens Bryllupsvers, et Par Gravsange og en stor Del smagløse bibelske Billeder, hvoriblandt Madonna og Christus ere de mest iøinefaldende. At Jomfru Marie fremstilles med et umaadeligt stort brændende Hjerter og Christus med et Kors i Brystet, samt under Korsfæstelsen omgivet af en stor Flok knælende Munke og Nonner, Alt koloreret med de mest skrigende Farver, er slet ikke ualmindeligt. Som Billederne saa ere Deviserne, der findes nedenunder; saaledes læses under et Madonnabillede:

„Under Tusinder alene valgte dig der Her af Hære
Til uusigelig stuer Ære.

O tag os til dig som dine Børn, du naadefulde Moder,
Os fattig Synder“,

og under et Christusbillede et Vers, der begynder:

„Grædende vi laae dig ned
I dit stille Sovekammer,
Nu for os er ingen Fred,
Ak vi græde i stor Jammer.“

Heldigvis begynder den toneangivende Del af Befolkningen at kaste Vrag paa den Slags Pynt.

Langs den ene Side af Stuen, ved Vinduerne, findes en fast Træbænk, udenfor denne har Bordet sin Plads og derpaa en løs Træskammel. I den anden Side af Stuen er det ikke ualmindeligt at finde et Par Alkovesenge, fraskilte Stuen ved Panel og med Døre for, som lukkes om Dagen. Ved den tredie Side staar Kakkellovnen og ved den fjerde en Dragkiste eller et Skatol, hvorpaa Husets Forraad af Flasker, Glas, Thetøi og Messingsager, som Lysestager o. s. v. tidt har fundet Plads.

I gamle Huse er Gulvet bestandig af stampet Ler, men

i dem, der ere opførte i den nyere Tid, ere Bræder traadte istedetfor Leret.

Stuerne ere hos de Fleste holdte ryddelige og pæne, dog betragtes Spytbakker som en Luxusartikel, der ikke behøves.

Selskabeligt og dagligdags Liv.

Skjøndt Befolkningen er temmelig paaholdende, saa gjælder dette dog ikke, naar Talen er om at tage mod Frømede. Naar Folk have indavlet, tage Sammenkomsterne deres Begyndelse, og de følge jo længere jo hurtigere ovenpaa hverandre, eftersom Julen nærmer sig. I selve Juletiden kan en Familie godt være ude fjorten Aftener i Træk, og Gilderne høre først rent op ved Fastelavn.

Gaardfolkene have 2 til 3 Julegilder for „de Gamle“ d. v. s. gifte Folk, et for Ungdommen, hvor der dandses, et for Konerne alene og et for Mændene. Da det nu ofte bliver en tyve til tredive Steder, hvor Omgangen skal gaaes rundt paa denne Maade, saa vil det let sees, at der vil Tid til at naa Enden. Husmandsfamilierne kunne naturligvis ikke holde saa mange og store Gilder, men forøvrigt omgaaes baade Gaard- og Husfolkene hverandre aldeles som Ligemænd, og den skarpe Adskillelse, der saa let bemærkes paa Øerne, kjendes ikke her.

Selvfølgelig findes der ogsaa Gaardmænd, for hvem det kniber at afholde Udgifterne ved de mange Gilder; men det faar ikke hjælpe, de maa med ligesaavel her, som naar en af deres Bekjendte giver en Punch paa Markedet: de maa da traktere med en igjen.

Som der tages godt mod hvem man har indbuden, saaledes er Gjæstfriheden stor selv mod Folk, man aldrig har set. Naar der kommer en Fremmed ind, bliver han strax anmodet om at sætte sig ned, og naar han paa Forespørgsel har gjort Rede for sit Navn, hvorfra han er og hvor han agter sig hen, bliver han „skjænket“ — bydes der ham et Stykke Smørrebrød eller en Kringle og en Snaps. Er det derimod en Bekjendt, faar han desuden Kaffe og en Kaffe-punch. I Bork skjænkes der først en Punch, saa en Kop Kaffe og derpaa igjen en Punch. Spiser Familien, naar en Fremmed kommer ind, siger han „Singodt“, og er der en Fremmed før „Velkommen“.

Ved Julegilderne spille de Ældre Kort — „hundrede og en“ — om Æbler og Pebernødder, dog have Mændene begyndt istedetfor at spille Trekort om Penge.

Beboerne leve ialmindelighed godt. Om Morgenen drikkes Kaffe, og Husfaderen faar flere Steder en Punch. Siden spises der Davre, der bestaar af kold Grød — levnet fra Aftenen forud — med varm Melk, hvortil endnu føies et Stykke Smørrebrød og, hvor det haves, noget stegt Fisk. Klokken 9 spises Meldmad og Kl. 12 Middagsmad. Hen paa Eftermiddagen faaes atter Meldmad og før Sengetid varm Grød, kogt i Kjernemelk.

Paa Bordet findes til dagligdags ingen Dug, men vel et Voxdugstæppe.

Mandfolkene beholde Hovedbedækningen paa inde i Stuen, kun saalænge der spises, tages den af.

Tjenestefolkene sige Du til deres Husbond og Madmoder, og overhovedet sige Beboerne Du til hverandre, selv om de ere aldeles ubekjendte, medmindre det er meget gamle Folk; thi i saa Fald tiltales de med „I“, hvormed ogsaa Børnene tiltale Forældrene.

Husfliden staar paa et temmelig lavt Trin; det er sjældent, Mandfolkene bestille noget om Vinteraftenerne.

Beboerne ere meget tjenstvillige og hjælpe hverandre baade med Raad og Daad, hvor de kunne, de ere derhos grundærlige, saalænge man ikke kommer ind paa Handelens Omraade, thi saa ville de Alle som En søge at sælge et Kreatur til for høi eller købe det til for lav en Pris, om det saa er Brødre, der handle. „Luk dine Øine op, ellers kan du lukke din Pung op,“ er et Ordsprog, Enhver hylder. Er det en Mand fra en fjærn Egn, der handles med, søger man at snyde ham, saameget man kan, naar der findes en lille Udvei til at føle Samvittigheden frelst. At man i saa Henseende ikke er forlegen, kan et Exempel bedst oplyse.

En Mand havde en Hest, der led af Kuller, som han ønskede at afhænde og derfor kjørte med til Marked. Tre af hans Naboer fulgte med ham. Underveis fik Hesten et Anfald af Sygdommen, hvorfor den ene Mand siger: „du skulde sælge den Krik, hvad vil du have for den?“ Eieren forlangte en Sum, og den anden slog strax til. Ankomne til Markedet, drak de Lidkjøb paa Handelen, idet Sælgeren benyttede den ved slige Leiligheder sædvanlige Formular

og sagde: „saa drikker jeg dig en sort Hoppe til; som den er, skal du have den. — Gid du maa faa Lykke af Hoppen, som jeg venter at faa af Pengene, du skal give for den,“ og Kjøberen svarede: „saa drikker jeg dig 50 Rdl. til for en sort Hoppe, som den er“ o. s. v.

Den ny Eier falbød nu atter det syge Dyr, og naar der kom en Kjøber, fortalte han, at han havde kjøbt det idag og saaledes ikke kunde være vidende om mulige skjulte Feil. Dette var en af Vidnerne ved den første Handel rede til at bekræfte. Spekulationen lykkedes da ogsaa, Hesten blev atter solgt, men denne Gang til en meget for høi Pris. Idetsamme som Pengene skulde udbetales, indtraf den oprindelige Eier, der modtog Summen, da Sælgeren „ikke havde Plads til Pengene“.

Overtro.

Skjøndt Troen paa Gjengangere, Bjergmænd, Elvepiger, Nisser og lignende Væsner forlængst er udryddet, er Overtroen dog ikke aldeles uddød.

Som allerede fortalt, troer man, at en svanger Kone ikke maa holde et Barn over Daaben, og der er næppe En blandt Hundrede, som ikke er fuldt og fast overbevist om, at der gives „Vaarstaand“, „Forvarsel“ eller „Advarsel“, hvilke tre Benævnelser betegne det Samme, nemlig at der sker enten et eller andet Overnaturligt, før et Menneske dør, en Gaard brænder o. s. v. Til Bevis paa, at dette er sandt, fortælles Historier i hundredevis, hvori Ligtog ere blevne sete, Hestenes Farve, Vognenes Antal og Maaden, hvorpaa der kiøres, beskrives; Snedkerens Værktøi har opført en sand Hexedands nogle Dage, før han skulde lave en Ligkiste, ja selv Fjælene, hvoraf den gjøres, have ladet høre fra sig. Paa et Sted, hvor et Menneske er forulykket, have troværdige Folk seet Lys brænde.

Dog er det ikke for Menneskers Død alene, der gaar „Forvarsel“; saaledes er det meget vist, at Gaarde have „staaet i Forbrand“, før de virkelig ere brændte, og en Kone saa en Aften et Lys brænde i Hønsehuset, næste Morgen var en Kylling død! Det skal tilføies, at Ingen uden hun selv troede, at her forelaa et Forvarsel.

Skjøndt det er det Almindeligste, at Forvarslet bemær-

kes kort, før det skeer, hvorom det varsler, kan det dog godt vise sig mange Aar før Tiden.

Hilsen og Afsked.

Det er ikke Skik, at Folk give hinanden Haanden, naar de mødes, medmindre det er Bekjendte, der ikke have seet hverandre i længere Tid, thi i saa Fald rystes Hænderne, og der siges „Tak for sidst“. Naar man skilles, navnlig fra Gilder, gives derimod Haanden til Værten og Familie, og naar man møder dennes Medlemmer næste Gang, siger man „Tak for den anden Dag“, hvortil der svares „selv Tak.“ — Ligeledes giver man Haanden til Familien i Huset ovenpaa et Middagsgilde, og er det til et Bryllup, desuden til de nærmeste Slægtninge og Kagekonen, som man opsøger ude i Kjøkkenet.

Hjemme i Familien falder det aldrig Nogen ind at give hinanden Haanden, ligesom det vilde blive anset for en Latterlighed, hvis Ægtefolk kyssede hinanden i Andres Nærværelse. Naar Ægtefolk følges ad et Sted hen, maa Konen ikke alene ikke tage Mandens Arm, men Skikken fordrer endog, at hun skal gaa et Par Skridt bagved.

Der bruges saaledes ikke mange Ord til at tage Afsked, og det er sjælden, Manden siger Farvel til Kone og Børn, naar han tager til Kjøbstaden eller begiver sig paa en Reise; „nu tager jeg afsted,“ hedder det, og dermed er den Sag forbi. Naar han vender tilbage, siger han maaske ikke engang Goddag, men indskrænker sig til at fortælle, at nu er den Tour overstaet, hvad de Hjemmeværende jo rigtignok selv kunne se.

Forfatteren tør tro, at han i Hovedtrækkene har givet en Fremstilling af Skikkene og Livet i den sydlige Del af Ringkjøbing Amt, og skal kun tilføie, at han hovedsagelig har studeret Skikkene i Rind Sogn i Hammerum Herred og Lønborg Sogn i Nørre Horne Herred.

Jordskælvet 1745.

Af Arthur Feddersen.

I Professor *Johnstrups* Afhandling „Jordskjælvet i Sjælland den 28de Januar 1869“ (Oversigt over d. K. D. V. Selsk. Forhandl. 1870) findes meddelt en Fortegnelse (Særtrykket S. 24—32) over alle de af *Schouw* i hans „Skildring af Vejr- ligets Tilstand i Danmark“, S. 546, og af *Steenstrup* i „Samlinger til jydsk Historie og Topografi“ II Bd. S. 228 anførte Efterretninger om Jordskælv i Danmark, og de ere forøgede med nogle senere erholdte.

Om Jordskælvet i Februar 1745 paa *Thyholm*, der var saa stærkt, „at Bakker paa nogle Steder gløde ned i Stranden og Muren over Choret*) i Søndbjerg Kirke revnede“, ytres der i den vedføjede Anmærkning Tvivl, hvorvidt det var samtidig med det, der indtraf den 7 Februar Kl. 9¼ Form. i Omegnen af *Christiansand*, og som paa samme Dag skal være mærket i Nærheden af *Kjøbenhavn*. Denne Tvivl vil kunne hæves ved Hjælp af et Vidnesbyrd fra en Samtidig.

*) Da det var mulig, at Søndbjerg Embedsbøger kunde indeholde noget om dette Jordskælv, henvendte jeg mig til Hr. Pastor Christophersen i den Anledning, men han har intet kunnet finde. Derimod har han velvilligst meddelt mig, at det var Hvælvingen i Taarnet, som ved den Lejlighed fik en Revne, og denne „skal efter den gamle Skolelærer Aggerholms Sigende atter have vist sig ved et senere Jordskælv (1841?).“

Paa Stiftsbibliotheket i Viborg findes nemlig et Haandskrift, hvis Titel er: „*En Bog* indeholdende en kort Beskrivelse over *Wiborg-Byes* Tilstand og Beskaffenhed baade i de ældre og seenere Tiider, indtil denne Dag; item over samme Byes Magistrat og Geistlighed baade før og efter *Lutheri Reformation*, saa vidt man har været samme bekjendt; og endelig adskillige andre Ting, som ere baade curieuse og tillige nyttige og fornøvelige at læse. — Sammenkreven af J. T.“ — Denne Bog giver det omtalte Vidnesbyrd. Men da Haandskriftet ikke tidligere har været omtalt offentlig, vil jeg kort opgive, hvad det indeholder, og hvem dets Forfatter er. Forhaabenlig ville flere af de i det indeholdte Oplysninger, som i visse Retninger ikke mangle Interesse, senere blive offentliggjorte. Haandskriftet indeholder paa 883 af Forfatteren udfyldte Kvartsider dels en Afskrift af *Mag. Christen Erichsens* Beskrivelse af Viborg, „omendskjønt det ikke er den fuldstændige Beskrivelse (thi den har jeg (J. T.) aldrig seet) men kun en trykt Extract deraf“ fra S. 2—45, dels „Udtog af *Mag. Christen Erichsens* egenhændige Manuskript om Viborg Bye, som findes udi det Geheime Archiv,“ fra S. 47—143, dels en Afskrift af *Krogs* „Samlede Efterretninger om Wiborg Bye“ Wiborg 1779 og dels „en Samling af Foundationer og Gave-Breve for Wiborg Bye, saaledes som de findes indførte i Hr. Justitz-Raad Hofmans trykte Fundatzer Tom. III Pag. 222 o. s. v.“ fra S. 689—883. Hvad der imidlertid særlig giver Haandskriftet Interesse er den Mængde Bemærkninger, som Samleren J. T. har meddelt og som baade indeholde, hvad han har hørt fortælle, og hvad han kjender af egen Erfaring. Ifølge Haandskriftet maa Samleren være *Jens Pedersen Thjørring*, som 1761 blev Sognedegn i Højslev, hvor han ifølge et Notat i Bogen af Biskop *Laub* er død i April 1794.

Men nu til Jordskælvet; Side 500—558 meddeler *Thjørring* nogle Efterretninger om Kapellanerne ved Viborgs Kirker „i dette Aarhundrede“, og iblandt Domkirken nævner han som Nr. IV Hr. *Andreas König*, født i Helsingør 1716 og residerende Kapellan 1741 i Viborg. „Imedens hand var i Wiborg, fik hand engang et særdeles betydeligt Skrøbeligheds Tilfelde, og det ved den Anledning: Udi Aaret 1745 paa 5te Søndag efter Hellig 3 Kongers Dag, da Klokken nylig var slagen 9 om Formiddagen, just da

Meenigheden i Domkirken sang paa det 3die eller 4de Vers af Høymesse-Psalmen, skeede et hæftig Jordskjælv, som dog kun varede kort, men blev fornummet til Skræk for alle Folk i Kirken; men især blev den elendige Hr. Kønig, som stod for Alteret, saa forskrækket og altereret derover, at hand var færdig at falde omkuld, og lod en af Disciplerne kalde Klokkeren til sig, for at tage Messe-Klæderne af ham og strax maatte 2 følge ham hiem til sit Huus“ o. s. v.

Da Thjørring udtrykkelig tidligere siger, at han kjendte Kønig „besynderlig“, og da han saa omhyggelig opgiver Tiden, paa hvilken det hæftige, men kortvarende Jordskjælv mærkedes, maa man vistnok ubetinget stole paa hans Opgivelse. Men den 5te Søndag efter Hellig 3 Konger indtraf 1745 netop den 7de Februar, og vi finde altsaa baade med Hensyn til Dagen og med Hensyn til Klokkeslet en mærkelig Overensstemmelse imellem den svenske og den viborgske Efterretning.

Uden at gaa ind paa en nærmere Sammenstilling af de to Beretninger, skal jeg dog meddele et Uddrag af den svenske Beretning, hvoraf Hr. Professor *Johnstrup* har haft den Godhed at give mig en Afskrift: „Herr Geheime Rådet Raben, hvars vänskap och benägenhet för Academien hafver sträckt sig ända til et märkeligit deltagande uti hennes framgång och förkofran, och så, at den ej tillåter derføre något tilfälle förbigå, utan at visa prof af densamma, har ifrån Köpenhamn öfversänt et Rön, som Herr Spielberg gjort angående en jordbäfning, som tildragit sig vid Christiansand i Norrige den 7 Februar 1745.

Förmiddagen Kl. 9, 15 minuter samma dag, som var en söndag, har man först fådt höra et starkt dån, lika som af et häftigt körande, hvaraf husen så starkt skakadas, at stolar, bord och sängar deruti rördes, porcelain och glas sloge emot hvarandra, foglarna flögo förskräckte uti sina buror hit och dit, och folk, som gingo af och an i sina kamrar, började ragla, lika som de varit druckne; Capellanen som kom at förrätta Mässan för Altaret, och skulle låta Klocharen draga på sig mässskjortan, har blifvit varse, det Altaret rördes, och de derpå uptände liusen voro på vägen at falla omkull: Kyrkomurarne darrade, och hvalfvet har deraf gifvit et dån, så at sånggåssarne blifvit förskräckte, och lupit sin väg utur Kyrkan, i tanka at rädda sig. Dock vara-

de denne jordbæfning ej længre än 2 eller 3 minuter, och har til all lycka ej gjordt någon skada.“

Prof. Johnstrup gjør iøvrigt opmærksom paa det mærkelige i, at der ikke i *Kcilhaus* mangfoldige Jordskælvs Optegnelser for Norge haves nogen anden Beretning om det her omtalte end den fra Stockholm.

Jordskælvet 1745 synes mig uagtet de mangelfulde Efterretninger, som haves om det, at have udgaaet fra Limfjordspartiet ligesom det af *Forchhammer* i dette Skrift omtalte Jordskælv 3die April 1841, der ogsaa mærkedes baade i Christianssand og ved Kjøbenhavn (Jævnfør Samlinger til jydsk Hist. og Top. 2 B. S. 210.) — I al Fald har det Interesse, at faa sammenstillet og samlet alt, hvad der vedrører ogsaa de ældre Jordrystelser.

Magistratens forfattede Ceremoni, som blev holden paa **Aalborg Raadstue** den 2den November 1730, da de tilligemed andre hans Kongl. Majts Betjente her i Byen og udi Stiftet paa Raadstuen aflagde deres allerund. Troskabs Ed.

Meddelt af D. H. Wulff.

1. Stiftsbefalingsmand Chr. Reitzers Ordre desangaaende.
 Velædle og velbyrdige, ædle og velvise
 Hr. Borgemestere og Raad!

Mig er tilkommen hans Majts vor nu regerende allernaadigste Arvekonges og Herre Kong Kristian den sjettes allernaadigste Befaling af nu næstafvigte 17de Oktober, at jeg Magistraterne i Kjøbstæderne samt alle andre civile Betjenter i det mig allernaadigst anbettede Stift skal med allerforderligste paa hans Majts Vegne for mig indkalde og dem til hans Majt, hvis Regering tilligemed et langt Liv Gud velsigne og lyksaliggjøre, lade gjøre deres allerunderdanigste Troskabs Ed korporligen, og tilkjendegives da her ved Aalborg Bys velædle og velbr., velædle, ædle og velvise Borgemestere og Raad, at de udi Følge af samme høje Befaling nu førstkommende 2den November om Formiddagen Klokken otte maa møde og indfinde dem her i Aalborg paa Raadhuset for der sammesteds denne deres allerunderdanigste Troskabs Ed korporligen at gjøre, og jeg er

velædle og velbr., velædle, ædle og velvise
 Hr. Borgemestere og Raad deres
 tjenstberedvillige og beredvillige Tjener
 Chr. Reitzer.

Aalborg Slot, den 23de Oktober 1730.

2. Ceremonien selv.

Da det havde behaget den u dødelige Gud imellem den 11te og 12te Oktober om Natten ved en salig Død udi Odense at bortkalde vores allernaadigste og fromme Konge, den stormægtigste Kong Frederik den fjerde, og her var ankommen vores nu allernaadigste regerende Konge Kong Kristian den sjette hans allernaadigste Befaling af den 17de Oktober til vores gunstige Hr. Stiftsbefalingsmand højædle og velbaarne Hr. Christian Reitzer om, at han paa hans Kongel. Majts Vegne skulde med allerforderligste indkalde Magistraten i Kjøbstæderne samt alle andre civile Betjente i Aalborg Stift, at de personligen skulde aflægge deres aller-

underdanigste Troskabs Ed, blev højbem. Hr. Stiftsbefalingsmandens Brev af den 23de Oktober, dateret Aalborg Slot, os tilstillet og derved Magistraten tilkjendegivet at møde paa Aalborg Raadstue Kl. 8 slet om Formiddagen den 2den November for at aflægge deres Troskabs Ed, hvorpaa Magistraten til denne solenne Hyldingsakt allerunderdanigst at befordre ved Aalborg Bys Kæmner, eftersom før brugeligt havde været, lod strax foranstalte den inderste Raadstue paa Væggene og Bænkene med sort Baj, samt Vinduerne, Skorstenen og Opsatsen derved med sorte Gardiner behængte og Pillerne saavel som Skruerne under og paa Kakkelovnen overtrukne med sort Papir, da der og blev en højrygget Lænestol, overtrukket med sort Baj, sat øverst i Raadstuen, ungefær midt for Døren imellem det øverste Vindue og Kakkelovnen under den nuregerende vores allernaadigste Konges meget sirlig skildrede Skilderi, som var der over opsat med en skjøn forgyldt Ramme omgivet og sirligen forgyldt Krone derover under et sort Bajs Gardin ved begge Sider saaledes opfæstet, at Skilderiet kunde kjendeligen ses; ligefor samme Skilderi og Stol ungefær to Skridt derfra var opsat en lav Skammel ungefær $3\frac{1}{2}$ Al. lang og $\frac{1}{2}$ Al. bred, overtrukken med sort Baj og fæbuleret om Kanten foroven. Ved Siden af Stolen var et Bord under det øverste Vindue og tvende Geridoner, overtrukne med sort Baj, og under det andet Vindue ned imod Skranken var atter et Bord og to Geridoner, ligeledes betrukne; paa disse fire Geridoner sad 4 Sølvstager med Voxlys, saavel som og paa Skranken midt for Raadstuedøren 2 Sølvstager med Voxlys, og var Gulvet fra det øverste til det nederste udi den inderste Raadstue indenfor Skranken fra Enderne og hen til Kakkelovnen lige ud med Døren udi Skranken beklædt med sort Klæde, saa alting paa den inderste Raadstue var overtrukket med Sort, undtagen de højsalige gamle Kongers Skilderier af den oldenborgske Stamme, som stod udi deres ordinære Steder udenfor den indenfor paa Væggen gjorde Betrækning.

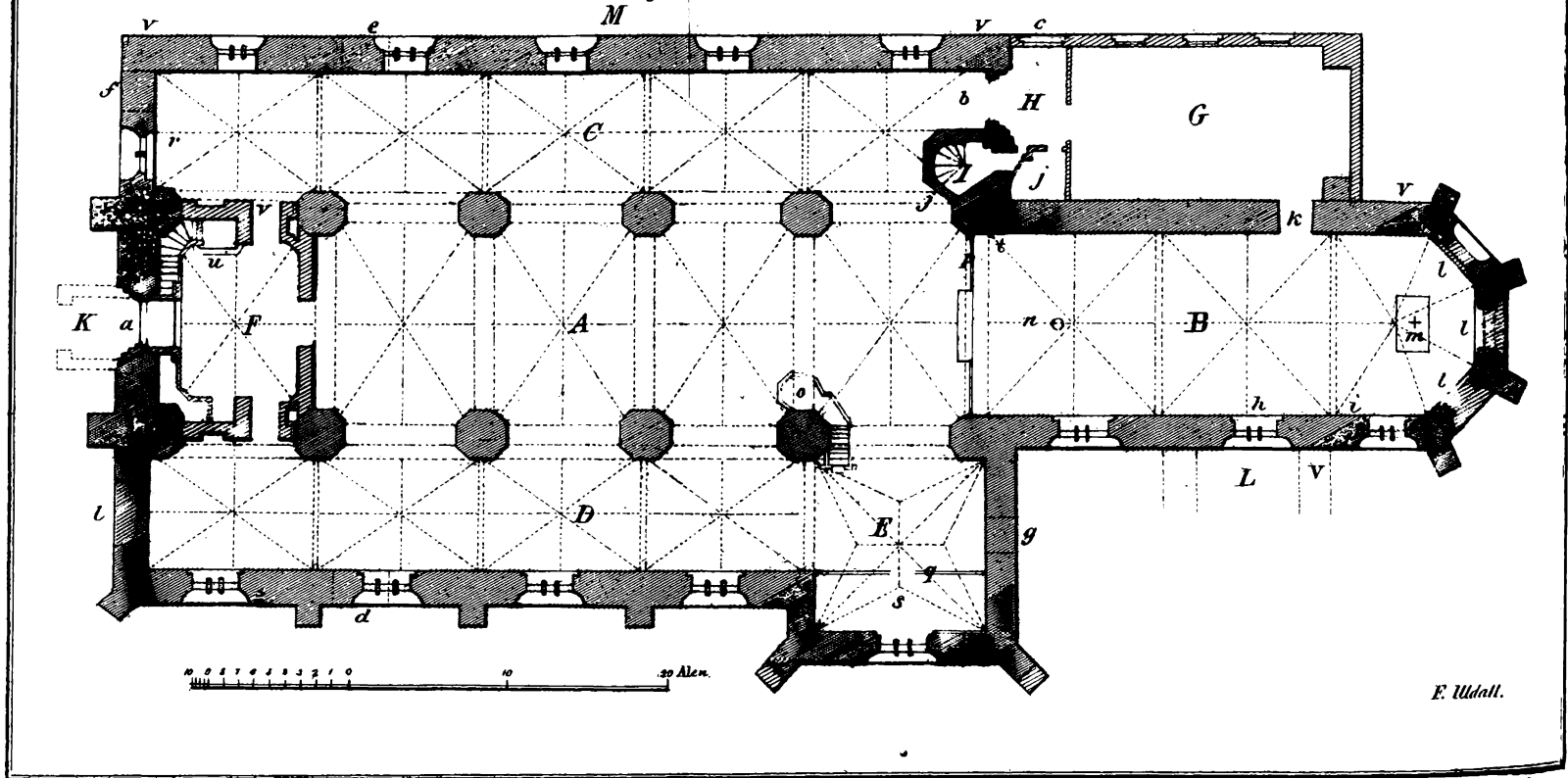
Da nu Magistraten den 2den November ved Klokken 8 slet om Formiddagen tilligemed de andre Kongel. Majts Betjente saavel her af Byen som Stiftet efter Advarsel vare mødte med lange sorte Kapper og opbundne Slør paa Hattene, og det blev bekjendtgjort, at Hr. Stiftsbefalingsmanden kom kjørende, ginge Magistraten med de andre Kongelige Betjente ordentlig ned af Raadstuen og ved Indgangen med

al Ærbødighed imodtog højbemeldte Hr. Stiftsbefalingsmanden, som var omgivet med en lang sort Sørgekappe og langt Sørgeflor paa Hatten, følgende ham, som gik foran, op paa Raadstuen ordentlig, og da han var kommen paa den inderste Raadstue, gik han alene indenfor Skranken og forføjede sig op til Stolen midt for Skamlen, begyndte strax staaende derfor en sirlig og kort Tale, hvorved og, som alle bleve staaende udenfor Skranken, blev foreholdt den Sorg, enhver tro Undersaat og oprigtig Kongens Tjener var skyldig til at bære over en saa mild, naadig og retfærdig Konges Død, og den Lyksalighed, enhver skjønnende med Taksigelse maa bekjende at den store Gud saa naadeligen har bevist disse Riger og Lande ved at forsyne dem med saa mange kristelige og naadige Konger, som nu over 200 Aar af den oldenborgiske Stamme og ældgammel Kongelig danske Familie med saa stor Ære have beklædt den kongelige Trone, og at vores nuregerende allernaadigste Herre Kong Kristian den sjette i Kraft af hans Arverettighed har antaget det kgl. Regimentes Ære og Værdighed, hvorfor enhver Undersaat maa være ham som deres rette Arveherre og suveræne Konge med Ed og Pligt forbundne og til samme allerunderdanigst i Gjerningen at bevise skulle nu derpaa mundtlig og skriftlig aflægge deres Troskabs Ed for højbemeldte Hr. Stiftsbefalingsmanden, som allernaadigst var befalet samme at imodtage, hvorpaa Stiftamtmandens Fuldmægtig opraabte de 3 Borgemestere, hvilke straxen fremtrinede, og efterat de nærmende sig Skamlen havde gjort en dyb Reverens, og vare nedknælede derpaa, blev en skriftlig Formular til Eden af Hr. Stiftsbefalingsmanden overleveret den øverste Borgemester, Hr. Kancelliraad Kristen Gjørup, som sad midt imellem de tvende Borgemestere, og da han samme tydeligen havde oplæst og ved Slutningen ved oprakte Fingre bekræftet, gav han Hr. Stiftsbefalingsmanden Haanden; saa begyndte Borgemester Henrik Grotum, og efterat han ved oprakte Fingre, som for meldt er, havde aflagt sin Ed og givet Hr. Stiftamtmanden Haanden, blev Formularen Viceborgemesteren Kristian Solberg leveret, som ligeledes dermed forholdt sig, hvorpaa de alle tre rejste sig fra Skamlen, ginge hen til det lidet opsatte Bord ved Skranken og der enhver for sig underskrev og forseglede den skriftlig forfattede Ed, hvilken de leverede Hr. Stiftsbefalingsmanden, som blev alt staaende og imodtog de underskrevne og forseglede skriftlig

forfattede Formularer, lagde dem paa det ved Haanden under Vinduet øverst i Raadstuen staaende Bord, og efterat de enhver for sig midt for Skamlen havde gjort en dyb Reverens, forføjede de sig paa den nordre Side af Kakkellovnen i den inderste Raadstue og der bleve staaende. Dernæst blev Kongl. Maj^{ts} Amtsforsvalter Assessor Laurs Hauch opraaft, som aflagde sin Ed, siden blev Raadmændene og Tolderen opraaft, derpaa Byfogden samt By- og Raadstueskriveren og Apothekeren opraaft, saa blev Postmesteren og de to Kongl. Toldvisiterer opraaft, hvorefter Byfogderne udi Kjøbstæderne, trende tillige, opraaft, dernæst Tolderne i Vendsyssel, trende tillige, derpaa By- og Herredsskriverne, til Slutning Birkeskriverne, Strandriderne og Vejermestrene opraaft, og da de saaledes mundtlig og skriftlig havde aflagt deres Eder, forføjede de sig til os andre, staaende som meldt alle paa den inderste Raadstue uden Skranken, og blev denne solenne Akt endt med en kort og sirlig Tale, hvorved Hr. Stiftsbefalingsmanden, der, saalænge dette varede, som var fra Klokkeren 9 til henimod 1 slet, alt var staaende, til Slutning forholdt os at eftertænke den allerunderdanige Pligt, hvorved vi udi vores Embede efter den Troskabs Ed, vi nu havde aflagt, vare forbundne at bevise, at den Frygt, vi bør have for den almægtige Gud, og den Ære, vi ere vores allernaadigste Konge skyldig, maa opmuntre os til at føre en saa kristelig, ærlig og retsindig Vandel, som kan være Guds Børn og hans Maj^{ts} tro Tjenere anstændig, ønskende, at som det har behaget den almægtige Gud at sætte en saa kristelig, naadig og vis Monark paa den Kongelige Trone, han vilde da velsigne ham ved et lykkeligt og langvarigt Regimente, ja til evig Tid befæste hans Trone og opholde det kongelige Arvehus, og at enhver af os af Hjertet med Hr. Stiftamtmanden vilde istemme med disse Ord: Kongen leve! hvilke Ord af alle tilstedeværende lydeligen bleve igjentaagne. Efterat denne Tale var endt, aftraadte Hr. Stiftamtmanden fra sit Sted, gik ud og ned af Raadstuen og blev til hans Vogn, som holdt der nedenfor, gelejdet af Magistraten og alle tilstedeværende, hvorefter enhver forføjede sig til sit Hjem.

(Aalborg Raadstue-Kopibog 1729—31 F. 551—5.)

Plan af St. Mortens Kirke i Randers.

E. Uddall.

Benramt af Prof. K&O

- A Midtskibet
- B Choret
- C Nordlige Sideskib
- D Sydl. "de
- E Kong Hans's Capel
- F Forhalle (opført 1870)
- G Sacristi (de 1850)
- H Forstue
- I Taarntrappe
- J Opgang til Sacristiets Loft
- K Forhenv. Vaabenhus (opført 1827 nedbr. 1870)
- L de Eske Brocks Capel de 1640 de 1802
- M Plads for paatankt Omgang i Forbindelse med Helligaandskloster

- a Hovedindgang
- b Dør (gjennembrudt 1870)
- c Indgang til Sacristiet
- d Opr. sydl. Indgang (tilmuret 1827)
- e de nordl. de (de 1870)
- f de Dør til det gamle Baptisterium (formodentlig tilmuret 1695)
- g Tilmuret de til Kong Hans's Capel
- h de de til Eske Brocks de
- i de de til det ældre Capel af samme Navn
- j de de til Taarntrappen og det gamle Orgel
- k Opr. Indgang til Choret
- l Tilmurede Vinduer
- m Alteret
- n Døbefontens nuv. Plads
- o Prædikestolen
- p Chorskranken
- q Skranken i Kong Hans's Capel (Funtelukkelsen)
- r Døbefontens Plads til 1695
- s de de fra 1695 til 1827
- t de de før 1870
- u Opgang til Orgelet og Sprechelsens Pulpitur
- v Udgravninger i 1870 ved Kirkens Sohler og Fundamenter (De tilmurede Indgange kunne kun antydes)

St. Mortens Kirke i Randers.

Af F. Uldall.

Ved den omfattende indvendige Istandsættelse, som St. Mortens Kirke i Randers nylig er undergaaet, og hvis Ledelse har været Forfatteren betroet, har en og anden Ting viist sig, som indeholder et lille Bidrag til Kirkens Historie, og kunde det mulig derfor have nogen Interesse at give en Meddelelse angaaende Kirken i sin Heelhed og Resultaterne af den nævnte Istandsættelse.

Om St. Mortens Kirke er i de *senere* Tider neppe skrevet meget, og det Eneste, der af Saadant er Forfatteren bekendt, er den af Hr. Etatsraad Worsaae i 1858 gjorte Meddelelse til Traps „Statistisk-topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark“.¹⁾ Ifølge Sagens Natur kan i et Værk som det nævnte ikke optages længere Beskrivelser; vil man derfor finde saadanne om St. Mortens Kirke, maa man søge dem i: Pontoppidans „Marmora Danica“, udkommen i 1739 (der dog kun indeholder Indskrifterne), samme Forfatters „Danske Atlas“, 4de Bind, 1768, Galthens „Forsøg til en Beskrivelse over Kjøbstaden Randers“, 1802, og endelig i Stadfeldts Beskrivelse over Randers, 1804.

Hvad nu i denne Afhandling er nedskrevet, skulde foruden som ovenfor nævnt at meddele, hvad Istandsættelsen

¹⁾ 2det Bind, Pag. 409.

har bragt for Dagen, tillige være et Forsøg paa at belyse enkelte mindre tydelige Steder i de anførte Beskrivelser samt rette saadanne Feil, der kunne have indsneget sig. Det vilde derfor glæde Forfatteren, om Læserne maatte have Leilighed til at gjøre sig bekendt med, hvad der er skrevet angaaende Kirkens Historie i de ovennævnte Værker, eller dog i eet af de to sidstnævnte, som ere de udførligste og vistnok tillige de paalideligste. Da man imidlertid ikke tør gjøre Regning paa, at de nævnte, nu allerede temmelig sjeldne Bøger ville være nogenlunde tilgængelige for Alle, meddeles her en Beskrivelse af Kirkens *nuværende* Bygning, sammenlignet med dens Udseende til forskjellige Tider, fremkaldt ved de foretagne Forandringer. Dog maa der forudskikkes, hvad hidtil vides om Kirkens ældre Historie, hvilket desværre kun er lidet.

Den første Gang, Navnet St. Mortens Kirke findes nævnt her i Randers, er i 1346, da der af (d. e. paa) *Byens Raadhuis* udstedes et Skjøde til Tord Degn paa en halv Gaard ved denne Kirke. I et Brev af 1388 nævnes en Gaard i St. Mortens Sogn liggende, som hører til „Vor Frue Kloster“. 1403 nævnes Ywarus Magni at have været Rector (c: Sognepræst) Ecclesie S. Martini i Randrus.¹⁾ I Traps Beskrivelse over Danmark²⁾ siges: „Det maa imidlertid antages, at Kirken, der allerede nævnes som Sognekirke i det 14de Aarhundredes Midte, og i det følgende Aarhundrede tillige blev Kirke for det herværende Hellignands-Huus, samt derefter 1529 blev anvist de ældre Menigheder til Vor Frue og Laurentii Kirker som fremtidig Sognekirke, har efterhaanden modtaget forskjellige Ombygninger og Tilbygninger“ o. s. v. At dette virkelig har været Tilfældet, er utvivlsomt; men efter de nøiagtige Undersøgelser, som det nylig tilendebrogte Arbejde har givet god Leilighed til, er Forfatteren tilbøielig til at antage Ombygningernes Udstrækning for betydelig mindre, end det hidtil har været formodet, saaledes at de enkelte Dele af den *nuværende* Bygning ere samtidige kun med Undtagelse af Tilbygningen af Korsarmen mod Syd, det saakaldte Kong Hans's Capel³⁾, og Cho-

1) Pont: „Dansk Atlas“, 4de Bind, Pag. 379.

2) 2det Bind, Pag. 409.

3) I Pont. „Danske Atlas“, 4de Bind, Pag. 379 kaldes Korsarmen „St.

rets Ombygning. Helligaands-Huus eller Kloster stiftedes i Begyndelsen eller henimod Midten af det 15de Aarh. Klosters Bygning, den tæt nordost for Kirken endnu staaende saakaldte „gamle Latinskole“¹⁾ var under Opførelse i 1434. I et Afladsbrev af det nævnte Aar tilsiger nemlig Erkebisp Peder i Lund og flere Bisper 40 Dages Aflad til dem, der give Gaver til Bygningens Fortsættelse, gaae omkring Kirkegaarden og bede for de Dødes Sjæle og udføre lignende Barmhertighedsgjerninger. Det sees af det nævnte Document, at Bygningen hidtil nærmest blev understøttet og maaske paabegyndt af Kjøbsvendelaugene i Randers, der vel altsaa ikke har kunnet overkomme dens Fuldførelse. Klosters Grund strakte sig udentvivel langs Kirkens Nordside, og, som det vil sees i det Følgende, har en Sammenbygning været paatænkt, saaledes at man fra førstnævnte gennem en hvælvet Buegang (en saakaldet Korsgang) bekvemt og useet kunde komme fra Klosteret til Kirken. I alle Tilfælde have disse været knyttede meget nøie til hinanden. Saaledes forpligter i et Document af 1496 Prior og Præst Jens Mathiesen sig tilligemed Conventsbrødrene i „Helligaands-Huus i Randers hos St. Morten“ til at holde og lade holde en „siongen Messe“ hver Onsdag til evig Tid i „St. Mortens og vor Kirke“ for flere gudelige Folk, som havde givet Gaver til Klosteret.²⁾ I et Brev, som Chr. d. 3die udstædte i 1542, tilsiger han Borgemester, Raad og Menighed i Randers at maatte beholde til evig Tid „den Helligaands-Kirke og Choret i Randers“ til en Sognekirke deri Byen.³⁾ Udtrykkene „Helligaands-Huus i Randers hos St. Morten, St. Mortens og vor Kirke“ og „den Helligaands Kirke og Choret“ kunne vistnok kun forstaaes som *een og samme Bygning*,⁴⁾

Hans's Capel“; men det er vistnok tvivlsomt, om dette Navn, der til forskjellige Tider ogsaa har været givet andre Partier af Kirken, er det rigtige. Begge Navne bruges iøvrigt i gamle Documenter angaaende Kirken.

- 1) Ifølge Traps Beskrivelse over Danmark, 2det Bind, Pag. 410, benyttedes den til Latinskole fra 1781—1858.
- 2) Documentet er udstædt fra: „Domo sancti spiritus Randrusiensis ad sanctum Martinum.“
- 3) Pont. „Dansk Atlas“, 4de Bind, Pag. 378.
- 4) Pont. synes paa det sidstnævnte Sted at tænke paa to forskjellige Kirker.

i hvilken Menigheden samledes i Midtskib og Sideskibe, medens det store Chor og maaske Kong Hans's Capel var forbeholdt Munkene til deres Gudstjeneste.¹⁾ Det forekommer Forfatteren at ligge nær at antage, at den *nuværende* St. Mortens Kirke oprindelig skriver sig fra Helligaands Klosters Blomstringstid eller mulig fra dets Stiftelse, altsaa fra Begyndelsen eller henimod Midten af det 15de Aarh., og at Kirken *just paa Grund af dens Forbindelse med Kloret* fik betydelig større Forhold end de fleste andre Kjøbstadkirker hos os. Selve Bygningens Architektur kan mulig ogsaa vise hen til den nævnte Tid, skjøndt Kirken i Hr. Etatsraad Worsaae's Meddelelse til Traps Beskrivelse over Danmark antages at være noget ældre og „saavidt man kan skjønne, opført i forskjellige Tider, og for Størstedelen længe, over et Aarhundrede, før Kong Hans levede“. I Meddelelsen siges blandt Andet: „Vinduerne over hele Kirken have imidlertid i det Væsentlige det samme Præg, en stærk indhulet, kraftig Profilering, der minder om flere af de senere Vinduer i Korsfløiene og Taarnpartiet i Aarhus Domkirke.“ De yngre Partier af denne Kirke skrive sig fra Slutningen af det 14de og det 15de Aarh., især fra Biskop Jens Iversen Lange, der beklædte Bispestolen fra 1449 til 1482²⁾, og maae de sidstnævnte Vinduer formeentlig ogsaa hidrøre fra samme Tid. Ganske den samme Hovedform, den stærkt indhulede Profilering, finde vi i Blændingerne paa Siderne af det ottekantede Taarn paa Assens Kirke, opført i 1488³⁾. Skulde den fremsatte Formodning om den nuværende St. Mortens Kirkes Alder være rigtig, maa denne, da Navnet St. Morten allerede forekommer som førnævnt i 1346, altsaa have afløst en ældre Sognekirke af samme Navn, der udentvivel har været langt mindre og mulig kan have været bygget i romansk Stil af hugne Granitplader. Ligesom man overhovedet i Muursteenskirkerne ofte finder benyttet Materiale af nedlagte Granitkirker, er dette ogsaa Tilfældet

-
- 1) Formodentlig adskiltes da Midtskibet fra Choret ved en nogle Alen høi Muur, paa samme Sted, hvor Chorsranken senere anbragtes.
 - 2) Traps Beskrivelse over Danmark, 2det Bind, Pag. 586.
 - 3) Pont. „Danske Atlas“, 3die Bind, Pag. 494. Ogsaa i andre Henseender findes der Lighed mellem St. Nicolai eller vor Frue i Assens og St. Mortens Kirke i Randers, hvorom senere Mere.

her¹⁾; thi Chorets fremspringende Sokkel ligesom ogsaa de flade Qvadre, der paa flere Steder danne Soklen paa Sideskibene, ere neppe tildannede til deres nuværende Brug. Talrige lignende Steen, deriblandt ogsaa en udhuggen Buesteen af et Vindue, findes ogsaa indsatte i de nederste Partier af Helligaands Klosteret, dog kunne disse selvfølgelig ogsaa hidrøre fra ganske andre nedlagte Granitkirker.

Ifølge det Ovenstaaende og navnlig de gamle Indskrifter, som endnu findes i Kirken, maa det imidlertid i alle Tilfælde vistnok ansees for sikkert, at Kirken i sin nuværende Størrelse ikke alene har tjent til Sognekirke, og at Brødrene i Helligaands Huus have havt en væsentlig Andeel i Opførelsen af den; thi Choret er fuldført af Prior Johannes (Jens Mathiesen) i 1494, medens Kong Hans senere har tilbygget Korsarmen paa Sydsiden og maaske ogsaa paa anden Maade hjulpen til hele Bygningens Fuldførelse. Langt senere medførte en Hvælvingens Nedstyrtning en betydelig Ombygning af Choret.

Den nuværende St. Mortens Kirke bestaaer af et Midtskib og to Sideskibe, Choret, Kong Hans's Capel samt endelig en paa Chorets Nordside i senere Tider tilføiet Udbygning, Sacristiet. Midtskibet maaler indv. i Længden 51½ Al., i Bredden 11 Al., Sideskibene i Bredden 7 Al. 8". Det nordlige har samme Længde som Midtskibet, det sydlige er derimod saa meget kortere, som Capellet indtager. Sidstnævnte er indv. 11 Al. i Firkant. Den samlede Brede af Midtskib og Sideskibe (Pillerne mellem samme medregnede) er 31½ Al., Chorets største indv. Længde 33 Al. og dets Brede 11½ Al. Over Midtskibets vestlige Ende hæver Taarnet sig med sit blydækkede Spiir i en Høide af 79¼ Al.²⁾ Kirken er opført i Spidsbuestiik, af store røde Muursteen, overalt i de saakaldte Munkeskifter, der som saa ofte ved Middelalderens Bygninger ere indvendig udfyldte med raa Granit³⁾ og Kalk. Kun Taarnet og Sacristiet ere byggede

1) Dette er saaledes eksempelvis i høi Grad Tilfældet med Choret i Aarhus Domkirke.

2) Galthens Beskrivelse, Pag. 101.

3) Dette har navnlig viist sig at være Tilfældet med Murene i Kong Hans's Capel.

af almindelige smaa røde Muursteen, og alene heraf vilde man strax see, at disse vare senere Tilbygninger, selv om deres Opførelse ei laae vor Tid saa nær, at der haves fuldstændige historiske Oplysninger derom. Hele Kirken er hvælvet, og har sikkert altid været det, skjøndt de nuværende Hvælvinger langt fra alle tør antages at være oprindelige. Deres Antal er i Midtskibet 5, i det nordl. Sideskib ligesaa mange, i det sydl. 4, i Choret 3 og i Kong Hans's Capel 1. Chorets østligste Hvælving er paa Grund af dets tresidede Afslutning mindre og anderledes dannet end de tvende andre. Ved Bedømmelsen af Hvælvingernes Alder er det ikke uvigtigt at lægge Mærke til deres Materiale, hvilket i Sideskibene er store Steen af samme Art som i Kirkens øvrige Bygning, medens saadanne i Midtskibet kun findes anvendte til Gjordbuerne¹⁾, og selve Hvælvingerne derimod ere byggede af smaa Steen. Her findes ingen Formsteen hverken i Ribber²⁾ eller Gjordbuer; Stenene i de førstnævnte ere kun raat tilhuggede og derefter forsynede med et Profil, trukken i Kalkpuds. I det sydl. Sideskib er derimod anvendt profilerede Formsteen i Gjordbuerne, dog fandtes disse nu saa mangelfulde, at det ikke lod sig gjøre at bevare dem.

Det høie slanke Midtskib adskilles fra de lavere Sideskibe ved en Række svære ottekantede Piller, mellem hvilke Spidsbuer ere spændte, der bære Høikirkens øvre Mure, og af saadanne Buer findes paa hver Side 5. Den østligste Bue paa Syds., der danner Indgangen til Capellet, er spændt langt høiere end de andre, og vilde ogsaa kun paa denne Maade kunne tilstede et frit Indblik i dette, Kirkens smukkeste, Parti. Virkningen heraf forøges ved det høie slanke Vindue lige mod Syd, der giver et meget rigt Lys. Midtskibets Hvælvinger have den betydelige Høide af 30 Al. over Gulvet, og den i Capellet samme Høide, medens den ved sin hele Anordning og smagfuldere Udstyrelse strax viser sig at være fra en anden Tid end hine, og udentvivl er samtidig med Capellets Opførelse, altsaa ifølge den op-

1) De brede Buer, der adskille to tilstødende Hvælvinger fra hinanden.

2) Ribberne (Straalerne) ere de tværs over Hvælvingen trukne lettere Buer, der støtte denne, og danne saa at sige dens egentlige Skelet. Rummet mellem Ribberne udfyldes af Hvælvingkapperne.

rindelige Indskrift i Hvælvingsskappen omtrent fra Aar 1500 eller lidt yngre. Høikirkens Hvælvinger bæres af de ovennævnte ottekantede Piller, der efterat have afgivet Støttepunkt for Buerne, som aabne sig ind imod Sideskibene, fortsætte sig op langs Murenes øvre Deel, idet de her kun beholde de 3 af deres 8 Flader. Ved Indtrædelsen i Kirken er det strax meget paafaldende, at Buerne, der føre fra Midtskibet til det sydl. Sideskib, ere betydelig høiere end de paa den modsatte Side, og ganske det samme Forhold finder Sted med Hensyn til Sideskibenes Hvælvinger. Som Følge deraf har Kirkens sydl. Sideskib et langt slankere, friere og smukkere Præg end det nordl., hvilket ogsaa tydeligt fremtræder i Bygningens Ydre. Forfatteren er ofte bleven spurgt om, hvorfra denne Uregelmæssighed stammede, uden dog at have kunnet give hverken Andre eller sig selv noget ret fyldestgjørende Svar herpaa. Imidlertid skal det forsøges i det Følgende at fremstille de Forhold, som staae i Forbindelse med dette Spørgsmaals Besvarelse, uden at det derfor tør paastaaes, at den Opfattelse, der her gjøres gjældende, i alle Enkeltheder er den rigtige. Mulig det her Anførte kunde give Anledning til, at kyndigere Mænd udtalte sig om St. Mortens Kirkes Bygning og ved tilsvarende Exempler fra vore andre Kirkebygninger, navnlig ved Helligaands-Klostrene, støttede denne eller hiin Formodning.¹⁾

Den ovennævnte Uregelmæssighed har vistnok betydelig bidraget til, at man i Almindelighed er tilbøielig til at antage, at de tvende Sideskibe ikke ere opførte samtidig, ligesom den Formodning ogsaa er fremkommen, at begge skulle være yngre end Midtskibet. Det kunde imidlertid vel være, at Sideskibene endogsaa med Forsæt ere byggede saaledes, fordi man ved de høie slanke Vinduer mod Syd vilde bøde paa den uheldige Omstændighed, at det nordl. Sideskibs

¹⁾ Ifølge velvillig Meddelelse af Hr. Pastor Kall-Rasmussen i Finde-
rup, hvem Forfatteren er megen Tak skyldig for den særdeles Inter-
esse, han har viist Kirkens Historie og Bygning og nærværende
Afhandling, var i Kjøbenhavn allerede et Helligaands Kloster i det
13de Aarh.; men først 1469 paabegyndtes den endnu staaende store
Kirke. I Faaborg fik Brødrene neppe begyndt paa Kirken før ved
Begyndelsen af det 16de Aarh., og den blev først ganske færdig
faa Aar før Reformationen. I Aalborg synes Kirken at være byg-
get efter 1455.

Vinduer saa at sige ikke kunde give Kirken noget Lys, da de efter den første Plan for Størstedelen vilde dækkes af den paatænkte Korsgangs Tag. Hr. Etatsraad Worsaae siger i sin ovenfor nævnte Meddelelse om St. Mortens Kirke¹⁾: „Idetmindste ere Sideskibene i deres nuværende Skikkelse yngre end Hovedskibet. Ved nemlig at gaae op paa Sideskibenes Hvælvinger vil man opdage, at den Deel af Høikirkens Muur, som nu er dækket af Sideskibenes Tage, fra først af har *staaet frit som Ydermuur*, og at Nischerne ovenover Buerne i Høikirken ere oprindelige Vinduer, som kun ved en Blænding ere tilmurede.“ Den nylig foretagne Istandsættelse synes imidlertid at godtgjøre, at denne Slutning neppe er rigtig, og er det i ethvert Tilfælde sikkert, at den ikke gjælder for det sydl. Sideskibs Vedkommende. Nischerne have her en slankere Form end paa Nordsiden og profilere sig ved deres indadgaaende False mindre dybt end de sidstnævnte, ligesom ogsaa Falsenes Antal paa Sydsiden ind imod Midtskibet er een mindre end ligeoverfor. Det er tydeligt, at den Blænding, der i en Tykkelse af kun $\frac{1}{2}$ Steen aflukker Nischerne i Midten af Høikirkens *nordl.* Muur, er af langt senere Oprindelse end det oprindelige Muurværk; men ligesaa tydeligt er det, at det Muurværk, der aflukker de *sydl.* Nischer, er aldeles samtidigt med selve disse ligesom ogsaa med den omkringværende Muur. Medens den tynde Blænding paa førstnævnte Sted er opmuret af smaa Steen, og alene af den Grund neppe kan være meget gammel, er den langt tykkere paa Sydsiden af store Steen og viser ved sine fuldkommen regelmæssige, gjennemløbende Munkeskifter samt ved, at der aldeles ikke er nogetsomhelst Spor af False, Bueslag eller Lignende ind imod Sideskibets Hvælvinger, men kun en ganske glat og eensartet Flade, at her aldrig kan være foregaaet nogen Forandring med Muurværket. Blændingerne i Nischerne paa Nordsiden bleve under Arbeidet paa flere Steder gjenembrudte og ommurede, uden at man fandt det mindste Spor af, at her nogensinde havde været Vindue. Havde saadanne virkelig oprindelig været her, vilde man udentvivl idetmindste have fundet de Huller, hvori Vinduernes Jernstænger havde væ-

¹⁾ Traps Beskrivelse over Danmark, 2det Bind, Pag. 409.

ret anbragte. I de trede tilmurede Vinduer i Chorets tresidede Afslutning fandtes selve Jernstængerne endnu siddende i Muren, og er den sidstnævnte Tilmuring formodentlig foretaget, dengang det nuværende Alter er anbragt i Aaret 1765, da dette ved sin Størrelse næsten skjulte Vinduerne, der saaledes ikke længer kunde gjøre deres tidligere Virkning. Tilmuringen af Nischerne paa Midtskibets Nordside er rimeligviis ogsaa fra det 18de Aarh.¹⁾ Spørgsmaalet er nu, om disse Nordsidens Nischer have haft nogen særlig praktisk Betydning, dengang de, som oprindeligt var Tilfældet, stode aabne ind imod Midtskibet, og rimeligt er det da, at Hensigten med dem kun var at bryde den ellers meget eensartede Muurflade. Dog maa man ikke lade være ude af Betragtning, at Nischerne kunne have frembudt en fortrinlig Oversigt over Kirken fra et Galleri ovenover Sideskibets Hvælvinger og dækket af sammes Tag. Det ligger nær at antage, at et saadant Galleri i en gothisk Kirke er en Efterligning af det saakaldte Triforium i de større romanske Kirker²⁾. Ganske lignende Forhold findes i Kirken i Assens, hvor Blændingerne ogsaa tydelig sees at være senere Muurværk.

Den nuværende murede Taarntrappe, ad hvilken man naaer saavel til Taarnet som Høikirkens og Sideskibenes Hvælvinger, og som ligger i det nordl. Sideskibs østl. Ende, er en senere Indbygning, hvilket sees af dens omgivende Mure, der paa en mispydende og uconstructiv Maade skære gennem Hvælvingen, samt ovenover denne gaae tværs over de tidligere nævnte oprindeligt aabne Nischer. Den øverste Deel af Trappehusets udvendige Mure er ombygget, og er det vel rimeligt, at dette i sin Tid har været høiere og mulig dannet et lille Taarn med Spiir, inden Kirken fik sit nuværende Taarn. Idetmindste synes Vindeltrappen foroven at tyde paa, at Trappehuset tidligere har været høiere. Usandsynligt er det ikke, at Taarntrappen er anbragt, dengang Kirken, uvist naar, fik sit første Orgel; thi ifølge Galthens Beskrivelse³⁾ har dette „fra Begyndelsen af bestandig staaet paa den nordre Side i den store Gang, imellem Prædike-

1) Grunden til denne Formodning vil senere blive meddeelt.

2) f. Ex. Viborg og Ribe Domkirker.

3) Pag. 115.

stolen og Choret, hvortil Opgangen var tæt ved Choret igjennem den Dør, som nylig (skrevet i 1802) er bleven tilmuret.“ Sporene af den tilmurede Dør sees endnu fra selve Trappen, og denne er i lang Tid¹⁾ bleven benyttet som Hovedadgang til det nordl. Sideskibs Hvælvinger og Orglet; thi det hedder fremdeles hos Galthen: „da det (Orglet) var gammel og trængende til en Hovedreparation²⁾, blev det 1751 nedtaget, ombygget og anseelig forstørret, samt forflyttet til den vestre Ende, hvor det kunde give bedre Lyd og Kirken mere Anseelse.“ Først i 1765 modtog imidlertid Orglets Forside sin endelige Udsmykning med Staffering og Förgyldning, hvilket sidste Arbeide Orgelbyggeren paatog sig at udføre for 80 Rd. og Tilladelse til at opsætte et lille Epitaphium paa Chorets Nordside „nest under salig Thomas Berings Epitaphium“. Dette Tilbud blev med Glæde mod-

1) Af den Synsforretning, der holdtes i Kirken d. 12te Juli 1699, sees det, at Trappen allerede dengang var meget slidt, og at adskillige Trin derfor maatte fornyes.

2) I Randers Raadstuearchiv opbevares Contracten af d. 26de Mai 1751 mellem Orgelbyggeren, Borgemester Søren Simonsen, og Raadet angaaende Orglets Ombygning. Førstnævnte forpligter sig blandt Andet heri til at gjøre Alt „af ganske nye, undtagen hvis gammelt Pibe-Værk som kand være tienlig af Kirkens forrige gamle Orgel.“ Det skulde bestaae af 24 Stemmer, og medens de udvendige Piber skulde være af Tin (ialt 400 Pd.), maatte de indvendige gjøres af Bly (ialt 1600 Pd). Endvidere hedder det: „Da Kirkens Uhrværk nu formedelst Orgelets Bygning ej kand komme tilsynne i Kirken, saa skal Uhrets Viser-Skive, som af nye gjøres, komme i Syvnet for an paa Orgelet og med Uhrmager Arbeyde blive indrettet, at Viserne i Kirken kan sees, skjøndt Uhret staaer saa langt bag Orgelet.“ Den omtalte Uhrskive findes endnu paa Orglets Facade; men Uhret er i sin Tid borttaget (formodentlig i Slutningen af forrige Aarh.) og flyttet til det lille Spiir paa Raadhuset. Først ved Kirkens nu tilendebragte Istandsættelse borttoges de overordentlig svære Egebjælker, hvorpaa Uhrværket har været anbragt i Midtskibets nordvestlige Hjørne. For sit Arbeide erholdt Simonsen ifølge Contracten 895 Rdl., og forpligtede sig til at „være ansvarlig for dette nye Orgels Dygtighed udi 6 Aar.“ Endelig skulde Orglet „af 2de erfarnne Mestere prøberes og i Alt tilhørende examineres, at det Ene med det Andet er forsvarlig, som det sig bør.“ Det synes ogsaa, at Simonsen har skilt sig meget godt fra sit Arbeide, thi ifølge Erklæring af Orgelbygger Demant i Aarhus, som nu i 1870 ombyggede Orglet fra 1751, maatte sidstnævnte, af sin Tid at være, betragtes som et Mesterværk.

taget og approberet af Stiftsøvrigheden, der allerede tidligere havde henstillet til „Provst, Borgemester og Raad“ at anvende de 70—80 Rd., der formodedes at ville indkomme ved Auktionen over den gamle catholske Altertavle, til derfor at udføre Orglets Udsmykning. I Kirken findes intet Epitaphium over Simonsen, og det lader saaledes til, at han eller hans Familie aldrig har gjort Brug af Tilladelsen til at lade et saadant anbringe.

I det Ovenstaaende er det paaapeget, at de oprindelig aabne Buer i Galleriet paa Kirkens Nordside neppe nogensinde kunne have tjent som Vinduer; meget mere sandsynligt er det vistnok derimod, at de allerede tidligt og i flere Aarhundreder efter Reformationen have været benyttede som Døre og dannet Adgangen til forskellige Pulpiturer, der i den Tid, da Fødsel, Stand og Rigdom spillede en altfor stor Rolle ogsaa indenfor Kirkens Mure, vare anbragte der for at give den saaledes Begunstigede en ophøiet og særskilt Plads. Een eller et Par af Buerne, formodentlig nærmest Chorbuen, have ført til det Pulpitur, hvorpaa det gamle Orgels Forside stod, medens selve Instrumentet har havt sin Plads paa Hvælvingen under Sideskibets Tag, hvor det fik Lys gennem et Vindue i samme¹⁾. En gammel muret Trappe fandtes ved den nylig foretagne Istandsættelse i selve Muren, og førte fra Underkanten af een af ofte nævnte Buer eller Nischer i Galleriet ned imod Orgelpulpitoret i Midtskibet. De meget udslidte Trin af store Muursteen tydede noksom paa høi Ælde. Talrige store Huller under Nischerne, der paa en uordentlig Maade i Tidernes Løb ere tilmurede, syntes nu noksom at vise at have baa-ret Bjælkerne, som dannede Underlaget for Pulpiturer, og i Høide med disse Huller findes under Midtskibets anden Hvælving fra Vest et Par tilmurede Døre, der efter selve Muurværket at dømme endogsaa synes, samtidig med det oprindelige Galleri, at have kunnet føre til et Pulpitur. De tvende Nischer længst mod Vest have endnu paa Murens Nordside beholdt de Stabler, hvori Lemme eller Døre

¹⁾ I Synsforretningen i 1699 siges, at Vinduet her er brøstfældigt. Der tales ligeledes om at anbringe nye Fjæl for at danne en bekvem Adgang fra den murede Vindeltrappe over Hvælvingen til Orglet.

have hængt allerede for lang Tid tilbage. Den ene af disse Døre danner Indgang fra Sideskibets Loft til det nuværende Orgelpulpitur, den anden har uden tvivl ført til det gamle, føromtalte Uhrværk bag Orglet.

Det er sandsynligt, at den omhyggelige Maade, hvorpaa de Flader af Midtskibets Mure, der vende udad mod Sideskibene, ere behandlede, idet de nemlig overalt ere fugede, har medvirket til at fremkalde den vistnok feilagtige Mening, at disse Mure have staaet frit som Ydermuur, og at Sideskibene som Følge deraf vare af yngre Oprindelse. Fugningen kan imidlertid Intet bevise; thi den findes ogsaa anvendt paa lignende Maade paa Indersiden af Choret's Mure ovenover Hvælvingerne, og sikkert er det selvfølgelig, at de sidstnævnte Muurflader ikke nogensinde have været bestemte til at staae frit eller været tilsyne. Paafaldende vilde det ogsaa være, at Midtskibets Mure, saafremt de virkelig havde staaet frit som Ydermure, have holdt sig saa fortrinligt, at end ikke en eneste Sten er forvittret. Tæt over Nischerne paa Kirkens Nordside findes under Sideskibets Tag en heel Række store Huller, hvori Egebjælker ere anbragte, der rage lidt udenfor Murens Flade og ved lodrette Stolper støtte Taget. Disse Huller ere sikkert ikke slaede senere, men ganske samtidige med det oprindelige Muurværk omkring Nischerne, og da de ere altfor store til Stilladshuller, hvoraf der iøvrigt findes en stor Mængde meget mindre, kunne de neppe nogensinde have havt anden Betydning end deres nuværende. Hullerne afgive saaledes ogsaa et Beviis for Sideskibets Samtidighed med Midtskibet, og dette er i endnu høiere Grad Tilfældet med selve Muurværket. Paa de Steder, hvor Sideskibene i den vestl. Gavl støde til Midtskibet, har Forfatteren ladet foretage Udhugninger i Murene, og her viser *Muurværket sig tydeligt nok at være samtidigt*, skjøndt der ganske vist er nogen Uregelmæssighed i Skiftegangen. Under det sydl. Sideskibs Tag sees paa det ovennævnte Sted en Fortanding i Midtskibets ydre Muur, bestemt til at optage og støtte Sideskibets Gavl. Da denne Gavl imidlertid er bleven opført med en mindre Tykkelse end oprindelig paatænkt, ja maaske endogsaa senere er ganske ombygget, er Fortandingen, der hører til det oprindelige Muurværk, tildeels ubenyttet, men godtgjør dog formentlig, at det nævnte Sideskib er bygget samtidigt med

Langhuset, og at man kun i sin Tid først har opmuret det sidstnævnte til en noget større Høide og da ladet Sideskibets Gavl slutte sig hertil. Vare Sideskibene yngre end Midtskibet, maatte de ottekantede Piller og Buerne, der aabne sig ind imod de førstnævnte, rimeligviis hidrøre fra senere Forandringer samtidige med Sideskibenes Tilbygning; man maatte da tænke sig det oprindelige Langhuus med faste Mure lige fra Grunden, og af disses Fundamenter maatte udentvivel endnu findes Rester. Dette sidste er imidlertid ikke Tilfældet, idetmindste ikke i Kirkens vestl. Ende, hvor der nylig var god Leilighed til at undersøge disse Forhold, da der blev gravet Grund til den nye Forhalles Mure. Skjøndt talrige Begravelser have optaget Pladsen under Kirkens Gulve, kan man ikke tænke sig, at de ovennævnte Fundamenter, saafremt de nogensinde havde været der, skulde være blevne opbrudte for at give Plads til Gravhvælvingerne; tværtimod man vilde snarere have ladet disse støtte sig til hine. Fundamenterne under de store Piller paa begge Sider af Kirken fandtes byggede af regelmæssige Skifter Muursteen og ganske paa een og samme Maade, og der var ikke mindste Spor at see af nogen Ombygning. Eftergravninger foretoges ogsaa omkring Kirkens Sokler, hvilke gjøre det utvivlsomt, at Jordsmonnet tidligere, navnlig paa Kirkens Nordside, har været endeel lavere. Det samme har ogsaa været Tilfældet paa Øst- og Vestsiden, og fandtes der ved Choret en fuldkommen Brolægning i en Dybde af 15" under den nuværende, ligesom den oprindelige Jordlinie her maa have ligget endnu dybere, formodentlig omtrent 1½ Al. lavere end nu. Mange her i Randers ville endnu erindre, at en Steentrappe paa 4—5 Trin førte ned i Sideskibet ved den nordl., nu tilmurede Indgang, fra det høie Jordsmon udenfor. En ved Kirkens nordvestlige Hjørne foretaget Gravning viste, at Jorden her var opfyldt i en Høide af 2 Al., dog maa Størstedelen af denne Opfyldning skrive sig fra en Tid, der ligger endnu fjernere end Kirkens Opførelse.

Paa Ydersiden af det nordl. Sideskibs Muur sees Tandsnit i Bueform, der have været bestemte til at støtte Hvælvingerne i den førnævnte, paatænkte lavere Korsgang. Denne skulde med sin ene Fløi have været sammenbygget med Kirken og de andre Fløie strakt sig ud paa Klosters Grund

henimod Klosterbygningen. Saadanne Korsgange eller Omgange¹⁾ fandtes hyppigt i den catholske Tid som et Bindeled mellem Klostret og Kirken; de have navnlig været benyttede ved Begravelser og andre Processioner, ligesom Buegangene ofte have indsluttet Klostrets Kirkegaard eller endogsaa selv have tjent som Hvilested for Munke eller Nonner. Udgravningerne, navnlig ved Kirkens nordvestlige Hjørne, have imidlertid tydelig nok viist, at Korsgangen kun har været paatænkt, men aldrig bygget. Fundamentet under hele Hjørnet fandtes nemlig fuldkommen regelmæssigt, hvorimod der ikke var Spor af noget lignende paa det Sted, hvor Korsgangens Ydermuur maatte have staaet, saafremt der nogensinde her havde været en saadan. Høikirken, Sideskibene og Kong Hans's Capel have samme Gesims, bestaaende af flade Buer haarne af Consoler, der hver kun dannes af et Par paa Høikant stillede Steen. Denne Gesims er Forfatteren tilbøielig til at antage for oprindelig, navnlig samtidig med Høikirken og Sideskibene, ligesom man ved Tilbygningen af Capellet har efterlignet den, der allerede fandtes paa de ældre Partier. Ved Undersøgelsen viste det sig, at Gesimsen nu manglede ganske paa den Strækning af Høikirken, der dækkes af Capellet. Dette forklares dog let ved, at Høikirkens Muur har været fuldkommen gjennebrudt for at spænde den tidligere nævnte smukke, meget høie Bue ind inod Korsarmen. Skulde der være nogen Tvivl om Gesimsens Alder, da maatte den nærmest gjælde Høikirken; der er ialfald andetsteds udtalt Formodning om, at sidstnævnte var senere tilføiet²⁾, saaledes at man vel altsaa maatte tænke sig den oprindelige Kirke endeel lavere og med eet stort og plumt Tag³⁾ overdækkende saavel

1) Ved den gamle Domkirke i Slesvig findes endnu bevaret en ganske lukket Korsgang ligesom Rester af en saadan ved Vor Frue i Aarhus og flere andre Klosterkirker her i Landet. I Syden forekomme Korsgangene hyppigt ved Klosterkirkerne og dannø ofte meget maleriske Partier.

2) Traps Beskrivelse over Danmark, 2det Bind, Pag. 409.

3) Saadanne store Tøge, der i Almindelighed virke meget trykkende og ødelægge Bygningens ydre Udseende, forekomme ved ikke faa af vore Kjøbstadkirker. Ofte ere de dog ikke oprindelige, men skrive sig fra senere Tidens uheldige Forandringer, saaledes ved St. Bendts Kirke i Ringsted, hvis Yderside efter Branden i 1806 blev

Midtskibet som Sideskibene. Imidlertid synes der dog at være størst Sandsynlighed for, at Høikirken er samtidig med

ganske skamskjændet af et saadant Tag, der dækkede baade Høikirke og Sideskibe og først i de nyeste Tider heldigviis er bleven fjernet. Paa lignende Maade er Indtrykket af Vestervig Klosterkirke, Salling Kirke ved Løgstør og flere andre endnu fuldkommen forstyrret ved et umaadeligt Tag, der er ført ned over Høikirke og Sideskibe, og følgelig udvendig ganske skjuler den førstnævnte. Ved enkelte yngre Landsbykirker er det svære Tag samtidigt med den øvrige Bygning, saaledes var det f. Ex. Tilfældet ved Uth Kirke ved Horsens før den i 1869 foretagne Ombygning. Hr. Dr. theol. V. Rothe har i en Afhandling om „Kirkebygningens Symbolik og Kirkestiil“ i „Dansk Tidsskrift for Kirke- og Folkeliv, Literatur og Kunst“, 11te Hefte, 1870, Pag. 485 i Anm. udtalt sig meget misbilligende om dette Arbejde, hvis Ledelse var Forfatteren betroet af Kirkeeieren, hans Excellence Lehns greve Frijs til Frijsenborg. Dr. Rothe mener, at „et slemt Misgreb nylig er begaaet ved Uth Kirkes Reparation“, „man (altsaa Forfatteren) miskjendte da Stilens Charakter“ o. s. v. Forfatteren er imidlertid tilbøielig til at antage, at det er Dr. Rothe, der har „miskjendt Stilens Character“, naar han siger, at „denne Kirke er opført endnu i Gothikens gode Tid, mellem 1575—77, som reent gothisk Kirke, alene at Arcaderne forneden ikke være tilspidsede.“ Mon virkelig det nævnte Tidrum hos os kan kaldes „Gothikens gode Tid?“ Forfatteren vil snarere kalde det dens Forfaldstid, dens Overgang til Renaissancen. Sandheden er imidlertid, at Bygningen nu ikke er „sammensat af de mest modstridende Elementer“; men at den før var det, idet runde, spidse, flade og ellipseformede Buer (der neppe nogetsteds paa een Gang forekomme i „Gothikens gode Tid“) vare blandede mellem hinanden. Det var her Bygmesterens Opgave at tilveiebringe Harmoni, hvor før kun fandtes Disharmoni, og dette kunde vistnok kun skee ved at tage de runde Buer i Arcaderne til Udgangspunkt, altsaa holde sig til Rundbuestilen, fjerne de altfor lavt spændte spidsbuede Hvælvinger og erstatte dem ved et langt høiere liggende Bjælkelag. Kun paa denne Maade kom Høikirken til sin Ret; nu hæver den sig frit over Sideskibenes Tage, før var det næsten kun lutter Tag altsammen, og Bygningen gjorde udvendig mere Indtryk af et stort rummeligt Pakhuus end af et Gudshuus. Forfatteren skal til det Yderste holde paa det Oprindelige, hvor det er noget Smukt og Godt; men hvor der fra først af er begaaet „et slemt Misgreb“, der bør man vistnok ikke vedblivende værne om samme, blot fordi det er gammelt. Det var Bygmesterens Bestemmelse før at have svaret Dr. Rothe, men strax var hans Tid optaget af andre Ting, og kort efter ophørte det nævnte Tidsskrift at udkomme. Ogsaa i enkelte andre Punkter havde det ellers været Umagen værd at udtale sig om Dr. Rothes Afhandling.

de sidstnævnte Dele af Kirken; thi Intet i Muurværket viser, at de oprindelige Hvælvinger have været spændte lavere end de nuværende, ligesom Murene ogsaa synes her overalt at være samtidige. Anderledes stiller det sig med Choret i dets *nuværende* Skikkelse. Forskjellige Ting tyde paa, at dette fra først af har været langt betydeligere, og at dets Mure og Tag have naaet op i samme Høide som Høikirkens og have udgjort en ligefrem Forlængelse af disse. Allerede en løselig Betragtning udvendig fra af den Gavl, der nu afslutter Høikirken imod Choret, og rager langt op over dets Tag, viser, at denne og de dermed i Forbindelse staaende Partier ere ombyggede. I Gavlen sees lidt over Chorets Tag et stort Bueslag muret af samme Slags Steen som den oprindelige Deel af Kirken, og ved nøiere at undersøge samme fra Rummet ovenover Chorets Hvælvinger viser det sig, at denne Bue ganske svarer til Høikirkens andre Gjordbuer og udgaer paa hver Side fra en Pille, fuldkommen lignende de andre, som bære Hvælvingerne, ja at endog denne Pille, skjøndt den i Aarhundreder ikke har været tilsyne fra selve Kirken, er hvidtet ganske som de andre Mure. Naar man dømmer efter det her Anførte og den Omstændighed, at der høiere oppe paa den førnævnte Gavl imod Øst findes Udkrænginger paa samme i Retning af Choret, synes det rimeligt, at den store Bue oprindelig har aabnet sig fra dette ind imod Midtskibet, at den har været fuldkommen tilsyne fra sidstnævnte og skjøndt af lignende Form som de andre Gjordbuer er Kirkens egentlige gamle Chorbue. Betragt vi nu det nuværende Chors Mure, da tyde de i alle Tilfælde paa Ombygning; thi deels have Vinduernes en noget afvigende Form fra dem i den øvrige Kirke, deels er Gesimsen paa førstnævnte Sted en ganske anden og bestaaer istedetfor af flade Buer kun af nogle simple fremspringende Skifter, ligesom endelig selve Muurværket er langt mindre regelmæssigt end i Høikirke og Sideskibe. Choret har i det Hele, som ogsaa af Hr. Etatsraad Worsaae paapeget¹⁾, en noget slankere Charakter end den øvrige Bygning. Efter Vinduernes Form kan man imidlertid dele Choret i to Dele: den større vestlige og den mindre østlige, den saakaldte tresidede Afslutning. Den første af disse, det egentlige Chor, har tven-

¹⁾ Traps Beskrivelse over Danmark, 2det Bind, Pag. 409.

de Hvælvinger og under hver af disse et Vindue, der vel har samme Høide som dem i den sidstnævnte Deel, men en betydelig større Brede.¹⁾ Mærkeligt er det at finde, at denne Brede ganske svarer til den i det høie smukke Vindue i Kong Hans's Capel; thi Tanken ledes derved hen paa, at det gamle Chor og Capellet have havt samme Character, og at Vinduernes Høide i disse tvende Partier, hvis Opførelse ligger nær ved hinanden, ogsaa har været den samme. Det oprindelige høie Chor har da formodentlig endt med en Kamgavl mod Øst, og til denne støttede sig den lavere Chorafslutning. Nedstyrtningen af den vestligste Chorhvælving i 1632 har formodentlig medført en større Ombygning af det tilsvarende Parti af Choret, og fra denne Tid skriver sig vel det uregelmæssigere Muurværk og den simple Gesims, ligesom Choret ved denne Leilighed maa have faaet sin nuværende Chorbue og mistet hele det frie høie Præg, der svarede til den ældre. Som Beviis for, at den nuværende Chorbue ikke kan være den oprindelige, kan anføres, at der ovenover Buen ikke findes fuld Muur, men kun indad imod Kirken en temmelig raat opmuret Skillevæg af $1\frac{1}{2}$ Steens Tykkelse, som alene ved sin, mod Midtskibet vendte, pudsede Flade viser sig som langt yngre Muurværk end de omkringværende Partier. Skillevægen ender foroven under den ældre Chorbue, eller maaske rettere den Bue, som indtager sammes Plads og har svaret dertil. Ret mærkeligt er det at finde et Par Buestillinger endnu henstaaende under samme, og ere vel disse anbragte enten ved en Ubedring af Buen i 1634 eller snarere som Afstivning for samme, medens en Ombygning af Gavlens øverste Parti er foretaget. Til sidstnævnte Ombygning er benyttet smaa Steen ligesom dem i Taarnet, og er Gavlen derfor formodentlig samtidig med dette, altsaa fra 1796.

Allerede tidligere er Vinduernes Form nævnt som af

¹⁾ Bredden af Vinduerne i Chorets vestlige Deel er 3 Al., medens de tvende smalleste i dets østlige Deel kun maale 1 Al. 20" og et Par andre Vinduer sammesteds, der ligesom synes at skulle danne en Overgang til de førstnævnte, 2 Al. 11". Af de Sidstnævnte er det ene vel anbragt paa Chorets Sydside, men hører dog til den tresidede Afslutning, da den findes under den østligste Hvælving, som dækker samme.

Betydning med Hensyn til at bestemme Bygningens Alder, idet Sammenligning foretoges med andre Kirkebygninger, hvor lignende Former forekomme. Af Vigtighed er det ogsaa, at disse Vinduer¹⁾ synes at være oprindelige, dels fordi intetsomhelst Spor findes til, at de kunne være senere indsatte²⁾, dels ogsaa fordi ved Sideskibenes Vinduer et regelmæssigt Skifte paa Fladen gaaer udenom det egentlige Bueslag, og i det nævnte Skifte sorte haardbrændte Steen afvekle med de røde, ligesom de sorte overhovedet findes anvendte mange Steder i det oprindelige Muurværk.³⁾ I Høikirken forekomme de sorte Steen sjældnere, dog tør man vel heri kun see en Tilfældighed. Choret derimod mangler dem ganske, og værd at lægge Mærke til er det, at Stenene her have en noget anden Farve end i Kirkens andre Partier, idet mange af dem ere guallige. Dette tyder da atter paa, at det *nuværende* Chor ikke er samtidigt med den øvrige Kirke. Ligesom mod Øst synes ogsaa Høikirken mod Vest oprindelig at have havt sit Tag afsluttet ved en Kamgavl eller muligt simpelt afskraaet. Paa sidstnævnte Maade fremstilles Kirken hos Resen, hvis Afbildning af Byen, omtrent fra 1670, findes optaget i Traps Beskrivelse over Danmark. Det er imidlertid vist, at denne Tegning maa være meget mangelfuld, og det Samme er Tilfældet med Pontoppidans Afbildning fra 1767 og tildeels ogsaa Stadfeldts⁴⁾ fra 1804. Pontoppidan viser paa sin Tegning ved Langhusets østlige Ende en Gavl med Kamme, som vel ogsaa dengang har været der, derimod er det ei let at forklare, hvorledes han i sit „Danske Atlas“, 4de Bind, i 1767 kunde afbilde det Taarn med Spiir, som først blev bygget i 1796—97, og

1) Her tænkes navnlig paa Høikirke og Sideskibe.

2) Selvfølgelig med Undtagelse af de i den nyere Tid (navnlig 1862) foretagne mindre Forandringer med enkelte Vinduer.

3) Ogsaa i Helligaands Klostret findes de sorte Steen anvendte i endnu videre Udstrækning. Denne gamle Bygning, hvis smukkeste Side vender mod Gaarden, vilde kunne vinde særdeles meget ved en Istandsættelse i sin oprindelige Stil; men den burde da befries for flere af de Bygninger, der nu ligge alt for tæt op ad den, saa den om muligt laae paa en fri lille Plads.

4) Samtlige Tegninger ere i lille Maalestok, men kunde derfor godt have været udførte med langt større Ombu.

som endnu staaer. Før den sidstnævnte Tid¹⁾ vides Kirken nemlig aldrig at have havt noget Taarn²⁾, og man fristes næsten til at troe, at vedkommende Kunstner, hvem Afbildningen skyldes, har taget sig den Frihed at flytte det daværende St. Peders Taarn, der stod paa Torvet tæt ved det nuværende Sprøitehuus, og anbragt det for Enden af St. Mortens Kirke, hvortil det paa en vis Maade jo vel var knyttet, da det tjente som Klokketaarn for samme. Ligesaa mærkeligt er det, at Resen afbilder Kirken ganske uden Chor, skjøndt Chorafslutningen efter Indskriften paa sammes Hvælving allerede var bygget i 1494, og siden den Tid i alle Tilfælde har viist sig som et særskilt fremtrædende Parti af Bygningen. Kirken afbildes hos samme Forfatter, seet fra Nord, med Stræbepiller, som aldrig have været der, saa Tegningen bærer mest Spor af at være gjort efter Hukommelsen og maaskee endogsaa ikke engang her i Randers. Endelig er det ogsaa muligt, at Resens Tegning er taget efter et ældre Billede fra Tiden før Chorets Ombygning, og at vi i Samme have et i *Hovedgrundtrækkene* nogenlunde rigtigt Billede af St. Mortens-Kirke før 1634, kun, som sagt, med Undtagelse af, at Chorafslutningen er ganske glemt og at de ovennævnte mindre Feil ere begaaede. Selv i den hos Trap fra nyere Tid optagne større Tegning er den Feil, at Choret afbildes med en lige Afslutning i Øst, skjøndt det her jo har en ganske anden Character.

Som næsten alle andre ældre Kirker har ogsaa denne oprindeligt havt en nordlig og sydlig Indgang, førende til hvert af Sideskibene, foruden en Hovedindgang mod Vest, der formodentlig i den catholske Tid ikke er bleven brugt uden ved større kirkelige Fester, ligesom den nogle Aarhundreder senere kun benyttedes til Ligenes Indførelse i Kirken, hvilken Bestemmelse ogsaa findes anført paa den nuværende, med Billedskjærerarbejde prydede, Egetræes Dør fra Aaret 1700. Først i 1827 aabnedes den saakaldte Liigport ved den sædvanlige Gudstjeneste. Medens denne Dør er bevaret og ved den nu foretagne Istandsættelse er bragt tilbage til sin oprindelige Stiil, har det været nødvendigt

1) Galthens Beskrivelse, Pag. 100.

2) Om Spiret paa Eske Broks eller det Scheelske Capel see i det følgende af denne Afhandling.

at tilmure de tvende førstnævnte Døre for at undgaae Træk. Dette skete ved den sydlige Dør i 1827¹⁾, og ved den nordlige i 1869, hvilken sidste erstattedes ved at aabne en ny Dør fra Sideskibet til Sacristiets Forstue. Indvendig sees paa Sideskibenes Mure endnu Spor af de to tilmurede Døre, og medens disse, hvad selve det udvendige Muurværk angaaer, have været temmelig simple, omgives den vestlige Hovedindgang med murede, skraat indadgaende False i Lighed med Nischerne i Midtskibet, og er derfor uidentvivil ogsaa samtidig med disse. Indenfor de spidsbuede False danner en Rundbue selve Døraabningen, og dette er forsaavidt særegent nok, som Buer af denne Form kun forekomme meget sjældent i Kirken²⁾. En anden Døraabning af samme Form og uidentvivil samtidig med Choret fører fra dette op til det i 1850 ved Nordsiden byggede Sacristi. Hvor Sidstnævnte nu har sin Plads, stod indtil for omtrent 100 Aar siden en gammel, grundmuret og hvælvet Sidebygning, der menes at have tjent til Oplagssted for Kirkens Viin³⁾, og senere benyttedes til Materialiers Opbevaring, indtil den ved den nævnte Tid afløstes af et nyt, ligeledes grundmuret Materialhuus⁴⁾, der i Kirkens Bøger fra dette Aarhundredes Begyndelse kaldes „Kalkhuset.“⁵⁾ Dette blev ogsaa benyttet til deri at omstøbe Kirkens Bly ved Udbedringer af Tagene; men i Synsprotocollen omtales det i 1839 som forfaldent, og det blev derfor nedrevet, dog først i 1850.

Galthen siger i sin Beskrivelse⁶⁾: „Saavel Choret som Kirken har tilforn været langt rigeligere forsynet med Vinduer og følgelig langt lysere, end de nu ere; thi ialt har begge havt 30. Men da de vare kostbare at vedligeholde,

1) Den nævnte Dør blev dog først udvendig tilmuret ved en Istand-sættelse, der foretoges i 1862, ved hvilken Leilighed ogsaa det lille Vindue, der havde været over samme, forstørredes i Lighed med Sideskibets andre Vinduer.

2) Den nu tilmurede Indgang paa Nordsiden havde ogsaa foroven en rundbuet Afslutning.

3) Galthens Beskrivelse, Pag. 98.

4) Af Synsforretningen i 1699 sees det, at den gamle Viinkjælder eller Materialhuset allerede dengang var forfaldent.

5) I Kalkhuset henstilledes Liig af Drukuede, før end Byen fik et eget Liighuus.

6) Pag. 101.

ere de 8, som syntes at kunne undværes, for mange Aar siden tilmurede.“ Senere siger samme Forfatter, at Kirken er „altfor mørk“. Galthen giver ogsaa de omkringværende høie Huse Skyld for denne Ulempe, der dog navnlig er bleven foraarsaget ved den uheldige Lyst, man havde i flere Aarhundreder til overalt at anbringe mispydende Pulpiturer, hvilke dels dækkede Vinduerne i Sideskibene, dels i høi Grad forstyrrede det frie Overblik over Kirken. Forfatteren behøver blot at minde om de 2, nu ved Istandsættelsen borttagne Pulpiturer, der vare yderlig smagløst anbragte i i Sideskibene i 1827, og dengang betragtedes som et stort Gode. Kirken har neppe nogensinde haft det Antal Vinduer, som Galthen nævner; thi udentvivl medregner han de 2 høie og slanke Nischer, der vel sees indvendig paa den vestlige Gavl båg det nuværende Orgel, men tydelig nok vise, at de aldrig have været gennembrudte og benyttede som Vinduer. Imidlertid maa man være enig med den oftnævnte Forfatter i, at det er høist uheldigt, at man i Tidernes Løb af forskjellige Grunde, der dog neppe alle kunne betragtes som nogenlunde vægtige, har tilmuret saa mange af Kirkens ældre Vinduer¹⁾, selv om man ingenlunde kan sige, at Kirken nu er mørk, ja at man tværtimod maa kalde dens Lys meget rigt og smukt. I den sidste Menneskealder er om end ikke i arkitektonisk Henseende gjort tilstrækkeligt, saa dog idetmindste noget for at raade Bod paa tidligere Tidens Misgreb; saaledes fik Choret sit midterste Vindue tilbage²⁾, der var tilmuret, dengang Eske Broks Capel blev bygget. Mest beklageligt er det, at de 3 Vinduer bag Altret, som tidligere nævnt, ere tilmurede, og vilde det have været meget ønskeligt, om der nu ved Kirkens Istandsættelse havde været nogen Stemning for paany at aabne disse, hvor-

1) 1753 anbefaledes det af Mestrene, der prøvede det nye Orgel, at til-lukke det store Vindue mod Vest „formedelst Solens Heede og Vinterens Kuld.“ Formodentlig er det vestligste af Høikirkens Vin-duer paa Sydsiden lukket ved samme Leilighed. Af det førstnævnte store Vindue lodes kun en ganske ringe Deel aaben forneden for at give et sparsomt Lys ind til de under Orglet anbragte Pulpiturstole.

2) I 1840 forlangte Kirkesynet det omtalte Vindue aabnet, men frafaldt igjen sin Paastand i 1843, fordi man fandt, at Kirken ikke kunde udrede Omkostningerne herved. Først i 1862 lykkedes det at faae Vinduet aabnet, hvorved Choret har vundet meget i Udseende.

ved man vilde kunne skaffe Choret sit oprindelige, prægtige Lys tilbage. Heraf maatte unægtelig følge, at den nuværende store Altertavle, der aldeles ikke passer til Kirkens Stiil, men desuagtet roses for sin Skjønhed i lige høi Grad hos flere af de nævnte Forfattere, maatte fjernes, og erstattes enten af den gamle catholske Altertavle¹⁾, der i 1765 flyttedes fra St. Mortens Kirke til Hald i Nørre-Hald Herred, hvor den endnu findes, eller ogsaa af et nyt og smukt Alterbillede med en Indfatning i gothisk Stiil og afpasset efter Omgivelserne. Ved det kirkehistoriske Selskabs Møde, der afholdtes her i Randers i 1868, yttrede afdøde Professor Høyen, at den nævnte gamle Altertavle ikke havde noget Kunstværd; men dette kan neppe betragtes som eensbetydende med, at den ikke var værdig til at anbringes ifølge sin oprindelige Bestemmelse i St. Mortens Kirke. Ingen, der har den mindste Sands for Kunst, vil troe, at Billedskjærerarbejdet paa den nuværende Altertavle har Kunstværd, det er tværtimod for en Deelyderst smagløst, og selv om Maleriet er noget bedre, kan det dog vistnok ingenlunde siges at kunne tjene til Opbyggelse for Menigheden. Forfatteren kan derfor ikke noksom ønske, at det engang maatte lykkes at skaffe Kirken sin gamle Altertavle tilbage, hvilken, efterat være bleven omhyggelig udbedret, i Forening med det rige Lys fra Øst vilde gjøre en fortrinlig Virkning²⁾. Meget ønskeligt havde det vistnok ogsaa været, om man, da Orglet nu atter blev ombygget, havde kunnet benytte Leiligheden til ogsaa at forandre selve Orgelforsiden og danne denne som to høie Sidepartier med et lavere Midtparti, over hvilket da Lyset kunde falde ind i Kirken fra det store Vindue mod Vest, der atter burde aabnes. Herved vilde ogsaa kunne opnaaes, at den vestligste Hvælving af Midtskibet saaes fra Kirken, ligesom denne

¹⁾ Altertavlen, der er i gothisk Stiil, deles i et Midtparti og tvende Sidefløie. Den bestaaer af lutter Billedskjærerarbejde, og dens Hovedfremstilling er Treenigheden. Gud Fader afbildes med Sønnen staaende ved sin høire Side, og ovenover bære Englene Korset mod Himlen. Til Høire for Midtfiguren sees Jomfru Maria med Barnet, og paa den modsatte Side St. Morten, der giver Almisse til en Krøbling. Paa Sidefløiene staae de 12 Apostle og 4 Kirkefædre mod en rigt forgyldt Baggrund og forsynet med Indskrifter om hver Figur.

²⁾ See eksempelviis den catholske Altertavle i Vor Frue Kirke i Aarhus.

i langt høiere Grad end nu vilde vise sig i sin oprindelige Udstrækning. Imidlertid vilde en saa betydelig Forandring have forøget Omkostningerne særdeles meget og maatte derfor opgives.

St. Mortens Kirke indeholder flere gamle Indskrifter, i hvilke om vel ei Meget, saa dog Noget meddeles om Kirkens ældre Historie. Den ældste af disse, som er anbragt over Alteret, er skreven i *senere* Munkeskrift og meget vanskelig at læse, da Bogstaverne gaae umiddelbart over i hinanden, og det samme Bogstav ikke altid skrives paa samme Maade. Det viste sig desuden nu, at denne Indskrift har været opmalet flere Gange, ved hvilke Leiligheder den har tabt endeel af sin oprindelige Character. Den synes saaledes først at have været skreven med *ældre* Munkeskrift, hvorefter der imidlertid nu kun var saa særdeles lidt tilbage, at det var umuligt at benytte det. Indskriften lyder:

„MCD qvater XL & V
numeres minus unus
hæc Prior J. primus tunc facit
imo Deus.“

Hos Resen, Pontoppidan og Stadfeldt gjengives den noget forskjelligt, dog bemærker den sidste, at den, da hans Bog udkom i 1804, var ganske udslettet, og den er altsaa atter fremkommen, uvist naar; thi den saaes tydeligt, allerede inden Kirkens Mure og Hvælvinger afskrabedes ved den nu foretagne Istandsættelse. Rimeligt er det vel, at den ene Forfatter tildeels har afskrevet efter den anden, uden selv at have seet den originale Indskrift. Resen udtyder de sidste Ord af den 3die Linie som „tunc facit,“ Pontoppidan har det Samme i „Marmora Danica“, derimod i sit „Danske Atlas“ „nunc fecit“. Samtlige ovennævnte Forfattere skrive „uno“, og have altsaa rettet Sprogfeilen i Indskriften, hvor der tydeligt nok nu staaer „unus“. Der maa formentlig altid have staaet „tunc facit“, og Meningen synes da at være:

„1494¹⁾ byggede Prior J. (Johannes) først dette eller
rettere Gud.“

¹⁾ Hos Stadfeldt, Pag. 177, Anm. 12 omtales den feilagtige Mening, som Pontoppidan i „Marmora Danica“ vil udlede af Indskriften.

Meget characteristisk er den Maade, hvorpaa de gamle Munke have skrevet Aarstallet. Den nævnte Indskrift er imidlertid ikke den eneste, hvormed de have prydet Choret; thi hos Resen og i „Marmora Danica“ anføres en anden længere latinsk Indskrift, hvoraf nu ikke fandtes mindste Spor, ligesom det fremgaaer af Stadfeldt's Beskrivelse, at den allerede var tilintetgjort, inden dette Værk udkom. Den sidstnævnte Indskrift lyder hos Resen:

„Anno milleno qvingenteno numerato
Rege suo pleno rege Johanne dato
Sangvine præclarus Niels Claussøn Præsul in Arhus
Dignus honore suam dum regit Ecclesiam
Sub Præceptore mandante Johanne Priore
Ista Creatori cessit Imago chori.“

Denne Indskrift antages i Oversættelse at lyde omtrent saaledes:

„Da man talte Aar femtenhundrede,
efterat der var givet hans Konge Hans fuld Anerkjendelse,
medens høibaarne Niels Claussøn, Biskop i Aarhus
høiærværdig forestod sin Menighed,
lod Prior Johannes med Ordensherrens¹⁾ Billigelse
Billedet hist i Choret indvie til Skaberen.“

Ved „Billedet hist i Choret“ maa formodentlig menes den catholske Altertavle, der, efter Stilen at dømme, nok tør antages at være fra den angivne Tid. Rimeligt er det vel i saa Fald, at Indskriften har været anbragt i Nærheden af Alteret, og man kommer derved til den Formodning, at den har havt sin Plads paa Chorets nordlige Muur, der hvor et Epitaphium blev opsat over Thomas Michelsen Bering i 1737 og altsaa er gaaet fuldkommen tilgrunde ved denne Leilighed. At Pontoppidan endnu nævner Indskriften i „Marmora Danica“, der udkom i 1739, vil neppe være noget

¹⁾ Helligaandsordenens Generalmagister benævnedes „Præceptor“ Da intet Spor af Indskriften længere findes, kan det ikke undersøges, om mulig „Sub præceptore“ har været skrevet i eet Ord, hvorved Prior Johannes vilde være betegnet som Underbestyrer for flere Ordenshuse.

Da Forfatteren desværre ikke er det latinske Sprog mægtig, aflægger han herved sin Tak til de forskellige Mænd, der have viist Sagen Interesse ved at være ham behjælpelig med Indskrifternes Udtydning.

Beviis herimod, da det jo sikkert har taget lang Tid at samle Materialet til Manuskriptet, og den nævnte Forfatter desuden i sit senere udgivne „Dansk Atlas“ slet ikke nævner den paagjældende Indskrift. At Pladsen, hvor bemeldte Epitaphium nu findes, i ethvert Tilfælde senere, men forinden dettes Anbringelse, har været udsmykket, er sikkert; thi ved Afskrabning af Kalken fandtes umiddelbart op til dette og Øst for samme Rester af malede Vaabenskjolde med tydske Indskrifter, der dog hverken lode sig udtyde eller bibeholde. Af gammel Farveudsmykning i Choret fandtes endvidere kun et Ornament paa Hvælvingernes Gjordbuer, der nu opriskedes. Det samme Ornament forekommer hyppigt i Kalkmalerierne i Aarhus Domkirke, ligesom man ogsaa jevnligt finder det ved at afbanke Kalken paa Hvælvingerne i Landsbykirker¹⁾. Kong Hans's Capel er den Deel af Kirken, der fandtes at være rigest udstyret med Kalkmalerier; thi her havde samtlige Ribber i den smukke Hvælving paamaalede Ornamentter eller Linier, ligesom Kapperne vare forsynede med Vaabenskjolde med tilhørende Indskrifter. Denne Udsmykning er foretaget samtidig med Capellets Opførelse eller da i al Fald kun faa Aar senere²⁾ og var fuldkommen overkalket, indtil den nu atter fremdroges. Længst mod Øst findes det danske Vaaben, hvorunder følgende Indskrift³⁾:

„Johannes Dei gratia Rex Dacie Suecie Noruegie & qui fundavit primo istum locum Requiescat in pace quique in Domino obuit⁴⁾ Anno Domini MDXIII.“

Om denne Indskrift gjælder det Samme som om de tid-

1) f. Ex. Haslund Kirke ved Randers.

2) Ifølge Resen skal der under den største og vigtigste Indskrift have staaet: „Anno Domini MDXXII“, hvilket Stadfeldt antager betegner Tiden for Udsmykningen af Hvælvingen. Dette Aarstal er imidlertid neppe tilføiet oprindelig, da der ikke kan have været Plads til samme paa det Baand, hvorpaa den egentlige Indskrift staaer.

3) Da Stadfeldts Beskrivelse udkom, var Indskriften ved Ælde og Kalkning næsten ulæselig, og er formodentlig den slette Afskrift af samme, der fandtes længere nede paa Muren, anbragt af denne Grund i Slutningen af forrige eller Begyndelsen af dette Aarh. Denne blev nu fjernet, da den Oprindelige blev gjenfundet og oprisket.

4) Istædetfor „obuit“ skulde have staaet „obit“, og har denne Feil formodentlig allerede indsneget sig oprindelig uden senere at være bleven rettet.

ligere nævnte, at de forskjellige Forfattere ikke have meddeelt den nøiagtig, som den virkelig lyder. Pontoppidan angiver den saaledes i sit „Dansk Atlas“: „Johannes Dei gratia Rex Daniæ, Sueciæ, Norvegiæ, qui fundavit primo hunc locum, quique in Domino obiit Anno Domini M. D. XIII. 20. Januarii, repviescat in pace.“ De andre oftnævnte Forfattere have ligeledes „reqviescat in pace“ stillet som Slutning af Sætningen, hvilket ogsaa er det Naturlige, skjøndt som angivet ikke overensstemmende med den originale Indskrift, hvis Ordstilling dog neppe nogensinde ved Opfriskning er bleven fuldkommen forandret. Datoen „20 Januarii“ maa skrive sig fra en senere Tilføining, hvis den virkelig nogensinde har staaet der, hvad vistnok er tvivlsomt. Indskriften skulde da i Oversættelse lyde:

„Johannes af Guds Naade Konge til Danmark, Norge og Sverrig og som først har grundlagt dette Sted, og som er død i Herrens Aar 1513, han hvile i Fred.“

Paa de 3 andre Hvælvingkapper i samme Capel ere adelige Vaabenskjolde anbragte med tilhørende Indskrifter under, af hvilke desværre den ene er gaaet fuldkommen til Grunde, ligesom det ei heller hidtil er udfundet, hvis dette Vaaben har været. Det nævnte ubekjendte Vaabenskjold har sin Plads i den vestlige Hvælvingkappe og deles ved en lodret Linie i tvende Hoveddele, af hvilke den venstre er grøn og den høire atter deelt i grønne og hvide Feldter som et Dambrædt. Øverst er anbragt en Hjelm med et Gemsehoved omgivet af Løvværk. Mod Nord staaer: „Jens Nielsen tiil Ristrop webner“. Hans Vaaben er et grønt Skjold hvor igjennem en næsten vandret liggende hvid Bjælke med grønt Løvværk; ovenover er en Hjelm med større Løvværk, over hvilken atter en oprakt Arm med Paafuglefljær ordnede i en Krands. Mod Syd staaer: „Oluf Jens¹⁾ webner lensmäd²⁾ tiil Kallø.“ I Skjoldet er 3 Rosetter eller Roser, ovenover samme en Hjelm med Faner og Løvværk. Man tør vel an-

1) Hr. Cancelliraad Prokurator Olsen har velvilligen oplyst, at der istedetfor „Jens“ oprindeligt mulig kan have staaet „Friis“; thi paa den Tid, Capellet byggedes, var Oluf Friis Lehnsmænd til Kalø og eiede desuden Gjesinggaard og Vosnæsgaard. Han døde omtrent Aar 1507.

2) Lensmand.

tage, at disse mænd have medvirket til Capenens Opdrøise, siden deres Navne ere blevne anbragte her. De maae imidlertid, som det synes, allerede tidligt være udslettede ved Overkalkning, siden de ikke nævnes i „Marmora Danica.“

I sidstnævnte Værk og Pontoppidans „Danske Atlas“ omtales det danske Vaaben m. m. som malet over Chorbuen ind imod Kirkens Midtskib. Dette var fuldkommen skjult ved Kalkning, formodentlig allerede i Slutningen af forrige Aarhundrede, men fandtes nu atter og var saa vel vedligeholdt, at det med Lethed lod sig opfriske. I Vaabnets Midte findes Chr. den 4des Navnetræk og under samme Begyndelsesbogstaverne til denne Konges Valgsprog: „R. F. P.“¹⁾. Ved Siden er Dronning Anna Catharinas Vaaben anbragt og under dette Aarstallet 1634²⁾, der angiver det Aar, da Vaabnene oprindelig ere malede eller da ialfald opfriskede. Efterat man fra Kong Hans's til Chr. den 4des Tid næsten fuldstændig mangler historiske Efterretninger om Kirken, veed man nemlig, at denne i det nævnte Aar er undergaaet en betydelig Istandsættelse, nærmest foranlediget ved, at den første Hvælving i Choret op imod Langhuset var nedstyrtet i 1632³⁾. Paa en af Lysekronerne meddeles, at en Sum i 1634 er „givet til St. Mortens Kirkes Bygning, Hvælvinger, og Kirken at renovere,“ og det ligger nær at antage, at foruden den ene Hvælving i Choret ogsaa samtlige Hvælvinger i Høikirken ere ombyggede ved den nævnte Leilighed; thi, som det i det Foregaaende er sagt, maae de efter Materialet at dømme være de yngste i Kirken og i al Fald være langt senere end Reformationen. Formodentlig er den tynde Skillemuur, paa hvilken Vaabnene ere malede,

1) „Regna firmat pietas“, oversat: Fromhed befæster Rigerne.

2) Det maa erindres, at Dronningen allerede døde 1612.

3) Om denne Begivenhed fortæller Indskriften paa Lysekronen, som hænger under den nævnte Hvælving. „Anno 1605 Juledag gav forstandig Mand, Laveritz Jacobsen, Raadmand i Randers, denne Krone til St. Mortens Kirke, Gud til Ære og samme Kirke til Beprydelse. J. H. S. — K. M. D. — L. J. S. Anno 1632 den 14de November er St. Mortens Kirke nederfalden paa denne Krone og slaget den i Stykker: er nu af hans Søn Jesper Laveritzen, Borgemester i Randers, og hans Hustru, Karen Nielsdaatter, bekostet igjen at færdiggjøre til Lübeck, og her i Kirken paa sin forrige Plads indhængt den 20de December Anno 1641.“

anbragt samtidig med Hvælvingernes Ombygning. Under Kongens og Dronningens Vaaben fandtes et 3die og meget mindre, hvilket havde lidt særdeles meget, med ved nøie Undersøgelse viste sig at være Peder von Spreckelsens¹⁾, der i Slutningen af det 17de Aarh. har udgivet betydelige Summer til Kirkens Forskjønnelse, og paa den Tid har spillet en meget fremragende Rolle her i Byen. I Pontoppidans „Danske Atlas“²⁾ omtales Vaabenet, og siges heri: „hvorhos staaer, at han 1687 har ladet Kirken kalke.“ Ved Af-skrabning fandtes ogsaa under Kalken et rødt Baand, hvorpaa Indskriften, der dog nu var forsvunden, har været anbragt. Langt længere nede paa Muren og *umiddelbart over Chorbuen* kom en anden Indskrift tilsyne, der lyder:

„Gud Til Ære Og Hans Huus Til Ziir
Haver Dines Pedersøn Forrige Forwalter
Og Forpagter Paa Dronningborg
Og Hans Hustru Leene Rasmusdatter
Ladet Denne Kirche Kalche.“

1726.

Det kan ikke andet end forundre, at Beretningen om en i og for sig saa ringe Begivenhed fik en saa fremra-

- 1) Spreckelsen var Eier af Dronningborg Slot og blev adlet af Kong Chr. d. 5te 1682 samt døde 1706 og ligger begravet i Borup Kirke her ved Randers i et Capel, han havde ladet opføre i 1692. Paa Laaget af den læderbetrukne Kiste findes en Plade med følgende Indskrift:

„Welædle og Wel-baarne Salig
Peter von Spreckelsen, forhen Herre
til Dronningborg, fød udi Hamborg
Anno 1644 d. 24de Aug., død
paa Dronningborg udi Jydland
Anno 1706 den 13de (Sept.).
Legemet ligger her udi Fred
Sielen huiler hos Gud udi Fryd
Hans Lefnet var iblant os christelig
Hans Død fra os salig
Hans Opstandelse vorder tillige med
Alle Guds Børn gledelig
Fra hans Indgang til Werden
Til hans Udgang fra Werden
Har i Tiden været 62 Aar
2 Uger og 6 Dage.“

- 2) 4de Bind, Pag. 381.

gende Plads, hvor Enhver i hele Kirken maatte see den. Imidlertid indeholdes dog heri en Meddelelse om en Udbedring af Kirken, som man neppe havde faaet ad anden Vei. Svage Spor af et Par ældre Indskrifter fandtes paa Midtskibets Piller uden at kunne lade sig læse. Høikirkens Hvælvinger have hidtil aldrig været forsynede med paamalet Udsmykning, det samme kan med temmelig stor Sikkerhed siges om Sideskibenes nuværende Hvælvinger, derimod er det rimeligt nok, at forskellige Helgenbilleder m. m. paa Mure og Piller ere blevne ødelagte under Reformationen her som i saa mange andre Kirker. Ved Afskrabningen af Murene viste det sig, at disse engang i mange Alens Høide over Gulvet have været overstrøgne med Kønrog, maaske for paa en billig Maade at klæde Kirken i Sorg ved en Konges Død eller anden lignende Leilighed.

De ovennævnte Indskrifter have indeholdt Beretninger om større Udbedringer eller Ombygninger af Kirken i 1494 og 1634 ligesom om mindre Arbejder foretagne i 1687 og 1726; men allerede i 1699 var den saa forfalden, at den trængte til en gennemgribende Istandsættelse. Dette sees af et Tingsvidne¹⁾, som daværende Kirkeværge Jost Simonsen i det nævnte Aar lod optage angaaende Kirkens Brøstfældighed. Det Kirkesyn²⁾, der holdtes i denne Anledning, havde først sin Opmærksomhed henvendt paa Tagene, *der dengang alle vare af Tegl*, undtagen over Kong Hans's Capel og den østligste Deel af Choret samt Sydsiden af Høikirken, hvilke sidstnævnte vare belagte med Bly. Om flere af Tegltagene siges, at de maae „gandske omleggis og forskydis, skjællis og Mønnis, og med Eendeel Nye Legter og Søm, Kalk og Tagsteen forbedris og hjælpis.“ Blytagene skulde udbedres. Gavlen ved den vestlige Ende af det sydlige Sideskib nævnes som forfalden over Hvælvingerne, og der fordres en ny Dør i samme for at forhindre, at „Sneø og Slud“ falder ind paa disse. Der forlanges endvidere

1) Documentet findes i Randers Raadhuusarchiv.

2) Kirkesynet holdtes af 2 Murere og 1 Tømrer samt 7 Borgere i Byen i Overværelse af Raadmand Niels Pedersen Svane, paa Raadets Vegne, og Kirkeværge Jost Simonsen.

Fjæl anbragte over Orglet, da dette tager Skade af „Snee-Fog og Wæde“, og „Will en Nye Trappe gjørris paa Hvallingen til Seierværket¹⁾, som at der ingen nu findis“. I Synsforretningen tales om Fornyelse af „de 2de Trælaager, som henger for glauf-Vindverne ud til Pinken.“ Den saakaldte „Pinken“ var dengang Kirkens eneste Klokke og hang i Gavlen²⁾, eller vel rettere udenfor samme. Da Taarnet blev bygget i 1796, blev denne Klokke flyttet fra sin gamle Plads, og synes at have været tilovers, efterat de større Klokker vare førte til St. Mortens Kirke fra det gamle St. Peders Taarn³⁾. „Pinken“ skal endnu langt hen i dette Aarhundrede have hængt i det nye Klokketaarn; men nu er den forsvunden. Vinduerne have været forfaldne, og siges der blandt Andet om disse: „De fiire Windver udi Corret, Will ungefehr med en tredifve Nye Windves Ruder forbedris“. Hermed maa vistnok menes de to Vinduer paa Choretets Sydside samt et paa hver Side af Altret, hvoraf synes at fremgaae, at det midterste Vindue bag samme allerede dengang var tilmuret, hvis man ikke vil forudsætte, at det 5te Vindue tidligere var fornyet og derfor ei trængte til Udbedring samtidig med de andre. Forskjellige Steder trængte Gulve, Paneler og Stolestader til Fornyelse. Endelig skulde Ydermure og Stræbepiller eftersees og forbedres, navnlig gjaldt dette om det allerede da meget forfaldne „Material- eller Blyhuus“ ved Choretets Nordside.

Paa den modsatte Side af Choret har i sin Tid ligget det, allerede flere Gange tidligere nævnte, saakaldte Eske

-
- 1) Deels af Synsforretningen 1699 og deels af Borgemester Simonsens tidligere nævnte Contract angaaende Orglets Ombygning synes det at fremgaae, at „Seierværket“ udgjorde en Deel af det ældre Orgels Forside, og gjorde sig meget gjældende som saadan, seet nedefra i Kirken.
 - 2) I Pont. „Danske Atlas“, 4de Bind, Pag. 380 siges, at Kirken er „uden Taarn og følgelig uden Klokker, undtagen en liden Klokke kaldet Pinken, som hænger paa Enden af Kirken.“
 - 3) Hos Stadfeldt meddeles Indskrifterne paa Kirkens Klokker, kun ikke paa den, som hænger over de andre høit oppe i den aabne Deel af Spiret. Den vedføies derfor her og lyder saaledes: „Anno 1637 den 20 Jvlli er denne Klok omstøbitt her vdi Randers som (i ma)nge Aar haffver verridt sønder oc gandsche vbrvgelig. Peder Ancker-son, Jens Baii, Hendrick Block, Niels (Mat)isenn, Søfren Knvson, Jesper Lavritzøn.“ Klokken er støbt af Mikel Lotharigvs, hvis

Broks eller Scheelske Capel¹⁾. Dette, som var paabegyndt i 1640 og bestemt til Hvilested for Eske Brok, hans Hustru, Chrestendtza Wefferdt, og deres Efterkommere, var en anseelig Bygning, udvendig prydet med Apostelfigurerne i huggen Sandsteen og endende i et Spiir foroven. Dette Capel traadte istedetfor et ældre, der laae omtrent paa samme Sted, dog lidt mere østlig og i det Hele noget mindre. Til den sidstnævnte Bygning havde Eske Brok allerede kjøbt det fornødne Jordsmon i 1615²⁾; men først efter hans Død begyndte Opførelsen, som det synes i 1627³⁾. Det ældste Capel⁴⁾ laae paa Sydsiden foran det østligste af Chorets Vinduer, og har altsaa endnu været nyt, da det nedbrødes⁵⁾ i

Navn ogsaa findes paa samme tilligemed nogle enkelte Bogstaver, der neppe lade sig fuldelig udtyde. Det Indklamrede i Indskriften er utydeligt eller mangler ganske.

- 1) Stadfeldt har i sin Tid afskrevet en Deel Documenter, der vedkomme Capellets Opførelse. Originalerne til nogle af disse findes i Randers Raadhuusarchiv, de andre ere ham laante af daværende Generalkrigscommissær Føns til Løvenholm og findes formodentlig i Archivet paa Gl. Estrup.
- 2) I det paagjældende Document, som er dateret d. 14de Febr. 1615, siges, at Raadet „haffuer beuilget och samtæckt, Erligh och Welbiurdig Mand Eske Brok thiil Estrup, Bestallingsmand paa Dronningborrigh. Itt Jordsmonn och Plads paa Sancte Morthens Kiergaard her sammesteds thill Itt Capell af grunde att lade pabøgge, som hand hanns kierre Høstru Erligh och Welbiurdig Fru Chrestendtza Wefferdt, dierris Børnn, Arffuinger och Efterkommere thill dieris Leyerstedt Obehinderitt skulle nyde, beholde och efterfølge udi alle Maader.“
- 3) Qvitteringen for de af Hr. Jørgen Scheel til Sostrup for det paagjældende Jordsmon betalte tre Hundrede Daler er dateret d. 2den April 1627.
- 4) Om denne Bygning vides ikke meget, kun at den ifølge Documentet af 2den April 1627 maa have været „tholff allen wdi bredelsen, och ligge saa i lengdenn.“ Eske Broks Epitaphium har været anbragt i samme. Den 11te Aug. 1626 slutte hans Arvinger Accord med „Henndrich Henndrichsenn, Bildthugger og Borger i Randers Amt denne Saligh Mandtz Epitaphium att gjøre Effter denn Mannier Jegh denem haffuer foruist, hvortill de goede Arffuinger sielff schall schaffe mig Gullandtzt Stienn, Jern, Kalck, Bly och Muurstien, som thill behøffuer Wndtagen de Sortte Stienn, som der i schall settis schall Jegh sielff schaffe och bekoste.“
- 5) I 1638 ansøgte Arvingerne, nemlig Tyge Brahe til Sostrup, Frantz Lycke til Overgaard og Jytte Brok til Estrup, Raadet om Tilladelse til at faae endnu et Stykke Jord paa Kirkegaarden for herpaa at

1640 for at give Plads til det større og rigere udstyrede Capel, som anbragtes foran det mellemste Vindue i Choret og med Indgang fra dette. Under det nævnte Vindue er nu en Nische i Muren, hvor Indgangen var forhen; længere mod Øst sees endnu tydeligt den tilmurede store Døraabning, der har dannet Adgangen til det ældste Capel. Det er næsten ubegribeligt, at det i 1640 opførte Capel allerede kunde være meget forfaldent i 1663, og at dømme efter de foreliggende

bygge et større Capel med Taarn og Spiir, saafremt de fandt det fornødent at nedbryde den i 1627 opførte Bygning. I Ansøgningen siges, at Vandet gjør Skade paa sidstnævnte Bygning, og at dennes Fundament neppe vil være stærkt nok til at bære det ønskede Taarn.

Contracten angaaende det nye Capels Opførelse, med Hensyn til Stenhuggerarbeidet, sluttedes d. 15de Mai 1639 med Mester Gerdt Barchmand og Henning Salling af Kjøbenhavn, og sees heraf, at Bygningen tildeels opførtes af Gullands Bloksteen, og prydedes med de 12 Apostelfigurer, udhuggede i samme Materiale. De 6 øverste vare 3 Al. høie, de 6 nederste, der stode i Nischer, lidt mindre. Stenene tilhuggedes i Kjøbenhavn, Fragten maatte Mestrene selv betale, og for deres Arbeide fik de 2500 Rd., paa egen Kost for dem selv og deres Folk.

Contracten angaaende Muurarbeidet sluttedes d. 2den Decbr. 1639 med Bygmester Jørgen Schöffell (eller George Schiffell) af Kjøbenhavn, og ifølge samme skulde han nedbryde det ældre Capel og opføre det nye ved „Sangte Moensz Kiercke“ fra Grunden med en Hvælving under Jorden til Ligene og en anden over Jorden samt bekvem Adgang ved Trapper til Kirken og Begravelsen. Arbeidet skulde paabegyndes i Foraaret 1640, og Mesteren herfor erholde „500 Rixdaller in Spetzti.“

Taarn med Spiir paa Capellet nævnes ikke i nogen af Contracterne; men det findes afbildet paa Resens Tegning og omtales desuden i Synsforretningen d. 14de Febr. 1663. Af denne Synsforretning faaer man en og anden Meddelelse om Capellet. Der sees saaledes at have været anbragt en sort poleret Steen udvendigt med Gravskrift i forgyldte Bogstaver. Epitaphiet indvendig i Capellet fordres udbedret, da Eske Broks og Hnstrues Billeder, som have været udhuggede i Steen, allerede manglede dengang. Et Gitterværk skulde anbringes for Begravelsen i Choret, og Apostelfigurerne og de 8 Hjul udenpaa Bygningen forsynes med nye Ankere samf Blytaget paa Spiret udbedres og Tagrenderne fornyes. Udvendig skal Muren overalt bestryges med Oliefarve. Endelig siges: „Guollet i Cappellett will leggis aff nye. Efter som der paa er slett ingen Steen.“ Af et Document fra 1665 fremgaaer det, at den ovenomtalte, høist fornødne, Istandsættelse dengang endnu forestod; men at Materialierne vare skaffede tilveie.

Documenter og Synsforretninger er det formodentlig fremkaldt ved den skammeligste Ligegyldighed ved Bygningens Opførelse og for dens videre Bevarelse. Den hele Sag har imidlertid, navnlig i Begyndelsen, ligget Eske Brok's Arvinger meget paa Sinde; thi i 1665 anmodede Jacob Lindenov og F. v. Arenstorff „vores Kiere Broder Christen Skeel Jørgensen til Sostrup“ om at varetage Capellets Istandsættelse og søge at udvirke, „at Borgmester och Raadt“ derefter paatage sig den frentidige Vedligeholdelse, imod at Arvingerne deponerede et Par Hundrede Rigsdaler, hvis Rente da skulde anvendes i dette Øiemed. Denne Tanke synes ogsaa at være bragt til Udførelse; men i 1685 trængte Capellets Tag og Spiir atter til en Istandsættelse, og senere har formodentlig Renten af den deponerede Capital ikke viist sig tilstrækkelig; thi i Løbet af det 18de Aarhundrede forfaldt Bygningen mere og mere og blev da endelig nedrevet i 1802, for at man kunde slippe for at holde den vedlige. I Choret anbragtes da en Mindetavle¹⁾ paa den sydlige Muur i Nærheden af Capellets gamle Indgang, og den er nu saa at sige det Eneste, som her vedligeholder Erindringen om Eske Brok; thi da Bygningen fjernedes, nedgravedes Kisterne i Jorden, der endnu af og til synker der, hvor den har havt sin Plads. Paa den udvendige Side af Chorets Muur sees endnu svage Spor af, at Capellet har stødt op til denne, ligesom ogsaa Tilbygningens Grund fandtes ved Eftergravning. Bunden af Kjældereren under det forhenværende Capel er brolagt og findes endnu i en Dybde af 2 Alen under det nuværende Jordsmon.

Det er allerede ovenfor omtalt, at der i det 17de Aarhundrede anvendtes betydelige Summer paa selve Kirkens Istandsættelse, og det Samme har været Tilfældet med dens indre Udstyrelse. Prædikestolen, Skranken i Kong Hans's Capel og det Spreckelsenske Pulpitur m. m. skrive sig alle fra den nævnte Tid, ere i Renaissancestil, og gjøre ved deres rige Udsmykning med Billedskærerarbeide, hvoraf Størstedelen har Kunstværd, en særdeles god Virkning. Prædikestolen er ældst og gjort i Norge 1686; herefter følger Pul-

1) Denne Mindetavle, der først blev opsat i 1807, skriver sig fra en Tid, da Sandsen for Kunst kun stod paa et saare lavt Trin hos os, og er derfor meget smagløs.

pituret fra 1693 og Skranken fra 1695. Som det sees af Indskriften paa Sidstnævnte, var den oprindelig bestemt til „Funtelukkelse“, idet Døbefonden stod i Rummet bag samme indtil 1827. Den gamle Font, der blev skjænket Kirken samtidig med Skranken, beskrives af Galthen som værende af „adskillig Slags Marmor i Billedhuggerarbejde kunstig forfærdiget.“ Det vides ikke, om Fonten var skrøbelig paa den nævnte Tid; men den forsvandt i al Fald fra Kirken og erstattedes ved en anden af Træ og *malet* som Marmor,¹⁾ til hvilken man hidtil har havt meget ondt ved at finde en passende Plads. Skjøndt Maleren har anvendt al sin Flid, har han ikke kunnet dække denne Fonts Smagløshed, og ønskeligt vilde det være, om den snart maatte erstattes af en ny, hvilket nu var paatænkt, men desværre atter blev opgivet. Før 1695 havde Fonten sin Plads i den vestlige Ende af det nordlige Sideskib,²⁾ altsaa tæt ved Indgangen. Her har der været et eget Daabscapel, afdeelt fra Sideskibet ved en Skranke eller paa anden Maade, og den gamle Indgang til dette, der forlængst er tilmuret, sees endnu paa Sideskibets vestlige Gavl, navnlig udvendig, meget tydeligt. Denne Indgang sluttedes foroven af en flad Bue, og hele Muurværket med de afvejlende Skifter sorte glasserede og røde Steen gjør det utvivlsomt, at Døren er samtidig med Kirkens Opførelse, og sandsynligt, at Fonten allerede fra den Tid af har havt sin Plads der. Chorgitteret er fra 1685 og oprindelig ogsaa i Renaissancestil; men ved den større Istandsættelse, som Kirken undergik i 1826—27, er det ganske omdannet, og har derved tabt sin ældre Character. Skjøndt dette i og for sig er beklageligt, maa det dog indrømmes, at dette Chorgitter har været det, der har havt mindst Kunstværd, og ere saaledes de 4 tilbageblevne Evangelistfigurer klodsede og tunge i Sammenligning med de fortrinlig skaarne Figurer paa Prædikestolen m. m. I Galthens Beskrivelse findes udførlig Forklaring over alt det nævnte

¹⁾ Kun den øverste Dækplade er en Levning af den gamle Font.

²⁾ I Randers Raadhuusarchiv findes flere Kaart, optagne i Begyndelsen eller Midten af det 18de Aarh., over samtlige daværende Begravelser i Kirken. Paa det ene af disse betegnes det nævnte Sted som „Læs Kameret hvor Daaben var tilforn“, paa det andet angives paa lignende Maade „Funten nu Læs Kamer“.

Billedskjærerarbeide; men heraf sees det, at meget, der fandtes i Kirken i 1802, desværre senere ganske er forsvunden, rimeligviis tildeels i 1826—27. Paa Prædikestolen mangler Intet, derimod paa Skranken i Kong Hans's Capel 1 Apostelfigur og 2 udskaarne Fyldinger samt flere lignende paa Pulpituret. Der siges, at disse Ting, *som man fandt vare tilovers, bleve solgte ved Auktion*, og man syntes formodentlig, at det, der fik Lov til at blive tilbage, var godt vedligeholdt, naar det fik et nyt Overtræk af hvid Perlefarve, der i Forening med de mange tidligere Malninger tildækkede Figurenes smukke Former, som neppe Nogen derfor skjænkede en Tanke. Værst handlede man dog med den siddende Mosesfigur, der bærer Prædikestolen; thi et Paneel i Stolestaderne anbragtes saaledes, at det deelte den i tvende lige Dele. Af Billedskjærerarbeidet eier Kirken endnu den vestlige Hoveddør eller Port, der er skjænket i 1700, og i sin Tid kun anvendt til derigjennem at indføre de Liig, der begravedes i Kirken¹⁾. Dørens Snitværk kan ikke maale sig med det tidligere nævnte, imidlertid er det dog altid værd at bevare, og de billedlige Fremstillinger og bibelske Indskrifter have passet meget godt til denne Dørs oprindelige Bestemmelse. Det Samme er ogsaa Tilfældet med den gamle søndre Kirkedør, der solgtes ved Auktion i 1827, medens Døraabningen tilmuredes, og Hovedindgangen blev forlagt til den vestlige Dør. Den søndre Dør var bekostet og foræret til Kirken af velædle og velfornemme Kjøbmand Hendrich Johansen Coep og hans dydædle Huusfrue, Lisbeth Johansdotter Cuur, 1688²⁾.

Neppe et halvt Aarhundrede efter den større Udbedring af Kirken i 1699 sees den atter have været forfalden, saa det blev nødvendigt at planere Gulvet og udbedre dette samt Stolestaderne, Døbe- og Læsekamret. Dette skete i 1746, og kun 2 Aar efter vare Tagene saa slette, at Kirke-

1) Galthens Beskrivelse, Pag. 102.

2) Galthens Beskrivelse, Pag. 105. Denne Dør findes iøvrigt endnu her i Randers og er opstillet i Garver Bjørns Gaard paa Vestergrave, hvor den danner den ene Væg af et Sandhuus. Skjondt den ikke har noget Kunstværk, har den dog altid historisk Interesse og burde være bleven ved Kirken samt derved sikkert en bedre Plads end dens nuværende.

værgen, Peder Kjersgaard, maatte gjøre Opraab til Menigheden om frivillig at give Penge eller Bly til disses Fornyelse. Denne Opfordring frugtede, betydelige Gaver indkom, Kirken blev tækket med Bly og de nedtagne Tagsteen solgte ved Auktion i 1749. I 1791 maatte atter foretages en Udbedring af Tagene, og faa Aar efter i 1796—97 tilbyggedes Taarnet med sit Spiir over Kirkens vestlige Ende. Det er tidligere nævnt, at Sandsen for Kunst kun var ringe her i Landet paa den Tid, og man maa heri see Forklaringen for, at Galthen kunde give det hele Byggeforetagende en langt større Roes, end det fortjener. Selvfølgelig gav Taarnet med Spiir Kirken mere Anseelse end hidtil, hvilket ifølge den nævnte Forfatter¹⁾ ogsaa var Hensigten med dets Anbringelse; men Spiret er for lavt i Forhold til den hele Bygning, dets Form er heller ikke heldig, og man kan derfor ikke være enig med Galthen, naar han siger, „at Kirken, fordi den havde modtaget denne Udvidelse og samtidig faaet en ganske ny Overdeel af Tømmerværk og Blyetag, kan svare til Byen og sættes i Ligning med de smukkeste Kjøbstædkirker.“ Saa meget desto mindre er den anførte Roes begrundet, som selve Taarnet baade i Stiil og Materiale adskiller sig altfor meget fra den øvrige Kirke.

Det 18de Aarhundrede forsynede Kirken rigeligt med misprydende Pulpiturer. Af de Documenter, der opbevares i Byens Raadhuusarchiv, sees det saaledes blandt Andet, at Madame Leene Dinesen i 1734 fik Tilladelse til at bygge et lukket Pulpitur i det sydlige Sideskib for sig og sin Familie. Allerede i 1765 var det imidlertid saa forfaldent paa Grund af Fugtighed og den nedenunder værende Begravelsses slette Forfatning, at det maatte ombygges, ved hvilken Leilighed det tillige forhøiedes. Man havde dengang kun Øie for egen Bekvemmelighed og tænkte ei paa, i hvor høi en Grad Kirkens oprindelige smukke Forhold ødelagdes ved at opbygge Pulpitur efter Pulpitur ethvert Sted, hvor et saadant lod sig anbringe paa Vægge eller Piller.²⁾ I 1744

1) Galthens Beskrivelse, Pag. 100.

2) Som Exempel paa Ovenstaaende anføres her Byens Raads Indstilling til Stiftsøvrigheden om at give Tilladelse til det sidstnævnte Pulpiturs Opførelse. „Da vi finde, at den Forandring, som Mad. Dinesen begierer ved hendes lukte Stoel i Kirken, nemlig samme

fik Regimentsskriver Schelde paa Dronningborg Tilladelse til at opføre et nyt Pulpitur, som anbragtes i Kong Hans's Capel op ad den østlige Muur og med Indgang gennem denne samt støttende sig til Pillen henimod Choret¹⁾. For den nævnte Tilladelse maatte Schelde betale 5 Rd. i Indfæstning og 1 Rd. aarlig samt forpligte de fremtidige Eiere til at betale 10 Rd. i Indfæstning samt „renoncere paa de øverste af Sal. von Spreckelsen til Dronningborggaard indkjøbte Stoele.“

at opløstes, aldeles ikke kand blive nogen, hverken Kirken selv ey heller nogen anden til Fornærmelse i mindste Maade, efterdi den baade er den Øverste, saa og er tæt ved Kirke-Muuren i den liden Synder Gang hvor Udsigt ingen kand betages, tilmed ansee det billigt at favorisere dem, som i nogen Maade baade har gjort og gjør Publicum godt saa og fremdeles ville Zire Guds Huus; saa igjentage vi underdanig og allerydmygst hermed forestaaende Kirkeværgens Søren Terkelsens derover, efter høye Befaling, givne Betænkning og referere os til samme som tilforladelig rigtig, og med lige Soumission saaledes insinuere baade Kirkeværgens og vores eenstemmige Betænkning derom; overladende for det Øvrige underdanigst og allerydmygst hvor vit Supplicandtinden maa bevilges hendes Begiering eller ikke.“

Randers Raadstue den 14de Octb. 1765.

(Underskrifterne.)

- 1) I Scheldes Ansøgning til Borgemester og Raad siges blandt Andet: „ Saa har jeg udseet en Plads, hvor der, skjøndt med temmelig store Bekostninger, kand bygges en Stoel uden at betage det aller mindste af Kirkens Rum, som nu er eller nogensinde paa anden Maade kunde føres i Brug, nemlig paa den Væg, som er imellem Daabøen og Coeret, lige for den synderste Gang, hvortil Udgangen kunde blive igjennem den med en Krets steen tilmurede Port eller Dør paa samme Væg og saavel Opgangen som Stolen bygges saaledes, at det ikke kunde blive noget Menniske til hinder, eller Kirken til mindste Svækkelse men tvært imod til Nytte og Ziir.“

Den nævnte Port eller Dør paa Kong Hans's Capel har formodentlig dannet den oprindelige Adgang til dette og har, efterat Pulpituret var opført, atter været benyttet fra 1744—1862, da den tillukkedes. Endnu sees Spor af samme Dør ligesom ogsaa af en mindre længere mod Syd paa samme Side af Capellet. Skjøndt intet Historisk foreligger derom, var det tænkeligt, at den førstnævnte Dør oprindelig har været Munkenes Adgang til Capellet, saa de fra Choret kunde komme denne Vei ind i samme uden at komme igjennem den egentlige Kirke. Maaske der da i Hjørnet mellem Kong Hans's Capel og Choret kan have ligget et lille Capel, gjennem hvilket Forbindelsen tilveiebragtes, dog er dette jo kun en ganske løs Formodning.

Hermed kan dog neppe menes Sprechelsens Pulpitur i Kirkens vestlige Ende. Dette, som var opført af ham i 1693, udsmykkedes i 1708 af Jobst von Overbeck i Hamborg, Herre til Dronningborg; men i 1750 foretog Borgemester Søren Simonsen en Ombygning af samme samt Tilbygning af en heel ny Række lukkede Stole¹⁾ ovenover, for at afgive et Grundlag for det Orgel²⁾, som skulde indrettes, og, som sædvanlig var Tilfældet, sagdes at være til Kirkens Ziir. Det nye Pulpitur opfyldte imidlertid kun daarligt sin Bestemmelse, hvad Prydelsen angik; thi den hele Forandring gav dette Parti af Kirken noget i høi Grad trykket og skummelt, hvilket endnu mere blev forøget ved de 3 lukkede Stole, der anbragtes af Simonsen i 1758 under de førstnævnte og umiddelbart over Gulvet. Endelig fik daværende Raadmand Carøe i 1771 Tilladelse til at anbringe endnu en lukket Stol „i den Sønder liden Gang, over 2 å 3 mands Stole, og indgangen til samme fra Vaabenhuset.“ De lukkede Stole, som Byen selv havde bekostet, bortleiedes ved Auktion til den Høistbydende, men indbragte ikke store Summer til at begynde med. Saaledes betalte Borgemester Søren Simonsen ved Auctionen i 1751 for en Stol 4 Rbd.

1) Contracten indbefatter: „De tvende Etager tillukte Stole som præ-senterer sig paa Tegningen med sine Afdelinger i 6 eller 8, tillige en Italiensk Opgang med sit Dukkeværk fra Kirken af, og lange Gang over Læse-Cammeret med Gelænder paa begge Sider ind paa Pulpitudet, samt Opgang med Gelænder til 2den Etage, Stole og Ballustrade uden for samme, alt af Fur-Tømmer og Snedkerarbejde, Klædningen i Stolene og under Gangene, Dørre og Laasæsaavel for Stolene som Opgangene, Opgang til Orgel Verket, hvis Foed med det samme bliver lagt af svære Bjelker og Bredder med sit faste Gelender-Verk og udkiilede Dukker og Zirater efter Tegningen, Item 2de murede Pilarer i Jorden, samt Stolper og Hamre saavel under det gamle Pulpitud, som igjennem første og anden Etage Stole, indtil bemeldte Foed under Verket, samt tilhørende Smidde Arbejde og Stelage.“

2) Af Synsforretningen, der holdtes d. 19de April 1751 over de ny indrettede Pulpiturer, sees det, at Synet var meget tilfreds med det hele Arbejde og Simonsen roses baade for Trappernes Ziirlighed og Træets Godhed. Denne Roes var imidlertid ikke fortjent, hvad Bjælkelaget angaaer, der bærer Orglet; thi hint var saa svagt og mangelfuldt understøttet fra neden, at det ingenlunde i Tidens Løb modstod det betydelige Tryk af Instrumentet, hvilken Mangel maatte afhjælpes ved den nu tilendebragte Istandsættelse.

aarlig, Byfoged Hansen for en lignende kun 2 Rbd. 5 Mk. o. s. v. Senere betales Stolene derimod betydeligt høiere.

I Løbet af flere Aarhundreder vare i St. Morten, som sædvanlig i de større Kirker, mangfoldige Liig blevne begravne under Gulvene, tildeels i aabne Begravelser. I Begyndelsen af dette Aarhundrede udkom imidlertid som bekendt en Lov, der forbød dette for Fremtiden. Det sidste Liig begravedes i Kirken i 1803. De fleste af Begravelserne vare efterhaanden komne i en meget maadelig Forfatning; Jernstængerne, paa hvilke Liigstenene hvilede, vare rustede, hvoraf Følgen var, at Gulvene sank tilligemed Stolestaderne, og dette var saaledes en væsentlig Anledning til den større Istandsættelse, som Kirken paany underkastedes i Aarene 1826—28¹⁾. I det førstnævnte Aar tilendebrogtes Arbeidet i Choret og Kong Hans's Capel fra den 1ste August til den 9de October, i 1827 fortsattes med Midtskibet og Sideskibene samt Taarnet fra den 29de Marts til den 14de October, og endelig udførtes Malerarbeidet i 1828. Høikirkens og Sideskibenes Blytage bleve omstøbte og paany oplagte i 1827; men allerede Aaret iforveien havde man fjernet Blyet fra Chorets Tag for senere at benytte det til Udbedring af de andre Tage, og kun erstattet det med de graa Teglsteen, som endnu ligge. Chorets Tag gjordes omtrent 2 Alen lavere end hidtil, og den gamle Tagreisning er endnu kjendelig paa Midtskibets Gavl. Ved samme Leilighed var den spidse Gavl, der mod Øst foroven afsluttede Choret, nedbrudt, hvorved denne Deel af Kirken maa have tabt endel af sin oprindelige Character. Mørværket udbedredes saavel udvendig som indvendig, hvor det gjordes fornødent, og Hængestillads maatte i dette Øiemed anbringes under Høikirkens Hvælvinger. Der fortælles, at dette en Dag styrtede ned, uden at nogen af de derpaa arbejdende Haandværkere kom til videre Skade. Foran „Liigporten“, der indtil da havde været fuldkommen spærret ved en stor Jernbøile, opførtes et Misfoster af et Vaabenhuus, der fuldkommen skjulte Kirkens oprindelige simple, men smukke Portal, og fra nu af blev denne Port Kirkens Hovedindgang. Heraf

1) Meddelelserne om dette Arbeide har Forfatteren deels af Randers Aviser fra de paagjældende Aar, deels ogsaa fra Hr. Muurmester Nørlem, som dengang arbejdede i Kirken og med megen Velvillie har givet Oplysninger om samme,

fulgte, at Partiet under Orgelet maatte gjøres frit for endeel af, hvad der hidtil havde tilpakket det; de lukkede Stole nærmest Gulvet borttoges, Spreckelsens Pulpitur støttedes ved Søiler i en Art Rococcostiil, Laugenes Liighaarer, der før havde hængt i det saakaldte Vaabenhuus under Orglet, fjernedes. Midtgangen udvidedes samt belagdes med Fliser, og nye Stolestader anskaffedes, til hvilke kun meget lidt af det gamle Materiale benyttedes. De gamle Stolestader vare i Rococcostiil og bemalede med mange Hjerter og barokke Indskrifter. Paa lignende Maade var den lille Forstue, som var dannet af Paneler, indenfor den nordlige Dør prydet. Den blev borttaget i 1827 ligesom Forstuen ved den da til-lukkede sydlige Indgang. Betydelige Udbedringer foretoges ved Kirkens Vinduer, flere fornyedes endog ganske. Det gamle Læsekammer i den vestlige Ende af det nordlige Sideskib nedbrødes, og den saakaldte „Knurrekiste“, som havde sin Plads her, og med hvilken Organisten ved de store Høitider drog omkring og spillede i Byen foran Dørene, maatte vige Pladsen for den nye Trappe, der førte til Pulpiturerne og Orglet. I det gamle Læsekammer stode ogsaa de tvende saakaldte „Lodbænke“ til at lægge Liig paa, og som bleve leiede i Hjemmet for 24 Skilling Stykket. Et nyt Læsekammer, der skulde tjene til Opholdssted for Præsten, før han gik paa Prædikestolen, indrettedes i den østlige Ende af det nordlige Sideskib. Daabscapellet i Korsarmen mod Syd forandredes til Skriftestol, og de aabne Stole i Choret, hvor Chordrengene havde deres Plads, fjernedes. Efter de førnævnte Kaart fra Begyndelsen af det 18de Aarhundrede at dømme, synes det, at denne Plads dengang blev benyttet til Skriftestole, hvilket altsaa maatte betragtes som en Levning fra den catholske Tid. Indtil 1827 fandtes et Pulpitur for de Menige af Byens Garnison i det nordlige Sideskib, hvilket nu borttoges, og istedetfor samme indrettedes Bænke til dem paa Gulvet under Spreckelsens Pulpitur. Skjøndt der saaledes allerede dengang yttrede sig nogen Bestræbelse efter at fjerne, hvad der fandtes i Kirken af mispydende Indbygninger, var man dog endnu altfor nænsom over disse, ja forøgede endog undertiden de ældres Tal. Hvad imidlertid meest maa beklages ved Istandsættelsen i 1826—27 er den fuldstændige Ligegyldighed, man viste for Bevarelsen af Epitaphier og Liigsteen, navnlig de sidste. Da Begravelserne skulde fyldes, udtog man alle Liig og Kister og

førte dem om Natten ud til en stor fælles Grav, der i dette Øiemed var opkastet paa den nye Kirkegaard udenfor Byen. Liigstenene bleve enten solgte eller atter nedlagte i Gulvet, men paa ganske andre Steder end hvor de oprindelig havde deres Plads. Intet Under er det derfor, at forholdsvis kun faa ere tilbage, og flere af disse ere tilmed saa slidte, at deres Indskrift enten slet ikke lader sig læse eller i alFald kun med megen Vanskelighed. For at Erindringen om det Tilbageblevne imidlertid ikke skal gaae ganske tabt, har Forfatteren søgt at samle Indskrifterne og vil her meddele dem, som det har været muligt at tyde.

Den ældste, tildeels læselige, Liigsten i Kirken ligger nu i Kong Hans's Capel og er over Magister Niels Adamsen, den 3die Præst efter Reformationen ved Slotskirken her i Byen fra 1559—87, og over hans Hustru Maren Willatzdatter. Beggens udhugne, men meget slidte Billeder staae paa Stenen, og under disse Indskrifterne¹⁾. Det synes heraf, at Niels Adamsen er kommen herind fra Tydskland; men ellers lader sig neppe udlede noget Andet angaaende ham, end at han er død i 1587. Indskriften under hans Hustrus Billede er derimod tydeligere og lyder:

„Randrusia sum nata ²⁾	38
Todslo orp(ha)na ducta	48
Per vitricum (r)ed(ucta)	52
Rursus do(mi) mari(tata) anno 1558	
8 Filiab., 1 filio ditata	64
Demum morte præve(n)ta	73
Hic per maritum humata.“ ³⁾	73

1) I Randers Raadhuusarchiv opbevares et Document, hvoraf det sees, at Kong Frederik d. 2den i 1567 gav Niels Adamsen „Vor och Kronens partt aff thiinden aff Galtten sogen“ til Hjælp til sin egen og de følgende Præsters Underholdning. I samme Brev tilsikkres Søren Kielsen, Præst ved St. Mortens Kirke, paa lignende Maade Tienden af Haslum (gl. Navn for Haslund) og Ølst Sogne.

2) Oversat: „I Randers er jeg født | 38
Faderløs ført til Todslo | 48
Ført tilbage af min Stedfader | 52
Derpaa gift hjemme Aar 1558 |
Begavet med 8 Døttre og 1 Søn | 64
Endelig bortrevet af Døden | 73
Jordet her af min Mand.“ | 73

3) De i Indskrifterne indklamrede Bogstaver og Tal mangle eller ere noget utydelige.

Tæt ved den nævnte Steen ligger en anden, hvorpaa følgende Indskrift:

„Herunder ligger erlig Mand Peder Mogensøn Skov forrige Raad(mand i Randers) som udi Herren hensov Aar 1647 den 20de¹) December i sin Alder 55 Aar med sine tvinde kjere Hustruer erlig og gudfrøgtige Sidfre Mas Dater af Gud bortkaldit Aar 162(1 den 9de December) oc afledede tilsammen 3 Søner oc 2 Døter, den (anden) hans Hustru Karen Rasmusdater af Gud bortkaldit Aar 1646 den 21de Feb. oc aflet tilsamen tvinde Søner. Gud opvecke dennom Alle til det efige Lif. Amen.

I det nordlige Sideskib findes en Steen, hvorpaa staaer:
„Mogens Mogensøn Schov²) oc hans Arvinger eier denne Stien. Anno 1639.“

Blandt de ældste Liigstene i Kirken hører ogsaa utvivlsomt en, der ligger i det sydlige Sideskib og har følgende ufuldstændige Indskrift:

„Under thenne Steen leger begravet salige Mand (Raa)dmænd Ped(er) (Pe)dersen som døde Aar 15 . . .
..... Hustru Karen Hans Daaters
med deres Børn. Gvd giwe thenom en gl(e)delige Vpstandelse.“

Et andet Sted paa Stenen findes anført Navnet Karen Peders Dater. Efter Skrivemaade og Dragter at dømme maa Stenen henregnes til Frederik den 2dens Tid³); langt senere

1) Ifølge Stadfeldts Beskrivelse Pag. 130 skal Peder Mogensøn Skov eller Schov være død d. 23de Decbr. 1647. — I Storegade findes endnu det gamle Huus, som Raadmanden har bygget og vel ogsaa beboet, idet man her over Porten finder følgende Indskrift: „Spero dvm spiro sed spes mea vnica Christus, verbum Domini manet in æternum. (Oversat: „Jeg haaber, saa længe jeg aander; men mit Haab er ene Christus, Guds Ord varer i al Eviighed“). Peder Schov — Karen Rasmusdater. Anno 1642“

2) Ifølge Stadfeldts Beskrivelse, Pag. 128, blev en Mogens Skov Raadmand i Randers 1578 og døde d. 12te Aug. 1602. Rimeligviis er Stenen lagt efter dennes Død og af hans Arvinger.

3) Hos Stadfeldt findes ingen Raadmand Peder Pedersen nævnt, men derimod (Pag. 120) en Mand af dette Navn udnævnt til Borgemeester i Randers den 1ste Søndag i Juli Maaned 1584. Paa Liigstene er vel Slutningen af Fornavnet og Begyndelsen af Efternavnet noget udslidt og utydeligt, dog synes der temmelig sikkert ikke at kunne have staaet noget andet Navn, og har Peder Pedersen da

har en anden Familie formodentlig kjøbt Gravstedet; thi øverst paa Stenene findes indhugget Navnene:

P. N. Foppe — C. Ross.

1720.

Omtrent i Midten af det nordlige Sideskib findes en Steen med vel bevaret Indskrift, der lyder:

„B. — J. M. S.“

„Her ligger begravnen Mag. Hans Dinessøn Mossin som blev Sognepræst oc Provst i Randers — 1668 fød 37 død — Ao. 1711 samt hans første Hustru Mette Pedersd. Wendel fød Ao. — 45 død — 93. Forældre af 10 Børn.“

„Sub hoc Christi crucis signo.“

„Vivens vexatur vexatus moritur mortuus vincit¹⁾.“

„J. D. M.“

1696.

I Vaabenhuset ligger en Steen med følgende Indskrift:
 „Her under hviler den Høiagtbare og Velfornemme nu hos Gud Sl. Niels Mortensøn fordem Borger og Priviligeret Farver for Randers 27 Aar og (troe Værge for denne Kirke i 12 Aar. Født paa Ingstrupgaard i Vendsyssel Aar 1684) Døde 1746, 3die Februarus. Tilligemed sin Hustrue Den Gud elskelige Matrone Sl. Christine Sophie Paulin Fød i Hadslund Præstegaard 1691 d. 3die Decbr. Døde Anno 17(71) d. (16de Mai) i hindis Alders Aar og Enche Sædes Aar (levede) begge udi 21 Aars meget Kjærlige Ægteskab. Gud Velsignede med 5 Børn, 4 Sønner og 1 Datter, som alle føren deres Salig Forældre udi Herren Hensovne, og tillige herunder begravne. Gud give Dem Allesammen en glædelig Opstandelse²⁾.“

ladet Stenen hugge, medens han endnu var Raadmand. I alle Tilfælde er det skeet i hans levende Live; thi Dødsaaet har aldrig været tilføiet.

1) Oversat: „Under dette Christi Korsets Tegn“.

„Medens han lever, pines han,
 piint dør han,
 død seirer han.“

2) Det Indklamrede mangler ganske paa Stenen, men er udfyldt efter Niels Mortensøns Epitaphium, der findes i det nordlige Sideskib, og hvis Indskrift næsten er liglydende med Ligstenens.

Nederst paa samme Steen staaer:

„Gjør hvo du est os at boe imens Vi er paa Veye
I denne sorte Jordeboe og Gravens trange Leye
Omkast os ey Vor Hvilested fordi Vi ere døde
Men lad os sove der med Fred til Vi Vor Jesum møde.“

Endvidere en Steen, hvorpaa følgende Indskrift:
„Her under ligger begrafven erlig oc velacte Mand
Mads Pedersøn Essenbæk Borger oc Indvaner udi
Randers, som døde Anno 16.. den hans Alder
vard . . Aar med sin kjære Hustrue ærlig oc
Qvinde Maren Jensdatter som døde Anno 16.. den
hendes Alder vard . . Aar¹⁾.“

Blandt de ældre Liigsten har en foroven Afbildning af en Qvinde med en Mand ved hver Side. Indskriften nedeunder er desværre næsten ganske udslidt, dog sees Stenen mulig at være lagt over en Eier og Eierinde af Steenalt og Ryumbaard, der ere døde i det 17de Aarhundrede, efter Stavemaaden at dømme formodentlig i dettes Begyndelse.

En ældre Liigsteen findes ligeledes over Niels Jespersen og trende Døttre, af hvilke den ene heed Maren Jespersdatter; men med Undtagelse af det sædvanlig anvendte Ønske om Opstandelsen er Skriften ulæselig.

Til de ældre Liigstene maa endnu henregnes en Steen i det nordlige Sideskib, som er uden al Indskrift, men i sin Tid har været fornyet med indlagte Metalplader, hvorpaa Indskriften da har været anbragt. Denne er den eneste i sit Slags i Kirken og formodentlig den samme Steen, som nævnes i et Dokument fra 1716, hvori Anders Sørensen Bay og Jens Sørensen Bay skifte mellem sig de Begravelsessteder i St. Mortens Kirke, der ved Arv ere dem tilfaldne. Stenen er i saa Fald lagt over Rasmus Bendtzon, Borger i Randers, som i 1635 lod Bent Hansens Epitaphium²⁾ istandsætte, og blev begravet i Choret tæt foran Altret. Bag Sidst-

1) Dødsaar og Datum have aldrig været udfyldte.

2) Bent Hansen laae begravet i den midterste store Gang, og hans Epitaphium hængte ligefor Begravelsen paa den sydlige Side af den øverste Pille paa Nordsiden, indtil det senere flyttedes, fordi man fandt, at det tog for megen Plads op paa det Sted. Af samme Grund fjernede man de yderste Sidepartier, hvorved det iøvrigt ret smukke Epitaphium af Træ i Renaissancestil leed ikke lidet. Det har nu sin Plads i det nordlige Sideskib.

nævnte var Borgemester Søren Simonsen, Altrets og Orglets Bygmester, begravet; hans aabne Begravelse fandtes endnu der i 1826, men blev da tilkastet som alle de andre.

Blandt de yngre Liigsteen har en følgende Indskrift:

„Her Under Hviler Jens Von Hatten¹⁾ Som døde den 10 November 1771 Med sin Kjære Hustru Salig Maren D Datter Aromberg, Som døde den 26 Januarii 1781 . . .“

I det nordlige Sideskib findes en Liigsteen over:

„Jørgen Nielsen Møller og Hustrue Kierstfline Andersdatter Schister udi Kjøbman Standen her i Randers.“²⁾

Endvidere findes Liigstene over:

„Rasmus Brok. 1752.“

„Sal. Hans Kirketerp — Sidsel Margrette Brock³⁾.“

„N. N. Krabale. K. J. D. 1758.“

„S. A. Bay — And Kragballe. C. N. Knabe.“

„Hans N. Bay — Mar. Stine Aarøe-Datter.“

„Søren N. Udbye⁴⁾ † 1790 — Maren Knudsdatter † 1772“

O. S. V.

Endelig skal nævnes en egen Art Gravskrift, der findes anbragt udenpaa det sydlige Sideskibs Muur, og som har holdt sig bedre end de mange Liigstene, man i sin Tid har tænkt sig saa vel forvarede. Her staaer ganske simpelt indridset i selve Muurstenene:

„Her leger Hans Groffve, som døde den 19 Febr. Anno 1576.“

Da Ligene vare udførte til Kirkegaarden i 1826—27, fyldtes Gravene med Gruus, der kjørtes ind i Kirken paa Vogne. Den vestlige Hovedport var imidlertid neppe bred nok til at kjøre ind ad, og man hjalp sig da ved at hugge bort af dens Sider, hvilket endnu kunde kjendes i 1870, indtil de smaa Muurstenene bleve udtagne og erstattede af større.

1) Jens Von Hatten er vistnok den Mand af dette Navn, som var Raadmand i Randers i 1771. See Galthens Beskrivelse, Pag. 152, og Documenter i Raadhunsarchivet.

2) Videre Indskrift eller Aarstal synes aldrig at have været hugget, men af Fortegnelser over Kirkens Stole sees det, at Jørgen Møller har havt Stol i Kirken i 1751, og at han i 1789 har fæstet en lukket Pulpiturstol for sig og sin Kjæreste. Mulig dog her tales om to forskellige Mænd med det samme Navn.

3) Hans Kirketerp leiede Stol i Kirken til sine Tjenestepiger i 1741, Sidsel Brock til sig selv i 1735.

4) Søren Nielsen Udbye nævnes som havende havt Stol i Kirken i 1753.

De eneste Kister, der fik Lov til at blive i Kirken vare Amtsforvalter Keyls † 1714 og Hustrues Magdalena Sibilla Fabricia's, hvilke stode i et lille Aflukke ved Taarntrappen i den østlige Deel af det nordlige Sideskib. Endelig fortælles, at Enkemadame Knabe gav 100 Rbd. til Kirken for at hendes Mands Liig maatte blive staaende der, og skal det saaledes endnu findes paa sit gamle Sted, der siges at være i det sydlige Sideskib ligefor den i 1827 tilmurede Dør.

I Galthens Beskrivelse findes en udførlig Fortegnelse over Kirkens Epitaphier, og skal derfor her kun tilføies de enkelte, som ere anbragte, siden den nævnte Bog udkom. Indskriften paa det Ældste af disse, i det sydlige Sideskib tæt ved den nuværende Indgang lyder:

„Den skjøne Blomst visner,
Den modne Frugt falder,

Derom

Mindes Læseren ved denne Grav

Som

Giemmer Støvet af den værdige Olding

Høivelbaarne Fru Oberstinde

Fr. Sophia Magdalena von Folsach,

Fød

Paa Kieldkiærsgaard 1724

Gift

Paa Giesinggaard d. 20 Februar 1748

Med

Obersten af Infanteriet

Høivelbaarne Conrad von Bokkelman

Død

Uden Børn d. 22 Februar 1794

Og

Støvet af den blomstrende Pige

Hendes Søsterdatter

Høiædle og Velbaarne Frøken

Fr. Elisabeth Conradine Bokkelman

Von Albertin

De

Elskede hinanden med en Moders og Datters

Ømhed.

Deres Støv hviler her i een Grav

Deres Siele ere samlede hos Gud.“

Paa Sydsiden af Choret findes det tidligere omtalte Epitaphium over Eske Brok og Hustru, hvis Indskrift er følgende:

„Til Erindring
Om
Eske Brock
Til
Estrup og Wemmeltoft
Danmarks Riges Raad
Lehnsmand paa Dronningborg
Ædel trofast uforsagt
Fremmede han
Kongens og Fædrelandets
Hæder.
Han fødtes Aar MDLX
Han døde den XV Decemb. MDCXXV
Og hviler med sin Hustrue
Frue Christence Wiffert
Deres Søn Lavge
Og
Flere Slægtninger
Ved denne Kirkes søndre Mur.
Efterslægten
Satte dette Minde Aar MDCCCVII
Da det forrige var fortæret
Af Tiden.
Kirkens Værger have modtaget
Vederlag for dette Mindes
Bestandige Vedligeholdelse.“

Endelig findes paa Chorets Nordside et Epitaphium med følgende Indskrift:

„In memoriam viri optime meriti
M. Petri Estrup,
Primum per XV annos rectoris
scholæ publicæ Randrusiensis
dein per totidem annos pastoris
primarii huius ecclesie
Nat. d. XVII Octob. MDCCLVI
denat. d. XXXI Decemb. MDCCCXVIII.“¹⁾

1) Oversat: „Til Minde om den brave og fortjente Mand Magister Pe-

Epitaphiet, der bestaaer af en lille hvid Marmorplade, hvorpaa Præsten afbildes knælende ved et Alterbord, og udenom hvilket er en Indfatning af graasprængt Marmor, skal være hugget af Freund i Rom og opsat i Kirken nogle faa Aar efter Estrups Død.

Begyndelsen af dette Aarhundrede var ret Overkalkningens Tid, og i St. Mortens Kirke har Hvidtekosten endogsaa været i den Grad virksom, at end ikke Marmor- og Sandsteensepitaphierne bleve skaanede. Formerne sløvedes, og Indskrifterne bleve ulæselige; men Kalken dækkede dog for en lille Tid Skrøbelighederne bagved! Hist og her skinne imidlertid et og andet Minde fra ældre Tid igjennem. Saaledes fandt man i 1827 under Kalkningen et Billede af den korsfæstede Christus malet paa en lille Lem oppe over Chorbuen og vendende ind mod Kirken. Lemmen fjernedes, og Hullet bag samme tilmuredes; men mere ønskeligt havde det været, om man havde bibeholdt den smukke Tanke, at have et Crucifix just der, hvor det paa den nuværende store tomme Flade kunde gjøre saa smuk en Virkning.

Efterat den sidstnævnte Istandsættelse var tilendebragt, og havde kostet den betydelige Sum af omtrent 10,000 Rd., foretoges i en Række af Aar Intet af Betydenhed ved Kirkebygningen. I 1839 var Kalkhuset ved Chorets Nordside forfaldent og maatte derfor udbedres, det samme var tildeels Tilfældet Aaret efter med Cuorets Ydermuur¹⁾. For at hindre Træk forlangte Synet i 1845, at en Forhalle, en Art indre Vaabenhuus, skulde anbringes i Kirkens vestlige Ende under Spreckelsens Pulpitur. I 1850 opførtes den nuværende Skriftestol ved Chorets Nordside, efterat Kalkhuset var bleven nedbrudt. Beklageligt er det, man i en Tid, der ligger os saa nær, ikke forstod at give den nye Bygning et

ter Estrup, som først i 15 Aar var Rector ved den offentlige Skole i Randers, dernæst i ligesaa mange Aar første Præst ved denne Kirke. Fød d, 17de Octb. 1766, død d. 31te Decb. 1818.“

¹⁾ Ved et Besøg, som Christian den 8de og hans Dronning aflagde i Kirken den 23de Juli 1840, bemærkede Kongen nogle Revner i Chorets Muur og forlangte dem udbedrede, hvilket derfor ogsaa skete, skjøndt Synsmændene „ikke fandt dem farlige for Bygningens Fasthed.“

Udseende, der stod nogenlunde i Samklang med den øvrige Kirke. Skriftestolen byggedes vel i en Art Spidsbuestiil, men af smaa Muursteen, og indvendig er dens Loft og Vægge saa forsynede med Puds og Hvidtning, at den kun kan gjøre et høist eensformigt og kjedeligt Indtryk. Næste Gang, der foretoges noget af Betydning ved Kirken, var i 1862, da samtlige Vinduer modtoges en større Udbedring, der endogsaa strakte sig til de murede Piller i samme, af hvilke endeel fornyedes.

I 1864 udtalte Kirkesynet Ønsket om, at en større Istand-sættelse af Bygningens Indre foretoges; men deels paa Grund af de daværende Krigsforhold, deels paa Grund af Kirkens økonomiske Tilstand maatte Arbeidet indtil videre udsættes. Senere foranledigede Opførelsen af det herværende Hospitalscapel en yderligere Udsættelse, da begge Kirker jo ikke kunde være lukkede paa een Gang, og saaledes blev det først muligt at paabegynde Arbeidet den 24de Mai 1869¹⁾. Hvælvingernes meget forfaldne Tilstand, navnlig i det sydlige Sideskib, og de store Revner, der flere Steder fandtes i Murene, nødvendiggjorde ogsaa, at der da maatte tages fat uden Ophold og med Kraft. I flere af de ovennævnte Hvælvinger vare Ribberne knuste, saa deres Styrke var fuldkommen brudt; de maatte derfor skrues i Veiret i deres gamle Stilling og faststøbes med Cement. Kong Hans's Capel var forholdsviis den Deel af Kirken, der trængte haardest til Istandsættelse. De gamle Stræbepiller paa Capellets Sydside have neppe nogensinde været forsvarlige; thi Gavlen hænger ikke mindre end „11“ ud af Lod og har formodentlig gjort det i mange Aar. Ved Ombygning af Stræbepillerne maatte man derfor hindre, at Gavlen i Tidens Løb forskød sig endnu mere, og til yderligere Sikkerhed indlagdes et svært Jernanker gennem hele Capellets vestlige Muur fra Pillen i Midtskibet til den sydlige Ydermuur. Medens de ældre Stræbepiller have havt samme Brede i den betydelige Høide af omtrent 27 Alen, blev der givet de nye Piller større Brede forneden for derved at afgive fastere Støttepunkter for Capellet. Adskillige Udhugninger maatte foretages i Muurværket for paa

1) Før denne Tid var Arbeidet vel forberedt ved de store Stræbepiller paa Kong Hans's Capel, idet allerede tidligere Fundament til disse var lagt af Beton.

brøstfældige Steder at indsætte nye Steen i Forbindelse med de ældre. For tilfulde at kunne udføre dette Arbeide og eftersee alle Mangler bleve Kirkens indvendige Muurflader, Piller og Hvælvinger overalt afskrabede, ved hvilken Leilighed man da fandt de tidligere nævnte Kalkmalerier. Disse bleve da opriskede i deres oprindelige Farver og afgave tildeels Motiver til Kirkens øvrige Udsmykning. Murene og Hvælvingerne overstrøges med en Kalkfarve, der for førstnævntes Vedkommende lod Stenene med deres Forbinding skinne igjennem. Overalt ere Murene indvendig oprindelig fugede meget omhyggeligt, og har denne Omstændighed mulig medvirket til, at Enkelte tidligere have troet, at Murene i sin Tid have staaet uden Hvidtning, hvilket imidlertid neppe er rimeligt. For at give bedre Plads til Stolestadernes Anbringelse havde man i 1827 uskaansomt borthugget næsten alle Sokler paa Pillerne, hvorved disse vare meget misprydede, foruden at de kun altfor meget skjultes af Stolene. For at forhindre den ubeldige Virkning heraf ombyggedes Stolestaderne nu i Midtskibet og afsluttedes i lige Linie med Pillerne, saaledes at disses nu fornyede Sokler kom til Syne ud imod de nye Sidegange, der lagdes langs Pillerne istedetfor som før langs Ydermurene. Ved Sidstnævnte anbragtes da 3 Rækker Bænke foran hinanden, hvorved Sideskibene fik et langt friere Præg end hidtil. Hvad der imidlertid mere end noget Andet bidrog hertil var Fjernelsen af de stygge Pulpiturer, der tidligere fuldkommen umuliggjorde et frit Overblik. En Hovedforandring i Kirken var ogsaa Ombygningen af Forhallen. Denne, der før havde været meget lille og mørk, blev nu udvidet i østlig Retning til henimod de første store Piller og omgivet af forsvarlige Mure, der støttede det ovenover værende Orgel. Istedetfor Trappen, som før havde ligget i det nordlige Sideskibs vestlige Ende, anbragtes nu en ny Trappe imellem de nye Mure og umiddelbart fra Forstuen, hvorved den Støi, Chordrengene hidtil foraarsagede i Kirken, forebyggedes. Forhallen forsynedes med en ny Hovedindgang til Midtskibet og mindre Indgange til Sideskibene samt med et nyt Bjækelag med nedfaldende Lys, og det hele Parti ordnedes og bragtes i Samklang med den øvrige Deel af Kirken. I samme Øiemed tilføiedes Consoler under Spreckelsens Pulpitur, ligesom dette foroven fik en ny Gesims for bedre at forme sig med den

store Underflade af Orgelpulpitret. Indskriften paa Pulpitretet, der tidligere havde sin Plads paa den nordlige Ende af samme, maatte nu, da Murene vare opførte, flyttes ind i de lukkede Stole og anbringes paa et af Skillerummene mellem samme. Det i 1827 opbyggede ydre Vaabenhuus borttoges, hvorved Kirkens gamle Portal med sine spidsbuede False atter kom tilsyne. Prædikestolen, der før havde været anbragt paa Nordsiden i Midtskibet, flyttedes til den modsatte Side og rykkedes een Pille tættere op imod Choret, hvorved Præsten slap for at faae det stærke Lys fra Syd lige imod sig. Alt Billedskjærerarbeidet paa Prædikestolen, Skranken i Kong Hans's Capel, Chorgittret og det ovennævnte Pulpitur blev omhyggelig rensed for de mange Lag Oliefarve, det Manglende tilføiet og Figurer og Fyldinger forsynede med Boning og Forgyldning. Selve Snedkerarbeidet ved samme maatte derfor males med Egetræes Farve ligesom Stolestaderne og Dørene m. m. Kun paa den ydre vestlige Hovedport samt paa Altret var det atter nødvendigt at male Billedskjærerarbeidet, og paa Døren anbragtes igjen Forgyldning paa de Steder, hvor den i Tidernes Løb var udslettet. Hvad Altret angaaer, som i arkitektonisk Henseende hører til Kirkens svageste Punkter, da kunde herved Intet udrettes af Betydenhed, dog borttoges en Christusfigur, der var slet udskaaret, anbragt meget smagløst øverst oppe i en Sky og omgivet af en Sol. Istedetfor Solen, der desuden var fordærvet af Tiden, blev et forgyldt Kors opsat. Ved denne Forandring blev man istand til nede fra Kirken at see den gamle Indskrift over Altret. - Epitaphierne underkastedes en gennemgribende Istandsættelse, hvortil mange af dem, som før sagt, trængte høiligen. Det Samme var Tilfældet med alle Lysekronerne og Lysearmene samt de 3 smaa Skibe, der hænge under Hvælvingerne. Læsekammeret, der før var i den østlige Ende af det nordlige Sidskib, borttoges, og istedetfor samme indrettedes et Læsekammer bag Skranken i Kong Hans's Capel. Denne rykkedes længere mod Syd, og de smagløse Tilsætninger, der skrev sig fra 1827, borttoges atter. Et Par nye Tavler med Fortegnelse over Kirkens Præster og Capellaner siden Reformationen bleve ophængte i Læsekammeret, da de tidligere Fortegnelser maatte bortfalde paa Grund af det ældre Læsekammers Fjernelse. Sidstnævnte stødte op til den Muur,

bag hvilken Amtsforvalter Keyl's og Hustrues Kister stode. Da den førnævnte Indgang fra det nordlige Sideskib til Forstuen ved Skriftestolen skulde aabnes, maatte Kisterne sænkes og bleve da anbragte i et dertil indrettet Rum umiddelbart under den nye Trappe, der nu fører til Forstuen. Ved Arbeidet stødte man tæt indenfor den oprindelige sydlige Indgang paa en Hvælving under Gulvet, i hvilken en stor Mængde Been laae uordentlig henkastede, saa dette endnu afgav et Beviis paa den hensynsløse Fremgangsmaade, man i 1827 brugte mod Begravelserne. Endelig blev af Vaabenbrødrene i det sydlige Sideskib opsat en Mindetavle for de i de slesvigske Krige Faldne. Tanken heri var sikkert smuk, Udførelsen vistnok mindre heldig.¹⁾

Den nu tilendebragte Istandsættelse af St. Mortens Kirke medtog et Tidsrum af 16 Maaneder, saa Gudstjenesten atter første Gang holdtes Søndagen den 31te Juli 1870. Dog manglede endnu dengang endeel af Orglets Opstilling, der først fuldførtes en Maanedstid efter. Omkostningerne ved Arbeidet beløb sig til omtrent 16,000 Rd., heri medregnet Orglets Ombygning samt en betydelig Udbedring af Kirkens Blytage, navnlig af Taget over det sydlige Sideskib, der ganske maatte omlægges, tildeels med nyt Materiale.

Det har ofte i den senere Tid været fremhævet, at mangt et historisk og arkitektonisk Minde er øjelaagt ved Aarhundreders Ukyndighed eller Hensynsløshed; lad da Nutiden værne med Kjærlighed om de Mindesmærker, Fortiden endnu har levnet os!

¹⁾ Forfatteren troer at skyldes sig selv at udtale, at han ikke har havt nogen Deel i dette Monuments Anordning.

Kirkelige Forhold i Randersegnen i Aarene 1740 til 1750.

Meddelt af C. Reiersen.

Iblandt Kirkekollegiets Papirer i Geheimearchivet findes nogle Visitatsindberetninger fra Peder Hygom, der var Biskop i Aarhus Stift i Aarene 1738 til 1764. Han er Forfatter af den bekendte Psalme: „Jesu, din søde Forening at smage, længes og trænges mit Hjerte og Sind“, og var en ivrig Tilhænger af den pietistiske Retning, der gjorde sig gjældende her i Landet i Christian VI's Regjeringstid. Han klager i sine Indberetninger over, at Præsterne „i Mangel af Forstands oplyste Øine, hverken kjende sig selv eller deres Tilhørere, men ansee dem ifleng for omvendte troende Guds Børn og sande Christne, der ere istand til at øve christelige Dyder og at opmuntres til de samme, idensted de som aandelig døde skulle ved Omvendelsens Ord, ved indtrængende Overbeviisninger og hjertelige Forbønner allerførst vækkes op af de Døde, siden ved grundig Underviisning og Formaning anføres til at vandre i et nyt Levnet.“ Han anfører imidlertid, at han har den Glæde, at finde det, „som ellers neppe skal findes i noget andet Stift i Jylland, at udi et vist Herred ere Præsterne (og deriblandt Præsten til Clausholm) allesammen oplyste Mænd, der stride med een Sjæl for Evangeliets Lære, hvortil Anledningen maa have været den, at en gammel Discipel af sal. Prof. Franke og Dr. Anton til Halle, barnfødt med mig i Haderslev Amt, Nicolai Vedel, blev Aar 1720 af Hs. Excellence Hr. Grev Reventlou kaldet til Værum og Ørum Menigheder i samme Gaften Herred.“ Med Roes nævner han især Provsten Christian Pontoppidan i Aarhus, Morten Boesen i Ebeltoft og Jens Dons i Brabrand. „For adskillige Aarsagers Skyld finder Christi Rige neppe nogensteds større Hinder og Mod-

stand end her i Stiftets Hovedstad.¹⁾ For at hjælpe paa Forholdene i Stiftet har Biskoppen ogsaa faaet en oplyst Degn, Peder Christian Abild, kaldet til Skaarup, og de omkringboende Degne have af ham lært, hvorledes det bør dem „rettelig at føde Christi smaae Lam.“ For paa lignende Maade at virke i en anden Deel af Stiftet har han ligeledes faaet en oplyst Student til Degn og Skoleholder i Grenaa. Biskoppen har høvt den Glæde, at Matthias Poulsen, tidligere Katechet til den danske Kirke i London, siden personel Capellan i Norge, og siden 1736 Sognepræst i Harritzlev og Albæk, blandt sin Sogneungdom kunde vise ham saadanne, som han kunde sige om: „der staaer Nogle, som ei alene ved Guds Naade kjende Sandheden, men endog efter Guds Villie kunne døe for den!“ Af Biskoppens Indberetninger, hvoraf der her leveres et Uddrag, maa man antage, at der i hans Tid paa flere Steder i Nærheden af Randers var bragt en Vækkelse istand, som destoværre altfor hurtigt tabte sig igjen.

Randers. 1740. Rector Scholæ Mg. Morten Vintmøll²⁾ er gammel og skrøbelig og forretter sit Embede ved en duelig Vicarium, som vel har begyndt at tage sig classen supremam alvorligere an, men som Skolen var i nogle Aar kommen meget i decadance, staaer den ikke saa snarligen til at hjælpe op igjen, helst Disciplene derudi ere meget faa og fattige (der klages ogsaa over, at de ikke kunne faae saa excellente ingenia til Skolen, som de ønske). Øverste Capellan, Hr. Hans Sommerfeldt³⁾ prædikede ved Overhørelsen. Manden er velmenende, men har ikke de bedste Naturens Gaver. Provsten Hr. Konsistorialraad Bræmer⁴⁾ havde været omhyggelig for at skaffe en oplyst og christelig Student til at være Katechet og Skoleholder for de Fattige, som nyder derfor Løn af et Legat, som en formuende Enke der i Byen har stiftet til samme Brug; deraf kom det, at en stor Deel af Ungdommen kunde ei alene vel svare til de Spørgsmaal, dem bleve forelagte, men haaber ogsaa, at Gud med Tiden skal give altid større Naade til sin herlige Kundskabs Oplysning iblandt de Unge.

1) Biskoppen sigter formodentlig hermed til Stiftsprovst Fred. Nannestad, en grundig Theolog af den gamle Skole, med hvem Biskoppen laae i megen Strid.

2) Var Rector 1708 til 1742, var meget svag paa Synet og døde 1765, 89 Aar gammel.

3) Var 1734—1747 første Capellan ved St. Mortens Kirke.

4) Var 1720—1754 Sognepræst til St. Mortens Kirke.

1746. Den latinske Skole fandtes nu i god Tilstand og har siden den nye Rector, Mg. Anders Poulsen Bay¹⁾, hans Ankomst kjendelig forbedret sig saavel i Henseende til Disciplenes Antal som deres Forfremmelse in litteris et moribus, kan ogsaa ventes med Tiden under guddommelig Velsignelse og Lærernes vedvarende Flid at skulle komme i endnu bedre Flor. (Hr. Sommerfeldt, der prædikede, faaar samme Skudsmaal som sidst.)

Borup. 1740. Sognepræsten Hr. Thomas Hee²⁾ har ei alene gode studia academica, men har ogsaa for faa Aar siden begyndt at annamme Tro og erkjende Sandheden, og det, saavidt af mig kunde fornemmes, uden Skrømt. Han disponerede sin Text meget vel og forklarede den samme grundelig. I hans Prædiken var, foruden excellente Naturrens Gaver, Fynd og Kraft samt Saliggjørelsens Vei og Orden rettelig iagttaget, og var Intet derpaa at udsætte. Ungdommen holdt sig iligemaade temmelig vel. Jeg talede med ham om adskillige Ting Embedet og den sande Christendom angaaende, og befandt, at han med Tiden i Guds Rige kan blive til en endnu større Mand, dersom han først kan blive til et mindre Barn.

Gimminge. 1740. Den nederste Capellan udi Randers, Hr. Sören Vedege³⁾, prædikede som Sognepræst over Dagens Evangelium temmelig vel og har allerede begyndt at bøie sit Øre til Sandheds Lydighed. Ved hans Opsyn samt Skoleholderens Flid i den kgl. Majestæts Skole der i Sognet var Ungdommen bragt saa vidt, at den med stor Færdighed kunde gjøre Rede for den alm. Catechismi Forklaring.

Asfærg og Faarup. 1741. Sognepræsten Hr. Hans Schmidt⁴⁾ prædikede med stor Færdighed og en penetrerende skrigende Røst, der dog var affecteret og ikke den, han pleiede at tale eller læse med. I Materien var intet synderligt at laste, men heller ikke noget synderligt at mærke eller lægge paa Hjerte. Mandens Levnet er ustraffeligt, Ungdommen i hans Menighed nogenledes underviist.

1) Var Rector 1742 til 1761 og døde ugift.

2) Var Præst i Borup 1729—1760.

3) Var først anden, og ved Sommerfeldts Afgang første Capellan ved St. Mortens Kirke. Ved Bræmers Død blev han Sognepræst.

4) Var Præst i Asfærg 1734 til 1754.

Kousted og Raasted. 1741. Sognepræsten Hr. Mogens Marcussen¹⁾ prædikede og talde Intet mod Sandheden, den han alvorlig elsker, efterforsker, følger og forsvarer. Iøvrigt er han en redelig, tilmed i Theologien, Philologien, Medicinen og andre Videnskaber vel verseret Mand, samt af stor capacit  til at fatte og lære mere, men dog intet mindre skikket til end det, han nu betjener, nemlig Prædikeembedet, thi han var langt mere beqvem til at oprette en forfalden latinsk Skole af Ruiner og sætte den kjendelig i Flor igjen, hvortil han og af Naturen langt mere inclinerer og skulde hver Time gjerne tage imod. Med Ungdommen havde han brugt en ufortrøden Flid i at lære dem svare til allehaande Spørgsmaal og bevise deres Svar med Skriftens Sprog, dog var endnu ikke deres Forstand, langt mindre deres Hjerte,

¹⁾ Mogens Christian Marquard (Worms Lexicon II 11, III 505, Nyerups 375—76) var født 1708 i Vorning, hvor hans Fader Peder Marquard, der skal have været Hovmester i den Scheel-Plessiske Familie, var Præst til Vorning, Kvorning og Hammershøj. Han deponerede fra Mariager Skole og forandrede Navnet Marquard til Marcussen. Han blev Præst i Kousted 1734 efter Jens Hasselager, der forflyttedes til Vorning. 1780 eller 81 blev han Provst og døde 7de April 1786. Sønnen Peder Marquard døde som Capellan hos Faderen 1779 og havde Exspectance paa Embedet af 1768.

Ved Gavebrev af 7de Februar 1739 (Stadfeldt S. 285—86) har han til Randers Hospital givet Kongevægtende i 13 Sogne i Sønderlyng Herred, og ved Gavebrev af 19de April 1748 til Kousted Skole Landgilden af en halv Bondegaard (senere overgaaet til en Capital paa 200 Rd. mod Pant i Aagaard).

Han var første Gang gift med Maren, Datter af Provst Anders Jespersen i Ørsted og Estruplund. Med hende havde han foruden den ovennævnte Søn Peder, født 1742, en Datter Elisabeth Marie. Anden Gang giftede han sig med en Bondedatter fra Blegvadgaarden i Raasted Sogn og havde med hende flere Børn.

Af hans Skrifter nævnes: *Mastix tergo stultorum*, Lüneburg 1741. *Offentlige Sørge- og Glædetaler*, Aalborg 1766. *Den bibelske Chronologie*, Kjøbenhavn 1771. *Bibelsk Metaphysica*, ibid. 1773. *Philosophia scholastica*, ibid. 1773. *Guds Vidnesbyrd*, ibid. 1775. *Philosophia spiritualis*, 1776. *Den bibelske Ethnica*, ibid. 1777. — Sønnen har skrevet: „Forsøg til Betragtninger over Johannis Aabenbaring“. Kbhvn. 1771.

Mindet om Provst Marcussen som en hæderlig og dygtig Sognepræst er endnu levende i Egnen, hvor flere af hans danske Skrifter forekomme, ligesom forskellige Slægter udlede deres Herkomst fra ham.

R.

saaledes opladt, som jeg gjerne ønskede til Frelserens eenfoldige Kundskab, Tro og Kjærlighed, thi naar man førte dem udenfor deres lærde Spørgsmaal, vare alle, endog de eenfoldigste Ting fremmede for deres Øren.

Vester Tørslev og Svenstrup. 1741. Sognepræsten Hr. Niels Bachmands¹⁾ Prædiken var heel grundig, opbyggelig og hjerterørende og vidnede om, at han er ikke uforfaren i Retfærdigheds Ord, ligesom han iøvrigt er af et stille, alvorligt og en Præstemand velanstændigt Væsen. Ungdommen i hans Menighed var upaaklagelig, og Degnen, som tilligemed er Skoleholder, var Intet at sige paa. Kaldet derimod er meget ringe.

Tvede og Linde. 1741. Sognepræsten Conrad Rumohr²⁾ prædikede med god Parrhesi og Færdighed. Hans Fader var ved det svenske Indfald Præst i Norge, blev for sin Troskabs Skyld mod Kongen og Fædrelandet ført fangen ind i Sverrig og døde i sit Fængsel. Sønnen har siden sin Ankomst her til Stiftet ført sig vel og anstændig op, er meget arbeidsom og flittig, især med de Unges Underviisning og Forberedelse til Confirmation, prædiker og lærer Sandhed med Eftertryk, og mig er idetmindste ikke bevidst, at han i sit Levnet handler derimod. Af Degnen benytter han sig ikke meget, thi han selv er ikke leed eller kjedsom ved at arbejde paa de Unges Sjæle.

Øster Tørslev og Dalby. 1744. Sognepræsten, Hr. Hans Hansmann³⁾, prædikede og forklarede Texten temmelig vel, ligesom og paa hans øvrige Opførsel er Intet at sige. Degnen er Skoleholder i Hovedsognet, og en anden begavet og skikkelig Person i Annexsognet. Ungdommen fandtes derfor i begge Sogne ulastelig underviist, hvortil Hr. Justitsraad Folsach som største Lodseier, hans Omhyggelighed for Skolevæsenet og deslige Ting ei lidet contribuierer.

Dalby, Raaby og Sødring. 1744. Sognepræsten Hr. Damianus Dahl⁴⁾ prædikede opbyggelig og vel, eftersom han er en god Mand, der har troet og erkjendt Sandheden. Degnen holder Skole i Hovedsognet, og i Annexet er tvende

1) Var Præst i Vester Tørslev 1719 til 1763.

2) Var Præst i Tvede til 1748, da han kom til Norge.

3) Var Præst i Ø. Tørslev 1721—1759 og blev tillige Provst i Herredet.

4) Var Præst i Dalbyneder 1742—1775.

Skoler aparte. Ungdommen var maadelig underviist, men kan ventes Forbedring, naar Præsten, som for et Par Aar siden kom til Kaldet, bliver sine Tilhørere bedre bekendt, og Degnen, som stolende paa Herskabets Medhold hidindtil har ført sig altfor egensindig op, herefter lærer anderledes Lydighed.

Udby og Kastberg. 1744. Sognepræsten, Hr. Niels Secher¹⁾, prædikede det bedste af ham kunde forventes og taledede Intet mod Sandheden. En studiosus, som er den gamle Degn adjungeret med Løfte om Succession, er Skoleholder i Hovedsognet, og en anden i Annexsognet. Iblandt en talrig Ungdom var ganske faa, som kunde svare forstandig. Bønderne, som for Størstedelen ere Tjenere til Overgaard, laae under en haard Trældom, der forvolder det her, som saa mange Steder, at da Børnene hverken faae Lyst eller Tid og Leilighed til at bekymre sig om det ene Fornødne.

Haslund og Ølst. 1744. Sognepræsten, Hr. Herløv Krogstrup²⁾, gjorde en meget herlig og hjertetrængende Formanelsestale, men Sognefolkene, boende strax i Nærheden af Randers, ere en særdeles vantro og gjenstridig Slægt, der ikke engang skjætter om at høre Ordet, langt mindre at anamme det og lægge det paa Hjerte, som de høre. Ungdommen befandtes derfor ogsaa den største Deel efter de Gamles Exempel og Forskrift meget grov og vankundig, hvortil kommer ogsaa den Aarsag, at de største Lodseiere hidindtil ei have kunnet forene sig om, hvor og af hvem Skolen for det ene Sogn skal indrettes, thi Degnen tilkommer det at holde Skole for den største Deel af Hovedsognet.

1751. Sognepræstens, Hr. Knud Schives³⁾, Prædikemaade er eenfoldig og tydelig. Ungdommen havde han, siden han kom til Kaldet, bragt i temmelig god Stand, thi tilforn vare de Unge ligesaa vankundige, som de Gamle ugdelige og gjenstridige.

Værum og Ørum. 1744. Provsten, Hr. Nicolai Vedel⁴⁾,

1) Var Præst i Udby til 1768. Han havde arvet 150000 Rd. og var vel paa sin Tid den rigeste Præst i Landet.

2) Var Præst i Haslund 1733—1746.

3) Var Præst i Haslund 1746—1763.

4) Var Præst i Værum 1721—1779. Endnu for ikke mange Aar siden erindredes han med Veneration i Menigheden, der ogsaa endnu i Meget paa en heldig Maade var forskjellig fra flere af de omkringboende Menigheder.

prædikede, ligesom han altid pleier, med megen Overbeviisning som en retskaffen Discipel af sine retsindige Lærere, de christelige theologis til Halle, Dr. Breithaupt, Dr. Anton og Prof. Franke, hvis Fodspor i Lærdom og Levnet han idelig har efterfulgt. Udi hans i saamange Aar vel underviste Menigheder er det derfor intet Nyt at finde Sjæle, der kjende Jesum og Sandheden i Jesu, ikke af Bogen eller Hørelsen alene, men af egen aandelig Forfarenhed, saa at naar man kommer der og seer den Guds Naade, da kan man ei andet end glæde sig. Degnen er Skoleholder i Hovedsognet (paa hvis Opførsel Provsten havde dog adskilligt at udsætte), og en anden gudsfrygtig og christelig Person i Annexsognet.

Laurberg og Leerberg. 1744. Hr. Hans Michael Berg¹⁾ prædikede med temmelig gode udvortes Gaver. Ungdommen kunde være bedre underviist, men er vel tildeels bleven forsømt, da de paa tredie Aar, medens Processen de jure vocandi stod paa, havde ingen bestandig Lærer, og fordi Degnen er uduelig til Skolehold, ere tvende a parte Skoleholdere for disse to smaae Sogne.

Galten, Hadsbjerg og Vissing. Sognepræsten, Hr. Andreas Jacobsen²⁾, prædikede, men kunde været bedre og til mere Opbyggelse udført. Degnen underviser i Hovedsognet og to Skoleholdere i de andre, men Frugten af deres Underviisning var hidtil kun meget maadelig hos den største Deel af en meget talrig Ungdom.

Voldum og Rud. 1744. Sognepræsten, Hr. Niels Schive³⁾, prædikede med stor Veltalenhed og Eftertryk, thi han er en duelig Arbejder og frenifor mange mægtig til at formane formedelst den sunde Lærdom, den han og selv pryder i alle Stykker. Ungdommen var ei alene vel underviist til at svare færdig af Forklaringen, men man kunde og med Glæde finde dem iblandt, i hvis Sjæle den Helligaand havde begyndt at forklare og herliggjøre deres Frelser, og som derfor kunde tale, fordi de troede, hvis Tal Troens Begynder og Fuldender daglig formere! I hvert Sogn findes endelig

1) Var Præst i Laurberg 1744—1746, da han kom til Øster-Velling.

2) Var Præst i Galten 1728—1774. I en anden Beretning kaldes han: „ærværdig, fittig, aarvaagen, nidkjær, frygtet og elsket“.

3) Var Præst i Voldum 1733—1764 og var kaldet af Dronning Anna Sophia.

en kgl. Skole, begge forsynet med temmelig gode Skoleholdere, saa at Ingen, der forlanger at komme til Gud, bør klage paa dette Sted, at dennem fattes paa Veiviisning.

Ødum. 1744. Sognepræsten, Hr. Philip Ditlev Monrad¹⁾, prædikede over 2 Pet. 3, 18 og talede alt, hvad derom kunde siges. Men Ungdommen var ikkun slet underviist, hvilket maa reise sig deraf, at denne ellers brave og lærde Mand er endog i sin bedste Alder overmaade tunghørig, altsaa undseelig ved og næsten uduelig til at catechisere, saasom han ei kan høre, hvad der svares. Udi Sognet er en kgl. Skole, hvis Skoleholder, som er studiosus, det blev paalagt herudi at gaae Præsten tilhaande.

Harritslev og Albæk. 1740. Sognepræsten, Hr. Matthias Poulsen²⁾, hørte jeg over Dagens Evangelium som en meget nidkjær og gennemtrængende Omvendelsesprædikant. Af Degnen og Skoleholderen kan han, hvad Hovedsagen belanger, ikke vente sig nogen synderlig Bistand. Men hans egen saavel som en christelig studiosi i nogle Aar anvendte Flid havde al Naadens Gud ikke ladet være uden Velsignelse paa Gamle og Unge udi Menigheden. Jeg fandt mig meget glædet og trøstet ved Herrens Gjerninger paa dette Sted. Men Gud vær takket for hans usigelige Gave!

Støvring. Sognepræsten, Hr. Christopher Kellermann³⁾, er ingen Sandhedsfjende, og i hans Prædiken saavel som i hans øvrige Levnets Forhold var intet Lastværdigt. Dog fandt jeg forlidet eller Intet af det, som vederqvægede mig saameget paa det forrige Sted. Degnen er gammel og heel slet; Skoleholderen (som tillige er Degn i Harritslev) er meget maadelig kvalificeret til begge Embeder, men beskikket dertil af sal. Fru Geheimeraadinde Harbo.

Christrup. 1742. Sognepræsten, Hr. Hans Faber⁴⁾, prædikede med stor Færdighed og forklarede samt applicerede Texten ganske vel. Hans Levnet og Forhold er ustraffeligt og i sit Embede er han ikke skjødesløs. Udi Byen er en

1) Var Præst i Ødum fra 1742. Det var ved et Fald, han tog Skade paa sin Hørelse.

2) Var Præst i Harritslev 1736—1746. Døde nok i Hernhut.

3) Præst i Støvring 1730—1746. Blev Poulsens Eftermand i Harritslev. † 1760.

4) Præst i Christrup 1736—1762.

kongelig funderet Skole og samme med en god Skoleholder forsynet, der forvoldte det, at Ungdommen her fremfor mange andre Steder kunde gjøre god Rede for deres Troes Lærdom efter den allernaadigst anordnede Forklaring. Degnen er studiosus men ikke af de beqvemste til Underviisning.

Virring og Essenbæk. 1742. Provsten, Hr. Niels Brunov¹⁾, prædikede og forklarede den Lærdom om Frelserens sande Kundskab, Bekjendelse og Tro meget ypperlig og grundig, forglemte ei heller at afvende og besvare alle de daarlige Indvendinger og Udflugter, som et kjødeligt Hjerte kan gjøre sig af Ordenes kjødelige Forstand, og derimod i deres rette Mening at trænge Tilhørerne de samme vædelig paa-hjerte. Thi han er vel een af de yngste, dog bedste og solideste Provster her i Stiftet, der har troende Børn baade efter Kjødets og i Herren, kan derfor ved sit flittige Tilsyn i dette vidtløftige Herred med Tiden blive meget nyttig. Ungdommen i hans egne Menigheder havde han allerede i meget god Stand, ihvorvel Degnen er gammel og til sit Arbejde aldeles ubrugelig, desaaarsag tvende Skoleholdere ere antagne for disse tvende Sogne.

Fausing og Auning. 1742. Sognepræsten, Hr. Johan Olesen²⁾ prædikede meget ret og smukt, saa at Intet var derpaa at udsætte, ligesom han og af det høigrevelige Herskab Scheel paa Estrup, hvortil han og er Præst, er deels for sin grundige Prædiken, deels for sit stille og sagtmodige Væsens Skyld meget yndet og afholdt. Med Ungdommen havde han iligemaade bragt det saavidt, at de fleste kunde svare meget vel for sig.

Øster- og Vester-Alling. 1742. Sognepræsten Andreas Richard Halse³⁾ havde gode udvortes Gaver og taledet Intet mod Sandheden, vides ei heller at have handlet noget derimod. Ungdommen i disse to Sogne var ikke i saa god Stand som paa de forrige Steder, hvorpaa han lovede tilligemed Degnen, som og er Skoleholder, herefter at raade Bod.

Mygind, Krogsbæk og Skjørring. 1742. Sognepræsten Christopher Hermann Beyer⁴⁾ prædikede og oplæste vel den

1) Var Præst i Virring 1724—1774.

2) Var Præst i Fausing 1720—1774.

3) Var Præst i Ø. og V. Alling 1735—1772.

4) Var Præst i Mygind fra 1719.

prophetiske Text men rørte ikke siden noget derved, og det Øvrige, som han ellers med en forunderlig Parrhesi fremførte, havde ingen sund Mening og Betydning i sig, laugt mindre nogen Konnexion og Sammenhæng, thi som han altid har været slet begavet, endog med naturlig Forstand og Vittighed, er han for nogle Maaneder siden ved sin Hustrues dødelige Afgang og et derpaa følgende Fald af malo epileptico bleven endnu saameget mere ubeqvem til alle Embedets Forretninger. Degnen er aldrende og kan til Ungdommens Underviisning aldeles Intet udrette, hvorfor en overmaade stor Vankundighed befandtes udi alle Stykker.

1749. Sognepræsten, Hr. Bernt Qvist¹⁾ prædikede med særdeles Kraft og Eftertryk, thi han fremfor mange er en god og opbyggelig Prædikant, der gjør alt, hvad paa Lærens Side muligt er, for at trykke Sandheden ret dybt ind i Tilhørernes Hjerte. Ungdommen, som forhen var meget grov og vankundig, har i hans Tid kjendelig forbedret sig. Hovedsognet er henlagt til Lihme Skole, de to Annexer in-formerer Degnen.

Søby, Skader og Halling. 1742. Sognepræsten, Hr. Jens Aarestrup²⁾, prædikede det bedste af ham kunde forventes, thi han er baade legemlig og aandelig yarm, sidder med mange moderløse Børn og i slet Tilstand, har endogsaa meget maadelige Naturens Gaver. Det blev ham derfor injungeret for det første at see sig om efter en veloplyst og christelig Student, der kan være ham behjælpelig med at prædike og catechisere for Menigheden, thi af Ungdommen var kun ganske faa, som kunde gjøre Rede for sig, og Degnen, som ellers ikke er ubeqvem, kan ikke ene bestride alle Ting. Skoleholder findes ikke i disse tre smaa Sogne, fordi de ere reparterede til andre kgl. Skoler, af hvilke de (som altfor langt bortliggende) ei kunne benytte sig i nogen Maade, aleneste at de betale deres Kontingent dertil.

Aarslev, Hørning og Lihme. 1742. Sognepræsten, Hr. Paul Sass³⁾, prædikede meget grundig og opbyggelig, er i det Øvrige en habil Mand til Embedets Forretninger og en

1) Var Præst i Mygind til 1755.

2) Var Præst i Søby 1720 til 1753.

3) Var Præst i Aarslev 1731—1769.

Hyrde, der har Omsorg for Faarene. Udi ethvert af disse tre Sogne er en Skoleholder, der dog ikke alle ere lige flittige, beklagede og, at formedelst den strenge Hovtjeneste kunde de ikke faae Børnene til sig, derover deres Profect var ogsaa meget underskedelig.

Gjesing og Nørager. 1743. Sognepræsten, Hr. Anders Bang¹⁾, prædikede som den, der er kommen nærmere til Sandheds Kundskab, temmelig opbyggelig og vel. Ungdommen fandtes her iligemaade noget bedre underviist. I Sognene er beskikket tvende Skoleholdere, siden den nuværende Degn er ei beqvem til Skolehold.

Nimtofte og Koed. 1743. Sognepræsten, Hr. Mads Rises²⁾ Hjerter kan være oprigtigt for Gud, og han besidder gode Videnskaber, særlig in L. L. orientalibus, men til Prædikestolen har han ikke de bedste Gaver og er for ubevandt, heel uforstaaelig. Iøvrigt en from, uskyldig, eenfoldig og ærlig Mand. Ungdommen fattedes endnu meget i deres Selligjøreleses Forstand, muligt i Mangel af de fornødne Skoler, af hvilke nu er indrettet tvende, hvor Degnen informerer i det ene, og en Skoleholder i det andet Sogn.

1749. Sognepræsten, Hr. Jacob Rise³⁾, en ung Mand men i sin Lærdom ganske opbyggelig, samt i Levnet ustraffelig og hvad dona docendi angaaer til Prædike- og Lære-Embedet langt bedre skikket end hans nu afgangne og for sin orientalske Erudition bekjendte Fader Hr. Mads Rise. Ungdommen befandtes derfor at være vel underviist.

Mariemalene og Skarresø. 1743. Sognepræsten, Hr. Niels Thimsen, prædikede med gode udvortes Gaver, dog synes han ikke at have nogen synderlig Forstand eller Indsigt i Guds Riges Hemmeligheder, ihvorvel han ellers er en forstandig Mand og lever Ingen til Forargelse. Ungdommen fandtes ikkun maadelig underviist. Degnen er Skoleholder i det ene, og en Omgangs- eller Løbeskoleholder i det lidet Annexsogn.

Thorsager. 1750. Sognepræsten, Hr. Matthias Sparre⁴⁾ og residerende Capellan Hr. Axel Bering; den første prædi-

1) Var Præst i Gjesing 1732—1772.

2) Var Præst i Nimtofte fra 1712.

3) Var Præst i Nimtofte til 1775.

4) Var Præst i Thorsager til 1753.

kede, og Manden er god og retsindig nok, men har en stor og ham næsten for voxen Hob af ugudelige og selvraadige Tilhørere. Ungdommen svarede tildeels temmelig vel, men iblandt den store Flok var ogsaa mange vankundige og skødesløse, hvilke tilligemed deres hedensksindede Forældre bleve alvorligen satte tilrette. Degnen er Skoleholder i Hovedsognet, og en anden i Annexet.

Agri og Egens. 1749. Provsten, Hr. Hans Bering¹⁾, prædikede, men er ikke af de bedste Prædikanter. Iblandt Ungdommen var neppe en eller anden, der kunde gjøre Rede for sig, og seer jeg ikke, paa hvad Maade disse Mennesker staae til at hjælpe, thi baade ere Lærerne fra Præsten selv og indtil Skoleholderen ikke af de dueligste Folk til Herrens Gjærning, og dette næsten omflydte Lands Indbyggere (almindelig bekjendte under Navn af taabelige Molboer) ere af Naturen og den onde Vane mere vrangvillige og ubeqvemme til at fatte noget Godt end Andre her i Stiftet, saa der skal en særdeles Guds Naade og særdeles duelige Redskaber til, inden der kan opvækkes Abrahams Børn af disse Stene.

Vivild og Veilby. 1743. Sognepræsten, Hr. Anders Holst²⁾ prædikede det bedste af ham som en gammel og skrøbelig Mand kunde ventes. Ungdommen i disse tvende Sogne svarede tildeels temmelig vel, Andre fattedes endnu meget, hvorfor Degnen og Skoleholderen bleve advarede, herefterdags at tage sig dem alvorligere an.

Ørsted og Estruplund. 1743. Præsten, Hr. Andreas Jespersen³⁾ prædikede og taledede mange gode Ting, men har ikke de bedste dona proferentia og er desuden aldrende, skrøbelig og affældig. Hans Levnet og Forhold er ustraffeligt. Ungdommen i disse Sogne er meget talrig og af underskedelig Profect. Om Degnen er Intet især at melde. Skoleholderen, barnfød i Kjøbenhavn, tegner til at være et godt Menneske og christelig intentioneret men meget modfalden og har mange Slags besværlige Omstændigheder at drages med.

Voer. Sognepræsten, Hr. Poul Faber⁴⁾ prædikede gan-

1) Var Præst i Agri 1722—1765.

2) Var Præst i Vivild 1715—1748.

3) Var Præst i Ørsted fra 1715.

4) Var Præst i Voer til 1758.

ske opbyggelig og med god Færdighed. Han syntes at være en vel intentioneret Mand af en stille og ulastelig Omgængelse, men hans udvortes Omstændigheder ere formedelst Kaldets Ringheds Skyld meget slette. Ungdommen svarede temmelig vel. Degnen i dette lille Sogn er tillige Skoleholder, paa hvis Forhold og Flid Præsten Intet havde at sige.

Holbæk og Udby. Sognepræsten, Hr. Laurids Lassen, prædikede med stor Færdighed og gode Gaver og talede Intet mod Sandheden, ligesom han ellers i sit Embede er en meget vindskibelig og drivende, som en i Levnet ustraffelig Mand. Den største Deel af Ungdommen fattedes ikke paa Kundskab.

Beskrivelse
 over
Nautrup Pastorat i Salling,
Harre Herred, Viborg Amt.
 Af R. H. Kruse.

Denne lille Beskrivelse er fremkommen derved, at der intet Steds findes mindste historiske Efterretninger om dette Præstekald, undtagen hvad der i Pontopp. D. A. og Traps Statist. Beskrivelse over Danmark saa særdeles sparsomt er anført. Som født i Nautrup Præstegaard elsker jeg denne Egn, og jeg har nu over i 60 Aar kjendt den, samt saavel som Dreng og senere som voxen Mand ofte gennemstrefjet de til disse Sogne hørende Districter, saa jeg nøje kjender hver Plet, hver Dal og hver Mose, som findes der. Ogsaa har jeg med Flid samlet de faa Efterretninger, som haves om denne Egns Fortid og Nutid.

Nautrup Pastorat eller Præstekald bestaaer af de 3de Sogne: Nautrup, Vile og Sæby. De ligge i Sallings nordvestlige Deel, have tildeels et bakket Udseende og ere gennemskaarne af endeel Moser og Kjær, der langt tilbage i Tiden efter Situationen at dømme har været Arme af Limfjorden, og saaledes har disse Sogne dannet en Øgruppe, bestaaende af 10 større og mindre Øer, 2 Halvøer og nogle Indvige.

Mod SV. og N. grændser Sognene til Limfjorden, hvis Bølger beskylle Strandbredderne. Imod SO. grændser Vile Sogn til Harre Sogn og imod N. til Nautrup Sogn; imod S. og Ø. grændser Nautrup Sogn til Harre og Durup Sogne;

Sæby Sogn imod S. til Nautrup Sogn og imod Ø. til Aasted Sogn. En Arm af Limfjorden, Brevig kaldet, som løber imellem Vile og Hjerck Sogne ind til Byerne Harre og Hjerck, danner en smal Arm imellem Vile og Harre Sogne, Harrenoer kaldet; fra dette Noer gaaer som Grændseskjel imellem disse Sogne en Mosestrækning imod N., som ved Nautrup Bakker deler sig i 2 Arme. Den, som løber imod Ø., gjør Grændseskjel ved et Vandløb imellem Vile, Nautrup og Harre Sogne og fortsætter sit Løb som Grændseskjel imellem Durup og Nautrup Sogne, indtil den igjennem det store Nørrekjær, der ligger imellem Nautrup, Durup, Aasted og Sæby Sogne, falder i Grynderup Sø. Den anden Arm af Mosen danner Huulkjær¹⁾, Nautrup Kjær, Kilds Krog²⁾ og Sæby Kjær, og et Vandløb igjennem disse Moser falder atter igjennem bemeldte Nørrekjær i Grynderup Sø, der atter har et Vandløb igjennem Grynderup Kjær og ved Sæbygaards Mølle falder i Limfjorden.

Om disse Sognes Fortidshistorie haves saa at sige ingen Efterretninger. At de engang langt tilbage i Fortiden, da Limfjordens Vande maaskee stod høiere end nu, har dannet en betydelig Øgruppe, beviser Situationen, og at disse Øer tildeels maae have været bevoxede med Skov, tør vel heller ikke betvivles, da hist og her i Kjær og Moser findes forraadnet Træ. Den Mængde af Oldtids Gravhøje, som og findes i alle 3 Sogne, vidne tillige om, at disse Øer eller denne Egn langt tilbage i Tiden har havt Beboere, og ved Udgravning af nogle af disse Høje er der fundet Urner med brændte Been og Broncesager. En Gravhøj paa Vile Mark og en paa Nautrup Hede S. for Byen have en særegen Dannelse, de ere firkantede og flade ovenpaa. Den paa Nautrup Hede nævnes Breddøjs; formodentlig henhøre de til de saakaldte „Skibshøje“, hvor den Afdøde er begravet i sit Skib.

¹⁾ Huulkjær har Navn af, at den ligger dybt mellem høje Bakker og tilige er fuld af smaa Tørvegrave og Pytter. De nederste Tørvelag i denne og flere Moser i Nautrup kan anvendes til Tørvekul, hvorved kan smedes ligesaagodt som ved Stenkul. I Krigens Tid fra 1807 til 1814, da Stenkul vare saa dyre, blev mange hundrede Tdr. Tørvekul tilberedte, hvilke af Omegnens Beboere og Smede benyttedes ligesom Stenkul.

²⁾ Kildskrog skal efter Sagnet have Navn efter en Mand ved Navn Kild, der her som Gjenganger blev nedmanet af en gl. Præst i Hjerck.

Paa Glynge Hede ud imod Limfjorden stod paa en Bakke i Begyndelsen af dette Aarhundrede endnu et saakaldet Offersted fra Oldtiden. 4 Underligere bar en stor flad Overligger af 6 til 8 Alens Tvermaal, men den er forlængst ødelagt, idet en Stenhugger fra Nykjøbing kløvede og bortførte den; Underliggerne staae endnu.

Sønden for Vile eller imellem dette Sogn, Hjerk og Krejberg Sogne samt Morsø, ligger den Del af Limfjorden, som kaldes Lysenbredding, der i Snorre Sturles. Norske Kongers Saga benævnes „Lysbreid“, og var det her paa Fjorden, hvortil den norske Kong Harald Haardraade ankom, Dagen før han over Ejdet ved Harboøre trak sine Skibe og søgte rum Sø i Vesterhavet.

At der i Sognene i Fortiden har boet Adelsmænd, findes der ikke Noget om, med mindre Giverne af Lysestagerne til Nautrup Kirke har været saadanne. Beboerne, der nu alle ere Selvejere, have vistnok engang i Fortiden for Størstedelen været Fæstebønder til de forskjellige Herregaarde i Omegnen; men derom vides ingen rigtig Besked. Abildgaardene i Nautrup vare i Begyndelsen af dette Aarhundrede Fæstere til Bonden Niels Knudsen Møjbek i Selde Sogn, og en anden Gaard i samme By tilhørte Ejeren af Hald ved Viborg. Det eneste, der med Bestemthed vides om disse Fæsteforhold, er, at Grynderup Bys Beboere i Sæby Sogn i Slutningen af forrige Aarhundrede vare Fæstere og hoverigjørende Bønder til Østergaard i Salling; men de have forlængst kjøbt deres Gaarde og Ejendomme.

Paa Nautrup Mark er iblandt flere en stor Oldtids Gravhøj, „Baunhøj“ kaldet, hvor i Krigstider Bauner vare opsatte. Disse bestod af 2 Stager, plantede ovenpaa Højen. Paa den ene var et Knippe Halm, paa den anden en Tjæretønde. Tvende Mænd maatte Dag og Nat stadig holde Vagt ved disse Bauner, der stod oprejste fra 1807 til 1814.

Paa Glynge Hede ligger iblandt andre Oldtids Høje en stor Gravhøj, „Præstehøjen“ kaldet; Aarsagen til dette Navn vides nu ikke, med mindre den har erholdt Navnet deraf, at den nu ligger i Præstegaardens Hedelod.

Da Vile Sogn er det sydligste, vil jeg begynde med Beskrivelsen deraf. Vile Sogn, der længer tilbage i Tiden skrives Vejl, Viil og Viile, har i henfarne Dage været deelt i 2 Øer foruden Indvige; deraf har nuværende Strandgaards

Mark været den ene Ø, og Resten af Sognet den anden. Ved Vile By danner Limfjorden en Vig, „Følgvig“ kaldet, og imod SV. løber en lang, flad Odde ud i Lysen Bredning, Langerodde kaldet. Sognet har følgende Byer og Steder: Vile By, Strandgaard, Norup 2 Gaarde, Skydalgaard, Vestergaard, Tangelevgaard, Kybe By, Langerhuse og Hedehuset.

Sognets Hartkorn er 34 Tdr. 1 Skp., der skal bestaa af 1591 Tdr. Land. Jorderne ere bakkede og tildeels skarp-sandede. Heden er betydelig, Noget deraf indtages Tid efter anden til Opdyrkning. Mergel findes i de store Bakker Norden for Kybe By. I Heden Østen for Vile By ligger en temmelig høj Bakke, „Vollebjerg“ kaldet. Beboernes Antal er efter sidste Folketælling 252 Personer.

Indbyggernes Næring er Agerbrug og Fiskeri, der ikke er ubetydeligt og afgiver Aal, Flynder og Sild; der drages med de overalt i Limfjorden nu brugelige Pulsvaade, Bøttevaade og Snurvaade til Aalen, Snurvaade og Landdragsvaade til Flynder og Landdragsvaade til Sild, hvormed fiskes ved Kybe By og Sallingsund.

Før Havets Indbrud i Limfjorden imellem 4de og 5te Febr. 1825 var Fiskeriet langt betydeligere. I Harrenøer var om Efteraaret et ikke ubetydeligt Heltfiskeri og i Lysen-Bredning og Følgvig fiskedes om Sommeren betydelige Masser store Brasen, ofte til en Vægt af 8 til 10 Pd. Stkt., naar disse Fisk i Legetiden gik i store Stimer; nu er dette Fiskeri forbi, da disse Fisk nu ikke mere findes saa højt oppe i Fjorden, ligesaa lidt som Gjedden, Aborren og Skallen. Sildefiskeriet har siden Havets Indbrud heller ikke været saa betydeligt som før. Forfatteren heraf, der nu er en gl. Mand, har som Dreng seet, at der ved Kybe med 2 Sildvaade og i en saakaldet Dræt blev fanget over 1600 Ol Sild foruden andre Fiskearter. Det var oftere Tilfældet, at med en saadan Sildvaad fangedes Gjedder, 2½ Lpd. vægtige, og Ørreder til 2 til 3 Lpd. Vægt foruden Helt og en Mængde Smelt.

Kirken, der omtrent ligger midt i Sognet, er lille, men stor nok efter Menigheden; den er bygget i Rundbuestilen og tilhører formentlig det 12te Aarhundrede. Den er forsynet med et stærkt Taarn, opført af Knokkel eller udannede Kampesteen. Endeel Aar tilbage i Tiden var Kirken yderst simpel indvendig; men siden Beboerne selv ere blevne Ejere

af den, er dermed foregaaet en betydelig Forandring. Den har faaet en sirlig Altertavle istedetfor den gamle vansirende. Stolene og Prædikestolen ere forbedrede og opmalede, og saaledes er den en ret kjøn lille Kirke, som det er en Fornøjelse at betræde. Ingen Fortidsmærkværdigheder findes i Kirken.

Sognets smukke Skolehus er opført strax nedenfor Kirken, og Skolelærerens Indtægter er 6 Tdr. Rug, 20 Tdr. Byg eftet Capitelstaxten, 10 Rdlr. for Kirkesang, 10 Rdlr. for Klokkeringning, samt Offer; Reguleringssummen 229 Rdlr.

Nautrup, Hovedsognet, hvor Præsten boer, har som Situationen viser, langt tilbage i Tiden bestaaet af 4 Øer og en Halvø eller Næs; paa denne Halvø ligger Kirken og Præstegaarden. Nautrup, Glynge og Bysted Byer ligge paa en fordums stor Ø. Nautrup og Glynge Heder har været 2 Øer, og desuden findes i det store Nørrekjær en lille Ø eller Holm, „Kjærholm“ kaldet. I Glynge Hede findes en høj Bakke, der før var den ene Ø, Skivhøjebakker kaldet, og ved Foden af denne Bakkens østlige Side ligger en lille Sø, Katmosesø kaldet, og paa disse Bakkers vestlige Side ligger ved Foden atter en lille Sø, Helsø kaldet. Derfra strækker sig en smal Arm ud i Limfjorden, Glyngøerodde kaldet; det er ved denne Odde, den Sandflugt var opstaaet, som omtales i D. A. og i Traps Stat. Beskr. og fyldte det meste af den Lavning, der adskilte Glynge og Sæby Heder fra hinanden og ødelagde endeel af Sæby Mark og Glynge Hede. Den er nu standset. Ovenpaa fornævnte Skivhøjebakker, formentlig det højeste Punkt i Sognet, ligge nogle Oldtids Gravhøje, der endnu ikke ere undersøgte.

Nautrup Sogn har følgende Byer og Gaarde samt Steder: Nautrup By, deri Abildgaard 2 Gaarde, Glynge By, deri Kirken og Præstegaarden, samt Søndergaard, Bysted By, Bysted Mølle, Kjær 2 Gaarde og et Boelsted, Dalgaard en enlig Gaard, Dalgaards Mølle, Søndre Udflyttere, Himmelbohusene, Porset, Lyngene, Høgdal 2 Huse, Glyngøerhuset, Glyngøedhusene, Strømhuset og Pinen, et Gjæstgiversted, hvorfra Overfarten ved Sallingsund skeer til Morsø. Det egentlige Færgested ligger paa Morslands Siden.

Sognet har 29 Gaarde og circa 60 Huse. Præstegaarden, hvortil hører et Mensalboel i Vile Sogn, der tilligemed Kirken ligger paa en Halvø eller et Næs omgivet paa 3 Si-

der af Mose, forhen Vand, har foruden en betydelig Hede-strækning i Glynge Hede og 2 Hedelodder i Vile Sogn, et Areal af omtrent 30 Tdr. Land Ager og 12 til 14 Tdr. Land Mose. Dens Hartkorn er 3 Tdr. 3 Skpr. Bygningerne ere gamle paa det vestre Huus nær, der for et Par Aarstid siden er af nyt opført af Præsten Conradsen. Det nuværende Vaaningshuus (et ældre var opført 1618 i Præsten P. Knudsens Tid) er opført imellem 1714 og 1738 af daværende Sognepræst Hr. Basballe, og Ladebygningens vestre Halvdeel før Præsten Danæus's Tid 1781. Den østre Halvdeel af Ladebygningen er opført af Præsten Jørgen Kruse 1803, ligesom han og anlagde Haven og beplantede den med Frugtræer, som han selv podede og opelskede¹⁾. Præstekaldets Reguleringssum er 728 Rdrl.

Jorderne ere bakkede ligesom i Vile og skarpsandede. Heden er betydelig til Nautrup og Glynge Byer, samt Kjær og Moser betydelige til hele Sognet. Man begynder Tid efter anden at indtage endeel af Hedestrækningerne til Opdyrkning og Beboelse. Sognets Areal skal bestaae af 2678 Tdr. Land. Foruden Agerbruget, der hos Gaardmændene er Hovednæring, har Sognet ogsaa betydeligt Fiskeri, der drives ved Sallingsund, Løgdal og stundom Glyngøer, samt betydeligt Tørveskjær. Tørvene afsættes til Nykjøbing, Fuur og Omegnen. Fiskearter og Fiskeredskaber ere af samme Slags som i Vile Sogn.

Kirken, der ligger tæt Ø. for Præstegaarden og hvis Kirkegaardsdige grændser til Præstegaardens Gaardsrum, er

1) Til Læ for den anlagte Have plantede han mod Vest og Nordvest nogle Hækker af den imod Vinden haardføre Berberis; men paa Grund af et Skrift, som Degnen Schøller i Hammel ved Frisenborg udgav om Berberisernes skadelige Indflydelse paa Rugsæden, maatte han for at undgaae Konflikt med Sognets Beboere udrydde disse Hækker til stor Skade for Haven. En eneste Plante blev i Behold og henflyttet til en Have paa Fuur, hvor den nu har staaet i 42 Aar og er et stort Træ, uden at have viist nogensomhelst skadelig Indflydelse paa Rugen der paa Øen. — Nægtes kan det ikke, at visse Planter kan have skadelig Indflydelse paa andre; men det synes at være en Chimære, naar man vil paastaae, at Berberissen ødelægger Rugsædens Frugt, eftersom 42 Aars Erfaring beviser det modsatte.*)

*) Dette er dog vistnok så fuldstændigt og videnskabeligt bevist, at det ikke kan afbevises ved et fra et enkelt Træ hentet Exempel.

Red.

nu kullet eller uden Taarn, men har forhen været forsynet dermed; det er mange Aar tilbage i Tiden efter gl. Folks Udsagn, der levede først i dette Aarhundrede, nedblæst i en Storm, og endnu sees Spor af dets Grundvold. Kirken er bygget mest af hugne Steen i Rundbuestilen, der som bekendt var fremherskende i det 11te og 12te Aarhundrede, altsaa meget gammel. Klokken hænger i et Klanghuus af Træ, tilføjet Kirkens østre Ende. I Kirken har ved Alttret været en aaben Begravelse, hvori iblandt Andre er indsat Præsten Thomas Braad og Hustru; men denne Begravelse blev ved en Reparation af Kirken først i dette Aarhundrede efterkastet med Jord. Samtidig hermed blev et Maleri, forestillende Pastor Braad og Hustru i Knæstykke og Legemsstørrelse og som hængte i Choret's nordre Side, indfattet i sort Ramme, nedtaget og henslængt paa Kirkegaarden iblandt Muurbrokker og Snavs. Paa nordre Side af Højkirken's Muur hænger et Epitaphium over Præsten Hr. Alexander Basballe, der lyder saaledes:

Dom.

Her neden under Lysekronen ligger begravet Hr. Alexander Basballe, født i Aalborg 1680, blev Skibspræst Aar 1710 og Sognepræst her 1714, død 1738 i sit Embedes 28 og sit Alders 58 Aar, med hans Hustruer, den 1ste Sidsel Bagger, født i Odense i Fyen og døde 1716 i Barnsnød uforløst, den 2den, Anne Margrete Højer, født paa Astrup 1694, død i Durup Præstegaard Aar 1755 i sit Enkesædes 18 og i sin Alders 62 Aar. Rosværdig, efterlod sig 7 Børn, 2 Sønner og 5 Døttre, Andreas, Theol. Studiosus, Jacob, kongelig Fuldmægtig paa Rentekammeret, Pia Cecilia, gift med Casper Adolf Merk, Chirurgus i Nykjøbing, Mariane, Margrete, Apelone, Karen, døde ugift i Odense 1754 og Sidsel Basballe, som lod denne Tavle bekoste Anno 1755.

Paa Alteret staae tvende anselige Malmstager med følgende Indskrifter, paa den ene: „Aar 1649 lod denne Danneqvinde Maren Vistesdatter udi Naurup efter sin sal. Husbonds“ og paa den anden: „Hr. Jens Andersøn Vil¹⁾ og Begjering disse Lysestager gjøre og bekoste i Naurup Kirke til evig Brug og Nytte.“ Paa Foden af hver Stage staaer:

1) Skal vel være Villie.

Jasmund og nedenunder 2de Vaabenmærker, det ene med et Kors og det andet med en Fugl.

I Kirken hænger og en lille sexarmet Lysekrone, og i et Rum paa Bagsiden af Alteret staaer en lille Blyæske med Relikvier fra den katholske Tid. Endvidere henstod for nogle Aar siden i et Rum i Chorets søndre Side et gammelt Jernrøgelsekar, ligeledes fra den katholske Tid.

Sønden for Kirken paa Kirkegaarden ligger en lille Gravsten, hvorpaa er udhugget en Mand, der holder en Krone over en mindre qvindelig Figur, og nedenunder denne Indskrift: „See her, hvor Jesu Brud sin Æreskrone nyder, for hun holdt Striden ud, O see, O see, hun frydes.“ Denne Gravsteen var nedlagt over en lille Datter af Præsten Hr. Knie. Den er nu forhugget endeel og ødelagt. Paa samme Plads skal hendes Fader Hr. Knie være begravet; men Gravstedet er nu ukjendeligt.

Paa den nordre Side af Kirkegaarden er begravet Præsten Danæus's tvende Hustruer, der begge døde i Barnsnød. Deres Gravtræer laae endnu hele og holdne med Indskrift i Begyndelsen af dette Aarhundrede, men ere siden forraadnede og ødelagte¹⁾.

I Kirkegaardens nordvestlige Hjørne er endvidere begravet Præsten Hr. Jørgen Kruse, der døde 1826, 72 Aar gl. Et Busket af Syrentræer groer paa hans Gravsted. Endvidere er i dette Hjørne af Kirkegaarden senere begravet adskillige Personer, henhørende til Præstefamilier her, og deres Gravsteder forsynede med Gravminder.

Kirken, der nu ejes af en Kammeraad Tørslev, har i de senere Aar modtaget adskillige Forskjønelser indvendig og er saaledes hyggelig og smuk.

Den gamle Skole, der laae østen for Kirken tæt til Præstegaardens Toft eller Mark, er i den senere Tid nedrevet og en smuk Skolebygning opført. De gamle Skolelærere i Nautrup vare før Skolevæsenets bedre Ordning Sognedegne i alle 3 Sogne og forrettede Kirkesangen i alle 3 Kirker;

¹⁾ Disse tvende Præstens Hustruer vare Søstre og Kjøbmandsdøttre fra Thisted i Thy. Deres Fader var Kjøbmand og Borger Knakkegaard, og de havde 2de Brødre, der endnu i Aaret 1816 vare Kjøbmænd i bemeldte By. De ere nu døde, den ene uden Livsarvinger, den anden efterladende en Datter, gift med forhenværende Borgercapitain Lars Søbye.

Skoleholdet i Vile og Sæby Sogne forestodes da af Personer, som Aar for Aar af Beboerne lejedes dertil om Vinteren og holdt Omgangsskole.

Skoleholderens Løn er nu 6 Td. Rug, 20 Td. Byg efter Kapitelstaxt, for Klokkeringning 10 Rdl, Kirkesangerløn 10 Rdl. samt Offer og Accidentser. Reguleringssummen 293 Rdl.

Ved sidste Folketælling udgjorde Beboernes Antal 505 Personer.

Sæby Sogn, det andet Annex til Nautrup, hvis Situation med Undtagelse af den sydlige Deel, Sæby By, ikke er saa bakket som de foranbeskrevne Sognes, bestaaer af Sæby By, Snabe et Boelsted, Hellegaard enlig Gaard, Holmgaard 2 Gaarde, Grynderup By, deri Kjærgaard og Skruehusene.

Dette Sogn har i Fortiden bestaaet af 5 Øer. Deraf har Sæby By, Hellegaard og Holmgaardene været en Ø, Sæbyholm en Ø, Holmgaardsholm en Ø, Grynderup Mark en Ø, og Grynderupholm en Ø.

Sognets Marker ere ligesom de 2de andre Sognes tildels skarpsandede, men her findes paa sine Steder betydelig Mergel til Markernes Forbedring, ogsaa haves ikke ubetydelig Højbjergning. Grynderup By ligger paa vestre Side af Grynderup Sø. Denne Sø, hvoraf endeel hører til Aasted Sogn, Sogn, har forhen været fiskerig, men afgiver nu kun mest Aal, dog forekommer her ogsaa Suddere, Gjedder, Aborrer og Skaller¹⁾.

Sognet har 12 Gaarde og 24 Huse. Arealet er efter Traps Statist. Beskrivelse 1402 Tdr. Land med Hartkorn 45 Tdr., og til Sæby By, Hellegaard og Holmgaardene er betydelig Hede. Gaardmændenes Næring er mest Agerbruget og Husmændenes mest Fiskeri i Limfjorden, ligesom de foran beskrevne Sognes og med samme Slags Fiskeredskaber. Beboernes Antal var ved sidste Folketælling 209 Personer.

Kirken ligger højt imellem Sæby og Grynderup Byer ude paa Marken, men regnes til Sæby By. Den er lille og af

¹⁾ Fra Grynderup har fra Begyndelsen af dette Aarhundrede og til Dato været Overfart med Baad til Nykjøbing paa Mors, og altsaa et Slags Færgested, hvoraf er svaret en lille aarlig Afgift til Færgemanden ved Sallingsund. Kommer den paatænkte Dampfærgfart i Stand imellem Nykjøbing og Salling, vil Færgefarterne ved Sallingsund og Grynderup ophøre.,

simpel Bygning foruden Taarn, men dog opført i Rundbucstil. Det er ikke umuligt, at den og engang i Fortiden har været forsynet med Taarn, idetmindste tyder nogle ved Kirkens vestre Ende liggende Grundstene derpaa. Kirkeklokken, der er temmelig stor og vellydende, hænger i et Træklanghuus ved Kirkens østre Ende. Nogle Aar tilbage i Tiden var den indvendig vansiret med en daarlig Altertavle, Stole osv.; men siden den blev Sognets Ejendom, maa man Beboerne til Ære erklære, at den har faaet et andet Udseende, idet den er bleven forsynet med en smuk Altertavle, ny Stole samt i det Hele smukt, malet og siret, saa man nu betræder dette Guds Tempel med glade Følelser.

Kirken tilhørte i en lang Aarrække Ejeren af Gjæstgiverstedet Pinen i Nautrup Sogn. En af disse Ejere, Hr. Overgaard, lod i Begyndelsen af dette Aarhundrede sin afdøde Hustru begrave i Kirken imellem Stolene. Dette er det eneste Lig, som vides heri Kirken at være begravet. Iøvrigt findes her ingen Fortids Mærkværdigheder.

Den nye smukke Skole for Sognet er opført paa Heden imellem Holmgaardene og Grynderup By, og Lærerens Lønning er aarlig: 6 Tdr. Rug, 20 Tdr. Byg efter Kapitelstaxten, 10 Rdlr. for Klokkeringning og 10 Rdlr. som Kirkesanger, samt Offer og Accidentser. Reguleringssummen er 214 Rdl.

Formedelst de store Hedestrækninger og de mange Kjær og Moser, der findes i disse Sogne, har de et rigt Jagtdistrikt af Harer, Ræve og Brokke, samt af Fuglevildt, Høns, Vildænder og Gjæs; selv Urhøns træffes til sine Tider, og om Efteraaret omkredses de store Skivhøjebakker ofte af de store Kongeørne flere i Tallet; dog vides det ikke, at nogen af disse hidtil er bleven skudt.

Endnu staaer tilbage at omtale Præsterne i dette Præstekald, forsaavidt om samme findes Efterretninger i de gl. Ministerialbøger, der findes ved Kaldet, og i de gl. Optegnelser, der fandtes ved Embedet og nu ere indførte i Stedets Liber daticus. — De nævnes saaledes: 1) Hr. Niels catholsk Præst, død 1534. 2) Hr. Christen Pedersen. I hans Embedstid indtraf Reformationen. Han døde 1540. 3) Hr.

Søren Jeget, skal have været Præst 35 Aar og døde 1575. 4) Hr. Christian Lauritzen. Hans Embedstid angives at have været 50 Aar. Han døde 1624. 5) Hr. Peder Knudsen. Hans Embedstid angives at have været 27 Aar, men dette stemmer ikke med hans Dødsaar, der indtraf 1633. Han skal have opført det forrige Stuehuus i Præstegaarden. 6) Hr. Jens Andersen. Hans Embedstid angives 1 Aar, men stemmer ikke med hans Dødsaar 1642. 7) Hr. Jacob Christensen Hjerk; hans Embedstid angives til 1 Aar, Dødsaaet nævnes 1667. Enten maa der have været en Præst imellem ham og Jens Andersen eller hans Embedstid har været 25 Aar. 8) Hr. Morten Gjedsted, Præst her i 16 Aar, død 1683. 9) Hr. Marcus Buch, var kuns 3 Aar i dette Embede og døde 1686. 10) Hr. Thomas Braad, Præst i 23 Aar. Død 1709. 11) Hr. Laurits Madsen Hvidberg, Præst i 5 Aar. Død 1714. 12) Hr. Alexander Basballe, Præst i 23 Aar, død 1738. 13) Hr. Andreas Knie, Præst i 11 Aar, død 1748. 14) Hr. Vilhelm Adolf Vorsøe, var kun Præst her i 2 Aar og blev kaldet til Skive 23de Oktbr. 1750. 15) Hr. Hans Holm, død 4de Juni 1774. 16) Hr. Thomas Ravn, var Præst fra 1774 til 1780 samt tillige Provst i Harre og Nørre Herreder, blev forflyttet til Hem, Hindborg og Dølby. 17) Hr. Jacob Danæus, Præst fra 1781 til 1789. Han mistede som formeldt 2de Hustruer og har efterladt disse et hæderligt Minde i Kirkebogen. Han blev forflyttet, men hvorhen nævnes ikke. 18) Hr. Michael Feld, kaldet hertil 1789. 1794 forflyttet til Jeberg og Lyby, senere til Sjælland, hvor han døde i en høj Alder. 19) Hr. Jørgen Kruse, kaldet 1794 og døde i Nautrup 4de August 1826, 72 Aar gl., Præst i 32 Aar. 20) Hr. Tycho Emanuel Christian Grove, Præst fra 1826 til 1832, forflyttet til Kirkevalsø i Sjælland. 21) Hr. Helle Theodor Mygind, Præst fra 1832 til 1838; blev forflyttet til Lem og Vejby, senere i Aaret 1853 til Randlev og er nu tillige Provst. 22) Hr. Niels Landemark, Præst fra 1839 til 1853 i 14 Aar, forflyttet til Hald og Kjærby. 23) Hr. Hans Buhl Thomsen, Præst fra 1853 til 1863, forflyttet til Sundby i Sjælland. Han har stiftet et Legat her paa 100 Rdl. 24) Hr. Kristian Conradsen, kaldet hertil 1863 og endnu Præst paa Stedet. Han har som Lieutenant gjort Felttogene med i Krigen med Preussen, er en ivrig Christen samt særdeles hæderlig og agtværdig Præst.

Nedbrudte Kirker i Vestjylland.

Af Jens Lavridsen.

Hvad der tildrager sig i Nutiden og ikke ret snart bliver ført tilbogs, det er halv forglemt i den næste Menneskealder og kun Sagn i den følgende, og jo længere det varer, inden Tildragelsen bliver optegnet, desto ubestemtere og upålideligere bliver Efterretningen derom. Man bør derfor ikke forsømme straks at nedskrive, hvad man troer kan være af Interesse eller Betydning for Fremtiden, og hellere bør man fremstille Sagen meget udførligt end blot anføre de tørre Data, men dog hellere det sidste end aldeles intet.

I. Herreberg Kirke.

En Fjerdingvej Vest for Videbæk Kro i Vorgod Sogn ligger oppe på en Bakke ved den søndre Side af Ringkjøbing—Silkeborgvejen et lille Afbyggersted, kaldet Birkmosehus. Fra dette Sted går der en Vej mod Syd og Sydvest en god Fjerdingvej til Herreberg By. Lige før man kommer til Byen, går man over en lille Bæk, hvorover der er lagt en Stenkiste; tidligere var der kun et Vadested, hvorfor den Gård, der ligger tæt sønden for, endnu i Almuesproget kaldes „æ Uáj“ (ø: Vadet), og Markedet, som afholdes der hvert Efterår, kaldes „æ Uáj Markind“. Går man derfra mod Sydøst vel omtrent 600 Al. og jævnt opadstigende, kommer man til Stedet, hvor Herreberg Kirke har stået, nemlig det nordvestre Hjørne af Kjelstrup Mark.

Skjøndt Ruinen nu er bortkjørt og Pladsen aldeles sløjfet, kan man dog tydelig se såvel på Jordbunden som på Vegetationen, hvor både Kirkemuren og Kirkegårdsdiget have stået. Det nordre Dige af Kirkegården er ligeløbende med Markens nordre Skjæl, der før Tiden er et gammelt, nedfaldent, med Lyng bevokset Dige kun 15—16 Alen fra hint. Dette Dige løber i Retningen Øst Sydøst, indtil det er kommet nogle Alen forbi det nordøstlige Hjørne af Kirkegården, da det pludselig drejer mod Syd under en stump Vinkel; men i denne Retning løber det kun en Snes Alen, før det igjen drejer mod Øst og forlader os. Dets Afstand fra Nordøsthjørnet af Kirkegårdsdiget, medens det løber mod Syd, er kun 10 Alen. Når nu dertil føjes, at Kirkegården er en Rektangel, 120 Alen lang i Øst og Vest og 70 Alen bred i Syd og Nord, kan dens Beliggenhed let findes, sålænge Diget eller Markens Skjæl er det samme som nu.

Inde på Kirkegården har Kirken ligget. Ruinen af Sten og Murgrus har ligget i en ovaldannet Dyng, 50 Alen lang og 34 Alen bred, og såvidt jeg kunde forstå af Folk, jeg talte med derom, i en Højde af 2—2½ Alen. Selve Kirken har bestået af Højkirke og Lavkirke, adskilte ved en Mur, hvorigjennem der har været en Port som Kordør. Højkirken har været 16 Alen lang og 16 Alen bred, udvendigt Mål, Lavkirken, der har ligget mod Østen, 12 Alen lang og 12 Alen bred. Fra Højkirkens Mur til det vestre Dige har der været 36 Alen, til det nordre 30 Alen, til det søndre 24 Alen og fra Lavkirken til det østre 56 Alen.

I Året 1856 blev Ruinen ødelagt; Ringkjøbing—Silkeborgvejen blev da anlagt, Grushoben gennemrodet og omtrent 400 Læs utilhugne Kampesten kjørte derfra for at benyttes til Landevejen. De få tilhugne Kampesten, som da fandtes, bleve solgte til Jens Jensen i Barde. Også andre Steder findes tilhugne Sten fra Kirken, således i Storgård hos Terkel Nielsen og hos Peder Nielsen Vendelbo i Kjellstrup, hvor en ligger som Trappetrin udenfor Gårdens Gangdør. Syldstenene bestod af mægtige, flade Sten, og under dem var en 2 Alen bred og 1½ Alen dyb Grøft, fyldt med små Marksten. Den nuværende Ejer, P. N. Vendelbo, har kjørt Kalkgruset bort og jævnet Pladsen; men en stor Sten, som ikke var bleven taget til Landevejen, var ham i Vejen, og da den ikke var let at håndtere, gravede han et Hul til

den og begrov den på Stedet, hvorved han kom til at opgrave en Hjerneskal.

På 3 Steder inde i Kirken fandtes der Aske af Klyne blandet med endel store Ben, og desuden overalt mangfoldige små Ben som af Fuglevildt, men ellers intet videre.

Om Nedbrydelsen fortæller Sagnet følgende: Det var besluttet, at Herreberg og Fjølstervang*) Kirker skulde nedbrydes for af Materialierne at opføre én Kirke istedet for de to, hvilket ansåes for at være tilstrækkeligt. Den ny Kirke skulde da opføres på Galgebakken ved Barde; men Bygmesteren kunde ingen Vegne komme dermed; thi hvad hans Folk opførte om Dagen, blev nedbrudt om Natten. Det var da let at forstå, at der i Bakken måtte være Beboere, hvem det var magtpåliggende at få Kirken fjernet og dens Opførelse forhindret, og det var derfor ikke råde ligt at vedblive dermed. For at få en anden Byggeplads, hvor man kunde bygge i Ro, bestemte man sig til, således som det også fortælles om Kirkers Opførelse andensteds, en Aften at koble to Kalve sammen og lade dem gå, hvorhen de vilde; og hvor de da bleve fundne om Morgenens, der vilde man bygge, da man var overbevist om, at deres natlige Gang måtte blive ledet af en usynlig Hånd. Da man næste Morgen fandt dem liggende på en lille jævn Bakke Vest for Åen, som nu kaldes Vordegod Å, sagde Bygmesteren: „Det vorde god“, og Kirken, som blev bygget der, blev efter Bygmesterens første Ord kaldet „Vordegod Kirke“.

Finderup Kirke.

Følger man Holstebro—Vardevejen til godt $\frac{1}{4}$ Mil Syd for det Sted, hvor den skærer Ringkjøbing-Silkeborgvejen, kommer man til Finderup By i Hanning Sogn, der er Annex til Dejbjerg. Nord om Byen løber en lille Strøm og lidt sydligere inde i Byen en lignende, men lidt mindre, der om Sommeren ofte er ganske tør. Over begge er der lagt Stenkister, hvor Landevejen går over dem, og begge forene sig omtrent 600 Alen øst for Landevejen. Følger man

*) At der er en Kirkeruin i Fjølstervang i Vorgod Sogn, fik jeg ikke at vide, da jeg rejste der igjennem, og kan derfor ikke beskrive den nu, men må lade det bero til en anden Gang, hvis ikke en Anden vil gjøre det forinden.

sidstnævnte Bæk 300 Alen fra Landevejen mod Øst, kommer man til Just Christian Jonassens Gård, hvor der er lagt en lille Stenkiste over Bækken. Forlader man Bækken der og går 140 Alen mod Nord-Nordøst, er man på en Kirkegård lidt Nordøst for ovennævnte Gård. Kampestenene, som bleve tagne der, og som udgjorde mellem 400 og 500 Læs, bleve benyttede ligesom fra Herreberg Kirke til Ringkjøbing—Silkeborgvejen, og da jeg selv var med til at bringe Stenene frem af Grushoben i Foråret 1856, kan jeg let beskrive dens daværende Udseende. Kirkegården var da omgivet af et gammelt, forfaldent Dige, der var godt opfyldt med Kampesten og bevokset med Lyng ligesom Kirkegården selv. Gravhøjene vare omtrent lige så tydelige som gamle Gravsteder på de nu i Brug værende Kirkegårde. Ruinen bestod af en Dyng af 2 à 3 Alens Højde. Hvad der lå væltet ud, var let at komme tilrette med, hvorimod det Par Alen af Murens Højde, der endnu stod, næsten ikke var til at få skilt ad, enten med Jernstænger eller Hakker. Alt var muret i Kalk. Kirkegården var en uregelmæssig Firkant, det vestre Dige var 80 Alen, den nordre 78, det østre 87, det søndre 79 langt, og det sydøstlige Hjørne var en spids Vinkel. Kirken selv, der har ligget 20 Alen fra det østre Dige, har været 30 Alen lang og overalt 13 Alen vid og ved en Tværmur 10 Alen fra den østre Ende delt i 2 ulige store Dele af 20 og 10 Alens Længde. Alterbordet var opført af Kampesten og Kalk; i Forsiden af samme stod indmuret en flad, men ikke tilhugget Sten $1\frac{1}{4}$ Al. i Firkant; den ligger nu som Syldsten under det sydvestlige Hjørne af Just Chr. Jonassens Vesterhus. Foran Alteret lå der en Del Småmønter, hvoraf jeg for et Par År siden ved Lærer Strandgaard i Selde indsendte 13 Stykker til den kgl. Mønt- og Medallesamling i Kjøbenhavn. Angående deres Alder m. v. meddelte Inspektøren dersteds følgende: „De 13 Kobbermønter ere fra det 14de Århundredes Begyndelse og slagne heri Landet, men af hvem kan man ikke sige. De ere fra den ulykkelige Tid, da ikke alene Kongerne, men Byerne, de mægtige Prælater og Riddere osv. alle sloge Mønt og overbøde hverandre i at slå slet Mønt; men da disse Mønter, der meget betegnende kaldes Borgerkrigsmønter, kun have et enkelt Bogstav eller Tegn til Mærke, kan man ikke bestemme dem nøjere.“

Tidligere er der fundet 2 små trekantede Kar med omtrent 3 Tommers Side med Låg over og 3 Rum i hvert; det ene var af Jernblik og smuldrede straks hen, det andet var af Metal og blev for 17—18 År siden overgivet til Hr. Provst Jungersen i Skjellerup, som da var Sognepræst i Dejbjerg og Hanning. — Stenen, hvori Døren har gået, lå i den søndre Side; den ligger nu udenfor Just Chr. Jonassens Gård, er $\frac{3}{4}$ Alen lang og bred og afbuet foroven således, at der omkring Hullet er en høj Rand eller Ring; Hullet selv, hvori Døren har gået, er 1 Tomme dybt og bredt. Ligeledes ligger der udenfor Gården en Sten, der sad i den nordre Mur på den indre Side; den er $\frac{3}{4}$ Al. lang og bred og har et cirkelrundt, tragtformet Hul, 6 Tommer bredt og 5 Tommer dybt. En lignende Sten, lidt større, men med lidt mindre Hul blev begravet i Grøften i den søndre Side af Kirken tilligemed flere store Stene, som ikke let kunde kløves. Den Grøft, hvorom der er Tale, er den under Kirkegårdsmuren, der ligesom i Herreberg Kirke var fyldt med små Kampesten.

Af afbanede eller tilhuggede Kampestenene er der for omtrent 20 År siden solgt 22 Stykker til en Mand i Stavning, 2—3 Stykker til Niels Stokholm i Hanning, og 3—4 Stykker findes endnu ved Gården. Det er jo utvivlsomt, at der har været flere tilhugne Stene; men hvor de ere blevne af, vides ikke; måske en eller anden Herremand har flyttet dem hjem til sit Herresæde. Jeg kommer herved til at tænke på det gamle Våningshus på Dejbjerglund, der blev nedbrudt for nogle og tyve År siden, og som var opført af tilhugne Kampesten; måske de engang ere førte fra FINDERUP Kirke dertil. — Kirkenøglen fandtes i Gruset ved den nordre Mur; den er for nogle År siden afhændet til en Smed blandt noget andet gammelt Jern.

Det eneste Sagn, der går om FINDERUP Kirke, fortæller, at Folkene ere uddøde under den sorte Pest, og at Kirken da er bleven betragtet som overflødig og nedbrudt.

Det er meget rimeligt, at der er Sandhed i Sagnet. At Folkemængdens Aftagen er Skyld i Kirkens Nedbrydelse, er utvivlsomt, og at Egnen deromkring tidligere har lidt et Folketab, synes at være tydeligt, idetmindste har store Strækninger deromkring, som nu er Hede, tidligere været under

Ploven. Vistnok kan man ikke med Bestemthed slutte sig til, når Kirken er nedbrudt, men det må dog være sket, efterat de i Kirken fundne Mønststykker ere slagne. Når de altså ere slagne i Begyndelsen af det 14de Årh., kan Kirken godt være ødelagt i Midten af samme Årh. og vistnok ikke meget senere, hvilken Slutning kan drages af den Kjendsgjerning, at Mønststykkerne vare uslidte, og at de altså ikke have gået meget mellem Mand og Mand og altså omtrent må have været ny, da Kirken er blevet ødelagt og de bleve begravne under Ruinerne.*)

Idet jeg her har beskrevet de ovennævnte to Steder så nøjagtig, har jeg tænkt mig Muligheden af, at der atter i de nedbrudte Kirkers Sted engang i Tiden kunde blive opførte ny, og mig synes da, det var rigtigst at opføre dem netop på de selvsamme Steder, hvor de nedbrudte have stået, især da disse Steder ere gode Byggepladser og ligge omtrent midt i Distrikterne. Beboerne dersteds ønske selv meget en Kirke, da de på begge Steder have fra 3 til 5 Fjordingvej til nærmeste Kirke, og det følger deraf, at der undertiden går et helt halvt År — Vinterhalvåret —, uden at Kvinderne og gamle Folk kunne søge Ophbyggelse i deres Gudshus.

Til Slutning skal jeg anføre ovennævnte Byers nuværende Størrelse: Finderup og Hestekjær har 31 Td. 6 Skp. Hartkorn og består af 12 Gårde og 15 Huse med 131 Indbyggere; hertil Finderup-Fårbjerg og Højmose, der nu høre til Lem Sogn, men have nærmest til Finderup, med hvilken By de også have Skolevæsen tilfælles, med 3 Td. 4 Skp. Hartkorn og 2 Gårde med 16 Indbyggere; Øster- og Vester-

*) Om Herborg eller, som det gamle Navn var „Hærburgh“, Findrup (og Fjilstervang) Kirkers tidligere Beståen og Tiden for deres Nedlæggelse har man historisk Efterretning i den gamle Riber „Oldemoder“ i Listen af omtrent 1340 over Ribe Stifts Kirker, hvor alle tre Kirker findes nævnte, men med en kort Tid efter tilskreven Bemærkning om, at de tilligemed 11 andre Kirker i Stiftet vare blevne øde, hvad der kun kan være sket ved den såkaldte sorte Død. (Se Udg. af Bogen fra 1869 eller Aftrykket bagi O. Nielsens Skadst Herreds Beskrivelse, sammenlignet med Overlærer Kinchs Bemærkn. i Ribe Bys Hist. og Beskr. S. 104.) Red.

Herberg m. m. består af 1 Møllegård samt 12 Gårde og 32 Huse med omtrent 300 Indbyggere. Hertil føjes endnu den Bemærkning, at Folketallet i disse Distrikter tiltager meget på Grund af, at store Hedestrækninger efterhånden blive opdyrkede og bebyggede, og at al Jord der på Egnen er ret god og tjenlig til Opdyrkning.

Nogle Sagn fra Salling.

Meddelte af H. C. Strandgaard.

Foruden flere af de almindelige Folkesagn, der ere kjendte andensteds, fortælles i Salling nogle, som dels ere knyttede til bestemte Steder, dels i deres Fremstillingsform ere mere eller mindre ejendommelige, og som derfor meddeles her.

1. *Hjortholm.*

Fra Hummelgaards Mark i Kreibjerg Sogn gaaer en lang smal Odde i nordvestlig Retning ud i Fjorden. Paa den yderste Ende findes en enestaaende, langagtig Hedebakke, der kaldes Hjortholm.

Herom fortælles Følgende:

Der var engang to Kæmper, som bleve enige om at lægge Bro over Fjorden fra Kreiberg til Vile. Hver skulde begynde fra sin Side, og saa skulde de mødes paa Midten. Kæmpen paa den søndre Side af Fjorden fyldte sin Vante med Jord oppe i Bakkerne og begyndte til den aftalte Tid at lægge en Dæmning ud i Fjorden, idet han lod Landet løbe jevnt ud af Vanten, alt som han skred frem. Da han var kommen et godt Stykke ud i Fjorden, omtrent midt paa sin Halvpart, og endnu ikke seer noget til sin Kammerat, blev han vred og heldte Resten af Muldet ud af Vanten paa eengang. Deraf blev Hjortholms-Knude.

2. *Glyng-Øre.*

Paa den nordvestlige Kant af Salling gaaer der, under

Navn af Glyng-Øhr eller Glynge-Øre, en Odde midtvejs ud i Fjorden. Til den knytter sig følgende Sagn:

Der var engang en Præst i Naurup, som „var noget klog“. Folk vilde sige, at han havde gaaet i den sorte Skole, og at han kunde lidt mere end sit Fadervor. Han havde da ogsaa baade Henrik Smidt og Cyprianus, som han kunde halvt udenad. Avlskarlen i Gaarden havde længe ønsket, at han kunde faae de Bøger at see, men der havde ikke været Leilighed dertil. Saa var det engang, at Præsten kom meget hastig ud i Sognet i Embedsgjærning. Aldrig saa snart var han ude af Gaarden, før Karlen lister sig op i Studerekamret. Der finder han da ogsaa snart „denne her Bog med de røde Bogstaver i“. Efter at han havde bladet lidt om i den, giver han sig til at læse et Stykke, som faldt ham i Øinene. Men, da han havde læst en 3 à 4 Linier, stod den Slemme lige for ham og spurgte, hvad han skulde. Karlen blev saa forskrækket, at han rystede over hele Legemet; imidlertid fattede han sig dog og sagde: „Jeg vil have dig til at lægge en Dæmning fra Salling til Mors!“ Med det samme var han Djæveln kvit, men gik dog meget forknyt ud til sine Ting. Da Præsten kom hjem, kunde han nok mærke, at der var noget i Veien. Han kaldte Folkene til Forhør, og Karlen maatte snart bekjende. Da Præsten fik at vide, hvorledes det hang sammen, skyndte han sig op i sit Kammer, hvor han læste det samme Stykke bagfra, som Karlen havde læst, og saaledes standsede han Djævelen.

Denne havde imidlertid været ude med to Byrder Jord og var oppe i Bakkerne efter den tredie. Der, hvor han smed den, blev Skibhøie-Bakker, og der, hvor han tog Jorden, blev den Huulning, som kaldes „Kratmues“, endnu den Dag idag er.

Et ganske lignende Sagn fortælles om *Hvalpsunds Hage*, der er en Landtunge, som paa den østlige Side af Salling ved Hvalpsund gaaer ud i Fjorden.

3. *Møgelhøi.*

I Møgelhøi, som findes paa Korsgaards Mark i Aasted Sogn, skal der forhen have boet Ellefolk.

Engang laae her, for mange Aar siden, et Par Hyrdpiger og byggede Huse af Smaasteen. Som de laae aller-

bedst, hørte de En raabe nede i Høien: „Ta æ Pind fræ æ Lyhr, aa læ æ Fogedpiger fald nied!“ De løb da deres Vei i Forskrækkelse og turde aldrig sidde der mere.

En anden Gang, da Manden i Gaarden gik og pløiede paa Agrene derved, kom en lille Kone fra Høien hen til ham og bad ham om at gjøre en Ovnrage istand, som hun havde med. Han slog da ogsaa et Søm i med sin Plovøxe; for den Gang brugte man Trækiler ved Langjernet og havde derfor altid en Øxe med i Marken. Da Ragen var istand, forsvandt hun med den. Om anden Dagen kom hun til ham igjen med et varmt Brød, som hun gav ham. Manden tog det med sig hjem og lagde det op paa Sideremmen over Stalddøren; thi han turde ikke spise det. Nogle Dage efter kom Konen igjen, just som han stod i Stalden ved Hestene; hun tog da Brødet ned og gjemte det i sit Forklæde. Men idet hun gik, sagde hun til Manden: „Had' du ædt en, saa had' du hat en; men no taer a' en ijen!“

4. *Ellekonens Smørrebrød.*

I Tornhøi i Floutrup skal der ogsaa have boet Ellefolk i gamle Dage.

For en 90 Aar siden sad engang en Hyrdedreng og en Hyrdepige ved Høien. Drengen var en lystig Svend, og da deres Kreaturer gik stille rundt om, tog han sig for til Tidsfordriv at mane Ellekonen, som han vidste boede derinde, idet han begyndte høit at fremsige den bekjendte gamle Trylle-Remse:

„Elleko'n Elleko'n est du herind,
Saa skal Fanden før dig ud
Med femten gluend Jegipind!“

Men inden han var kommen til Ende hermed, laa der et Stykke Smørrekage mellem hans Been. Han blev ikke lidt forundret derved, da han vidste, at de allerede havde spist deres Mad, og at ingen af dem havde Sigtebrød med. Han tog Brødet i sin Haand og gik med det, men var ikke istand til at lægge det fra sig eller blive skilt derved, uagtet han gik til Flere om Raad. Endelig kom han til en gammel Kone, som boede i et eenligt Huus vesten for Byen. Hun tog det af ham og kastede det paa Ilden. Men da det brændte, blev der en forfærdelig Røg og Kvalm af det.

5. *Tyvshule i Floutrup.*

Der var engang en Nisse i Eskov og en i en af Gaar-

dene i Floutrup. En Nat, da de begge havde været ude paa Forhverving — Eskov-Nissen i Floutrup og Floutrup-Nissen i Eskov — mødtes de om Morgenen med deres Byrder ved Tyvshule. Der opstod da et rasende Slagsmaal mellem dem, som varede ved til Dag. Eskov-Folkene kom til; de vilde gjerne have deres Nisse frelst, men turde ikke komme dem nær. Endelig hittede de paa Raad, de toge et gammelt Hjul, som de omviklede med Halm, stak Ild i og lod løbe ned ad Brinken. Det hjalp; Nisserne bleve forskrækkede og fore op hver til sin Side. — Men saa haardt havde de traadt — mener man — at den runde Fordybning er fremkommen derved, som findes paa Eskov Mark, og derfor kaldes „æ Tyvhuel“.

6. Jomfruen paa Kjeldgaard.

Folkene paa Kjeldgaard tro oftere at have bemærket Puslen i Bryggeret og Folkestuen, hvortil Døren undertiden skal være sprungen heelt op, uden at Nogen har rørt ved den. Man mener ligeledes at have bemærket en Kvindeskikkelse, „en ung Jomfru med Kam i Haaret“, gaa omkring af det ene Værelse i det andet, sukkende og vridende sine Hænder. Undertiden sees hun i Haven, hvor hun altid søger hen til et bestemt Træ og viser Tegn paa stor Bedrøvelse.

Man troer, at en Kvinde der paa Gaarden engang skal have født i Dølgemaal eller dræbt sit Barn og begravet det ved dette Træ. I samme Træ er forresten en Huulning, som altid skal staa fuld af Vand.

7. Kirkeruinen i Harre.*)

I Heden vesten for Harre By findes Ruiner af en lille Kirke eller et Kapel. Om Grunden til dets Anlæggelse der fortælles Følgende blandt Folk deromkring:

Der var engang en rig adelig Dame, som vilde kjøre gjennem Huulveien, Kapeldal, som gaaer der forbi, men kom ilde afsted og i stor Fare. I sin Nød lovede hun da Vorherre, at hun, hvis hun kom lykkelig og vel derfra, vilde bygge et Huus der paa Stedet til Guds Moders Ære og til Mindelse derom. Derfor lod hun siden Kapellet opføre der — mener man — og derfor fik det Navnet: Frue-Kirke.

*) See Samlinger til jydsk Hist. og Topogr. 2 B. 1 H. Side 108.

8. *Potterne i Tøndering Kirke.*

I Muren paa den nordre Side af Koret i Tøndering Kirke findes fire sorte Gryder eller Jydepotter. De sidde mellem Bjælkerne nær ved Loftet, og Aabningerne paa dem, som ikke ere udfyldte, vende ind mod Kirken. Om Grunden til, at de sidde der, fortælles Følgende:

Der seilede engang et Skib, som var ladet med Potter, ude i Vesterhavet. Det var taaget Veir; Skipperen vidste ikke ret, hvor han var, men havde en Anelse om, at han var nær ved Land. Som han da stod ved Roret og bad til Vorherre om at føre ham lykkelig ud af Faren, sænkede Taagen sig, saa at han, langt ude i det Fjærne, fik Syn paa et Kirketaarn. Han skyndte sig da at vende ud fra Landet, som han altsaa vidste laa den Vei hen for sig. Men ligesom han havde vendt, skiltes Taagen ad, saa at han saae Klitbakkerne tæt indenfor. I sin Glæde over at være frelst fra at støde paa Revlen og maaskee fra at drukne, besluttede han at sende en eller anden Ting til Mindegave herom til den Kirke, han først fik Øie paa, og da han siden fik opspurgt, at det var Tøndering Kirke, sendte han disse fire Potter med Begjæring om, at de maatte blive bevarede. Man vidste da ingen bedre Maade at bevare dem paa end at indsætte dem i Muren, hvor de nu sidde.

Der siges, at Tøndering Kirke, som ligger høit og frit, skal kunne sees et Steds ude paa Vesterhavet. Det er sandsynligviis ind over Hanherred vesten om Bulbjerg.

9. *Poulshule i Floutrup.*

I Floutrup Bakker ud mod Stranden findes et Steds en Fordybning, som kaldes Poulshule.

Her fortælles der, at en Mand, som hed Poul, engang da der var Fjender i Landet, udhulede sig et hemmeligt Rum, hvori han forvarede sine Heste, og dækkede Aabningen til med Grøntørv. Hans List skal være lykkedes ham, og der siges, at hans Heste vare det eneste Par, der blev i Behold i Byen. Siden kaldte man Stedet Poulshule.

Om det gamle Urup,
samt om
**de sidste Adelsmænd af Slægten Norby, især
dog om deres Descendenter i Bondestand.**

Af J. Kierckebye.

I. Herreborggen Urup.

Denne nu i sine Grunde udslettede Borg var beliggende i vor skarpeste Hedeegn, i Grindsted Sogn, nu Ribe Amt, mellem Veile og Varde, omtrent 1 $\frac{1}{4}$ Miil nordvest fra Sognets Kirke. Den laa paa den østlige Odde af en liden Ø i en moradsig Sø, som nu er dyb Tørvejord. Efter en gammel Liber daticus, som gjemmes i Sognets Præstegaard, skal den have været beskyttet af „Brandmuur og brede Grave“ inden for Moradserne, samt forsynet med et kobbertækket Vagttaarn med Spiir paa. Saasom det var ikkun usædvanligt tykke Beskyttelsesmure, som heed Brandmure i hine Tider, maa en saadan, i Forbindelse med de andre forberørte Lokaliteter, have ydet Herresædet en betydelig Styrke i Middelalderen.

Her vides intet om, hvor tidligt eller af hvem denne Ridderborg var anlagt fra først af. At den har været her tidligt i femtende Aarhundrede, og at den senest midt i det sextende er kommen i Norby-Slægtens Eje, derom vidner Pontoppidans Danske Atlas og Flere; ligesom ogsaa, at den forblev i denne Families Eje, indtil den ødelagdes i det syttende Aarhundrede af vore Allierede, Brandenburgerne.

Jeg kan Intet meddele om den gamle Borgs Udstrækning og Indretning. Dersom den har havt Jordvolde foruden hine Brandmure, maae de efter Borgens Ødelæggelse være blevne ganske nedjævnede i Gravene. Thi nu hæver hele Terrainet sig ikkun lidet over Mosen og det aabne Vand. Saadant et Vand Hayes her nemlig endnu; men det er dagligdags kun en liden, mod Vest løbende, Bæk, der ikkun i stærkt Tøbrud efter Snevejr og ved usædvanlig stærkt Regnfald kan brede sig i Form af en Sø ud over Moserne. Det maa have været i sin Orden, at denne Bæk har forsynet de gamle Borggrave med Vand, og saasom en Tørvemoses Overflade maa vel have været nogle Fod lavere for et Par Aarhundreder siden, end de ere nu, og Bækkens Bund har ligget adskillige Tommer højere, er det ganske sandsynligt, at hiin gamle Ridderborg paa saare Lidet nær var omgivet af en Sø. — Forøvrigt har jeg intet andet Mærkeligt seet paa Stedet end et Par af Jorden der hændelsesviis opgravede Kanonkugler af saavel to Tommers Diameter.

Det seer ud til, at den vestlige Side af Borg-Øen maa have, ved en tyve til fyrgetyve Skridt bred Tange, været forbundet med en større Ø eller med Fastlandet, og man har beskrevet mig en digeformig smal Forhøjning paa Mosebunden fra det sydlige Fastland i lige Linie ud mod Borgpladsen. Har her været Vej eller Vadsted, maa samme ikkun have været for Gaaende eller Ridende, meentes der. Heller ikke vidste man at efterspore Diget heelt ind til Øen; kanskee her har været som en Vindebro tæt ved Borgporten.

Om Hovgaardens Jordtilliggende vides dette: I de første Aar efter Ødelæggelsen havde Gaarden 16 Tdr. Hartkorn. Men da snart derefter den gamle Bendix Norby afstod Gaarden til Datter og Svingersøn, forbeholdt han sig endeel Eng, som hidindtil havde tilhørt Gaarden, men hvis Beliggenhed var Gaarden fjern, ved Grindsted Aa mellem Byerne Jerrig og Eeg. Disse Enge, med 2 Tdr. Hartkorn, kom aldrig siden til Gaarden. Siden er 6 Tdr. Hartk. med Jorder adskilt fra Gaarden og fordeelt til fire paa Gaardens Mark længe forud opførte Smaasteder: Vadboel, Kjærboel, Lamborg og een af Dyvelsrækkes Gaarde, hvilke fire da bleve tiendepligtige Fæstegaarde ligesom andre. Efterat Levningen af

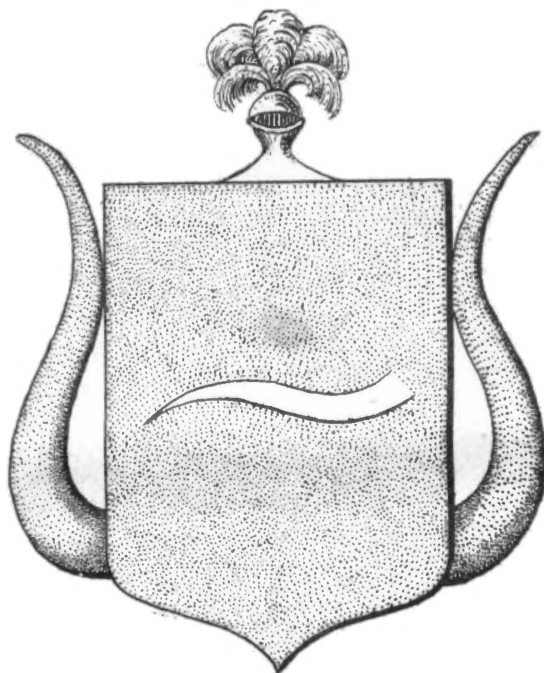
Nordbyernes Vaaben,

1) saaledes som det tidligere fandtes paa Degnestolen i Grindst.

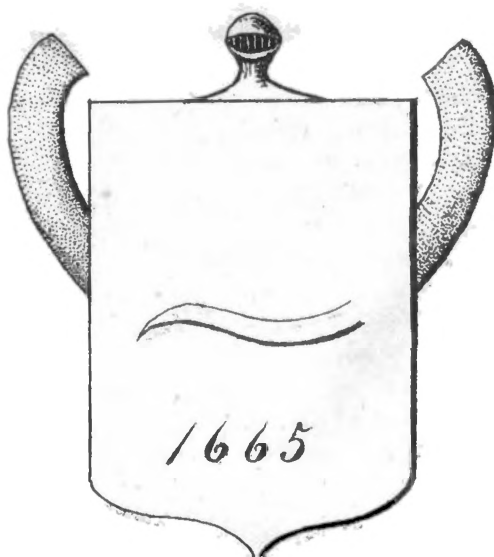
2) saaledes som det findes paa et Sølvbæger hos Mads Eeg.

(Til Side 413)

1.

2.

den gamle Hovedgaard havde tabt alle sine øvrige Sædegaardsrettigheder, stode endnu 1842, da jeg kom der til Sognet, tvende 4 Tdr. Hartkorns Bøndergaarde tilbage paa Moseøen, hvilke Gaardes eneste Mærke af fordums Herlighed var og endnu er deres Frihed for Tiendepligt. Den ene af disse Gaarde ligger endnu paa Pladsen. Hvor stort Bøndergodset til Urup i ældre Tider har været, vides nu ikke, men saameget vides, at Bendix Norby maatte skille sig ved en Deel af det, saa at han ejede ikkun 77 Tdr. Hartkorn Bøndergods, efterat hans Borg var ødelagt 1659. — (Dette og mere af Foranførte, som ogsaa noget af det Følgende har jeg fra Slavs Herreds Beskrivelse i „Danske Samlingers 3 Bind“ af Historikeren Dr. O. Nielsen; og til dette Skrift maa jeg henvise de ærede Læsere, som ønske sig mere Kundskab om de sidste Adelsmænd af Norbyslægten, end hvad de kunne see af det, jeg anseer mig *nødsaget* til at medtage her for at bringe Orden og Sammenhæng i disse Meddelelser.)

2. Norbyslægtens Vaabenmærke.

Udenpaa den højre Opstander af Grindsted Kirkes Degnestol er Norby-Vaabenet ganske fuldstændigt udskaaret i Basrelief. Hele Vaabenet er ganske overmalet med en grov, hvidgraa Oliefarve. Dog saasom det er Relief og har betydningsfulde Punkteringer, mener jeg, det kan fortolkes således:

- a) Et udeelt Vaabenskjold.
- b) Et horizontalt liggende Sølvhorn i gyldent Felt.
- c) Hjelmen derover prydet med Fjer.
- d) To store opretstaaende gyldne Horn, som Skjoldholdere, den ene ved højre, den anden ved venstre Side af Brystskjoldet. Den nederste, tykkeste Rod udgaaer fra Nederdelen af Brystpladen, men de bøje sig opad i Højde med Hjelmen.

Et Norby Vaabenmærke i Vorbasse Kirke har havt de store gyldne Horn oprejste paa Brystskjoldet, ved hver sin Side af den fjerprydede Hjelm.

Et tredie Vaabenmærke efter samme Slægt saae jeg indridset i et Sølvbæger hos Bonden Mads Eeg — hvis Navn senere vil forekomme. Her havde det følgende Ændringer: Hjelmen var uden Fjer, Guldhornene som afbrudte i Pandebenet med en liden Krands af Haar yderst om den tykkeste Ende. Denne Ende med Haarene vendte her opad ved

hver sin Side af Hjelmen, skraaende lidet udad, saaledes i Sigt, at Hornspidserne maae tænkes inde bag Skjoldet beskeden nedadvendte og krydsende hinanden. Herhos stod indgravet i Sølvet: „Bendix Norby 1665“. Kanske gamle Bendix er død dette Aar, halvfjerdsindstyve Aar efter hans Faders Domfældelse til Døden. Altid bliver denne Fremstilling af Slægtens Vaabenmærke et skjønt Symbol for dens nedbrudte Riigdom og Vælde, nu da Familieborgen laa i Grus og Stamherren i Graven, en Herre, der skjønnes at have ejet, 30 Aar tidligere, vist over de 400 Tdr. Hartkorns Bøndergods til sine tre Herregaarde og sine Kirker.

Det har sagtens været Etatsraad Lichtenberg, som, medens han ejede Grindsted og Vorbasse Kirker, har ladet derværende Norby Vaabener overmale. Det var ingenlunde kjønt gjort af denne nyligt adlede Herre, saaledes at stræbe de gamle danske Adelsmærker udslettede. Hans eget Skilt staaer nok saa pynteligt malet paa Grindsted Altertavle, foruden et ham smigrende Riim. Dog Gerhart Lichtenberg var jo fra Tydskland.

3. Lidet om de sidste Adelsmænd af Norbyslægten.

Bendix Norby var rimeligviis sine Forældres Førstefødte. 1661 erklærer han sig at have i sin Tid faaet Familieborgen Urup „i Sødskendeskitte“. Han fik Arv baade efter sin Broder Oluf og sin Søster Maren; altsaa maa de begge være døde barnløse. Selv havde Bendix tre eller fire Børn: Peder, født omtr. 1629, Christen og Dorethe, den yngste, født inden 1640. En fjerde Norby heed Christoffer; men om denne var Søn eller Sønesøn af Fader Bendix, veed O. Nielsen ikke. I Frankrig opholdt han sig 1680 og senere, og uden Afkom forblev han; thi Christen Norbys Datter, min Tipoldemoder, nød Arv efter ham. Jeg tænker, at han var ældre end Peder, at hans Fader har medtaget ham 1643, da han var landsforviist, og at denne da har faaet ham etableret udenlands. Thi Tiderne vare haarde herhjemme, og en sagdømt Enkemand med tre smaae Børn hjemme kan ganske naturligt have ønsket sin ældste Søn anbragt i et fremmed Land, dersom han havde Venner dersteds, han kunde betroee Sønnen til. Der er megen Rimelighed for, at Bendix havde, førend hans Søn Peder blev født, været længe gift. Navnet Bendix Norby med Aarstal 1626

staaer paa Grindsted Kirkes Prædikestoel; følgelig var han vel allerede den Tid en betydende Mand. Førind 1590 maa han vel være født, og saasom hans Moder giftede sig efter hans Faders Død, har det næppe været meget længe, forinden han overtog Fædreneborgen og giftede sig.

Lundrupgaard med omtrent 282 Tdr. Hrtk. Bøndergods havde Bendix Norby faaet med sin Kone, og denne Ejen- dom, mener jeg, han havde overdraget sin Søn Christen som hans Mødrenearv førend Svenskekrigen begyndte. Derfor flygtede gamle Bendix til Varde og hertil, da Branden- burgerne, efter at have mishandlet ham, udjogede ham af Urup, medens de udplyndrede, afbrændte og nedrev det; og saa- ledes var hans officielle Indberetninger til Regjeringen af 1660 og —61, hvori han erklærer sig for Ejer ikkun til hans Fædregods Urup med 77 Tdr. Hrtk. Bønderskyld, en fuld- kommen Sandhed.

Christen Norby paa Lundrup blev Fader til min Tip- oldemoder, Anne eller Anne Johanne, hvorom siden mere.

Angaaende Bendixes Datter Dorethes Fødsel havde enkelte Gamle i Grindsted endnu 1842, da jeg kom til Sog- net, saadant Sagn: Ved hendes Fødsel saae det sørgeligt ud paa „Hovgaarden“. Den naadige Frue, Dorethe Lange, kæm- pede med Døden, og det spæde Barn antoges næsten lige saa sygt. Da følte Fader Bendix sig saa forelsket i sin spæde Datter, at han frasagde sig (til Gud eller til Djæve- len?) al anden Lykke for sig og sin Slægt, bare dette skjønne Barn maatte leve og lykkeligt opvoxe, ham selv til Pleje og Støtte, om han blev gammel. — Barnet levede, men Mo- deren døde, og for Faderen fulgte forresten det ene Uheld i Hælene paa det andet; men „Jomfru Dorethe voxede op til en skøn Pige og blev afholdt af Alle. Tilsidst blev hun sin gamle Fader en kjærlig Plejerinde, idet han, ligesom klæbende ved Tomten af sin Fortids Glands, forblev i det triste Grindsted indtil Døden, da hans Liig hensattes i Kirkechorets aabne Begravelse, hvor det siges at være ufor- raadnet endnu. Mon dette Liig har været balsameret i sin Tid, eller den steensatte og udmærket tørre Hule kan have i det ældgamle Legeme bevirket dette Særsyn*)? — (Dan- ske Atlas Tom. V, Pg. 974.)

*) Den gamle Drakenberg skal jo iligemaade ligge som indbalsameret, ufortæret i Aarhus Domkirkes Begravelse.

Dorethe Norby arvede Urups Levninger, endnu med tilhørende Bøndergods, og efter sin forgjældede Broder, Peder, arvede hun, i Fællig med sin Broder Christen, Donslund Mølle, hvilken nok var en ikke saa ubetydelig Ejendom i hiin Tid. Hun giftede sig forinden sin Faders Død med Adelsmanden Enevold Munk og døde 1696.

Denne E. Munk skal have bygget den „Sønder-Urup“ Bondegaard*), som er endnu beliggende paa, rettere tætved, Pladsen, hvor gamle Urup stod. Og det svære Egetømmer i Stuehuset der er det eneste Mærke efter Fortidens Kræfter, som jeg har seet paa Stedet, foruden foromtalte Kanonkugler.

Under Betragtning af dette Kuglefund falder det een i Tanke: Mon den ædle Søren Norbys Mod og Udholdenhed har artet sig i Familien her? — Mon de gamle Borgherrer have, besjælede af hans Aand og jydsk Sejghed, forsøgt at lukke fremmede Krigere ude og forsvare sig? — Bendix Norby var udenlands under Torstensons Indfald; men han var dog hjemme under de fjendtlige Okkupationer i Aarene 1627 og 1658 til —59.

4. Descendenter af Dorethe Norby.

Idet Dorethe Norby blev gift med en Adelsmand, Enevold Munk, og deres Søn atter med en Adelsfrøken, holdt Adelsblodet sig et Par Led længere i denne Slægtgreen.

Eftersom Afkommet efter Norbyerne deler sig hernede i Tiden i saa mange Bønder-Slægtgrene, klarer jeg nok bedst min Afhandling ved at dele Familierne ved ordentlige Stamtavler saaledes:

Dorethe Norbys Søn Peder Munk ægtede Berg. Soph. Krabbe,
født 1663, død 1715.

Bergitte Sophie Munk ægtede en Uadelig,
født 1693, død 1778.

Karen Sophie Møller,
født 1719, død 1749.

Anne Jensdatter,
født 1744, død 1811.

*) Dette Byggeri kan vel have foranlediget, at atter endeel Bøndergods er afsondret fra Godset; thi 1664 havde Enevold Munk ikkun 27 Tdr. Hartkorn af Saadant.

Jens Madsen Eeg,
født 1784, død 1819.

Mads Jensen Eeg født 1810, lever endnu,	og	Anne Jensdtr. Eeg, født 1810, død 1839.
har otte levende Børn.		Mette Rahbæk.
to Børn idetmindste.		har to Børn.

Endskjøndt Dorethe Norby havde giftet sig igjen efter Enevold Munks Død med Christen Krabbe, fik hun dog ingen flere Børn end den ene Søn, Peder, som hun havde af sit første Ægteskab. Hun vedblev med sin anden Mand at beboe „Sønder-Urup“^{*)}, og Sønnen, Peder Munk, bosatte sig i Modvig, et yndigere Sted ved den store og fiskerige Aa og ikke langt fra Sognets Kirke og Præstebolig. Og han indbjergede hertil Høavlen af de mellem Jerrig og Eeg beliggende Aaenge (Rajelsvig), hvilke hans Morfader havde skilt fra Hovedgaarden, rimeligviis 1662. Peder Munk ægtede sin Stedfaders Søster Bergitte Sophie Krabbe, vistnok i Decenniet 1683 til 1693, efterdi han allerede 1712 eller 1715 havde tvende vaabendygtige Sønner, Enevold og Iver, at opoffre for Fædrelandet for Stralsund eller ved Nederlaget paa Rügen, hvorover dog hans Faderhjerter sørgede sig til-døde. — Datteren og hendes Mand, Lars Andersen Møller, flyttede 1730 fra Modvig til Sønder-Urup Gaarden. De afstode siden denne Gaard til deres paa Modviggaarden fødte Datter Karen Sophie Møller, som ægtede en Ladefoged Jens Pedersen fra Nørholm. Snart døde begge disse (1749 og 1750) fra en neppe femaars Datter Anne Jensdatter og hendes Broder. Dog den gode Bedstemoder, Bergitte Sophie Munk, levede og antog sig de Smaa. Det længe dyrt pantsatte Sønder-Urup lod hun Kreditorerne tage.

Den store Gjæld paa Sønder-Urup hidrørte nok især fra Dorethe Norbys sidste og svage Mands, Christen Krabbes, Enkemandstid, fra 1696 til 1730. Thi den 1750 bortdøde Jens Pedersen mindedes i de Gamles Beretninger til mig

*) „Sønder-Urup“ hedde nu disse to Gaarde, vel nærmest til Forskjel fra de smaae der nordenfor Bækken beliggende Bøndergaarde. Dette nyere Navn betegner desuden, at her ingenlunde tales om Herregaarden Urupgaard ved Horsens.

som en ualmindelig dygtig Landmand. Iligemaade synes de to Munk'er, Faderen og Sønnen, at have været virksomme og meget respektable Mænd.

Bedstemoderen, B. S. Munk, konserverede for sig selv og for Datter-Datteren (Dattersønnen døde) en betydelig Deel af Slægtens Bøndergods, samt Eegs Mølle. Hun byggede dem et nyt Huus i Modvig, hvorhen hun atter flyttede, da „Sønder-Urup“ nu, omtr. 1751, gik ganske fra den Slægt, der i mere end to Aarhundreder havde ejet samme. Hiint Huus staaer endnu i Modvig, og ved sit stærkere Tømmer og sine større Dimensioner udmærker det sig fra de andre Hyskener i Nabolaget.

Bergitte Sophie Munk holdt sig adelig i al sin Leve-maade og sin Færden blandt Bønderne. Det maa have været baade Sjøleadel og Verdens Klogskab, som udmærkede hende, denne længstlevende adelige Ætling af Norbyerne. Hun forstod at omordne Slægtens Finantser efter de forandrede Tidsforhold, i hvilke hun levede, idet hun solgte af Bøndergodset til vedkommende Fæstere, efterhaanden som disse formaaede at købe sig frie. Sin Datterdatter indpræntede hun ægte Æresfølelse og sande kvindelige Dyder, og hun gjorde sig afholdt og højagtet af alle Forstandige. Bønderne deromkring elskede hende som en Moder og betegnede hende altid med Navnet „Vor Moer i Modvig“.

Hos Datterdatteren, Anne Jensdatter frugtede den ædle Bedstemoders Exempel og Lærdomme paa det skønneste, og hendes Leveviis bevaredes endnu 1842 i kjærligt Minde hos de af Grindsted Sogns Oldinger, som havde kjendt hende. Denne Arving, saavel til alle sin Bedstemoders Rigdomme, som til hendes Dyder, arvede ogsaa den Højagtelse iblandt Bønderne, hvilken den Bortdøde efterlod sig. Hun heed for det første „Jomfruen i Modvig“, og hun var 34 Aar, da Bedstemoderen døde, altsaa moden nok til at føre en selvstændig Levemaade. Men hun stod nu altfor ene i Verden og som forladt af Alle. Født i Jyllands ufrugtbarste Hedeegne, og der, fem Miil fra nærmeste Kjøbstad, opdragen i, unægteligt meget rene, men gammeldags Adelsæder, maatte vor Anne, for det første, see sig betragtet som en Fremmed i hvilkensomhelst Stand, hvorhen hun kunde faae isinde at vende sig. Det var den ægte danske Adels Forsmægtelsestid. De adelige Personer af de Slægter, som existerede

endnu, vare trukne til andre og frugtbarere Egne, og Egnens Bønder — troe deres nedarvede Respekt for Adelsblod — betragtede den naadige B. S. Munks Datterdatter som et højere Væsen, ja i disse Bønders Fattiges Ører klang Ordene „æ Jomfru i Movvig“, som Engelen Rafaels Navn klang i trængende Israeliters i gamle Dage. Kom hun en enkelt Gang sammen med nogen af Datidens Modedannede, maa de vel have seet i hende en uadelig Dame. hvis ved eensom Opdragelse antagne Sæder ikke passede dem. Og da hun var for god til at ringeagtes af Nogen og for klog til at taale Til sidesættelse, holdt hun sig helst ned ad til Bønderne, men iblandt disse ansaa Enhver sig meget for ringe til at nærme sig „Jomfruen i Modvig“. Efter Bedstemoderens Død stod saaledes den ædle Anne Jensdatter alene i sit skønne Huus med sine Penge, sine Panteobligationer og sit Bøndergods.

Dog „det er ikke godt for Mennesket at være alene“. Dette følte den alderstegne Jomfru, og noget Lignende mærkede en velhavende Ungkarl Mads Nielsen i Eeg, som var nu over 30 Aar gammel og Selvejer til en god Halvgaard*), paa hvilken han ganske nylig havde bygget sig et der i Egnen hos Bønder næsten mageløst godt Stuehuus. Imidlertid saae Mads Eeg ligesaa ærbødigt op til Engelen i Modvig som andre Bønder; men den ædle Anne fandt ham skikket til at stilles hende ganske jævnsides og valgte ham til sin Ledsager gennem Livet; hun saae sig nødt til, ved en betroet Veninde at indbyde ham dertil — fortælles der — forinden han turde driste sig til at ytre saa højtstigende et Ønske. Saaledes opnaaede hun at erholde det Frierord, som hun saa gjerne bejaede 1781 for Herrens Alter.

Den kloge Jomfru fandt sig ikke skuffet i sine Forventninger af den, som hun havde valgt sig til Mage. Hun levede med ham i 30 Aar og nød et stort Maal af Kjærlighed og Højagtelse hos Omegnens Beboere, og Bønderne til lagde ogsaa hende Hædersnavnet „Wor Moer“(**). End ikke

*) Halvgaarde kaldtes almindeligviis de Bøndergaarde, som havde omtrent 4 Tdr. Hartkorn. Saa store Bøndergaarde vare sjeldne der i Egnen. Desuden var denne en Selvejergaard fra Fortiden.

***) Denne Benævnelse var i Jylland, og i hine Tider, en sær stor Udmærkelse. Jeg har kjendt to Bønderkoner, den ene i Vejle Amt, den anden i Ringkjøbing Amt, som Bønderne ogsaa vilde beære; men de maatte nøjes med at tituleres „Wor Mostere“. En Tredie, en Provstedatter nær Kolding, gift med en Bonde, kaldtes ogsaa „Wor Mo'er“.

Mads Eeg selv dutede sin Kone, men han bærede hende istedetfor „Du“ i Tiltale med Fleertalsordet „I“ efter Datidens høflige Sprogbrug paa Grund af, at hun var en af adelig Rodstub fremskudt Spire. Ved hendes Liigbegængelse befalede den gamle Enkemand at lade hende beholde i Graven den Guldring*), som hun i levende Live altid havde baaret paa Fingeren, „thi“, sagde han, „hun har baaret den med Ære, derfor skal hun beholde den“.

Mads Nielsen Eeg overlevede i 17 Aar sin Kone, Anne Jensdatter. Jevnsides deres Kjærlighed og Vindskibelighed havde ogsaa Rigdommen altid boet der tilhuse, og mange af Omegnens Fæstebønder, deriblandt min egen Fader, laante her Kapitaler at frikjøbe sig med, saa de bleve Selvejere. Imidlertid fortsatte de ogsaa selv Afhændelsen af Annes Fæstere, saa at ogsaa disse bleve Selvejere efterhaanden.

Disse Ægtefolk avlede vel tre Børn, men ikkun den Yngste af dem, Jens, levede at forplante Slægten. Jeg veed ikke andet om denne, end at han var mindre bomstærk end Faderen, og dertil noget sygelig. Undertiden skal den Gamle have yttret Utilfredshed over, at Sønnen skaanede sig for ofte for strængt eller Sundheden angribende Bondearbejde, hvilke begge Slags Faderen, endog som Olding, udførte med Lethed. Dog da Sønnen siden døde 9 Aar forinden den gamle Fader, saae denne deri et sørgeligt Vidnesbyrd for, at det havde ingenlunde været Mangel paa Virkelyst, som holdt den Unge tilbage fra de Arbejder, som vare ham for angribende.

Jens Eeg avlede fire Børn, af hvilke de to døde i Barndommen. Det ældste og det yngste flyttede begge i Anledning af deres Giftermaale til fremmede Sogne, saa at der nu slet ingen af denne Slægt lever i Grindsted eller nærmeste Nabosogne. Datteren Anne Jensdatter flyttede til Borris Sogn og er død; Sønnen, Mads Eeg, som flyttede til Skarild Sogn, lever endnu. At begge have Børn og Børnebørn, udviser foranstaaende Stamtavle. Velhavende ere de alle.

Jeg kjender Mads Eeg som en med Klogskab og Vel-

*) Man erindre, at Guld var som Symbolet for Adelskab. En Guld-kjæde om Halsen var ligesaa fornøden for en Adelsmand, som en Stjerne paa Brystet for en kongelig Højhed. Ingen simpel Bonde maatte bære Guld paa sig, **kanske næppe Præstedøttre.**

Det være mig tilladt at meddele efterfølgende Familiesagn, som en Indledning til efterfølgende Afsnit af denne Historie:

I sin Ungdom kørte min Tipoldefader, Tonnes, for det meste til Mølle for sin Fader i Udd, og de brugte Donslund Mølle. Da nu Udd laae Varde $1\frac{1}{2}$ Miil nærmere end denne Mølle, og denne Gaards Befordring ofte kørte didhen til Stads, saa sendte Møllefæsteren ofte sin Christen Norbys Enke skyldige Landgilde til Varde*) ved denne tjenlige Lejlighed. Men der var en Tid, da der yppedes Rettergang imod Enkens, Helene Mosmanns, Berettigelse til disse Indtægter, kanske 1687 eller senere, da Peder Munk til Urup synes at have villet tilegne sig hele denne Mølle**). Da fordredes den unge Tonnes som Vidne frem for Tinget, og ved hans Vidnesbyrd beholdt Enken sin Andeel i Møllen. Glad herover vilde hun yttre sin Erkjendelse ved at forære den joviale Ungkarl en Pung Kroner. Men han tømte Pungen i den naadige Frues Skjød og stak den derefter i sin Lomme sigende: „I skal have mange Tak for denne kjønne Pung; men det vilde være Skam for mig at tage dem (Kronerne), fordi jeg sagde Sandheden, og i Udd have vi desuden nok af saadanne nogen“. — Naturligviis maatte saadan Handling og Tale behage baade Moder og Datter. Efter min Bedstemoders Beretning skal denne Tonnes, hendes Bedstefader, altid have været en hjertensgod og en retskaffen Mand, svært bygget og legemsstærk. Han havde aldrig prøvet Sygdom førend i de sidste Par Dage, han levede.

Anne Norby, Tonnesses Hustru, maa have været en meget klog og ædel Kvinde. Hun formede sine Sæder, sin Levemaade og sit Huusvæsen efter de bedste Bønders i hendes Omegn***), og tillod hendes finere Følelse hende ikke

*) Christen Norbys Enke havde næmlich dengang allerede solgt Lundrup.

***) See Dr. O. Nielsens Beskrivelse over Slavs Herred. Her foran er det berørt, at Bendix Norbys Børn, Christen og Dorthe, havde arvet denne Mølle. Omtrent 1688 maa deres Broder, Peder Norby til Donslund, være død, saa manglède han som Vidne for, hvem Møllen tilhørte.

***), Det er ganske rimeligt, at hendes Sprog var jysk Dialekt allerede fra Barnsbeen af. En sin Dame, 40 Aar ældre end jeg, fortalte mig omtrent 1820, at gamle jyske Adelsfruer i hendes Ungdom

altid at sænke sig fuldt saa dybt, søgte hun vel ogsaa at hæve sine Naboveninder noget; især forstod hun heldigen at hæve sin kjære Tonnes. Desuden roste min Bedstemoder hende som en udmærket dygtig Bestyrerinde af Huusvæsenet. Denne min Tipoldemoder rostes ogsaa som en Velgjørerinde mod Fattige og en klog og kjærligsindet Raadgiverinde ved forekommende Lejligheder. Ogsaa hun bæredes af Bønderne med det skjønne Modernavn, „Wor Mo'er i Udd“, og hun var som en passende Tante til sin Fætters, Peder Munks, Datter Bergitte Sophie i Modvig.

Vi læse saa ofte om raae og tyranniske Adelsmænd; det glæder mig hjærteligt at have her et Par ret beskedne Adelskvinder at kunne, i historisk Sandhed, fremstille som kjærlige og varmt straalende Smaasole for Datidens, i saamegen Mørke omkringfamlende Bønder. — Foruden de af Rygtet saa højt udbasunede Krigsdyder og lignende Pral har der vist i de gamle ægte danske Adeliges daglige Huusliv som oftest hersket en Forstandighed hjemme, som vi ikke bør forglemme at fremhæve ved Lejlighed.

Jeg beklager at have maattet mangle vigtige Aarstal i foranførte Stamtavle for Anne Norby og for hendes Datter Maren. Sandsynligt maa een af dem, kanske begge, have været gamle Piger, forinden de giftede sig. I hine Tider maatte det være vanskeligt for Saadanne at finde passende Ægtefæller. Planmæssigt stiledede Regjeringen efter at forarme den gammeldanske Adel, og om end de yderst faa rigtige Odelsbønder kunde nogenlunde florere*), naar de forstode at indtage, og nøjes med, deres rette Plads i Samfundet, saa var det dog vanskeligt nok, ogsaa for disses Døttre, at faae passende Brudgomme, idet en dertil Udseet maatte, om han var Søn af en Fæstebonde, kjøbes først af sin Huusbond, forinden han havde den fornødne Selvejrbondefrihed, i Mangel af hvilken Frihed maaskee endog en Odels- eller Selvejrgaard risikerede at blive Fæstegaard, idet den Trælbundnes faste Ejendomme jo vel kunde fordres af hans Hosbond.

brugteStedordet „a“ og Bestemmelsesordet „æ“ i deres Tale, og Historikeren Dr. O. Nielsen beretter, at mange Adelige holdt sig herhjemme paa deres Gaarde. Kanske de vare for stive til at krybe omkring mellem den tyske Hofadel i Sjælland.

*) Disse Samlingers 2det Bind, Side 250.

Tonnes og Anne Norby blev begge tilaars, hun vist over 60 Aar gammel, inden hun saae Datteren gift, og denne Datter var deres eneste Arving. Foruden Gaarden med Tilbehør og hvad rede Penge eller Klenodier Forældrene kunne være i Besiddelse af, indbefattede Arven ogsaa som forberørt Halvparten af Donslund Mølle og et Par Bøndergaarde, samt, formodentlig, Andsager Kirke eller Anpart deri.

Imidlertid kom her ofte paa sine Rejser den fintklædte, i Aand og Legeme skjønt uddannede Ungkarl, Niels Bundsgaard*). Han var trællefødt, men havde kjøbt sig fri for endeel Aar siden og derpaa tjent som højt betroet hos rige Adels herrer. Hos disse havde han vundet saamegen Smag for det Fine, at han fandt Udd-Familien for bondeagtig. Dog friede han efter nogen Tid og Tvivlraadighed til Maren og fik Ja omtr. 1730.

Denne Niels Bundsgaard blev ret en Velsignelse for Familien. Med Dygtighed og i Kjærlighed forstod han at benytte og at omhegne den Velstand, som boede her, og den holdt sig da ogsaa herhjemme, saalænge han levede. Ved sin udmærkede Moders Belæring havde Maren vel fattet et meget godt Greb paa Huusbestyrelse, men forresten var hun meget karaktersvag og meget uforfaren i Verden; derfor troede hun Alle vel og kunde ikke selv vogte sig for egenyttige Bedragerer. Hendes Moder levede længe, hende til megen Nytte, efter hendes Giftermaal, og altid havde hun sin fortræffelige Mand, som vejledede hende med Skaansel gjennem Livet; „thi“, sagde han, „al min jordiske Herlighed er hendes Ejendom“.

Niels og Maren døde i Udd hos Datteren; først døde han, og faa Dage efter hans Liigs Jordefærd fandtes hun liggende død i en Toft i Aalling By, der i Nærheden. Hun formodedes myrdet, og Mistanken faldt paa den Mands brutale Søn, der besad den Gaard, under hvilken Toften henhørte. Var Personen skyldig, maa han vel være bleven vred over, at hun traadte i Græsset der, thi man vilde have Fodstien der lagt uden om den græsrige Toft. Der skete ingen videre Undersøgelser for at opdage Dødsarsagen; thi Svi-

*) Jeg antager ham at have allerede været paa Fordærvsens Vej, forsaavidtsom han skattede sine Sæder højere end det bramfrie Bondeliv hos den nette Uddfamilie. Da havde Anne Norby været klogere.

gersønnen, min Bedstefader, hvorom siden, interesserede sig formeget for visse andre Ting.

Disse Forældre havde givet deres tre Børn en meget god Opdragelse i Tugt og Herrens Formaning med tilbørlig Underviisning i at læse og skrive. Thomas Christian skal have været den simplest begavede; dog forstod han at holde paa Skillingen, da han fik nogen længere nede i Tiden; men den ynglede ikke under hans Pleje saaledes som under hans Broder Niels's udmærkede Behandling. Omtrent 1752 sendte Faderen disse To ud i Verden med et Tusind Rigsdaler hver og overlod Datteren med hendes Mand Resten af sit Gods, under Forbehold af en god Aftægt for sig selv og Hustru. Senere Forhold have ligesom afdeelt disse Sødskendes Afkom i tre forskellige Stammer, hvilke bedst skitseres som følger:

Sidsel Kirstine Bundsgaard giftedes 1750 ud til Oxlund i Lindknud Sogn, hvor hendes Mand, Hans Mogensen, havde en Gaard i Eje. Men hun kunde ikke undværes i Udd; thi hendes Bedstemoder var død; derfor fik Forældrene Svigersønnen til at komme tilbage med hende, imod at faae Udd i Eje 1752, da Oxlund Gaard saa blev afhændet. Derefter levede de Gamle kjærligt sammen med de Unge og toge Føde af fælleds Bord. Gamle Niels Bundsgaard vedblev at forestaae Gaardens Styrelse, hvorimod den tyveaarige Sidsel Kirstine indrømmedes Forsædet i det kvindelige Raad, saa hendes Moder meest beskjæftigede sig med at pleje og passe de mange Børn, Datteren efterhaanden nedkom med. — Saaledes blev Hans Mogensen tilovers i Gaarden og lagde sig efter det risikable Studeprangeri, idet han kjøbte Flokke af Kvæg sammen i Nørrejyland til Salg i Sønderjylland eller Holsteen. Den gamle Niels saae næppe sin meget kjære Datters Fremtid saa fortrøsteligen sikkert uuder denne Svigersønnens Leveviis, som han ønskede; derfor besørgede han hende Nydelsen af Landgilde-Anparten af Donslund Mølle og Høet af en Andsager Kirke tilhørende Eng*) fast forskreven paa hendes Livstid, da han forresten afhændede

*) Dersom jeg husker min Moders Beretning rigtig, havde hendes Moder allerede som lille Barn faaet denne Høavl tilskreven. Kanske hendes Fader eller Bedstefader allerede dengang afstod Kirken med Tilbehør, saa nær som denne Undtagelse. Nu hører denne Kirke til Stamhuset Nørholm.

disse Ejendomme fra Slægten. Da saa min Bedstemoder døde 1795 hos min Fader, ophørte dermed al Ejendomsret til Levningerne af Christen Norbys Godser i hans Afkom.

Efter gamle Niels's Død, mellem 1760 og 1770, forsømtes Gaarden og Velstanden aftog. Min Bedstefader døde omtrent 1772 eller 1773, og faa Aar derefter solgte hans Enke Gaarden*) til Fremmede under Forbehold af Aftægtsberettigelse deraf. Hun var ingenlunde bleven fattig, men den gamle Velstand var dog borte. Hun saae sig efterhaanden istand til at give ethvert af sine Børn 200 Rd., en i hine Tider saa respektabel Medgift, at den hjalp dem alle ind i Bøndergaarde; men hendes Sønner ødelagde sig ved Kvægprangeriet, ligesom deres Fader havde gjort, og blandt Døtrene stod min Moder, Maren, sig bedst. Hun henlevede sine sidste 40 Aar som Enke og byggede paa den gode Grundvold, hendes udmærket vel begavede Mand havde lagt i de 16 Aar, hun levede med ham.

De fleste Familier i denne Descendentgreen ere fattige, og der ere neppe otte Velhavende deri, ingen Rige**); men ærlige ere de Alle. Jeg har end ikke hørt nogen af Slægten mistænkt for Uredelighed imod Andre.

Thomas Christian ægtede en Møllerdatter, Mette Marie, hvis Fader nok havde udlovet en større Medgift til hende end hun fik, hvilket Thomas ofte bebrejdede hende; thi deres Samliv var ikke ret kjærligt. Ogsaa han prøvede Studprangeriet noget; men da han ikke var meget entreprenent, drev han det aldrig vidt, og konserverede sin Formue. Til forskjellige Tider var han Ejer af adskillige Bøndergaarde, hvilke plejede at forfalde under hans Hænder, fordi han ikke nænnede at bekoste dem ordentligt vedligeholdte. — Ved Glasset blev hans Aand ganske aristokratisk, og han fortalte da om sine Forfædres Størhed og sit eget Værd, de klo-gere Bønder til saadan Mørskab i Svirelagene, at de gjerne

*) Hvad jeg kjender til mine Forfædres Begivenheder i denne Gaard, formodentlig fra 1627, findes i dette Tidsskrifts 2det Bind, Side 248 o. fl.

**) Til den rette Forstaaelse heraf vil jeg bemærke, at man heri Egnen kalder de Bønder rige, hvis Formue anslaaes til 40,000 Rdlr. eller derover, velhavende dem, som eje mindst 20,000 Rdl., simple dem, som eje endnu mindre.

forærede ham de to første Glas, for at faae ham i Varme, da han saa derefter gjerne kunde spendere en Pægl, ja som-tid en heel Pot, naar der vare Lagsbrødre, som ret forstode, hvordan han maatte ægges. — Der fortælles endnu flere naragtige Historier om ham i Grindsted Sogn, hvor han levede som Aftægtsmand de første 29 Aar af indeværende Aarhundrede.

Han fik fem af sine Børn vel etablerede i Bøndergaarde og de tre af dem, Niels Møller, Anne og Bodild, bleve meget dygtige Mennesker. Bodild levede dog i smaa Kaar, og hendes Afkom er tildeels fattig; men Anne blev en riig Kone, og hendes endnu levende Børn eller Børnebørn ere nok alle velhavende.

Den yngre Niels Bundsgaard blev et skarpt Modbillede af sin Broder. Forinden 1768, da han bosatte sig i Gjesten, hvor han forblev, flyttede han omkring til forskellige Bøndergaarde og ejede sommetider flere end een ad Gangen. Han havde for Skik at købe forsømte Gaarde, forfremme deres Avl og forbedre eller oppudse deres Bygninger, at han kunde afhænde dem med Fordeel. Ogsaa han drev Kvægprangeriet som saamange Velhavende, og han drev det meget ivrigere end hans Broder, og paa en meget bedre Basis end hans Svoger, Hans Mogensen; thi saasom han altid var vel forsynet med Ejendomsgaarde, kunde han der græsse eller fodre et Antal Kvæg; ogsaa købte han sjælden flere sammen paa een Tid, end at han kunde beholde dem selv, ifald Salgspriserne sank uformodentligt saa dybt, at han skulde tage Penge ved strax at sælge dem.

Denne Niels Bundsgaard havde en saare dygtig Kone, og de vare begge højagtede Bønder. De førte et lykkeligt Samliv. Flere af deres Børn døde efterhaanden i Ungdommen. Ikkun to af dem oplevede at blive gifte, og disses hele endnu levende Afkom boer heromkring ved Koldingegnen. De ere mærkeligt velhavende allesammen, nogle endog rige som Bønder betragtede.

I Almindelighed bemærkes: Jeg har i denne Historie sjældent berørt de Personer, som ere bortdøde uden at have

opnaaet Ægteskab. Forresten antager jeg alt dette for historisk sandt, hvad jeg her har beskrevet som saadant. Jeg, som er født 1798, staaer jo selv med min Moder og Bedstemoder saa langt inde i Tiderne og imellem Personerne, at jeg har kunnet vide rede om meget, især efterdi jeg opskrev en Hoben deraf før 50 Aar siden efter min Moders Mund, fordi jeg har siden staaet i Forbindelse med Slægten Eeg, og paa Grund af den lærde Arkivar, Dr. O Nielsens godhedsfulde Meddelelser, hvilke have befæstet mig Grundlaget.

Kanskee det maatte findes nogenlunde passende, at jeg giver denne lille Historie følgende

Tillæg:

Omtrent 1770 levede i Varde en gammel og velhavende Dame, Christiane Kjerstine, som var Descendent af Norbyerne; thi ved denne Tid opkaldtes min da fødte Moster efter hende, da man i Udd ventede at arve hende, hvilken Forventning dog glippede. Nu seer jeg, at Pontoppidan og Hofmans Danske Atlas Tom. V, Pag. 1039 angiver Norby-Slægten som uddød 1603, men antager her en simpel Trykfejl, og at her bør læses 1703, efterdi selv samme Bog omtaler flere Norbyer, endog i sidste Halvdeel af syttende Aarhundrede. De tvende lærde Forfattere maae dog have haft deres Hjemmel for Rigtigheden af dette Aarstal 1703. Nu henstilles til vore Lærdes Undersøgelse, hvad for en Norby det var, med hvem Slægtnavnet bortdøde 1703. Den gamle Christiane Kjerstine i Varde kan have været en Datterdatter af Christen Norby, men ingen Sønnedatter; thi saa havde hun jo holdt Slægtnavnet ilive, saalænge hun levede.

Navne- og Sagregister til III. Bind.

Ved D. H. Wulff.

- Aaby 240. 258.
 Aagaard i Ørum Sogn 280.
 Aagaard, Magnus Olai 247.
 Aage, Hr., til Hageløse 277.
 Aagesen, Henrik 277.
 Aalbæk 31. 38. 47. 49. 59. 60. 66—7.
 71—2. 76. 79. 80. 82. 91. 98.
 103—4.
 Aalborg 4. 221 ff. 254. 256. 272.
 275—6. 282. 319 ff. 329. 394. Stift
 228.
 Aalborgshus 73. 254.
 Aalling 424.
 Aalykkegaard 26.
 Aarestrup, J., Præst i Søby 384.
 Aarhus 3. 23. 346. 375—6. Domkir-
 ke 326—7. 346—7. 415. FrueKirke
 336. 344.
 Aarhusgaard 145.
 Aarslev 29. A , Hørning og Lihme 384.
 Aasted 233. 263. Sogn i Salling 389.
 396. 407.
 Aastrup 5. 50. 149. 226. 258.
 Aastrup, P. Mortensen, Bisp 149.
 Abild, P. C., Degn i Skaarup 376.
 Abildgaard, 390. 392.
 Abilskou, P. Jensen, Murmester 293.
 295—6.
 Absalon, Bisp, 239. 250.
 Achen, Gert Petersen, Helvig, Mel-
 chior Gertsen, Præst 257.
- Adamsen, N., Mag., Præst i Ran-
 ders 363.
 Adler, J., Krigsraad 18.
 Aftægt 84 ff.
 Agerbrug 66 ff.
 Agger 255.
 Aggersborg 105. 257.
 Aggersø 109
 Aggesen, Niels 276.
 Agri og Egens 386.
 Ahrenfeldt, Jørgen, til Rugaard, Mo-
 gens 13.
 Ahrenstorph, Generalinde, til Over-
 gaard 10. F. v., 355.
 Albertin, E. C. B. v., Frøken 368.
 Albertsen, Albert, Anders, af Ry-
 have, og Ludvig 276.
 Alger, Konge, 236. 272.
 Alling, Øster- og Vester- 383.
 Almind 106.
 Ammitzbøll, J., til Østergaard 23.
 26.
 Anders, Præst i Tømmerby 271.
 Andersen, Jens, Præst i Understed
 282. Jens, Præst i Nautrup 394.
 398. Jørgen, Froprædikens Prædi-
 kant i Ribe 167.
 Andreassen, Etatsraad, paa Ringsted
 Kloster 22.
 Andsager 424—5.

- Angelboe, P., Tømmermand i Ribe 200.
- Ansgar 240.
- Anton, Dr., i Halle 375. 381.
- Arf, H. C., 19.
- Aromberg, M., g. m. J. v. Hatten 367.
- Asdal 52. 57—8. 60—2. 65. 253. 276—7.
- Asfærg og Faarup 377.
- Assens 241. Kirke 226. 331.
- Astrup 394.
- Aviser 244.
- Baareret 139.
- Bachmand, N., Præst i Vestertørslev 379.
- Baden, v., L. Ernsøn 230.
- Bagger, Sidsel, g. m. Præsten A. Basballe 394.
- Baggesen, Niels Eriksen 276. P., i Ribe 207.
- Baggesvogn 42—3.
- Balder, Kouge, 236. 272.
- Ballegaard 5.
- Bang, Amdi, Forpagter 18. Anders, Præst i Gjesing 385. L. P., Præst, og Magdalene E, g. m. Præst Heilmann 115.
- Banner, Anders 42—3 277. Anna, Birgitte og Ellen Nielsd. 277. Erik Eriksen 276. Ida, g. m. N. Nielsen Rosenkrands 253. 277. Ingør Nielsd 277. Jesse Eriksen 276. Johanne, Karen, Kirsten, Marine og Mette Nielsd. 277. Niels Eriksen 253. 276—7. Niels Nielsen, Prior 277. Otto 43.
- Barchmand, G., Stenhugger 354.
- Barde 400—1.
- Barfoed, Christian, til Østergaard, og Knud, Præst i Lumby 22.
- Barselgilde 84. 299 ff.
- Bartholin, C. og Th., 280.
- Basballe, A., Præst i Nautrup 393—4. 398. Andreas, stud. th., Apelone, Jacob, Fuldmættig i Rentekammeret, Karen, Margrete, Mariane, Pia Cecilia, g. m. Chirurgus C. A. Merk, og Sidsel 394.
- Bavner 390.
- Bay, A. Poulsen, Mag., Rektor i Randers 377.
- Beck, Gert Nielsen 257. Kirstine, til Vraa 226. 240 252. 271. Margrete Nielsd. 257. N. Lavridsen, Mag. 257. 270. Niels, Præst i Hjørring 254.
- Begravelse 84. 306.
- Belov, Henrik, til Spøtterup, Lensmand paa Koldinghus 203—5. Slægten 298.
- Bendix, Mestermænd i Aalborg 226.
- Bendtson, R., Borger i Randers 366.
- Bennedsen, Jep 161 ff.
- Benzon, E. H. S., Kontrollør v. d. Schimmelmanske Sukkerraff. 26.
- Berberissen 393.
- Berg, H. M., Præst i Laurberg 381.
- Bergh, til Stensbæk 113.
- Bering, Axel, Kapellan i Thorsager 385. Birthe, S. E., g. m. H. Mollerup til Østergaard 19, siden m. N. S. Hasselbalch 22. Christen, Præst i Fjellerup 16 ff. 19 ff. Christian Daniel, Degn i Fjellerup 16. Jens, Præst i Hammelev 22. 25. Hans, Præst i Agri 386. Sophie Amalie, g. m. Præst J. Stage 24. Thomas Michelsen 332. 346.
- Bertelsen, Præst i Harritzlev 259.
- Besser 114.
- Besættelsessagen i Thisted 265.
- Beyer, C. H., Præst i Mygind 383—4.
- Bichontou, Jan, svensk Kaptajn 236.
- Bidstrup, Kristen 240.
- Bille, Christopher, til Meilgaard, 6. Henrik, til Tirsbæk 274. Jens 49. Jørgen, til Ellinggaard 53.
- Bircherod, Jacob, Dr. theol. i Odense 262. Jens, Bisp i Aalborg 225 ff.
- Birkmosehus 399.
- Bisted, J. F., Præst i Raabjerg, og Søren, Præst i Levring 108.
- Bistrup ved Hjørring 226. 279.
- Bjergby 108.
- Bjerra, N. Pedersen, Præst i Fjellerup 5.

- Bjørn, Jakob, til Stenalt 274.
 Laurids 273. O., Mag. 265.
 Bjørnholm 5.
 Bjørnholm 216. 253. 272.
 Bloch, Bisp, 297. Peder, Præst 247.
 Bodenhaupt, Fru, 278.
 Boesen, E., Præst, og Ulrik Chr.,
 Præst 114. M., i Ebeltoft 375.
 Bogavktion 227.
 Bokkelman, C. v., Oberst 368.
 Borchhorst, K. M., Præst i Torn-
 by 107.
 Bording, Kr., Dr. 158.
 Bork 299. 311.
 Borup Kirke 350. 377.
 Braad, Th., Præst i Nautrup 394.
 398.
 Brabrand 375.
 Brahe, Christence, g. m. J. Linde-
 nov 261. 275. Otto 261. 275.
 Tyge 247. 353.
 Bredekjær 260.
 Breithaupt, Dr., i Halle 381.
 Bremme, Kristen, Delefoged i Ribe,
 og Hustru Gjertrud 201—2.
 Brevig 389.
 Brinck, C. V., Præst i Raabjerg
 109. P. Jacobsen 250.
 Broch, Christen Jensen, Provst i
 Nørre H. 8.
 Brok, Eske, 353 ff. 369. Jytte, til
 Estrup 353. Lauge 369.
 Brokkenhus, Frands 208. Lavrids
 203.
 Bronson, Margr. H., g. m. M. Wind,
 Præst i Brøns 109.
 Brunov, N., Provst i Virring 383.
 Bruun, P. C., Skibstømrer i Aal-
 bek 79
 Bryggemann, Kammerjunker, til
 Meilgaard 27.
 Bryllup 88. 302 ff.
 Brynolfius 239.
 Bryske, Eiler, af Dallund 274. Lis-
 beth 252. 274—5.
 Brüchmann, A., Birkedommer, 54.
 Bræmer, Konsistorialraad, Randers
 376.
 Brødskov 3.
- Brøndum, P., af Strandet 17.
 Brøns 109. 180.
 Brøstrup 177.
 Buch, Marcus, Præst i Nautrup 398.
 Bundsgaard, N., S. K. og T. C.
 421 ff.
 Bunken 31. 34. 39. 46. 58. 66. 72.
 76. 80. 91. 103.
 Busck, A., til Østergaard 30.
 Busk, Søren Nielsen, Degn i Fjelle-
 rup 12.
 Bustrup 226.
 Bygningsstil 87 ff. 309 ff.
 Bysted 392.
 Bøgh, Anna Cathrine 11. Christen,
 Præst i Storring, og Christopher,
 Præst i Thrige 11. 13. Just, Mag.
 11. Niels Christensen, Præst i Fjel-
 lerup, Provst 7 ff. Maren, g. m.
 P. Boye i Viborg, og Margrethe 13.
 Børlum 52. 258.
- Cærø, Raadmand i Randers 360.
 Caspersen, Christen, Skolelærer 27.
 Catharina, St., i Hjørring 267.
 Cecilia, Priorinde i Vreilev 52.
 Christensen, Albert, Provst i Bør-
 lum H., 246. Mads, Raadmand i
 Hjørring 266. 270. R., til Øster-
 gaard og siden til Vedø 22. Ton-
 nes 421 ff.
 Christian IV 5.
 Christianopol 4.
 Christiansand 315. 317. 318.
 Christrup 382—3.
 Cibenius 227.
 Cimbrisk Flod 33.
 Claus Nielsen eller Clausen, Præst
 i Raabjerg 105.
 Clausen, N., Bisp i Aarhus 346.
 Olemens, Skipper 65. 213. 218. 258.
 275—6.
 Clemmensen, N., Præst i Raabjerg
 104.
 Coep, H. Johansen, Kjøbmand i Ran-
 ders 357.
 Colding, P. Jensen, Mag. 266.
 Conradsen, Kr., Præst i Nautrup
 393. 398.

- Copernicus 242. 247.
 crimen bestialitatis 21.
 Ctesias 234.
 Cuur, Lisbeth Johansd., g. m. Kjøbmand Coep i Randers 357.
 Cyprianus 407.
- Daas Kapeli i Viborg Domkirke 298.
 Dahl, D., Præst i Dalby 379.
 Dajon, Præst i Hyllested 21. Gertrud, g. m. Kaptajnløjtnant M. Herlof 17.
 Dalby, Raaby og Sødning 379.
 Dalgaard 392.
 Dallund 274.
 Danckwart, C., 239.
 Danæus, J., Præst i Nautrup 393. 395. 398.
 Darum 175. Lille D. 177.
 Degn, Tord 824.
 Deichmann, Barth., Bisp 282.
 Deibjerg 127—8. 403.
 Deibjerglund 403.
 Delefoged 225.
 Dialekter 119 ff. 281—2.
 Dichmand, Villum 282.
 Diderik af Bern 235—6.
 Dinesen, Lene, Madame i Randers 368.
 Diodor 233.
 Dolmer, Jens Rasmussen, Skibsbygger 10.
 Dons, Jens, i Brabrand 375.
 Donslund 416. 422. 424—5.
 Drakenberg 415.
 Drastrup, N. Hansen, Borgemester i Mariager 253. 273.
 Dresselberg, P., 208.
 Dronningborg 350. 353. 359. 360.
 Due, Bonde, af Torpe, Mikkel og Bonde d. yngre 277.
 Durup 388—9. 394.
 Dyrhaage, P. C., Præst i Fjellerup 30.
 Dyrskjøt, Lars, Delefoged 225. 280. Peder, lærd Bonde, 225 ff. Sten 226.
 Dyvelsrække 412.
 Dørup 184—5.
- Ebeltoft 375.
 Eberstein 276.
 Edda 234.
 Eeg By 412 ff.
 Eeg, Anne Jensdatter 417 ff. J. Madsen og M. Jensen 417. Mads Nielsen 419 ff.
 Eggertsen, Jens 241.
 Egholm 258.
 Elling 73—4. 91. 104. 107.
 Elling, Kammerraad 293.
 Ellinggaard 53.
 Eltang 114.
 Enderup 171.
 Engelsthalm 205.
 Engerslev, Gregers, Degn i Fjellerup 16.
 Englit, Øster- og Vester- 39.
 Erik, Mag., Præst i Hammer 254. 256.
 Eriksen, Niels eller N. Baggesen, eller Aggesen 276.
 Erngisel, Prior i Hundslund 261.
 Ernsøn, L. v. Baden 280.
 Errebo, Peter Gummesen og Simon Groth, til Østergaard 22.
 Ertbølle 216 ff.
 Esbern Snare 239.
 Eskildsen, R., Delefoged i Ribe 145—6. 150. 175. 179.
 Eskov 408—9.
 Estrup, P., Mag., Præst i Randers 369.
 Estrup, Gl. 353.
 Estruplund 26.
 Estvad 126.
 Eylerssøn, H., til Høgenhav 40.
- Faaborg, 329.
 Faarbjerg 404.
 Faber, H., Præst i Christrup 382—3. Poul, Præst i Voer 386—7.
 Falch, Marie C., g. m. F. M. T. Hopp, Præst i Raabjerg 108.
 Fanning, H., Borgemester i Ribe 207.
 Fardrup, Nørre- 162. 174. 177.
 Fausing og Auning 383.
 Feld, M., Præst i Nautrup 398.
 Fincke, Janiche 251. Slægten 251.

- Finderup Kirke 401 ff.
 Fiskeri 21. 44—5. 71 ff. 80—1. 391.
 398 396
 Fjellerup 1 ff.
 Fjelsestervang 401. 404.
 Fjenden i Jylland 6. 9. 30. 47. 121.
 225. 255. 275. 415—6.
 Flade 226. 255—6.
 Flemløse, P. 230.
 Flensborg 40.
 Floutrup 408—410.
 Fol 177.
 Foldingbro 208.
 Folkesagn 210 ff. 401. 406 ff.
 Folkeviser 230 ff. 238—9. 249. 272.
 Følsach, Justitsraad 379. S. M.,
 g. m. Oberst Bokkelman 368.
 Poppe, P. N. 365.
 Franke, Professor i Halle 375. 381.
 Freborg 48.
 Frederik IV 319.
 Frederikshavn 75. 79.
 Fredslødsomme 161.
 Freund, Billedhugger 370.
 Friis, A., Lensmd. i Ribe 145. 152.
 155. 165—6. 203. 206—7. Eggert
 og Niels, Kannik i Roskilde 241.
 Niels, Bisp i Viborg 284. Oluf,
 Lensmaud paa Kalø 348. Peder,
 til Irup 277. Lensgreve til Frij-
 senborg 337.
 Frøs Herred 187.
 Fuglsig 59.
 Fæveile 5. 22.
 Følvgig 391.
 Føns, H., Kancelliraad 22. Gene-
 ralkrigskommissær, til Løven-
 holm 353.
 Gaardboe, Birk, Gaard og Sø 31 ff.
 117.
 Gaas, Hans, Præst i Svendborg 241.
 Gaihede 39. 59. 97.
 Galskjøtt, Christopher og Thomas,
 Thomas, Mag., til Sønderskov 283.
 Galskøt, Albert, til Sønderskov 205.
 Galt, Familien 218.
 Galten Sogn 363. G., Hadbjerg og
 Vissing 381.
 Gamborg 115.
 Garp, Christian, Degn i Fjellerup 16.
 Geertsen, Chr., Præst 227. 260. Hen-
 rik, Bisp 273.
 Gerner, Bisp 285. 298. Postille 243.
 Gimminge 377.
 Ginchel 254.
 Giver 219.
 Gjedsted, Morten, Præst i Nautrup 398.
 Gjelskov 4.
 Gjelsing og Nørager 385.
 Gjelsinggaard 348. 368.
 Gjødese, Lavrids, Mag., Kannik
 169 ff.
 Gjõe, Absalon 203. Anna 258. Ido
 226. 261—2. Margrete, g. m. E.
 Lykke 207.
 Gjøl 236. 246.
 Gjødning 149.
 Gjørup, Kr., Borgemester i Aalborg
 321.
 Gledborg, Niels, i Ribe 198.
 Glob, Oluf, Bisp 237.
 Glynge Hede 390. 393. By 392—3.
 Glyngøerodde 392—3. 406—7.
 Glæsborg 3 ff.
 Grenaa 376.
 Grimstrup 166.
 Grindsted 411. 413—5.
 Grisbæk, N., Raadmand i Ribe 150.
 Grotum, H., Borgemester i Aalborg 321.
 Grove, T. E. C., Præst i Nautrup 398.
 Grubbe, Didrik 276. Edel, g. m. J.
 Krabbe 274.
 Grynderup By 390. 396. Sø 389.
 Grønland 24.
 Gudsdom 163.
 Guldager, H. Hansen, Skolemester 17.
 Gulbrandsen, Jens, Skibsbygger 10.
 Guldsmid, J. Andersen, Borgemester
 i Ribe 175.
 Gyldenstjerne, Henrik Nielsøn 52.
 Knud 261. Marie, g. m. Th. Gal-
 skjøtt 283. Peder, Marsk 176. 207.
 Predbjørn 50.
 Gyrstinge 114.
 Haar, Cathrine M., g. m. Præst
 Hammer, og Henrik, Præst 115.

- Haarby** 115.
Hack, Anders, Prior i Hundslund 261.
Hageløse 277.
Hald 390. **Kirke** 344.
Hald og Kjærby 398.
Haldum 18.
Hals 25.
Halse, A. R., Præst i Østeralling 383.
Hammelev 22.
Hammer 254. 283.
Hammer, Johannes, Præst, og M. F. D., Præst 114.
Hammersholt, Jens 244.
Hammerum Herred 299 ff. 305. 307. 309. 314.
Han Herred 271.
Hanning 401 ff.
Hans, Konge 259. 276. 327. 347.
Hans, Bartskeer i Ribe 181. (Seurens-
 søn) Præst i Raabjerg 41—2. 104.
Hansen, Byfoged i Randers 861.
Bent, Borger i Randers 366
Bertel, i Melholt 261. **Christen,**
Mag., Biskop 280. **Emilius Fer-**
dinand, Præst i Fjellerup 29—30.
Fedder, Borgemester 65. **Jacob,**
Mag., Præst i Aalborg 240. 253.
Jesper, Raadmand i Svendborg
 241. **Lucas, Borgemester** i Aalborg
 276. **N., Kancelliraad** 18. **Ras-**
mus, Byskriver i Ribe 164.
Hansmann, H., Præst i Østertørs-
 lev 379.
Harald Haardraade 390.
Haraldskjær 145.
Harboøre 255—6. 390.
Hardevitte (Harsyssel) 272.
Harre Sogn 388 - 9. 409.
Harrenoer 389 391.
Harring 108.
Harritslev 259. 266. 376. 382.
Haslund Kirke 347. **Sogn** 363. 365.
 380.
Hasselager, J., Præst i Kousted 378.
Hasselbalch, N. S., Herredsfoged
 22. 25.
Hassing, Vester- 254. 257.
Hatten, J. v., Raadmand i Randers
 367.
- Hauch, L., Amtsforvalter** 322.
Haverslev 257.
Havervig 176.
Hedegaard i Glæsborg Sogn 3. 5. 14 ff.
Heden 35. 39. 58—9. 62. 76.
Hee, Th., Præst i Borup 377.
Hegedal 10.
Hegelund, Biskop, og hans Børn Jør-
gen, Anna, Marine og Sara 192.
 243. **Kr. Thomsen, Bartskeer** 139.
P. Mortensen, Borgemester 169.
 204. 207.
Heilmann, C. L. D., Præst 115.
Hellegaard 396.
Helsø 392.
Helvaderus 247.
Helvede 247—8.
Helvig, Dronning 231. 239.
Hem 398.
Hemmert, Christopher, Borgemester
 i Aalborg 254.
Hemmingius, H. 227.
Hendrichsen, H., Billedhugger i Ran-
 ders 353.
Henrichsen, Morten 287.
Herlof, M., Kaptajnløjtnant 17.
Herodot 234.
Herreberg Kirke 399 ff. 404—5.
Hestekjær 404.
Hestrup 43.
Herningholm 253.
Hex 53. 93. 96.
Hillerslev 161. **Herred** 271.
Hillerup 173.
Himmelbohusene 392.
Hinnerup Brogaard 18.
Hjerk Sogn 389—90.
Hjerk, J. Christensen, Præst i Nau-
 trup 398.
Hjersing, Konrektor 293—4.
Hjortholm i Salling 406.
Hjortkjær 166 ff.
Hjortlund 47. 69.
Hjørring 43. 75. 254—5. 257. 266 ff.
 275—6. 280.
Hobro, M. Nielsen, Præst 229.
Hoff, E. C. F., Præst i Fjellerup 29.
Holbæk og Udby 387.
Holck, Kristen 208.

- Holdsted 168.
 Holm, Eiler, til Høgholt 246. Haus, Præst i Nautrup 398.
 Holmgaard i Salling 396.
 Holmsland Klit 176.
 Holst, Anders, Præst i Vivild 386. Jørgen, Præst i Vejby 112. R. Jensen, Raadmand og Slotskriver i Aalborg 226. 253.
 Holstebro 126.
 Hopp, Daniel, Præst i Raabjerg 109. F. M. T., Præst i Raabjerg 108. J. J., Kancelliassessor, til Irup 108. Th., Rektor i Aalborg 108.
 Horn, Anna Elisabeth, g. m. P. Brøndum til Strandet, Margrete, g. m. Ritmester Suhr, Margr. Adelheid, g. m. J. Brøndum 17.
 Horne 257. Nørre- 299 ff. 309. 314.
 Horns Herred 54.
 Horsens 114. 242.
 Horsnab 35. 51. 68. 103.
 Hovkjær 40. 102.
 Hummelgaard 406.
 Hundslund 234. 260 ff. 275.
 Hundstrup 114.
 Husandagt 92.
 Huslid 70. 183. 312.
 Huulkjær 389.
 Huussted Klit 46.
 Hvalpsund Hage 407.
 Hvalsee, J., Mag., Præst i Sandager 107.
 Hvid, Anders Ottesen, til Bjørns- holm 253. Jens Nielsen, Borger i Grenaa 6. H. Pedersen, Præst i Raabjerg 104.
 Hvidberg, L. Madsen, Præst i Nautrup 398.
 Hvidding Herred 165. Sogn 171.
 Hvide, Odinkar 239. 260. Slægten 239. 250. 261.
 Hvidmose 31. 32. 35. 47. 50. 53. 61. 76. 91. 103. 118.
 Hvidkilde 49.
 Hvins 62.
 Hvitfeldt, A., Kansler 307. Ge- hejmeraad 293.
 Hvorum 109.
 Hygom, Lave Nielsen, i Ribe og Hustru Mette 200. P., Bisp i Aarhus 376.
 Hyllestød 21.
 Hytten By 15.
 Hæstrupgaard 262.
 Hæg, Elisabeth, g. m. M. Schinkel, Erik, til Bjørnholm, Ivar og Niels Trolle 5.
 Høegh, Præst i Lomborg, og Mari- ane, g. m. Præst Sundbye 115.
 Høg, Eskild Nielsen 277.
 Høgdal 392.
 Høgenhav 89 ff. 59. 104.
 Høgholt 43. 246.
 Høgsbro 162.
 Højbjerg 25.
 Høislev 316.
 Højer, Ane Margr., g. m. Præst A. Basballe 394.
 Højmose 404.
 Høllindsbjerg 4.
 Hørby 235.
 Hørup 4.
 Ifversen, Jørg., Skolelærer 16.
 Ildøbrand i Ribe 206, i Hjørring 255.
 Ildved 127.
 Ingerslev, H. P., Raadmand i Aar- hus 23. 28.
 Ingstrupgaard 365.
 Irup 108. 247. 277.
 Jacobsen, A., Præst i Galthen 381. L., Raadmand i Randers 349.
 Jacobæus, Dr., 244.
 Jannerup 122.
 Jeberg 398.
 Jeget, Søren, Præst i Nautrup 398.
 Jennet 82. 47 ff. 62.
 Jens, Præst i Raabjerg 104.
 Jensen, Mads, Præst i Raabjerg 105. Niels, Præst i Flade 266. Simon, Præst i Fjellerup 5. Søren, Degn i Fjellerup 16. Thames, Stads- bud i Ribe 186.

- Jepsen, Anders, Prior i Hundslund 261.
- Jernskæg, Familien 281.
- Jerrig 412. 417.
- Jerslev 225. 227. 240. 245. 262. Ting 273.
- Jerup 35—6. 48. 63. 65. 73—4. 77.
- Jespersen, A., Provst i Ørsted 378. 386. Maren, g. m. Provst M. C. Marcussen 378.
- Jessen, Hans, Raadmand i Ribe 163. Morten Balzersen, Degn i Fjellerup 16.
- Johannes, Præst i Raabjerg 41. 104. Prior i Randers 327. 345—6.
- Jonæ, Arngrim 242. 263.
- Jordskælv 315 ff.
- Juel, Jens 205. 262—3. Kirsten, g. m. N. Vind 230. Marcus, Prior i Hundslund 261. 275. Marquard 260.
- Jungø, Klavs, Bartskeer i Ribe 189—90.
- Jungersen, Provst 403.
- Jungetgaard 4. 272.
- Juul (med Lilie), Familien 3. Absalon, til Meilgaard 4. 5. 272. Axel, til Villestrup 4. Anna, g. m. Hartvig Kaas 4. Dorthe, g. m. Christopher Mikkelsen Tornekrands 4. 5. Ellidse, til Væbnersholm, g. m. P. Terkildsen, Væbner 4. Else 3. Ivar, til Villestrup 4. 5. Kirstine, til Kjærsholm, g. m. Henrik Sandberg 4. Niels, til Bjørnsholm 272. 275. Niels, til Kongstedlund 4. 5. 272. Ove, til Palstrup. 4. 6. Søren, til Hede-
gaard 3.
- Jørgensen, K., Borgemester i Ribe 152. Thames, Tolder i Ribe 176.
- Kaas**, Andreas 5. Hartvig, til Hørup 4. Johanne, paa Nibstrup 273. Jørgen, til Gjelskov og Meilgaard 4. 5.
- Kabbel eller Kabelt, Ludert 276.
- Kagg, Greverne 251.
- Kallager, Chr., til Meilgaard 16.
26. Dorthea, g. m. Præst T. H. Møller, siden m. Kontrollør E. H. S. Benzon 26.
- Kalslund 186.
- Kalø 348.
- Kampmann, H., Præst i Aggersbg. 106.
- Kandestederne 38—41. 59. 69. 80. 104.
- Kartegilde 308.
- Katby 212—3.
- Katklitten 39.
- Katmosesø 392.
- Kellermann, Chr., Præst i Støvring 382.
- Kellet, Birthe Jørgensd., g. m. N. Rafn, Præst 16.
- Keyl, Amtsforvalter i Randers 368.
- Kilds Krog 389.
- Kirkeby 162.
- Kirkevalsø 398.
- Kisum 126.
- Kjeldgaard 409.
- Kjeldkjærgaard 363.
- Kjeldsen, Søren, Præst i Randers 363.
- Kjelstrup 161 ff. 399. 400.
- Kjergaard 19.
- Kjersgaard, P., Kirkeværge i Randers 358.
- Kjerulf, Slægten 258.
- Kjær i Salling 392.
- Kjær Herred 225.
- Kjærboel 412.
- Kjærboel 162.
- Kjærgaard 396.
- Kjærsgaard 113. 262.
- Kjærsholm 4.
- Kjøbenhavn 315. Helligaands Kirke og Kloster 329.
- Kjøkkenmødding 2.
- Kjørup 73. 186. 203
- Klarup 97.
- Klein, Henrik, Præst i Jerslev 227. 249. 262. 265.
- Klevenfeldt 228.
- Klitlund 31. 39. 46—7. 59. 60. 67. 72. 76. 80. 91. 99. 103—4.
- Klitternes Dannelse og Vandringer 38 ff.

- Klunker, Mariane, g. m. Præst R. Stage 24.
 Klædedragt 85 ff. 182 ff. 299.
 Knakkergaard, Kjøbmand i Thisted 395.
 Knarkvognen 214.
 Knasborg (Aa) 48 ff. 60. 63. 72. 76 91—2. 104.
 Knerø eller Kner 225—6.
 Knie, A., Præst i Nautrup 395. 398.
 Knolde 257.
 Knoldegaard eller Knøldgaard 257.
 Kud Mogensen, Konge 231.
 Knudsen, P., Præst i Nautrup 393. 398.
 Kokkedal 277.
 Kolding 196. 204. 208.
 Kollund 309.
 Komfage 46. 53. 59.
 Kongerslev 115.
 Kongstedlund 4. 5. 236. 272.
 Kornumgaard 252.
 Korsgaard 407.
 Kotti, J., Borgemester i Odense 241.
 Kousted og Raasted 378.
 Krabbe, Anna 239. 246. 252. 271. 274. Birg. S., g. m. P. Munk 416—8. Christen 417. Enevold 417. Erik 226—7. 250. 252. 254. 262. 274. 276. J., til Østergaard 58. Iver 274. 417. Margrete og Mogens 254. Mogens Nielsen til Vegholm 274. Otto 254. 274. Tyge 249. 274.
 Krag, Palle, til Pallisbjerg 5. 13.
 Kragestedgaard 258.
 Kragtsbjerg By 65.
 Kragsskov Aa 48.
 Kratmose 407.
 Krejberg 390. 406.
 Kristensen, Hans, Bartsvær i Ribe 142. 205 ff.
 Kristian VI 319.
 Kristoffer, Bartsvær i Ribe 189—90.
 Krognos, Else 253.
 Krogstrup, H., Præst i Haslund 380.
 Kronborg, Orlogsfregat 98.
 Krummelin, Ane, g. m. Skibskaptajn C. Lihme 112.
 Kruse, Konrektor 296. Jørgen, Præst i Nautrup 393. 395. 398. Otto Thygesen 5. 9.
 Kukkerhusene 15.
 Kvie Sø 421.
 Kvægsyge 24.
 Kvæmbjerg 127 ff. Niels, d. ældre og d. yngre 127 ff.
 Kybe 391.
 Kyllesbæk 34—5. 39. 46—7. 61. 122.
 Kyilingbek 47.
 Kæmpevise 272.
 Kønig, A., Kapellan i Viborg 316 ff.
 Kønigsmark 251.
 Laasby, Anna, g. m. Tolder J. Pedersen, siden m. H. Veghorst til Østergaard, 17. Jan 17.
 Laen 15. 27.
 Lamborg 412.
 Landemark, N., Præst i Nautrup 398.
 Lange, Dorethe, g. m. B. Norby 415. Erik, til Engelsthalm 205. J. Iversen, Bisp i Aarhus 326.
 Langerhuse 391.
 Langerodde 391.
 Langø Vejle 256.
 Lassen, Anna M., g. m. H. Mollerup til Østergaard 19. Laurids, Præst i Holbæk 387.
 Laurberg og Leerberg 381.
 Lauritsen, Laurits og Thomas, Raadmænd i Aalborg 254. Christian, Præst i Nautrup 398.
 Laurssøn eller Lavritsen, Anders, Byfoged i Skagen 122. Enevold, Præst i Raabjerg 45. 57. 106. 121. J., Borgemester i Randers 349. 352. Laurits, Præst i Sindal 106. Peder, Præst i Harritslev 266.
 Lavgesen, H., Bisp 169. 187 ff. Marine Lavgesd., g. m. Borgemester P. Mortensen Hegelund 169.
 Laxmand, Poul 259.
 Leerbæk 73.
 Leere 276.
 Lege 123.
 Lem 398. 404.
 Lømvig 161.

- Lærke, Landsdommer 298.
 Leth, Christen Sørensen, Præst i Fjellerup, Hans, Konfessionarius, og Søren Nielsen, Præst i Veggerslev 7.
 Levring 108.
 Lichtenberg, G., Etatsraad 414.
 Lihme 384.
 Lihme, Christian, Skibskaptajn, og J. F., Præst i Raabjerg 112.
 Limfjorden 225. 318. 388 ff.
 Linaa 112.
 Lindenov, Jacob 261. 275. 355. Jens 205.
 Listo, Anders 15.
 Livgrav 217.
 Livtap 217.
 Livø 216 ff. 271.
 Lodberg, Biskop 147.
 Lodskovad 31. 39. 46—7. 50. 52. 58. 76.
 Lohmeyer, G., 227. 229.
 Longomontanus 251.
 Lorents, Præst i Almind 106.
 Loulund, Poul Jörgensen, Skolelærer 16.
 „Lov“, Lovseden o. s. v. 161 ff.
 Lumby 22.
 Lund i Skaane 228. 325.
 Lundbæk 4. 211.
 Lundenæs 176.
 Lunderupgaard 415. 421.
 Lunge, Erik, til Skovsgaard 205. Gjertrud, g. m. Eiler Bryske 274. Kirstine, g. m. A. Juul til Villestrup 4. Oluf, til Odden 277. Ove, Stiftsbefalingsmand 73.
 Lunov, Erik 275.
 Lusekonge 309.
 Lustrup 165—6.
 Lyder, Sara C., g. m. H. A. Wind, Præst i Raabjerg 109 ff.
 Lykke, Familien 3. Erik, til Skovgaard 3. Erik, Lensmand i Ribe 144—5. 207. Falk 4. Fr., til Overgaard 353. Iver 258.
 Lykkesholm 5.
 Lynderupgaard 7.
 Lyndrup 216.
 Lyngshede 62.
 Lyscander 231.
 Lysenbrede 390—1.
 Læsø 245.
 Løgdal 393.
 Lønborg 300. 302. 307. 314.
 Løt 52. 61. 123.
 Løvenbalk 243.
 Løvenholm 22. 353.
 Maaltider 81. 204. 312.
 Mads, Prior i Hundslund 261.
 Madsen, Jacob, Mag., Præst i Ribe, siden Bisp i Fyn 142. Palle, Præst i Raabjerg 105—6. Peder, Præst i Raabjerg 104.
 Malmø 282.
 Marcussen, M. C., Præst i Kousted 378.
 Maren Povlsdatter, Troldkvinde i Ribe 197 ff.
 Mariager 253—4. 378. Kloster 273. Mariemalene og Skarresø 385.
 Marquard, P., Præst i Vorning 378. P., Kapellan 378.
 Martørv 35—6. 69 70.
 Matthiassen, M., Præst i Raabjerg 112.
 Matthiesen, Prior og Præst i Randers 325—7. eller Madsen, Baltzar, til Rebstrup 219. Jacob, Bisp i Aarhus 9.
 Meilby 150.
 Meilgaard 2 ff.
 Melholt 261.
 Melsen eller Melchior, Præst 257.
 Mercher, Curt Henrich 278.
 Merk, C. A., Chirurg i Nykjøbing 394.
 Mesteraar, at sidde 222.
 Micrelius, Johannes 263—4.
 Mikkelsen, Frands Vogelius, Præst i Aasted 226. 233. 240. 263. Hans, Præst i Ribe 172. Niels, Skoleholder i Kolding, 193 ff, udgav en Regnebog 196.
 Milahrt, Magdalene Amalie, g. m. N. Rafn, Præst 16.
 Misthusum 165. 180.

- Misvæxt 24.
 Modvig 417 ff.
 Mogens, Jens, Kancelli-Herre-
 mand 208.
 Molboer 386.
 Mollerup, Hans og Niels, til Øster-
 aa 18.
 Monrad, P. D., Præst i Ødum 382.
 Mortens St., Kirke i Randers 323 ff.
 Mortensen, Jens, til Refsnæs 277.
 Laurids, Mag., Præst 258. N.,
 Farver og Kirkeværge i Randers
 365. Peder, Borgemester 258.
 Mosbek 219.
 Mosbjerg 40. 68. 116.
 Mosmann, Helene 422.
 Mossiu, H. Dinesøn, Mag., Provst i
 Randers 365.
 Mule, Lavrids 208.
 Munch, J., Præst 230.
 Munchart, Mette, g. m. Rektor T.
 Hopp 108.
 Munck, Frederik 207. P., Rigsraad
 207. Peder, Lensmand 207.
 Munk, Berg, S. og Enevold 416—8.
 Mogens, Landsdommer 252. Pe-
 der 203. 252. 416—7. 422.
 Munkeklit 39.
 Mus, L. Pedersen, Præst i Raab-
 bjerg 44. 104. Mago 246.
 Musehøje 246.
 Museum regium 243—4. 246.
 Muus, Peder og Sigvard, til Ville-
 rup 256.
 Mygind, Krogsbæk og Skjørring
 383—4.
 Mygind, F. T. M., Præst i Raab-
 bjerg 108. 122. Helle Th., Præst
 i Nautrup og Provst 398. N. Jør-
 gensen, Præst i Raabbjerg 107.
 Müller, Anna C., g. m. C. Bartho-
 lin 230.
 Mødal 41.
 Møgelhøj 407—8.
 Møklit 35. 39. 46. 50. 102.
 Møller, Christopher, til Aalykke-
 gaard, siden til Estruplund 26.
 Frederich Gotholdt, Generalma-
 jor 27. Th. H., Præst i Fjelle-
 rup 26.
 Mønter, gamle 245. 273. 281. 402.
 Mørch, Christen, Præst i Hammer
 283. Marthe C., g. m. S. Bisted,
 Præst i Levring 109.
 Mørk, Jens, Præst 257. 260.
 Nakskov 258.
 Nannestad, F., Stiftsprovst i Aarhus
 376.
 Nansen, H., Borgemester i Kjøben-
 havn 226. 280.
 Napstjert 104.
 Natmænd 125 ff.
 Natravn 215.
 Nautrup 388 ff.
 Nibe 210 ff.
 Nibstrup 273.
 Nielæssøn, H., Ridder 52.
 Niels, katolsk Præst i Nautrup 397.
 Nielsen, Claus, Præst i Raabbjerg 44.
 Eilert, Skolelærer 27. Erik, Mag.,
 Præst i Hammer 256. Find, Bor-
 gemester 282. Hans, Raadmd. i
 Assens 241. Jens, Byfoged i Hjør-
 ring 280. Jens, Væbner, til Ri-
 strup 348. Niels Christian, Sko-
 lelærer 27. Peder, Degn i Fjelle-
 rup 16. Rasmus, Underlærer hos
 P. Trellund i Ribe 195—6. Svend,
 Borgemester i Lemvig 161 ff. Sø-
 ren Busk, Degn i Fjellerup 15.
 Nieugaard, Chr., af Amsterdam 17.
 Nimtofte og Koed 385.
 Nollund, Maren, i Ribe 199. 202.
 Norby, Slægten 411 ff. Anne 421
 ff. Bendix 412 ff. Christen 414.
 419. 422. Christoffer, 414. Do-
 rethe, 414—7. Maren 414. 423.
 Oluf 414. Peder 414. 416. 422.
 Nordenklitten 31.
 Nordkap 68.
 Norensted 162.
 Nors Aa 63. 66. 68. 119.
 Norup i Salling 391.
 Næsted, Kapellan i Hals, siden Præst
 i Højbjerg 25.
 Nørholm, Stamhus 425.

Nørre-Sundby 75. 225. 231.

Obeling, Øster- 164.

Odden 42—3. 61. 63. 73. 277.

Odense 241. 319. 394.

Odinkar Hvide 239. 260.

Oldsager 35. 115 ff. 235. 280—1.
389—90. 392. 395.

Olesen, H., til Rugtved 42. J., Præst
i Fausing 383.

Olger Danske 235.

Oluf, Præst i Raabjerg 105.

Olufsen, Jens, Borger i Ribe 203.

N. Steenvad, Præst, s. Steenvad.

Omanak 114.

Orfejde 166 ff.

Osten, v. 22.

Ostmar, Næssekonge 272.

Overbeck, Jobst v., til Dronning-
borg 360.

Overgaard 10. 353. 380.

Oversvømmelse i Ribe 203.

Overtro 93 ff. 281. 313 ff.

Oxe, Oluf 259. P., Rigets Hov-
mester 207.

Oxenstjerne, Greverne 252.

Oxlund 425.

Pallisbjerg 5.

Palnatoke 239.

Palnesen, Niels, af Knolde 257.

Palstrup 4.

Parsberg, Mandrup, 203—4. N.,
til Lynderupgaard 7. Valdemar,
Lensmand 166. 207.

Paslick, Frederik 208.

Paulin, C. S., g. m. Farver N. Mor-
tensøn 365.

Paulsen, H., Præst i Sindal 106.

Peder, Erkebisp i Lund 1434, 325.

Pedersen, Christen, Præst i Nau-
trup 397. Dines, Forpagter paa
Dronningborg 350. Hans, Degn
i Fjellerup 15. Jørgen, Tolder
i Aarhus 17. Morten, Mag., 239.
N. Bjerre, Præst, s. Bjerre. P.,
Raadmand i Randers 364.

Peersøn, Erik, af Fjeldorp 3.

Pentz, Adam Ernst, til Meilgaard 5.

Eva Margrethe, g. m. Otto Kruse
5 9 ff. Jochim Frederik, til Aa-
strup 5.

Persen, Hans, Præst i Raabjerg
43—4.

Pest, den sorte 403—4.

Petersen, H., Instrumentist 21.

Pfeffinger 227.

Pinen Færgested 392. 397.

Plesner, H. F., Præst i Voer 27.
Johan Ernst, Præst i Fjellerup
27 ff.

Plutarch 227.

Podebusk, Erik, Lensmand 261. M.,
til Kjørup 73. 153—4. 186 ff. 203.
205—6.

Pontoppidan, Chr., Provst i Aarhus
375. Erik 278. Ludv., Mag. 278.

Popp, Slægten 258.

Porset 392.

Poulsen, M., Præst i Harritslev 376.
382.

Poulshule 410.

Povelsen, Grumme, Præst, M., Præst,
og Niels, Borgemester i Ribe 149
ff. Niels, kgl. Foged i Ribe 168.
176. 188.

Povlsdatter, Maren, Troldkvinde i
Ribe 197 ff.

Praëm, Ane, g. m. D. Hopp, Præst
i Raabjerg 109.

Priser paa Fisk 76, paa Korn 167,
204 ff., paa Øl og Vin 204 ff.

Præsternes Kaldsmaade 7—9.

Ptolemæus 247.

Pælens Mile 39. 40.

Pødenphant, Parykmager 21.

Qvist, B., Præst i Mygind 384.

Raabjerg 81 ff.

Raage, Ane E., g. m. J. F. Bisted,
Præst i Raabjerg 109.

Raahede 166.

Raben, svensk Gehejmerraad 317.

Rafn, Kammerraad 294. Ivar, Præst
i Haderslev 13. Niels Iversen,
Præst i Fjellerup 13 ff.

Rajelsvig 417.

- Ramus, Jonas 263.
 Randers 323 ff. 376—8. Helligaands
 Kloster 340.
 Randlev 398.
 Rannerød 59. 72. 76. 91. 103.
 Rantzau, Greve, Stiftamtmand i Vi-
 borg 292. F., til Asdal 52.
 Ranum 217.
 Rasmussen, S., Tolder i Skagen 122.
 Ravn, Th., Provst i Harre H. 398.
 Rebstrup 213. 218 ff.
 Redningsstationer 104.
 Reenberg, Mag., Præst i Aalborg
 232. 239. 243.
 Refsnæs 277.
 Regnebog 196.
 Reiersen, C. F. C., Præst i Fjelle-
 rup 30.
 Reisby 161 ff.
 Reitzer, C., Stiftsbefalingsmand i
 Aalborg 319 ff.
 Relationer, Københavns maaned-
 lige 244.
 Relikvier 102.
 Resen, H. Poulsen, Bisp 197. Pe-
 der 232. 275.
 Reusner 227.
 Rhus, Slægten 258.
 Ribe 138 ff. Amt 300. 302. 305.
 Domkirke 331.
 Rind Sogn 309. 314.
 Ringkjøbing Amt 126. 299 ff.
 Rings Klit 39.
 Ringsted 231. St. Bendts Kirke
 336.
 Rise, Jacob, Præst i Nimtofte 385.
 M., Præst i Nimtofte 385.
 Ristrup 348.
 Roager 164—5. 181.
 Rodsted 219—20.
 Roholm 48.
 Rosenkrands, Erik Nielsen 253. 277.
 Erik Ovesen 242. 253. Jørgen,
 Rigsraad 207. Margrete, g. m.
 N. Wind 230. Niels Nielsen 253.
 277. Ove Nielsen 253.
 Rosenørn, Poul, til Meilgaard 14.
 Ross, C., 365.
- Rotfeld, Kirsten Nielsd., g. m. E.
 Lykke 3.
 Rottbøll, Biskop 298.
 Rud, Lene, til Udbygaard 59. 60.
 62—3. Peder, til Vogustrup 277.
 Rugaard 13. 23.
 Rugtved 42—3.
 Rumohr, C., Præst i Tvede 379.
 Ruus, Slægten 258.
 Rygaard 19.
 Ryhave 276.
 Ryomgaard 366.
 Ræhr 108.
 Rævdal 254. 256.
 Rødding 197.
 Røgelhede 252.
 Rønbjerg 216 ff.
 Rønnov, Eiler 274. 277. Karen
 g. m. Jens Bille 49. 50. 65.
- Sagn 94 ff. 210 ff.
 Salling, H., Stenhugger 354.
 Salling Kirke 337.
 Salling Land 388 ff. 406 ff.
 Sandager 107.
 Sandflugt 10. 21. 33. 40. 41. 44—8.
 51. 52. 56 ff. 100—1. 121. 123.
 271. 392.
 Sappi, Albert og Valdemar 276. Jo-
 hanne Andersd. 253. 276—7.
 Sass, P., Præst i Aarslev 384.
 Schade, Rektor i Roskilde 23. Chri-
 sten, Mag. og Peder, Mag. 245—6.
 Scheel, Albret, til Jungetgaard 4.
 Christen, til Sostrup 17. 355. Jør-
 gen 18. 353. Scheelske Kapel i
 Randers 353.
 Schelde, Regimentsskriver 359.
 Schinkel, Helvig Hansd., g. m. Andr.
 Kaas 5. Morten 5.
 Schive, K., Præst i Haslund 380.
 N., Præst i Voldum 381.
 Schmidt, H., Præst i Asfærg 377.
 P. M., til Østergaard 30.
 Schou, N., til Østergaard 30.
 Schytte, Karen Pedersd., g. m. N.
 Jørgensen Mygind, Præst i Raa-
 bjerg 107. Knud Christensen,
 præst i Horne 257.

- Schöffel, J., Bygmester 354.
 Schøller, Degn i Hammel 393.
 Schönheyder, Stiftsbefalingsmand 297.
 Secher, Jørgen Mørch, Overkrigskommissær, til Østergaard, og N., Løjtnant 23. 30. N., Præst i Udby 380.
 Seefeld, Jakob 203. Jørgen 275. Seest 114.
 Sehested, Kjeld Krag, til Meilgaard 14. Klavs 153. N., Kammerherre 296. Ville Thomsen, til Odden 277.
 Seilstrup 43. 258.
 Selde 390.
 Sem 173.
 Sennels 108.
 Sicke, G. P., Skovrider 17.
 Sigfred, Næssekonger 272.
 Sim 195.
 Simonsen, Jens, Præst i Fjellerup 5. Jost, Kirkeværges i Randers 351. Søren, Borgemester i Randers 332—3. 360. 367.
 Sindal 106.
 Sivers, Simon 14.
 Skaarup 193. 376.
 Skagen 65. 70. 76. 119. 122. 278. Landsogn 103.
 Skallerup 257.
 Skatter 240.
 Skeel, Albert, til Jungetgaard 272. Ide, g. m. Fr. Rantzau 52. 65.
 Skernov, Dorte Iversd., g. m. S. Juul til Hedegaard 3.
 Skibhøjebakker 407.
 Skibsbyggeri 10.
 Skive 126. 398.
 Skivensbæk 57. 64.
 Skiveren 31. 34. 39. 46. 57. 76. 80. 91. 103.
 Skivhøjebakker 392.
 Skivum 210 ff.
 Skjælby 28. 210.
 Skjælsø 210 ff.
 Skjærbæk 3. 14. 165. 180.
 Skjærn 127.
 Skjæve 257.
 Skjødellund 40 ff. 46 ff.
 Skjødstrup 116.
 Skolepenge 192.
 Skolevæsen 89 ff. 191 ff.
 Skomagemester, hvad det koster at blive 221—2.
 Skov, Mogens Mogensøn og P. Mogensøn, Raadmænd i Randers 364.
 Skove, Fortids 36. 64.
 Skovgaard i Nørager Sogn 3. 17. 18.
 Skovkrog s. Sovkrog.
 Skovsgaard 205.
 Skram, Mogens 208. Peder 277.
 Skrifteflyndere 92.
 Skrivers Klit 39.
 Skruehusene 396.
 Skyldalgaard 391.
 Skypompe 166. 264.
 Slacher eller Slager 252. Clemen Slage 252.
 Slesvig Domkirke 336.
 Slyng 34—5. 46—7.
 Smalsti 256.
 Smidt, Henrik 407.
 Snabe 396.
 Sædsted, C. J., Præst i Elling 107.
 Snepsager 168.
 Snodstrup 23.
 Sofia, Dronning 231. 239.
 Solberg, Kr., Viceborgemester i Aalborg 321.
 Sommerfeldt, H., Kapellan i Randers 376—7.
 Sostrup 353. 355.
 Sovkrog 35. 39. 61—2. 123.
 Spandet 109. 112.
 Sparre, M., Præst i Thorsager 385.
 Spreckelsen, P. v., til Dronningborg 350. 359—60.
 Sprengel, hedensk Gud 268—9.
 Spøgeri 281.
 Spøtterup 204. 298.
 Stage, Jens, Præst i Fjellerup 22 ff. Rasmus, Præst i Snodstrup 23—24.
 Stallknecht, C., Kammerraad, Bygmester 286 ff.
 Starholm 36. 39. 40. 58. 70. 76. 80. 97.
 Starup 149.

- Stavvad, Peder Paulsen 257.
 Stavning 127—8. 403.
 Steensbæk 113.
 Steenvad, N. Olufsen, Præst i Fjelle-
 rup 6.
 Steenvadgaard 213.
 Stenalt 274. 366.
 Stenvad By 15.
 Stenvadhede 2.
 Sterup 246.
 Stig, Marsk 239. 253.
 Stokmann, Toldinspektør i Aar-
 hus 23.
 Storgaard 400.
 Storning 13.
 Strandet 17.
 Strandgaard i Salling 390—1.
 Strandinger 79.
 Strømhuset 392.
 Studlimilen 39.
 Studliklit 38—9. 107.
 Stygge, Niels 208. 258.
 Støvring 382.
 Suhr, Ritmester 17.
 Suldrup 219—20.
 Sundby 22. Nørre- 75. 225. 231.
 249. 255; i Sjælland 398.
 Sundby, C. P., Præst 115.
 Svane, N. Pedersen, Raadmand i
 Randers 351.
 Svarrer, Anne, i Ribe og Karen
 Svarrersd., i Ribe 197 ff.
 Svendborg 241.
 Svend Grate 231.
 Svenstrup 276.
 Sverke, Konge 231.
 Syv, Peder, Præst 230 ff. 234—5.
 238—9. 242—4. 250.
 Sæby 75. 255. Sogn, Harre Her-
 red 388 ff.
 Sæbygaard 259; i Salling 389.
 Sæder og Skikke 80 ff. 299.
 Søby, Skader og Halling 384.
 Søbye, Lars, Borgerkaptajn 395.
 Søndbjerg 315 ff.
 Sønderhede 35—6.
 Sønderholm 115.
 Søndernæs 162.
 Sønderskov 205. 283.
 Sønderup 214. 218 ff.
 Sørensen, Anders S. Klyn, i Ribe
 138 ff. 207—8. Gert, Kapellan
 i Skagen 105. Hans, Præst i Raa-
 bjerg 41—2. Jens, Herredsfoged
 73. Niels, Præst i Tolstrup 257.
 Sørig, Nørre- 46—7. 62—3.
 Sørig Enge 68. 118.
 Tacitus 227.
 Tange 154. 253. 277.
 Tangelevgaard 391.
 Tatere 125 ff.
 Terkelsen, Søren, Kirkeværge i Ran-
 ders 358.
 Tetens, Biskop 296.
 Thamesen, M., Raadmand i Ribe
 162. 177—8.
 Thebering M., 229. 231. 234. 239.
 240.
 Thimsen, N., Præst i Mariemalene
 385.
 Thisa eller Dissa, Gudinde 267.
 Thisted 265. Bispegaard 259.
 Thjørring, J. P., Degn 316 ff.
 Thomsen, H. B., Præst i Nautrup
 398. O., Raadmand i Ribe 141.
 Peder, Bisp 258. 266. Ville Th.
 Sehested, til Odden 277.
 Thorbjørnsen, Elisabeth, g. m. S.
 G. Errebo til Østergaard, siden
 m. R. Christensen 22.
 Thorsager 385.
 Thor-Smed 253. 256.
 Thraa, hedensk Gud 268—9.
 Thrige 13. 28.
 Thrugot 261.
 Thucydide 234.
 Thyholm 315 ff.
 Tidemansholm 226. 238.
 Tilassius, N. 243.
 Tim 176.
 Tirsbæk 274.
 Tjerreborg 163.
 Toke 239.
 Tolstrup 257.
 Tomsen, H., Præst i Aaby 240.
 Tord Degn 324.
 Torfæus, 226—7. 242—3. 250.

- Tornby 107.
 Tornekrannds, Christopher Mikkel-
 sen 4—5.
 Tornhøj 408.
 Tornum 197.
 Torpe 277.
 Torslev 109. 235. 247.
 Torstenson 121.
 Torstensøn, Trugot eller Truid, Erke-
 bisp 273.
 Tove (Tovelil) 231. 239.
 Tovsmænd 153 ff.
 Tranbjerg 168.
 Tranestedet 34. 96.
 Tranholdt (Tranhusene) 14. 15.
 Trap, Birgitte C., g. m. F. M. T.
 Hopp, Præst i Raabjerg 108. L.
 H., Raadmand i Aalborg 108.
 Trellund, Familien, 191. F. Niel-
 sen, Borgemester i Kbhvn. 226.
 Peder, Raadmand i Ribe 191.
 Peder Pedersen, Skoleholder i
 Ribe 191 ff. Villum Pedersen,
 Skoleholder i Ribe 197.
 Troldborg 43. 46. 57. 103. 119.
 123.
 Trolddom 93—4. 197 ff.
 Troldsøen 34. 39. 46. 58.
 Trolle, Herlof 42—3. Hille, g. m.
 Ivar Høeg 5. 13.
 Trugot eller Truid Torstensøn, Er-
 kebisp 273.
 Tryde, E. C., til Kjergaard 19.
 Tustrupgaarde 27.
 Tved 154.
 Tvede og Linde 379.
 Tvedholdt (Tvedhusene) 14. 15.
 Tversted 34—5. 39. 42. 66. 68. 73.
 91. 102—3. 105.
 Tvilde 168.
 Tyge, Bisp i Børlum 104.
 Tyvshule 408—9.
 Tøgersen, L., Raadmand i Ribe 150.
 Tømmerby 235. 246. 271.
 Tøndering 410.
 Tørslev, Vester- og Svenstrup 379.
 Øster- og Dalby 379.
 Tøttrup 218.
 Udby og Kastberg 380.
 Udbygaard 59. 62.
 Udd 421 ff.
 Uggerby 73.
 Uggerhal 43. 52. 61. 62. 91. 103.
 Ugot 261.
 Ulfeld, Knud 60.
 Ulsø, Nicolai Johan, Herredsfoged 15.
 Ulve 22. 78—9.
 Understed 282.
 Urne, Johan, til Tidemansholm 226.
 238. 253. 273.
 Urup 411 ff.
 Uth Kirke 337.
 Vaadedrab 166 ff.
 Vadboel 412.
 Valdemar, Konge 231.
 Valsø, Charlotte Sophie, g. m. Løj-
 nant N. Secher 23.
 Vandal, Hans, Dr. 278. Biskop 284.
 Vandflod 255—6.
 Varde 428.
 „Warfinger“, Mads, Præst i Hunds-
 lund 260.
 Varsyssel 272.
 Vedeg, S., Præst i Randers 377.
 Vedel, A. Sørensen og hans Søn
 Hans 192. 235. 239. N., Præst i
 Værum 375. 380—2.
 Vedsted, Vester- 166. 258.
 Vedø 23.
 Veggervlev 7.
 Vegholm 274.
 Veghorst, H., til Østergaard 17. 18.
 Veiby 112.
 Veibygaard 252.
 Veile 29.1
 Veirup 166. 168.
 Velling, Øster- 381.
 Wendel, Mette Pedersd., g. m. Præst
 H. D. Mossin 365.
 Vendelbo Stifts Antikvitetsbog 228.
 283.
 Vennebjerg Herred 54.
 Vesenberg, Karen M., g. m. Præst
 E. Boesen 114.
 Westenholtz, Major, Byfoged 61.
 Vestervig Klosterkirke 337.
 Viborg 4. 315 ff. Amt 126. Dom-
 kirke 284 ff. 331.

- Vidrik 246.
 Wiffert, Christence, g. m. Eske
 Brok 353. 369.
 Vile Sogn 388 ff.
 Vildthagen, Biskop 298.
 Villerup 256.
 Villestrup 4.
 Vilslev 163.
 Wind, H. A., Præst i Raabjerg
 56—7. 109. Matthias, Præst i
 Brøns 109. Niels 230.
 Vinholdt, Hans Hansøn, Præst i
 Fjellerup 7.
 Vinstrup, Anna C., g. m. H. Van-
 dal 278.
 Vinterfeldt, Augusta v., g. m. Chr.
 Scheel 17.
 Winther, P., Præst i Harring 108.
 Wintmøll, M., Mag., Rektor i Ran-
 ders 376.
 Virring og Essenbæk 383.
 Vivild 29. V. og Veilby 386.
 Voer 27. 386.
 Vogelius, Frans Mikkelsen, Præst
 226. 233. 240. 263—5 og hans
 Søn Mikkel i Øsløs 264—5. J.,
 Præst i Bjergby 108.
 Vogns Jæger 213.
 Vognstrup 277.
 Voldum og Rud 381.
 Volgast, Fr. 19.
 Volstrup 246.
 Vorbasse Kirke 413—4.
 Vordingborg 114.
- Vorgaard 259.
 Vorgod 399. 401.
 Worm, Knud, Borgemester i Hor-
 sens 242. O. 232. 242.
 Vorning 378.
 Vorsøe, V. A., Præst i Naurup 398.
 Vosnæsgaard 348.
 Vraa 107. 226.
 Wrangel, Helm 6.
 Vreilev Kloster 43. 52. 226. 277.
 Væbnersholm 4.
 Værum og Ørum 375. 380—1.
 Væver, Kristen, i Ribe 197 ff.
 Wældike, Biskop 292—3. 298.
- Xenophon 234.
- Yvarus Magni, Præst i Randers 324.
- Ægidiussen s. Gjødesen.
- Ø Kloster 3 257.
 Ødum 382.
 Øland 247.
 Øls 109.
 Ølst 363.
 Ørsted og Estruplund 386.
 Ørum 225. 259. 280.
 Øsløs 264.
 Østemark 19.
 Østerbrønderslev 273.
 Østergaard i Fjellerup Sogn 1 ff.; i
 Salling 390.
 Østersfiskeri 71.

Regnskab
over
det jyske historisk-topografiske Selskabs
Indtægter og Udgifter i 1870.

Indtægt.

1. Kassebeholdning	9	₤	”	15	β
2. Saldo hos Boghandler M. M. Schultz	10	—	2	-	11
3. Restancer fra 1869	90	—	”	-	”
4. Medlemsbidrag af 296 Medlemmer à 2 Rd. og 2 à 5 Rd.	602	—	”	-	”
i alt	711	₤	3	β	10

Udgift.

1. Honorar til Forfatterne	165	₤	4	β	8
2. Dr. phil. O. Nielsen for Malt Herreds Beskrivelse	149	—	”	-	”
3. Boghandler Schultz for Exemplarer af „Samlingerne“ til Medlemmerne	152	—	”	-	10
4. Bestyrelsesomkostninger:					
a) Bogtrykker Olufsen for Separat-aftryk m. m.	12	₤	1	β	8
b) Bogbinder Assmussen for Heftning	1	—	”	-	”

c) For Lithografering	1	⊘	2	⊘	8	β
d) Porto	9	—	”	—	4	-
e) Et Exemplar af „Samlingerne“ til det norske Uni- versitet som Tak for en Sending Bøger	2	—	1	-	8	-
					25	⊘ 5 ⊘ 12 β
5. Boghandlernes Rabat	63	—	2	-	6	-
6. Restancer for 1870	58	—	”	-	”	-
7. Saldo hos Boghandler Schultz som Selskabets Hovedkommissionær . .	46	—	4	-	3	-
					i alt	660 ⊘ 5 ⊘ 7 β
Kassebeholdning 1ste Januar 1871	50	—	4	-	3	-
					Balance	711 ⊘ 3 ⊘ 10 β

D. H. Wulff.

Ovenstaaende Regnskab og de deri paaberaabte Bilag har jeg gennemset og Intet fundet at bemærke.

H. Carstensen.

Foranstaaende Regnskab approberes.

Aalborg, den 20de Oktober 1870.

L. K. Kier.